

नेपाल कानून पत्रिका

ने
का
प

भाग-६१

२०७६ जेठ

अङ्क-२

२
०
७
६

प्र
०

अ
ङ्क
क

२

प्रकाशक

सर्वोच्च अदालत

रामशाहपथ, काठमाडौं

फोन नं. ४२००७२८, ४२००७२९, ४२००७५० Ext.२५११ (सम्पादन), २१११ (छापाखाना), २१३१ (बिक्री)

फ्याक्स: ४२००७४९, पो.व.नं. २०४३८

Email: info@supremecourt.gov.np, admin@supremecourt.gov.np, Web: www.supremecourt.gov.np

सम्पादन तथा प्रकाशन समिति

माननीय न्यायाधीश श्री केदारप्रसाद चालिसे, सर्वोच्च अदालत	- अध्यक्ष
मुख्य रजिस्ट्रार श्री नृपध्वज निरौला, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य
नायब महान्यायाधिवक्ता श्री पदमप्रसाद पाण्डेय, प्रतिनिधि, महान्यायाधिवक्ताको कार्यालय- रजिस्ट्रार श्री नारायणप्रसाद पन्थी, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य
अधिवक्ता श्री रुद्रप्रसाद पोखरेल, कोषाध्यक्ष, नेपाल बार एसोसिएसन	- सदस्य
वरिष्ठ अधिवक्ता श्री खगेन्द्रप्रसाद अधिकारी, अध्यक्ष, सर्वोच्च अदालत बार एसोसिएसन- प्रा.डा.विजय सिंह सिजापति, डिन, त्रिभुवन विश्वविद्यालय, कानून संकाय	- सदस्य
सहरजिस्ट्रार श्री भीमकुमार श्रेष्ठ, सर्वोच्च अदालत	- सदस्य सचिव

सम्पादक : श्री रामप्रसाद पौडेल

सम्पादन तथा प्रकाशन शाखामा कार्यरत् कर्मचारीहरू

शाखा अधिकृत श्री मन्दिरा शाही
शाखा अधिकृत श्री देवीकुमारी चौधरी
शाखा अधिकृत श्री राजकुमार गुरुङ
कम्प्युटर अधिकृत श्री बिक्रम प्रधान
ना.सु. श्री यशोदा निरौला
ना.सु. श्री अर्जुनबाबु सापकोटा
सि.क. श्री ध्रुव सापकोटा
कम्प्युटर अपरेटर श्री अर्जुन सुवेदी
कार्यालय सहयोगी श्री राजेश तिमल्सिना

भाषाविद् : श्री रामचन्द्र फ्याल

बिक्री शाखा :

ना.सु.श्री अर्जुन चौधरी

मुद्रण शाखामा कार्यरत कर्मचारीहरू

सुपरभाइजर श्री कान्छा श्रेष्ठ
मुद्रण अधिकृत श्री आनन्दप्रकाश नेपाल
सिनियर हेल्पर श्री तुलसीनारायण महर्जन
सिनियर प्रेसम्यान श्री योगप्रसाद पोखरेल
सिनियर मेकानिक्स श्री निर्मल बयलकोटी
सहायक डिजायनर श्री रसना बज्राचार्य
सिनियर बुकबाइन्डर श्री रमेश बासुकला
सिनियर बुकबाइन्डर श्री विद्यानन्द पोखरेल
बुकबाइन्डर श्री मीरा वाग्ले
कम्पोजिटर श्री प्रमिलाकुमारी लामिछाने
प्रेसम्यान श्री केशवबहादुर सिटौला
बुकबाइन्डर श्री अच्युतप्रसाद सुवेदी

प्रकाशित सङ्ख्या : ३५०० प्रति

नेपाल कानून पत्रिकाको उद्धरण गर्नु पर्दा

निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

नेकाप, २०७५..., ...महिना, नि.नं. ...., पृष्ठ ...

उदाहरणार्थ : नेकाप, २०७६, जेठ, नि.नं.१०१८५, पृष्ठ १९९

सर्वोच्च अदालत बुलेटिनको उद्धरण गर्नु पर्दा

निम्नानुसार गर्नु पर्नेछ :

सअ बुलेटिन, २०७६, ...- १ वा २, पृष्ठ ...

उदाहरणार्थ : सअ बुलेटिन, २०७६, जेठ – १ वा २, पृष्ठ १

सर्वोच्च अदालतको वेभसाइट www.supremecourt.gov.np

मा गई दायार्तर्फ प्रकाशनहरू मा क्लिक गरी २०६५ सालदेखिका नेपाल कानून पत्रिका तथा सर्वोच्च अदालत बुलेटिन मा समाविष्ट निर्णयहरू पढ्न र डाउनलोड गर्न सकिनेछ ।

साथै, नेपाल कानून पत्रिका मा प्रकाशित भएका फैसलाहरू (२०१५ सालदेखि हालसम्म) हेर्न, पढ्न तथा सुरक्षित गर्न www.nkp.gov.np मा जानुहोला ।

खोज्ने तरिका

सर्वप्रथम www.nkp.gov.np लगइन गरेपश्चात् गृहपृष्ठमा देखिने **शब्दबाट फैसला खोज्नुहोस्** भन्ने स्थानमा कुनै शब्द **नेपाली युनिकोड फन्ट**मा टाइप गरी खोज्न सक्नुहुन्छ । वेभसाइटको दोस्रो शीर्षकमा रहेको **वृहत् खोजमा** गई विभिन्न किसिमले फैसला खोज्न सकिनेछ । त्यस अतिरिक्त **नेकाप प्रत्येक वर्ष** र **हाफ्रो बारेमा** समेत हेर्न सक्नुहुनेछ ।

निन्दन्तु नीतिनिपुणा यदि वा स्तुवन्तु
लक्ष्मीः समाऽविशतु गच्छतु वा यथेष्टं ।
अद्यैव वा मरणं मस्तु युगान्तरे वा
न्याय्यात्पथः प्रविचलन्ति पदं न धीराः ॥८४॥

- भर्तृहरि नीतिशतकम्

अर्थः निन्दा गरुन् वा प्रशंसा, लक्ष्मी आउन् वा जाउन्,
आजै मर्नुपरोस् वा कालान्तरमा,
यी कुनै कुराको कत्ति पनि चिन्ता नराखी
न्यायिक मार्गमा लाग्नेहरू कहिल्यै विचलित हुँदैनन् ।

"नेपाल कानून पत्रिका र सर्वोच्च अदालत बुलेटिन" को "वार्षिक ग्राहक" बन्न चाहनेका लागि २०७६ वैशाख अङ्क देखि वार्षिक ग्राहक बन्न पाउने गरी सम्पादन तथा प्रकाशन समितिले निर्णय गरेको हुँदा सम्बन्धित सबैको जानकारीका लागि यो सूचना प्रकाशन गरिएको छ । समितिको निर्णयानुसार मूल्य समायोजन भई नेपाल कानून पत्रिका रु.७५ र सर्वोच्च अदालत बुलेटिन प्रति अङ्क रु.४० कायम गरिएकोसमेत सबैलाई जानकारी गराइन्छ ।

मूल्य रु.७५।-

मुद्रक : सर्वोच्च अदालत छापाखाना

विषय सूची

क्र. स.	नि.नं./इजलास / विवरण	पक्ष / विपक्ष	विषयको सारसङ्क्षेप	पृष्ठ
१.	१०१८५ पूर्ण मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार	वसन्त रावल विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> वस्तुतः दण्ड सजायको महलको ४१क. मा भएको कानूनी व्यवस्था व्यक्तिले बिना तजबिज, विना भेदभाव, समानरूपमा सबैले प्राप्त गर्न सक्ने प्रकृतिको हक सुविधा रहेभएको देखिँदा यस्तो सुविधा फैसला कार्यान्वयनको क्रममा विना भेदभाव सबैको लागि समान रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने । 	१९९
२.	१०१८६ संयुक्त परमादेश	अधिवक्ता विष्णुप्रसाद पोखरेल विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> विद्यमान मदिरा ऐनले सर्वसाधारणको स्वास्थ्य, सार्वजनिक हित, क्षतिपूर्तिको अधिकार, उपभोक्ताको अधिकारहरूको संरक्षण प्रवर्द्धन गर्न पर्याप्त नरहेको र गैरकानूनी कार्यलाई नियन्त्रण एवं दण्डनीय बनाउन तथा अवाञ्छित वा नैतिकता प्रतिकूल काम कार्यलाई निषेध गर्न, रोक लगाउन तथा नियमन नियन्त्रण गर्न पर्याप्त नरहेको, विद्यमान मदिरा ऐनसमेतको सक्रिय कार्यान्वयन नभएको भन्ने देखिन आएकोले विद्यमान मदिरा ऐनसमेतमा आवश्यक संशोधन परिमार्जन गरी उपभोक्ताको अधिकार, वातावरणीय अधिकार, जीवनको अधिकारसमेतको संवैधानिक मौलिक अधिकार तथा मानवअधिकारको कार्यान्वयन हुनु जरूरी देखिने । 	२०४

३.	१०१८७ संयुक्त बच्चा पानीमा फाली बेपत्ता पारेको	रामकली चौधरी विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> सामान्य समझले बच्चा जिउँदो रहन सक्ने अवस्था नै नदेखिएको अवस्थामा लास नभेटिएको भन्ने कारणले मात्र अभियोग दाबीको कसुरबाट प्रतिवादीले उन्मुक्ति पाउने नदेखिने । 	२२०
४.	१०१८८ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	सुरेन्द्रवीर सिंह बरन्यात विरुद्ध सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश एवं न्याय परिषद् अध्यक्ष, सर्वोच्च अदालतसमेत	<ul style="list-style-type: none"> नेपालको संविधानले न्यायाधीश आफ्नो पदमा कति वर्षको उमेरसम्म बहाली रहन सक्ने भन्ने कुरा स्पष्ट रूपमा तोकेको पाइन्छ । संविधानले तोकेको अवधि तथा उमेरसम्म आफ्नो पदमा रही कामकाज गर्न पाउने कुरा न्यायाधीशको संवैधानिक अधिकार (Constitutional Right), वैधानिक अपेक्षा (Legitimate Expectation) एवम् आत्मसम्मान (Dignity) को विषय पनि हो । न्यायाधीशको पदावधि एवम् अवकाशसम्बन्धी विषय स्वतन्त्र न्यायपालिकाको अवधारणा (Independent of Judiciary) सँग सम्बन्धित रहेको मानिने । 	२२६
५.	१०१८९ संयुक्त कर्तव्य ज्यान	ओमनारायण ठाकुर विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> मरणासन्न वक्तव्य प्रमाणमा लिन र त्यसको विश्वसनीयता कायम गर्न सो कागज गर्दा अस्पतालमा कार्यरत व्यक्ति वा अन्य स्वतन्त्र व्यक्तिको रोहबर र सो व्यक्ति अदालतमा आई बकपत्र गरी पुष्टि गर्नुपर्ने । 	२३९

६.	१०१९० संयुक्त मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार	वेदबहादुर मगरसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> ■ प्रमाणित बयान आफैँमा एक महत्त्वपूर्ण प्रमाणको रूपमा रहे तापनि सो बयान अन्य प्रमाणबाट समर्थित हुनु पर्ने अनिवार्यता देखिन्छ । तसर्थ, पीडितको बयान अदालतबाट प्रमाणित भएको अवस्थामा मुद्दाको कारबाहीको सिलसिलामा पीडित अदालतमा उपस्थित नभएमा सो प्रमाणित बयानलाई कसुरदार कायम गर्ने प्रयोजनार्थ महत्त्वपूर्ण प्रमाण भए तापनि त्यसलाई अकाट्य प्रमाण (irrefutable evidence) अथवा एकल निर्णायक प्रमाण (conclusive evidence) को रूपमा अदालतले ग्रहण गर्न मिल्ने नदेखिने । 	२५१
७.	१०१९१ संयुक्त उत्प्रेषण	प्रेमराज भट्ट विरुद्ध माननीय अर्थ मन्त्री, अर्थ मन्त्रालय, सिंहदरबारसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ अर्को व्यवस्था नभएसम्मका लागि भनी दिइएको तदर्थ प्रकृतिको जिम्मेवारीबाट हटाउन सुनुवाइको मौका दिई रहनु आवश्यक नहुने । 	२५९
८.	१०१९२ संयुक्त उत्प्रेषण	कर्णबहादुर थापा विरुद्ध निर्वाचन आयोग, कान्तिपथ काठमाडौँ नेपाल	<ul style="list-style-type: none"> ■ निर्वाचन आचार संहिता उल्लङ्घन गर्दा निर्वाचन आयोगले कारबाही पनि गर्न सक्दछ तर त्यस्तो कारबाही गर्दा उचित कानूनको प्रयोग (Due process law) गर्नु पर्दछ । तर त्यसरी कानूनी कारबाही गर्दा कानूनको सर्वमान्य सिद्धान्तलाई नै अवमूल्यन हुने गरी वा मौलिक अधिकारकै उल्लङ्घन गर्न भने नमिल्ने । 	२६५

९.	१०१९३ संयुक्त मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार	राजकुमार सोनार विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> ■ सुरुवातदेखि अन्तसम्म एक जना व्यक्ति मात्र संलग्न रही पीडितलाई विदेश लैजाने र बिक्री गर्ने कार्य गरेकोले प्रत्येक चरणबापत छुट्टाछुट्टै कसुर कायम गर्ने अवस्था हुँदैन । कसुरको पूर्णता विदेशमा लगी बिक्री गरेपछि हुने भएको र सो कार्य गर्ने व्यक्ति एउटै भएको अवस्थामा कसुर गर्दाको चरण चरणको आधारमा छुट्टाछुट्टै सजाय गर्ने कार्य तर्क र न्यायसङ्गत नदेखिने । 	२७२
१०.	१०१९४ संयुक्त उत्प्रेषण	कपिल घिमिरे विरुद्ध भवानी कार्कीसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ स्थायी कर्मचारी सरहको व्यवहार वा सुविधा करार सेवामा काम गर्नेले पनि पाउनु पर्छ भन्नु न्याय, कानून र अन्य कुनै दृष्टिले पनि मनासिब नदेखिने । 	२८४
११.	१०१९५ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	ओमप्रकाश साह विरुद्ध नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालय, सिंहदरबारसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ विद्यार्थीलाई नेपाली नागरिकता नै नबनेको कारणबाट शिक्षा जस्तो नैसर्गिक हकबाट वञ्चित गर्नु संविधानत मिल्ने नदेखिने । 	२९३
१२.	१०१९६ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	विन्दु पन्थी विरुद्ध नेपाल सरकार, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ निजामती सेवाका कर्मचारीहरूको व्यवस्थापन तथा सञ्चालन गर्ने निकाय कर्मचारीहरूको लागि अभिभावकीय निकाय पनि हो । त्यस्तो निकायले कानून तथा निर्धारित नीति नियमको परिधिभित्र रही विना भेदभाव कर्मचारी प्रशासन सञ्चालन गर्न सक्नु पर्दछ । ती निकायहरूले कर्मचारी प्रशासन सञ्चालनका स्थापित सिद्धान्त, मूल्य मान्यता एवं सोको लागि निर्धारित मापदण्डहरूको अनुशरण गर्नुपर्ने । 	२९८

१३.	१०१९७ संयुक्त अपहरण तथा शरीर बन्धक	राम प्रवेश कुमार लोनिया मगर विरुद्ध नेपाल सरकार	■ फौजदारी कसुरमा अभियोग दाबी प्रमाणित गर्दा प्रतिव्यक्ति प्रतिप्रमाणबाट पुष्टि हुनुपर्दछ । अपहरण तथा शरीर बन्धक जस्तो गम्भीर प्रकृतिको फौजदारी कसुरमा प्रतिवादीउपरको अभियोग दाबी शंकारहित तवरबाट पुष्टि हुनुपर्दछ अन्यथा शंकाको सुविधा अभियुक्तले पाउने ।	३०४
१४.	१०१९८ संयुक्त हाडनातामा जबरजस्ती करणी	भीमबहादुर नेपाली विरुद्ध नेपाल सरकार	■ कसुरदार ठहर गर्दा मात्र हैन, सजाय निर्धारण गर्दासमेत न्यायकर्ताले न्यायिक मनको प्रयोग न्यायोचितरूपमा गर्नुपर्छ । ऐनले दिएको तजबिजी अधिकारको प्रयोग गर्दा कसुरदारहरू पटके अपराधी भए नभएको, संगठित आपराधिक समूहमा रहे नरहेको, नाबालक वा वृद्ध वा असक्त आदिलाई प्रयोग गरे नगरेकोसमेतका अपराध गर्दाको अवस्थामा प्रयोग भएका साधन, प्रक्रिया र पद्धतिका अतिरिक्त दशीको प्रकृति मात्रासमेतलाई मध्यनजर राख्नु पर्ने ।	३१२
१५.	१०१९९ संयुक्त बन्दी प्रत्यक्षीकरण	नन्दुलाल भगत विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत	■ नेपाली सेनाले सैनिक ऐन प्रतिकूल आचरण भएको तथा सेनासम्बन्धी कसुरजन्य कार्य गरेको विषयमा कानूनबमोजिम कारबाही चलाएको कुरालाई “विस्तृत शान्ति सम्झौता” विपरीतको कार्य भनी मान्न नमिल्ने ।	३२१
१६.	१०२०० संयुक्त करारबमोजिम क्षतिपूर्ति पाउँ	अन्जन श्रेष्ठ विरुद्ध दुग्ध विकास संस्थानसमेत	■ करारको सर्त उल्लङ्घन भए तापनि अदालतमा मुद्दा परेपश्चात् पनि करार उल्लङ्घन गर्ने पक्षले नै आफ्नो दायित्व पूरा गरेको अवस्थामा क्षतिपूर्तिको अंक निर्धारण दुई पक्षबीच भएका समग्र विषयवस्तु, तथ्यहरूलाई सिंहावलोकन गरी मनासिब माफिकको क्षतिपूर्ति भराई दिनु वाञ्छनीय हुने ।	३३०

१७.	१०२०१ संयुक्त ठगी	रविन्द्र गिरीसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> ■ कुनै प्रतिवादीका नाउँको म्याद तामेल हुन सकेन भन्दैमा स्वतः मुद्दा तामेलीमा राख्न मिल्दैन । म्याद तामेल हुन नसक्नुको कारणतर्फ अदालतले विवेकपूर्ण दृष्टि दिनु पर्दछ । जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम १९क(४) मा रहेको प्रावधान नाम, थर, वतन नै खुल्न नसकेको अवस्थाका व्यक्तिको सम्बन्धमा आकर्षित हुने सामान्य प्रक्रियागत व्यवस्था हो । यो प्रावधानको अनुचित आड लिएर मुद्दा थन्क्याउने वा पन्छाउने प्रवृत्ति आपत्तिजनक देखिन्छन । अदालतहरूबाट कानूनको यसप्रकारको गलत, अतार्किक र अनुत्तरदायी प्रयोग हुनु उचित नहुने । 	३३९
१८.	१०२०२ संयुक्त लागु औषध खैरो हेरोइन	सागर कार्कीसमेत विरुद्ध नेपाल सरकार	<ul style="list-style-type: none"> ■ लागु औषधको सेवन तथा ओसारपसार एउटै अपराध नभई भिन्न प्रकृतिका अपराध हुन् । सेवन गर्ने गरेको तथ्य स्थापित भएको भन्ने आधारमा ओसारपसार, बिक्री वितरणको कसुर स्थापित हुने होइन । व्यापारिक कारोबार प्रकृतिको बिक्री वितरणको उद्देश्य प्रमाणित हुन आवश्यक हुने । 	३५०
१९.	१०२०३ संयुक्त परमादेश	रक्षाराम हरिजन (चमार) विरुद्ध गृह मन्त्रालय, सिंहदरबारसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ विपद्सम्बन्धी पूर्वतयारीभिन्न जोखिम न्यूनीकरण, पूर्वसूचना, विपद्को समाधानसमेत पर्ने हुँदा बस्ती विकास, शिक्षा, स्वास्थ्य र वातावरणसम्बन्धी पूर्वाधारहरूको निर्माणमा समेत विपद् व्यवस्थापनलाई मध्यनजर गर्नुपर्ने कुरा संविधानको शब्द र मर्मअनुरूप हुने देखिने । 	३५८

२०.	१०२०४ संयुक्त उत्प्रेषण	अधिवक्ता रामचन्द्र सिम्खडासमेत विरुद्ध नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय, सिंहदरबारसमेत	<ul style="list-style-type: none"> सरकार सार्वजनिक सम्पत्तिको मालिक होइन, न्यासी मात्र हो । प्राकृतिक स्रोत वा सम्पदाको न्यास नेपालका सम्पूर्ण जनता, वर्तमान एवम् भावी पुस्ताको हितको लागि राखिएको हुँदा स्रोतको परिचालनको विषयमा देशका समस्त जनताको हित नहेरी सीमित व्यक्ति वा समुदायको लाभको लागि उसले जे पनि गर्छु भन्न मिल्दैन । प्राकृतिक स्रोतहरू राष्ट्रका समस्त जनता, वर्तमान र भावी पुस्ता वा सन्ततिसमेतका सम्पत्ति हुन् भन्ने कुरालाई सरकारले बुझ्नु र मनन गर्नुपर्ने । 	३६७
२१.	१०२०५ संयुक्त उत्प्रेषण	भवानीकुमारी खतिवडा विरुद्ध बढुवा समिति कृषि, भूमि व्यवस्था तथा सहकारी मन्त्रालय, (हाल कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय) सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ऐनमा सेवा प्रवेश गर्न आवश्यक पर्ने न्यूनतम योग्यता भनेकोमा त्यो सेवा प्रवेशको लागि मात्र भन्ने बुझ्नुपर्ने र बढुवा प्रयोजनका लागि प्रमाणपत्र वा सोसरह भन्ने उल्लेख भएबाट सेवा प्रवेशका लागि आवश्यक योग्यता र बढुवा प्रयोजनको लागि आवश्यक पर्ने योग्यता फरक फरक रहेछ भनी बुझ्नुपर्ने । 	३९४

३२.	१०२०६ संयुक्त उत्प्रेषण	श्यामबहादुर भन्ने श्याममान श्रेष्ठ विरुद्ध नेपाल सरकार, भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय, सिंहदरबारसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ आधारभूत रूपमा हेर्दा पनि छुट दर्ता माग गर्ने विषय हो, सो अधिकार होइन, छुट दर्ताको निवेदन पर्दैमा सोबमोजिम गरिहाल्नु पर्छ भन्ने नहुने । ■ विवादित सम्पत्तिमा विभिन्न पक्षहरू मिली एकआपसमा तेरो मेरोको स्थिति देखाई निवेदन दिए भन्दैमा सम्बन्धित कार्यालयले अनिवार्य रूपमा तेरो मेरोमा सुनाउनु पर्छ भन्न मिल्दैन । दाबीको औचित्य र प्रमाण हेरी कसैको पनि दाबी अस्वीकार गर्न सकिने । 	४०४
३३.	१०२०७ संयुक्त उत्प्रेषण / परमादेश	पुण्यप्रसाद बरालसमेत विरुद्ध लोक सेवा आयोग केन्द्रीय कार्यालय, अनामनगरसमेत	<ul style="list-style-type: none"> ■ नोकरीमा प्रवेश गर्दा बहाल रहेको सेवासम्बन्धी कानूनले प्रदान गरेको सुविधा र सेवाका सर्तहरूलाई संकुचन हुने र गर्ने गरी कुनै पनि कानून पछि बनाएर लागू गर्न हक अधिकारसम्बन्धी कुनै पनि मान्य कानूनी सिद्धान्तले राज्यलाई अनुमति प्रदान नगर्ने । 	४१४

निर्णय नं. १०१८५

सर्वोच्च अदालत, पूर्ण इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री टंकबहादुर मोक्तान
माननीय न्यायाधीश श्री हरिप्रसाद फुयाल
आदेश मिति : २०७६।२।९
०७५-AP-०५७४

मुद्दा: मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार

निवेदक : वसन्त रावल

विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार

- वस्तुतः दण्ड सजायको महलको ४९क. मा भएको कानूनी व्यवस्था व्यक्तिले बिना तजबिज, विना भेदभाव, समानरूपमा सबैले प्राप्त गर्न सक्ने प्रकृतिको हक सुविधा रहेभएको देखिँदा यस्तो सुविधा फैसला कार्यान्वयनको क्रममा विना भेदभाव सबैको लागि समान रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने।
(प्रकरण नं. ४)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद सापकोटा र अधिवक्ताद्वय श्री रमेशप्रसाद खनाल, श्री दृष्टि दाहाल तथा एमिकस क्यूरी (Amicus Curiae) को रूपमा नेपाल बार एसोसिएसनका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री सतीशकृष्ण खरेल एवं सर्वोच्च अदालत बार एसोसिएसनका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री गोपालकृष्ण घिमिरे

विपक्षीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- दण्ड सजायको महलको ४९क नं.
- केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको ऐन, २०७५
- केही नेपाल कानूनलाई संशोधन, एकीकरण, समायोजन र खारेज गर्ने ऐन, २०७४

आदेश

न्या. विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ : यस अदालतको संयुक्त इजलासको मिति २०७६।०२।०९ गतेको आदेशानुसार यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद सापकोटा र अधिवक्ताद्वय श्री रमेशप्रसाद खनाल, श्री दृष्टि दाहाल तथा एमिकस क्यूरी (Amicus Curiae) को रूपमा नेपाल बार एसोसिएसनका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री सतीशकृष्ण खरेल एवं सर्वोच्च अदालत बार एसोसिएसनका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री गोपालकृष्ण घिमिरेले गर्नुभएको बहससमेत सुनियो।

मिसिल संलग्न कागजातहरू अध्ययन गरी हेर्दा, यी निवेदक / प्रतिवादीउपर मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ४(२) (ख) को कसुर अपराधमा सोही ऐनको दफा १५(१) (च) बमोजिम सजाय गरिपाउँ भनी अभियोग मागदाबी रहेको देखिन्छ।

सुरु कञ्चनपुर जिल्ला अदालतबाट यी निवेदक / प्रतिवादीले अभियोग दाबीबमोजिम मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ४(२)(ख) को कसुर अपराध गरेकाले सोही ऐनको दफा १५(१)(च) बमोजिम कसुरको मात्राअनुसार २ वर्ष कैद हुने ठहर्‍याई मिति २०७२।०५।१३ मा

फैसला भएको देखियो।

सुरु अदालतको उक्त फैसलाउपर चित्त नबुझी वादी नेपाल सरकार तथा यी निवेदक / प्रतिवादीसमेतको तर्फबाट दोहोरो पुनरावेदन परेकोमा उच्च अदालत दिपायल, महेन्द्रनगर इजलासबाट सुरु फैसला केही उल्टी गरी यी निवेदक / प्रतिवादीलाई ३ वर्ष ६ महिना कैद हुने ठहर्‍याई मिति २०७३।१२।२१ मा फैसला भएको छ।

उच्च अदालत दिपायल, महेन्द्रनगर इजलासबाट भएको उक्त फैसलाउपर यी निवेदक/ प्रतिवादीको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन परेकोमा उच्च अदालतको फैसला सदर हुने ठहरी यस अदालतबाट मिति २०७६।०१।०४ मा अन्तिम फैसला भएको भन्ने देखिन्छ।

यस अदालतबाट मिति २०७६।०१।०४ मा भएको अन्तिम फैसलाको आधारमा यी निवेदक/ प्रतिवादीले साबिक मुलुकी ऐन, दण्डसजायको महलको ४१क. नं. बमोजिम फैसलाले लागेको कैदमा २० प्रतिशत मिन्हा दिई कैदमा बस्न पाउँ भनी (फैसला भएको मितिले ६० दिनभित्रै) मिति २०७६।०१।२३ मा यस अदालतमा निवेदन दिएको भन्ने देखियो।

उक्त निवेदनउपर कारबाही हुँदा निवेदकले माग दाबी गरेको साबिक मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको ४१क. नं. सहितको मुलुकी ऐन नै खारेज भइसकेको र यस अदालत पूर्ण इजलासबाट निवेदक/ प्रतिवादी हुसेन अलि मियाँ विरुद्ध नेपाल सरकार भएको नकबजनी चोरी मुद्दामा केही नेपाल संशोधन, एकीकरण, समायोजन र खारेज गर्ने ऐन, २०७४ को दफा ३९(२)(क)(ग) को व्यवस्थाले मुलुकी ऐनको कार्यविधि अवलम्बन गरी दण्ड सजायको महलको ४१ नं. बमोजिमको सुविधा प्राप्त गर्न सक्ने भनी व्याख्या भएपछि मुलुकी संहितासम्बन्धी केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको ऐन, २०७५ को दफा ७(८) ले केही नेपाल कानूनलाई संशोधन, एकीकरण, समायोजन र

खारेज गर्ने ऐन, २०७४ को दफा ३९(२) को खण्ड (क) को व्यवस्था संशोधन भई संहिताको कार्यविधि अवलम्बन गर्ने भन्ने भएकोले साबिक मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको ४१क. नं. बमोजिम लागेको कैदमा २० प्रतिशत मिन्हा दिई सजाय कार्यान्वयन गर्न मिलेन भनी यस अदालतका सहरजिस्ट्रारबाट मिति २०७६।०१।२३ मा आदेश भएको देखियो।

सहरजिस्ट्रारको उक्त आदेश बदर गरिपाउँ भनी निवेदकले यस अदालतसमक्ष निवेदन दिई सो निवेदन इजलाससमक्ष पेस हुँदा “यसमा मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको ४१ (क) नं. मा भएको जरिवाना र कैद सजायमा बीस प्रतिशत (२०%) मिन्हा दिने व्यवस्था खारेज भएको र हाल लागू भएको मुलुकी देवानी कार्यविधि संहिता, २०७४ ले सो कानूनी व्यवस्थालाई निरन्तरता दिएको नदेखिएको र यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट मुलुकी ऐनबमोजिम दायर भएको नकबजनी चोरी मुद्दाको अन्तिम फैसला भएको ६० दिनभित्र जरिवाना र कैद भुक्तानीका लागि निवेदनसाथ यस अदालतमा उपस्थित भएको निवेदकलाई निवेदन मागबमोजिम दण्ड सजायको महलको ४१ (क) नं. बमोजिम सुविधा दिनुपर्ने भनी निवेदक हुसेन अलि मियाँ विपक्षी नेपाल सरकार भएको ०७५-AP-०२११ नं. को निवेदनमा मिति २०७५।०५।१३ मा आदेश भएको देखिन्छ। सो आदेशपश्चात् मुलुकी संहितासम्बन्धी केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको ऐन, २०७५ को दफा ७(८) ले केही नेपाल कानूनलाई संशोधन, एकीकरण, समायोजन र खारेज गर्ने ऐन, २०७४ को दफा ३९(२) को खण्ड (क) को व्यवस्था संशोधन भई “कुनै कानूनअन्तर्गत कुनै अदालतमा दायर भएको मुद्दा जुनसुकै तहमा भएपनि सोही अदालतबाट मुलुकी देवानी कार्यविधि संहिता र मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिताको कार्यविधि अवलम्बन गरी कारबाही र किनारा हुनेछ” भन्ने व्यवस्था गरेको छ। उपर्युक्त

परिप्रेक्ष्यमा प्रस्तुत निवेदनमा साबिक मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ४१क. नं. मा भएको व्यवस्था सारवान् कानून हो वा कार्यविधि कानून हो ? साबिक मुलुकी ऐनअनुसार चलेको मुद्दाहरूमा अब दण्ड सजायको उपर्युक्त व्यवस्थाअनुसारको सुविधा दिन मिल्छ वा मिल्दैन ? लगायतका जटिल कानूनी प्रश्न उपस्थित भएको देखिएको र यस विषयमा एकरूपता कायम हुनुपर्ने” भन्ने आदेश भई सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०७४ को नियम २३ (२)(ग) बमोजिम प्रस्तुत निवेदन यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको देखियो ।

२. उपर्युक्त बहस एवं तथ्यगत अवस्था रहेको प्रस्तुत निवेदनमा सर्वप्रथम मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको ४१क. नं. मा भएको कानूनी व्यवस्था सारवान् कानून हो वा कार्यविधि के हो ? भन्ने संयुक्त इजलासको पहिलो प्रश्नका सम्बन्धमा विचार गर्दा, दण्ड सजायको ४१क. मा “...जरिवाना वा कैदको सजाय लागेको व्यक्ति अन्तिम फैसला हुँदा अड्डामा उपस्थित भई जरिवाना बुझाउन वा कैदमा बस्न मन्जुर भएमा वा त्यस्तो सजाय हुने गरी फैसला भएको व्यक्ति फैसला भएको मितिले साठी दिनभित्र फैसला गर्ने वा लगत रहेको अड्डामा हाजिर भई जरिवाना तिर्ने वा कैदमा बस्न आफैँ उपस्थित भएमा निजलाई भएको जरिवाना र कैदको सजायमा बीस प्रतिशत मिन्हा दिई बाँकीको मात्र लगत कायम गरी सजाय कार्यान्वित गरिनेछ” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ ।

३. साबिक मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको ४१क. नं. मा भएको उक्त कानूनी व्यवस्था मूलतः फैसला कार्यान्वयनसँग सम्बन्धित छ । सामान्य अर्थमा सारवान् कानूनले हक अधिकारको सृजना गर्दछ भने कार्यविधि कानूनले त्यस्तो सिर्जित हक अधिकारको प्रचलनको लागि मार्गनिर्देश गर्दछ । कानूनको निर्माण हुँदा कतिपय अवस्थाहरूमा एउटै दफामा सारवान् तथा कार्यविधि कानूनका विषयवस्तुहरू समाहित हुने

गरी कानूनको निर्माण भएको वा मुद्दाको फैसला भई कार्यान्वयन हुँदासम्म पनि व्यक्तिले उपभोग गर्न पाउने निश्चित प्रकारका हकाधिकार र सुविधा प्रदान गर्ने गरी कानूनमा व्यवस्था गरिएको पनि हुन सक्छ ।

४. प्रस्तुत सन्दर्भमा उल्लिखित दण्ड सजायको महलको ४१क.नं. को कानूनी व्यवस्थामा एकातर्फ अदालतको फैसलालाई सम्मान गरी समर्पण गर्न आएको व्यक्तिले कुन प्रक्रिया र कहिलेसम्म अदालतमा उपस्थित हुनुपर्ने भन्नेसम्बन्धी कार्यविधि तोकेको छ भने अर्कोतर्फ सो कार्यविधिलाई स्वीकार गरी आउने व्यक्तिले लागेको कैद जरिवानामा बीस प्रतिशत (२०%) मिनाहा (waive) पाउने भनी निजले पाउने सुविधाको किटानी गरिएको छ । कानूनले प्रदान गरेको उक्त बीस प्रतिशत मिन्हा दिने सुविधा सारवान् सुविधा (statutory facility) सँग सम्बन्धित रहेको देखिन्छ । कानूनले दिएको यसप्रकारको सुविधा सम्बन्धित व्यक्तिका लागि सारवान् विषयसँग सम्बन्धित हक अधिकार सरह नै मान्नु पर्ने हुन्छ । वस्तुतः दण्ड सजायको महलको ४१क. मा भएको कानूनी व्यवस्था व्यक्तिले विना तजबिज, बिना भेदभाव, समानरूपमा सबैले प्राप्त गर्न सक्ने प्रकृतिको हक सुविधा रहेभएको देखिँदा यस्तो सुविधा फैसला कार्यान्वयनको क्रममा विना भेदभाव सबैको लागि समान रूपमा कार्यान्वयन गर्नुपर्ने हुन्छ । अदालतको फैसलाको सम्मान तथा परिपालना (respect and adherence to verdicts of court) हुने वातावरणको सिर्जना हुन सकोस् भन्ने उद्देश्यले विधायिकाबाट निर्मित सो कानूनको प्रावधानभित्र सारवान् तथा कार्यविधि कानूनका दुवै गुणहरू विद्यमान रहे भएको देखिन्छ । वस्तुतः २०७४ सालमा जारी भई २०७५ साल भाद्र १ गतेबाट प्रारम्भ भएका संहिताहरूले विषय र प्रकृतिअनुसार देवानी तथा फौजदारी दुवै विषयसँग सम्बन्धित सारवान् तथा कार्यविधिसम्बन्धी व्यवस्था छुट्टाछुट्टै संहिताको रूपमा आएको पाइन्छ । तर सोपूर्व बहाल रहेको मुलुकी

ऐनमा देवानी तथा फौजदारी दुवै विषय समावेश भई तत्सम्बन्धी सारवान् तथा कार्यविधिसम्बन्धी व्यवस्थालाई कतिपय अवस्थामा एउटै दफामा व्यवस्थित गरिएको पाइन्छ । सोहीबमोजिम दण्ड सजायको ४१ क. को व्यवस्थाको समुच्च अध्ययन गर्दा यसमा सारवान् तथा कार्यविधि कानूनका मिश्रित व्यवस्था रहेको देखिन आउँछ ।

५. मुलुकी ऐन खारेज भएको र हाल लागू भएको मुलुकी देवानी कार्यविधि संहिता, २०७४ ले साबिक मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको ४१क. नं. को कानूनी व्यवस्थालाई निरन्तरता नदिएको स्थितिमा कैद सजाय मिनाहा दिन मिल्छ वा मिल्दैन ? भन्ने दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, मुलुकी देवानी कार्यविधि संहिता, २०७४ तथा मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता, २०७४ मिति २०७५।०५।०९ देखि लागू भई सो कानूनले साबिक मुलुकी ऐन, २०२० लाई खारेज गरेको भए तापनि प्रस्तुत मुद्दामा मुलुकी ऐन, २०२० बहाल रहेकै अवस्थामा घटित वारदातमा अभियोगपत्र दायर भई यी निवेदक / प्रतिवादीलाई कञ्चनपुर जिल्ला अदालतबाट मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार नियन्त्रण ऐन, २०६४ को दफा ४(२)(ख) को कसुरमा सोही ऐनको दफा १५(१)(च) बमोजिम दुई वर्ष कैद हुने ठहरी मिति २०७२।०५।१३ मा फैसला भएको र सो फैसलाउपर वादी / प्रतिवादीको तर्फबाट पुनरावेदन परी उच्च अदालत महेन्द्रनगरबाट सुरु फैसला केही उल्टी भई यी निवेदक / प्रतिवादीलाई ३ वर्ष ६ महिना कैद हुने ठहरी मिति २०७३।१२।२९ मा फैसला भएको भन्ने देखिन्छ । उच्च अदालतको उक्त फैसलाउपर मुलुकी ऐन, २०२० बहाल रहेकै अवस्थामा यी निवेदक स्वयंको यस अदालतमा पुनरावेदन परी मुद्दा विचाराधीन रहेको अवस्थामा मुलुकी ऐन खारेज भई मुलुकी देवानी कार्यविधि संहिता, २०७४ तथा मुलुकी फौजदारी कार्यविधि संहिता, २०७४ जारी भएपछि अर्थात् मिति २०७६।०९।०४ गते यस अदालतबाट

उच्च अदालतको उक्त फैसला सदर हुने ठहरी फैसला भएको अवस्था छ ।

६. कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा ४ मा खारेजीको परिणामान्तर्गत खण्ड (ग) मा “यसरी खारेज भएको कुनै ऐनबमोजिम पाएको, हासिल गरेको वा भोगेको कुनै हक, सुविधा, कर्तव्य वा दायित्वमा असर पर्ने छैन” भन्ने व्यवस्था रहेको छ । उक्त कानूनी व्यवस्थाको सन्दर्भबाट हेर्दा प्रस्तुत विवादमा तत्काल प्रचलित कानून विरुद्धको अपराधका सम्बन्धमा अभियोगपत्र दायर भई जिल्ला तथा पुनरावेदन अदालतबाट समेत फैसला भइसकेको र साबिक मुलुकी ऐन बहाल रहेकै अवस्थामा यिनै निवेदक / प्रतिवादी स्वयंको यस अदालतमा पुनरावेदन परी मुद्दा विचाराधीन रहेको अवस्थामा नयाँ कानून लागू भएपछि फैसला भएकै कारणले मात्र यी निवेदक/ प्रतिवादीले साबिक बहाल रहेको दण्ड सजायको ४१क. को सुविधा नपाउने भनी अर्थ गर्न मिल्ने देखिएन ।

७. त्यसैगरी केही नेपाल कानूनलाई संशोधन, एकीकरण, समायोजन र खारेज गर्ने ऐन, २०७४ को दफा ३९(२) को खण्ड (ग) मा “कुनै कानूनान्तर्गत कुनै अदालतबाट भइसकेको सजाय सोही कानूनबमोजिम नै कार्यान्वयन हुनेछ” भन्ने स्पष्ट व्यवस्था गरेको छ भने सो कानूनी व्यवस्थालाई मुलुकी संहितासम्बन्धी केही नेपाल ऐनलाई संशोधन गर्न बनेको ऐन, २०७५ ले संशोधन वा खारेज नगरी हालसम्म पनि बहाल नै रहेको अवस्था छ । मुद्दाको प्रकृति र सन्दर्भका आधारमा कानून व्याख्या गतिशीलरूपमा गरिनु पर्ने र यसो गर्दा व्यक्तिको हित र सुविधालाई समेत मध्यनजर गरेर लाभदायी बनौट (Beneficial Construction) का आधारमा कानूनको व्याख्या गरी न्याय प्रदान गर्नु अपरिहार्य हुन्छ । कानून र न्यायको सारभूत उद्देश्य पनि यही हो । यो मान्यतालाई हाम्रो कानून प्रणाली एवम् अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तहरूले समेत आत्मसात् गरी आएको पाइन्छ ।

उच्च अदालत महेन्द्रनगरबाट मिति २०७३।१२।२१ मा भएको फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन परेको अवस्था छैन। कैद मिनाहा दिनेसम्बन्धी मुलुकी ऐनका प्रावधानहरू बहाल रहेकै अवस्थामा निवेदक / प्रतिवादीले यस अदालतमा पुनरावेदन गरेको स्थितिमा हाल नयाँ कानून लागू भए तापनि कुनै कानूनअन्तर्गत कुनै अदालतबाट भइसकेको सजाय सोही कानूनबमोजिम नै कार्यान्वयन हुनेछ भन्ने उक्त नेपाल कानूनलाई संशोधन, एकीकरण, समायोजन र खारेज गर्ने ऐन, २०७४ को दफा ३९(२) को खण्ड (ग) ले स्पष्ट रूपमा बोलेको अवस्थामा उक्त कानूनी व्यवस्था एवम् माथि उल्लिखित कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा ४(ग) समेतका आधारमा मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ४१क. बमोजिम प्रस्तुत मुद्दामा सजाय मिनाहा दिन मिल्ने नै देखिन्छ।

८. त्यसैगरी केही नेपाल कानूनलाई संशोधन, एकीकरण, समायोजन र खारेज गर्ने ऐन, २०७४ को दफा ३९(२) को खण्ड (ग) मा "... तर त्यस्तो सजाय मुलुकी अपराध संहितामा सोही कसुरमा लेखिएको सजायभन्दा बढी हुने रहेछ भने मुलुकी अपराध संहितामा लेखिएको हदसम्म मात्र सजाय कार्यान्वयन गरिनेछ" भन्ने कानूनी व्यवस्था गरी हाल लागू भएको कानूनले समेत सजायमा उदार दृष्टिकोण राखेको परिप्रेक्ष्यमा अदालतको फैसलाप्रति सम्मान गरी समर्पण गर्ने आउने यी निवेदक / प्रतिवादीको हकमा मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको ४१क. नं. आकर्षित हुन सक्दैन भनी अर्थ गर्नसमेत न्यायोचित हुने देखिएन।

९. उच्च अदालत महेन्द्रनगरबाट मिति २०७३।१२।२१ मा भएको फैसलाउपर वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन नपरेको र कैद मिनाहा दिनेसम्बन्धी मुलुकी ऐनका प्रावधानहरू बहाल रहेकै अवस्थामा सार्वजनिक कानूनले प्रदान गरेका हक अधिकार तथा सुविधाप्रति विश्वस्त भई यी निवेदकले

यस अदालतमा सफाइ वा कम सजाय हुनका लागि पुनरावेदन गरेको स्थितिमा नयाँ कानून लागू भएपछि यस अदालतबाट फैसला भएकै कारणले मात्र सो कैद मिनाहाको सुविधाबाट यी निवेदकलाई वञ्चित गर्दा वैधानिक अपेक्षा (Legitimate Expectation) को सिद्धान्तसमेतको विपरीत हुन जाने देखियो। वैधानिक अपेक्षाको सिद्धान्तलाई कुमार पाण्डे वि. उर्जा मन्त्रालय, सिंहदरबारसमेत भएको ०७०-WO-०२२६ को उत्प्रेषण / परमादेशलगायतका मुद्दाहरूमा यस अदालतबाट बृहत् व्याख्या भई सो मान्यतालाई विभिन्न मुद्दाहरूमा हाम्रो न्याय प्रणालीले स्वीकार गरिसकेको छ।

१०. यसै प्रकृतिको विवादको सम्बन्धमा निवेदक हुसेन अलि मियाँ विपक्षी नेपाल सरकार भएको ०७५-AP-०२११ नकबजनी चोरी मुद्दामा यस अदालतको पूर्ण इजलासबाट २०७५।०८।१३ मा दण्ड सजायको ४१क. नं. बमोजिमको सुविधा पाउने आदेशसमेत भइसकेको पाइयो। केही नेपाल कानूनलाई संशोधन, एकीकरण, समायोजन र खारेज गर्ने ऐन, २०७४ को दफा ३९(२) को खण्ड (ग) को कानूनी व्यवस्था हाल बहाल नै रहेको एवं सो अवस्था र परिस्थितिमा सैद्धान्तिक तथा कानूनीरूपमा आधारभूत परिवर्तन भएको अवस्थासमेत नरहेको स्थितिमा दण्ड सजायको महलको ४१क. नं. अनुसारको सुविधा दिन इन्कार गरेको सहरजिस्ट्रारको आदेश कानून एवं न्यायसम्मत मान्न मिलेन।

११. उल्लिखित आधार कारणहरूबाट यी निवेदक / प्रतिवादीउपर तत्कालीन कानूनी व्यवस्थाअनुसार मुद्दा चली तहतह फैसला भई यी निवेदकले यस अदालतमा पुनरावेदन गर्दासमेत मुलुकी ऐन बहाल नै रही यस अदालतबाट फैसला हुँदाको अवस्थामा मुलुकी ऐन खारेज भएको भए तापनि उल्लिखित आधारहरूबाट निवेदक / प्रतिवादीका सन्दर्भमा मुलुकी ऐन दण्ड सजायको महलको ४१

क. नं. को व्यवस्थालाई अवलम्बन गर्न बाधा पुग्ने देखिएन।

१२. तसर्थ न्यायिक सिद्धान्त, न्यायिक परम्परा, परिपाटी तथा समग्र कानूनी प्रावधानलाई दृष्टिगत गर्दा यी निवेदक / प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको महलको ४१क. नं. बमोजिमको सुविधा प्रदान गर्न मिलेन भनी यस अदालतका सहरजिस्ट्रारबाट मिति २०७६।०१।२३ मा भएको आदेश कानूनसङ्गत तथा यस अदालतबाट प्रतिपादित न्यायिक सिद्धान्तसमेतको विपरीत देखिँदा सो आदेश बदर गरिदिएको छ। अब निवेदकलाई साबिक मुलुकी ऐन, दण्ड सजायको ४१क. बमोजिमको सुविधा प्रदान गरी कानूनबमोजिम फैसला कार्यान्वयन गर्नु।

न्या. टंकबहादुर मोक्तान
न्या. हरिप्रसाद फुयाल

इजलास अधिकृत: ठाकुरप्रसाद खरेल
इति संवत् २०७६ साल जेठ ९ गते रोज ५ शुभम्।

निर्णय नं. १०१८६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय का.मु.प्र.न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
माननीय न्यायाधीश श्री तेजबहादुर के.सी.

आदेश मिति : २०७५।५।१८
०७४-WO-०३६४

विषय: परमादेश

निवेदक : जुरी नेपालको तर्फबाट तथा आफ्नो हकमा
समेत जुरी नेपालका सदस्य जुरी नेपालमा
कार्यरत हाल का.जि. का.म.न.पा. वडा नं. २
बस्ने अधिवक्ता विष्णुप्रसाद पोखरेलसमेत
विरुद्ध

विपक्षी : प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय,
सिंहदरबार काठमाडौंसमेत

- विद्यमान मदिरा ऐनले सर्वसाधारणको स्वास्थ्य, सार्वजनिक हित, क्षतिपूर्तिको अधिकार, उपभोक्ताको अधिकारहरूको संरक्षण प्रवर्द्धन गर्न पर्याप्त नरहेको र गैरकानूनी कार्यलाई नियन्त्रण एवं दण्डनीय बनाउन तथा अवाञ्छित वा नैतिकता प्रतिकूल काम कार्यलाई निषेध गर्न, रोक लगाउन तथा नियमन नियन्त्रण गर्न पर्याप्त नरहेको, विद्यमान मदिरा ऐनसमेतको सक्रिय कार्यान्वयन नभएको भन्ने देखिन आएकोले विद्यमान मदिरा ऐनसमेतमा आवश्यक संशोधन परिमार्जन गरी उपभोक्ताको अधिकार, वातावरणीय अधिकार, जीवनको अधिकारसमेतको संवैधानिक मौलिक अधिकार तथा

मानवअधिकारको कार्यान्वयन हुनु जरूरी देखिने ।

(प्रकरण नं.९)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ताद्वय श्री विष्णुप्रसाद पोखरेल र शशी बस्नेत

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री विश्वराज कोइराला

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प.२०६५, नि.नं.७९८७

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको संविधान
- मदिरा ऐन, २०३१
- होटल व्यवस्था तथा मदिराको बिक्री वितरण (नियन्त्रण) ऐन, २०२३
- राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९

आदेश

का.मु.प्र.न्या. ओमप्रकाश मिश्र : नेपालको संविधानको धारा ४६ तथा १३३(२)(३) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने यस रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ:-

मदिरा ऐन, २०३१ को दफा ३, ४, ४(क) को देहाय (१), (२) र (३) दफा ६ग को देहाय (ख), तथा मदिरा नियमहरू, २०३३ को नियम ३, १० र ११ एवं छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १४(ग१) तथा राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा १५(ख), होटल व्यवस्था तथा मदिराको बिक्री वितरण (नियन्त्रण) ऐन, २०२३ र नेपाल सन्धि ऐन, २०४७ को दफा ९ समेतको विपरीत मदिराको गैरकानूनी उत्पादन तथा बिक्री वितरणबाट बर्द्ध गएको, मदिराको विज्ञापनमार्फत महिलालाई भोग्य वस्तुको रूपमा प्रस्तुत गर्ने गरिएको, महिला तथा बालबालिकाको सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने आधारभूत

मानव अधिकारमा बाधा उत्पन्न हुने गरी लैङ्गिक हिंसा वृद्धि भएको, लैङ्गिकजन्य हिंसा र घरेलु हिंसा रोकथाम तथा अन्त्यका लागि विद्यमान कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन तथा कानूनमा आवश्यक संशोधन एवं नयाँ कानून निर्माणका लागि यो रिट निवेदन लिई आएका छन् ।

सर्वसाधारण जनताको सदाचार, स्वास्थ्य सुविधा तथा आर्थिक हित कायम राख्नको लागि मदिराको उत्पादन, बिक्री वितरण र निकासी पैठारीसमेतमा नियन्त्रण गर्ने उद्देश्यले मदिरा ऐन, २०३१ तथा मदिरा नियमहरू, २०३३ लागू भएको र मदिरा बिक्री वितरणसम्बन्धी व्यवस्थालाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न मदिरा बिक्री वितरण नियमन निर्देशिका, २०६५ समेत जारी भएको छ । मदिरा ऐन लागूपश्चात् पनि यसको उत्पादन बिक्री वितरण र निकासी पैठारीसमेतमा नियन्त्रण हुन सकेको छैन । साथै होटल व्यवस्था तथा मदिराको बिक्री वितरण (नियन्त्रण) ऐन, २०२३ मा समेत मदिराको जथाभावी बिक्री वितरणबाट जनमानसमा पर्न जाने प्रभाव नियन्त्रणका कानूनी प्रावधानहरू छन् । यस ऐनको दफा ३ मा तोकिएको समयबाहेक मदिरा बेचन नहुने तथा दफा ८ मा नेपाल सरकारले आवश्यक ठानेमा नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी कुनै पनि क्षेत्रमा मदिरा बेचन र खुवाउन निषेध गर्न सक्ने व्यवस्था छ । त्यसैगरी मदिरा नियमहरू, २०३३ को नियम ११ ले अन्तःशुल्क अधिकारीले मनाही गरेको स्थान वा पसलमा मदिरा बिक्री वितरण गर्न पाउने छैन भनी उल्लेख गरेको छ । यस ऐन तथा नियमहरूले मदिरा निषेधित क्षेत्र (Dry Place) तोक्न सक्ने अधिकार नेपाल सरकार वा सम्बन्धित अधिकारीलाई दिएको भए तापनि उक्त व्यवस्थाको व्यावहारिक कार्यान्वयनमा आउन सकेको छैन ।

नेपालमा सरकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रबाट गरिएको विभिन्न प्रयासका बाबजुद पनि लैङ्गिक

हिंसाका घटनामा कमी नआई चुनौतीका रूपमा रहेको छ। मदिराको खुलमखुला उत्पादन र बिक्री वितरणका कारणले महिला हिंसा बढेको, विश्व स्वास्थ्य संगठनको प्रतिवेदनसमेतले धेरैजसो घरेलु हिंसाको कारण मदिरा सेवन रहेको उल्लेख गरेको, नेपाल प्रहरीको एक तथ्याङ्कअनुसार विभिन्न जिल्ला प्रहरी कार्यालयमा आउने अन्य घटना तथा घरेलु हिंसाका घटनाहरूमा मदिरा सेवनका कारण घरेलु हिंसा हुने गरेको तथ्याङ्क सार्वजनिक हुँदै आएका छन्। साथै त्यस्ता घटनाहरूमा मिलापत्र हुने गरेको तथा पटकपटक हिंसामा पर्ने गरेको देखिन्छ।

मदिराको उत्पादन, खरिद बिक्री, निकासी, पैठारी एवं सोको विज्ञापनका सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतबाट अधिवक्ता प्रकाशमणि शर्मा वि. मन्त्रिपरिषद् सचिवालयसमेत भएको रिटमा मिति २०५४।९।९ मा मदिराको उत्पादन, खरिद, बिक्री निकासी पैठारी एवं सोको विज्ञापनको दुरगामी असर विचार गर्नेतर्फ सरकारको ध्यानाकर्षण गराउनु भन्ने आदेशसमेत जारी भएको थियो। जसको कार्यान्वयनका सम्बन्धमा प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको प्रतिवेदनमा मदिराजन्य पदार्थ बिक्री, वितरण गर्न छुट्टै पसलको स्वीकृति लिनपर्ने व्यवस्था, नाबालकले मदिरा खरिद तथा बिक्री गर्नमा रोक एवं विद्युतीय तथा छापा सञ्चार माध्यमहरूमा मदिराको विज्ञापनमा रोकमार्फत आदेशको कार्यान्वयन सम्पन्न भएको उल्लेख गरी मदिरा ऐन कार्यान्वयन भएको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ। तर व्यवहारमा उक्त फैसलाको वास्तविक कार्यान्वयन हुन सकेको छैन। मदिरा सेवनका कारण लैङ्गिक हिंसा मात्र नभएर अन्य गम्भीर प्रकृतिका हिंसाहरू, मृत्यु हुने, कुटपिट, यौनशोषण, अपाङ्गता, सम्बन्ध विच्छेद, मानसिक असन्तुलन, सामाजिक प्रतिष्ठा तथा सद्भाव खलबलिने, छिमेकीसँग झगडा बढ्ने, रोजगारी गुम्ने, चोरीका घटना हुने, बालबच्चाहरू हिंसात्मक व्यवहार देखाउने, बालबालिकाको शिक्षा

तथा स्वास्थ्यमा असर पर्नेलगायतका गम्भीर असर पर्ने अध्ययनहरूबाट देखिएको र मदिरा नियन्त्रणसम्बन्धी अधिकारप्राप्त अधिकारी र राज्यको सुरक्षा निकायबीच समेत समन्वयको अभाव देखिन्छ।

मदिराको खुलमखुला उत्पादन एवं बिक्री वितरण तथा यसको जथाभावी सेवनबाट एकातर्फ लैङ्गिक हिंसाजन्य घटनामा बढोत्तरी भएको छ भने अर्कोतर्फ विभिन्न होडिङ बोर्ड, पोष्टर, पम्प्लेट टाँस्ने तथा दैनिक तथा साप्ताहिक पत्रपत्रिका र अन्य सञ्चार माध्यमहरूमार्फत मदिरा तथा मदिराजन्य पदार्थको विज्ञापन प्रचारप्रसार तथा प्रकाशन गराई महिलालाई कामुक एवं अश्लिल रूपमा चित्रण गरेको पाइन्छ। यस्ता विज्ञापनमार्फत महिलाको शरीर र निजको पहिरनलाई गलत तरिकाबाट प्रस्तुत गरी भोग्य वस्तुको रूपमा देखाउने गरिएको पाइन्छ। जिक भोड्काको विज्ञापनमा निलो चलचित्रको नायिकालाई मोडलको रूपमा प्रयोग गरी महिलालाई अर्धनग्न रूपमा प्रस्तुत गरी **Get sexy** उल्लेख गरेबाट भ्रामक तथा महिला हिंसालाई प्रश्रय दिने खालका विज्ञापनहरू प्रसारण तथा प्रचारप्रसार भएको छ। मदिरा र महिलाको अर्धनग्न शरीरको विज्ञापनहरू पत्र पत्रिका, टेलिभिजन वा होडिङ बोर्डलगायत मार्फत प्रकाशन, प्रसारण तथा प्रवर्द्धन गर्दा महिलालाई यौनवस्तुको रूपमा चित्रण गरिएको र यस्ता विज्ञापनहरू केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को दफा २(ग१) विपरीतको अपराध हुन्। उक्त ऐनमा सार्वजनिक स्वास्थ्य वा स्वास्थ्य विज्ञानको लागि बाहेक अश्लिल भाषा वा अश्लिल भाव आउने शब्द वा चित्रद्वारा अश्लिल कुरा छान्ने वा प्रकाशित गर्ने वा त्यस्तो अश्लिल प्रकाशनहरू सार्वजनिक स्थानमा प्रदर्शन गर्न नहुने कुरा उल्लेख गरेको छ। साथै छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १४(ग१) मा कसैको चरित्र हत्या वा अपमान हुने वा लैङ्गिक हिंसा वा विभेदलाई बढावा दिने कुराहरू किताब वा पत्रपत्रिकामा प्रकाशन गर्न पाइने छैन भन्ने

व्यवस्था छ । त्यसैगरी राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा १५(ख) मा अश्लिल किसिमका सामग्रीहरू विज्ञापन प्रसारण गर्न पाउने छैन भन्ने व्यवस्था भएपनि प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको ध्यान पुग्न सकेको छैन । मदिराको उत्पादन, बिक्री वितरण र निकासी पैठारीको नियमित अनुगमन नभएकोले विद्यमान मदिरा ऐन, होटल व्यवस्था तथा मदिराको बिक्री वितरण (नियन्त्रण) ऐन, २०२३ तथा मदिरा बिक्री वितरण नियमन निर्देशिका, २०६५ विपरीत हाल नेपालमा मदिरा जुनसुकै मदिरा पसलमा कुनै पनि समयमा जुनसुकै उमेर समूहका व्यक्तिले सहजै खरिद गर्न पाइन्छ ।

मदिरा ऐन, २०३१ को दफा ४ ले कुनै व्यक्तिले अनुमति पत्रबेगर र अनुमति पत्र पाएकोले पनि अनुमति पत्रमा तोकिएको सर्तबमोजिम बाहेक मदिरा बिक्री वितरण गर्न वा मदिरा खुवाउने बारे वा रेष्टुरेन्ट वा पसल थाप्न नपाउने व्यवस्था गरेको छ । तर बाटो र सार्वजनिक क्षेत्र नै दुर्गन्धित हुने गरी जाँड रक्सी उत्पादन तथा रातको समयमा हो-हल्ला हुने गरी जहाँ पायो त्यहाँ उमेर पुगेका तथा नपुगेका व्यक्तिले मदिरा बिक्री वितरण तथा सेवन गरी सार्वजनिक स्थानमा महिलामाथि यौन दुर्व्यवहार तथा सार्वजनिक स्थलमा अश्लिलता प्रदर्शन जस्ता गतिविधि हुँदा पनि सम्बन्धित अधिकारीले नियन्त्रण गर्न एवं खानतलासी, कब्जा वा गिरफ्तार गरेको देखिँदैन । छिमेकी मुलुक भारतमा मदिरा नियन्त्रणका लागि संघीय मात्र नभएर प्रान्तीय तहमा पनि कानून निर्माण गरी कार्यान्वयनमा ल्याइएको पाइन्छ । उदाहरणका लागि The Bihar Prohibition and Excise act, २०१६ को दफा ४० ले मदिराको विज्ञापनमा समेत प्रतिबन्ध लगाएको देखिन्छ । त्यसैगरी दफा ३७ ले मदिरा सेवन गरी आफ्नै घरमा होहल्ला गर्नेलाई समेत सजायको व्यवस्था गरेको छ । गुन्जबहादुर बस्नेतसमेत विरुद्ध विपक्षी नेपाल सरकार, मन्त्रिपरिषद् सचिवालयसमेत भएको उत्प्रेषण

मुद्दा (नि.नं. ४५६९, ने.का.प. २०४९(ख) अंक ६) मा निषेधित क्षेत्रमा मदिरा बिक्री वितरण गर्न अनुमति पत्र नपाएकै कारणबाट निवेदकको पेसा रोजगार गर्ने मौलिक हक हनन् हुन गएको भन्ने मान्यता कानूनतः मिल्ने होइन भन्दै व्यवसाय गर्ने स्वतन्त्रता सार्वजनिक हित र स्वास्थ्यको विपरीत नहुने प्रस्ट छ । अनियन्त्रित मदिराको कारण लैङ्गिक हिंसामा वृद्धि भएकोले मौलिक हक तथा कानून प्रदत्त हकको उपयोगको लागि विपक्षी निकायलाई निम्न आदेश जारी गरिपाउँ ।

१. अनुमति नलिई उत्पादन तथा बिक्री वितरण गर्न नपाइने, न्यूनतम उमेरको हद पूरा नगरेकालाई बिक्री गर्न नपाइनेलगायतका मदिरासम्बन्धी ऐन, नियमहरू र निर्देशिकाअन्तर्गत रहेका नियन्त्रणात्मक व्यवस्थाहरूको प्रभावकारी पालना भए नभएको सम्बन्धमा नियमित रूपमा अनुगमन, निरीक्षण, सुपरीवेक्षण गर्नु गराउनु भनी परमादेश जारी गरिपाउँ ।
२. मदिरा र लैङ्गिक हिंसाको अन्तरसम्बन्ध एवं मदिरा नियन्त्रणसम्बन्धी कानूनी प्रावधानहरूको बारेमा नागरिक समाज तथा मिडियासमेत सँगको सहकार्यमा व्यापक जनचेतना जगाउनु भनी परमादेश जारी गरिपाउँ ।
३. धार्मिक तथा विशेष सार्वजनिक महत्त्वका क्षेत्र तथा दुई देशको सीमा नाकाको निश्चित दुरीसम्ममा मदिरा निषेधित क्षेत्र तोक्ने तथा विशेष महत्त्वका दिनहरूमा मदिराको बिक्री वितरण र सेवन गर्न नपाइने स्पष्ट व्यवस्था गर्नका लागि परमादेश जारी गरिपाउँ ।
४. मदिरा तथा मदिराजन्य वस्तुको बिक्री वितरणलाई प्रवर्द्धन गर्नका लागि महिलालाई वस्तुको रूपमा चित्रित गर्ने विज्ञापन उत्पादन तथा प्रचारप्रसारलाई रोक्न स्पष्ट कानूनी प्रबन्ध गर्न सरोकारवालासँगको परामर्शमा विद्यमान राष्ट्रिय प्रसारण ऐन तथा नियमावलीमा आवश्यक संशोधन वा परिमार्जन

गर्नु गराउनु भनी परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको रिट निवेदन।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? आदेश जारी हुनु नपर्ने कानूनबमोजिमको आधार कारण भए सोसमेत साथै राखी यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी म्याद सूचना जारी गरी लिखित जवाफ प्राप्त भएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु। साथै सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०७४ को नियम ७३ बमोजिम अग्राधिकार दिई पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७४।८।२६ को आदेश।

मदिरासम्बन्धी ऐन, नियम र निर्देशिकामा भएको व्यवस्थाहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनका कामहरू निरन्तर रूपमा भइरहेका छन्। ती कामहरूको अनुगमन निरीक्षण र सुपरीवेक्षण गर्न यस मन्त्रालय र सम्बद्ध निकायहरू सचेत र क्रियाशील रहेको छ। मदिरा ऐन, २०३१ लाई सालबसाली रूपमा जारी हुने आर्थिक ऐनले संशोधन र अद्यावधिक गर्दै आइरहेको छ। निवेदकले उठाएको विषयहरूलाई ऐनको संशोधनले सम्बोधन गर्न प्रयास गरेको छ। ऐनको दफा ४ बमोजिम कुनै व्यक्तिले अनुमति बेगर र अनुमति पत्र पाएकोले अनुमति पत्रमा तोकिएको सर्तबमोजिम बाहेक मदिरा बिक्री, वितरण गर्न वा मदिरा खुवाउने वा रेष्टुरेन्ट वा पसल थाप्न नपाइने कानूनी व्यवस्था रहेको र सो कानूनी व्यवस्थाविपरीतको कार्य गरेमा दफा १२ बमोजिम सजाय हुने प्रस्ट व्यवस्था रहेकोले निवेदन दाबी यथार्थपरक नहुँदा निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

संविधानद्वारा प्रत्याभूत गरिएको जनताको अभिव्यक्ति स्वतन्त्रता तथा सुसूचित हुन पाउने हकलाई संरक्षण एवं संवर्द्धन गर्न तथा प्रसारण प्रणालीको माध्यमबाट मुलुकको आर्थिक, सामाजिक तथा

सांस्कृतिक क्रियाकलापलाई जनसमक्ष पुऱ्याई सबै जाति, भाषा, वर्ग क्षेत्र र धार्मिक सम्प्रदायबीच समानता, आपसी सद्भाव र सामञ्जस्यताको वातावरण सृजना गर्न जारी भएको राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा १४ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा जनस्वास्थ्यलाई हानि पुऱ्याउने धुम्रपान तथा मदिरा जस्ता पदार्थहरूको विज्ञापन प्रसारणलाई निरूत्साहित गरिने, दफा १५ को उपदफा (१) को खण्ड (ख) मा अश्लिल किसिमका सामग्रीहरू विज्ञापन प्रसारण गर्न, गराउन नपाइने र दफा १६ को खण्ड (ग१) मा कसैको चरित्र हत्या वा अपमान हुने वा लैङ्गिक हिंसा वा विभेदलाई बढावा दिने प्रकृतिका सामग्री प्रसारण नगर्ने वा गर्न नलगाउने विषयलाई प्रसारकको काम, कर्तव्य र अधिकारअन्तर्गत राखिएको छ। उक्त ऐनबमोजिम गर्न नहुने कार्य कसैले गरेमा दफा १७ बमोजिम सजाय हुने उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाबाट महिलालाई विज्ञापनमा अश्लिल रूपमा प्रस्तुत गर्न नहुने गरी विज्ञापन प्रसारण गर्न रोक लगाएकोले सो विषयमा थप कानूनी व्यवस्था गरिरहनु पर्ने देखिँदैन। महिलालाई विज्ञापनमा देखाइने नहुने भन्ने निवेदन जिकिर सम्बन्धमा उत्पादकले आफ्नो उत्पादनलाई कानूनको अधीनमा रही विज्ञापन प्रसारण गर्न सक्ने र सो विषय सम्बन्धित पक्ष र उत्पादकबीच करार सहमतिबाट निक्यौल हुने विषय भएकोले व्यक्तिको वैयक्तिक स्वतन्त्रता र रोजगारीको हकलाई असर पर्ने गरी विज्ञापनमा महिलालाई प्रस्तुत गर्न नपाइने गरी कानून निर्माण हुनुपर्ने भन्ने निवेदन जिकिर युक्तिसङ्गत छैन भन्ने कानून न्याय तथा संसदीय मन्त्रालयको लिखित जवाफ।

विद्युतीय सञ्चार माध्यमहरूमा मदिराको विज्ञापन पूर्ण रूपमा बन्द गर्ने नेपाल सरकारको नीति पूर्ण रूपमा कार्यान्वयनमा आएको छ। विभिन्न होडिड बोर्ड, पोष्टर पम्प्लेट नियमन गर्ने यस मन्त्रालयको क्षेत्राधिकारभित्र नपर्ने तथा छापा माध्यमहरूमा मदिराको विज्ञापन पूर्ण रूपमा बन्द गर्ने कानूनको अभाव

रहेको छ । चलचित्र (निर्माण, प्रदर्शन तथा वितरण) नियमावली, २०५७ मा भएको व्यवस्थाबमोजिम श्रव्यदृष्य विज्ञापन सामाग्रीहरूको सेन्सर हुने गरेको छ । सेन्सर गर्दा अश्लिल किसिमका सामग्री, महिला तथा बालबालिका हिंसालाई प्रश्रय दिने खालका सामग्रीलगायत सद्भाव बिग्रिने सामग्रीहरू रहेको कुनै पनि किसिमको विज्ञापनलाई प्रसारण अनुमति दिने गरिएको छैन भन्नेसमेत बेहोराको सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

नेपाल सरकार कुनै पनि प्रकारका हिंसा एवं अपराधलाई नियन्त्रण गरी समाजमा अमनचयन कायम गरी नागरिकलाई सुशासनको प्रत्याभूति दिलाउने कुरामा सचेत एवं क्रियाशील छ । नेपाल सरकारले महिला विरुद्धको हिंसामा शून्य सहनशीलताको नीति लिएअनुरूप कानूनहरूमा परिमार्जन एवं नयाँ कानूनहरूको समेत निर्माण गर्दै आएको छ । सर्वसाधारण जनताको सदाचार, स्वास्थ्य, सुविधा तथा आर्थिक हित कायम राख्नको लागि मदिराको उत्पादन, बिक्री वितरण र निकासी पैठारीसमेतमा नियन्त्रण गर्ने उद्देश्यले मदिरा ऐन, २०३१ र नियम २०३३ कार्यान्वयनमा रहेको छ । मदिरा बिक्री वितरणसम्बन्धी व्यवस्थालाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न मदिरा बिक्री वितरण नियमन निर्देशिका, २०६५ समेत जारी भएको छ । उक्त ऐनको दफा ३ मा कुनै व्यक्तिले अनुमति पत्रबेगर र अनुमति पत्र पाएकोले पनि अनुमति पत्रमा तोकिएको सर्तबमोजिम बाहेक मदिराको उत्पादन गर्न पाउने छैन भन्ने व्यवस्था रहेको छ । त्यसैगरी दफा ४ ले मदिराको बिक्री वितरणमा नियन्त्रणसम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ । दफा ४क को उपदफा (२) मा १८ वर्ष नपुगेका व्यक्तिले मदिराको बिक्री वितरण गर्नमा बन्देज लगाएको छ । उपर्युक्त कानूनी व्यवस्थाको कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकार र सम्बन्धित निकायहरू क्रियाशील रहेका छन् । जहाँसम्म कानूनमा आवश्यक संशोधन वा परिमार्जन गर्नु भन्ने निवेदन जिकिरसम्बन्धी विषय

छ, समाजको आवश्यकताको अनुसार कानून निर्माण गर्ने, संशोधन वा परिमार्जन गर्ने कुरा विधायिकाको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने विषय भएकोले तदनुसृत समय सापेक्ष रूपमा कानूनहरू परिमार्जन पनि हुँदै आएकोले निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने होइन भन्ने नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको लिखित जवाफ ।

मदिरा उत्पादन, बिक्री वितरणको लागि प्रचलित कानूनले व्यवस्था गरी सकेको र सो कानून कार्यान्वयनको प्रभावकारिताको विषय यस मन्त्रालयको कार्यक्षेत्रभित्रको विषय नभएकोले यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दायर गरिएको रिट निवेदन सो हदसम्म खारेजभागी छ । महिला तथा बालबालिका विरुद्ध हुने यौन हिंसाको प्रभावकारी रोकथाम तथा नियन्त्रण गर्ने सन्दर्भमा नेपाल पक्ष भएका विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको व्यवस्था तथा यस सम्बन्धमा सर्वोच्च अदालतबाट समय समयमा भएका आदेशहरूलाई मध्यनजर गरेर विधायिकाले लैङ्गिक समानता कायम गर्न तथा लैङ्गिक हिंसालाई अन्त्य गर्नेसम्बन्धी विषयमा समयानुकूल कानूनी व्यवस्था गर्न मुलुकी ऐनलगायतका अन्य कानूनमा आवश्यक संशोधन गरेको छ । मदिराजन्य वस्तुमा महिलालाई भोग्य वस्तुको रूपमा प्रदर्शन गरिएको भन्ने विषय सञ्चार, प्रसारणसम्बन्धी कानूनसँग सम्बन्धित विषय हो । महिला सशक्तीकरण यस मन्त्रालयको कार्यक्षेत्र भित्रको विषय रहेको र लैङ्गिक विभेदका कारण महिलाहरूले भोग्नु परेको हिंसाका घटनालाई कम गर्न यस मन्त्रालय तथा यसअन्तर्गतका निकायद्वारा विभिन्न सचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन हुँदै आइरहेकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने नेपाल सरकार महिला बालबालिका तथा समाज कल्याण मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

मदिरा ऐन, २०३१ को दफा ४ बमोजिम कुनै व्यक्तिले इजाजत पत्रबेगर र इजाजत पाएकोले पनि

तोकिएको सर्तबमोजिम बाहेक मदिरा बिक्री वितरण गर्न वा मदिरा खुवाउने बार, रेष्टुरेन्ट वा पसल थाप्न नपाइने कानूनी व्यवस्था गरेको, कसैले कानूनी व्यवस्थाको विपरीत कार्य गरेमा सोही ऐनको दफा १२ बमोजिम सजाय हुने कानूनी व्यवस्था रहेको छ। सोही ऐनको दफा ८ मा कुनै स्थानमा यस ऐनबमोजिम सजाय हुने कसुर भएको छ भन्ने मनासिब माफिकको कारण भएमा अन्तःशुल्क अधिकृतले त्यस्तो स्थानको खानतलासी गर्न सक्ने, कसुरसँग सम्बन्धित सामान कब्जा गर्न सक्ने र कसुर गर्ने व्यक्तिलाई गिरफ्तार गर्न सक्ने, कसुरसँग सम्बन्धित सामान कब्जा गर्न सक्ने र कसुर गर्ने व्यक्तिलाई गिरफ्तार गर्न सक्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ। उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाविपरीत कार्य गर्नेउपर अन्तःशुल्क अधिकृतले कानूनबमोजिम कारबाही गर्ने गरेको छ। साथै मदिरा नियमहरू, २०३३ र मदिरा बिक्री वितरणसम्बन्धी व्यवस्थालाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न अन्तःशुल्क निर्देशिका, २०६८ (परिमार्जित संस्करण, २०७३) जारी गरी कार्यान्वयन भएको छ। त्यसैगरी अन्तःशुल्क ऐन तथा नियमहरूबमोजिम लिनु पर्ने इजाजत पत्र नलिई उत्पादन तथा बिक्री वितरण गरिएको, अन्तःशुल्क ऐन तथा नियमहरूबमोजिम लिनुपर्ने इजाजत पत्र नलिई उत्पादन तथा बिक्री वितरण गरिएको, अन्तःशुल्क टिकट टाँस नगरिएको र नक्कली टिकट टाँस गरिएका मदिराहरू अवैध हुने भएकोले त्यस्तो मदिराको अवैध ढंगले उत्पादन ओसारपसार सञ्चय तथा बिक्री गर्ने कार्य निन्त्रणका लागि विभागमा अवैध मदिरा नियन्त्रण समन्वय समिति तथा प्रत्येक कार्यालयमा अवैध मदिरा नियन्त्रण समितिमार्फत अवैध रूपमा हुने मदिराको उत्पादन बिक्री वितरण अनुगमन तथा नियन्त्रण कार्य भइरहेको छ। मदिरासम्बन्धी ऐन, नियम र निर्देशिकामा भएको व्यवस्थाहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि यस विभागबाट अनुगमन निरीक्षण तथा सुपरीवेक्षण भइरहेको अवस्थामा यस विभागसमेतलाई विपक्षी

बनाई प्रस्तुत गरिएको निवेदन खारेज भागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्ने आन्तरिक राजस्व विभागको लिखित जवाफ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा निवेदनसहितको मिसिल कागजात अध्ययन गरियो।

निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताद्वय श्री विष्णुप्रसाद पोखरेल र शशी बस्नेतले सर्वसाधारण जनताको सदाचार, स्वास्थ्य, सुविधा तथा आर्थिक हित कायम राख्नको लागि मदिराको उत्पादन, बिक्री वितरण र निकासी पैठारीसमेतमा नियन्त्रण गर्ने उद्देश्यले मदिरासम्बन्धी ऐन ल्याइएकोले ऐनको उद्देश्यलाई व्यावहारिक कार्यान्वयन हुनपर्ने, मदिरा नियन्त्रणको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न मदिरा ऐनसमेतका विद्यमान कानूनी प्रावधानसमेत अपर्याप्त रहेकोले विद्यमान ऐन नै संशोधन हुनु पर्ने, मदिरा नियन्त्रणसम्बन्धी विद्यमान कानूनी व्यवस्था प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु पर्ने, अनियन्त्रित मदिराको कारण लैङ्गिक हिंसाका घटनाहरू वृद्धि भएको, मदिरा तथा मदिराजन्य वस्तुको बिक्री वितरण प्रवर्द्धन गर्नका लागि महिलालाई भोग्य वस्तुको रूपमा चित्रित गर्ने गरेकोले सार्वजनिक हितविपरीतको जुनसुकै मदिराको उत्पादन, बिक्री वितरणलाई नियन्त्रण गर्न स्पष्ट कानूनी व्यवस्था एवं मापदण्ड हुनु पर्ने, हिंसा वृद्धि गर्ने विज्ञापन प्रचारप्रसारलाई रोक्न स्पष्ट कानूनी प्रबन्ध गर्न सरोकारवालासँगको परामर्शमा विद्यमान राष्ट्रिय प्रसारण ऐन तथा नियमावलीसमेतका विद्यमान कानूनी व्यवस्थामा आवश्यक संशोधन वा परिमार्जन गर्नु गराउनु भनी परमादेश जारी गरिपाउँ। अनुमति नलिई मदिरा उत्पादन गर्न नपाइने, सार्वजनिक महत्त्वका क्षेत्र तथा विशेष महत्त्वका दिन बिक्री वितरणमा रोक लगाउने, न्यूनतम उमेर हद पूरा नगरेकोलाई बिक्री वितरण गर्न नपाइनेलगायतका मदिरासम्बन्धी विद्यमान ऐन नियमको प्रभावकारी पालना भए

नभएको सम्बन्धमा नियमित अनुगमन गर्नु, ऐन नियम निर्देशनको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु भनी सम्बन्धित सरकारी निकाय तथा संयन्त्रलाई जवाफदेही बनाउनु भनी परमादेश जारी गरिपाउँ । मदिरा नियन्त्रणका लागि व्यापक जनचेतनात्मक कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु र अवैध मदिरा उत्पादन, बिक्री वितरण रोक्न, त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन तथा अन्य नियन्त्रणात्मक व्यवस्थाको लागि सम्बन्धित ऐन नियमसमेतमा आवश्यक संशोधन गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा परमादेश जारी गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री विश्वराज कोइरालाले मदिराको उत्पादन, बिक्री वितरण र निकासी पैठारीसमेतमा नियन्त्रण गर्ने उद्देश्यले मदिरा ऐन, २०३१ र नियम २०३३ कार्यान्वयनमा रहेको छ । साथै मदिरा बिक्री वितरणसम्बन्धी व्यवस्थालाई प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गर्न मदिरा बिक्री वितरण नियमन निर्देशिका, २०६५ समेत जारी भएको छ । मदिरा ऐनको दफा ३ मा कुनै पनि व्यक्तिले अनुमतिबेगर र अनुमति पत्र पाएकोले पनि अनुमति पत्रमा तोकिएको सर्तबमोजिम बाहेक मदिराको उत्पादन गर्न पाउने छैन भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ । सोही ऐनको दफा ४ ले मदिराको बिक्री वितरणमा नियन्त्रणकारी व्यवस्था गरेको, सोही ऐनको दफा ४ क को उपदफा (२) मा १८ वर्षमुनिका व्यक्तिले मदिराको बिक्री वितरणमा बन्देज लगाएको र उक्त कानूनी व्यवस्थाको कार्यान्वयनको लागि नेपाल सरकार क्रियाशील रहेको भनी लिखित जवाफमा समेत प्रतिबद्धता जनाई रहेको अवस्था हुँदा रिट जारी हुनुपर्ने औचित्यपूर्ण कारण नै छैन । राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा १४ को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशमा जनस्वास्थ्यलाई हानि पुऱ्याउने धुम्रपान तथा मदिरा जस्ता पदार्थहरूको विज्ञापन प्रसारणलाई निरूत्साहित गरिने, दफा १५ को उपदफा (१) को

खण्ड (ख) मा अश्लिल किसिमका सामाग्रीहरू विज्ञापन प्रसारण गर्न, गराउन नपाइने र दफा १६ को खण्ड (ग१) मा कसैको चरित्र हत्या वा अपमान हुने वा लैङ्गिक हिंसा वा विभेदलाई बढावा दिने प्रकृतिका सामाग्री प्रसारण नगर्ने वा गर्न नलगाउने विषयलाई प्रसारकको काम, कर्तव्य र अधिकारान्तर्गत राखिएको र ऐनबमोजिम गर्न नहुने कार्य कसैले गरेमा दफा १७ बमोजिम सजाय हुने कानूनी व्यवस्थाबाट महिलालाई विज्ञापनमा अश्लिल रूपमा प्रस्तुत गर्न नहुने गरी विज्ञापन प्रसारण गर्न रोक लगाएको छ । सो विषयमा थप कानूनी व्यवस्था गरी रहनु पर्ने स्पष्ट आधार कारण विना रिट जारी हुनु पर्ने नै देखिँदैन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो । अब निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी हुने हो होइन ? भनी निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. यसमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा मदिराको गैरकानूनी उत्पादन तथा बिक्री वितरण हुने गरेको, मदिराको कारण लैङ्गिक हिंसा बढ्दै गएको, मदिराको विज्ञापनमार्फत महिलालाई भोग्य वस्तुको रूपमा प्रस्तुत गर्ने पद्धति बढ्दै गएको, लैङ्गिकजन्य हिंसा र घरेलु हिंसा रोकथाम तथा अन्त्यका लागि कानूनमा आवश्यक संशोधन एवं नयाँ कानून निर्माण आवश्यक रहेको तथा विद्यमान कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुनुपर्ने भन्नेसमेतको निवेदन दाबी देखियो । अर्थात् निवेदनको तथ्यगत अवलोकनबाट अवैध मदिराको बिक्री, वितरणसम्बन्धी विद्यमान कानूनी व्यवस्था प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयनमा नआएको तथा मदिरा नियन्त्रणसम्बन्धी विद्यमान कानून पर्याप्त नरहेको, महिला हिंसा फैलाउने विज्ञापनको नियन्त्रण नभएको, अवैध मदिराको खुलमखुला उत्पादन र बिक्री वितरणसमेतका कारणले महिला हिंसा बढेको, सार्वजनिक स्वास्थ्यमा असर पुगेको, विश्व स्वास्थ्य संगठनको प्रतिवेदन तथा प्रहरी कार्यालयमा आउने घटनाको अध्ययनसमेतले

धेरैजसो घरेलु हिंसाको कारण मदिरा सेवन रहेको देखिएको, मदिरा सेवनसमेतको कारण पटकपटक महिला हिंसामा पर्ने घटनाहरूमा समेत मिलापत्र हुने गरेको भन्ने निवेदनको चासो एवं सरोकार रहेको पाइन्छ । निवेदकले उठाएका उपर्युक्त विषयमा के विद्यमान मदिरासम्बन्धी ऐन कानूनले स्पष्ट सम्बोधन गरी नियमन नियन्त्रण गरेको छ ? के उपर्युक्त विषयमा प्रस्तुत रिट क्षेत्राधिकारबाट हेर्नु पर्ने हो ? मदिराको नियमन तथा नियन्त्रणसम्बन्धी विद्यमान व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयन भएको छ, छैन ? भन्नेसमेतका गम्भीर प्रश्नमा हेरी निराकरण गर्नु पर्ने देखिएको छ ।

३. नेपालको संविधानको धारा १७(२)(च) मा प्रत्येक नागरिकलाई नेपालको कुनै पनि भागमा पेसा, रोजगार गर्ने र उद्योग, व्यापार तथा व्यवसायको स्थापना र सञ्चालन गर्ने स्वतन्त्रता हुनेछ भनी पेसा व्यापार व्यवसाय गर्ने हकलाई स्वतन्त्रताको हकअन्तर्गत मौलिक हकको संवैधानिक मान्यता प्रदान गरेको पाइन्छ । उपर्युक्त संवैधानिक प्रत्याभूतिबमोजिम पेसा, व्यापार, व्यवसायको स्वतन्त्रतालाई वाञ्छित हदसम्म स्वतन्त्रताको मान्यता दिनु पर्ने हुन्छ । तथापि उपभोक्ताको हित, सार्वजनिक स्वास्थ्य आदि कुरालाई विचार गरेर त्यस्तो व्यवसायलाई उचित, समान र विवेकसम्मत (Just, equal and reasonable) तवरले नियमन, नियन्त्रण गर्न नसक्ने हुँदैन । उद्योगी, व्यापारी, व्यवसायी वा कुनै पेसाकर्मीले संविधानको अधीनमा रही जनहित र सार्वजनिक हितको विरुद्ध नहुने गरी आफ्नो हक प्रचलन गर्न पाउने नै हुन्छन् । स्वतन्त्रताको हकको संवैधानिक मूल्य, मान्यता र अपेक्षालाई सबैको हित संरक्षण हेतु सार्वजनिक हित, शिष्टाचार तथा सार्वजनिक स्वास्थ्य प्रतिकूलका गतिविधिलाई रोक लगाउन वा कुनै खास उद्योग व्यापार वा सेवा राज्यले मात्र सञ्चालन गर्न पाउने वा कुनै पेसा रोजगार उद्योग व्यापार वा व्यवसाय गर्नका लागि कुनै सर्त वा योग्यता तोक्ने गरी

सार्वजनिक स्वास्थ्यको विषयमा आवश्यक कानून बनाई समुचित नियन्त्रण (Reasonable restriction) गर्नु पर्ने हुन्छ । समाजको पछौटेपन, स्वास्थ्यप्रति जनसचेतनाको अभाव तथा युवा पुस्ताबीच मदिराजन्य पदार्थको बढ्दो कुलत वा आकांक्षाका कारण जुनसुकै प्रकारका वा अहितकारी मदिरा सेवन गर्ने प्रवृत्ति घट्न सकेको छैन । जुनसुकै ठाउँमा सजिलै प्राप्त गर्न सक्ने अवैध मदिरा र त्यसको हानिकारक वा विषालु तत्व वा मदिराको मात्राको पहिचान नै नगरी जथाभावी प्रयोग गर्दा मदिरा सेवनकर्ताको स्वास्थ्यमा खराबी, नकारात्मक असर र कतिपयले त मृत्युवरण नै गर्ने गरेका घटनाहरूलाई दोहोरिन नदिई सार्वजनिक हित, स्वास्थ्य, विकासका लागि उपभोक्ताको हित प्रतिकूल नहुने गरी मदिरासम्बन्धी कानूनलाई थप व्यवस्थित गर्न आवश्यक संशोधन र मौजुदा कानूनको चुनौतीलाई राज्य संयन्त्रको माध्यमबाट नियमन नियन्त्रण गर्नुपर्ने हुन्छ । सर्वसाधारणको स्वास्थ्य प्रतिकूलका जुनसुकै प्रकारको मदिराको उत्पादन बिक्री वितरण ओसारपसार जस्ता कुनै पनि काम कार्यलाई नियमन नियन्त्रण गर्ने कार्यबाट राज्य उदासिन हुन वा पन्छिन पाउँछ भन्न मिल्दैन ।

४. निवेदनमा उठाइएका विषय सर्वसाधारणको स्वास्थ्य एवं सार्वजनिक हितसमेतसँग अन्तर्सम्बन्धित देखिई सार्वजनिक सरोकारको देखिएकोमा अवैध मदिरासमेत नियन्त्रण गर्न प्रभावकारी कानूनी व्यवस्था नहुनु तथा विद्यमान कानूनी व्यवस्थासमेत प्रभावकारी कार्यान्वयन नहुनुले मदिरा ऐनले लिएको वाञ्छित उद्देश्य पूरा हुन सक्दैन । अवैध मदिरा वा कुनै पनि प्रकारका अवाञ्छित काम कार्यबाट निश्चय नै सार्वजनिक स्वास्थ्य, हित, सदाचार र वातावरणीय स्वच्छतामाथि समेत प्रतिकूल प्रभाव पर्ने हुँदा यसप्रकारका सर्वसाधारणको स्वास्थ्य, सार्वजनिक हित र कानूनविपरीतका काम कार्यले गुणस्तरीय वस्तु तथा सेवा प्राप्त गर्ने उपभोक्ताको

संवैधानिक हकसमेत विरुद्ध हुनेसमेत देखिएको छ ।

५. यसका अलावा अवैध मदिराको कारण विषालु वा मन्दविषजन्य वा मदिराको मात्रा वा जुनसुकै हानिकारक तत्त्वको पहिचान हुन नसक्ने हुँदा यसप्रकारको निश्चित मापदण्ड विनाका कुनै पनि मदिराजन्य उत्पादन तथा बिक्री वितरणसमेतको कारणबाट सार्वजनिक स्वास्थ्य र हितविपरीतको कार्यलाई नियन्त्रण गर्ने विद्यमान ऐन कानून पर्याप्त रहेको र विद्यमान कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन भएको पर्याप्त रहेको भन्ने विपक्षीको लिखित जवाफ देखिँदैन । मदिराको उत्पादन वा बिक्री वितरण वा प्रयोग वा मदिराको विज्ञापन वा जुनसुकै बेहोरा वा कारणले त्यस्ता वस्तु वा कार्यबाट उत्पन्न हुने सार्वजनिक स्वास्थ्य र हित विरुद्धका काम कारबाहीमा निवेदकसमेतको जनसरोकार रहनु स्वभाविक नै हुन्छ । त्यस्ता सार्वजनिक हित विरुद्धको काम कार्यलाई नियमित, नियन्त्रित गर्न, सर्वसाधारण जनताको सार्वजनिक स्वास्थ्य, शिष्टाचार वा नैतिकताको प्रतिकूल हुने कार्यमा रोक लगाउन वा कुनै पेसा, रोजगार, उद्योग, व्यापार वा व्यवसाय गर्नका लागि कुनै सर्त वा योग्यता तोक्ने गरी ऐन बनाउन नसकिने पनि होइन ।^१ सार्वजनिक स्वास्थ्य र हित कायम राख्न तथा प्रत्येक व्यक्तिलाई सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने संवैधानिक हकको प्रत्याभूति दिलाउन उत्पादित तथा आयातित दुवै प्रकारको मदिराजन्य वस्तुमा तोकिएको मापदण्डविपरीत वा हानिकारक देखिए बिक्री वितरण ओसारपसारसमेतमा राज्यको तर्फबाट आवश्यक हुने भूमिका निर्वाह गरी नियमन नियन्त्रण गर्ने र मदिराको कारण स्वच्छ वातावरणमा नकारात्मकता पैदा हुन नदिने गरी आवश्यक कानूनी व्यवस्था र प्रबन्ध गर्नु पर्ने नै हुन्छ ।

६. निवेदकले उठाएका विषयहरू नागरिकहरूको स्वतन्त्रताको संरक्षण गर्न,

1. नेपालको संविधानको धारा १७(२) प्रतिबन्धात्मक वाक्यांश (६)

नागरिकहरूबीच भातृत्व, सुसम्बन्ध र एकताको भावना कायम राख्न, सामाजिक सुरक्षा, शान्ति व्यवस्था एवं अमनचयन कायम गर्न, महिला तथा बालबालिकाको सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने आधारभूत मानव अधिकारको व्यावहारिक कार्यान्वयन गर्न, सार्वजनिक दायित्व र सामाजिक जिम्मेवारी (Public liability and (Corporate) social responsibility) कायम राख्ने कार्यमा आ-आफ्नो तर्फबाट भूमिका निर्वाह गर्न, सबैको सुख सुविधाको प्रवर्द्धनमा सहयोग पुऱ्याउन, पर्यावरण प्रवर्द्धन, प्रदूषण नियन्त्रण, फोहरमैला व्यवस्थापन, घरेलु हिंसा नियन्त्रणसमेतका विविध दृष्टिकोणबाट महत्त्वपूर्ण र औचित्यपूर्ण देखिन आएको छ । यस किसिमको सुधारात्मक र सकारात्मक विषयवस्तु अन्तर्निहित रहेकोमा सो कुरा निवेदनमा उठाइएको तथा विद्यमान कानूनी व्यवस्था अपर्याप्त भएको वा प्रभावकारी कार्यान्वयन नभएको जस्ता जुनसुकै कारणले होस सर्वसाधारणको स्वास्थ्य र सार्वजनिक हितविपरीत मदिराको उत्पादन बिक्री वितरण निकासी पैठारी नियन्त्रण नियमन गर्न तथा अश्लिलता फैलाउने वा महिला हिंसालाई बढावा दिने विज्ञापन रोक्न माग गरिएबाट विवादित विषयवस्तुमा निवेदकको तात्त्विक सरोकार र सार्थक सम्बन्ध (Substantive interest and meaningful relation) समेत देखिँदै रहेको छ । यसप्रकारको सार्वजनिक हित वा सरोकारको विषयमा निवेदक वा सरोकारवालालाई नेपालको संविधानको धारा १३३(२) बमोजिम असाधारण क्षेत्राधिकारको रिट दिन पाउने हकद्वारा हुने नै देखियो ।

७. मदिराको उत्पादन, बिक्री वितरणसमेतका कार्य सार्वजनिक स्वास्थ्य, शिष्टाचार वा नैतिकतासमेतको प्रतिकूल हुन नहुने र त्यस प्रकारका सार्वजनिक हितविपरीत काम कार्य हुन नदिन स्पष्ट कानूनी व्यवस्था एवं मापदण्ड हुनुपर्ने हुन्छ । मदिरा ऐन, २०३१ तथा तत्सम्बन्धी अन्य विद्यमान कानूनी व्यवस्थाको बाबजुद पनि अवैध मदिराको उत्पादन,

बिक्री वितरण र निकासी पैठारीसमेतमा राज्यको आवश्यक नियमन नियन्त्रणसमेतका कार्य प्रभावकारी हुन नसक्नुले एकातिर मदिराको उपभोक्ताहरूको स्वास्थ्यमा प्रतिकूल प्रभाव पर्ने र अर्कोतिर मदिराको प्रभावमा रहेकोहरूबाट सर्वसाधारणको स्वास्थ्यमा खतरा निम्तिने देखिएको छ। मदिरा सम्बन्धमा बनेका विद्यमान कानूनी व्यवस्थालाई प्रभावकारी कार्यान्वयन नहुँदा राज्यले लिएको कानूनी उद्देश्य नै निष्प्रयोजन हुन जाने हुन्छ।

६. मदिरासम्बन्धी विद्यमान कानूनको दृष्ट्यावलोकन गर्दा, कुनै व्यक्तिले अनुमतिपत्रबेगर र अनुमतिपत्र पाएकोले पनि अनुमतिपत्रमा तोकिएको सर्तबमोजिम बाहेक मदिराको उत्पादन गर्न नपाउने^२, कुनै व्यक्तिले अनुमतिपत्रबेगर र अनुमतिपत्र पाएकोले पनि अनुमतिपत्रमा तोकिएको सर्तबमोजिम बाहेक मदिरा बिक्री, वितरण गर्न वा मदिरा खुवाउने बार वा रेष्टुरेन्ट वा पसल थाप्न नपाउने^३, कसैले पनि प्लाष्टिकको पोका (पाउच) मा मदिरा राखी मदिराको उत्पादन तथा बिक्री वितरण गर्न नहुने^४, कसैले पनि अठार वर्ष उमेर पूरा नगरेको व्यक्तिलाई मदिरा बिक्री वितरण गर्न नहुने^५, अठार वर्ष उमेर पूरा नगरेको व्यक्तिले मदिरा बिक्री वितरण गर्न नहुने^६, कुनै व्यक्तिले अनुमतिपत्रबेगर र अनुमतिपत्र पाएकोले पनि अनुमतिपत्रमा तोकिएको सर्तबमोजिम बाहेक मदिराको निकासी वा पैठारी गर्न नपाउने^७ व्यवस्था मदिरा ऐन, २०३१ ले गरेको छ। मदिराको जथाभावी बिक्री वितरणबाट जनमानसमा पर्न जाने प्रभाव र नियन्त्रण गर्न तोकिएको समयबाहेक मदिरा बेचन नहुने^८, नेपाल

२. मदिरा ऐन, २०३१ को दफा ३
३. मदिरा ऐन, २०३१ को दफा ४
४. मदिरा ऐन, २०३१ को दफा ४क (१)
५. मदिरा ऐन, २०३१ को दफा ४क (२)
६. मदिरा ऐन, २०३१ को दफा ४क (३)
७. मदिरा ऐन, २०३१ को दफा ५
८. होटेल व्यवस्था तथा मदिराको बिक्री वितरण (नियन्त्रण) ऐन, २०२३ दफा ३

सरकारले आवश्यक ठानेमा नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी कुनै क्षेत्रमा मदिरा बेचन र खुवाउन निषेध गर्न सक्ने व्यवस्था, अन्तःशुल्क अधिकारीले मनाही गरेको स्थान वा पसलमा मदिरा बिक्री वितरण गर्न नपाउने^९ जस्ता विविध कानूनी व्यवस्थाहरू समेटिएको पाइन्छ। उपर्युक्तबमोजिम मदिरा निषेधित क्षेत्र तोक्न सक्ने जस्ता मदिराको उत्पादन बिक्री वितरण निकासी पैठारी नियन्त्रण तथा अन्य नियमन गर्ने विद्यमान व्यवस्थाहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुनु जरूरी हुन्छ।

७. संविधानको धारा ४४ मा गुणस्तरहीन वस्तु वा सेवाबाट क्षति पुगेको व्यक्तिलाई कानूनबमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हक हुने संवैधानिक प्रत्याभूति गरेको छ। अवैध मदिराको उत्पादन बिक्री वितरण ओसारपसारलाई विद्यमान कानूनी व्यवस्थाबमोजिम नियन्त्रण गरी विषालु मदिरा वा मन्द विषयुक्त वा मदिराको मापदण्डविपरीतको उत्पादन बिक्री वितरणलाई नियन्त्रण वा निषेध गर्ने दायित्व पनि सरकारको हुने हुन्छ। गुणस्तरहीन वस्तु वा सेवा प्राप्त गर्ने उपभोक्ताको अधिकार निश्चित गर्न तथा सर्वसाधारणको स्वास्थ्य र सार्वजनिक हित प्रवर्द्धन गर्न गैरकानूनी काम कार्य हुन नदिन राज्यको सक्रिय भूमिका अपेक्षा गरिन्छ। कुनै पनि गैरकानूनी प्रकृतिका कार्यलाई राज्य संयन्त्रणबाट प्रभावकारी नियन्त्रण वा नियमन हुन नसक्नुले निश्चय नै सम्बन्धित निकाय वा व्यक्तिलाई तोकिएको सार्वजनिक कर्तव्य एवं उत्तरदायित्व पूरा गरेको मान्न मिल्ने देखिँदैन। अवैध वा विषालु मदिरा वा मन्द विषजन्य वा हानिकारक प्रकृतिका मदिरा जस्ता जनस्वास्थ्यमा प्रत्यक्ष हानिकारक हुने कुनै पनि उत्पादन बिक्री वितरण ओसारपसार वा मदिराजन्य अवाञ्छित गतिविधिलाई राज्य संयन्त्रको माध्यमबाट प्रभावकारी नियन्त्रण गर्न थप प्रभावकारी कानून निर्माणको अतिरिक्त विद्यमान कानूनको व्यावहारिक एवं प्रभावकारी कार्यान्वयन

९. मदिरा नियमहरू २०३३ को नियम ११

हुनुपर्दछ । मदिरासम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाले लिएको वाञ्छित उद्देश्य कानूनी व्यवस्थाबमोजिम व्यावहारिक एवं प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि राज्य संयन्त्रको महत्त्वपूर्ण भूमिका हुने हुँदा सार्वजनिक स्वास्थ्य र सार्वजनिक हितको प्रत्याभूति गरी गुणस्तरहीन वस्तु र सेवाको कारण क्षतिपूर्ति पाउने हकको संवैधानिक व्यवस्था तथा सम्बद्ध अन्य विषयमा औचित्यपूर्ण तवरले राज्यले सम्बोधन गर्नुपर्ने हुन्छ ।

८. एकातर्फ सार्वजनिक स्वास्थ्य, सार्वजनिक हित कायम गर्ने सार्वजनिक दायित्वबाट राज्यले पन्छिनु मिल्ने हुँदैन भने अर्कोतर्फ दाबीमा उठाइएको विषय सूचनाको हक, स्वच्छ वातावरणको हक, सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक जस्ता मौलिक हक, मानव अधिकारको दृष्टिले समेत अत्यन्त महत्त्वपूर्ण छन् । स्वच्छ वातावरण नै प्रभावित हुने गरी जथाभावी रूपमा घरेलु मदिरा उत्पादन, बिक्री वितरण भएकोमा वातावरणीय पक्षमा स्पष्ट कानूनी व्यवस्था हुनु, मदिराजन्य उत्पादनमा अधिकतम र न्यूनतम अल्कोहलको मात्रा तोकिएँ मदिरा र अन्य वस्तुको भिन्नतामा प्रस्टता हुन जरूरी छ । मदिराको अवैध वा खुलमखुला उत्पादन तथा बिक्री वितरणबाट उपभोक्ता जनस्वास्थ्यसमेतमा असर पारेमा पीडितले प्राप्त गर्ने उपचार तथा थप दण्डनीय हुने नहुने कुराहरूको साथै धार्मिक क्रियाकलापको नाउँमा असिमित, अनियन्त्रित घरेलु मदिरा उत्पादन, उपभोग बिक्री वितरण हुने गरेको र त्यसप्रकारको मागलाई औचित्यपूर्ण तवरले निराकरण हुनु जरूरी देखिएको छ । के कस्तो कानून बनाउने भन्ने कुरा विधायिकी क्षेत्राधिकारको विषय भए तापनि मदिरा ऐनसमेतमा भएका विद्यमान कानूनी व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयन तथा उपभोक्ताको हकसमेतको मौलिक हकको कार्यान्वयन वाञ्छित तवरले हुन नसकेको र सर्वसाधारणको स्वास्थ्य एवं हित प्रवर्द्धन गरी गैरकानूनी कार्य नियन्त्रण गर्न अपर्याप्त रहेको नै प्रस्ट देखिएको छ । मौलिक हकको कार्यान्वयन गर्न जुनसुकै

प्रकारका अनियन्त्रित अवैध प्रकृतिका घरेलु मदिराको उत्पादन, बिक्री वितरण र निकासी पैठारीको कारण सार्वजनिक स्वास्थ्य, हितविपरीत देखिएमा नियमन नियन्त्रण गरी मौलिक हकको कार्यान्वयन हुनुपर्दछ । मदिराका उपभोक्ताहरूको स्वास्थ्यमा जोखिम निम्तिने तथा नकारात्मक असर पुग्ने तथा अवैध मदिरा वा विषालु मदिराको कारण उपभोक्ताको तत्काल मृत्यु हुने गरेको घटनाहरूलाई दोहोरिन नदिन राज्यले उत्पादित मदिराजन्य वस्तुमा अल्कोहलको मात्रा तोक्ने, अनियन्त्रित अवैध वा विषालु मदिरालाई पूर्ण रूपमा नियन्त्रित वा प्रतिवन्धित गर्ने कार्यलाई प्रभावकारी बनाउने तथा उत्पादित मदिराजन्य वस्तुलाई राज्यको तर्फबाट निश्चित मापदण्डमा परीक्षण भई हानिकारक नभएको पुष्ट्याईपश्चात् मात्र कानूनबमोजिम तोकिएको निश्चित मापदण्ड वा सर्तमा बिक्री वितरण हुने तथा कानून वा मापदण्डविपरीतका कार्यलाई नियमन गर्न वा दण्डनीय बनाउनुका साथै उपभोक्ता र सर्वसाधारण पीडित हुने अवस्थामा पीडितलाई क्षतिपूर्ति दिलाउने व्यवस्थामा विद्यमान कानूनमा आवश्यक सुधार र प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि संरचनात्मक सुधार गर्न जरूरी देखिएको छ ।

९. माथि विवेचित विद्यमान कानूनी व्यवस्था तथा विद्यमान कानूनी दायरामा नसमेटिएका मदिराजन्य वस्तुको उत्पादन, बिक्री वितरणसमेतको कारणले उपभोक्ताको अधिकार, सार्वजनिक स्वास्थ्य र हितसमेत प्रतिकूल हुने अवस्थामा राज्य शक्तिको माध्यमबाट नियन्त्रण नियमन गर्न ढिलाई गर्नु हुँदैन । मौलिक हकको कार्यान्वयन गर्न, सर्वसाधारणको स्वास्थ्य सुविधा, नैतिकता र सदाचार कायम राखी मदिराको उत्पादन बिक्री वितरण र निकासी पैठारीसमेतमा जाँच परीक्षण गरी राज्यले नियमन नियन्त्रण गर्नुपर्ने हुँदा मदिरा ऐनको उद्देश्य तथा सार्वजनिक हितको लागि विद्यमान कानूनी व्यवस्था पर्याप्त छैन । घरेलु वा अवैध मदिरा नियन्त्रित हुन

नसक्नु आधुनिक राज्य व्यवस्थामा शोभनीय विषय होइन । कुनै पनि प्रकारको मदिराको उत्पादनलाई कानूनी दायरामा ल्याई निश्चित गर्ने कार्य, मदिराजन्य उत्पादनलाई सरकारी मापदण्ड वा निगरानीबाहेक उत्पादन प्रतिबन्ध गर्ने कार्य, मदिराजन्य वस्तुको अल्कोहलको मात्रा तोकी मदिराको परिभाषा गर्ने कार्य, विषालु मदिरा वा गुणस्तरहीन मदिराको कारण उपभोक्ताको स्वास्थ्यमा नकारात्मक असर पर्न नदिन त्यस्तो उत्पादन, बिक्री वितरणसमेतलाई नियन्त्रण निरूत्साहन र दण्डनीय बनाउने कार्य, मदिराजन्य पदार्थ बिक्री, वितरण गर्न छुट्टै पसलको स्वीकृतिको निश्चित सर्त वा मापदण्ड निश्चित गर्ने कार्य, नाबालकले मदिरा खरिद तथा बिक्री गर्नमा रोक लगाउने तथा उक्त कार्य गराउने वा प्रोत्साहित गर्नेलाई दण्डनीय बनाउने कार्य तथा त्यस्तो उमेरका नाबालकले गर्ने मदिराको सार्वजनिक बिक्री वितरण तथा ओसारपसार गरेमा मदिराजन्य वस्तु जफत गर्ने कार्य, गर्भको बच्चाको हितको लागि निश्चित अवधिका गर्भवती महिलाले मदिराको बिक्री वितरण तथा सेवनमा रोक लगाउने वा मात्रा तोक्ने कार्य, विद्युतीय तथा छापा सञ्चार माध्यमहरूमा मदिराको विज्ञापनमा सार्वजनिक स्वास्थ्य, हितविपरीत नकारात्मक प्रभाव पार्ने तथा अश्लिलतामा रोक लगाउने कार्य, मदिरा सेवन गर्ने उमेरको निश्चितता गर्ने कार्य, मदिरा सेवनका कारण लैङ्गिक हिंसा मात्र नभएर अन्य गम्भीर प्रकृतिका हिंसाहरू, हत्या, कुटपिट, यौनशोषण, मानसिक असन्तुलन, सामाजिक सद्भाव खलबलिने, छिमेकीसँग झगडा गर्ने कार्यलाई निरूत्साहित वा दण्डनीय बनाउने कार्य जस्ता विद्यमान कानूनी व्यवस्थामा नसमेटिएका र प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न संरचनात्मक तथा कानूनी व्यवस्था गरी त्यसप्रकारका सबै विषयहरूलाई राज्यले सर्वसाधारणको स्वास्थ्य, सार्वजनिक हित, स्वच्छ वातावरण कायम राख्न, उपभोक्ताको अधिकार हेतु उपर्युक्त कार्यलाई निश्चित कानूनी दायरामा ल्याउने

तथा प्रचलित मापदण्डअनुरूप परिष्कृत गर्नुपर्ने हुन्छ । साथै विद्यमान कानूनी व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि तत्सम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाको अतिरिक्त संरचनागत सुधार एवं उत्तरदायी बनाउनसमेत जरूरी देखिन आउँछ । तसर्थ विवेचित आधार कारणसमेतबाट विद्यमान मदिरा ऐनले सर्वसाधारणको स्वास्थ्य, सार्वजनिक हित, क्षतिपूर्तिको अधिकार, उपभोक्ताको अधिकारहरूको संरक्षण प्रवर्द्धन गर्न पर्याप्त नरहेको र गैरकानूनी कार्यलाई नियन्त्रण एवं दण्डनीय बनाउन तथा अवाञ्छित वा नैतिकता प्रतिकूल काम कार्यलाई निषेध गर्न, रोक लगाउन तथा नियमन नियन्त्रण गर्न पर्याप्त नरहेको, विद्यमान मदिरा ऐनसमेतको सक्रिय कार्यान्वयन नभएको भन्ने देखिन आएकोले विद्यमान मदिरा ऐनसमेतमा आवश्यक संशोधन परिमार्जन गरी उपभोक्ताको अधिकार, वातावरणीय अधिकार, जीवनको अधिकारसमेतको संवैधानिक मौलिक अधिकार तथा मानव अधिकारको कार्यान्वयन हुनु जरूरी देखियो । मौलिक हकको घोषणा गरी कार्यान्वयनको सुनिश्चितता नहुनु साध्य प्राप्तिको आधार होइन । संविधान प्रदत्त हकहरूको प्रचलनमार्फत जनतालाई न्यायको अनुभूति प्रदान गराउनु नै अदालतको प्रमुख कर्तव्य हो । उपभोक्ताको हकसमेतका मौलिक र कानूनी हकको संरक्षण, कार्यान्वयन वा प्रवर्द्धन गर्ने भूमिका सरकारलाई संविधान र कानूनले प्रदान गरेकोमा मौलिक हकको वाञ्छित तवरले कार्यान्वयनको प्रत्याभूति नगर्ने कार्यले सार्वजनिक दायित्व पूरा गरेको मान्न नमिल्ने भई उपभोक्ताको हकसमेतको मौलिक हक एवं कानूनी हकको संरक्षण गर्न तथा सर्वसाधारणको स्वास्थ्य, सार्वजनिक हित प्रतिकूल कार्य रोक्न अदालतले परमादेशको आदेश जारी गर्न मिल्ने नै देखियो ।

१०. मदिराको उत्पादन एवं बिक्री वितरण तथा यसको जथाभावी सेवनबाट लैङ्गिक हिंसाजन्य घटनामा बढोत्तरी भएको र मदिराजन्य पदार्थको

विज्ञापन प्रचारप्रसार तथा प्रकाशन गर्दा महिलालाई कामुक एवं अश्लिल रूपमा चित्रण गर्ने गरेकोले यस्ता विज्ञापनमार्फत महिलाको शरीर र निजको पहिरनलाई गलत तरिकाबाट प्रस्तुत गरी भोग्य वस्तुको रूपमा देखाउने गरिएको पाइएको, जिक भोड्काको विज्ञापनमा मोडलको रूपमा प्रयोग गरी महिलालाई अर्धनग्न रूपमा प्रस्तुत गरी Get sexy उल्लेख गरेबाट उत्तेजक प्रचारप्रसार गरिएको तथा महिला हिंसालाई प्रश्रय दिने खालका विज्ञापनहरू नियन्त्रण गर्नुपर्ने भन्ने निवेदन दाबीसमेत रहेको पाइन्छ। छापाखाना र प्रकाशनसम्बन्धी ऐन, २०४८ को दफा १४(ग१) मा कसैको चरित्र हत्या वा अपमान हुने वा लैङ्गिक हिंसा वा विभेदलाई बढावा दिने कुराहरू किताब वा पत्रपत्रिकामा प्रकाशन गर्न पाइने छैन भन्ने व्यवस्था छ। त्यसैगरी राष्ट्रिय प्रसारण ऐन, २०४९ को दफा १५(ख) मा अश्लिल किसिमका सामग्रीहरू विज्ञापन प्रसारण गर्न पाउने छैन भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ। महिलालाई यौन एवं भोग्य वस्तुको रूपमा प्रस्तुत गरिने विज्ञापनको प्रकाशन, प्रसारणका कारण यौन हिंसाको बढोत्तरी हुने, यस्ता अमैत्री लैङ्गिक हिंसायुक्त विज्ञापन सार्वजनिक हितविपरीत हुन जाने। उत्पादित मदिराजन्य वस्तुको विज्ञापन गर्दा महिलाहरूको अवहेलनाजन्य वा सद्भाव र सामञ्जस्यतामा खलल पुग्ने प्रकारका विज्ञापनहरू प्रकाशन प्रसारणमा प्रतिवन्ध लगाउनु सरकारको जनताप्रतिको जवाफदेहिता र उत्तरदायित्वभित्र पर्ने र त्यसप्रकारका काम कार्यलाई निरन्तर अनुगमन गर्ने संयन्त्रमार्फत प्रभावकारी नियन्त्रण गर्ने दायित्वसमेत सरकारको नै हुने हुन्छ। मदिराको कुनै प्रकारले विज्ञापन गर्दा महिलालाई अश्लिल तवरले प्रदर्शन गराई नग्न वा अर्धनग्न देखाउने, अश्लिल भाषा वा अश्लिल भाव आउने शब्द वा चित्रद्वारा अश्लिल कुरा छापने वा प्रकाशित गर्ने वा त्यस्तो अश्लिल प्रकाशनहरू सार्वजनिक स्थानमा प्रदर्शन गर्न नहुने जस्ता कानूनी व्यवस्थालाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गरी महिला

विरुद्धको हिंसाजन्य कार्य वा शोषण हुन नदिई सभ्य संस्कृतिको विकास गरी प्रत्येक व्यक्तिको सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हकलाई सुनिश्चित गर्नु वाञ्छनीय हुन्छ। **“यौन वस्तुको रूपमा अर्धनग्न, अश्लिल एवं अमैत्री विज्ञापनको प्रकाशन एवं प्रसारणबाट महिलाहरूको आत्मसम्मानमा चोट पुग्न जाने र हिंसाका सिकार बन्न सक्ने खतरालाई गैरजिम्मेवार बन्न नमिल्ने। लैङ्गिक न्यायसम्बन्धी निश्चित मापदण्ड तथा निर्देशिका निर्माण गरी लागू गर्ने र मापदण्डको परिपालना भए नभएको अनुगमन गर्ने संयन्त्र निर्माण गर्नु गराउनु, सूचना तथा सञ्चार क्षेत्रको दीर्घकालीन नीति, २०५९ अनुरूप विज्ञापन सेन्सर बोर्डको गठन गरी लैङ्गिक मैत्री विज्ञापन सम्बन्धमा रहेका कमी कमजोरी हटाई लैङ्गिक मैत्री बनाउने सम्बन्धमा सम्बन्धित क्षेत्रमा कार्यरत संघ संस्था, सरकारी निकायका प्रतिनिधि एवं लैङ्गिक न्याय एवं मानव अधिकारको क्षेत्रमा काम गर्ने संघ संस्थासमेतको प्रतिनिधित्व हुने गरी समिति गठन गर्नु भनी सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयसमेतका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी हुने।”** भनी यसै अदालतबाट (निवेदक जनहित मञ्च (प्रो. पब्लिक) समेतको तर्फबाट नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय मुद्दा परमादेश ने.का.प.२०६५, नि.नं.७९८७) सिद्धान्त कायम भएको पाइन्छ। विज्ञापनका नाउँमा कुनै पनि तवरले महिलाहरू शोषित हुनुहुँदैन। मदिराको उत्पादन खरिद बिक्री अनियन्त्रित रूपमा भइरहेको भन्ने देखिएको छ। संविधान र ऐन कानूनको पालना गर्नु प्रत्येक व्यक्तिको कर्तव्य हो। मदिराको उत्पादन, खरिद बिक्री, निकासी पैठारी सूचना विज्ञापनसमेतको प्रवाहमा ऐन कानूनको उल्लङ्घन कसैबाट गर्न हुँदैन। गैरकानूनी वा सामाजिक मूल्य मान्यताविपरीत मदिराको उत्पादन खरिद बिक्री निकासी पैठारी विज्ञापन वा सूचना प्रवाह गर्दा सार्वजनिक हित, उपभोक्ताको अधिकार, सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने

हक, स्वस्थ वातावरण पाउने हक जस्ता संवैधानिक एवं कानूनी हकमा प्रभाव र असर पार्न नहुने हुँदा नियन्त्रण नियमन गरी कानूनको कार्यान्वयन गर्ने तथा सुशासनको प्रत्याभूति प्रदान गर्ने अभिभारा सरकारको हुँदा उक्त जिम्मेवारीबाट सरकार पन्छन मिल्दैन।

११. मदिराको उत्पादन वितरणलगायतका कुराहरू प्रचलित मदिरा ऐन, नियम, अन्तःशुल्क ऐन, निर्देशिकाअन्तर्गत नियन्त्रण नियमन हुने गरेको र विज्ञापनको हकमा विभिन्न होर्डिङ बोर्ड, पोष्टर पम्पलेटको नियमन प्रचलित छापाखाना ऐन, नियम चलचित्र (निर्माण, प्रदर्शन तथा वितरण) नियमावली, २०५७ मा भएका व्यवस्थाअनुसार श्रव्यदृश्य सेन्सर हुने गरेको भन्नेसमेतमा विपक्षीहरू प्रतिबद्ध देखिए तापनि मदिराको प्रयोगका कारण विभिन्न प्रकारका हिंसाका घटनाहरू घट्ने गरेको तथ्य आमसञ्चार, विभिन्न अध्ययन प्रतिवेदनसमेत लगायतका माध्यमबाट देखिने गरेको भन्ने निवेदन दाबीलाई नजर अन्दाज गर्न सकिने अवस्था नदेखिँदा मदिराको बिक्री वितरण उपभोगमा नियमन नियन्त्रण गर्नु पर्ने देखिएको र मदिराजन्य वस्तुको बिक्री वितरणको प्रवर्द्धनार्थ हुने विज्ञापनमा महिलालाई वस्तुको रूपमा चित्रित गर्ने किसिमका प्रचारप्रसार रोक्न जरूरी देखिएकोले प्रचलित कानूनी व्यवस्थाबमोजिम अमैत्री, अश्लिल, हिंसायुक्त, सार्वजनिक हित र सर्वसाधारणको स्वास्थ्य प्रतिकूलको अवाञ्छित विज्ञापन वा चित्रण वा प्रचार प्रसारमा नियमन नियन्त्रण गरी संविधान एवं कानूनले तोकेको सार्वजनिक दायित्वलाई प्रभावकारी बनाउनु पर्ने देखियो।

१२. उपरोक्तानुसार उपभोक्ताको अधिकार, जीवनको अधिकारसमेतको मौलिक हकको कार्यान्वयन र सार्वजनिक हित एवं सर्वसाधारणको स्वास्थ्यको प्रवर्द्धनको लागि आवश्यक पर्ने नीति निर्माण र समग्र सामयिक विषयसमेत समेटी मदिरासम्बन्धी कानून निर्माण वा संशोधन गर्न तथा विद्यमान कानूनको

प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि देहायका गर्नु गराउनु भनी विपक्षी नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद् कार्यालयसमेतका नाउँमा परमादेश जारी गरिदिएको छ।

१. कुनै पनि प्रकारको मदिराको अनुमति नलिई उत्पादन, बिक्री वितरण निकासी पैठारी गर्न नपाइने, न्यूनतम उमेरको हद पूरा नगरेकोलाई बिक्री गर्न नपाइनेसमेतको विद्यमान ऐन नियम निर्देशिकाहरूको कानूनी व्यवस्थाको प्रभावकारिता बढाउन संरचनागत सुधार गरी जवाफदेही बनाउने।
२. मदिरा र सोको कारण हुने गरेको लैङ्गिक हिंसाको वृद्धि तथा प्रोत्साहनलाई न्यूनीकरण गर्न आवश्यक देखिएकोले त्यसप्रकारको मूल कारक तत्त्व र सोको प्रभाव स्वरूप हुने लैङ्गिक हिंसाको अन्तरसम्बन्धमा जनचेतना जगाउन जनचेतनामूलक सूचनाको प्रचार प्रसार गर्ने, बोर्डहरूमा लेख्न लगाउने। मदिराको असर र स्वास्थ्यमा पर्ने असरबारे विद्यालयमा पठन पाठन हुने व्यवस्था मिलाउने।
३. धार्मिक तथा विशेष महत्त्वका क्षेत्र तोकी मदिरा उत्पादन बिक्री वितरण निषेध गर्ने र उक्त क्षेत्र एवं विशेष महत्त्वका दिनहरू र समयमा मदिराको बिक्री वितरण गर्न नपाउने गरी आवश्यक बन्दोबस्त र व्यवस्थापन गर्ने, सो सम्बन्धमा मौजुदा कानूनी व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु।
४. अवैध, हानिकारक वा मन्द विषयुक्त वा विषालु मदिराको उत्पादनलाई नियन्त्रण गर्ने, अल्कोहलको मात्रा वा मापदण्डको आधारमा मदिराजन्य वस्तु उत्पादन वा आयातलाई नियमन नियन्त्रण गर्ने गर्नु।
५. कुनै व्यक्तिले अनुमति पत्रबेगर र अनुमति पत्र पाएकोले पनि अनुमति पत्रमा तोकिएको सर्तबमोजिम बाहेक मदिरा बिक्री वितरण गर्न वा

- मदिरा खुवाउने बार वा रेष्टुरेन्ट वा पसल थाप्न नपाउने व्यवस्थालाई प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु।
६. सार्वजनिक सडक, बाटो, अर्काको निजी आवास र सार्वजनिक क्षेत्र नै दुर्गन्धित हुने गरी जाँड रक्सी उत्पादन तथा रातको समयमा हो-हल्ला हुने गरी बिक्री वितरण गर्ने एवं उपयोग गरी वातावरण अमैत्री वा दुर्गन्धित पार्ने, शान्ति सुव्यवस्था वा अमनचयनमा खलल पार्ने वा सार्वजनिक हित वा स्वास्थ्य वा असल छिमेकीपन विपरीतको कार्यलाई नियमन नियन्त्रण गर्नु।
७. उमेर नपुगेका व्यक्ति, निश्चित अवधिको गर्भवती महिलाले मदिरा बिक्री वितरण तथा सेवन गर्ने वा मात्रा तोक्नेसमेतका कार्यलाई नियन्त्रण नियमन गर्नु।
८. मदिरा सेवन गरी सार्वजनिक स्थानसमेतमा महिलामाथि यौन दुर्व्यवहार तथा सार्वजनिक स्थलमा अश्लिलता प्रदर्शन गर्ने, कसैको इज्यत प्रतिष्ठा वा सम्पत्तिमा क्षति पुग्ने कार्यलाई कानूनबमोजिम नियन्त्रण वा नियमन गर्नु।
९. विषालु वा गुणस्तरहीन मदिरा नियन्त्रण गर्ने र त्यस प्रकारका गैरकानूनी उत्पादन बिक्री वितरण ओसारपसारसमेतको कारण उपभोक्ताको हित, सर्वसाधारणको स्वास्थ्य र सार्वजनिक हित प्रतिकूलको काम कार्य भई क्षति पुगेमा क्षतिपूर्ति पाउनेसमेतको थप प्रभावकारी कानूनी व्यवस्था गर्नु।
१०. खास समय तोकी त्यसपछि मदिरा बिक्री वितरण गर्न नपाइने गरी मदिराको सेवनलाई नियन्त्रण व्यवस्थापन मिलाई मौजुदा कानूनी व्यवस्थाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्नु।
११. मदिरा तथा मदिराजन्य वस्तुको बिक्री वितरणलाई प्रवर्द्धन गर्नको लागि अवाञ्छित तवरले नैतिकता प्रतिकूल हुने गरी महिलालाई भोग्य वस्तुको रूपमा चित्रित गर्ने वा अश्लिलता देखिने कुनै पनि विज्ञापनको उत्पादन प्रचार प्रसार रोक्ने सम्बन्धमा प्रभावकारिता ल्याउनु।
१२. अनुमति नलिई उत्पादन तथा बिक्री वितरण गर्न नपाइने, न्यूनतम उमेरको हद पूरा नगरेकालाई बिक्री गर्न नपाइनेलगायतका विद्यमान मदिरासम्बन्धी ऐन, नियमहरू र निर्देशिकाअन्तर्गत रहेका नियन्त्रणात्मक व्यवस्थाहरूको प्रभावकारी पालना भए नभएको सम्बन्धमा नियमित रूपमा अनुगमन, निरीक्षण, सुपरीवेक्षण गर्नु गराउनु।
१३. प्रस्तुत आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीहरूलाई दिने र प्रस्तुत निवेदनको दायरी लगतकट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाइदिनु।
- उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. तेजबहादुर के.सी.
- इजलास अधिकृत: हर्कबहादुर क्षेत्री
इति संवत् २०७५ साल भाद्र १८ गते रोज २ शुभम्।

निर्णय नं. १०१८७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
सम्माननीय का.मु.प्र.न्यायाधीश श्री ओमप्रकाश मिश्र
माननीय न्यायाधीश श्री टंकबहादुर मोक्तान
फैसला मिति : २०७५।५।१९
०७३-CR-१६४९

मुद्दा: बच्चा पानीमा फाली बेपत्ता पारेको

पुनरावेदक / प्रतिवादी : जिल्ला कैलाली, चौमाला
गा.वि.स. वडा नं.५ चनौरा को हाल गौरीगंगा
न.पा. वडा नं.१ चनौरा घर भई हाल कारागार
कार्यालय कैलालीमा थुनामा रहेकी रामकली
चौधरी

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : जिल्ला कैलाली, चौमाला गा.वि.स.
वडा नं.५ चनौरा गाउँ बस्ने सुरेन्द्र चौधरीको
प्रतिवेदन जाहेरीले नेपाल सरकार

- सामान्य समझले बच्चा जिउँदो रहन सक्ने अवस्था नै नदेखिएको अवस्थामा लास नभेटिएको भन्ने कारणले मात्र अभियोग दाबीको कसुरबाट प्रतिवादीले उन्मुक्ति पाउने नदेखिने।

(प्रकरण नं. २)

पुनरावेदक / प्रतिवादीका तर्फबाट :

प्रत्यर्थी / वादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

सुरु तहमा फैसला गर्ने :

मा.जिल्ला न्यायाधीश श्री धनसिंह महारा
कैलाली जिल्ला अदालत

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

मा.न्या. श्री प्रकाशकुमार ढुंगाना

मा.न्या. श्री शेखरचन्द्र अर्याल

उच्च अदालत दिपायल

फैसला

का.मु.प्र.न्या. ओमप्रकाश मिश्र : न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा ९ ले यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ:

म जाहेरवालाको मामा नाता पर्ने अगानु चौधरी १ महिना पहिले बालबच्चासमेत आफ्नो श्रीमती रामकली चौधरीलाई घरमा छोडी आफू नोकरी गर्न भारततर्फ गएको मौका छोपी निजको पत्नी रामकली चौधरीले के कति कारणले कोही कसैलाई थाहा जानकारी नदिई मिति २०७२।०५।०४ गते बिहान ८:०० बजेको समयमा आफ्नो १ महिनाको नाबालक छोरालाई जिल्ला कैलाली चौमाला गा.वि.स. वार्ड नं. ५ चनौरा गाउँको घरदेखि पूर्वपट्टि रहेको नालामा फाली बेपत्ता पारेको हुँदा निजलाई पक्राउ गरी कानूनबमोजिम कारबाही गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०७२।५।६ गतेको जाहेरी दरखास्त।

जिल्ला कैलाली, चौमाला गा.वि.स. वार्ड नं. ५ चनौरास्थित पूर्वमा चनौरा गाउँ, पश्चिममा चनौराको जंगल, उत्तरमा अगानु चौधरीको एकतले कच्ची घर, दक्षिणमा चनौरा गाउँबाट खुर्खुरीया गाउँ जाने कच्ची सडक यति चार किल्लाभित्र उत्तरबाट दक्षिण भएर बग्ने चनौरा खहरे खोला सो खोलामा वर्षाका कारण बाढी आएको हुँदा खोलामा २५ फिट लम्बाई १२ फिट चौडाई भएको काठको पुल रहेको सोही काठको पुलको

दक्षिणपट्टिको किनाराबाट जिल्ला कैलाली चौमाला गा.वि.स. वडा नं. ५ बस्ने रामकली चौधरीले मिति २०७२।५।४ गते अं.८:०० बजेको समयमा आफ्नै एक महिनाको छोरा चनौरा खोलामा (नदी) फालेको भनी देखाएको मिति २०७२।५।६ गतेको घटनास्थल मुचुल्का ।

आफ्नो आर्थिक अवस्था कमजोर भएका कारण मेरो श्रीमान् अगानु चौधरी कामको खोजीमा भारत गएको अवस्थामा घरमा छोराछोरीको छाक टार्न धौधौ परी सानो एक महिनाको बालकले रोई कराई सताउने गरेको र बच्चालाई दुध चुसाउनसमेत मेरो सामर्थ्य नभएकोले पाल्न नसकिने देखी मैले आफू र बच्चासमेत दुवै जना मर्ने उद्देश्यले चनौरा खोलामा गएकोमा पानी कम्मरसम्म भई आफूलाई मर्न डर लागेकोले बच्चालाई मात्र पानीमा फाली आफू फर्की घर आएकी हुँ । तत्काल निज बालकलाई घरको पूर्वपट्टिको चनौरा भन्ने खोलामा मिति २०७२।५।४ गते बिहान अं.८:०० बजेको समयमा फालेकी हुँ । सोपश्चात् घरमा आउँदा बच्चाहरूले भाइको बारेमा सोधपुछ गर्दा मैले निजहरूसँग बच्चालाई पानीमा फाली दिएँ कसैलाई नभन्नु भनी भनेकी थिएँ । भोलिपल्ट गाउँका मानिसहरूले निज बच्चाको खोजी गर्दा मैले बच्चासहित आफू पनि पानीमा डुबन गएकोमा आफूलाई डर लागी घरमा आएको र बच्चालाई सोही खोलामा फालेको हुँ भनी भनेकी हुँ । आफूलाई भोक लागी रहने बच्चासमेतले दुध खान खोजी रहने हुँदा मैले बच्चा पाल्न नसक्ने सोची नदीमा फाली दिएकी हुँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी रामकली चौधरीको मिति २०७२।५।१४ गते मौकामा गरेको बयान ।

मेरो घरको आर्थिक अवस्था निकै कमजोर भएका कारण म बिगत १ महिना पहिले घरमा श्रीमती प्रतिवादी रामकली चौधरीसँग सल्लाह गरी भारतको सिमला भन्ने स्थानमा कामकाज गर्न गएको थिएँ । म भारत कामकाज गर्न जानुभन्दा एक हप्ता पहिला

प्रतिवादी रामकली चौधरीबाटै छोरा जन्मिसकेको थियो । घरमा खान लगाउन पनि निकै गाह्रो भएका कारण म कामकाज गर्न भनी भारतमा गएको हुँ । त्यसै क्रममा मेरी श्रीमती प्रतिवादी रामकली चौधरीले मिति २०७२।०५।०४ गते कुन कुन कुरा सोची एक महिनाको नाबालक बच्चालाई आफ्नै घर पूर्वपट्टि रहेको चनौरा खोलामा फाली बेपत्ता गराएको हो, पछि घरमा आएर जेठो छोरालाई मैले तिम्रो भाइलाई खोलामा फालेँ अरु कसैलाई नभन्नु भनेकी रहिछ । मिति २०७२।०५।०५ गते पोलियो थोपा खुवाउन ल्याउन भनी छिमेकी नाम थाहा नभएकी महिलाले भन्दा पछि आफैँ प्रतिवादी रामकली चौधरीले मैले त नाबालिका छोरोलाई खोलामा फाली दिएँ भनेपछि मलाई फोनमार्फत जानकारी गराउँदा सुनी थाहा पाएको हुँ । कहिले कतै प्रतिवादी रामकली चौधरी रुने हाँस्ने घरबाट यताउता हिँड्ने हल्लाखल्ला गर्ने जस्ता कार्यसमेत गर्दै आएकी थिइन् तर के कुन कारणले बच्चालाई पानीमा फालेको हो थाहा भएन भन्नेसमेत बेहोराको अगानु चौधरीको मिति २०७२।५।१७ गते मौकामा गरेको कागज ।

मिति २०७२।०५।०४ गते प्रतिवादी आमा रामकली चौधरी घरमा नै थिइन् । म बिहान उठी हातमुख धोई खाना बनाएर ८:०० बजे ट्युसन पढ्न भनी श्री केदारेश्वर निम्न मा.वि.मा गई ट्युसन पढी ११:०० बजेको समयमा घरमा आई खाना खाई स्कुलबाट दिएको गृहकार्य गर्न थालेपछि मलाई भाइको याद आई आमा भाइ कहाँ छ भनी सोध्दा मैले चनौरा खोलामा फाली दिएँ भनेकी थिइन् । पछि म घाँस काट्न जंगलतिर गई हालेँ । आमा घरमा नै थिइन् । मिति २०७२।०५।०५ गते छिमेकी आन्टी रोमादेवी चौधरीले सबै खोप लगाएर आइसके तपाइँ लगाउने हैन दिदी भन्दा मैले बच्चा पानीमा फाली दिएँ भनी भन्दा रोमा आन्टीले फोन गरी जाहेरवाला सुरेन्द्र चौधरीलाई जानकारी गराएपछि जाहेरवाला सुरेन्द्र चौधरीले प्रहरीलाई खबर गरेको हो भन्नेसमेत बेहोराको सुमित्रा

चौधरीले मिति २०७२।५।१७ गते मौकामा गरेको कागज।

मिति २०७२।०५।०५ गते ५ वर्षमुनिका बच्चालाई खोप लगाउँछन् भन्ने सबैलाई थाहा थियो र छिमेकीका सबै मानिस आ-आफ्नो बच्चालाई खोप लगाएर घरतर्फ गइसकेका र छिमेकी जेठानी दिदी यस्तो कुराको ख्याल नराख्ने भएका कारण म निज जेठानी प्रतिवादी रामकली चौधरीको घरमा गएर दिदी सबैले आ-आफ्नो बच्चालाई खोप लगाई सक्यो तपाईं पनि खोप लगाउनु भन्दा मेरो बच्चा छैन भनेपछि मैले कहाँ हाल्नुभयो भनी सोध्दा मैले पानीमा फाली दिएँ भनेपछि मैले भिनाजु नाता पर्ने जाहेरवाला सुरेन्द्र चौधरीलाई फोन गरी प्रतिवादी रामकली चौधरीले बच्चा पानीमा फाली बेपत्ता गराएको कुरा जानकारी गराएको हुँ। पछि भिनाजु जाहेरवाला सुरेन्द्र चौधरीले छरछिमेकलगायत प्रहरीसमेतलाई जानकारी गराएको हो, निज प्रतिवादी पहिला पनि कहिले घर छाडेर हिँडी दिने, कहिले हाँस्ने, कहिले रुने गरी रहन्थी भन्नेसमेत बेहोराको रोमादेवी चौधरीले मिति २०७२।५।१७ गते मौकामा गरेको कागज।

मिति २०७२।०५।०४ गते बिहान प्रतिवादी रामकली चौधरीले के कुन समयमा आफ्नो बच्चा पानीमा फाली बेपत्ता बनाएको भन्ने कुरा कसैलाई थाहा दिइन्। मिति २०७२।०५।०५ गते खोप लगाउने भनिएकोमा निज रामकली चौधरीले आफ्नो बच्चा खोप लगाउने स्थानमा नल्याएपछि छिमेकी रोमादेवी चौधरीले आफ्नो बच्चालाई खोप लगाउन ल्याउने हैन भनी निज प्रतिवादी रामकली चौधरीकै घरमै गएर भन्दा मैले बच्चा पानीमा फाली सकें भनेपछि सम्पूर्ण छिमेकीलगायत प्रहरीलाई जानकारी गराएको हो। निज प्रतिवादी पहिलादेखि नै दुई तिन ओटा विवाह गरिसकेको सुस्तमनस्थिति भएकी व्यक्ति हुन् भन्नेसमेत बेहोराको डबलबहादुर दियाकोटीसमेत जना ३ ले गरिदिएको मिति २०७२।५।२३ गतेको

वस्तुस्थिति मुचुल्का।

मिसिल संलग्न आधार प्रमाणहरूबाट प्रतिवादी रामकली चौधरीले आफ्नो नाबालक छोरालाई लालनपालन गर्न नसक्ने भनी निज छोरालाई मार्ने मनसायका साथ घरबाट बोकी लिई नजिकैको खोलामा फाली कर्तव्य गरी मारेको पुष्टि भई निज प्रतिवादीले मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १ र १३(३) नं. को कसुर अपराध गरेको हुँदा निज प्रतिवादीलाई सोही १३(३) नं. बमोजिम सजाय हुन मागदाबी लिइएको छ भन्नेसमेत बेहोराको अभियोग मागदाबी।

मेरो घरको आर्थिक अवस्था कमजोर भएको, म पनि सारै कमजोर भएकी र घरमा दुईवटा छोरी र एक छोरा पहिले थिए। त्यसपछि एउटा छोराको जन्म भयो र मैले काम गरी खानु पर्ने हुँदा म काम गर्न जाने, बच्चा जतिबेला पनि रोइरहने र श्रीमान् कामको लागि भारतमा गएका र घरमा छोराछोरीहरूले सताउने, के खाउँ भनेर रोई कराई गर्ने गरेकोमा मिति २०७२।५।४ गते बिहान उठी घरमा कामकाज गर्दा १ महिनाको बच्चा रून थालेपछि मेरो मनमा एक्कासी बच्चा र म खोलामा हाम फालेर मर्नुपर्छ भनी सोची घरको पूर्वपट्टिको खोलामा १ महिनाको बच्चालाई लिएर गई खोलामा पसेपछि बच्चालाई पानीमा फाली आफू डुब्न गएकोमा पानी कम्मरसम्म मात्र भएको र खोलामा रहेको झारमा हात लगाई बचेकी हुँ, पछि मनमा डर लागी त्यहाँबाट घरमा आएकी हुँ। घरमा आइसकेपछि गाउँघरमा छिमेकले सोधपुछ गर्दा मैले बच्चालाई पानीमा बगाई बेपत्ता गराएको कुरा भनेपछि छिमेकीले प्रहरीमा खबर गरिसकेपछि म पक्राउ परेकी हुँ। घरमा आर्थिक अवस्था कमजोर भएका कारणले गर्दा म र बच्चा सँगै मर्नका लागि खोलामा हाम फालेकी हुँ, पछि म खोलाको किनारामा झाडी भएकाले बची हालँ र मेरो १ महिनाको बच्चा खोलाले बगाएर लगेको हो। बच्चालाई मात्र मार्ने उद्देश्य होइन बच्चा र आफू सँगै

मर्ने उद्देश्यले खोलामा पसेका हौं भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी रामकली चौधरीले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादीले मिति २०७२ साल भाद्र ४ गते ८:०० बजेको समयमा राति पानी परेको थियो । नालामा पानी बढेको समयमा घरनजिकको चनौरा नालामा आफू बच्चालाई मार्ने उद्देश्यले लिई बच्चालाई काखमा लिई पानीमा हाम फाली मर्न खोज्दा बच्चालाई पानीले बगाई लगेको र आफू बग्ने क्रममा झ्याङ्गमा समाती बाहिर आई बचेकी हुन् भन्ने कुरा भोलिपल्ट निजलाई तिम्रो बच्चा कहाँ छ खोप लगाउन जानु पर्‍यो भन्दा मलाई घटनाको बारेमा सम्पूर्ण जानकारी गराएकी हुन् भन्नेसमेत बेहोराको मौकामा कागज गर्ने रोमादेवी चौधरीले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

बच्चा धेरै भयो, घरको अवस्था कमजोर छ, पालन पोषण गर्न सकिँदैन भनेर घर नजिकको नालामा आफ्नो बच्चालाई पानीमा फाली बेपत्ता पारेकी हुन् । बच्चा पनि मार्ने आफू पनि मर्ने योजना बनाई बच्चालाई पानीमा फाली आफूले पनि मर्न खोजेकी थिइन् भन्नेसमेत बेहोराको जाहेरवाला सुरेन्द्र चौधरीले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी स्वयंले सुरु अदालतमा बयान गर्दा आफ्नो एक महिनाको बच्चालाई बोकी लगी आफू पनि मर्ने र बच्चालाई पनि मार्ने सोची खोलामा पसेको भनी बयान गरेको र सो बयानलाई जाहेरवाला सुरेन्द्र चौधरी र रोमादेवी चौधरीको बकपत्रसमेतबाट पुष्टि भएको देखियो । बच्चाको लास फेला नपरे पनि प्रतिवादीको साबिती बयानसमेतबाट १ महिनाको बच्चालाई खोलामा फाली मारेको पुष्टि हुन आएको प्रतिवादीले वादीको अभियोग मागदाबीअनुसारको कसुर गरेको ठहर्छ । सो ठहर्नाले प्रतिवादी रामकली चौधरीलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको

१३(३) नं. अनुसार सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहर्छ । सर्वस्वसहित जन्मकैद भए पनि निजको मानसिक अवस्था पनि त्यति सही नभएको र उक्त अपराध गर्दा पनि घरमा खान लाउन समस्या परी आफू पनि मर्ने सोचेर खोलामा पसेको भन्नेसमेत बेहोराको बयान गरेको देखिँदा उक्त सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय गर्दा चर्को पर्ने देखिन आएकोले अ.बं. १८८ नं. अनुसार १० वर्ष कैदको सजाय गर्दा मनासिब हुने हुँदा सोही बेहोराको रायसहित साधक सदरको लागि जाहेर गर्ने ठहर्छ भन्ने मिति २०७२।१२।२८ को सुरु कैलाली जिल्ला अदालतको फैसला ।

लोग्ने बेरोजगारका साथै मेरो आर्थिक विपन्नताका कारणले मलाई मानसिक रूपमा Depression भएको हुँदा उक्त घटना भएको हो । मलाई आफ्नै बच्चा मार्नु पर्ने कुनै रिसइवी, कारण र मनसाय थिएन । मेरो हातबाट खोलामा बच्चा छुट्न गई पानीमा खस्न गएको हो । वारदात कायम हुनु र अपराध स्वीकार गर्नु दुई भिन्न अवस्था भएको सन्दर्भमा तथ्य प्रमाणहरूको समुचित मूल्याङ्कन नै नगरी फौजदारी न्यायको मान्य सिद्धान्तविपरीत मलाई ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद गर्ने गरी सुरु कैलाली जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला न्याय र कानूनसम्मत नभएको हुँदा उक्त फैसला बदर गरी आरोपित कसुरबाट सफाई पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी रामकली चौधरीको उच्च अदालत दिपायलमा लिएको पुनरावेदन जिकिर ।

मौका तथा अदालतमा समेत प्रतिवादीले आफ्नो पारिवारिक अवस्था र बाध्यतामा आफ्नो नाबालक बच्चालाई पानीमा फालेको कुरालाई स्वीकार गरी बयान गरेको र मिसिल संलग्न जाहेरी बेहोरा, मौकाको घटना विवरण कागज तथा प्रतिवादीको बयानबाट आफ्नो एक महिने नाबालक छोरालाई पानीमा फालेर बेपत्ता पारेकोमा विवाद नदेखिँदा

जे जस्तो परिस्थितिमा मानिस मार्न छुट नहुने हुँदा सुरु कैलाली जिल्ला अदालतले गरेको सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहराएको फैसला मिलेकै देखिन्छ । आर्थिक विपन्नताको कारण बच्चा फाल्नु परेको भनी निजको बयानलाई आधार बनाई अ.बं. १८८ नं. बमोजिम १० वर्ष कैदको सजाय हुन प्रेषित गरेको राय मनासिब हुँदा सोहीबमोजिम हुन राय प्रेषित गरिएको छ भन्ने उच्च अदालत दिपायलको मिति २०७३।१२।१३ को फैसला ।

आर्थिक विपन्नता भई बाँच्न कठिन भई बच्चालाई दुध पिलाउन नसक्ने चरम गरिबीको कारण आफू पनि मर्ने विचारबाट उक्त घटना घट्न गएको हो । बच्चालाई मार्ने मेरो रिसइवी मनसाय केही होइन । आपराधिक मनसाय नराखी हुन गएको कार्य भएकोले मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहराई अ.बं. १८८ नं. बमोजिम १० वर्ष कैदको राय लगाइएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर उल्टी गरी सफाई पाउँ भन्ने रामकली चौधरीले यस अदालतमा लिएको पुनरावेदन जिकिर ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदनसहितका मिसिल कागजात अध्ययन गरियो ।

यसमा प्रतिवादी रामकली चौधरीले आफ्नो एक महिने नाबालक छोरालाई लालनपालन गर्न नसक्ने भनी दिक्क भई मर्ने मार्ने योजनाका साथ घरबाट निस्की नजिकैको खोलामा फाली बेपत्ता बनाएको तर आफू खोलाभित्र पसेपछि डराई खोलाबाट फर्की आएको देखिँदा आफ्नो नाबालक छोरालाई खोलाको पानीमा फाली कर्तव्य गरी मारेको पुष्टि भएकोले निजले मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं. र १३(३) नं को कसुर गरेको हुँदा निज प्रतिवादीलाई ऐजन महलको १३(३) नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत वादी

नेपाल सरकारको अभियोग मागदाबी रहेकोमा सुरु कैलाली जिल्ला अदालत र उच्च अदालत दिपायलले निज प्रतिवादीलाई अभियोग मागदाबीबमोजिमको कसुर गरेको ठहर गर्दै सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय गरी उक्त सजाय गर्दा चर्को पर्ने भनी अ.बं. १८८ नं. बमोजिम दश वर्षको कैदको सजाय हुन राय प्रेषित गरेको फैसलाउपर प्रतिवादीको तर्फबाट प्रस्तुत पुनरावेदन पर्न आएको पाइयो । अब उच्च अदालत दिपायलको फैसला मिलेको छ, छैन ? प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने हो, होइन ? भनी निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. यसमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा, प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादी विरुद्ध जाहेरवालाले बच्चा पनि मार्ने आफू पनि पर्ने भनी बच्चा पानीमा फाली बेपत्ता गरेको भनी किटानी जाहेरी दिएकोमा जाहेरी पुष्टि गरी अदालतमा समेत बयान गरेको पाइन्छ । मौकामा तथा अदालतमा समेत प्रतिवादीले आफ्नो पारिवारिक अवस्था कमजोर भएको कारण खुवाउने समस्यासमेतको कारण आफ्नो नाबालक बच्चालाई पानीमा फालेको स्वीकार गरी आफू पनि मर्नुपर्छ भनी बच्चा फाली आफू डुबेकोमा पछि डर लागी बचेको भन्ने बयान गरेको देखिन्छ । मौकामा कागज गर्ने अधिकांश व्यक्तिले प्रतिवादीले भनेर उनको बच्चा पानीमा फालेको कुरा थाहा पाएको भनी लेखाइदिएको पाइन्छ । मौकामा कागज गर्ने रोमादेवी चौधरीले अदालतमा आई बकपत्र गर्दा प्रतिवादीले चनौरा नालामा आफू पनि मर्ने बच्चालाई पनि मार्ने भन्ने उद्देश्य लिई बच्चा काखमा लिई पानीमा हाम फाली मर्न खोज्दा बच्चालाई पानीले बगाई लगेको र आफू बग्ने क्रममा झ्याङ समाती बाहिर आई बचेको भन्नेसमेत घटनाबारे प्रतिवादीबाटै विस्तृत थाहा पाएको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । कसुर गरेको भन्ने मौका तथा अदालतसमक्षको प्रतिवादीको साबिती बयानलाई जाहेरी तथा जाहेरवालामेतको बकपत्रसमेतबाट समर्थित भई प्रतिवादीले आफ्नो एक

महिने नाबालक छोरालाई पानीमा फालेको र बच्चा बेपत्ता भएको तथ्य पुष्टि हुन आउँछ । बच्चाको लास पाइएको नदेखिए तापनि प्रतिवादीको कम्मरसम्म आउने पानीको गहिराइयुक्त खोलाको पानीमा फाली तत्कालै खोलाको पानीले बगाई कसैले बचाएको भन्ने नदेखिएको अवस्थामा त्यसरी तत्कालै बेपत्ता भएको एक महिनाको बच्चा जिउँदो होला भनी अनुमान गर्न सकिने अवस्था देखिएन । सामान्य समझले बच्चा जिउँदो रहन सक्ने अवस्था नै नदेखिएको अवस्थामा लास नभेटिएको भन्ने कारणले मात्र अभियोग दाबीको कसुरबाट प्रतिवादीले उन्मुक्ति पाउने देखिएन । लास नभेटिए तापनि अन्य सबुद प्रमाणबाट कसुर गरेको पुष्टि हुन आएको छ । चरम विपन्नताको परिणाम स्वरूप पोषणयुक्त खाना खान सक्ने स्थिति नरहेबाट एउटा आमाले आफ्नो बच्चालाई आफ्नो दुध पनि ख्वाउन नसकी आफू पनि मर्ने र बच्चालाई पनि मार्ने सोच लिएर प्रस्तुत वारदात भएको देखिएको छ । तर कानूनले जे जस्तो परिस्थितिमा पनि मानिस मार्ने छुट कसैलाई हुँदैन । मार्ने नियतले बच्चा लिई गई चनौरा भन्ने खोलामा लगी फाली मारेको देखिएको छ । पानीको बहाव गहिरो भएको खोलामा बच्चा फाली बेपत्ता पारेकोमा बच्चा जिउँदो रहन सक्ने अवस्था नै नदेखिई आपराधिक कार्य गरेको पुष्टि भएको र सानो उमेरको बच्चालाई मार्ने नियतले खोलामा लिई गई पानीमा फाली बगाई बचाउन कोसिससमेत केही नगरेबाट मार्ने मनसाय पुष्टि हुन आएकोले अभियोग दाबीबमोजिम मुलुकी ऐन ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं को कसुर ठहर गरी सोही नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय हुने ठहराएको सुरु जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर हुने ठहराएको उच्च अदालत दिपायलको फैसला मिलेकै देखिन आयो ।

३. अब निज प्रतिवादी रामकली चौधरीलाई अ.बं. १८८ नं. बमोजिम कम कैद हुने भनी सुरु तथा

उच्च अदालतको राय भएको सन्दर्भमा हेर्दा, चेतनाको कमी भएको र आर्थिक विपन्नताले कारण समाजमा यस्ता कहाली लाग्दा घटना यदाकदा हुने गरे पनि मूलतः सामाजिक परिवेशसमेतलाई नजरअन्दाज गर्नु अन्यायपूर्ण हुन सक्तछ । एउटा आमाले आफ्नो बच्चालाई आफ्नो दुध पनि ख्वाउन नसकी आफू पनि मर्ने र बच्चालाई पनि मार्ने सोच लिएर प्रस्तुत वारदात भएको देखिएकोले मानवीय पक्ष तथा अन्य आर्थिक सामाजिक परिस्थिति (Context) ले पनि अपराध घटाउने कारक तत्वको रूपमा रहेको छ । अतः कैदको हकमा चरम आर्थिक विपन्नतासमेतको कारण बच्चा लिई आफूसमेत मर्ने मनसाय राखी खोलामा गएको र बच्चा फालेको भन्ने देखिन आएको अवस्थासमेत विचार गर्दा कानूनबमोजिमको सर्वस्वसहितको जन्मकैदको सजाय गर्दा चर्को पर्ने देखिन आएको र ३ (तीन) वर्ष कैद गर्दा पनि कानूनको मकसद पूरा नै हुने देखिन आएकोले मुलुकी ऐन, अ.बं. १८८ नं. बमोजिम ३ (तीन) वर्ष कैद हुन न्यायोचित हुने देखियो ।

४. तसर्थ प्रतिवादी रामकली चौधरीले ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं. को कसुर गरेको ठहराई सोही १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहराएको सुरु कैलाली जिल्ला अदालतको मिति २०७२।१२।२८ को फैसला सदर हुने ठहराएको उच्च अदालत दिपायलको मिति २०७३।१२।१३ को फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । कैदको हकमा निज प्रतिवादी रामकली चौधरीलाई मुलुकी ऐन, अ.बं.१८८ नं. बमोजिम ३ (तीन) वर्ष कैद हुने ठहर्छ । निज प्रतिवादी रामकली चौधरी मिति २०७२।५।६ देखि हिरासत तथा कैदमा रहेको देखिँदा लागेको कैद भुक्तान भएको र अन्य मुद्दाबाट थुनामा वा कैदमा राख्नु नपर्ने भए प्रस्तुत मुद्दाबाट आजै कैदबाट मुक्त गरिदिने ठहर्छ । सफाइ पाउँ भन्ने प्रतिवादी रामकली चौधरीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्तैन ।

अरूमा तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि ठहर खण्डमा लेखिएबमोजिम प्रतिवादी रामकली चौधरीलाई ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं. बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहरी फैसला भई कैदको हकमा अ.बं. १८८ नं. बमोजिम ३ (तीन) वर्ष कैद हुने ठहरी फैसला भएकोले सोहीबमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैदको लगत जनाई कैदको हकमा निजलाई लागेको कैद वर्ष ३ (तीन) भुक्तान भएकोले अन्य मुद्दाबाट थुनामा राख्नु नपर्ने भए प्रस्तुत मुद्दाबाट छाडी दिनु भनी भएको संक्षिप्त फैसलाबमोजिम सम्बन्धित कारागारलाई समेत लेखी पठाई सकिएको सोहीबमोजिम कैद लगत संशोधन गरी जनाउनु भनी सुरु कैलाली जिल्ला अदालतलाई लेखी पठाउनु .. १ दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु .. २

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. टंकबहादुर मोक्तान

इजलास अधिकृत: हर्कबहादुर क्षेत्री

इति संवत् २०७५ साल भाद्र १९ गते रोज ३ शुभम् ।

४७४७

७७७

निर्णय नं. १०१८८

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दीपककुमार कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री सारदाप्रसाद घिमिरे
आदेश मिति : २०७४।२।२८
०७३-WO-०७९९ (०७३-FN-०४६०)

विषय: उत्प्रेषण / परमादेश

निवेदक : काठमाडौं जिल्ला, तारकेश्वर न.पा. वडा नं.
१५ पुसल स्थायी वतन भई उच्च अदालत
जनकपुरको मुख्य न्यायाधीश पदमा कार्यरत
सुरेन्द्रवीर सिंह बस्न्यात
विरूद्ध

विपक्षी : सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश एवं न्याय
परिषद् अध्यक्ष, सर्वोच्च अदालतसमेत

- नेपालको संविधानले न्यायाधीश आफ्नो पदमा कति वर्षको उमेरसम्म बहाली रहन सक्ने भन्ने कुरा स्पष्ट रूपमा तोकेको पाइन्छ । संविधानले तोकेको अवधि तथा उमेरसम्म आफ्नो पदमा रही कामकाज गर्न पाउने कुरा न्यायाधीशको संवैधानिक अधिकार (Constitutional Right), वैधानिक अपेक्षा (Legitimate Expectation) एवम् आत्मसम्मान (Dignity) को विषय पनि हो । न्यायाधीशको पदावधि एवम् अवकाशसम्बन्धी विषय स्वतन्त्र न्यायपालिकाको अवधारणा (Independent of Judiciary) सँग सम्बन्धित रहेको मानिने ।

(प्रकरण नं. १८)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री हरिहर दाहाल, श्री बद्रीबहादुर कार्की तथा विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री खेमनारायण सापकोटा, श्री यदुनाथ खनाल, श्री लेखनाथ भट्टराई, श्री पंकजकुमार कर्ण र श्री निलमप्रसाद गौतम

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री लोकराज पराजुली

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- न्याय परिषद् ऐन, २०७३

आदेश

न्या. दीपककुमार कार्की : नेपालको संविधानको धारा ४६ तथा १३२(२)(३) बमोजिम यस अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रान्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ:-

म निवेदक २०३६/७/७ देखि अस्थायी र २०३८/२/३० मा लोक सेवा आयोगको सिफारिसअनुरूप शाखा अधिकृतको पदमा स्थायी प्राप्त गरी सेवाका लागि भर्नुपर्ने नोकरी विवरण (सिटरोल) लगायत अन्य कर्मचारी सञ्चय कोष, नागरिक लगानी कोषसमेतका लिखत कागज भरी २०४०/१/३० देखि जिल्ला न्यायाधीश र पुनः २०४७ सालको संविधान प्रारम्भ भएपश्चात् मिति २०४८/७/२२ को न्याय परिषद्को सिफारिसमा ताप्लेजुङ जिल्ला अदालतमा जिल्ला न्यायाधीशमा, २०६२ सालमा पुनरावेदन अदालत विराटनगर र नेपालको संविधान प्रारम्भ भएपश्चात् मिति २०७३/६/७ को न्याय परिषद्को सिफारिसमा उच्च अदालत जनकपुरको मुख्य न्यायाधीश पदमा पदस्थापना भएबमोजिम कार्यरत छु।

म निवेदकको जन्ममिति २०११/३/१९ भएको तथ्य मैले भरेको सिटरोल, कर्मचारी सञ्चय कोष, नागरिक लगानी कोषसमेतका कागजातहरू तथा तह तहका शैक्षिक योग्यताको प्रमाण पत्र, राहदानी साथै नागरिकताको लागि अधिकारप्राप्त निकाय प्रमुख जिल्ला अधिकारीको कार्यालयमा मिति २०२८/११/१८ मा भरेको आवेदन पत्रबाट स्पष्ट हुन्छ। सुरुमा प्राप्त गरेको नागरिकतामा जन्ममतिको महल थिएन। मैले सोही मिति २०२८/११/१८ मा भरेको आवेदन फारामकै आधारमा सम्बद्ध अधिकारप्राप्त निकायबाट मिति २०११/३/१९ को जन्ममिति कायम गरी २०६५/२/९ को निर्णयबमोजिम प्रतिलिपि नागरिकता प्राप्त गरी न्याय परिषद् सचिवालयमा सोही नागरिकता पेस गरेको हो। मेरो सबै तहको शैक्षिक योग्यताको प्रमाणपत्र, नागरिकता र वैयक्तिक विवरण (सिटरोल) समेतमा जन्ममिति, वर्ष, महिना र गते स्पष्ट रूपमा खुलेको र सबैमा एउटै मिति रहेको छ। नागरिकता प्रमाणपत्रको प्रतिलिपिसमेतमा मेरो जन्ममिति २०११/३/१९ भएको अवस्थामा मेरो जन्ममिति २०१०/११/१८ भएको भनी न्याय परिषद्बाट २०६६ सालदेखि प्रकाशित बुलेटिनमा उल्लेख भएकोले सो मिति सच्याई विवरण अद्यावधिक गरी पाउन भनी मैले पटकपटक निवेदन दिएकोमा मेरो जन्ममिति २०१०/११/१८ नै कायम हुने बेहोराको न्याय परिषद् सचिवालयको पत्रबाट जानकारी प्राप्त हुन आयो।

म निवेदकले कानूनको आधारहरू उल्लेख गरी मेरो शिक्षण संस्थाको प्रमाणपत्रमा र नागरिकताको प्रमाणपत्रमा समेत मेरो एउटै जन्ममिति भएको उल्लेख गरी विवरण अद्यावधिक गर्न निवेदन दिएको अवस्था र अधिकारप्राप्त निकायले मैले घोषणा गरेकै मिति कायम गरी दिएको नागरिकता पेस गर्दागर्दै पनि कुनै आधार उल्लेख नगरी मेरो जन्ममिति फरक गरी मेरा हकमा जन्ममिति २०१०/११/१८ कायम हुने निर्णय

गरिएको छ । नेपाल नागरिकता ऐन, २०६३ को दफा १७ ले विवरण सच्याउने कानूनी व्यवस्था अनुरूप कुनै व्यक्तिले आफ्नो नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्रमा उल्लिखित थर वा उमेर शैक्षिक योग्यताको प्रमाणपत्रमा फरक पर्न गई वा नागरिकताको प्रमाणपत्रमा सानातिना त्रुटि भई सो विवरण सच्याउन चाहेमा आवश्यक प्रमाणसहित तोकिएको अधिकारीसमक्ष निवेदन दिनुपर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको हुँदा ऐ. ऐनको दफा ९ ले नागरिकताको प्रमाणपत्र जारी गर्ने अधिकारीसमक्ष दिएको निवेदनकै आधारमा साबिकमा मैले उल्लेख गरेको जन्ममिति कायम गरी कानूनबमोजिम अधिकारप्राप्त अधिकारीले मिति २०६५/२/९ को निर्णयले मेरो साबिककै वर्ष कायम भई जन्ममिति समेत उल्लेख गरी प्रतिलिपि नागरिकताको प्रमाणपत्र प्राप्त गरी सकेका अवस्थामा अब कुन आधार र कारणबाट मेरो जन्ममिति २०१०/११/१८ कायम हुन आएको हो भन्ने कुनै आधार र कारण उल्लेख नगरी मेरो जन्ममिति २०१०/११/१८ कायम गर्ने निर्णय गरिएको छ । सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश एवं न्याय परिषद्को अध्यक्षबाट मिति २०७३।१।१९ मा भएको निर्णय नेपालको संविधानको धारा १५३ ले परिकल्पना गरेको न्याय परिषद्को निर्णय नभई सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश एवं न्याय परिषद्का अध्यक्षज्यूबाट भएको भन्ने जानकारी प्राप्त पत्रबाट देखिन आएकोले न्याय परिषद् ऐन, २०७३ को दफा ३१ उपदफा (३) को देहाय (१)(क) तथा उपदफा ६ र ८ प्रतिकूल रहेको हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी मेरो वास्तविक जन्ममिति २०११/३/१९ कायम हुने गरी न्याय परिषद्का नाउँमा विवरण अद्यावधिक गर्नु भनी परमादेशसमेत जारी गरिपाउँ । साथै उक्त निर्णयबमोजिम मेरो हुँदै नभएको जन्ममिति कायम गरी अवकाश दिने आशंका भएकाले सो अवस्थामा मलाई अपूरणीय क्षति पुग्ने देखिएकाले यो निवेदनको अन्तिम टुंगो नलागेसम्म मिति २०७३।१।१९ को निर्णय

कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) बमोजिम अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन पत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै आधार कारण भए सबुद प्रमाणसहित म्याद सूचना पाएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी आदेश र निवेदनको प्रतिलिपिसमेत साथै राखी विपक्षीहरूका नाममा म्याद सूचना जारी गरी लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु । अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन माग सम्बन्धमा दुवै पक्षको उपस्थितिमा छलफल हुन मनासिब देखिँदा मिति २०७३।११।१४ गते छलफल हुने मिति तोकियो सो छलफलमा उपस्थित भई प्रतिरक्षा गर्नुपर्ने भए गर्न विपक्षीमध्येका न्याय परिषद् सचिवालयलाई जनाउ दिई अरु नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७३।१०।२३ को आदेश ।

पेस भएका कागजातबाट निवेदकको जन्ममितिका सम्बन्धमा स्पष्ट नदेखिएको अवस्थामा कुन लिखत कागजलाई मान्यता दिई निवेदकको जन्ममिति कायम गर्ने भन्ने विषयको निरूपण लिखित जवाफ र प्राप्त हुने सक्कल फाइल कागजात अध्ययन गरी पूर्ण सुनुवाइमा नै विचार गरिने हुँदा मिति २०७३।१।१९ मा न्याय परिषद् सचिवालयबाट लेखिएको जानकारीसम्बन्धी पत्र तत्काल कार्यान्वयन नगरी रोक्नुपर्ने न्यायोचित आधार र कारणको विद्यमानता नदेखिँदा मागबमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गर्नु परेन भन्ने यस अदालतको मिति २०७३।११।१४ को आदेश ।

न्याय परिषद् ऐन, २०७३ को दफा ३१(४) मा "उपदफा (३) बमोजिम न्यायाधीशको उमेर गणना

गर्दा शैक्षिक योग्यता वा नागरिकताको प्रमाणपत्र र वैयक्तिक विवरणमा जन्ममिति, वर्ष, महिना र गतेसमेत खुलेको र सबैमा एउटै मिति नरहेमा निज जुन मितिबाट पहिले अवकाश हुन्छ, सोही मितिअनुसार निजको उमेर गणना गरिनेछ" भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ। त्यस्तै उपदफा (५) मा कुनै न्यायाधीशको शैक्षिक योग्यता वा नागरिकताको प्रमाण पत्र र वैयक्तिक विवरणमा वर्ष वा संवत् मात्र उल्लेख भएकोमा नागरिकताको प्रमाण पत्रको हकमा सो प्रमाण पत्र प्राप्त गरेको मितिको आधारमा जन्ममिति कायम गरिने भन्ने व्यवस्था रहेको छ। उपर्युक्त कानूनी व्यवस्थाबमोजिम नागरिकता, शैक्षिक योग्यताको प्रमाणपत्र र अन्य आधिकारिक कागजातमा उल्लिखित जन्ममितिमध्ये जुनबाट पहिला अवकाश पाउने हो, सोही मितिबाट अवकाश दिनुपर्ने र नागरिकताको हकमा जुन मितिमा नागरिकता लिइएको छ सोही मितिलाई आधार मानी उमेर कायम गर्नुपर्ने भन्ने कुरामा कुनै द्विविधा छैन। निवेदकको हकमा समेत सोही कानूनी व्यवस्थाको आधारमा निर्णय भएको हो।

जहाँसम्म निवेदकले न्याय परिषद् ऐन, २०७३ को दफा ३१(६) बमोजिम आफ्नो उमेर अद्यावधिक हुनुपर्ने माग छ सो सम्बन्धमा हेर्दा निवेदकको जन्ममिति २०१०/११/१८ कायम हुने गरी न्याय परिषद्बाट निर्णय भई सोहीबमोजिम निजको जन्ममिति अद्यावधिक गरी २०६६ सालदेखि निरन्तर रूपमा न्याय परिषद्को बुलेटिनमा प्रकाशित भएको छ। २०६६ सालमा अद्यावधिक भई कायम भएको जन्ममिति सम्बन्धमा सार्वजनिक रूपमा प्रकाशित हुने बुलेटिनमा उल्लेख भएको कुरा निवेदकलाई जानकारी थिएन भन्न मिल्ने हुँदैन। निवेदन पत्रमा पनि आफूलाई उक्त कुराको जानकारी थिएन भनी निवेदकले भन्न सक्नु भएको देखिँदैन। सो अद्यावधिक गरिएको विवरणलाई स्वीकार गरी सोउपर हालसम्म कुनै उजुर नगरी न्याय परिषद्को बुलेटिनमा करिब

७ वर्षअघि प्रकाशित भएको विवरणउपर आफू सेवा निवृत्त हुनुभन्दा करिब १ महिनाअघि मात्र चुनौती दिई प्रस्तुत निवेदन दायर गरेको कार्यबाट निज सफा हात लिई अदालत प्रवेश गरेको देखिँदैन। त्यसका अतिरिक्त न्याय परिषद् ऐन, २०७३ को व्यवस्था नेपाल सरकारले मिति २०७३/५/२९ मा सूचना प्रकाशित गरी मिति २०७३/६/३ देखि प्रारम्भ हुने गरी तोकिएको देखिन्छ। उक्त सूचनाबमोजिम सो ऐनको दफा ३१ को उपदफा (६) बमोजिमको व्यवस्थासमेत मिति २०७३/६/३ देखि प्रारम्भ भएको छ। तर निवेदकको हकमा सो ऐन लागू भएपछि जन्ममितिसम्बन्धी विवरण अद्यावधिक भएको नभई २०६६ सालमा नै अद्यावधिक गरिएको र सो ऐनको उक्त व्यवस्था भूतप्रभावी हुने भनी विधायिकाले व्यवस्था गरेको नदेखिँदा उक्त व्यवस्था निवेदकको हकमा आकर्षित हुने देखिँदैन।

माथि उल्लिखित कानूनी व्यवस्था र यस सम्बन्धमा विकसित भएका अदालती अभ्याससमेतको आधारमा निवेदकको हकमा २०६६ सालमा नै जन्ममितिसम्बन्धी विवरण अद्यावधिक भइसकेकोले सोको आधारमा नै न्याय परिषद्बाट निजको हकमा निर्णय भएको कार्य कानूनसम्मत भएकोले रिट निवेदन खारेजभागी हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्ने प्रधानन्यायाधीश एवं अध्यक्ष न्याय परिषद्का तर्फबाट परेको लिखित जवाफ।

न्याय परिषद् सचिवालयको मिति २०७३।११।११ को पत्रअनुरूपमिति २०७३।११।१८ गतेका मितिबाट मेरो अनिवार्य अवकाश हुने हो भने मेरो रिट निवेदन र सम्मानित अदालतको आदेशसमेत निष्प्रयोजन हुन्छ। अतः विपक्षीहरूको नाउँमा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४१(१) तथा ४४ बमोजिम मेरो जन्ममितिको पूर्ण सुनुवाइ भई अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म अवकाश दिने दिलाउने कार्य नगर्नु नगराउनु भनी अन्तरिम आदेश वा अन्य उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ भनी निवेदकको ०७३-

FN-०४६० मा दर्ता भएको निवेदनपत्र ।

मिसिल संलग्न न्याय परिषद् सचिवालयको मिति २०७३।१।१९ को पत्र हेर्दा परिषद्का अध्यक्षबाट भएको मिति २०७३।०९।०९ को निर्णयलाई आधार मानी लेखिएको अवकाश पत्र पनि मिति २०७३।१।१९ कै निर्णयको आधारमा लेखिएको पाइँदा नयाँ विषयमा लेखिएको वा परिस्थिति परिवर्तन भएको मान्न मिलेन । तसर्थ अन्तरिम आदेश जारी हुने वा नहुने विषयको मिति २०७३।१।१८ मा नै टुङ्गो लागिसकेको रिट निवेदनलाई अग्राधिकारसमेत प्रदान गरिएको पाइँदा निवेदनमा उठाइएका विषयहरूमा अन्तिम निर्णय हुँदा ठहरेबमोजिम हुनै नै भएकोले निवेदन माग सम्बन्धमा केही गरिरहनु परेन भन्ने यस अदालतको मिति २०७३।१।१८ को आदेश ।

रिट निवेदक सुरेन्द्रवीर सिंह बस्न्यातले मिति २०२८/११/१८ मा नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र लिँदा उक्त प्रमाणपत्रमा पूरा जन्ममिति उल्लेख नभई निजको उमेर वर्ष १८ भनी जनिएको देखिन्छ । निजले सेवा प्रवेश गर्ने समयमा पेस गरेका शैक्षिक योग्यताको प्रमाणपत्रहरू प्रमाणित भई सिटरोलमा निजको जन्ममिति २०११/३/१९ भनी उल्लेख भएको देखिन्छ । निवेदकले न्याय परिषद् सचिवालयमा पेस गरेको मिति २०६५/२/९ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौँबाट जारी भएको प्रतिलिपि नागरिकतामा जन्ममिति २०११/३/१९ नै उल्लेख भएको देखिन्छ । निवेदकले मिति २०६६/११/२८ मा यस परिषद्मा द.नं. १३१ मा दायर गरेको निवेदनसाथ पेस भएको मिति २०२८/११/१८ मा नागरिकता लिँदा पेस गरेको अनुसूचीको प्रतिलिपि (फोटोकपी) मा निजको जन्ममिति २०११/३/१९ उल्लेख भएको देखिन्छ ।

यसबाहेक न्याय परिषद् सचिवालयबाट प्रकाशित वि.सं. २०५८ र २०५९ को न्याय परिषद् बुलेटिन तथा २०६० सालमा प्रकाशित

न्यायाधीशहरूको व्यक्तिगत विवरण नामक पुस्तिकामा निवेदक सुरेन्द्रवीर सिंह बस्न्यातको जन्ममिति २०११/३/१९ नै उल्लेख भएको देखिन्छ । तत्पश्चात् न्याय परिषद्बाट प्रकाशित वि.सं. २०६६, २०६८, २०६९, २०७०, २०७१ र २०७२ को बुलेटिनमा निवेदकले २०२८/११/१८ मा नागरिकता लिँदा निजको उमेर १८ वर्ष पुगेको मानी सोही आधारमा निवेदकको जन्ममिति २०१०/११/१८ उल्लेख भएको छ ।

यी निवेदकले आफ्नो जन्ममिति २०११/३/१९ भएकोले न्याय परिषद्को २०६६ को उक्त बुलेटिनमा प्रकाशित जन्ममिति २०१०/११/१८ संशोधन गरी वि.सं. २०११/३/१९ नै जन्ममिति कायम गरिपाउँ भनी मिति २०६६/११/१८ मा पुनरावेदन अदालत जनकपुरको च.नं.५४२४ को पत्रसाथ एकपटक र मिति २०७२/९/९ मा वैदेशिक रोजगार न्यायाधिकरणको च.नं. १४६५ को पत्रसाथ पुनः अर्कोपटक यस सचिवालयमा निवेदन पेस गरेको देखिन्छ । उक्त निवेदनहरूउपर कुनै निर्णय भएको सचिवालयको अभिलेखबाट देखिँदैन ।

न्याय परिषद् ऐन, २०७३ जारी भएपछि न्यायाधीशहरूको उमेरको गणना गर्नेसम्बन्धी व्यवस्था ऐनमा नै विस्तृत रूपमा उल्लेख गरेको छ । उक्त ऐनको दफा ३१ को उपदफा (६) मा "न्यायाधीशले पेस गरेको कुनै प्रमाणपत्रमा वर्ष मात्र उल्लेख भएको र अर्को प्रमाणपत्रमा पूरा जन्ममिति खुलेको भएमा र सो प्रमाणपत्रमा उल्लिखित जन्ममितिहरूको बीचमा एक वर्षसम्मको अन्तर देखिएमा पूरा जन्ममिति खुलेकोलाई आधार लिइनेछ" भन्ने व्यवस्था रहेको छ । ऐनको सोही व्यवस्थासमेत अनुसार यी निवेदकलगायत नागरिकताको प्रमाणपत्रमा पूरा जन्ममिति उल्लेख नभई उमेर मात्र उल्लेख भएका न्यायाधीशहरूसमेत अन्य सबै न्यायाधीशहरूको उक्त कानूनी व्यवस्थाअनुसार जन्ममिति अद्यावधिक गर्नका

लागि न्याय परिषद् सचिवालयबाट मिति २०७३/१/१ मा सम्माननीय प्रधानन्यायाधीशज्यूसमक्ष टिप्पणी पेस भएकोमा सम्माननीयज्यूबाट यी निवेदकका हकमा निवेदकले पहिले पेस गरेको नेपाली नागरिकताको प्रतिलिपिबाट निजको जन्ममिति २०१०/११/१८ भन्ने कायम भएको र अहिले सेवाको लामो अन्तराल पछि आएर जन्ममिति २०११/३/१९ उल्लेख भएको नागरिकताको प्रतिलिपि पेस गरी तदनुसार उमेर कायम गर्न अनुरोध गरेकोले निवेदकको हकमा जन्ममिति २०१०/११/१८ नै कायम हुने भनी निर्णय भई आएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने न्याय परिषद् तथा न्याय परिषद् सचिवालयसमेतको तर्फबाट परेको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री हरिहर दाहाल, श्री बद्रीबहादुर कार्की तथा विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री खेमनारायण सापकोटा, श्री यदुनाथ खनाल, श्री लेखनाथ भट्टराई, श्री पंकजकुमार कर्ण र श्री निलमप्रसाद गौतमले रिट निवेदकले मिति २०२८/११/१८ मा प्राप्त गरेको नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्रमा पूरा जन्ममिति उल्लेख नभई १८ वर्ष मात्र उल्लेख भए पनि निवेदकले नागरिकता प्रमाणपत्रको आवेदन फाराममा आफ्नो जन्ममिति २०११/३/१९ भनी उल्लेख गरी आवेदन गरेको अवस्थामा सोही जन्ममिति कायम हुने हो । त्यसबाहेक शैक्षिक प्रमाणपत्र, प्रतिलिपि नागरिकताको प्रमाणपत्र एवम् सेवा प्रवेश गर्दा भरेको वैयक्तिक विवरणसमेतका लिखतहरूमा निजको पूरा जन्ममिति २०११/३/१९ भनी जनाएको अवस्था छ । न्याय परिषद् ऐन, २०७३ को दफा ३१(६) मा न्यायाधीशले पेस गरेको कुनै प्रमाणपत्रमा वर्ष मात्र उल्लेख भएको र अर्को प्रमाणपत्रमा पूरा जन्ममिति खुलेको अवस्थामा उक्त जन्ममितिहरूबीच १ वर्षसम्मको अन्तर देखिएमा

पूरा जन्ममिति खुलेकोलाई आधार लिइनेछ भन्ने उल्लेख भएको छ । उक्त अवस्थाअनुसार निवेदकको दुवै जन्ममितिका बीचमा १ वर्षभन्दा कम अन्तर नै रहेको स्पष्ट देखिएरहेको अवस्थामा निजको जन्ममिति २०११/३/१९ भई सो मितिसम्म पदाधिकार कायम हुनुपर्नेमा सोविपरीत निजको जन्ममिति २०१०/११/१८ कायम गर्ने भनी सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश तथा न्याय परिषद् अध्यक्षबाट मिति २०७३/१/१९ मा भएको निर्णय कानून प्रतिकूल हुँदा उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी निजको जन्ममिति २०११/३/१९ कायम गर्ने गरी विवरण अद्यावधिक गर्नु भनी विपक्षी न्याय परिषद्का नाउँमा परमादेशसमेत जारी हुनुपर्दछ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी न्याय परिषद्तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री लोकराज पराजुलीले निवेदकले मिति २०२८/११/१८ मा नागरिकता लिँदा निजको उमेर १८ वर्ष उल्लेख भएको देखिन्छ । न्याय परिषद् ऐन, २०७३ को दफा ३१(४) ले न्यायाधीशको उमेर गणना गर्दा शैक्षिक योग्यता वा नागरिकताको प्रमाणपत्र र वैयक्तिक विवरणमा पूरा जन्ममिति खुलेको लिखत नभएको अवस्थामा वा सबैमा एकरूपता नभएको खण्डमा जुन मितिबाट पहिले अवकाश हुन्छ सोही मितिअनुसार उमेर गणना गरिनेछ भन्ने व्यवस्था छ । उपदफा ५ मा न्यायाधीशको शैक्षिक योग्यता, नागरिकताको प्रमाणपत्र र वैयक्तिक विवरणमा वर्ष वा संवत् मात्र उल्लेख भएकोमा नागरिकताको हकमा सो प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको मितिको आधारमा जन्ममिति कायम गरिने छ भन्ने कानूनी व्यवस्था छ । सोही व्यवस्थाअनुरूप यसअघि न्याय परिषद्ले निर्णय गरी आएको र सोहीबमोजिम निवेदकको पनि उमेर गणना गरिएको हुँदा निवेदन दाबीबमोजिम न्याय परिषद्को निर्णय बदर हुनुपर्ने होइन । रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

उपर्युक्तानुसारको बहससमेत सुनी मिसिल

संलग्न कागजातहरू हेरी प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको मुख्य दाबी हेर्दा रिट निवेदकले नागरिकताको प्रमाणपत्रको लागि आवेदन गर्दा आफ्नो जन्ममिति २०११।३।१९ भन्ने उल्लेख गरी आवेदन दिएकोमा नागरिकताको प्रमाणपत्रमा जन्ममिति १८ वर्ष भन्ने उल्लेख भएको तर आफ्नो सबै शैक्षिक प्रमाणपत्रमा जन्ममिति २०११।३।१९ उल्लेख भएको, आफूले सेवा प्रवेश गर्दा भरेको वैयक्तिक विवरण, सञ्चयकोष, नागरिक लगानी कोषमा समेत सोही २०११।३।१९ जन्ममिति उल्लेख भएकोमा आफूले २०२८।११।१८ मा नागरिकता लिएको मितिलाई नै जन्ममिति कायम गरी सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश एवम् न्याय परिषद्का अध्यक्षबाट मिति २०७३।३।१९ मा निर्णय गरी सोही मितिलाई आधार मानी अवकाश दिने आशंका भएकाले नेपालको संविधान एवम् न्याय परिषद् ऐन, २०७३ विपरीतको उक्त निर्णय बदर गरी निवेदकको वास्तविक जन्ममिति २०११।३।१९ कायम हुने गरी न्याय परिषद्को विवरण अद्यावधिक गर्न परमादेशसमेतको दाबी लिई प्रस्तुत रिट निवेदन दायर भएको पाइन्छ।

३. विपक्षी न्याय परिषद्को लिखित जवाफमा रिट निवेदकको नागरिकताको प्रमाणपत्रमा पूरा जन्ममिति उल्लेख नभई उमेर मात्र उल्लेख भएकाले निवेदकले पेस गरेको नागरिकतामा निजले मिति २०१०।११।१८ मा नागरिकता प्राप्त गरेको देखिँदा सोही मितिलाई जन्ममिति कायम भएकोमा सेवाको लामो अन्तरालपछि आएर जन्ममिति २०११।३।१९ उल्लेख भएको नागरिकता पेस गरेकोले निवेदकको जन्ममिति २०१०।११।१८ नै कायम हुने भनी सम्माननीय प्रधानन्यायाधीशबाट निर्णय भएको भन्नेसमेत जिकिर लिइएको पाइन्छ।

४. प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल संलग्न कागजात हेर्दा सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश तथा न्याय परिषद्का अध्यक्षबाट रिट निवेदकको जन्ममिति सम्बन्धमा मिति २०७३।१।१९ मा निर्णय हुँदा उच्च अदालत जनकपुरका माननीय मुख्य न्यायाधीश श्री सुरेन्द्रवीर सिंह बस्नेतले पहिले पेस गरेको नेपाली नागरिकताको प्रतिलिपिबाट निजको जन्ममिति २०१०।११।१८ भन्ने कायम भएको र अहिले सेवाको लामो अन्तरालपछि आएर जन्ममिति २०११।३।१९ उल्लेख भएको नागरिकताको प्रतिलिपि पेस गरी तदनुसार उमेर कायम गर्न अनुरोध गरिएकोमा निवेदकका हकमा समेत जन्ममिति २०१०।११।१८ नै कायम हुने गरी अभिलेख राख्नुहोला भन्ने निर्णय भएको देखियो। उक्त निर्णय नेपालको संविधानको धारा १५३ बमोजिमको न्याय परिषद्बाट नभई सम्माननीय प्रधानन्यायाधीश एवम् न्याय परिषद्का अध्यक्षबाट भएको र न्याय परिषद् ऐन, २०७३ को दफा ३१(६) समेतको प्रतिकूल रहेको भन्नेसमेत निवेदकको कथन रहेको छ।

५. यस सम्बन्धमा सर्वप्रथम नेपालको संविधानको धारा १५३ मा भएको न्याय परिषद्सम्बन्धी व्यवस्था हेर्दा उपधारा (१) मा यस संविधानबमोजिम न्यायाधीशको नियुक्ति, सरुवा, अनुशासनसम्बन्धी कारबाही, बर्खास्ती र न्याय प्रशासनसम्बन्धी अन्य विषयमा सिफारिस गर्न वा परामर्श दिन एउटा न्याय परिषद् रहने व्यवस्था भई उक्त परिषद्को गठनमा प्रधानन्यायाधीशको अध्यक्षतामा संघीय कानून तथा न्याय मन्त्री, सर्वोच्च अदालतका वरिष्ठतम न्यायाधीश, राष्ट्रपतिले प्रधानमन्त्रीको सिफारिसमा नियुक्त गरेको एकजना कानूनविद् र नेपाल बार एसोसिएसनको सिफारिसमा राष्ट्रपतिद्वारा नियुक्त कम्तीमा बीस वर्षको अनुभव प्राप्त वरिष्ठ अधिवक्ता वा अधिवक्ता सदस्य रहेको ५ सदस्यीय न्याय परिषद् हुने भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। न्याय परिषद् ऐन, २०७३

को दफा २(ड) मा न्याय परिषद् भन्नाले संविधानको धारा १५३ बमोजिमको न्याय परिषद् सम्झनु पर्छ भनी परिभाषित गरिएको पाइन्छ।

६. वस्तुतः संविधानले गरेको न्याय परिषद्को संरचना र न्याय परिषद् ऐनले न्याय परिषद् सम्बन्धमा गरेको परिभाषासमेतलाई हेर्दा न्याय परिषद्बाट संविधानबमोजिम न्यायाधीशको नियुक्ति, सरूवा, अनुशासनसम्बन्धी कारबाही, बर्खास्ती र न्याय प्रशासनसम्बन्धी अन्य विषयमा सिफारिस वा परामर्श दिइने कार्य उल्लिखित ५ सदस्यीय परिषद्बाटै हुने भन्ने देखिन्छ। न्याय परिषद् ऐन, २०७३ को दफा ३५ को न्याय परिषद्को बैठकसम्बन्धी व्यवस्थाअन्तर्गत उपदफा (६) मा अध्यक्ष र अन्य दुई जना सदस्य उपस्थित भएमा न्याय परिषद्को बैठकको गणपूरक संख्या पुगेको मानिने छ भन्ने उल्लेख भई उपदफा (७) मा न्याय परिषद्को निर्णय बहुमतको आधारमा हुने र मत बराबर भएमा अध्यक्षले निर्णायक मत दिने भन्ने व्यवस्थाले उक्त परिषद्ले गर्ने काम कारबाही एवम् निर्णय परिषद्को अध्यक्षले मात्र गर्ने नभई धारा १५३ बमोजिमको अध्यक्ष र सदस्यसहितको परिषद्बाट हुने भन्ने कुरामा विवाद छैन। कुनै न्यायाधीशको उमेर सम्बन्धमा विवाद भएमा न्याय परिषद्ले नै निर्णय गर्न सक्ने र त्यस्तो अवस्थामा न्याय परिषद्को अध्यक्षले मात्र गर्न सक्ने अवस्था देखिँदैन। न्यायाधीशको उमेरको सम्बन्धमा विवाद नै नआएको अवस्थामा न्याय परिषद्ले निर्णय गर्नु पर्दैन र सो अभिलेख वा प्रशासनिक प्रक्रियाबाट नै सम्पन्न हुने गर्छ। विवादको अवस्थामा न्यायाधीशको उमेरसम्बन्धी विवरण अद्यावधिक गर्ने विषयको निर्णय न्याय परिषद्का अध्यक्षले मात्र गर्ने नभई अध्यक्ष र सदस्यसहितको परिषद्ले गर्ने भन्ने कुरामा कुनै द्विविधा भएन।

७. रिट निवेदकले न्याय परिषद्का अध्यक्षबाट निवेदकको जन्ममिति सम्बन्धमा गरिएको निर्णय न्याय परिषद् ऐन, २०७३ को दफा ३९ समेतको

विपरीत भएको भन्ने कथन सम्बन्धमा विचार गर्दा उक्त दफा ३९ को व्यवस्था उल्लेखन हुन सान्दर्भिक हुन्छ। उक्त व्यवस्था देहायबमोजिम रहेको छ।

दफा ३९. पदमा नरहेको जानकारी गराउने:

- (१) कुनै न्यायाधीश उमेरका कारणले अवकाश हुने भएमा न्याय परिषद्ले निज अवकाश हुनुभन्दा कम्तीमा साठी दिनअगावै सोको जानकारी सम्बन्धित न्यायाधीश र निकायलाई गराउनु पर्नेछ।
- (२) उपदफा (१) मा लेखिएदेखि बाहेक अन्य कारणबाट कुनै न्यायाधीश पदमा नरहेमा न्याय परिषद्ले सोको जानकारी त्यस्तो न्यायाधीश र सम्बन्धित निकायलाई तुरुन्त गराउनु पर्नेछ।
- (३) उपदफा (१) बमोजिम अवकाशसम्बन्धी जानकारी गराउने प्रयोजनको लागि न्याय परिषद्ले देहायको आधारमा न्यायाधीशको उमेर गणना गर्दा जुन उमेरबाट निज पहिले अवकाश हुन्छ सोही आधारमा उमेर गणना गरी निजको उमेर अद्यावधिक गराई राख्नु पर्नेछः-
  - (क) निजले पेस गरेको शिक्षण संस्थाको प्रमाणपत्रमा किटिएको जन्मदिन वा वर्षबाट हुन आउने उमेर,
  - (ख) निजको नागरिकताको प्रमाणपत्रमा किटिएको जन्म दिन वा वर्षबाट हुन आउने उमेर,
  - (ग) निजको वैयक्तिक विवरणमा लेखिएको जन्म दिन वा वर्षबाट हुन आउने उमेर।
- (४) उपदफा (३) बमोजिम न्यायाधीशको उमेर गणना गर्दा शैक्षिक योग्यता वा नागरिकताको प्रमाणपत्र र वैयक्तिक विवरणमा जन्ममिति, वर्ष, महिना र गतेसमेत खुलेको र सबैमा एउटै मिति नरहेमा निज जुन मितिबाट पहिले अवकाश हुन्छ सोही मितिअनुसार निजको उमेर गणना गरिनेछ।
- (५) कुनै न्यायाधीशको शैक्षिक योग्यता वा नागरिकताको प्रमाणपत्र र वैयक्तिक विवरणमा

- वर्ष वा संवत् मात्र उल्लेख भएकोमा देहायको आधारमा जन्ममिति कायम गरिनेछः
- (क) नागरिकताको प्रमाणपत्रको हकमा प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको मितिको आधारमा,
- (ख) शैक्षिक योग्यताको प्रमाणपत्रको हकमा प्रमाणपत्र जारी भएको मितिको आधारमा,
- (ग) वैयक्तिक विवरणको हकमा सुरु नियुक्ति भएको मितिको आधारमा ।
- (६) न्यायाधीशले पेस गरेको कुनै प्रमाणपत्रमा वर्ष मात्र उल्लेख भएको र अर्को प्रमाणपत्रमा पूरा जन्ममिति खुलेको भएमा र सो प्रमाणपत्रमा उल्लिखित जन्ममितिहरूको बीचमा एक वर्षसम्मको अन्तर देखिएमा पूरा जन्ममिति खुलेकोलाई आधार लिइनेछ ।
- (७) उपदफा (६) बमोजिम छुट्टाछुट्टै प्रमाणपत्रमा उल्लेख भएको जन्ममितिको अन्तर एक वर्षभन्दा बढी देखिएमा वर्ष मात्र उल्लेख भएको प्रमाणपत्रको आधारमा उपदफा (३) बमोजिम जन्ममिति कायम गरिनेछ ।
- (८) परिषद्ले यो दफा लागू भएपछि तीन महिनाभित्र यस दफाबमोजिम न्यायाधीशको उमेर यकिन गरी अभिलेख व्यवस्थित गर्नेछ ।
- (९) उपदफा (१) बमोजिम जानकारी नदिएको भएपनि कुनै न्यायाधीश अवकाश हुने उमेर पुगेपछि त्यस्तो पदबाट अवकाश हुनेछ ।

८. उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाको अध्ययन गर्दा न्यायाधीशको अवकाश सम्बन्धमा न्याय परिषद्ले न्यायाधीशको उमेर गणना गर्दा निजले पेस गरेको शिक्षण संस्थाको प्रमाणपत्र वा नागरिकताको प्रमाणपत्रमा किटिएको वा निजको वैयक्तिक विवरणमा लेखिएको जन्मदिन वा वर्षबाट हुन आउने उमेरबाट गणना गर्दा जुन उमेरबाट निज पहिले अवकाश हुन्छ सोही आधारमा उमेर अद्यावधिक गराउनुपर्ने भन्ने

उपदफा (३) मा व्यवस्था रहेको पाइयो । त्यस्तै शैक्षिक योग्यता वा नागरिकताको प्रमाणपत्र र वैयक्तिक विवरणमा जन्ममिति, वर्ष, महिना र गतेसमेत खुलेको तर सबैमा एउटै मिति नरहेमा जुन मितिबाट पहिले अवकाश हुन्छ सोही मितिको आधारमा उमेर गणना हुने व्यवस्था उपदफा (४) मा रहेको पाइयो । उपदफा ५ को व्यवस्थाअनुसार नागरिकता वा शैक्षिक योग्यताको प्रमाणपत्र वा वैयक्तिक विवरणमा पूरा जन्ममिति नखुलेको अवस्थामा नागरिकताको हकमा प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको मिति, शैक्षिक योग्यताको हकमा प्रमाणपत्र जारी भएको मिति र वैयक्तिक विवरणको हकमा सुरु नियुक्ति भएको मितिलाई जन्ममिति कायम गरिने व्यवस्था रहेको देखियो । त्यसैगरी कुनै प्रमाणपत्रमा वर्ष मात्र उल्लेख भएको र अर्को प्रमाणपत्रमा पूरा जन्ममिति खुलेको भएमा र सो प्रमाणपत्रमा उल्लिखित जन्ममितिहरूको बीचमा एक वर्षसम्मको अन्तर देखिएमा पूरा जन्ममिति खुलेकोलाई आधार लिइने तर एक वर्षभन्दा बढी देखिएमा वर्ष मात्र उल्लेख भएको प्रमाणपत्रको आधारमा उपदफा (३) बमोजिम जुन उमेरबाट पहिले अवकाश हुन्छ सोही आधारमा जन्ममिति कायम हुने भन्ने व्यवस्था क्रमशः उपदफा (६) र (७) मा भएको देखियो ।

९. उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाको पृष्ठभूमिमा प्रस्तुत विवादको तथ्यगत अवस्था हेर्दा रिट निवेदकले जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौँबाट मिति २०६५।२।९ मा प्राप्त गरेको प्रतिलिपि नागरिकताको प्रमाणपत्रमा निजको जन्ममिति २०११।३।१९ भन्ने जनाएको देखिन्छ । निजले २०२८।११।१८ मा प्राप्त गरेको नागरिकताको प्रमाणपत्रमा पूरा जन्ममिति उल्लेख भएको नभई वर्ष १८ भन्ने उल्लेख भएको देखिए पनि मिसिल संलग्न रिट निवेदकले मिति २०२८।११।१८ मा प्रमुख जिल्ला अधिकारीको कार्यालयमा नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र पाउँ भनी दिएको दरखास्तमा आफ्नो जन्ममिति २०११।३।१९

भन्ने उल्लेख गरेको देखिन्छ । रिट निवेदकले मिति २०६५।२।९ मा प्रतिलिपि नागरिकता प्राप्त गर्दा पनि निजको जन्ममिति १८ वर्ष (२०११।३।१९) अभिलेखमा भिडेको भन्ने आधारमा प्रतिलिपि नागरिकता जारी गरिएको भन्ने जिल्ला प्रशासन कार्यालय काठमाडौँबाट निर्णय भई रिट निवेदकले पूरा जन्ममिति खुलेको प्रतिलिपि नागरिकता प्राप्त गरेको देखिन्छ ।

१०. त्यसका अतिरिक्त रिट निवेदकले निवेदनसाथ पेस गरेका २०२९ सालमा प्रवेशिका परीक्षा उत्तीर्ण गरेको प्रमाणपत्र एवम् चारित्रिक प्रमाणपत्र एवम् तत्पश्चात्का शैक्षिक योग्यताका प्रमाणपत्रमा समेत जन्ममिति २०११।३।१९ नै उल्लेख भएको देखियो । रिट निवेदकले सेवा प्रवेश गरी मिति २०३८।५।३१ मा भरेको निजामती कर्मचारीको नोकरी तथा वैयक्तिक विवरणमा आफ्नो जन्ममिति २०११।३।१९ भनी उल्लेख गरिएको पाइयो । साथै निवेदकले प्राप्त गरेको कर्मचारी सञ्जय कोषको परिचयपत्र एवम् नागरिक लगानी कोषको परिचयपत्रमा समेत शैक्षिक योग्यतामा उल्लेख भएको जन्ममिति नै उल्लेख भएको देखियो ।

११. न्याय परिषद् सचिवालयबाट प्राप्त लिखित जवाफमा रिट निवेदकलगायत नागरिकताको प्रमाणपत्रमा पूरा जन्ममिति उल्लेख नभई उमेर मात्र उल्लेख भएका न्यायाधीशहरूसमेतको जन्ममिति अद्यावधिक गर्न न्याय परिषद् सचिवालयबाट मिति २०७३।९।११ मा सम्माननीय प्रधानन्यायाधीशज्यूसमक्ष टिप्पणी पेस भएकोमा सम्माननीयज्यूबाट यी निवेदकका हकमा निवेदकले पहिले पेस गरेको नेपाली नागरिकतामा जन्ममिति २०१०।१।१८ भन्ने कायम भएको र अहिले सेवाको लामो अन्तरालपछि आएर जन्ममिति २०११।३।१९ उल्लेख भएको नागरिकताको प्रतिलिपि पेस गरी तदनुसार उमेर कायम गर्न अनुरोध गरेकाले निवेदकको हकमा

जन्ममिति २०१०।१।१८ कायम हुने भनी निर्णय भई आएको भन्ने जिकिर रहेको छ ।

१२. वस्तुतः प्रस्तुत विवादमा माथि उल्लेख भएको तथ्यगत अवस्थाबाट रिट निवेदकले नागरिकताको प्रमाणपत्र पाउन आवेदन गरेकै अवस्थामा आफ्नो जन्ममिति २०११।३।१९ भएको भन्ने उल्लेख गरेको, सोहीबमोजिम निजको प्रवेशिका परीक्षादेखिको प्रत्येक शैक्षिक योग्यताको प्रमाणपत्र एवम् सेवा प्रवेश गर्दा भरेको वैयक्तिक विवरणमा समेत एउटै अर्थात् २०११।३।१९ जन्ममिति उल्लेख भएको देखिएको छ । त्यसका अतिरिक्त पहिले नागरिकताको प्रमाणपत्र जारी गर्ने निकायबाट निवेदकको नागरिकतासम्बन्धी पहिलेको अभिलेख हेरी सोहीबमोजिम जारी गरेको प्रतिलिपिमा पूरा जन्ममिति खुलाई निवेदकको जन्ममिति २०११।३।१९ नै भएको भन्ने उल्लेख गरेको देखिएको छ । जहाँसम्म सेवाको लामो अन्तरालपछि अहिले आएर जन्ममिति खुलेको नागरिकताको प्रतिलिपि पेस भएको भन्ने प्रश्न छ, सो सम्बन्धमा हेर्दा रिट निवेदकले नागरिकताको प्रमाणपत्र जारी गर्ने अख्तियारप्राप्त निकायबाट निजको अभिलेखबमोजिम प्रतिलिपि नागरिकता पाएको भन्ने कुरामा विवाद छैन । त्यस्तो अख्तियार प्राप्त निकायबाट जारी भएको नागरिकताको प्रमाणपत्रमा खुलेको जन्ममितिलाई अन्यथा भन्न मिल्दैन र सो भन्न मिल्ने कुनै कानूनी आधार पनि देखिँदैन । न्याय परिषद्बाटै २०५८ र २०५९ सालको बुलेटिन र २०६० सालमा प्रकाशित जिल्ला न्यायाधीशहरूको वैयक्तिक विवरणमा समेत निवेदकको जन्ममिति २०११।३।१९ भन्ने उल्लेख छ । सोही परिषद्बाट २०६६ सालदेखि प्रकाशित बुलेटिनमा निजको जन्ममिति २०१०।१।१८ उल्लेख भएकोमा उक्त जन्ममिति संशोधन गरी २०११।३।१९ कायम गरिपाउँ भनी निवेदकले पटकपटक न्याय परिषद्मा निवेदन गरेकोमा सो निवेदनहरूउपर कुनै निर्णय भएको

अभिलेख सचिवालयमा नरहेको भनी न्याय परिषद्बाटै प्राप्त लिखित जवाफमा उल्लेख भएको तथ्यले यी रिट निवेदकले आफ्नो जन्ममिति अद्यावधिक गर्ने सम्बन्धमा लामो समयको अन्तरालमा दाबी गरेको भन्ने मनासिब भएन।

१३. त्यसका अतिरिक्त माथि उल्लिखित न्याय परिषद् ऐन, २०७३ को दफा ३१ को उपदफा (६) मा कुनै प्रमाणपत्रमा वर्ष मात्र उल्लेख भई अर्को प्रमाणपत्रमा पूरा जन्ममिति खुलेको र सो प्रमाणपत्रमा उल्लिखित मितिहरू बीचमा एक वर्षसम्मको अन्तर देखिएमा पूरा जन्ममिति खुलेकोलाई आधार लिइने भन्ने व्यवस्थाको लाभ यी रिट निवेदकले नपाउने कुनै कारण छैन। उक्त व्यवस्थाको लाभ रिट निवेदकले समेत पाउने नै हुँदा निजको उमेरको गणना सोही कानूनी व्यवस्थाको आधारमा हुने स्पष्ट छ। रिट निवेदकले पहिले प्राप्त गरेको नागरिकतामा उमेर १८ वर्ष भन्ने उल्लेख भए पनि नागरिकता लिएको दिनलाई १८ वर्ष पुगेको मानी हुन आउने निजको जन्ममिति र निजको शैक्षिक योग्यताका प्रमाणपत्रहरू र वैयक्तिक विवरणमा समेत उल्लेख भएको पूरा जन्ममितिका बीच एक वर्षभन्दा घटीको अन्तर देखिएको अवस्थामा उक्त पूरा जन्ममिति खुलेको शैक्षिक योग्यता एवम् वैयक्तिक विवरणमा उल्लिखित जन्ममितिलाई कायम गर्नुपर्ने देखिन आयो।

१४. न्याय परिषद्का अध्यक्षको तर्फबाट प्रस्तुत भएको लिखित जवाफमा न्याय परिषद् ऐन, २०७३ को व्यवस्था मिति २०७३।६।३ देखि प्रारम्भ भएकाले ऐनको दफा ३१ को उपदफा (६) को व्यवस्था पनि सोही मितिदेखि प्रारम्भ भएको तर रिट निवेदकको हकमा सो ऐन लागू भएपछि जन्ममितिसम्बन्धी विवरण अद्यावधिक भएको नभई २०६६ सालमा नै अद्यावधिक गरिएकाले ऐनको उक्त व्यवस्था भूतप्रभावी हुने भनी विधायिकाले व्यवस्था नगरेकाले सो व्यवस्था निवेदकको हकमा आकर्षित नहुने भन्ने जिकिर

लिइएको पाइन्छ। यस सम्बन्धमा न्याय परिषद् ऐन, २०७३ को दफा १ को उपदफा (२) को व्यवस्था हेर्दा उक्त ऐन नेपाल सरकारले नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशन गरी तोकेको मितिदेखि प्रारम्भ हुने भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ। सोहीबमोजिम नेपाल सरकारले मिति २०७३।५।२९ को नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी मिति २०७३।६।३ देखि उक्त ऐन प्रारम्भ हुने गरी तोकेको पाइन्छ। उक्त ऐनको प्रस्तावना हेर्दा न्यायाधीशको नियुक्ति, सरुवा, अनुशासनसम्बन्धी कारबाही, बर्खासी र न्याय प्रशासनसम्बन्धी अन्य विषयमा सिफारिस गर्ने वा परामर्श दिने सम्बन्धमा न्याय परिषद्को काम, कर्तव्य र अधिकारसम्बन्धी प्रचलित कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्न वाञ्छनीय भएकाले उक्त ऐन जारी भएको भन्ने उल्लेख छ। सोही ऐनको दफा ४२ ले तत्काल प्रचलित न्याय परिषद् ऐन, २०४७ लाई खारेज गरी न्याय परिषद् ऐन, २०४७ बमोजिम भए गरेका काम कारबाही यसै ऐनबमोजिम भए गरेको मानिनेछ भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ।

१५. न्याय परिषद् ऐन, २०७३ को उल्लिखित व्यवस्थालाई हेर्दा उक्त ऐनका सम्पूर्ण व्यवस्था मिति २०७३।६।३ देखि प्रारम्भ भए पनि सो मितिभन्दा पूर्व नियुक्ति भएका न्यायाधीशहरूलाई ऐनको कुनै पनि दफा वा उपदफाको व्यवस्था लागू नहुने भनी बाहेक गरिएको नभई सबै न्यायाधीशलाई उक्त ऐनको व्यवस्था लागू हुने भन्ने देखिन्छ। उक्त ऐनको प्रस्तावनाबाट न्यायाधीश नियुक्ति, सरुवा, अनुशासनसम्बन्धी कारबाही, बर्खासीसमेतका विषयमा न्याय परिषद्को काम, कर्तव्य र अधिकारसम्बन्धी प्रचलित कानूनलाई संशोधन र एकीकरण गर्ने भन्ने सो ऐनको उद्देश्य रही उक्त ऐनले तत्काल प्रचलित न्याय परिषद् ऐन, २०४७ लाई खारेज गरेका सन्दर्भमा सो ऐन लागू हुनुपूर्व नियुक्ति भएका न्यायाधीशको हकमा समेत हाल जारी भएको ऐनको व्यवस्था आकर्षित हुने

भन्ने कुरामा विवाद छैन ।

१६. मूलतः विधायिकाले कानूनी व्यवस्थाद्वारा कुनै विषयलाई स्पष्ट रूपमा रोक लगाएको वा बाहेक गरेको अवस्थामा बाहेक कुनै कानूनी व्यवस्थाको अस्वाभाविक र गलत व्याख्या गरी कुनै कुरा रोक लगाएको भन्ने अर्थ निकाल्न कानून व्याख्यासम्बन्धी सामान्य सिद्धान्तले पनि मिल्ने हुँदैन । २०७३।६।३ देखि प्रारम्भ भएको न्याय परिषद् ऐन, २०७३ को व्यवस्था सो ऐन प्रारम्भ हुनुभन्दा अघि नियुक्त भएका न्यायाधीशका हकमा पनि समान रूपमा लागू हुने गरी जारी भएको स्पष्ट देखिएको अवस्थामा विधायिकाले उक्त कानून भूतप्रभावी हुने वा नहुने भनी उल्लेख गर्नु वा नगर्नुको कुनै अर्थ हुँदैन । सोहीबमोजिम कुनै न्यायाधीशले उक्त ऐनको व्यवस्थाको लाभ प्राप्त गर्ने र कसैले नगर्ने भन्ने पनि हुन सक्दैन ।

१७. वस्तुतः न्याय परिषद् ऐन, २०७३ को दफा ३१ को उपदफा (६) को व्यवस्था न्यायाधीशको जन्ममिति एवम् अवकाश हुने उमेर सम्बन्धमा देखा परेका अन्योल एवम् समस्यालाई समाप्त पारी न्यायपूर्ण समाधान गर्ने उद्देश्यले विधायिकाले व्यवस्था गरेको पाइन्छ । आफ्नो पदावधि बढाउने बदनियतका साथ आफ्नो उमेर सम्बन्धमा गलत विवरण प्रस्तुत गर्नेका हकमा प्रश्रय दिने उक्त कानूनी व्यवस्थाको उद्देश्य र मनसाय दुवै होइन । प्रस्तुत रिट निवेदनको सन्दर्भमा हेर्दा निवेदकले आफ्नो पदावधि बढाउन उमेर ढाँटेको वा गलत विवरण प्रस्तुत गरेको भन्ने कतैबाट पनि देखिएको छैन । विपक्षीहरूबाट प्राप्त लिखित जवाफमा पनि त्यस्तो जिकिर छैन । यस अवस्थामा रिट निवेदकको हकमा समेत न्याय परिषद् ऐन, २०७३ को उक्त व्यवस्था आकर्षित हुने भएकाले सो व्यवस्था आकर्षित नहुने भन्ने लिखित जवाफमा लिइएको जिकिर मनासिब देखिएन ।

१८. वस्तुतः नेपालको संविधानले कुनै पनि न्यायाधीश आफ्नो पदमा कति वर्षको उमेरसम्म बहाली

रहन सक्ने भन्ने कुरा स्पष्ट रूपमा तोकेको पाइन्छ । संविधानले तोकेको अवधि तथा उमेरसम्म आफ्नो पदमा रही कामकाज गर्न पाउने कुरा न्यायाधीशको संवैधानिक अधिकार (Constitutional Right), वैधानिक अपेक्षा (Legitimate Expectation) एवम् आत्मसम्मान (Dignity) को विषय पनि हो । न्यायाधीशको पदावधि एवम् अवकाशसम्बन्धी विषय स्वतन्त्र न्यायपालिकाको अवधारणा (Independent of Judiciary) सँग सम्बन्धित रहेको मानिन्छ । सोहीबमोजिम न्यायाधीश के कुन अवस्थामा आफ्नो पदमा बहाल रहन नसक्ने र कुन अवस्थामा अवकाश हुने सम्बन्धमा हाम्रो संविधान एवम् न्याय परिषद् ऐन, २०७३ मा स्पष्ट आधारहरू तोकिएका छन् । उल्लिखित आधारहरू संयुक्त राष्ट्र संघको साधारण सभाले सन् १९८५ मा अनुमोदन गरेको Basic Principles on the Independence of the Judiciary 1985 ले आत्मसात् गरेको न्यायपालिकाको स्वतन्त्रताको सिद्धान्तअनुकूल नै रहेका छन् । कुनै पनि न्यायाधीश सेवाबाट अवकाश हुँदा उल्लिखित कानूनले निर्धारित गरेको व्यवस्था एवम् प्रक्रियाको अनिवार्य रूपमा पालन भएकै हुनुपर्दछ । त्यसो हुन नसकेमा उक्त विषय न्यायिक पुनरावलोकनको रोहमा बदरभागी हुन्छ ।

१९. प्रस्तुत रिट निवेदनको सन्दर्भमा रिट निवेदकले २०२८।११।२८ मा लिएको नागरिकताको प्रमाणपत्रमा पूरा जन्ममिति नै उल्लेख नगरिएको र साबिकको नागरिकताको प्रमाणपत्रमा पूरा जन्ममिति खुलाउने व्यवस्था नै नरही वर्ष मात्र खुलाउने गरिएकोमा न्यायाधीशको उमेर गणना गर्ने सम्बन्धमा न्याय परिषद् ऐनमा स्पष्ट कानूनी व्यवस्था आइसकेको परिवर्तित सन्दर्भमा निजको जन्ममिति वा उमेर कायम गर्ने सम्बन्धमा ऐनको दफा ३१ को उपदफा (६) आकर्षित हुने हुँदा रिट निवेदकको जन्ममिति निर्धारण सम्बन्धमा कुनै द्विविधा मान्नुपर्ने देखिएन । उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाअनुसार निवेदकको जन्ममिति २०११।३।१९

कायम गरी न्याय परिषद्को विवरण अद्यावधिक हुनुपर्ने देखिएकोले निवेदकको जन्ममिति २०१०/११/१८ कायम गरी अद्यावधिक गरिएको मिति २०७३/१/११ को निर्णय एवम् सोबमोजिमको पत्राचारसमेत नेपालको संविधानको धारा १५३ र न्याय परिषद् ऐन, २०७३ को दफा ३१ को उपदफा (६) समेतको त्रुटिपूर्ण देखिन आयो।

२०. तसर्थ उल्लिखित आधार र कारणसमेतबाट नेपालको संविधानको धारा १५३ ले प्रधानन्यायाधीश अध्यक्ष भएको ५ सदस्यीय न्याय परिषद् रहने व्यवस्था भई न्यायाधीशको उमेर सम्बन्धमा विवाद सृजना भएमा उमेर गणना गर्ने सम्बन्धमा न्याय परिषद्ले निर्णय गर्न सक्ने व्यवस्था न्याय परिषद् ऐन, २०७३ मा रहेकोमा संविधान तथा सो ऐनले गरेको प्रावधानको विपरीत न्याय परिषद्का अध्यक्ष एवं सम्माननीय प्रधानन्यायाधीशबाट रिट निवेदकको जन्ममिति सम्बन्धमा रिट निवेदकलाई असर पर्ने गरी भएको निर्णय एवं सो निर्णयको आधारमा राखिएको अभिलेखसमेत प्रथमदृष्टिमा नै कानूनविपरीत देखियो। माथि प्रकरणमा गरिएको विवेचनाबाट रिट निवेदकले न्याय परिषद् ऐन, २०७३ को दफा ३१ को उपदफा (६) को व्यवस्थाको लाभ लिन सक्ने अवस्था भई उक्त व्यवस्था रिट निवेदकका हकमा समेत आकर्षित हुने देखिएकोमा न्याय परिषद्का अध्यक्ष एवम् सम्माननीय प्रधानन्यायाधीशबाट कानूनबमोजिमको मनासिब आधार र कारण बिना नै निवेदकको हकमा न्याय परिषद् ऐन, २०७३ को दफा ३१ को उपदफा (६) विपरीत निजको जन्ममिति २०१०/११/१८ गते कायम गर्ने गरी २०७३/१/११ मा भएको निर्णय त्रुटिपूर्ण भई त्यसबाट रिट निवेदकको कानूनबमोजिमको पदावधिसम्म आफ्नो पदमा रही कामकाज गर्न पाउने अधिकार कुण्ठित भएको देखिएकोले सो निर्णय एवम् सो निर्णयअनुसार कायम गरिएको अभिलेख तथा पत्राचारसमेत उत्प्रेषणको

आदेशद्वारा बदर गरिदिएको छ। अब निवेदकको हकमा निजको जन्ममिति २०११/३/१९ देखिएको हुँदा सोहीबमोजिम उमेर अद्यावधिक गरी निजलाई साबिक पदमा आजैका मितिबाट हाजिर गराई कामकाज गराउने व्यवस्था गर्नु भनी विपक्षी न्याय परिषद् सचिवालयका नाउँमा परमादेशसमेत जारी हुने ठहर्छ। रिट निवेदकको जन्ममिति सम्बन्धमा मिति २०७३/१/११ को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर भई निजको जन्ममिति २०११/३/१९ कायम गरी साबिक पदमा आजैको मितिबाट कामकाज गर्नु गराउनु भनी छुट्टै संक्षिप्त आदेश भइसकेको देखिँदा थप केही गरी रहनु परेन। आदेशको प्रतिलिपिसहितको जानकारी न्याय परिषद्लाई दिई प्रस्तुत रिट निवेदन दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. सारदाप्रसाद घिमिरे

इजलास अधिकृत : जगदीशप्रसाद भट्ट

इति संवत् २०७४ साल जेष्ठ २८ गते रोज १ शुभम्।

निर्णय नं. १०१८९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दीपककुमार कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री अनिलकुमार सिन्हा
फैसला मिति : २०७५।८।२४
०७९-CR-९५७६

मुद्दा : कर्तव्य ज्यान

पुनरावेदक / प्रतिवादी : गगनदेव ठाकुरको छोरा
जिल्ला पर्सा, गा.वि.स. हरपतगंज वडा नं. ३
घर भई कारागार कार्यालय पर्सामा थुनामा
रहेका ओमनारायण ठाकुर
विरुद्ध
प्रत्यर्थी / वादी : प्रेमकुमार शर्मा ठाकुरसमेतको जाहेरीले
नेपाल सरकार

- मौखिकरूपमा बोलेको कुरा मृतकले होस छँदै बोलेबमोजिम लिपिबद्ध गरेको हो भनी स्वतन्त्र प्रमाणबाट पुष्टि गराउन सकेमा प्रमाणग्राह्य हुने ।
- मरणासन्न वक्तव्य प्रमाणमा लिन र त्यसको विश्वसनीयता कायम गर्न सो कागज गर्दा अस्पतालमा कार्यरत व्यक्ति वा अन्य स्वतन्त्र व्यक्तिको रोहबर र सो व्यक्ति अदालतमा आई बकपत्र गरी पुष्टि गर्नुपर्ने ।
(प्रकरण नं. ९)
- अचेत मानिसले सबै जानकारीहरू सविस्तार लेखाएको भन्ने कुरालाई स्वाभाविकरूपमा लिन नसकिने ।
(प्रकरण नं. १०)

पुनरावेदक / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता प्राध्यापक डा. श्री रजित भक्त प्रधानाङ्ग, वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद सापकोटा र अधिवक्ता श्री प्रकाश निरौला प्रत्यर्थी / वादीका तर्फबाट : विद्वान् नायब महान्यायाधिवक्ता श्री पदमप्रसाद पाण्डेय अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प. २०७२, अंक २, नि.नं. ९३५४
- ने.का.प. २०७९, अंक ९, नि.नं. ९९०७

सम्बद्ध कानून :

- प्रमाण ऐन, २०३९

सुरू तहमा फैसला गर्ने :
माननीय न्यायाधीश श्री सुदर्शनराज पाण्डे
पर्सा जिल्ला अदालत
पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:
माननीय न्यायाधीश श्री तिलप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री विनोदप्रसाद शर्मा
पुनरावेदन अदालत हेटौँडा

फैसला

न्या. अनिलकुमार सिन्हा : न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा ९(१) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ :

तथ्य खण्ड

एक वर्षअगाडि मेरो आमा बुबाले मलाई जिल्ला पर्साहरपतगंजगा.वि.स. वडा नं. ३ निवासी ओमनारायण ठाकुरसँग जातीय परम्पराअनुसार मागी विवाह गरी दिएकोमा घर आएपछि सासू, ससुरा श्रीमानसमेतले दाइजोको कमी भयो भनी दैनिकरूपमा शारीरिक तथा मानसिक यातना दिँदै आएका थिए। म र श्रीमानबीचको शारीरिक सम्पर्कबाट पेटमा ७ महिनाको गर्भ रहेको अवस्थामा मिति २०६७।३।२८ गते बिहान ०६:००

बजेको समयमा निज पति ओमनारायण ठाकुर, ससुरा गगनदेव ठाकुर, सासू झुनझरी देवी, देवर श्रीनारायण ठाकुर र नन्द मनिषा कुमारीसमेतका घर परिवारले मलाई आफ्नै घरभित्र मेरो शरीरमा मट्टितेल छर्की आगो लगाई दिएकोले मेरो अनुहारमुनि पुरै शरीरको भाग जलेको अवस्थामा तत्काल छरछिमेकका मानिसहरूले भनेअनुसार सासू ससुराले उपचारको लागि भारत रक्सौलको डंकन अस्पतालमा ल्याई उपचारको लागि भर्ना गराएकोमा सोही आगोको पोलाइबाट मेरो पेटमा भएको ७ महिनाको बच्चा छोरा मिति २०६७।३।२९ गते राती ९:०० बजे डंकन अस्पतालमा मृत अवस्थामा जन्मिएको थियो । सो घटनाबारे दाइ भाउजूले थाहा पाई म भएको ठाउँमा आएपछि सासू ससुरा मलाई छाडी भागेकोले थप उपचारको लागि दाई भाउजूले वीरगन्ज स्थित नारायणी उपक्षेत्रीय अस्पतालमा ल्याएकोमा सो अस्पतालमा पनि उपचार हुन नसक्ने भनी चिकित्सकले भनेको हुँदा दाइ भाउजूको सहारामा अन्य ठाउँमा उपचारको लागि जाने तरखरमा छु । मेरो शरीर जली घाइते भई तत्काल अचेत अवस्थामा भए पनि हाल उपचारपश्चात् घटनाबारे खुलाई लेखाई दिएको छु । मेरो शरीर तथा हातसमेत जलेकोले सही छाप गर्न सकिदैन भन्नेसमेत बेहोराको घाइते सिमादेवी ठाकुरले मिति २०६७।०३।३० मा गरेको घटना विवरण कागज ।

म निवेदकको नन्द जिल्ला पर्सा, हरपतगंज गा.वि.स. वडा नं.३ बस्ने वर्ष २२ की सिमादेवी ठाकुरलाई मिति २०६७।३।२८ गते बिहान निजकै पति ओमनारायण ठाकुरसमेतका घर परिवारले आगो लगाई दिई घाइते अवस्थामा भारत स्थित डंकन अस्पतालमा उपचारको लागि ल्याएको छ भनी जानकारी पाई मिति २०६७।३।२९ गते अस्पताल आइपुग्दा ७ महिनाको गर्भवती नन्द सिमादेवीको अस्पतालमा घाइते अवस्थामा उपचार भइरहेको, निजको सासू ससुरा सोही ठाउँमा रहेको, के भयो भन्दा घटनाबारे

बताउन नमानेको र साँझपख सासू एकाएक गायब भएको, नन्दको शरीर पुरै जलेकोले पीडाबाट गर्भमा भएको ७ महिनाको बच्चा छोरा मिति २०६७।३।२९ गते राति मृत अवस्थामा जन्मिएको, ससुरा पनि मिति २०६७।३।३० गते बिहानै अस्पतालबाट बिरामीको पुर्जासमेत लिई गायब भएको हुँदा घाइते नन्दलाई थप उपचारको लागि सो अस्पतालबाट वीरगन्ज स्थित नारायणी उपक्षेत्रीय अस्पतालमा ल्याई उपचार भइरहेकोले मृत बच्चाको लास जिम्मा पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको सविता देवीको निवेदनपत्र ।

जिल्ला पर्सा वीरगन्ज उपमहानगरपालिका वडा नं.३ स्थित पूर्व पश्चिम उत्तर दक्षिण चारैतिर नारायणी उपक्षेत्रीय अस्पतालको पर्खाल यति चार किल्लाभित्र रहेको नारायणी उपक्षेत्रीय अस्पतालको शव गृहमा उत्तर टाउको दक्षिण खुट्टा रही उत्तानो अवस्थामा सिमादेवीको मृतक पुरुष जातक बच्चाको नाङ्गो लास रहेको, लासको दुवै आँखा बन्द, घाँटी छाती, पेट सामान्य बायाँ हातको पाखुरामा छाला खुइलिएको भन्नेसमेत बेहोराको ७ महिनाको पुरुष जातक बच्चाको लास जाँच मुचुल्का ।

मृतक छोरा जातक बच्चाको मृत्यु आगोले जली भएको भन्ने बेहोराको शव परीक्षण प्रतिवेदन ।

म जाहेरवालाको बहिनी जिल्ला पर्सा, हरपतगंज ३ निवासी ७ महिनाको गर्भवती भएकी वर्ष २२ की सिमादेवी ठाकुरलाई निजकै पति ओमनारायण ठाकुरसमेतका घर परिवारले आगो लगाई जलाई घाइते बनाई भागी फरार भएको, सोही आगोको पोलाइको कारणबाट मिति २०६७।३।२९ गते राति निजको गर्भमा रहेको ७ महिनाको बच्चा मृत अवस्थामा जन्मिएकोमा मेरो भाउजू सविता देवीले निवेदन दिई सद्गतको लागि उक्त बच्चाको लास जिम्मा लिइसकेको, सो मितिमा घाइते बहिनीले घटना विवरण कागजसमेत गरी दिई घाइतेलाई नारायणी उपक्षेत्रीय अस्पतालमा उपचार हुन नसकी थप उपचारको लागि

भारत पटना स्थित मेडिकल कलेजमा लगी उपचार गराई रहेको अवस्थामा मिति २०६७।४।१३ गते निज बहिनी सिमादेवी ठाकुरको मृत्यु भएकोले ७ महिनाको गर्भवती भएकी मेरी बहिनीको शरीरमा आगो लगाई जलाई कर्तव्य गरी मारेकोले निज ओमनारायण ठाकुरसमेतका घर परिवारलाई खोजतलास पक्राउ गरी कारबाही गरी मृतक बहिनीको लास कानूनबमोजिम सदगतको लागि जिम्मा पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०६७।०४।१५ को प्रेमकुमार शर्मा लोहारको जाहेरी दरखास्त ।

जि.पर्सा वीरगन्ज उपमहानगरपालिका वडा नं.३ स्थित पूर्व पश्चिम उत्तर दक्षिण नारायणी उपक्षेत्रीय अस्पतालको चारैतर्फ पर्खाल यति चार किल्लाभित्र रहेको नारायणी उपक्षेत्रीय अस्पतालको शव गृहमा सिमादेवी ठाकुरको पश्चिम टाउको पूर्व खुट्टा रही उत्तानो अवस्थामा मृतक लास रहेको, सो लासलाई निलो रङ्गको कपडाले बेरेको अवस्थामा रहेको, सो कपडा हटाई हेर्दा पहेँलो प्लाष्टिकभित्र बरफ र मृतक लास रहेको प्लाष्टिक खोली हेर्दा मृतकको टाउकोको कपालबाहेक अन्य शरीरका सबै अङ्गहरू आगोले जलेको, दुवै आँखा अर्ध खुल्ला, दाँत चार वटा देखिएको, दुवै हात सिधा, दुवै खुट्टा सिधा, कपालको रङ्ग कालो, लासको शरीर आगोले जलेर सबै ठाउँमा घाउजस्तो रहेको भन्नेसमेत बेहोराको मृतक सिमादेवीको लासजाँच मुचुल्का ।

मृतक सिमादेवीको मृत्यु आगोले जलेको कारणबाट भएको भन्ने बेहोराको पोष्टमार्टम प्रतिवेदन ।

मिति २०६७।३।२८ गते बिहान मेरो सौतेनी आमा झुनझरी देवीले श्रीमती सिमादेवीको शरीरमा मट्टितेल छर्की दिएको र मैले सलाई कोरी शरीरमा आगो लगाई दिएको, बुबा गगनदेव ठाकुर, भाइ श्रीनारायण ठाकुर र बहिनी मनिषा कुमारीसमेतले घेरछेक गरी भाम्न उम्कन नदिई आगो लगाई जलाई घाइते बनाई बेहोस भएकीले बुबा र सौतेनी आमाले तिमीहरू

भाग प्रहरी आउन सक्छ, हामी बुढाबुढी उपचार गर्ने बहानामा भारत रक्सौलतर्फ लान्छौं, मर्नो भने त्यतैतिर फाली दिन्छौं भनेकोले म तथा भाइ बहिनी तत्काल भागी फरार भई बसेकोले श्रीमतीलाई भारत डंकन अस्पतालमा लगी उपचार गराई रहेको बेलामा जाहेरवाली सविता देवीसमेत आई पुगेकोले सौतेनी आमा र बुबा आँखा छली भागी फरार भएको, श्रीमतीको पेटमा भएको बच्चा मिति २०६७।३।२९ गते मृत अवस्थामा जन्मिएको र श्रीमतीको पनि उपचार हुँदाहुँदै मिति २०६७।४।१३ गते मृत्यु भएको कुरा पछि सुनी थाहा पाएको हुँ । श्रीमतीलाई मर्नु मराउनु पर्ने कारण दाइजो हो भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी ओमनारायण ठाकुरको बयान कागज ।

जिल्ला पर्सा, हरपतगंज गा.वि.स. वडा नं.३ स्थित पूर्व उपेन्द्र यादवको घर, पश्चिम राममणी यादवको घर, उत्तर बाटो तथा दक्षिण राममणी यादवको खाली जग्गा यति चार किल्लाभित्रमा खपडाको छाना माटोको देवाल भएको ओमनारायण ठाकुरको घर रहेको । सो घरको पश्चिमतर्फको उत्तर साइडमा ढोका भएको कोठाभित्र निज ओमनारायण ठाकुरसमेतले गर्भवती सिमादेवीलाई मिति २०६७।३।२८ गते बिहान ०६:०० बजेको समयमा आगो लगाई जलाएको भन्ने घटनास्थल मुचुल्का ।

यी प्रतिवादी ओमनारायण ठाकुर मेरै गाउँ बस्ने छिमेकी हुन् । निज प्रतिवादी तथा निजको श्रीमतीबीच झै-झगडा भइरहन्थ्यो । मिति २०६७।३।२८ गते बिहान ०६:०० बजेको समयमा ओम नारायण ठाकुरको श्रीमती गर्भवती सिमादेवीको शरीरमा आगो लाग्यो भनी सुनी तत्काल घटनास्थलमा गई निज सिमादेवीलाई आगोले जली घाइते अवस्थामा देखेको हो । सो आगोको पोलाइको कारणबाट मिति २०६७।३।२९ गते पुरुष जातक बच्चा मृत अवस्थामा जन्मिएको र सोही चोटपीडाबाट निज सिमादेवीको मिति २०६७।४।१३ गते मृत्यु भएको सुनेको हो

भन्नेसमेत बेहोराको अनुसन्धानको क्रममा बुझिएको वस्तुस्थिति मुचुल्का ।

प्रेमकुमार शर्मा लोहारको जाहेरी, लासजाँच मुचुल्का, घटनास्थल मुचुल्का, पक्राउ प्रतिवादीको बयान कागज, शव परीक्षण प्रतिवेदन, घटना विवरण कागज तथा स्थलगत वस्तुस्थिति मुचुल्कासमेतबाट मिति २०६७/३/२८ गते ६:०० बजेको समयमा प्रतिवादीहरू ओमनारायण ठाकुरसमेतले सिमादेवी ठाकुरको शरीरमा आगो लगाई दिएको कारण निजको गर्भमा रहेको बच्चा मृत अवस्थामा जन्मिएको र सोही आगोले पोलेको चोट पीडाबाट सिमादेवी ठाकुर र निजको गर्भमा रहेको बच्चाको समेत मृत्यु भएकोले निज प्रतिवादीहरूको उक्त कार्य मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १ नं. अनुसारको कसुर अपराध हुँदा प्रतिवादीहरू ओमनारायण ठाकुर, गगनदेव ठाकुर, झुनझरी देवी ठाकुर, श्रीनारायण ठाकुर र मनिषा ठाकुरलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको १ नं. विपरीत १३ नं. को देहाय (३) तथा २८ नं. अनुसारको कसुरमा सोही महलको १३ नं. को देहाय (३) र २८ नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको अभियोगपत्र ।

सिमादेवी श्रीमती हुन् । खाना पकाउने निहुँमा मेरो निजको सामान्य बोलचाल भएको थियो । सोही रिसइवीले आफैँ आगो लगाई उपचारको क्रममा मृत्यु भएको हो । जाहेरी बेहोरा झुठा हो । घटनास्थल मुचुल्काबारे थाहा भएन । अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान बेहोरा झुठा हो । मैले कुनै कसुर अपराध नगरेकोले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउनु पर्छ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी ओमनारायण ठाकुरले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

सुरु अदालतबाट जारी भएको ७० दिने म्यादी पुर्जीको म्यादभित्र प्रतिवादी गगनदेव ठाकुर, झुनझरी देवी ठाकुर, श्रीनारायण ठाकुर र मनिषा ठाकुर हाजिर नभई सुरु म्यादै गुजारी बसेको ।

बच्चा ७० प्रतिशत र आमा चाहीं ९० प्रतिशत जलेको हुँदा निज मृतकको मृत्यु जलेर भएको हो भन्नेसमेत बेहोराको डा. रणवीर सिंहको बकपत्र ।

वस्तुस्थिति मुचुल्काका मानिसहरू सत्रोधन शुक्लाले मृतकले आगो सल्काउँदा (खाना पकाउनको लागि) अचानक आगो लागी उनले लगाएको कपडामा टिपी सम्पूर्ण शरीरमा आगो लागेको भन्ने कुरा मृतकले नै भनेबाट थाहा पाएको थिएँ । प्रतिवादीहरूले कर्तव्य गरी मृतकको ज्यान मारेको होइन भनी र अर्का महेन्द्र राउत अहिरले वारदातको दिन बिहान सिमादेवी कराउन थालिन् । म छिमेकी भएकोले निज कहाँ गई के भयो भनी सोध्दा खाना बनाउन लाग्दा आगो मेरो कपडामा परेको हो भनी बताएकी थिइन् । प्रतिवादी र मृतकका बीच राम्रो सम्बन्ध थियो । यसैगरी हिसोरीलाल प्रसाद तेलीले मृतक र प्रतिवादीबीच एकदम राम्रो सद्भाव र मेलमिलाप थियो, झै-झगडा केही थिएन भनी र प्रतिवादीका साक्षी संदिपप्रसाद वर्णवालले मृतकले भनेअनुसार निजले लगाएको कपडामा आगोले टिपेकोले त्यस्तो घटना घटेको हो प्रस्तुत घटनामा प्रतिवादीहरू निर्दोष छन् भनी गरेको बकपत्र मिसिल सामेल रहेको ।

प्रतिवादी ओमनारायण ठाकुरले मेरो बहिनीलाई दाइजोको लागि कुनै किसिमको यातना दिएको होइन । विवाहदेखि नमरेसम्म सम्बन्धमा राम्रो थियो । जाहेरी दरखास्तको बेहोरा झुठा हो । मेरो बहिनीको मृत्यु खाना पकाउने बेलामा आगो लागी उपचारको क्रममा मृत्यु भएको हो । प्रतिवादीलाई सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत बेहोराको जाहेरवाला प्रेमकुमार शर्मा लोहारले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादीहरू ओमनारायण ठाकुर, ससुरा गगनदेव ठाकुर, सासू झुनझरी देवी, देवर, नन्द मनिषा देवीसमेतले मिति २०६७/३/२८ गते बिहान ६:०० बजे मडितेल छर्की शरीरमा आगो लगाई दिएको

सोही पीडाबाट सात महिनाको गर्भ पतन भएको हो । समाजको मान्छेले थाहा पाई प्रहरीले समाती लान्छ भन्ने डरबाट उपचार गर्न लगेको र सोही क्रममा अस्पतालको इमरजेन्सी कक्षमा सवितादेवी तथा प्र. ना.नि. सलाम सिंह र प्र.ह. टल्के थिङ्ग तथा ड्युटीमा रहेको नर्सलगायतको रोहबरमा मिति २०६७/३/३० गते सिमादेवीले भनेबमोजिमको घटना विवरण कागज लेखिएको ठीक हो भन्नेसमेत बेहोराको घटना विवरण कागज गर्ने प्र.ना.नि. सलाम सिंह तामाडले गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी ओमनारायण ठाकुरले मृतक सिमादेवीलाई मड्डितेल छर्की आगो लगाई दिएको कारणबाट निजको मृत्यु भई निजको पेटमा रहेको बालकसमेतको मृत्यु भएको पुष्टि भएकोले निज प्रतिवादीलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १ तथा १३ नं. को देहाय (३) अनुसारको कसुरमा सोही महलको १३ नं. को देहाय (३) अनुसार सर्वस्वसहित जन्मकैद तथा सोही महलको २८ नं. अनुसार थप ४(चार) वर्ष कैदसमेत हुने ठहर्छ भन्नेसमेत बेहोराको सुरु पर्सा जिल्ला अदालतबाट मिति २०७१/१/७ मा भएको फैसला ।

मृतक सिमादेवीको मृत्यु आगो लागेर भएको देखिँदैमा स्वतः सो आगो मसमेतले लगाएको हो भन्ने स्थापित हुने होइन र स्थापित भएको पनि छैन । मृतक सिमादेवीकी भाउजूले बकपत्र नै गर्न नआएकोले निजले दिएको निवेदन र निज रोहबरमा बसेको भनेको कागजसमेत प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८ बमोजिम प्रमाणयोग्य नरहेको प्रस्ट छ । विपक्षीका साक्षी एवं मृतकका दाजु भनिएका जाहेरवाला स्वयंले सुरु अदालतमा आई बकपत्र गर्दा मृतक र म पुनरावेदकबीच सम्बन्ध राम्रो रहेको, विवाहपश्चात् दाइजो इत्यादि केही नमाणेको, खाना बनाउने बेलामा आगो लागेको, आगो लागेपछि निजका पतिसमेतले उपचारको लागि अस्पताल लगेको, मृतक अस्पताल पुग्ने बित्तिकै आफू

पुगेको र मृतकको मृत्यु नभएसम्म सँगै रहेको, मृतकले अस्पतालमा कुनै पनि किसिमको बयान नगरेको, पटना अस्पतालमा मृत्यु भई उतै दाहसंस्कार गरेको भन्नेसमेत बेहोराहरू लेखाएका छन् । जाहेरवालाले गरेको सो बकपत्रबाट मसमेतले आगो लगाएको भन्ने सुरु जाहेरी बेहोरा र सोही आधारमा भएको अनुसन्धान तथा अभियोजन नितान्त झुठ्ठा र बनावटी छ भन्ने प्रस्ट हुँदाहुँदै जाहेरवालाले गरेको बकपत्रबाट मृतकको मृत्यु प्रतिवादीसमेतले आगो लगाएको कारणबाट नभएको भन्ने खण्डन हुन नसकेको भन्दै म पुनरावेदकलाई कर्तव्य ज्यान जस्तो गम्भीर प्रकृतिको अभियोगमा शंकारहित प्रमाणबेगर कसुरदार ठहर्नाई सजाय गर्ने गरी भएको सुरु अदालतको फैसला प्रमाण मूल्याङ्कनसमेतको दृष्टिले त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको पुनरावेदक प्रतिवादी ओमनारायण ठाकुरले पुनरावेदन अदालत हेर्दाडामा दिएको पुनरावेदनपत्र ।

मृतकहरू आमा तथा पुरुष जातक बच्चाको मृत्यु आगोमा जलेको कारण भएको कुरा शव परीक्षण प्रतिवेदनबाट समेत प्रमाणित भइरहेको, प्रतिवादी अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा आफूसमेतले मड्डितेल छर्की आगो लगाएको कुरामा साबित भई बयान गरेको, अदालतमा इन्कार रहे पनि अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष भएको बयानलाई अन्यथा प्रमाणित गर्न नसकेको, स्वयं मृतकले आफू मर्नुभन्दा अगाडि उपचारको क्रममा रहँदा आफूलाई यी प्रतिवादीसमेतले आगो लगाएको भनी कागज गरिदिएको देखिएको तथा मृतकले गरिदिएको उक्त कागज बेहोरालाई अनुसन्धान अधिकृतले अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गरी प्रमाणित गरिदिएकोसमेत देखिएको अवस्थामा प्रतिवादी ओमनारायण ठाकुरलाई अभियोग माग दाबीबमोजिम मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १३(३) अनुसार सर्वस्वसहित जन्मकैद र सोही महलको २८ नं अनुसार थप ४ वर्ष कैद सजाय हुने

ठहर्न्याएकोपर्साल जिल्ला अदालतकोमिति २०७१।१।७ को फैसला मिलेके देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सकदैन भन्नेसमेत बेहोराको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट भएको मिति २०७१।१२।०३ को फैसला।

घटना विवरणको कागजमा मिति २०६७।३।३० गते दिनको ३ बजेतिर यस नारायणी अस्पतालमा ल्याई इमर्जेन्सीमा उपचार गराएपश्चात् कागज गराएको भन्ने बेहोरा उल्लेख गरिएको छ तर उक्त कागज तयार पार्ने मध्येका प्र.ना.नि. सलाम सिंह तामाङले आफ्नो बकपत्रको स.ज.११ मा दिनको अं. १२ बजे कागज भएको थियो भनी खुलाउनु भएको बेहोराले उक्त घटना विवरणको कागज सही नभई जाहेरवालाहरूको मिलेमतोमा झुठोरूपमा तयार पारिएको प्रमाणित भएको छ। जाहेरवालाले बकपत्र गर्दा जाहेरी बेहोरा मैले लेखाएको होइन मलाई पढेर सुनाइएको होइन नपढी सहिछाप गरेको हुँ भनी जाहेरी बेहोरा खण्डित हुनेगरी जाहेरवालाले जाहेरी बेहोरा मेरो होइन भनी सम्मानित अदालतलाई भनिरहेको अवस्थामा सोही जाहेरीलाई आधार लिई मलाई कर्तव्य गरेको ठहराइएको छ। वादीका साक्षीहरूसमेतले म पुनरावेदक निर्दोष रहेको भनी बकपत्र गरेको कुरालाई प्रमाणमा लिइएको छैन। मृतकको कागज अस्पतालमा भएको छ सो अस्पतालका डाक्टर वा नर्ससमेतका कुनै कर्मचारीलाई रोहबरमा राखिएको छैन। मरणासन्न वक्तव्य प्रमाणमा लिन र त्यसको विश्वसनीयता गर्दा सो कागज गर्दा अस्पतालमा कार्यरत व्यक्तिको रोहबरमा र सो व्यक्ति अदालतमा आई बकपत्र गरी पुष्टि गर्नु पर्ने भनी सर्वोच्च अदालतबाट भुपाल मान थापाको जाहेरीले नेपाल सरकार विरुद्ध मुरारी धमलासमेत भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा (संवत् २०६८-CR-०८८६) निर्णय भएको छ। यसै सन्दर्भमा सम्मानित अदालतबाट महेश पटेल कुर्मी विरुद्ध नेपाल सरकार भएको जबरजस्ती करणी मुद्दा (ने.का.प.२०७१

अंक १ पृष्ठ ७० नि.नं. ९१०७) मा “अनुसन्धान तहकिकातको क्रममा तयार भएको लिखतमा उल्लेख भएको कुरा सो कुरा व्यक्त गर्ने व्यक्तिहरू अदालतमा आई बकपत्र गरेको नदेखिएकोले प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८, ५४ एवं २३(७) बमोजिम अकाट्य निश्चयात्मक र विश्वसनीय प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न नमिल्ने” भनी सिद्धान्त प्रतिपादित भएको छ। यसै प्रकारले सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट यस सम्बन्धमा विभिन्न नजिर सिद्धान्तहरू प्रतिपादित भइरहेको अवस्थामा उक्त नजिर सिद्धान्तसमेतलाई नजर अन्दाज गरी मलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धी महलको १३(३) नं.अनुसार सर्वस्वसहित जन्म कैद र सोही महलको २८ नं.अनुसार थप ४ वर्ष कैद हुने ठहर्न्याई गरेको फैसलालाई सदर कायम हुने ठहर्न्याई गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला कानूनविपरीत एवं सम्मानित अदालतबाट प्रतिपादित विभिन्न नजिर सिद्धान्तविपरीत भएकोले उक्त फैसला बदर उल्टी गरी अभियोग दाबीबाट पूर्णरूपमा सफाई पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी ओम नारायण ठाकुरले यस अदालतमा दायर गरेको पुनरावेदनपत्र।

यसमा जाहेरवाला प्रेमकुमार शर्माले आफ्नो सुरु जाहेरी बेहोरालाई खण्डन हुने गरी अदालतसमक्ष बयान गरेको देखिएको, मृत्युकालीन घोषणा गर्दाको अवस्थामा उपस्थित भनिएकी सवितादेवी ठाकुरको अदालतसमक्ष बकपत्र भएको नदेखिएको तथा ज्यानसम्बन्धीको १३(३) नं. तथा २८ नं. बमोजिम कसुर कायम गरी २८ नं.बमोजिम हुने सजायलाई “थप सजाय” भनी उल्लेख गरेकोसमेत देखिँदा प्रमाणको मूल्यांकन एवं कानूनको व्याख्यासमेतका दृष्टिले पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०७१।१२।०३ को फैसला फरक पर्नसक्ने देखिँदा छलफलका लागि मुलुकी ऐन अदालती बन्दोबस्तको २०२ नं. बमोजिम महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई जानकारी दिई नियमानुसार गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति

२०७४।०५।२७ को आदेश।

ठहर खण्ड

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदकतर्फबाट रहनु भएका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता प्राध्यापक डा. श्री रजित भक्त प्रधानाङ्ग, वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद सापकोटा र अधिवक्ता श्री प्रकाश निरौलाले मेरो पक्ष अदालतसमक्षको बयानमा आरोपित कसुरमा पूर्ण रूपमा इन्कारी छन्। निजको इन्कारी बयानलाई जाहेरवाला मृतकका दाजु प्रेमकुमार शर्मा ठाकुरले अदालतसमक्ष उपस्थित भई मेरो पक्षको र मृतकका बीच सम्बन्ध राम्रो रहेको, विवाहपश्चात् दाइजो केही नमागेको, खाना बनाउने क्रममा आगो लागेपछि मेरो पक्षले नै उपचारको लागि पीडितलाई अस्पताल लगेका हुन् भनी गरिदिएको बकपत्रले समर्थन र पुष्टि भइरहेको छ। मौकामा घटनाको बारेमा जानकारी दिने सविता देवी घटनाका प्रत्यक्षदर्शी होइनन्। डा. रणवीर सिंहले बकपत्रमा मृतकको देब्रे औंला बाँकी थियो भनेका छन्। मृतकको घटना विवरण कागजको बेहोरामा हातका औंला नभएकोले ल्याप्चे लगाउन मिलेन भन्ने भएकोले उक्त कागज मृतक मरिसकेपछि तयार भएको स्पष्ट छ। त्यस्तै उक्त घटना विवरण कागजमा ३ बजे अस्पतालमा ल्याएको भनिएको छ, घटना विवरण कागज गर्ने प्र.ना.नि.सलाम सिंह तामाडले कागज १२ बजेतिर गरिएको हो भनी बकपत्र गरेका छन्। यसबाट पनि मिति २०६७।०३।३० मा भएको भनिएको कागज मृतकको मृत्युपछि बनाइएको स्पष्ट छ। घटना घटेपछि प्रहरीलाई तुरुन्त खबर गर्नुपर्नेमा मरिसकेपछि मात्र जाहेरी परेको छ। कर्तव्यको चिह्न छैन, ९० प्रतिशत burn अवस्थाको मानिस अचेत हुन्छ, अचेत मानिसले अभियोजन पक्षद्वारा दाबी लिइएबमोजिमका जानकारी वा जवाफ दिनसक्ने अवस्थामै हुन सक्दैन। मृत्युकालीन घोषणा अस्पतालमा भएको भनिएको छ तर त्यहाँ कार्यरत कुनै पनि चिकित्सक

वा नर्सलाई रोहबरमा राखिएको छैन। एक जना प्र.ना.नि.सलाम सिंहको मात्र सहिष्णु भएकोले मृतकको मृत्युपछि मुद्दा सृजना गर्न कागज तयार भएको भन्ने स्पष्ट छ। मिति २०६७।०४।१३ गते मृत्यु भएको छ भने ऐ. १५ गते अर्थात् मृत्यु भएको २ दिनपछि जाहेरी परेको छ। सुरु एवं पुनरावेदन अदालतको फैसलामा मृत्युकालीन घोषणालाई मात्र आधार लिइएको छ सो कागजमा रोहबरमा रहेको भनिएकी मृतककी भाउजू सविता देवीलाई अदालतमा उपस्थित गराई बकपत्र गराउन सकेको छैन। पुनरावेदन अदालत हेटौंडाबाट साक्षी संरक्षणसम्बन्धी कानून नभएकोले साक्षीहरूलाई डर, धाक, धम्कीमा पारी अनुचित प्रभावमा पारेको हुन सक्ने भनी अनुमानको आधारमा फौजदारी न्यायको आधारभूत सिद्धान्तको विपरीत फैसला भएको छ। प्रतिवादी र मृतक विवाह हुनुपूर्व नै एक अर्काले मन पराई विवाह गरेको हो। निजहरू बीच राम्रो सम्बन्ध थियो भनी छिमेकी सत्रोधन शुक्ला र महेन्द्र राउतले बकी लेखाइदिएका छन्। खाना पकाउने बेला अचानक कपडामा आगो लागेको भनी मृतकले भनेकी हुन् भनी सत्रोधन शुक्ला र महेन्द्र राउतले स्पष्टरूपमा बकी लेखाइदिएको समेतका प्रमाणबाट मृतकको मृत्यु कर्तव्यबाट नभई मृतक आफैंको बेहोसीपनले गर्दा भएको दुर्घटना भन्ने देखिइरहेको छ। मेरो पक्ष पुनरावेदक प्रतिवादीले कसुरमा पूर्ण इन्कार रही बयान गरेका छन्। निजको इन्कारी बयान जाहेरवालासमेतका वादीका साक्षी एवं मेरो पक्षका साक्षीहरूले बकपत्र गरी पुष्टि र समर्थित भइरहेको अवस्थामा त्यसतर्फ मूल्याङ्कन नगरी अदालत स्वयं वादी भई गम्भीर कानूनी त्रुटिपूर्ण फैसला भएको छ। पुनरावेदन अदालत हेटौंडाबाट भएको फैसला सर्वोच्च अदालतबाट महेश पटेल कुर्मी विरुद्ध नेपाल सरकार भएको जबरजस्ती करणी मुद्दा (ने.का.प. २०७१, अंक १, पृष्ठ ७० नि.नं. ९१०७), भुपालमान थापाको जाहेरीले नेपाल सरकार विरुद्ध मुरारी धमलासमेत भएको कर्तव्य

ज्यान मुद्दा (संवत् ०६८-CR-०८८६, निर्णय मिति २०७१।११।२५।२), नेपाल सरकार विरुद्ध मगरे खाँसमेत भएको लागु औषध मुद्दा (ने.का.प २०६६, अंक १० पृष्ठ १६६७ नि.नं. ८२४३), भुवाने बस्नेत क्षेत्री विरुद्ध श्री ५ को सरकार भएको ज्यान मुद्दा (ने. का.प. २०३१ अंक ३ पृष्ठ ८७ नि.नं. ५१८), नेपाल सरकार विरुद्ध मनकुमारी नेपालीसमेत भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दा (ने.का.प. २०६८ अंक १२ पृष्ठ १९६५ नि.नं. ८७२६), Hendrik Otto विरुद्ध नेपाल सरकार भएको जबरजस्ती करणी मुद्दा (ने.का.प. २०६९ अंक ८ पृष्ठ १३३७ नि.नं. ८५३५), नन्दादेवी जोशी विरुद्ध नेपाल सरकार मुद्दा कर्तव्य ज्यान (ने.का.प. २०६९ अंक १ पृष्ठ १३० नि.नं. ८७६०) र नेपाल सरकार विरुद्ध यज्ञबहादुर थापासमेत भएको कर्तव्य ज्यान (ने.का.प. २०६९ अंक ३ पृष्ठ १७१ नि.नं. ८७६४) मुद्दाहरूमा प्रतिपादित नजिर सिद्धान्तहरूसमेतको विपरीत हुँदा पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला बदर उल्टी गरी मेरो पक्षले पूर्ण रूपमा सफाई पाउनु पर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् नायब महान्यायाधिवक्ता श्री पदमप्रसाद पाण्डेयले पीडित सिमादेवी ठाकुरले होस छँदै भनेको कुरा उल्लेख गरी जाहेरी परेको छ। प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ११ बमोजिम मरेको व्यक्तिले होस छँदै व्यक्त गरेको कुरा प्रमाणमा लिन हुन्छ। कसैको दबाबबाट जाहेरी नदिएको भन्ने जाहेरवालाको बकपत्रबाट देखिएको छ। प्रतिवादीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष साबिती बयान गरेका छन्। निजलाई डर त्रास देखाई कुटपिट गरी बयान गराएको भए सो कुरा अदालतमा बयान गर्दा व्यक्त गर्नु पर्ने र अदालतमा बयान गर्दा सो कुरा उल्लेख छैन। मौकामा भएको साबिती बयान खण्डन हुने अन्य वस्तुनिष्ठ प्रमाण छैन। साबिती अन्य प्रमाणबाट समर्थित भएको छ। नारायणी उपक्षेत्रीय अस्पतालको इमर्जेन्सी कक्षमा प्रहरी नायब निरीक्षक

सलाम सिंह तामाडसमक्ष मृतक सिमादेवी ठाकुरको Dying declaration अर्थात् घटना विवरणको कागज भएको छ। उक्त कागजमा प्रतिवादीहरूले के कसरी आफूलाई आगो लगाइदिए भन्ने स्पष्टरूपमा खुलाइदिएको अवस्था छ। उक्त कागजमा मृतककी भाउजू सविता देवीलाई रोहबरमा राखिएको छ। प्रहरी नायब निरीक्षक सलाम सिंह तामाडले मौकामा भएको घटना विवरण कागज पुष्टि हुने गरी अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गरिदिएका छन्। “मृतकले आफ्नो मृत्युको कारण अस्पतालको बेडमा व्यक्त गरेको कुरालाई टिपोट गर्ने प्रहरी कर्मचारी अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गरिदिएको अवस्थामा मृतकले आफ्नो मृत्युको सम्बन्धमा व्यक्त गरेको कुरालाई प्रमाणमा लिन नमिल्ने भन्न नमिल्ने” भनी ने.का.प २०६४ अंक ११ नि.नं.७८९८ कान्छामान मगरको जाहेरीले नेपाल सरकार विरुद्ध अम्बरबहादुर आले मगर भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दामा सिद्धान्त प्रतिपादित भएको छ। प्रस्तुत मुद्दामा कागज तयार गर्ने प्रहरी नायब निरीक्षक सलाम सिंह तामाडले अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गरी प्रतिवादीको कर्तव्यबाट मृतकको मृत्यु भएको पुष्टि भएकोले यी पुनरावेदक प्रतिवादीलाई अभियोग दाबीबमोजिम सजाय गर्ने गरेको सुरु अदालतको फैसलालाई सदर कायम हुने ठहर्‍याई भएको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला मिलेको छ सदर कायम हुनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

विद्वान् कानून व्यवसायीहरू एवं नायब महान्यायाधिवक्ताले गर्नुभएको बहस बुँदा र सुरु, रेकर्ड र पुनरावेदनसहितको मिसिल संलग्न कागज प्रमाणहरू एवं बहसका क्रममा प्रस्तुत भएका नजिरहरूको अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदन अदालत हेटौँडाले गरेको फैसला मिलेको छ छैन? पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्छ वा सक्दैन? भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

यसमा प्रतिवादी ओमनारायण ठाकुरसमेतले

मृतक सिमादेवीलाई मट्टितेल छर्की आगो लगाई दिएको कारणबाट निजको मृत्यु भई निजको पेटमा रहेको बालकसमेतको मृत्यु भएकोले प्रतिवादी ओमनारायण ठाकुरलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको महलको १ तथा १३ (३) नं. बमोजिमको कसुरमा सोही महलको १३ (३) नं. अनुसार सर्वस्वसहित जन्मकैद तथा सोही महलको २८ नं. अनुसार ४ वर्ष थप कैदसमेत हुने ठहर्‍याई पर्सा जिल्ला अदालतबाट भएको फैसलालाई सदर कायम गरी पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट भएको फैसलामा चित्त नबुझाई उक्त फैसलाउपर प्रतिवादी ओमनारायण ठाकुरको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, सासू, ससुरा तथा श्रीमानसमेतले दाइजो कमी भयो भनी दैनिकरूपमा शारीरिक एवं मानसिक यातना दिँदै आएका थिए। म र श्रीमानको शारीरिक सम्बन्धबाट ७ महिनाको गर्भ रहिसकेकोमा मिति २०६७।०३।२८ गते बिहान ६.०० बजेको समयमा पति ओमनारायण ठाकुर, ससुरा गगनदेव ठाकुर, सासू झुनझरी देवी, देवर श्रीनारायण ठाकुर र नन्द मनिषा कुमारीसमेतले मेरो शरीरमा मट्टितेल छर्की आगो लगाइदिएकाले छिमेकीहरूले भनेबमोजिम सासू ससुराले भारतको रक्सौलको डंकन अस्पतालमा ल्याई उपचारको लागि भर्ना गराएका थिए। सोही आगोको पोलाइबाट मेरो पेटको ७ महिनाको छोरा डंकन अस्पतालमा जन्मियो। सासू ससुरा मलाई छाडी भागी गएको अवस्थामा मेरो दाजु भाउजुले उपचारका लागि अन्यत्र लगी जाने तरखरमा छु भन्ने मृतक सिमादेवी ठाकुरको घटना विवरण कागजको आधारमा निज मृतकको दाजु प्रेमकुमार शर्मा ठाकुरले प्रतिवादीहरूले मेरी बहिनीलाई बहिनीको भनाइबमोजिमको परिवन्दबाट आगो लगाई मारेकोले प्रतिवादीहरूलाई कारबाही गरिपाउँ भनी दिएको जाहेरी दरखास्तबाट अनुसन्धान तहकिकात सुरु भई प्रतिवादीहरू ओमनारायण ठाकुर, गगनदेव

ठाकुर, झुनझरी देवी ठाकुर, श्रीनारायण ठाकुर र मनिषा ठाकुरलाई मुलुकी ऐन, ज्यानसम्बन्धीको १ नं. विपरीत १३ नं. को देहाय (३) तथा २८ नं. अनुसारको कसुरमा सोही महलको १३ नं. को देहाय (३) र २८ नं. बमोजिम सजाय गरिपाउँ भनी अभियोगपत्र दायर भएको देखिन्छ।

३. प्रतिवादीहरू गगनदेव ठाकुर, झुनझरी देवी ठाकुर, श्रीनारायण ठाकुर तथा मनिषा ठाकुरसमेतको कर्तव्यबाट मृतक सिमादेवीको मृत्यु भएको बेहोरा उल्लेख गरी निजहरूउपरसमेत सजायको माग दाबी लिई अभियोगपत्र दायर भएकोमा निजहरू मौकामा फरार रही अदालतबाट जारी भएको म्यादमा समेत हाजिर नभई यद्यपि फरार नै रहेको देखिँदा निजहरूका हकमा सुरु अदालतबाट अ.बं. १९० नं. बमोजिम मुद्दा मुलतबीमा राखेको देखिँदा त्यसतर्फ केही बोलिरहनु परेन।

४. पुनरावेदक / प्रतिवादी ओमनारायण ठाकुरले मिति २०६७।०३।२८ गते बिहान मेरो सौतेनी आमा झुनझरी देवीले श्रीमती सिमादेवीको शरीरमा मट्टितेल छर्किदिएको र मैले सलाई कोरी शरीरमा आगो लगाई दिएको, बुबा गगनदेव ठाकुर, भाइ श्रीनारायण ठाकुर र बहिनी मनिषा कुमारीसमेतले घेरछेक गरी भाग्न उम्कन नदिई आगो लगाई, जलाई, घाइते बनाई, बेहोस भएकीले बुबा र सौतेनी आमाले तिमीहरू भाग प्रहरी आउन सक्छ हामी उपचार गर्ने बहानामा भारत रक्सौलतर्फ लान्छौं भनेकोले हामीहरू भागी फरार भएका हौं। पेटमा भएको बच्चा र श्रीमतीको उपचारकै क्रममा मृत्यु भएको भन्ने सुनी थाहा पाएको हुँ। श्रीमतीलाई मार्नु पर्ने कारण दाइजो हो भनी अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष कसुरमा साबित भई बयान गरेको भन्ने देखिन्छ।

५. अदालतसमक्ष बयान गर्दा घरमा बस्दा खाना बनाउने सम्बन्धमा केही बोलचालसम्म भएको हो, त्यसैकारणले हामी बिहान सौच गर्न बाहिर गएको बेला मेरो श्रीमतीले आफैँले स्वयं शरीरमा आगो

लगाइसकेपछि हल्ला सुनी दौडेर आई उपचारका लागि भारत रक्सौलको डंकन अस्पतालमा लगेका थियौं। ससुरालीका मानिसहरू आई मलाई गालीगलौज र बन्दुकसमेत देखाएकोले भागी गएको हुँ। भारत भएकोले म केही बोल्न सकिन। त्यसपछि श्रीमतीलाई कहाँ लगे कसरी उपचार गराए मलाई थाहा भएन। मृतक सिमादेवीको कागज बेहोरा र जाहेरी दरखास्त झुट्टा हो। मैले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान गलत हो। प्रहरीले आफैँले लेखी तयार पारेको कागजमा जबरजस्ती सही गर्न लगाएका हुन् भनी कसुरमा पूर्ण इन्कार रही बयान गरेको देखिन्छ।

६. मृतक सिमादेवीको लास जाँच मुचुल्काबाट निजको सबै अङ्गहरू आगोले जलेको देखिएको, मृतकको भाउजू सविता देवीले गरिदिएको कागज तथा जाहेरवाला प्रेमकुमार शर्मा लोहारले दिएको जाहेरीबाट पनि मृतकको शरीरभरी आगो लागेको उल्लेख भएको देखिएको, वस्तुस्थिति मुचुल्काका मानिसहरूले पनि मृतकलाई आगो लगाएको सुनेको भनी लेखाएको, गर्भमा रहेको पुरुष जातक बच्चा मृत अवस्थामा जन्मेपछि गरिएको शव परीक्षण प्रतिवेदन तथा मृतक सिमादेवीको शव परीक्षण प्रतिवेदनबाट निजहरूको मृत्यु आगोले जलेको कारण भएको भनी उल्लेख भएको, बच्चा ७० प्रतिशत र आमाचाहीं ९० प्रतिशत जलेको हुँदा निज मृतकको मृत्यु जलेर भएको हो भनी डा. रणवीर सिंहले बकपत्र गरिदिएकोसमेतबाट मृतक सीमादेवी र निज घाइते अवस्थामा रहँदा मृत अवस्थामा जन्मेको पुरुष जातक बच्चाको मृत्यु आगोले जलेको कारणबाट भएकोमा विवाद रहेन।

७. अब प्रस्तुत मुद्दामा मृतक सिमादेवीको मृत्यु दुर्घटनावश आफैँ आगो लागी वा आफैँले आगो लगाई जलेको कारणबाट भएको हो वा यी पुनरावेदक ओमनारायण ठाकुरसमेतका प्रतिवादीहरूले आगो लगाई जलाइदिएको कारणबाट भएको हो भन्ने प्रस्तुत मुद्दामा निर्णयको मुख्य विषयवस्तु देखिन आएको छ।

८. यसमा लोग्ने ओमनारायणसमेतले मलाई भाग्न उम्कन नदिई आगो लगाई घाइते भएपछि भारत रक्सौलको डंकन अस्पतालमा उपचार गराउँदैको अवस्थामा पेटमा रहेको ७ महिनाको बच्चा मृत अवस्थामा जन्मेको र मलाई मेरो दाजु भाउजूले थप उपचारका लागि वीरगन्ज स्थित नारायणी अस्पतालमा ल्याउनु भएको हो भनी मृतक सिमादेवीले मृत्युकालीन घोषणाको रूपमा गरेको घटना विवरण कागज (Dying declaration) को आधारमा मृतकका दाजु प्रेमकुमार शर्मा ठाकुरको जाहेरी दरखास्तबाट प्रस्तुत मुद्दाको उठान भएको देखिन्छ। मृतकको घटना विवरण कागज नारायणी उपक्षेत्रीय अस्पताल वीरगन्जको इमर्जेन्सी कक्षमा प्र.ना.नि.सलाम सिंह तामाङसमक्ष मृतककी भाउजू सविता देवीको रोहबरमा भएको भन्ने देखिएको छ। सामान्यतया मृत्युकालीन घोषणालाई प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ११ ले प्रमाणमा लिन हुने हुन्छ तर यसको लागि त्यस्तो व्यक्तिले होस छँदै व्यक्त गरेको हुनु आवश्यक छ। मिति २०६७।०३।३० गते भएको भनिएको उक्त कागजको बेहोरामा मेरो हातका औंलाहरू जलेकोले सहीछाप लगाउन सकिदैन भन्ने उल्लेख गरेको भनिएको छ। पोष्टमार्टम रिपोर्ट तयार पार्ने नारायणी उपक्षेत्रीय अस्पतालमा कार्यरत डा.रणवीर सिंहले बच्चा ७० प्रतिशत जलेको र आमाको शरीर ९० प्रतिशत जलेको कारणबाट दुवैको मृत्यु भएको हो र ५० प्रतिशत जल्यो भने मानिसको मृत्यु हुनसक्ने भनी आफ्नो बकपत्रमा लेखाइदिएको देखिन्छ।

९. वादी पक्षले प्रस्तुत मुद्दामा दाबी गरेको मुख्य आधार प्रमाण मृत्युकालीन घोषणा अर्थात् मृतकको मृत्यु हुनुपूर्वको उपर्युक्त घटना विवरण कागज नै हो। त्यस्तो कागज लिखित वा मौखिक दुवै स्वरूपमा हुनसक्दछ। लिखितरूपमा छ भने त्यसमा भएको हस्ताक्षर सही हो र सो होस छँदै व्यक्त गरेको हो भनी प्रमाणित गर्ने भार वादीको हुने भए जस्तै मौखिकरूपमा बोलेको कुरा मृतकले होस छँदै बोलेबमोजिम लिपिबद्ध

गरेको हो भनी स्वतन्त्र प्रमाणबाट पुष्टि गराउन सकेमा प्रमाणग्राह्य हुन्छ । सो मिति २०६७।०३।३० मा बनेको भनिएको कागजमा अस्पतालमा कार्यरत डाक्टर, नर्ससमेतका कुनै पनि कर्मचारीलाई रोहबरमा राखिएको छैन । निजहरू रोहबरमा नभएको वा राख्न नपर्ने कारण कतै खुल्दैन । मरणासन्न वक्तव्य प्रमाणमा लिन र त्यसको विश्वसनीयता कायम गर्न सो कागज गर्दा अस्पतालमा कार्यरत व्यक्ति वा अन्य स्वतन्त्र व्यक्तिको रोहबर र सो व्यक्त अदालतमा आई बकपत्र गरी पुष्टि गर्नुपर्ने मान्यता रहँदै आएको छ । सर्वोच्च अदालतबाट भूपालमान थापाको जाहेरीले नेपाल सरकार विरुद्ध मुरारी धमलासमेत भएको कर्तव्य ज्यान मुद्दा (ने.का.प.२०७२, अंक २ नि.नं.९३५४) मा मृत्युकालीन कथन अन्यथा प्रमाणित नभएसम्म स्वतः प्रमाणयोग्य हुने र अस्पतालको नर्सलगायत अन्य व्यक्तिको रोहबरमा लेखिएको लिखत प्रमाणमा लिइने व्याख्या भएको छ । तर माथि उल्लिखित रूपमा रोहबरमा कोही स्वतन्त्र व्यक्ति नहुनु, रोहबरमा बस्ने व्यक्ति अदालतमा पेस हुन नसक्नु, दिउँसो ३ बजे अस्पतालमा इमरजेन्सीमा भर्ना भएका ती मृतकसँग १२ बजे नै सोही अस्पतालमा बयान लिएको भन्ने प्र.ना.नि.सलाम सिंह तामाङको बकपत्रमा उल्लेख छ । उक्त कागजलाई स्वाभाविकरूपमा बनेको लिखत हो भन्नेमा शंका उत्पन्न भएको छ । त्यस्तै महेश पटेल कुर्मी विरुद्ध नेपाल सरकार भएको जबरजस्ती करणी मुद्दा (ने.का.प.२०७१ अंक १ पृष्ठ ७० नि.नं. ९१०७) मा “अनुसन्धान तहकिकातको क्रममा तयार भएको लिखतमा उल्लेख भएको कुरा सो कुरा व्यक्त गर्ने व्यक्तिहरू अदालतमा आई बकपत्र गरेको नदेखिएकोले प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १८, ५४ एवं २३(७) बमोजिम अकाट्य निश्चयात्मक र विश्वसनीय प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न नमिल्ने” भनी सिद्धान्त प्रतिपादित भएको देखिन्छ ।

१०. कागज गर्ने भनिएका प्र.ना.नि.सलाम

सिंह तामाङ के कसरी अस्पतालमा पुगेका हुन् ? उक्त घटनाको जानकारी निजलाई कसरी मिति २०६७।०३।३० मा हुन आयो ? उक्त २०६७।०३।३० को सो कागजका आधारमा जाहेरी मिति २०६७।०४।१५ सम्म पनि कुनै कारबाही नगर्नुको तात्पर्य तथा औचित्य के हो ? यी सबै प्रश्न अनुत्तरित छन् । निज प्र.ना.नि. सलाम सिंहले अदालतमा बकपत्र गर्दा उक्त लिखत गराउँदा प्र.ह.टिल्के सिंह र ड्युटीमा रहेकी नर्सलगायतको रोहबरमा कागज लेखिएको भनी उल्लेख गरेपनि यी भनाइलाई पुष्टि गराउन अदालतमा कसैलाई पनि उपस्थित गराउन सकेको पाइएन । ड्युटीमा रहेको भनिएकी नर्सको परिचय पनि कतै खुल्दैन भने सो कागजमा रोहबरमा रहेकी भनिएको मृतककी भाउजू सविता देवीलाई पनि वादीले अदालतमा उपस्थित गराई बकपत्र गराउन सकेको देखिएन । घटना विवरण कागज गर्दाको अवस्थामा मृतक ९० प्रतिशत जलेको देखिएको छ । ९० प्रतिशत जलेको अवस्थाको मानिस चेत नभएको हुन्छ भन्ने डाक्टरको बकपत्रबाट देखिएको छ । अचेत मानिसले सबै जानकारीहरू सविस्तार लेखाएको भन्ने कुरालाई स्वाभाविकरूपमा लिन सकिने अवस्थासमेत देखिएन । उक्त लिखत तयार भएको समय तथा अस्पतालमा भर्ना भएको समय सम्बन्धमा अध्ययन गर्दा पनि घटना विवरण कागजमा मिति २०६७।०३।३० गते दिनको ३ बजे नारायणी उपक्षेत्रीय अस्पतालमा भर्ना भएको उल्लेख छ भने सो घटना विवरण कागज गर्ने प्र.ना.नि.सलामसिंह तामाङले मिति २०६७।०३।३० गते दिनको १२ बजे कागज तयार भएको हो भनी बकी लेखाइदिएको छ । अस्पतालमा नै ३ बजेको समयमा पुऱ्याइएकी सिमादेवी ठाकुरबाट प्र.ना.नि सलाम सिंह तामाङले अस्पतालमा १२ बजे ड्युटीका नर्स र प्र.ह.टिल्के सिंहको उपस्थितिमा कागज तयार भएको भन्ने बकपत्र गर्नु तर सो तथ्य प्रमाणित गर्न ती उपस्थित मानिसहरूबाट त्यसबाट सम्पुष्टि

गराउन नसक्नुका कारण सो लिखत विश्वासयोग्य देखिएन। सो हुँदा मृतकले गरेको भनिएको मृत्युकालीन घोषणा स्वरूपको घटना विवरण कागज प्रकारान्तरले सत्य साँचो नभएको भन्ने देखिन आएको छ। यस स्थितिमा सो कागज निजले भनेबमोजिम गरेको नभई मृत्यु भइसकेपछि प्रस्तुत मुद्दा दायर गर्ने प्रयोजनार्थ तयार भएको हो भन्ने पुनरावेदकका तर्फबाट रहनु भएका विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकिर सान्दर्भिक देखिन आयो। सो कागजलाई शंकारहित रूपमा प्रमाणमा ग्रहण गर्न सकिने देखिएन।

११. यसका अतिरिक्त वस्तुस्थिति मुचुल्काका मानिसहरू सत्रोधन शुक्लाले मृतकले खाना पकाउनको लागि आगो सल्काउँदा अचानक उनले लगाएको कपडामा आगोले टिपी सम्पूर्ण शरीरमा आगो लागेको भन्ने कुरा मृतकले नै भनेबाट थाहा पाएको थिएँ। प्रतिवादीहरूले कर्तव्य गरी मृतकको ज्यान मारेको होइन भनी र अर्का महेन्द्र राउत अहिरले वारदातको दिन बिहान सिमादेवी कराउन थालिन् म छिमेकी भएकोले निज कहाँ गई के भयो भनी सोधदा खाना बनाउन लाग्दा आगो मेरो कपडामा परेको हो भनी बताएकी थिइन्। प्रतिवादी र मृतकका बीच राम्रो सम्बन्ध थियो भनी बकपत्र गरेको देखिन्छ। यसै गरी हिसोरीलाल प्रसाद तेलीले मृतक र प्रतिवादीबीच एकदम राम्रो सद्भाव र मेलमिलाप थियो, झै-झगडा केही थिएन भनी र प्रतिवादीका साक्षी संदिपप्रसाद वर्णवालले मृतकले भनेअनुसार निजले लगाएको कपडामा आगोले टिपेकोले त्यस्तो घटना घटेको हो प्रस्तुत घटनामा प्रतिवादीहरू निर्दोष छन् भनी गरेको बकपत्रबाट प्रतिवादीको अदालतसमक्षको इन्कारी बयान थप पुष्टि हुन आएको छ। यी कागज गर्ने व्यक्तिहरू तत्कालका साक्षीसरहका व्यक्ति भएको र मृतक होस ठेगानामा हुँदै व्यक्त गरेको भन्ने देखिएको छ, यी तथ्य अन्यथा प्रमाणित भएको छैन।

१२. प्रतिवादीले अदालतसमक्ष गरेको इन्कारी

बयान, वादी पक्षका साक्षी मृतकका दाजु जाहेरवाला प्रेमकुमार शर्मा ठाकुरले प्रतिवादी ओमनारायण र मृतकको विवाह हुँदादेखि नमरून्जेलसम्म सम्बन्ध राम्रो थियो, विवाहपश्चात् दाइजो इत्यादि केही मागेको थिएन, जाहेरी बेहोरा मैले लेखाएको होइन, मलाई पढेर सुनाइएको पनि होइन, मृतकले घाइते अवस्थामा कुनै पनि बयान दिएको छैन, घटना विवरण कागज झुट्टा हो। मृतक अस्पतालमा पुग्ने बित्तिकै म पुगेको हुँ र मृतकको मृत्यु नभएसम्म म सँगै थिएँ भनी गरेको बकपत्रबाट समेत प्रस्तुत मुद्दाको अभियोगपत्र स्वतन्त्र, निष्पक्ष एवं सूक्ष्म अनुसन्धानपश्चात् स्वाभाविक रूपमा तैयार भएको हो भनी विश्वास गर्न सकिएन।

१३. जहाँसम्म अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष कसुरमा साबित रही बयान गरेको भन्ने वादी पक्षको दाबी छ, मौकामा गरेको प्रतिवादीको साबिती बयानलाई साक्षीसमेतका ठोस एवं वस्तुनिष्ठ प्रमाणबाट शंकारहित तवरबाट पुष्टि गराउनु पर्ने हुन्छ। अनुसन्धानका क्रममा कागज गर्ने आफ्नै साक्षीहरूले अदालतमा आई अभियोग दाबीलाई खण्डन हुने गरी बकी लेखाइदिएको तथा शंकास्पद घटना विवरण कागज बनाइएको देखिएबाट अनुसन्धान सूक्ष्म, स्वतन्त्र एवं निष्पक्षरूपमा भएको विश्वास गर्न सकिँदैन। यस अवस्थामा अनुसन्धानमा संलग्न कर्मचारी आफैँले प्रतिवादीको हस्ताक्षर गराएको होइन भन्न सकिने अवस्था देखिएन। यसरी मौकामा भएको प्रतिवादीको साबिती बयान वादीको कुनै पनि प्रमाण एवं साक्षीबाट समर्थन हुन नसकेबाट शंकास्पद अभियोग र प्रमाणका आधारमा यी प्रतिवादीलाई दोषी ठहर गर्न पर्याप्त आधार प्रमाण रहेको पाइएन।

१४. माथि दफा दफामा विवेचित तथ्यहरूबाट वादी पक्षले अभियोग दाबीअनुरूप यी पुनरावेदक प्रतिवादी ओमनारायण ठाकुरले आफ्नी श्रीमती मृतक सिमादेवीलाई कसुर गरी मारेको भन्ने निःसन्देहात्मक रूपमा पुष्टि हुने प्रमाण पेस गर्न नसकेको अवस्थामा पुनरावेदक प्रतिवादीलाई ज्यानसम्बन्धीको १३(३)

नं. तथा २८ नं. बमोजिम कसुर कायम गरी २८ नं.बमोजिम हुने सजायलाई “थप सजाय” भनी उल्लेख गरी सुरु पर्सा जिल्ला अदालतबाट भएको फैसलालाई सदर कायम गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत हेटौंडाको मिति २०७१।१२।०३ को फैसला प्रमाणको मूल्याङ्कन एवं कानूनको व्याख्यासमेतका दृष्टिले त्रुटिपूर्ण देखिन आयो ।

१५. तसर्थ उपर्युक्त विवेचित तथ्य, प्रमाण र आधारमा पुनरावेदन अदालत हेटौंडाको मिति २०७१।१२।०३ को फैसला मिलेको नदेखिँदा उक्त फैसला उल्टी भई पुनरावेदक प्रतिवादी ओमनारायण ठाकुरले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउने ठहर्छ । अरूमा तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम पुनरावेदन अदालत हेटौंडाको फैसला उल्टी भई पुनरावेदक प्रतिवादी ओमनारायण ठाकुरले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउने ठहरेकाले निजको हकमा सुरु पर्सा जिल्ला अदालतमा राखेको लगत कट्टा गर्नु भनी सुरु पर्सा जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु १
थुनामा रहेका पुनरावेदक प्रतिवादी ओमनारायण ठाकुरलाई थुना मुक्त गर्न संक्षिप्त आदेश भइसकेको देखिँदा सो सम्बन्धमा केही गर्नु परेन २
यस अदालतमा प्राप्त हुन आएको सुरु, रेकर्ड र भए प्रमाण मिसिलसमेत सम्बन्धित अदालतमा पठाइ दिनु ३
फैसलाको विद्युतीय प्रति इन्टरनेटमा अपलोड गरी दर्ता दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ४

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. दीपककुमार कार्की

इजलास अधिकृत : चिन्तामणि शर्मा

इति संवत् २०७५ साल मंसिर २४ गते रोज २ शुभम् ।

निर्णय नं. १०१९०

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री दीपककुमार कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री तेजबहादुर के.सी.
फैसला मिति : २०७५।१२।३

मुद्दा: मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार

०६९-CR-०७९५

पुनरावेदक / प्रतिवादी : रामेछाप जिल्ला, गोठगाउँ
गा.वि.स., वडा नं. ६ गोठपानी घर भई हाल
कारागार कार्यालय, रसुवा, धुन्चेमा कैदमा
रहेको वेदबहादुर मगर

विरुद्ध

विपक्षी / वादी : परिवर्तित नाम बालाजु (घ) को जाहेरीले
नेपाल सरकार

०७०-CR-०५४२

पुनरावेदक / प्रतिवादी : नुवाकोट जिल्ला, नर्जामण्डप
गा.वि.स., वडा नं. ३ घर भई हाल मध्यमाञ्चल
क्षेत्रीय कारागार कार्यालय भिमफेदी,
मकवानपुरको कैदमा रहेको समिर भन्ने वीरे
तामाङ

विरुद्ध

विपक्षी / वादी : परिवर्तित नाम बालाजु (घ) को जाहेरीले
नेपाल सरकार

- प्रमाणित बयान आफैँमा एक महत्त्वपूर्ण प्रमाणको रूपमा रहे तापनि सो बयान अन्य प्रमाणबाट समर्थित हुनु पर्ने अनिवार्यता देखिन्छ । तसर्थ, पीडितको बयान अदालतबाट प्रमाणित भएको अवस्थामा

मुद्दाको कारबाहीको सिलसिलामा पीडित अदालतमा उपस्थित नभएमा सो प्रमाणित बयानलाई कसुरदार कायम गर्ने प्रयोजनार्थ महत्त्वपूर्ण प्रमाण भए तापनि त्यसलाई अकाट्य प्रमाण (**irrefutable evidence**) अथवा एकल निर्णायक प्रमाण (**conclusive evidence**) को रूपमा अदालतले ग्रहण गर्न मिल्ने नदेखिने।

(प्रकरण नं. ३)

पुनरावेदक / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री बट्टीबहादुर कार्की, श्री राघवलाल वैद्य, श्री कृष्णप्रसाद सापकोटा र विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री ताराबहादुर सिटौला, श्री रामप्रसाद ढुङ्गेल, श्री दिनेशप्रसाद शर्मा, श्री कुमारप्रसाद आचार्य

विपक्षी / वादीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री लोकबहादुर कटुवाल

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प.२०२६, अंक २, नि.नं.८०७३
- ने.का.प.२०६३, अंक ९, नि.नं.७७६८

सम्बद्ध कानून :

- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४

सुरु तहमा फैसला गर्ने :

माननीय न्यायाधीश श्री नारायणप्रसाद श्रेष्ठ काठमाडौं जिल्ला अदालत, काठमाडौं

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री टिकाबहादुर हमाल
माननीय न्यायाधीश श्री सत्यराज गुरुङ
पुनरावेदन अदालत पाटन

फैसला

न्या. दीपककुमार कार्की : तत्कालीन न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१)(ख) बमोजिम पुनरावेदन दर्ता भई हाल प्रचलित न्याय प्रशासन ऐन, २०७३ को दफा ९(१)(ख) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार रहेको छ:

तथ्य खण्ड

जाहेरी दरखास्त: २०६५ साल वैशाखदेखि काठमाडौंमा बसी आएकी, गाउँको श्याम भन्नेको डेरा पनि त्यहीं भएको, श्यामलाई भेट्न समिर भन्ने वीरे तामाङ आई रहने गरेको, निजले मलाई सामान ओसारपसार गर्न बोर्डरमा गएमा एकपटकमा रु.३०,०००/- पाइन्छ भनी प्रलोभनमा पारेको, निजको विश्वासमा परी वेदबहादुरसमेतले मलाई काठमाडौंबाट, बुटवल सुनौली हुँदै भारतको पुनामा लगी बिक्री गरेकोमा त्यहाँबाट म भाग्न सफल भई यो जाहेरी दिएकी छु। प्रतिवादीहरूलाई मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारमा कारबाही गरिपाउँ भन्ने जाहेरी दरखास्त तथा सोही बेहोराको निज जाहेरवाली तथा पीडित परिवर्तित नाम बालाजु (घ) को बयान।

प्रतिवादी वेदबहादुर मगरले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान: जाहेरवालीलाई मैले बेचबिखन नगरेको हुँदा यस सम्बन्धमा मलाई केही थाहा छैन। मैले जाहेरवालीलाई बेचबिखन गरेको छैन र कसैसँग रकम लिएको छैन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी वेदबहादुर मगरले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान।

प्रतिवादी समिर भन्ने वीरे तामाङले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान: जाहेरवालीलाई मैले ललाई फकाई बेचबिखन गरेको छैन, बेचबिखन गर्नुमा मेरो कुनै संलग्नता छैन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी समिर भन्ने वीरे

तामाडले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान ।

माया पाण्डे र रमिला खत्रीले गरिदिएको कागज: जाहेरवालीलाई प्रतिवादी समिर भन्ने वीरे तामाड र वेदबहादुरले भारत पुनामा लगी बिक्री गरेको भन्ने निज जाहेरवाली त्यहाँबाट आएपछि बताएकी हुन्, निज प्रतिवादीहरूलाई कारबाही हुनुपर्दछ भन्ने बुझिएकी माया पाण्डे र रमिला खत्रीले गरेको पृथक-पृथक कागज ।

अभियोग मागदाबी: जाहेरी दरखास्त तथा पीडितको बयान, प्रतिवादीहरूको बयान, बुझिएका मानिसले गरेको कागजसमेतबाट प्रतिवादीहरूले मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ४ को (१)(क)(ख) र उपदफा(२)(क)(ख) बमोजिमको कसुर गरेको हुँदा ऐ. ऐनको दफा १५(१) (क) बमोजिम प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरी ऐ. को दफा १७ बमोजिम प्रतिवादीहरूबाट पीडितलाई क्षतिपूर्ति दिलाई पाउँ भन्ने बेहोराको अभियोग दाबी ।

प्रतिवादी वेदबहादुर थापाले सुरु अदालतमा गरेको बयान: मैले जाहेरवालीलाई कहीं कतै लगी बिक्री नगरेको, झुठ्ठा जाहेरी दिई मलाई फसाउन खोजेको, अभियोग दाबीबाट सफाई पाउँ भन्ने बेहोराको प्रतिवादी वेदबहादुरले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

प्रतिवादी समिर भन्ने वीरे तामाडले सुरु अदालतमा गरेको बयान: मैले कुनै कसुर अपराध नगरेको र जाहेरवालीलाई बिक्री गर्न नलगेको हुँदा अभियोग दाबीबमोजिम सजाय हुनुपर्ने होइन, सफाई पाउँ भन्ने बेहोराको प्रतिवादी समिर भन्ने वीरे तामाडले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

काठमाडौं जिल्ला अदालतको थुनछेक आदेश: प्रतिवादीहरूलाई पुर्पक्षको लागि थुनामा राख्नु भन्ने सुरु अदालतबाट मिति २०६६।०८।०३ मा भएको आदेश ।

सुरु अदालतमा भएको बकपत्रको बेहोरा:

१. प्रतिवादीलाई अभियोग दाबीबमोजिम कारबाही हुनुपर्ने होइन भन्ने प्रतिवादी समिर भन्ने वीरे तामाडको साक्षी भक्तबहादुर लामाले गरेको बकपत्र ।
२. साथीभाइको रिसइवीले गर्दा यो मुद्दा परेको हो । निज एकदिन पनि हराएको मैले देखेको छैन भन्ने प्रतिवादी वेदबहादुरको साक्षी राजु पुलामीले गरेको बकपत्र ।
३. निजलाई फसाउनको लागि यस्तो मुद्दा गरिएको हो भन्ने प्रतिवादी वेदबहादुरको साक्षी रमेश लामाले गरेको बकपत्र ।
४. सामानहरू ओसारपसार गर्ने, महिनाको रु.३०,०००।- हुन्छ भनेर बुटवल भैरहवा हुँदै भारत लगेर बेचेको भन्ने बुझिएकी रमिला खत्रीले गरेको बकपत्र ।
५. प्रतिवादीले पीडितलाई बुटवल, भैरहवा हुँदै भारत जाउँ, महिनाको रु.३०,०००।- आउंछ, आधा-आधा बाँडौंला भनी भारत लगी बिक्री गरेका हुन् भन्ने बुझिएकी माया पाण्डेले गरेको बकपत्र ।

काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला:

प्रतिवादीहरूले जाहेरवाला एवं पीडितलाई विदेशमा बिक्री गर्न लगी मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५(१) को (ड) (१) अन्तर्गतको कसुर गरेको देखिँदा निजहरूलाई वारदातको स्वरूप, प्रकृति, परिस्थिति एवं कसुरको मात्राको आधारमा ऐ. ऐनको दफा १५(१) को (ड) (१) अनुसार जनही १० वर्ष कैद र रु.६०,०००।- जरिवाना हुने, साथै पीडित एवं जाहेरवालीले प्रतिवादीहरूबाट रु.८०,०००।- क्षतिपूर्ति भराई पाउने ठहर्छ । प्रतिवादीहरूलाई मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा

१५(१) (क) बमोजिम हदैसम्म सजाय गरिपाउँ भन्नेसम्म वादी नेपाल सरकारको अभियोग दाबी नपुग्ने ठहर्छ भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०६७।०१।२७ को काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला ।

प्रतिवादी समिर भन्ने वीरे तामाङको पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र: जाहेरवालीले आफूलाई बिक्री गरेको भनी मउपर आरोप लगाए पनि निजले भारतमा लगी बिक्री गरेको भन्ने कुनै प्रमाण दिन सकेकी छैनन् । अदालतबाट निजलाई झिकाउँदा पनि उपस्थित भएकी छैनन् । म प्रहरीमा बयान गर्दा कसुरमा पूर्णतः इन्कार रहेको छु । त्यस्तैगरी सहअभियुक्त वेदबहादुर मगरले पनि मलाई पोल गरेको छैन । यो महत्त्वपूर्ण तथ्यलाई विचार नै नगरी मलाई कसुरदार ठहराई काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । बुझिएका रमा पाण्डे र रमिला खत्री प्रत्यक्षदर्शी होइनन् । सुनेको कुरा प्रमाणको लागि ग्रहण हुन सक्दैन । बनावटी जाहेरी र प्रमाणित बयानलाई आधार लिई मलाई कसुरदार ठहर्नाउने काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी सफाइ पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको समिर भन्ने वीरे तामाङको पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र: पीडितले दिएको जाहेरीबाट निजलाई प्रतिवादीले ललाई फकाई गरी भारतको बम्बईमा एउटा मन्दिरजस्तो ठाउँमा पुर्‍याई जमुना भन्ने एक जना महिलाको जिम्मा लगाई आएको, पछि आफू बेचिएको थाहा पाएकी भनी जाहेरीमा उल्लेख छ । प्रतिवादीहरूले पाएको रकम पीडितलाई थाहा हुने अवस्था नरहेको हुँदा केवल रकम थाहा नपाएको कारणले मात्र बिक्री गरेको होइन, बिक्रीको लागि लगेकोसम्म बनाइ न्यायोचित नहुने हुँदा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । बेचनको लागि पीडितलाई प्रतिवादीहरूले विदेश

लगेको भन्ने कुरालाई फैसलामा स्वीकार गरिसकेको छ । प्रतिवादीहरूले अवैध धन्दामा लगाएको बेहोराहरूलाई किटानी जाहेरी दिएको र अदालतको प्रमाणित बयानसमेतबाट पुष्टि भइरहेको हुँदा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दाबीबमोजिम सजाय नगरी मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५(१) (ड) (१) बमोजिम जनही १० वर्ष कैद र ६० हजार जरिवाना तथा पीडितलाई रु.८०,०००।- क्षतिपूर्ति प्रतिवादीहरूबाट दिलाई भराई पाउने हदसम्म भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी प्रतिवादीलाई अभियोग माग दाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

प्रतिवादी वेदबहादुर मगरको पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र: जाहेरी दरखास्तमा उल्लिखित बेहोरा बयानलाई नै आधार मानी फौजदारी मुद्दामा कसुरदार ठहर गर्न फौजदारी न्यायको मान्य सिद्धान्त प्रतिकूल हुन जान्छ । मैले कोही कसैलाई बिक्री गर्ने मनसाय लिई योजना बनाई विदेश लगेको छैन । जाहेरीमा उल्लिखित बनाइ आधारहीन झुठ्ठा हो । बुझिएका भनिएका रमा पाण्डे र रमिला खत्री चश्मदिद गवाह होइनन् । निज बालाजु 'घ' को कथित कथनबाट भनेको सुनेको आधारमा बकपत्र गर्ने व्यक्ति हुन् । साथै, बालाजु 'घ' बाट निजको नाममा जारी म्याद घर दैलामा टाँस भई बुझेर पनि भौतिक उपस्थिति नहुनु र जाहेरी दरखास्त र कथित अनुसन्धान बयानलाई समर्थित हुने गरी स्वतन्त्र सनाखत गर्न नसक्नु स्वयंमा झुठ्ठा आरोप कथन हो । माथि उल्लेख गरेबमोजिम काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला कानूनको मान्य सिद्धान्तविपरीत हुँदा फैसला त्रुटिपूर्ण छ । अभियोग दाबीबाट उन्मुक्ति पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी वेदबहादुर मगरको पुनरावेदन अदालत पाटनमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश: यसमा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५(१) (क) को सजाय दाबी भएको प्रस्तुत मुद्दामा उक्त ऐनको दफा १५(१) को (ड) (१) को सजाय, प्रतिवादीलाई सुरुले गरेको देखिन आयो । जाहेरवालीको प्रमाणित बयानमा आफूलाई कब्जामा लिनेले रु.८०,०००।- मा किनेको छु सो पैसा ले भनी आफ्नो दाजुलाई भनेको भन्ने बेहोरा उल्लेख भएको देखिन्छ । त्यसतर्फ ध्यान नदिई सुरुले गरेको फैसला फरक पर्न सक्ने भएकाले प्रस्तुत मुद्दामा दुवै थरीको पुनरावेदन परेकाले मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको २०२ नं. को प्रयोजनार्थ एक पक्षको पुनरावेदन नक्कल अर्का पक्षलाई दिई पेस गर्नु भन्ने बेहोराको मिति २०६९।०२।०२ मा पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको आदेश ।

पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला: प्रतिवादीहरूले जाहेरवाला एवं पीडित बालाजु (घ) लाई विदेश भारतमा बेचनको लागि लगी मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५(१) को (ड) (१) अन्तर्गतको कसुर गरेको देखिन आयो । तसर्थ सुरु जिल्ला अदालतले निज प्रतिवादीहरूले पीडित जाहेरवालीलाई विदेशमा बिक्री गर्नको लागि लगेको स्वरूप प्रकृति एवं परिस्थिति र प्रतिवादीहरूको कसुरको मात्राको आधारमा प्रतिवादीहरू वेदबहादुर मगर र समिर भन्ने वीरे तामाङलाई मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५(१) को (ड) (१) अनुसार जनही १०(दश) वर्ष कैद र रु.६०,०००।- जरिवाना गर्ने र पीडित जाहेरवालीले प्रतिवादीहरूबाट रु.८०,०००।- क्षतिपूर्ति भराई पाउने र दफा १५(१) (क) बमोजिम हदैसम्म सजाय गरिपाउँ भन्नेसम्म वादी नेपाल सरकारको अभियोग दाबी नपुग्ने ठहराई गरेको इन्साफ मिलेकै देखियो । अभियोग दाबीबाट सफाई पाउँ भन्ने प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर र अभियोग माग दाबीबमोजिम

प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूलाई हदैसम्म सजाय गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन । तसर्थ, यसमा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७।०१।२७ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्नेसमेत बेहोराको पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६९।०३।२६ मा भएको फैसला ।

प्रतिवादीहरू समिर भन्ने वीरे तामाङ र वेदबहादुर मगरले यस अदालतमा दायर गरेको पुनरावेदन पत्र: जाहेरी र निजको सुरुको कथन बेहोराबाहेक आरोप प्रमाणित हुने अन्य कुनै निर्विवाद तथ्ययुक्त प्रमाण वादीबाट पेस हुन सकेको छैन । म पुनरावेदकसमेतका प्रतिवादीहरूका अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष भएको बयान र अदालतसमक्षको बयानमा कसुरमा इन्कार रहेको तथ्य निर्विवाद छ । सो इन्कारी बयान बेहोरा म प्रतिवादीको तर्फबाट प्रस्तुत हुनुभएका मेरा साक्षीको बकपत्रले प्रमाणित भएको छ । जाहेरवालालाई अदालतमा आई बकपत्र गर्न निमित्त पटकपटक म्याद जारी हुँदा उक्त म्याद रीतपूर्वक तामेल हुँदासमेत अदालतमा उपस्थित नभई आफ्नो तथाकथितको जाहेरी बयानलाई पुष्टि गर्न नसक्नु भएको अवस्थामा समेत एकपक्षीय रूपमा शंकारहित, निर्विवाद प्रमाणको अभावमा विपक्षीको माग दाबीअनुसार सजाय हुने गरी भएको सुरुको फैसलालाई सदर हुने ठहर्न्याई पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला बदरभागी छ । बुझिएका रमा पाण्डे र रमिला खत्रीले जाहेरवालाले भनेको भनी प्रहरीमा कागजसम्म गरेका छन् । तर निजहरू प्रत्यक्षदर्शी होइन । तसर्थ, बनावटी जाहेरी र प्रमाणित बयानलाई आधार लिई मलाई कसुरदार ठहर्न्याउने सुरु जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहराई पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको हुँदा बदर भागी छ भन्नेसमेत बेहोराको यस अदालतमा प्रतिवादीहरू समिर भन्ने वीरे तामाङ र वेदबहादुर

मगरको एकै मिलानको छुट्टाछुट्टै पुनरावेदन पत्र ।

यस अदालतको आदेश: यसमा पीडित भनिएकी जाहेरवालीले आफूलाई बेचबिखन गरिएको होइन, नभएको बेहोरा खुलाई जाहेरी दरखास्तलगायतका कागजातमा सहीछाप गराई प्रतिवादीहरूलाई फसाउन खोजिएको हुँदा जाहेरी दरखास्त फिर्ता पाउँ भनी निजले अदालतमा निवेदन दर्ता गराएको देखियो । सो निवेदन सनाखत गराउनेलगायतको कार्य र सोसमेतको मूल्याङ्कन गरी फैसला गर्नुपर्नेमा सोतर्फ केही नबोली प्रतिवादीहरूलाई दोषी ठहर गरी भएको पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६९।३।२६ को फैसला प्रमाण मूल्याङ्कनको रोहमा फरक पर्न सक्ने देखिँदा मुलुकी ऐन, अदालती बन्दोबस्तको २०२ नं. बमोजिम महान्यायधिवक्ताको कार्यालयलाई पेसीको सूचना दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने बेहोराको यस अदालतबाट मिति २०७३।८।१३ मा भएको आदेश ।

ठहर खण्ड

नियमबमोजिम निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादी समिर भन्ने वीरे तामाङको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री बद्रीबहादुर कार्की, श्री राघवलाल वैद्य र विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री ताराबहादुर सिटौला, श्री रामप्रसाद ढुङ्गेल, श्री दिनेशप्रसाद शर्मा तथा पुनरावेदक प्रतिवादी वेदबहादुर मगरको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री कृष्णप्रसाद सापकोटा र विद्वान् अधिवक्ता श्री कुमारप्रसाद आचार्यले “पीडितले उजुरी दिएपश्चात् तत्काल बयान प्रमाणित गराइए तापनि निज पीडित जाहेरवाली अदालतमा आई आफ्नो जाहेरी दरखास्त र प्रमाणित बयानलाई पुष्टि गराउन सकेको अवस्था छैन । यसरी निज पीडित अदालतमा आई बयान गर्न असमर्थ रहेको तथा अन्य प्रमाणबाट दाबी पुष्टि नभएको

अवस्थामा केवल प्रमाणित बयानको आधारमा मात्र कसुरदार कायम गरिनु न्यायोचित हुँदैन । प्रतिवादीहरू अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष र अदालतमा बयान गर्दा कसुरमा पूर्ण रूपमा इन्कार रहेको अवस्था छ । यस्तो अवस्था हुँदा हुँदै प्रतिवादीहरूलाई कसुरदार ठहर्‍याउने सुरु जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुने ठहर्‍याई पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको हुँदा बदर गरी अभियोग दाबीबाट सफाइ हुनुपर्छ” भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री लोकबहादुर कटुवालले “यस्तो कसुरका पीडितलाई दबाब, प्रभाव र अन्य कारणले गर्दा अदालतमा बकपत्रको लागि उपस्थित हुन नसक्ने अवस्था सृजना हुने प्रवल सम्भावना हुने हुँदा उजुरीको क्रममा पीडितको बयान तत्काल अदालतमा लगी प्रमाणित गरेको बयान प्रमाणमा लिन सक्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ । यी प्रतिवादीहरूले जाहेरवालीलाई भारतमा लगी बिक्री गरेको कुरा जाहेरी दरखास्त र पीडितको प्रमाणित बयानसमेतबाट पुष्टि भएको हुँदा केवल पीडित अदालतमा उपस्थित नभएको कारणबाट कसुरबाट उन्मुक्ति पाउनु पर्ने होइन । सुरु जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादीहरूलाई मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५(१) को (ड) (१) अनुसार जनही १०(दश) वर्ष कैद र रु.६०,०००।- जरिवाना गर्ने र पीडित जाहेरवालीले प्रतिवादीहरूबाट रु.८०,०००।- क्षतिपूर्ति भराई पाउने गरी भएको फैसला सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसला सदर हुनुपर्छ” भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

प्रस्तुत मुद्दा वेदबहादुरसमेतले काठमाडौँबाट बुटवल सुनौली हुँदै भारतको पुनामा लगी बिक्री गरेकोमा भाग्न सफल भई जाहेरी दिएकी छु, प्रतिवादीहरूलाई मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारमा कारबाही

गरिपाउँ भन्ने जाहेरी दरखास्त तथा सोही बेहोराको निज जाहेरवाली तथा पीडित परिवर्तित नाम बालाजु (घ) को प्रमाणित बयान बेहोराबाट मुद्दाको उठान भएको देखिन्छ । प्रतिवादीहरूले मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ४ को (१)(क)(ख) र उपदफा (२)(क)(ख) बमोजिमको कसुर गरेको हुँदा ऐ. ऐनको दफा १५(१)(क) बमोजिम प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरी ऐ. को दफा १७ बमोजिम प्रतिवादीहरूबाट पीडितलाई क्षतिपूर्ति दिलाई पाउँ भन्ने बेहोराको अभियोग दाबी रहेको देखिन्छ । सो सम्बन्धमा काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट फैसला हुँदा प्रतिवादीहरूले मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५(१) को (ङ) (१) अन्तर्गतको कसुर गरेको देखिँदा निजहरूलाई ऐ. ऐनको दफा १५(१) को (ङ) (१) अनुसार जनही १० वर्ष कैद र रु.६०,०००।- जरिवाना हुने र साथै पीडित एवं जाहेरवालीले प्रतिवादीहरूबाट रु.८०,०००।- क्षतिपूर्ति भराई पाउने ठहर्छ भनी फैसला भएको देखियो । पुनरावेदन अदालत पाटनबाट फैसला हुँदा सोही फैसला सदर हुने गरी फैसला भएको देखियो । यसरी सुरु जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला सदर हुने गरी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसलाउपर चित्त नबुझी दुवै प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन पर्न आएको देखियो ।

उपर्युक्तबमोजिमको तथ्य र बहस जिकिर रहेको प्रस्तुत मुद्दामा निर्णयको रोहमा हेर्दा निम्न प्रश्नहरूमा केन्द्रित रही निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

१. मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार मुद्दामा पीडितको बयान अदालतबाट प्रमाणित भएको अवस्थामा मुद्दाको कारबाहीको सिलसिलामा पीडित अदालतमा उपस्थित नभएमा सो प्रमाणित बयानलाई कसुरदार कायम गर्ने प्रयोजनार्थ निर्णायक प्रमाणको रूपमा अदालतले ग्रहण गर्न मिल्ने हो वा होइन ?

२. पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेको छ वा छैन ?

२. पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ६ मा बयान प्रमाणित गराउनेसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था हेरिनु पर्ने हुन्छ ।

(१) ...उजुर पीडित आफैँले दिएमा प्रहरी कार्यालयले निजको तत्काल बयान गराई त्यस्तो बयान प्रमाणित गराउनको लागि निजलाई तुरुन्त नजिकको जिल्ला अदालतमा उपस्थित गराउनु पर्नेछ ।

(३) ...बयान प्रमाणित गरिएकोमा त्यस्तो पीडित मुद्दाको कारबाहीको सिलसिलामा अदालतमा उपस्थित नभए पनि त्यसरी प्रमाणित गरिएको बयान अदालतले प्रमाणमा लिन सक्नेछ ।

३. मानव बेचबिखन तथा ओसारपसारको कसुरमा पीडित नै कसुरको प्रमुख साक्षीको रूपमा रहेका हुन्छन् । उजुर गर्ने पीडितलाई अभियुक्त तथा बाह्य पक्षबाट विभिन्न दबाब, प्रभाव, सुरक्षालगायतका अन्य कारणहरूले गर्दा अदालतमा बकपत्रको लागि उपस्थित गराउन नसकिने प्रवल सम्भावना हुने कुरालाई मध्यनजर गरी त्यस्तो घटनाको सम्बन्धमा पीडितको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान भएपछि पीडितलाई तत्काल अदालतमा लगी त्यस्तो बयान प्रमाणित गराउनु पर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको छ । यसरी प्रमाणित गरेको बयानलाई मुद्दाको कारबाहीको सिलसिलामा पीडित अदालतमा उपस्थित नभए पनि त्यसरी प्रमाणित गरिएको बयानलाई अदालतले प्रमाणमा लिन सक्नेछ भन्ने उक्त कानूनी व्यवस्थाको विधायिकी मनसाय रहेको देखिन्छ । सो व्यवस्थालाई नियालेर हेर्दा, पीडितको

प्रमाणित बयानलाई प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्नु पर्ने बाध्यात्मक प्रावधान नभई सो प्रमाणित बयानलाई अन्य प्रमाणहरूले समर्थन गरेमा महत्त्वपूर्ण प्रमाणको रूपमा लिन सकिने उक्त व्यवस्थाको उद्देश्य रहेको देखिन्छ। सोही सन्दर्भमा, यस अदालतबाट ने.का.प २०६६, निर्णय नं. ८०७३, अंक २, नेपाल सरकार वि. रवीन्द्र सिलवाल भएको जिउ मास्ने बेच्ने मुद्दामा “अदालतद्वारा प्रमाणित पीडित भनिएको व्यक्तिको कथन पुष्टि हुने अन्य समर्थित प्रमाण (corroborative evidence) मिसिलमा मौजुद रहेको अवस्थामा पीडित व्यक्ति अदालतमा बकपत्रको प्रयोजनार्थ उपस्थित नभए पनि सो भनाइलाई आधार मान्नुपर्ने” भन्ने सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिन्छ। यसबाट सो प्रमाणित बयान आफैँमा एक महत्त्वपूर्ण प्रमाणको रूपमा रहे तापनि सो बयान अन्य प्रमाणबाट समर्थित हुनु पर्ने अनिवार्यता देखिन्छ। तसर्थ, पीडितको बयान अदालतबाट प्रमाणित भएको अवस्थामा मुद्दाको कारबाहीको सिलसिलामा पीडित अदालतमा उपस्थित नभएमा सो प्रमाणित बयानलाई कसुरदार कायम गर्ने प्रयोजनार्थ महत्त्वपूर्ण प्रमाण भए तापनि त्यसलाई अकाट्य प्रमाण (irrefutable evidence) अथवा एकल निर्णायक प्रमाण (conclusive evidence) को रूपमा अदालतले ग्रहण गर्न मिल्ने देखिँदैन।

४. अब दोस्रो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा, प्रस्तुत मुद्दाको परिप्रेक्ष्यमा, सुरु अदालत तथा पुनरावेदन अदालतले प्रतिवादीहरूलाई कसुरदार ठहर गरी फैसला गर्दा पीडितको किटानी जाहेरी दरखास्त र मौकाको प्रमाणित बयानलाई मूल आधार बनाएको देखियो। बुझिएका माया पाण्डे र रमिला खत्रीले मौकामा कागज गर्दा तथा अदालतमा बकपत्र गर्दा, निजहरूले घटनाको बारेमा पीडितले बताएअनुसार सुनी थाहा पाएको भनी बेहोरा उल्लेख गरेको देखिन्छ। यसबाट निजहरू घटनाका प्रत्यक्षदर्शी

नभई सुनेको आधारमा अदालतमा आई बकपत्र गरेको देखियो। सुनिजान्ने प्रमाण (hearsay evidence) लाई सामान्यतया ग्राह्य प्रमाणको रूपमा नलिइने भनी प्रमाण कानूनको सर्वमान्य सिद्धान्त रहेको छ। यसरी प्रत्यक्ष प्रमाणको अभावमा केबल सुनिजान्ने प्रमाणको आधारमा मात्र कसुरदार कायम गरिनु उचित देखिँदैन। सो सिद्धान्तलाई यस अदालतले ने.का.प २०६३, निर्णय नं. ७७६८, अङ्क ९, नेपाल सरकार विरुद्ध कलावती सुवेदीसमेतको मुद्दामा समेत आत्मसात् गरेको पाइन्छ। तसर्थ, जाहेरवाली जाहेरी बेहोराबमोजिम विदेशमा बेचबिखनमा परेको र सो आपराधिक कार्यमा प्रतिवादीहरूको संलग्नता रहेको भन्ने प्रमाणित गर्ने समर्थित प्रमाण पर्याप्त नरहेको प्रस्ट देखिन्छ।

५. अर्कोतर्फ, प्रतिवादीहरू अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष तथा अदालतमा बयान गर्दा कसुरमा पूर्ण रूपमा इन्कार रही बयान गरेको देखियो। सोही बयान बेहोरालाई समर्थन हुने गरी प्रतिवादीहरूका साक्षी भक्तबहादुर लामासमेतले सुरु अदालतमा बकपत्र गरेको देखियो। पीडित जाहेरवालीलाई सुरु अदालतको आदेशबमोजिम अदालतमा आई बकपत्र गर्नका निम्ति म्याद जारी भई रीतपूर्वक घरदैलोमा तामेल हुँदासमेत अदालतमा उपस्थित भई जाहेरी बयानलाई पुष्टि गर्न सकेको देखिँदैन। यसरी प्रस्तुत मुद्दामा कारबाहीको सिलसिलामा पीडित बकपत्रको लागि अदालतमा उपस्थित नभएको अवस्था तथा पीडितको प्रमाणित बयान मिसिल संलग्न अन्य निर्विवाद प्रमाणहरूबाट पर्याप्त समर्थित हुन नसकेको अवस्थामा सोही प्रमाणित बयानलाई मात्र निर्णायक प्रमाण मानी कसुरदार ठहर्नाउनु न्याय र कानूनको रोहमा मनासिब देखिन आएन।

६. तसर्थ, उल्लिखित आधार, कारण र प्रमाणसमेतबाट पीडितको जाहेरी बेहोरा तथा प्रमाणित

बयानलाई समर्थन गर्ने अन्य प्रमाण मिसिलबाट नदेखिएको, प्रतिवादीहरूको इन्कारी बयान तथा सोलाई समर्थन गर्ने गरी निजका साक्षीहरूले अदालतमा गरेको बकपत्रबाट यी प्रतिवादीहरूलाई कसुरदार मान्न मिल्ने देखिन आएन। यस अवस्थामा प्रतिवादीहरूलाई मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५(१) को (ड) (१) अनुसार जनही १० (दश) वर्ष कैद र रु.६०,०००।- (साठी हजार रुपैयाँ) जरिवाना हुने, साथै पीडित एवं जाहेरवालीले प्रतिवादीहरूबाट रु.८०,०००।- (असी हजार रुपैयाँ) क्षतिपूर्ति भराई पाउने ठहराई काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६७।०१।२७ मा भएको फैसला सदर हुने गरी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६९।०३।२६ मा भएको फैसला मिलेको नदेखिँदा सो फैसला उल्टी भई प्रतिवादीहरू वेदबहादुर मगर र समिर भन्ने वीरे तामाडले आरोपित कसुरबाट सफाई पाउने ठहर्छ। अरूमा तपसिलबमोजिम गर्नु।

तपसिल

माथि ठहर खण्डमा लेखिएबमोजिम पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसला उल्टी भई प्रतिवादी वेदबहादुर मगर र समिर भन्ने वीरे तामाडले अभियोग दाबीबाट सफाई पाउने ठहरी फैसला भएकोले निजहरूलाई थुनामुक्त गर्न यस अदालतबाट संक्षिप्त आदेश भइसकेको हुँदा थप केही गरिरहन परेन -- १ प्रस्तुत मुद्दाका प्रतिवादीहरूलाई सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालत तथा पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसलाबमोजिम लागेको जनही १० (दश) वर्ष कैद र रु.६०,०००।- (साठी हजार रुपैयाँ) जरिवाना हुने, साथै पीडितले प्रतिवादीहरूबाट रु.८०,०००।- (असी हजार रुपैयाँ) क्षतिपूर्ति भराई पाउने गरी कसिएको लगत कट्टा गरिदिनु भनी सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु -- २ फैसलाको प्रतिलिपि साथै राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई फैसलाको जानकारी दिनु ---- ३

मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ---- ४

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. तेजबहादुर के.सी.

इजलास अधिकृत: दीपिका थापा मगर
इति संवत् २०७५ साल पौष २३ गते रोज २ शुभम्।

निर्णय नं. १०१९१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री केदारप्रसाद चालिसे
माननीय न्यायाधीश श्री अनिलकुमार सिन्हा
आदेश मिति : २०७५।३।१२
०७३-WO-०३८३

मुद्दा : उत्प्रेषण

निवेदक : कञ्चनपुर जिल्ला, झलारी पिपलादी
नगरपालिका वडा नं. ९ बस्ने प्रेमराज भट्ट
विरुद्ध
विपक्षी : माननीय अर्थ मन्त्री, अर्थ मन्त्रालय,
सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

- राष्ट्रिय बिमा संस्थान ऐन, २०२५ मा रूपरूपमा पदावधि नतोकिएको अवस्थामा जुन निकायले जुन तरिकाले जिम्मेवारी दिने अधिकार राख्दछ, सोही निकायले सोही तरिकाले जिम्मेवारीबाट हटाउन सक्ने हैसियत राख्ने।
- अर्को व्यवस्था नभएसम्मका लागि भनी दिइएको तदर्थ प्रकृतिको जिम्मेवारीबाट हटाउन सुनुवाइको मौका दिई रहनु आवश्यक नहुने।

(प्रकरण नं.८)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिप्रसाद उप्रेती र विद्वान् अधिवक्तात्रय डा. श्री चन्द्रकान्त ज्ञवाली, श्री टिकाराम भट्टराई र श्री बद्रीराज भट्ट

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री चन्द्रकान्त खनाल, विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री पदमबहादुर गिरी र विद्वान् अधिवक्तात्रय श्री ओमप्रकाश अर्याल, श्री अर्जुनकुमार अर्याल र श्री शिवहरी तिमिल्सेना

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प.२०६७, अंक १२, नि.नं.८५२६

सम्बद्ध कानून :

- राष्ट्रिय बिमा संस्थान ऐन, २०२५

आदेश

न्या. अनिलकुमार सिन्हा : नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ :-

तथ्य खण्ड

म निवेदकलाई राष्ट्रिय बिमा संस्थान ऐन, २०२५ को दफा ६(१) र (२) बमोजिम नेपाल सरकार

(माननीय मन्त्रीस्तर) को मिति २०७२।१२।३ को निर्णयानुसार ३ वर्ष अवधिको लागि राष्ट्रिय बिमा संस्थानको सञ्चालक पदमा नियुक्त गरी सहायक प्रशासकको समेत कामकाज गर्ने गरी तोकिएकोले मेरो कार्यकाल मिति २०७५।१२।३ सम्म छ। तर नेपाल सरकार (माननीय मन्त्रीस्तर) को मिति २०७३।७।१२ को निर्णयानुसार मलाई सहायक प्रशासकको पदको जिम्मेवारीबाट हटाइएको भनी मिति २०७३।७।१६ मा जानकारी गराइयो। उक्त कार्यले मेरो पेसा रोजगारको हकमा प्रत्यक्ष असर परेको र सोउपर जाने कानूनी बाटो एवम् विकल्प अन्य नभएकोले यो निवेदन गरेको छु।

उक्त निर्णयबाट नेपालको संविधानको धारा १७(२) (च), १८(१), २० (८) (९), ३३ र राष्ट्रिय बिमा संस्थान ऐन, २०२५ को दफा ६(१) (२) तथा दफा ९ ले प्रदान गरेको संवैधानिक एवम् कानूनी हक अधिकारको बर्खिलाप हुने गरी भएको मिति २०७३।७।१२ को नेपाल सरकार (मा. मन्त्रीस्तर) को निर्णय सो निर्णयका आधारमा मलाई दिएको सोही मितिको पत्र तथा विपक्षी सुरेन्द्र थापालाई सोही पदमा नियुक्त गरिएको सम्पूर्ण काम कारबाही उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी उक्त पदमा विपक्षी सुरेन्द्र थापालाई कामकाज नगर्नु, नगराउनु तथा म निवेदकलाई सो पदमा यथावत् कायम राखी कामकाज गर्न दिनु भनी अन्तरिम आदेशसहितको परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको निवेदनपत्र।

यसमा के कसो भएको हो ? बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ पेस गर्नु लगाउनु। साथै अन्तरिम आदेश छलफलका लागि मिति २०७३।८।५ को पेसी तोकी विपक्षीहरूलाई सूचना दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्नेसमेतको यस अदालतको मिति २०७३।७।३० को आदेश।

निवेदकलाई सहायक प्रशासकको जिम्मेवारी दिने तथा जिम्मेवारीबाट हटाउने सम्बन्धमा

प्रत्यर्थीको कुनै प्रकारको संलग्नता छैन। निवेदकलाई मिति २०७२।१२।३ को (माननीय मन्त्रीस्तर) को निर्णयानुसार अर्को व्यवस्था नभएसम्मको लागि सहायक प्रशासकको कामकाज गर्ने गरी तोकिएकोमा कुनै विवाद हुन सक्दैन। मिति २०७३।७।१२ को (मा. मन्त्रीस्तर) को निर्णयबाट अर्को व्यवस्था गरेको र सोको परिणाम स्वरूप रिट निवेदक सहायक प्रशासकको जिम्मेवारीबाट मुक्त हुन भएको हो। अर्को व्यवस्था नभएसम्मका लागि मात्र सहायक प्रशासकको जिम्मेवारी दिइएकोले यस राष्ट्रिय बिमा संस्थान ऐन, २०२५ को दफा ६(२) को अवधि लागू हुन सक्दैन। निवेदकलाई सञ्चालक पदबाट मुक्त गर्ने गरी कुनै निर्णय तथा पत्राचार भएको देखिँदैन। साधिकार निकायले कानूनका अधीनमा रही गरेको निर्णय तथा पत्राचार अन्यथा गर्न मिल्दैन। विभागीय कारबाही गरी पदमुक्त नगरेकोले सर्वोच्च अदालतबाट रिट निवेदन ०६८-WO-०५९९ मिति २०६८।१२।१७ मा प्रतिपादित नजिर यसमा आकर्षित हुँदैन। सहायक प्रशासकको जिम्मेवारी पाएका सुरेन्द्र थापाले मिति २०७३।७।१८ देखि नै पदीय जिम्मेवारी सम्हाली निरन्तर कार्यरत रहेकोले रिट निवेदन दाबी प्रभावहीन तथा निष्प्रयोजन हुन पुगेको छ। यस विषयमा लागू हुने राष्ट्रिय बिमा संस्थान ऐन, २०२५ को दफा ८(२) ले कुनै सञ्चालकलाई पदमा राख्न उचित छैन भन्ने लागेमा जुनसुकै बखत नेपाल सरकारले पदबाट हटाउन सक्ने व्यवस्था गरेको र सञ्चालककै परिभाषाभित्र सहायक प्रशासक पद पर्ने गरी उक्त ऐनको दफा २(ग) ले परिभाषा गरेको हुँदा निवेदन दाबी कानूनसम्मत छैन। रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको राष्ट्रिय बिमा संस्थानको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ।

निवेदकलाई सञ्चालकको हैसियतमा मात्र दफा ६(२) को अवधिको लागि नियुक्त गरिएको स्पष्ट छ। त्यसैले निजको तीन वर्षको कार्यकाल सञ्चालक

पदका लागि मात्र भएको र सहायक प्रशासक पदमा निजलाई कामकाज गर्न तोकिएको सम्म हो। उक्त पदको जिम्मेवारी तदर्थ रूपमा अर्को व्यवस्था नभएसम्मका लागि तोकिएको हो। निजलाई सहायक प्रशासकबाट हटाएको कुरा विभागीय कारबाही प्रकृतिको होइन। जसले जिम्मेवारी दिएको हो, उसैले झिकी दिएको हो। यो विषय विशुद्ध प्रशासकीय स्वविवेकको मामिला हो। तसर्थ यसप्रकारको कार्यबाट निवेदकको कुनै पनि मौलिक हक वा कानूनी हक हनन भएको अवस्था विद्यमान नभएकोले औचित्यहीन रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी सुरेन्द्र थापाको लिखित जवाफ।

निवेदकले उठाएको विषयमा प्रस्तुत मुद्दाको अन्तिम किनारा हुँदाको बखत सम्बोधन हुने नै हुँदा हाललाई अन्तरिम आदेश जारी गरी रहन परेन भन्नेसमेतको यस अदालतको मिति २०७३।९।३ को आदेश।

राष्ट्रिय बिमा संस्थान ऐन, २०२५ को दफा ६(१) बमोजिम नेपाल सरकार (मा.मन्त्रीस्तर) को मिति २०७२।१२।३ को निर्णयानुसार निवेदकलाई संस्थानको सञ्चालक पदमा नियुक्ति गरी अर्को व्यवस्था नभएसम्मका लागि सहायक प्रशासकको जिम्मेवारीसमेत तोकिएको हो। नेपाल सरकारको मिति २०७३।७।१२ को निर्णयानुसार श्री सुरेन्द्र थापालाई उक्त संस्थानमा रिक्त रहेको सञ्चालक पदमा नियुक्त गरी सहायक प्रशासकको समेत कामकाजसमेत गर्ने गरी तोकिएको छ। प्रस्तुत सन्दर्भमा निवेदकको सञ्चालक पद कायमै रहेको छ। निवेदकलाई अर्को व्यवस्था नहुन्जेलसम्मको लागि सहायक प्रशासकको कामकाज गर्न तोकिएकोमा हाल सो जिम्मेवारीबाट मात्र हटाएको हुँदा निवेदन दाबी तर्कसङ्गत र औचित्यपूर्ण नहुँदा खारेज भागी छ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार उपप्रधानमन्त्री तथा अर्थमन्त्री कृष्णबहादुर महारा र नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालय, वित्तीय क्षेत्र व्यवस्थापन महाशाखाको तर्फबाट पेस भएको लिखित

जवाफ ।

आदेश खण्ड

नेपालको संविधानको धारा १३३ (२) बमोजिम यसै अदालतको अधिकारक्षेत्रभित्रको प्रस्तुत रिट निवेदनसहितको मिसिल अध्ययन गरी निवेदकका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिप्रसाद उप्रेती र विद्वान् अधिवक्तात्रय डा. श्री चन्द्रकान्त ज्ञवाली, श्री टिकाराम भट्टराई र श्री बद्रीराज भट्टले निवेदकलाई ३ वर्षको कार्यकाल तोकी संस्थानको सञ्चालकमा मिति २०७२।१२।३ मा नियुक्त गरी सहायक प्रशासकको समेत जिम्मेवारी तोकिएकोमा सो कार्यकाल पूरा नहुँदै विना कारण सुनुवाइको मौकासमेत नदिई मिति २०७३।७।१२ मा सहायक प्रशासकको जिम्मेवारीबाट हटाई विपक्षी सुरेन्द्र थापालाई सो पदको जिम्मेवारी दिइएको छ । राष्ट्रिय बिमा संस्थान ऐन, २०२५ को दफा ६(२) ले ३ वर्षको पूरा अवधिका लागि नियुक्ति भएका निवेदकलाई सो अवधि पूरा नहुँदै जिम्मेवारीबाट हटाउने गरी भएका काम कारबाही प्रचलित कानूनप्रतिकूल हुँदा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी अर्थ मन्त्रालयसमेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री चन्द्रकान्त खनाल, राष्ट्रिय बिमा संस्थानको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री पदमबहादुर गिरी र विपक्षी सुरेन्द्र थापाको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्तात्रय श्री ओमप्रकाश अर्याल, श्री अर्जुनकुमार अर्याल र श्री शिवहरी तिमिल्सेनाले राष्ट्रिय बिमा संस्थान ऐन, २०२५ को दफा ६(२) ले सञ्चालक पदको पदावधि ३ वर्षको हुने भनी निर्धारण गरेको अवस्था हो । सहायक प्रशासकको पदावधि ऐनमा छैन । निवेदकलाई सञ्चालक पदमा नियुक्ति गर्दा संस्थानको सञ्चालक ३ वर्षको अवधिको लागि र सहायक प्रशासकमा अर्को व्यवस्था नभएसम्मका लागि मात्र भनी जिम्मेवारी तोकिएको निजको नियुक्तिपत्रबाट नै स्पष्ट हुन्छ ।

निवेदकलाई सञ्चालक पदबाट हटाइएको अवस्था नभई सहायक प्रशासकको जिम्मेवारीबाट सम्म मुक्त गरिएको हो । अर्को व्यवस्था नभएसम्मका लागि जिम्मेवारी तोकिएको व्यक्तिलाई अर्को व्यवस्था गरी जिम्मेवारीबाट मुक्त गर्न सकिने नै हुन्छ । तसर्थ निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी हुने कुनै आधार नहुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।

अब यसमा निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनु पर्ने हो होइन ? सोही विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, निवेदकलाई नेपाल सरकार माननीय मन्त्रीस्तरको मिति २०७२।१२।३ को निर्णयले राष्ट्रिय बिमा संस्थान ऐन, २०२५ को दफा ६(१) र (२) बमोजिम ३ वर्ष अवधिको लागि संस्थानको सञ्चालकको पदमा नियुक्ति गरी सहायक प्रशासकसमेतको जिम्मेवारी तोकिएको, सोअनुसार ३ वर्षको पूरा अवधिमा निर्विवाद कार्य गर्न पाउने कानूनी हक हुँदाहुँदै नेपाल सरकार माननीय मन्त्रिस्तरको मिति २०७३।७।१२ को निर्णयले सहायक प्रशासकको जिम्मेवारीबाट मुक्त गरी विपक्षी सुरेन्द्र थापालाई सो पदको जिम्मेवारी दिइएकोले निवेदकलाई जिम्मेवारीबाट मुक्त गर्ने गरी भएका काम कारबाही उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी तीन वर्षको अवधिसम्म कामकाज गर्न दिनु भनी परमादेश जारी गरिपाउँ भन्ने मुख्य निवेदन दाबी रहेछ । निवेदकलाई संस्थानको सञ्चालक पदबाट हटाएको नभई सहायक प्रशासकको जिम्मेवारीबाट सम्म मुक्त गरिएको हो । सहायक प्रशासकको जिम्मेवारीमा अर्को व्यवस्था नभएसम्मको लागि मात्र तोकिएको, सो पदमा ३ वर्षको कार्यकाल भनी राष्ट्रिय बिमा संस्थान ऐन, २०२५ मा किटान नभएको र निजलाई दिइएको नियुक्तिमा पनि अवधि किटान नगरिएकोले मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने होइन भन्ने विपक्षीहरूको लिखित जवाफ बेहोरा देखियो ।

३. प्रस्तुत विवादमा नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयको च.नं. ३०३ मिति २०७२।१२।०४ को निवेदकलाई दिइएको नियुक्ति पत्र हेर्दा राष्ट्रिय बिमा संस्थान ऐन, २०२५ को दफा ६(१) बमोजिम सोही दफाको उपदफा २ बमोजिमको अवधिका लागि नेपाल सरकार (मा.मन्त्रीस्तर) को मिति २०७२।१२।३ को निर्णयानुसार राष्ट्रिय बिमा संस्थानको सञ्चालकको पदमा नियुक्ति गरी अर्को व्यवस्था नभएसम्मका लागि राष्ट्रिय बिमा संस्थानको सहायक प्रशासकको समेत कामकाज गर्ने गरी तोकिएको देखियो। त्यसैगरी सोही मन्त्रालयको च.नं. ११८ मिति २०७३।७।१२ को पत्र हेर्दा नेपाल सरकारको (मा.मन्त्रीस्तरको) मिति २०७३।७।१२ को निर्णयानुसार निवेदकलाई सहायक प्रशासक पदको जिम्मेवारीबाट हटाइएको रहेछ। सोही मिति २०७३।७।१२ को निर्णय र सो निर्णयानुसार निवेदकलाई दिइएको पत्र बदरको माग गरी निवेदक यस अदालतमा प्रवेश गरेको पाइयो। यसबाट निवेदकलाई पदावधि तोकी नियुक्त गरिएको संस्थाको “सञ्चालक” पदबाट हटाइएको नभई “सहायक प्रशासक” पदमा अर्को व्यवस्था नभएसम्मको लागि कामकाज गर्ने गरी तोकिएको जिम्मेवारीबाट फिर्ता लिएकोसम्म देखिन आयो।

४. यसर्थ प्रचलित कानूनमा बिमा संस्थानको सञ्चालक र सहायक प्रशासकको पदावधि सम्बन्धमा के कस्तो व्यवस्था छ र निवेदकलाई ३ वर्षको अवधि भुक्तान नहुँदै सहायक प्रशासकको जिम्मेवारीबाट मुक्त गर्न मिल्ने हो होइन ? भन्ने नै प्रस्तुत विवादमा निर्णय दिनु पर्ने विषय रहेको देखिन आयो।

५. तत् सम्बन्धमा हेर्दा, राष्ट्रिय बिमा संस्थान ऐन, २०५५ को दफा ६ ले संस्थानको सञ्चालक समितिको गठन र सञ्चालनको पदावधि सम्बन्धमा कानूनी व्यवस्था गरेको देखिन्छ। जसअनुसार उपदफा (१) मा संस्थानको सात जनासम्म सदस्य भएको एउटा सञ्चालक समिति हुनेछ र सो समितिमा बहुमत रहने

गरी अध्यक्षलगायत सञ्चालकहरूको नियुक्ति नेपाल सरकारले गर्नेछ, बाँकी सञ्चालकहरू साधारण सभामा सेयरवालाहरूद्वारा नियुक्ति हुनेछन् भन्ने र उपदफा (२) मा अध्यक्षलगायत सञ्चालकहरूको नियुक्ति तीन वर्षको लागि हुनेछ र कार्यावधि सकिएपछि पुनः नियुक्ति हुन सक्नेछन् भन्ने कानूनी व्यवस्था देखियो। उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाले संस्थानको सञ्चालक पदको पदावधिसम्म किटान गरेको तर प्रशासक वा सहायक प्रशासकको पदावधि किटान नगरेको पाइयो।

६. सञ्चालकको नियुक्तिको साथसाथै निवेदकलाई दिइएको संस्थानको “सहायक प्रशासक” को जिम्मेवारी पनि ३ वर्षको अवधिको लागि हो होइन ? भन्नेतर्फ विचार गर्दा, राष्ट्रिय बिमा संस्थान ऐन, २०२५ को दफा २(ग) मा “सञ्चालक” भन्नाले यो ऐनबमोजिम नियुक्त भएको संस्थानको सञ्चालक सम्झनु पर्दछ, यो शब्दले प्रशासक र सहायक प्रशासकलाई समेत जनाउँछ भनी परिभाषित गरेको देखिन्छ। सोही कानूनी व्यवस्थाअनुसार सहायक प्रशासकमा आफूलाई दिइएको जिम्मेवारीसमेत ३ वर्षको लागि हो भन्ने निवेदकको कथन रहेको देखिन्छ। उल्लिखित दफा २(ग) ले गरेको कानूनी व्यवस्थाबाट संस्थानको सञ्चालकमध्येबाटै प्रशासक र सहायक प्रशासक हुन सक्ने देखिए पनि ऐनमा सञ्चालकको मात्र पदावधि तोकेको छ, प्रशासक वा सहायक प्रशासक पदको पदावधि तोकेको देखिएन।

७. अर्कोतर्फ सञ्चालकको अयोग्यता, पद रिक्त हुने अवस्थासमेतको व्यवस्था ऐनमा गरी सञ्चालकहरू रहेको समितिको बैठक, साधारण सभा बोलाउनेलगायत नेपाल सरकारको सामान्य निर्देशनका अधीनमा रही संस्थानको सबै काम कारबाहीको रेखदेख र व्यवस्था सञ्चालक समितिले गर्ने भन्ने व्यवस्था ऐनमा उल्लेख रहेको छ। प्रशासक र सहायक प्रशासक सम्बन्धमा दफा २(ग) मा “सञ्चालक” भन्नाले प्रशासक र सहायक प्रशासकलाई समेत जनाउँछ

भनी परिभाषित गरेबाहेक ऐनमा कहिकतै पनि यस्ता प्रशासक र सहायक प्रशासकको काम कर्तव्य अधिकार तथा जिम्मेवारीको र प्रशासक वा सहायक प्रशासक भई काम गर्नेको सेवा सर्त सुविधा सम्बन्धमा व्यवस्था गरेको छैन । सामान्यतः सञ्चालकको काम कर्तव्य अधिकारभित्र नितान्त नीतिगत निर्णयका विषयहरू पर्ने र प्रशासक वा सहायक प्रशासकले व्यवस्थापकीय कार्य गर्ने भएकोले यी दुई पदहरूको काम, कर्तव्य र जिम्मेवारी फरक फरक हुन्छन् । सञ्चालकको पद र सञ्चालक समितिले गर्ने निर्णय कार्यान्वयन गर्ने एवम् संस्थानको व्यवस्थापकीय कार्य हेर्ने पदाधिकारी एकै व्यक्ति हुनुलाई संस्थानको सुशासनको दृष्टिकोणबाट उचित मानिँदैन, तथापि साबिकदेखि ऐनमा यस प्रकृतिको व्यवस्था गरिएबाट सो व्यवस्था संशोधन नभएसम्म त्यस्तो प्रकृतिको नियुक्ति गर्न सक्ने नै देखियो । तर ऐनमा पदावधि नतोकिएबाट प्रशासक वा सहायक प्रशासकमा गरिने नियुक्ति अस्थायी प्रकृतिको हुने भन्ने ऐनको मनसाय रहेको मान्नु पर्ने हुन्छ ।

८. अब प्रस्तुत विवादमा निवेदकलाई अर्थ मन्त्रालयबाट दिइएको च.नं. ३०३ मिति २०७२।१।४ को नियुक्ति पत्रको सन्दर्भमा विचार गर्दा, निजलाई राष्ट्रिय बिमा संस्थान ऐन, २०२५ को दफा ६(२) बमोजिमको अवधिका लागि सञ्चालक पदमा नियुक्ति गरी अर्को व्यवस्था नभएसम्मका लागि मात्र संस्थानको सहायक प्रशासक पदमा कामकाज गर्ने गरी तोकिएको देखियो । अर्को व्यवस्था नभएसम्मका लागि भनी दिइएको जिम्मेवारी तदर्थ प्रकृतिको हुन्छ । यसप्रकारको जिम्मेवारी कुनै निश्चित अवधि वा समयको लागि भन्ने हुँदैन । ऐनमा स्पष्ट रूपमा पदावधि नतोकिएको अवस्थामा जुन निकायले जुन तरिकाले जिम्मेवारी दिने अधिकार राख्दछ, सोही निकायले सोही तरिकाले जिम्मेवारीबाट हटाउन सक्ने हैसियत पनि राख्दछ । अर्को व्यवस्था नभएसम्मका लागि भनी दिइएको तदर्थ प्रकृतिको जिम्मेवारीबाट हटाउन सुनुवाइको मौका दिई

रहनु आवश्यक हुँदैन । तसर्थ अधिकारप्राप्त निकायले अर्को व्यवस्था गरे वा भएपश्चात् दिएको तदर्थ प्रकृतिको जिम्मेवारीबाट हटाउन नसक्ने भन्न मिल्दैन ।

९. निवेदकको कानून व्यवसायीबाट प्रस्तुत विवादको प्रकृतिसँग मिल्ने भनी डा. शिवहरी श्रेष्ठ वि. नेपाल सरकार मन्त्रपरिषद्को कार्यालयसमेत भएको उत्प्रेषण परमादेश मुद्दामा (ने.का.प. २०६७, अंक १२, नि.नं. ८५२६) रीट जारी भई निवेदकलाई प्रशासक पदमा पुनर्स्थापित गरिएको हुँदा प्रस्तुत विवादमा सो आदेशबमोजिम हुनु पर्ने भन्ने जिकिर लिइएको छ । तर उक्त मुद्दामा राष्ट्रिय बिमा संस्थानको प्रशासक पदमा प्रतिस्पर्धात्मक रूपमा छनौट गर्न आवेदन लिई प्रतिस्पर्धा गराई अन्तरवार्तालगायतका सम्पूर्ण छनौट प्रक्रिया पूरा गरी ३ वर्षको लागि भनी समय तोकी प्रशासकमा नियुक्त गरिएको र निजको व्यवसायिक योजनाका आधारमा कार्य सम्पादन सूचकसहितको समझदारी पत्र तथा कार्य सम्पादन सम्झौतासमेत सम्पन्न भएको देखियो । त्यसरी प्रतिस्पर्धाबाट छनौट भई प्रशासक पदको लागि ३ वर्षको अवधि तोकी नियुक्त गरेको र सञ्चालकको पदमा समेत नियुक्ति भई दुवै पदको लागि ३ वर्षे पदावधि एकैसाथ प्रारम्भ भएको देखियो । यसरी पदावधि तोकी नियुक्त भएको अवस्थामा कानूनी व्यवस्थाको कुनै साहारा नलिई दिइएको अवकाललाई यस अदालतले मान्यता नदिएको पाइयो । प्रस्तुत विवादमा निवेदक कुनै प्रतिस्पर्धाबाट आफ्नो क्षमता र दक्षता प्रदर्शित गरी छनौट भएको नभई मिति २०७२।१।२।३ को नेपाल सरकार (मन्त्रीस्तरीय) निर्णयबाट ३ वर्षको लागि सञ्चालकमा नियुक्ति गरिएको र अर्को व्यवस्था नभएसम्मको लागि सहायक प्रशासकको जिम्मेवारीसमेत तोकिएको देखिएकोमा सो नियुक्ति पत्रलाई निवेदकले स्वीकार गरी कामकाज गर्दै आएको अवस्थामा त्यस्तो अवधि नतोकी दिइएको सहायक प्रशासकको जिम्मेवारी फिर्ता लिइएको पाइयो । तसर्थ निवेदकको तर्फबाट पेस भएको

उल्लिखित ने.का.प. २०६७ अंक १२ नि.नं. ८५२६ मा प्रकाशित भएको आदेशसँग सम्बन्धित विवाद र प्रस्तुत विवादमा समावेश भएको तथ्य, नियुक्तिको प्रक्रिया, अवस्था र परिस्थिति फरक फरक रहेको पाइएकोले उक्त विवादमा भएको व्याख्याले निवेदकलाई मद्दत गर्न सक्ने देखिएन।

१०. तसर्थ राष्ट्रिय बिमा संस्थान ऐन, २०२५ को दफा ६(२) मा पदावधि तोकिएको संस्थानको सञ्चालकको जिम्मेवारीबाट यी निवेदकलाई मुक्त गरिएको नदेखिएको, ऐनमा स्पष्ट रूपमा सहायक प्रशासकको पदावधि नतोकिएको, निवेदकलाई सञ्चालकको पदमा नियुक्ति दिँदाको अवस्थामा नै अर्को व्यवस्था नभएसम्मको लागि भनी तदर्थ रूपमा अस्थायी प्रकृतिबाट सहायक प्रशासकको समेत जिम्मेवारीसम्म तोकिएको देखिएको र सहायक प्रशासकको पदमा मिति २०७३।७।१२ मा विपक्षी सुरेन्द्र थापालाई तोकिएको निवेदकलाई सो पदको जिम्मेवारीबाट सम्म हटाएको देखिएकोले निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नु पर्ने अवस्था देखिएन। प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। यो आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. केदारप्रसाद चालिसे

इजलास अधिकृत: आनन्दराज पन्त
इति संवत् २०७५ साल असार १२ गते रोज ३ शुभम्।

ॐ ॐ ॐ

निर्णय नं. १०१९२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री केदारप्रसाद चालिसे
माननीय न्यायाधीश श्री सपना प्रधान मल्ल

आदेश मिति : २०७३।१।१२

०७२-WO-००१०

मुद्दा : उत्प्रेषण

निवेदक : काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं महानगरपालिका
वडा नं. ३५ बस्ने संविधान सभा सदस्य एवं
पूर्व उद्योग मन्त्री कर्णबहादुर थापा
विरुद्ध

विपक्षी : निर्वाचन आयोग, कान्तिपथ काठमाडौं नेपाल

- फरक हैसियतको प्रयोग गरी निर्वाचन कार्यक्रममा सहभागी हुँदा सरकारी पदअनुसार भत्ता सुविधा तथा सरकारी यातायात सुरक्षालगायतका कुनै पनि भौतिक वा आर्थिक स्रोत साधन प्रयोग नभएको सुनिश्चितता गर्नुपर्ने दायित्व जिम्मेवार राजनीतिक दल र पदीय जिम्मेवारी भएका व्यक्तिहरूमै रहने।
- निर्वाचन आचार संहिता परिपालना गराउन अनुगमनमा आएको टोलीलाई सभ्य व्यवहार गर्नु गराउनु प्रत्येक राजनीतिककर्मीको अपेक्षाकृत भूमिका हुने।
- निर्वाचन आचार संहिता उल्लङ्घन गर्दा निर्वाचन आयोगले कारबाही पनि गर्न सक्दछ तर त्यस्तो कारबाही गर्दा उचित कानूनको प्रयोग (Due process law)

गर्नु पर्दछ । तर त्यसरी कानूनी कारबाही गर्दा कानूनको सर्वमान्य सिद्धान्तलाई नै अवमूल्यन हुने गरी वा मौलिक अधिकारकै उल्लङ्घन गर्न भने नमिल्ने ।

(प्रकरण नं. ६)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता श्री भिमार्जुन आचार्य

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री संजिव रेग्मी

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

आदेश

न्या. सपना प्रधान मल्ल : तत्कालीन नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा ३२ र धारा १०७(२) बमोजिम यस अदालतको क्षेत्राधिकारान्तर्गतको भई दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार रहेको छ:-

मिति २०७१/०३/०८ गते कैलाली क्षेत्र नं. ६ को उपनिर्वाचन समयमा म उद्योगमन्त्रीको जिम्मेवारीमा थिएँ । म बाजुरा निर्वाचन क्षेत्रबाट संविधानसभामा निर्वाचित प्रतिनिधि हुँ । म सो समयमा नेकपा एमालेको केन्द्रीय कमिटीको सदस्यको हैसियतमा समेत क्रियाशिल थिएँ । त्यसभन्दा अगाडि म नेकपा एमाले सेती अञ्चल समन्वय कमिटीको संयोजक भएर सेती अञ्चलभरी पार्टीको नेतृत्व पनि समालिसकेको व्यक्ति हुँ । कैलाली क्षेत्र नं. ६ को उपनिर्वाचनको समयमा सो क्षेत्रको विभिन्न स्थानमा गई ने.क.पा. एमाले पार्टीको प्रचार प्रसार एवं आमसभाहरूमा सरिक भएको कार्य मन्त्रीको हैसियतमा नभई पार्टी नेताको हैसियतमा हो । आचारसंहिताको उल्लङ्घन गरेको भनी मलाई लगाइएको आरोप नै पूर्वाग्रही छ ।

कैलाली क्षेत्र नं. ६ को उपनिर्वाचनको समयमा तत्कालीन मन्त्रिपरिषद्का सदस्यहरूको बीचमा अनौपचारिक छलफल हुँदा उक्त निर्वाचनमा मन्त्रीको हैसियतले निर्वाचनका कुनै पनि गतिविधिमा सामेल नहुने तर बहालवाला मन्त्री पार्टीको कुनै जिम्मेवारीमा भएमा सो जिम्मेवारीको आधारमा राजनीतिक गतिविधिमा सामेल हुन सकिने, त्यस्तो राजनीतिक सहभागितालाई आचार संहिता उल्लङ्घन भएको नमानिने भनी स्पष्ट पारिएको थियो । मेरो आफ्नो निर्वाचन क्षेत्र बाजुरामा निजी कामको सिलसिलामा जाँदै गर्दा कैलाली क्षेत्र नं. ६ को निर्वाचनको प्रचार प्रसारको समय थियो । मन्त्रीका हैसियतले प्राप्त हुने सुरक्षा गार्ड, झण्डावाला सरकारी सवारीलगायत कुनै पनि सरकारी सुविधाको प्रयोग नगरी नेकपा एमालेको केन्द्रीय सदस्यको हैसियतले कैलालीको धनगढीमा आयोजित एक खुला सभामा म उपस्थित भएको हुँ । पार्टीको केन्द्रीय सदस्यका हैसियतले राजनीतिक सभामा उपस्थित हुन मेरो संवैधानिक हक पनि हो । यो कुनै आचारसंहिता उल्लङ्घनको कसुर होइन । मन्त्रीका हैसियतले गर्न नहुने भनी गरिएको आचार संहिताको व्यवस्थाअनुसार मन्त्रीको हैसियतबाट त्यस्तो कुनै पनि आचारसंहिताको उल्लङ्घन हुने कार्य गरेको छैन । मन्त्रीका हैसियतले गर्न नहुने आचारसंहिताको विषयले पार्टीको केन्द्रीय सदस्यको हैसियतले गर्न सक्ने संवैधानिक हकको विषयलाई संकुचित गर्न सक्दैन ।

संविधानसभा सदस्य निर्वाचन आचार संहिता, २०७० नेपालका राजनीतिक पार्टीको समेत सहमति र सहभागितामा निर्वाचन आयोग, नेपालद्वारा जारी गरिएको संहिता हो । यो आचार संहिताको मूल उद्देश्य निर्वाचनलाई निष्पक्ष, स्वतन्त्र, पारदर्शी, स्वच्छ र विश्वसनीय बनाउनु रहेको छ । राज्यको साधन स्रोतको प्रयोग गरेर कुनै राजनीतिक पार्टी विशेषको हित हुने काममा राजकीय निकायमा रहेका व्यक्ति र

संस्थाले अधिकारको दुरुपयोग नगरुन् भन्ने हेतुले आचार संहिताको दफा ५९ को व्यवस्था गरिएको हो। यसप्रति मेरो पनि सम्मान छ। तर मन्त्रीको पदमा बहाल व्यक्ति पार्टीको कुनै जिम्मेवारीमा रहन नपाउने भन्ने कानूनी व्यवस्था नरहेको परिप्रेक्ष्यमा पार्टीको केन्द्रीय सदस्यले निर्वाचन क्षेत्रमा गएको विषयलाई लिएर प्रचलित कानूनविपरीत मलाई जरिवाना गर्ने गरी भएको निर्णय एवं आदेश त्रुटिपूर्ण भई बदरभागी छ। एउटै व्यक्तिको एकै समयमा अनेकन व्यक्तित्व (Personality) हुन सक्ने विधिशास्त्रीय मान्यता हो।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १(२) मा यस संविधानको पालना गर्नु प्रत्येक व्यक्तिको कर्तव्य हुनेछ भन्ने व्यवस्था भई धारा १३(१) मा सबै नागरिक कानूनको दृष्टिमा समान हुनेछन्, कसैलाई कानूनको समान संरक्षणबाट वञ्चित गरिने छैन भन्ने व्यवस्था छ। पार्टीको केन्द्रीय सदस्यको हैसियतले सरकारी सुविधाको प्रयोगसम्म नगरी निर्वाचन क्षेत्रमा गएको मेरो संवैधानिक हकको विषयलाई कुनै पनि प्रचलित कानूनले निषेध नगरेको अवस्थामा मलाई जरिवाना गर्ने गरी भएको निर्णय त्रुटिपूर्ण छ। मन्त्रीका हैसियतले गर्न नहुने भनी गरिएको आचार संहिताको व्यवस्थाअनुसार मन्त्रीको हैसियतबाट त्यस्तो कुनै पनि आचार संहिताको उल्लङ्घन हुने कार्य मैले गरेको छैन।

म निवेदक २०५६, २०६४ र २०७० भएको निर्वाचनहरूमा बाजुरा जिल्लाबाट पार्टीका तर्फबाट उम्मेदवार भई कुनै पनि निर्वाचनमा निर्वाचनसम्बन्धी कुनै पनि कानून, आचार संहिता, निर्देशन, निर्देशिका, निर्णयको उल्लङ्घनको आरोपसमेत नलागेको व्यक्ति हुँ। सधैं विधि र कानूनको मान्यतालाई पालना गर्दै आएको एक राजनीतिक व्यक्तिलाई नगरिएको कामका लागि आरोपित गरी दुरगामी राजनीतिक भविष्यसमेतमा असर पर्ने गरी भएको जरिवानाको निर्णय बदर गरी न्याय इन्साफ पाऊँ। अतः माथि

विभिन्न प्रकरणहरूमा उल्लेख भएबमोजिम विपक्षी निर्वाचन आयोगबाट म निवेदकलाई रु.१००।- (एक सय) जरिवाना गर्ने गरी भएको निर्णय र तत्सम्बन्धमा प्रेषित आयोगको च.नं. ७९९, मिति २०७१/०३/०७ को पत्र, च.नं. ८७ मिति २०७१/१२/१० को पत्रलगायत सो सम्बन्धमा भए गरेका सम्पूर्ण निर्णय, आदेश, पत्राचारहरूसमेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी यसप्रकारका क्षेत्राधिकार बाहिरका अनुचित निर्णय नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीका नाममा परमादेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदन।

निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो? आदेश जारी हुनु नपर्ने कानूनबमोजिमको आधार र कारण भए यो आदेशको सूचना म्याद प्राप्त भएको मितिले बाटोको म्यादबाहेक १५(पन्ध्र) दिनभित्र सम्बन्धित मिसिलसमेत साथै राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी यो आदेश र रिट निवेदनको एकप्रति प्रतिलिपि साथै राखी विपक्षीका नाममा म्याद सूचना जारी गरी लिखित जवाफ प्राप्त भएपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतबाट मिति २०७२/०४/०८ मा भएको कारण देखाउ आदेश।

संवत् २०७० साल मंसिर ४ गते सम्पन्न भएको संविधानसभा सदस्य निर्वाचनको लागि निर्वाचन आयोग ऐन, २०६३ को दफा २८ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी निर्वाचन आयोगले निर्वाचन आचार संहिता बनाई लागू गरेको थियो। उक्त आचार संहिता, २०७० साल श्रावण ७ गतेदेखि लागू हुने गरी स्वीकृत गरी मिति २०७०/०३/२६ को नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित भएकोमा २०७१ साल असार ८ गते सम्पन्न भएको काठमाडौं निर्वाचन क्षेत्र नं. २, चितवन निर्वाचन क्षेत्र नं. ४, बर्दिया निर्वाचन क्षेत्र नं. १ र कैलाली निर्वाचन क्षेत्र नं. ६ को संविधानसभा सदस्यको उपनिर्वाचनका लागि उक्त आचार संहिताको दफा ३९, ७०, ९०, ९१, ९२ र ९६(३), अनुसूची -२ को खण्ड (ख) र

अनुसूची -४ का व्यवस्थाहरू लागू नहुने गरी र अन्य व्यवस्थाहरू मिति २०७१/०१/०५ देखि लागू हुने गरी मिति २०७१/०१/२९ को नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित भएकोमा उक्त सूचनाको खण्ड (क) बमोजिम उक्त आचार संहिता नेपाल सरकार, सरकारी तथा अर्धसरकारी संस्था, स्थानीय निकाय र राजनीतिक दलको हकमा लागू भएको थियो। उक्त आचार संहिताको दफा ५९ मा “नेपाल सरकारका मन्त्री तथा राजनीतिक नियुक्ति पाएका व्यक्तिले सरकारी कामका लागि भ्रमण वा निरीक्षणमा जाँदा वा जुनसुकै सरकारी काममा संलग्न रहँदा निर्वाचन प्रचार प्रसारको काममा संलग्न हुनु हुँदैन भन्ने प्रस्ट व्यवस्था छ। रिट निवेदक नेपाल सरकारका तत्कालीन मन्त्रीले आफू पदमा बहाल रहँदा राजनीतिक दलको तर्फबाट निर्वाचन प्रचार प्रसारमा संलग्न हुनु नहुने कुरा जानी जानी निर्वाचनलाई प्रभाव पार्ने उद्देश्यले विपक्षीले कैलालीमा गई आफू संलग्न राजनीतिक दलको तर्फबाट निर्वाचन प्रचार प्रसार गरी उक्त आचार संहिता उल्लङ्घन गर्नुभएको थियो। आचार संहिताको पालना भए नभएको सम्बन्धमा निर्वाचन आयोगले आवश्यकताअनुसार जिल्ला र निर्वाचन क्षेत्र तहमा समेत उपयुक्त संयन्त्र निर्माण गरी जाँचबुझ तथा अनुगमन गर्न सक्ने, यसरी अनुगमन गर्दा कसैबाट आचार संहिताको उल्लङ्घन गरेको देखिएमा रोक्न वा बदर गर्न आदेश दिन सक्ने, आयोगले दिएको आदेशबमोजिम काम कारबाही नरोक्ने पदाधिकारी वा निकायलाई एकलाख रुपैयाँसम्म जरिवाना तथा सम्बन्धित उम्मेदवारको उम्मेद्वारी रद्द गर्न सक्नेसम्मको अधिकार निर्वाचन आयोग ऐन, २०६३ को दफा २९ ले आयोगलाई प्रदान गरेको हुँदा आयोगलाई प्राप्त अधिकारअन्तर्गत रही गरिएको काम कारबाहीको विरुद्धमा रिट जारी हुन सक्ने अवस्था नहुँदा निवेदकको दाबी आधारहीन र खारेजभागी भएकोले खारेज गरिपाउँ भन्ने निर्वाचन आयोगको तर्फबाट ऐ.का सचिव शारदाप्रसाद त्रितालको लिखित

जवाफ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान् अधिवक्ता श्री भिमार्जुन आचार्यले निवेदक बाजुरा जिल्लाबाट निर्वाचित संविधान सभाको सभासद् भई नेपाल सरकारको उद्योग मन्त्रीको हैसियतमा कैलाली जिल्लाको क्षेत्र नं. ६ मा हुन गइरहेको उपनिर्वाचनमा प्रचार प्रसार गरी संविधानसभा सदस्य निर्वाचन आचार संहिता, २०७० को दफा ५९ बमोजिम कसुर गरेको नभई निवेदक नितान्त पार्टीको केन्द्रीय कार्यक्रममा गएको हुँदा उक्त दफा ५९ आकर्षित हुँदैन। निवेदक नेपाल सरकारको मन्त्रीको हैसियतमा नभई आफ्नो व्यक्तिगत पार्टीको काममा सहभागी हुन गएको हुँदा निर्वाचन आयोगबाट निवेदकलाई एक सय रुपैयाँ जरिवाना हुने गरी भएको निर्णय र सो सम्बन्धमा भए गरेका सम्पूर्ण आदेश पत्राचारहरू उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो।

विपक्षी निर्वाचन आयोगको तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री संजिव रेग्मीले सरकारको कुनै पनि निर्वाचनमा प्रभाव परेको हुनुहुँदैन भन्ने निर्वाचन आचार संहिताको मान्यता हो। सरकारको मन्त्रीको हैसियतमा रहेका निवेदकले निर्वाचन प्रचार प्रसार गरेको, धम्कीपूर्ण भाषा प्रयोग गरेकोले मुख्य निर्वाचन अधिकृतले संविधानसभा सदस्य निर्वाचन आचार संहिता, २०७० को दफा २९ बमोजिम निर्णय गरेको र सो निर्णयउपर पुनरावलोकन गरिपाउँ भनी निवेदन दिएकोमा निर्वाचन आयोगले पुनरावलोकन हुँदैन भनेपछि निवेदक रिटमार्फत अदालत प्रवेश गरेको देखिन्छ। यसरी मुख्य निर्वाचन अधिकृतले दिएको प्रतिवेदनउपर भएको निर्णय कानूनसम्मत भएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो।

उपर्युक्त बहस जिकिरसमेत सुनी प्रस्तुत रिट

निवेदनमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुने हो वा होइन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनु पर्ने देखिन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, म निवेदक २०५६, २०६४ र २०७० भएको निर्वाचनहरूमा समेत बाजुरा जिल्लाबाट उम्मेदवार भई निर्वाचनमा सहभागी भएको र कुनै पनि निर्वाचनमा कानून, आचार संहिता, निर्देशन, निर्देशिका, निर्णयको उल्लङ्घनको आरोपसमेत नलागेको व्यक्ति हुँ। सधैँ विधि र कानूनको मान्यतालाई पालना गर्दै आएको एक राजनीतिक व्यक्तिलाई नगरिएको कामका लागि आरोपित गरी दुर्गामी राजनीतिक भविष्यसमेतमा असर पर्ने गरी आचार संहिताको उल्लङ्घन गरेको भनी कारबाही स्वरूप जरिवाना गर्ने गरी भएको निर्णय बदर गरी न्याय इन्साफ पाऊँ । विपक्षी निर्वाचन आयोगबाट म निवेदकलाई रु. १००।- (एक सय) जरिवाना गर्ने गरी भएको निर्णय र तत्सम्बन्धमा प्रेषित आयोगको च.नं. ७९९ मिति २०७१/०३/०७ को पत्र, च.नं. ८७ मिति २०७१/१२/१० को पत्रलगायत सो सम्बन्धमा भए गरेका सम्पूर्ण निर्णय, आदेश, पत्राचारहरूसमेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी क्षेत्राधिकारबाहिरका अनुचित निर्णय कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी परमादेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदकको मुख्य दाबी रहेको पाइन्छ ।

३. रिट निवेदक २०७१।३।८ को उपनिर्वाचनको समयमा उद्योग मन्त्रीको जिम्मेवारीमा रहेको र तत्कालीन मन्त्रिपरिषद्को सदस्यहरूबीच अनौपचारिक छलफल हुँदा बहालवाला मन्त्री पार्टीको कुनै जिम्मेवारीमा भएमा सो जिम्मेवारीका आधारमा राजनीतिक गतिविधिमा सामेल हुन सकिने र त्यस्तो राजनीतिक सहभागितालाई आचार संहिता उल्लङ्घन भएको नमानिने भन्ने दलिल पेस गर्नु भए तापनि विपक्षीले त्यस्तो कुनै सहमति पेस गर्न सक्नु भएको अवस्था छैन । यसरी निर्वाचन प्रचार प्रसारमा मन्त्रीको

हैसियतमा नभई पार्टी नेताको हैसियतमा सहभागी भएको प्रमाण यस आयोगमा निर्णय पुनरावलोकन गरिपाउँ भनी निवेदन दिएका बखत र हाल सम्मानित अदालतमा रिट दायर गर्दासमेत विपक्षीले पेस गर्न सक्नु भएको अवस्था नदेखिँदा मनोगत आधारमा दायर भएको रिट खारेज गरिपाउँ भन्ने विपक्षी निर्वाचन आयोगको लिखित जवाफ देखियो ।

४. निवेदक मिति २०७१/०३/०८ मा हुन गइरहेको कैलाली क्षेत्र नं. ६ को उपनिर्वाचनको समयमा उद्योगमन्त्रीको जिम्मेवारीमा रहेको देखिन्छ । सो समयमा रिट निवेदक नेकपा एमालेको केन्द्रीय कमिटीको सदस्यको हैसियतमा समेत क्रियाशिल रहेको देखियो । कैलाली क्षेत्र नं. ६ को उपनिर्वाचनको समयमा सो क्षेत्रको विभिन्न स्थानमा गई नेकपा एमाले पार्टीको प्रचार प्रसार एवं आमसभाहरूमा सरिक भएको कार्य मन्त्रीको हैसियतमा नभई पार्टी नेताको हैसियतमा मिति २०७१/०३/०२ गतेदेखि ऐ. १० गतेसम्म कैलाली, अछाम र बाजुरामा अगुवा कार्यकर्ता प्रशिक्षण कार्यक्रममा प्रशिक्षकको रूपमा सरिक भएको तथ्य ने.क.पा. एमाले सेती अञ्चल समन्वय कमिटी धनगढी, कैलालीको मिति २०७१/०३/०२ को निमन्त्रणा पत्रबाट देखिन आयो ।

५. रिट निवेदकको दुइवटा हैसियतमा रहेको देखिन्छ । एउटा नेपाल सरकारको मन्त्री तथा अर्का ने.क.पा. एमालेको केन्द्रीय सदस्य । अब कुनै व्यक्तिको फरक फरक हैसियत हुन्छ वा हुन्न भन्ने सन्दर्भमा विचार गर्नु पर्ने देखिन्छ । कुनै पनि व्यक्तिको दुई वा दुइभन्दा बढी जिम्मेवारी र फरक फरक हैसियत (Capacity) हुन सक्ने हुन्छ भन्ने सम्बन्धमा Salmond on Jurisprudence (Twelfth Edition) मा Persons on Double Capacity and Double Personality को बारेमा लेखिएको छ:-

English law recognizes many different capacities in which a man may act.

A man may have power to act in an official or representative capacity or he may act in his private capacity or on his own account. Thus, if a person is acting as a trustee, the question may arise whether he is acting as a trustee for fund A or for fund B or if a person is acting as director whether he has powers and duties of a trustee, etc. The fact to be noticed is that if a man has two or more capacities it does not give him the power to enter into a legal transaction with himself. Double capacity must not connote double personality. English law does not recognize double personality of the individual. For example, at common law, a man could not sue himself or contract with himself or convey property to himself and it made no difference that he was acting on each side in a different capacity. - (Salmond on Jurisprudence, Twelfth Edition, Sweet and Maxwell South Asian Edition. Page no. 304, 305)

६. उपर्युक्त सिद्धान्तबमोजिम व्यक्तिसँग दुई वा सोभन्दा बढी हैसियत (क्षमता) रहेको हुन्छ । व्यक्तिको फरक फरक हैसियत रहे तापनि व्यक्तिले आफैँले आफूसँग करार गर्ने, मुद्दा हाल्ने वा आफैँलाई सम्पत्ति लिने दिने कार्य भने गर्न सक्दैन । रिट निवेदकले नेपाल सरकारको मन्त्रीको हैसियतले गर्ने प्रतिनिधित्व वा राजनीतिक दलको पार्टीको हैसियतले गर्ने प्रतिनिधित्व वा व्यक्तिको निजी हैसियतमा गर्ने प्रतिनिधित्व फरक फरक क्षमतामा

हुन सक्दछ । निर्वाचनको समयमा आचार संहिताको पूर्ण परिपालना गर्नु गराउनु प्रत्येक राजनीतिक दल, उम्मेदवार र कार्यकर्ता तथा सरकारी पदमा आसिन व्यक्तिहरूको पनि भूमिका रहने नै हुन्छ । यसमा पनि मन्त्रीजस्तो जिम्मेवार व्यक्तिको जिम्मेवारी त झन् बढी नै रहन्छ । यसर्थ फरक हैसियतको प्रयोग गरी निर्वाचन कार्यक्रममा सहभागी हुँदा सरकारी पदअनुसार भत्ता सुविधा तथा सरकारी यातायात सुरक्षालगायतका कुनै पनि भौतिक वा आर्थिक स्रोत साधन प्रयोग नभएको सुनिश्चितता गर्नुपर्ने दायित्व जिम्मेवार राजनीतिक दल र पदीय जिम्मेवारी भएका व्यक्तिहरूमै रहन्छ । निर्वाचन गराउने तथा आचार संहिता अनुगमन परिपालना गराउने निर्वाचन आयोगलाई आचार संहिताको कार्यान्वयनमा नेपाल सरकार गम्भीर र संवेदनशील हुनुपर्ने तथा निर्वाचन आचार संहिता कार्यान्वयनको लागि सहयोगको आवश्यक रहन्छ । पदीय दुरुपयोग कसैलाई पनि क्षम्य हुन सक्दैन । नेपाल सरकारको मन्त्री हुँदा कानूनभन्दा माथि कोही पनि हुन सक्दैन । निर्वाचन आचार संहिताविपरीत कसैले कार्य गर्दछ भने उसले पनि सजायबाट उन्मुक्ति पाउन सक्दैन । निर्वाचन आचार संहिता परिपालना गराउन अनुगमनमा आएको टोलीलाई सभ्य व्यवहार गर्नु गराउनु प्रत्येक राजनीतिक कर्मीको अपेक्षाकृत भूमिका पनि हो । निर्वाचन आचार संहिता उल्लङ्घन गर्दा निर्वाचन आयोगले कारबाही पनि गर्न सक्दछ तर त्यस्तो कारबाही गर्दा उचित कानूनको प्रयोग (Due process law) गर्नु पर्दछ । तर त्यसरी कानूनी कारबाही गर्दा कानूनको सर्वमान्य सिद्धान्तलाई नै अवमूल्यन हुने गरी वा मौलिक अधिकारकै उल्लङ्घन गर्न भने मिल्दैन ।

७. निवेदकको निर्वाचन क्षेत्र बाजुरामा निजी कामको सिलसिलामा जाँदै गर्दा कैलाली क्षेत्र नं. ६ को निर्वाचनको प्रचार प्रसारको समय परेको हुँदा बहालवाला मन्त्रीको हैसियतले प्राप्त हुने सुरक्षा

गार्ड, झण्डावाला सरकारी सवारी साधनलगायत कुनै पनि सरकारी सुविधाको प्रयोगसमेत नगरी ने.क.पा. एमालेको केन्द्रीय सदस्यको हैसियतले कैलालीको धनगढीमा आयोजित खुला सभामा सरिक भएको भन्ने देखिन्छ । मन्त्री पद राजनीतिक पद भएको, यस्तो पदमा आसिन व्यक्ति राजनीतिसँग टाढा रहन नसक्ने भई राजनीतिक प्रतिनिधित्व र जिम्मेवारीसमेत पूर्ण रूपमा बहन नै गर्नुपर्ने देखिन्छ । तर सरकारको शक्तिको प्रभाव मतदातामा नपार्नु वा सरकारी संयन्त्र र साधनको दुरुपयोग नगरी स्वच्छ निर्वाचनको सुनिश्चितता गर्नु निर्वाचन आयोगको उद्देश्य नै रहेको हुन्छ । निवेदक तत्कालीन उद्योग मन्त्रीको औपचारिक हैसियत (Official capacity) मा उपस्थित नभई पार्टीको केन्द्रीय सदस्यको रूपमा निजी हैसियतमा (Representative of party or private personal capacity) मा कार्यक्रममा उपस्थित भएको देखिन आयो । रिट निवेदक सरकारी काममा वा निरीक्षणमा जाँदा निर्वाचन प्रचार प्रसारमा संलग्न भएको नदेखिँदा संविधान सभा सदस्य निर्वाचन आचार संहिता, २०७० को दफा ५९ को उल्लङ्घन भएको देखिएन । पार्टीको केन्द्रीय सदस्यको हैसियतमा राजनीतिक सभा सम्मेलनमा सहभागिता जनाएको कुरालाई अन्यथा भन्न मिल्ने देखिएन ।

८. अतः माथि विवेचित आधार र कारणहरूसमेतबाट निवेदक कर्णबहादुर थापा उपनिर्वाचनको बेलामा नेपाल सरकारको बहालवाला मन्त्रीको हैसियतमा नभई पार्टीको केन्द्रीय सदस्यको हैसियतमा निर्वाचन क्षेत्रमा गएको विषयलाई लिएर संविधान सभा सदस्य निर्वाचन आचार संहिता, २०७० को दफा ५९ को आचार संहिता उल्लङ्घन गरेको भनी निर्वाचन आयोग ऐन, २०६३ को दफा २९(३) बमोजिम जरिवाना गर्ने गरी निर्वाचन आयोगबाट भएको निर्णय व्यक्तिको फरक क्षमता (Different Capacity) हुने विधिशास्त्रीय मान्यता न्यायको मान्य सिद्धान्तसमेत

विपरीत बिना कुनै आधार प्रमाण, कानूनको उचित प्रयोग बिना भएको देखिँदा निर्वाचन आयोगबाट निवेदक कर्णबहादुर थापालाई रु.१००।- (एक सय) जरिवाना गर्ने गरी भएको निर्णय र तत्सम्बन्धमा प्रेषित आयोगको च.नं. ७९९, मिति २०७१/०३/०७ को पत्र, च.नं. ८७ मिति २०७१/१२/१० को पत्रलगायत सो सम्बन्धमा भए गरेका सम्पूर्ण निर्णय, आदेश, पत्राचारहरूसमेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिदिएको छ । यसरी निर्वाचन आयोगको मिति २०७१/१२/१० च.नं. ८७ को पत्र कार्यान्वयन नगर्नु, नगराउनु भनी विपक्षी निर्वाचन आयोगको नाममा परमादेशको आदेश जारी हुने ठहर्छ । प्रस्तुत आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीलाई दिनु । प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. केदारप्रसाद चालिसे

इजलास अधिकृत: लोकबहादुर हमाल
इति संवत् २०७३ साल फागुन २ गते रोज २ शुभम् ।

निर्णय नं. १०१९३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री केदारप्रसाद चालिसे
माननीय न्यायाधीश श्री डम्बरबहादुर शाही
फैसला मिति : २०७५।१०।१७

मुद्दा : मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार

०७१-CR-०७३३

पुनरावेदक / प्रतिवादी : पूर्व घर भारत सुगौली भई हाल
जिल्ला पर्सा, वीरगन्ज उपमहानगरपालिका,
वडा नं. १२ घर भई हाल कारागार कार्यालय
भिमफेदी मकवानपुरमा थुनामा रहेको
राजकुमार सोनार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : परिवर्तित नाम मन्जरी साहसमेतको
जाहेरीले नेपाल सरकार

०७१-CR-१३०५

पुनरावेदक / वादी : परिवर्तित नाम मन्जरी साहसमेतको
जाहेरीले नेपाल सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : पूर्व घर भारत सुगौली भई हाल
जिल्ला पर्सा, वीरगन्ज उपमहानगरपालिका,
वडा नं. १२ घर भई हाल कारागार कार्यालय,
भिमफेदी मकवानपुरमा थुनामा रहेको
राजकुमार सोनार

- सुरुवातदेखि अन्तसम्म एक जना व्यक्ति मात्र संलग्न रही पीडितलाई विदेश लैजाने र बिक्री गर्ने कार्य गरेकोले प्रत्येक चरणबापत छुट्टाछुट्टै कसुर कायम गर्ने

अवस्था हुँदैन । कसुरको पूर्णता विदेशमा लगी बिक्री गरेपछि हुने भएको र सो कार्य गर्ने व्यक्ति एउटै भएको अवस्थामा कसुर गर्दाको चरण चरणको आधारमा छुट्टाछुट्टै सजाय गर्ने कार्य तर्क र न्यायसङ्गत नदेखिने ।

(प्रकरण नं. १०)

वादीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री अर्जुनप्रसाद कोइराला

प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री शम्भु थापा र श्री मो. शेष अब्बास र अधिवक्ता श्री मधुर पाठक

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- प्रमाण ऐन, २०३१
- मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४

सुरू तहमा फैसला गर्ने :

मा. जिल्ला न्यायाधीश श्री टेकनारायण कुँवर
मकवानपुर जिल्ला, अदालत

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

माननीय न्यायाधीश श्री हरिकुमार पोखरेल
माननीय न्यायाधीश श्री तिलप्रसाद श्रेष्ठ
पुनरावेदन अदालत, हेटौँडा

फैसला

न्या. केदारप्रसाद चालिसे : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ तथा २०७३ को दफा ९(१) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र निर्णय यसप्रकार छ:-

म तथा मेरो बहिनीसमेत २ जना पहिला विवाह गरी गौना नभएको घर भारत सुगौली जाँदा भेट भएका

प्रतिवादी राजकुमार सोनारले मेरो साथीको मोबाइलमा फोन गरी मसँग विवाह गरी दिल्लीमा लगी तिमीहरूलाई राम्रो जागिर लगाई दिने भनी विभिन्न प्रलोभनमा पारी पटक-पटक फोन गरी मिति २०६८।१०।७ गते बिहान वीरगन्ज बोलाई रेलबाट हामी दुवैजनालाई भारतको दिल्ली पुऱ्याई एकजना बंगाली आइमाइकहाँ लगी जिम्मा लगाई निज राजकुमारले छाडी आएकोमा पछि बुइदा हामीलाई एक / एक लाख रूपैयाँमा बिक्री गरेको थाहा भएपछि आँखा छली भागी प्रहरीमार्फत नेपाल आई यो जाहेरी दिएका छौं। निज राजकुमार सोनारलाई पक्राउ गरी कानूनबमोजिम गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नाम परिवर्तित मञ्जरी साह र सीमा साहको संयुक्त जाहेरी दरखास्त।

म तथा मेरी बहिनी सीमा साहलाई निज प्रतिवादी राजकुमार साह सोनारले विभिन्न प्रलोभनमा पारी जागिर लगाई दिने, मीठो खान र राम्रो ठाउँमा बस्न पाइने एवं घरमा आमाबाबुसमेतलाई सुख हुने जस्ता प्रलोभनमा पारी मिति २०६८।१०।७ गते वीरगन्जबाट दिल्लीसमेत पुऱ्याई बिक्री गरेपछि हामीलाई झुक्याई भागी आएका हुन्। प्रतिवादी राजकुमार सोनारलाई कारबाही हुनुपर्छ भन्नेसमेत बेहोराको नाम परिवर्तित मञ्जरी साह र सीमा साहको बयान कागज।

उल्लिखित पीडितहरूको बयान मिति २०६८।१०।२२ मा सुरु अदालतबाट प्रमाणित भएको।

जिल्ला मकवानपुर, हेटौँडा नगरपालिका वडा नं. ६ मा बस्ने मञ्जरी साह र सीमा साह मिति २०६८।१०।७ गते हराएकाले खोजतलास गर्दा गराउँदा राजकुमारले विभिन्न प्रलोभनमा पारी ललाई फकाई भारतको रक्सौलमा बिक्रीसमेत गरेको भन्ने खुल्न आई पीडितलाई उद्धार गरी ल्याई ऐ. १८ गते माइती नेपालमा आएको हुँदा कारबाही गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको माइती नेपाल शाखा कार्यालय, हेटौँडाको पत्र।

निज प्रतिवादी राजकुमार सोनारलाई अन्य मानिसहरूसँग राखी सनाखत गराउँदासमेत मैले चिनेको भारतमा पुऱ्याई बिक्री गर्ने मानिस हुन् भनी पीडितले गरेको सनाखत कागज।

जाहेरवालाहरूले प्रतिवादी राजकुमार सोनारलाई मेरो फो.नं. ९८०६९९३७६८ नं. दिएका रहेछन्। निजले सोही नं. मा फोन गरी जाहेरवालालाई बोलाई दिनुभन्दा मैले निजहरूलाई फोन दिँदा निजहरूले धेरै बेरसम्म गफ गर्ने गरेका थिए। प्रतिवादीलाई चिन्दिन। जाहेरवालाहरू छिमेकी हुन्। निजहरूलाई चिन्दछु। मिति २०६८।१०।७ गतेदेखि निजहरू हराएका थिए। निजहरू आएपछि राजकुमारले भारतको कोठीमा लगेर बिक्री गरेको भनी पीडितहरूले बताएका हुन् भन्नेसमेत बेहोराको शान्ती गुरुडको कागज।

जाहेरवालाहरू मञ्जरी साह र सीमा साह दुवैजना हाल नाम थाहा भएका प्रतिवादी राजकुमार सोनारले विभिन्न प्रलोभनमा पारी भारतको वेश्यालयमा लगी बिक्री गरेका रहेछन् भन्ने कुरा पीडितले भागी आएर भनेपछि थाहा पाएको हुँ भन्नेसमेत बेहोराको घटना विवरणका मुरलीमायाँ थापामगर, वसन्ती गुरुड, यामकुमारी परियारसमेतको घटना विवरण कागज।

पीडित जाहेरवालाहरू मेरो पूर्व घर भारतको सुगौली जाँदा आउँदा भेट भएपछि निजहरूलाई पटक-पटक फोन गरी विवाह गर्ने बहानामा बोलाई मिति २०६८।१०।७ गते वीरगन्जबाट दिल्ली पुऱ्याई निजहरूलाई वेश्यालयमा लगी तत्काल रु.५०,०००।- लिएको र बाँकी रु.१,५०,००४।- पछि लिने सर्तमा रु.२,००,०००।-मा निजहरू दुवैजनालाई वेश्यालयमा बेची हिँडेको हुँ। पछि निजहरू कसरी फर्की आउन सफल भए थाहा भएन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी राजकुमार सोनारले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान।

प्रतिवादी राजकुमार सोनारले मानव

बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ३(१) विरुद्धको कार्य गरी सोही ऐनको ४(१) को (क) र (ख) को कसुर गरेको सिद्ध हुन आएकोले निज पक्राउ परेका प्रतिवादी राजकुमार सोनारलाई सोही ऐनको दफा १५(१) को (क) र (ङ) (१) तथा दफा १५ (२) (ख) बमोजिम सजाय गरी दफा १७ बमोजिम पीडितलाई क्षतिपूर्तिसमेत भराई दफा २२ बमोजिम नैतिक पतन देखिने कसुर गरेको ठहर गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको अभियोगपत्र ।

जाहेरवालामध्ये एउटा मेरो भाउजू नाता पर्ने भएको हुँदा पहिला चिनजानको मानिस हुन् । निजले मेरो फोन नं. लिएकी र कहिलेकाहीं फोन गर्ने गरेकी थिइन् । मिति २०६८।१०।७ गते पनि निजले मलाई फोन गरी वीरगन्ज आएको, तपाईं एकछिन आउनु होस् भनी मलाई बसपार्कमा बोलाएकी हुँदा मैले नाता पर्ने मानिस हुन् किन बोलाएकी रहिछिन् भनी म आफ्नो काम छोडी बसपार्क जाँदा दुईजना आएका रहेछन् । कहाँ जान लाग्नु भएको भन्दा हामी घर छोडी आएको, हामीलाई बस्न मिलाई दिनुपऱ्यो भन्दा मैले बस्ने ठाउँ छैन । मेरो घरमा छोरी जन्मेको छ, तपाईंहरू अन्यत्र गई बस्नु होस् भनी म आई आफ्नो काम गरी बसेको हुँ । निजहरू त्यसपछि कहाँ गए मलाई थाहा भएन । त्यसको बेलुका निजको दाइले मलाई फोन गरी सोध्नुभयो । मैले वीरगन्ज आएका थिए, कहाँ गए थाहा भएन भनँ । भोलिपल्ट, पर्सिपल्टसमेत फोन गरेर मलाई भेट्नसमेत गरँ । मैले बसपार्कमा भेट भएकोसम्मको कुरा भनिदिँ । जाहेरवालाहरूलाई को को भई के कसरी भारत पुऱ्याए मलाई थाहा छैन । मैले निजहरूलाई भारत लगी बिक्री गरेको छैन ५ दिनपछि जाहेरवालाहरूका बुबाले रु.३,००,०००।- देउ, म छाडी दिन्छु भनेका थिए, म निर्दोष छु, किन पैसा दिने भनी भनेको थिएँ । सोही रिसइवीसमेत राखी मउपर यो मुद्दा लगाएको हो । अभियोग दाबीबमोजिम सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी राजकुमार

सोनारले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

म बहिनीको घर विदेश भारतको सुगौली जाँदा निज प्रतिवादी राजकुमार सोनारसँग चिनजान भएको हो । चिनजान भएपछि फोनमा हामी दुवैजनाको गफ भयो । फोन गर्दा तिमीलाई म राम्रो काम लगाई दिन्छु । राम्रो पैसा आउँछ भनेर फोनद्वारा मलाई फकाएका थिए । तिमी आइनाँ भने मरी दिन्छु, तिमी र म भएर सँगै काम गरौं भनी फकाएपछि हामी घरबाट मिति २०६८।१०।७ गते बिहान ५.०० बजे हेटौँडा आई गाडी चढी वीरगन्ज पुग्यौं । वीरगन्जबाट भारत रक्सौलमा गाडी चढी भारतको नयाँदिल्ली पुग्यौं । त्यसपछि हामी नयाँदिल्लीको स्टेशनमा बसिरहँदा निज प्रतिवादीले नचिनेको आईमाई लिएर आयो र तिमीहरूलाई मैले लिएर आएको मानिसले काममा लगाई दिन्छ भनेर फकायो । ती अपरिचित महिलाले हामीलाई घरमा लगी खान र बस्न दिइन् । भोलिपल्ट ती महिला मर्निडवाकमा घुम्न गएको बेला हामी त्यहाँबाट भागी प्रहरी चौकीमा गर्यौं । भएको सम्पूर्ण बेहोरा भन्यौं । प्रहरीले माइती भारतलाई सम्पर्क गराई हामी माइती भारतमा पुग्यौं । माइती भारतले माइती भैरहवालाई सम्पर्क गरी माइती भैरहवा हुँदै हामीलाई माइती नेपाल हेटौँडामा बुझाएको हो भन्नेसमेत बेहोराको जाहेरवाला मञ्जरी साहले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी राजकुमार सोनारले जिल्ला मकवानपुर, हेटौँडा नगरपालिका-६ बस्ने कान्छीमाया गुरुडको मोबाइलमा फोन गरी पीडितहरूलाई फोनबाट नै ललाई फकाई जागिर लगाई दिन्छु भनी वीरगन्ज बोलाएको रहेछ । निज पीडितहरू जागिर पाउने आशाले राजकुमार सोनार भएको ठाउँ वीरगन्ज गएछन् । वीरगन्ज पुगेपछि राजकुमारले पीडितहरूलाई इन्डिया पास गराएछ । इन्डिया पुगेपछि पीडितहरूलाई प्रहरी तथा माइती नेपालले उद्धार गरी नेपाल फर्काएको भन्ने कुरा निज पीडितहरूले भनेबाट थाहा पाएको हुँ ।

पीडितहरू मेरो छिमेकी हुन् भन्नेसमेत बेहोराको घटना विवरणमा कागज गर्ने मानिस मुरलीमाया थापामगरले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

पीडितहरूले राजकुमार सोनारसँग मोबाइलबाट कुराकानी गर्दा निज राजकुमार सोनारले मासिक रु.२५,०००/- आउने जागिर दिउँला, आउ भनी बोलाएपछि निज पीडितहरू राजकुमार सोनार भएका ठाउँमा गएका हुन् । पीडितहरूलाई माइती नेपाल संस्थाले उद्धार गरेको भन्ने कुरा पीडितहरूले फर्की आएपछि भनेबाट थाहा पाएको हुँ भन्नेसमेत बेहोराको घटना विवरणमा कागज गर्ने मानिस यामकुमारी परियारले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादीहरूले जाहेरवालाहरूलाई ललाई फकाई दिल्ली पुऱ्याएको छैन । निज प्रतिवादी दिल्ली पनि गएको छैन । मिति २०६८।१०।१० गते निज प्रतिवादी आफ्नै घरमा थिए । सोही दिन ११.०० बजे प्रहरी आई निजलाई पक्राउ गरेको हो । निज प्रतिवादी चेलिबेटी बेचबिखन गर्ने खालको व्यक्ति होइनन् । निज निर्दोष छन् । निजले अभियोग मागदाबीबमोजिम काम नगरेको हुनाले निजलाई सजाय हुनुपर्ने होइन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादीका साक्षी रामचन्द्र सोनार र लालबाबुसमेतले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

यसमा प्रतिवादी राजकुमार सोनारले गरेको मौकाको साबिती बयान अन्यथा प्रमाणित भएको नपाइएको, सो साबिती बयानबाट पीडितको जाहेरी बेहोरा सिलसिलेवार रूपमा समर्थन भएको देखिएकोसमेतका आधार प्रमाणबाट प्रतिवादीले पीडितलाई फकाई बिक्री गर्ने उद्देश्यले भारतको दिल्लीमा लगी बिक्री गरेको देखिँदा प्रतिवादीले आरोपित कसुर गरेको शंकारहित तवरबाट पुष्टि हुन आएकोले निजले अभियोग दाबीको कसुर गरेको ठहर्छ । त्यसैले निज प्रतिवादीलाई मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५(१)(क) बमोजिम मानिस बेचेकोमा हुने सजाय

अर्थात् २० (बीस) वर्ष कैद र रु.२,००,०००/- (दुई लाख रुपैयाँ) जरिवाना तथा दफा १५(१)(ड) (१) अनुसार छुट्टै थप सजायको रूपमा १४ (चौध) वर्ष कैद र रु.१,००,०००/- (एक लाख रुपैयाँ) जरिवानासमेत जोडिने गरी जम्मा ३४ (चौतीस) वर्ष कैद र रु.३,००,०००/- (तीन लाख रुपैयाँ) जरिवाना हुने तथा ऐनको दफा २२ बमोजिम नैतिक पतन देखिने फौजदारी कसुर गरेकोसमेत ठहरी प्रतिवादीबाट पीडितहरूलाई जनही रु.३,००,०००/- (तीन / तीन लाख रुपैयाँ) क्षतिपूर्ति भराई दिने ठहर्छ भन्नेसमेत बेहोराको सुरु मकवानपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०६९।३।१९ गते भएको फैसला ।

म पुनरावेदक प्रतिवादीले अनुसन्धान अधिकृतसमक्ष गरेको बयान मेरो स्वेच्छाविपरीतको हो । मैले कसुरमा इन्कार रही अदालतमा बयान गरेको छु । मैले पीडितलाई दिल्ली लिई गएको छैन । जाहेरवालीमध्ये एकजना मेरो भाउजू नाता पर्ने भएकीले मलाई फोन गरी भेट्न बोलाएकीले वीरगन्ज बसपार्कसम्म गएको हुँ । जाहेरवालीहरूको कथन झुट्टा र नाटकीय छ । मैले नै निजहरूलाई दिल्ली पुऱ्याएको र बेचेको भनी मनगढन्ते आरोप लगाएका हुन् । निजहरूलाई कसैले कोठीमा बिक्री गरेको भए उनीहरू यति सहज रूपमा भागेर फिर्ता आउन सक्ने अवस्थै हुन्न । यस्तो झुट्टो जाहेरीको आधारमा मलाई दोषी करार हुने गरी भएको सुरु फैसला बदरभागी छ । जहाँसम्म मानव बेचबिखनमा २० वर्ष कैद र २ लाख रुपैयाँ जरिवाना र किन्ने बेच्ने वा वेश्यावृत्तिमा लगाउने उद्देश्यले मानिस विदेश लैजानेमा १४ वर्ष कैद र १ लाख रुपैयाँ जरिवानासमेत जम्मा ३४ वर्ष कैद र ३ लाख रुपैयाँ जरिवाना हुने ठहर गरी पीडितहरूलाई जनही तीन लाख रुपैयाँ क्षतिपूर्ति भराई दिने ठहऱ्याएको प्रश्न छ, उक्त फैसला कानूनसम्मत छैन । दण्ड सजायको महलको ६ नं. ले प्रस्ट रूपमा जन्मकैदको सजाय गर्दा २० वर्ष कैद गर्नुपर्छ भनी उल्लेख गरेको छ । कैदको

सजाय गर्दा २० वर्षभन्दा बढी कैदको सजाय गर्न नहुने कानूनी व्यवस्थाको विपरीत पटकैपिच्छेको कामको सजाय जोड्न मिल्ने होइन। न्यायको मनसायविपरीत मलाई यति ठूलो कैदको सजाय हुने ठहर्‍याएको सुरु फेसला त्रुटिपूर्ण छ। त्यसैले सुरु फेसला उल्टी गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन अदालत हेटौंङामा परेको पुनरावेदनपत्र।

यसमा प्रतिवादीलाई भारतमा लगी मानव बेचबिखन गरेको ठहर्‍याई मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५(१) (क) अनुसार सजाय भइसकेकोमा सोही ऐनको देहाय (ड) अनुसार १४ वर्ष थप सजाय गरेको सन्दर्भमा त्यसरी थप सजाय गर्ने प्रस्ट कानूनी व्यवस्था नदेखिएको सन्दर्भमा कानून व्याख्याको दृष्टिकोणबाट सुरुको फेसला विचारणीय भई फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफलको निमित्त मुलुकी ऐन, अ.बं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ को प्रयोजनार्थ पुनरावेदन सरकारी वकिल कार्यालय, हेटौंङालाई जानकारी दिई नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत हेटौंङाको मिति २०७०।४।२२ को आदेश।

यसमा माइती नेपाल रोकथाम गृह हेटौंङाबाट मिति २०६८।१०।१२ को पत्रमा माइती इन्डियामार्फत उद्धार गरी माइती नेपाल आवधिक गृह भैरहवामा ल्याइदिई मिति २०६८।१०।१८ मा यस रोकथाम गृहमा ल्याइदिनु भएको भन्नेसमेत बेहोरा उल्लेख भएको पाइएकोले के कस्तो बेहोराले यहाँको रोकथाम गृहमा परिवर्तित नाम मञ्जरी र सीमा साहलाई बुझाउन ल्याएको रहेछ त्यस्तो कुनै पत्र भए त्यसको आधिकारिक प्रमाणित प्रतिलिपि माइती नेपाल रोकथाम गृह हेटौंङाबाट झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत हेटौंङाको मिति २०७०।१०।१४ को आदेश।

यसमा Maiti India को Maiti Nepal

Transit Home Bhairahawa लाई लेखेको १७-३-२०१४ को पत्र के कुन पत्रको जवाफमा प्राप्त भएको हो सो पत्र सक्कलै माइती नेपालबाट झिकाउनु। साथै मिति २०६८।१०।६ देखि २०६८।१०।९ सम्मको प्रतिवादी राजकुमार सोनारको मोबाइल नं. ९८०८६-३९८६८ को Call detail सम्बन्धित दूर सञ्चार कम्पनीबाट झिकाई प्रतिवादी राजकुमारले बयानमा उल्लेख गरेको पीडितले मोबाइलमा फोन गरेको भनेको मोबाइल नं. प्रतिवादी राजकुमारबाट कागज गराई खुलाउन लगाउनु भन्ने पुनरावेदन अदालत हेटौंङाबाट मिति २०७१।३।२४ मा भएको आदेश।

पीडितले मलाई फोन गरेको भनेको मोबाइल नं. ९८०६९९३७६८ हो भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी राजकुमार सोनारले गरेको कागज।

यसमा पुनरावेदकले पुनरावेदन साथमा प्रमाणको लागि भनी माइती नेपाल, भैरहवा शाखा संयोजक शान्ति लामाले प्रमाणितसाथ सिफारिस गरिएको Ref.No. १९०. १२५/०६९/०७० को पत्रलाई जालसाजी भनी मकवानपुर जिल्ला अदालतमा मुद्दा दायर भई विचाराधीन रहेको छ भनी जाहेरवालातर्फका विद्वान् कानून व्यवसायीले बहसको क्रममा भन्नु भएकोले प्रस्तुत मुद्दा पेसीमा नै चढाई सो जालसाजी मुद्दाको मिसिल पेसीको दिन फिर्ता लाने गरी मकवानपुर जिल्ला अदालतबाट झिकाई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत हेटौंङाको मिति २०७१।६।२८ को आदेश।

प्रतिवादीले यी पीडितहरूलाई भारतको दिल्लीमा लगी बिक्री गरी मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ३ को उपदफा (१) विरुद्धको कसुर गरेको ठहराएको हदसम्म सुरु मकवानपुर जिल्ला अदालतको फेसलालाई अन्यथा भन्न सकिने अवस्था रहेन। तसर्थ प्रतिवादीउपर मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ३(१) को विपरीत

दफा ४(क) को कसुरमा सोही ऐनको दफा १५(१) को खण्ड (क) बमोजिम बीस वर्ष कैद र रु.२,००,०००।- (दुई लाख रुपैयाँ) जरिवाना हुने ठहर्‍याएको हदसम्म सुरु मकवानपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०६९।३।१९ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्‍छ।

प्रतिवादीलाई सुरु मकवानपुर जिल्ला अदालतबाट मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५(१) को खण्ड (ड) (१) तथा १५(२)(ख) बमोजिम थप कैद सजाय र जरिवाना गरेको सन्दर्भमा विचार गर्दा यी पीडितहरूलाई फरक फरक व्यक्तिले विदेश लगेको र बिक्री गरेको नभई एकैजना प्रतिवादीले विदेश लगी बिक्री गरेको देखिएको छ। बेचबिखन कार्यको प्रारम्भदेखि अन्तसम्म एकैजना व्यक्ति मात्र संलग्न रही अपराधको विभिन्न चरणमा निरन्तरता रहेको स्थितिमा अपराधको प्रत्येक चरणलाई छुट्टाछुट्टै कसुर कायम गरी ती प्रत्येक चरणबापत हुने छुट्टाछुट्टै सजायलाई एकैठाउँमा जोडी सजाय गर्दा न्यायसङ्गत हुने देखिँदैन। तसर्थ प्रतिवादीलाई सुरु मकवानपुर जिल्ला अदालतबाट मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १५(१) को खण्ड (ड) (१) तथा १५(२)(ख) बमोजिम थप कैद सजाय र जरिवाना गरेको मिलेको नदेखिँदा सो हदसम्म केही उल्टी हुने ठहर्‍छ। क्षतिपूर्तिका हकमा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा १७(१) मा कसुरदारलाई भएको जरिवानाको पचास प्रतिशत बराबरको रकममा नघट्ने गरी पीडितलाई क्षतिपूर्ति भराइदिनु पर्ने व्यवस्था रहेको सन्दर्भमा प्रस्तुत मुद्दामा माथि उल्लेख भएअनुसार प्रतिवादीलाई रु.२ लाख जरिवाना हुने ठहरेकोले सुरु जिल्ला अदालतबाट रु.३,००,०००।- का दरले भराई दिने ठहर्‍याएको पनि सो हदसम्म उल्टी हुने भई सोही दफा १७(१) बमोजिम पीडित मञ्जरी साह र सीमा साहले जनही रु.१,००,०००।- (एक लाख रुपैयाँ)

का दरले क्षतिपूर्ति पाउने ठहर्‍छ। साथै ऐ. ऐनको दफा २२ बमोजिम नैतिक पतन देखिने फौजदारी कसुर गरेको ठहर्‍याएको हदसम्म सुरु फैसला सदर हुने ठहर्‍छ। आरोपित कसुरबाट सफाई पाउँ भन्ने प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन भन्ने मिति २०७१।८।१९ मा पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट भएको फैसला।

म प्रतिवादीले यी जाहेरवालीलाई बिक्री वितरणको उद्देश्यले भारत लगेको तथा निजलाई भारतको दिल्लीमा बिक्री वितरण गरेको छैन। म सो समयमा नेपालमा नै आफ्नो घरमा रही बसी आएको छु, म नेपालमा नै रहेको कुरा मैले हाम्रो साहारा बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि. वीरगन्ज-११ मा दैनिक रूपमा राखेको बचत खाताबाट पुष्टि भएको छ। यसको साथसाथै कुवेर बचत तथा ऋण सहकारी संस्था लि. मा दैनिक रूपमा राखेको बचत खाताबाट पनि पुष्टि भएको छ। यदि मैले यी जाहेरवालीहरूलाई विदेश लगेको भए मैले नेपालमा बसी उक्त सहकारीमा पैसा राख्न सक्ने अवस्था नै हुने थिएन। निज जाहेरवालीको झुट्टा कथनबाहेक उक्त घटना घटेको वस्तुनिष्ठ कुनै किसिमको प्रमाण नभएको अवस्थामा केवल जाहेरवालीहरूको झुट्टा बेहोराको कथनको आधारबाट मलाई दोषी करार हुने गरी भएको फैसला बदरभागी भएको प्रस्ट देखिएको छ।

यी जाहेरवालीको भनाइअनुरूप यी जाहेरवालीहरू उक्त वेश्यालयबाट भागी भारतीय प्रहरीसमक्ष आई भारतीय प्रहरीले माइती भारतमा बुझाएको र माइती भारतले भैरहवा माइती नेपालमा बुझाएको भन्ने कथनलाई हेर्दा उक्त कथन सम्पूर्ण रूपमा झुट्टा एवम् फरेवी भएको प्रस्ट छ। किनभने पुनरावेदन अदालत हेटौँडामा मैले पुनरावेदन गरी माइती नेपाल हेटौँडासमेतलाई झिकाई सो संस्थाले जाहेरवालीहरूलाई माइती इन्डियाले उद्धार गरिएको हो भनी जुन प्रमाण कागज पेस गर्नु भएको छ, सो

कागज प्रमाणमा उल्लेख भएको Date (गते) र यी जाहेरवालीहरूलाई माइती इन्डियाले उद्धार गरेको भनी माइती नेपाल भैरहवाले उल्लेख गरेको गते बाझिएको अवस्था छ। माइती नेपाल हेटौंङाले पेस गरेको कागज पत्रअनुसार माइती इन्डियाले यी जाहेरवालीहरूलाई 8 January 2012 मा उद्धार गरिएको भन्ने उल्लेख छ। जबकि जाहेरवालीले जाहेरीमा मिति २०६८।१०।१० मा कोठीबाट भागी प्रहरीमा गएको भनी उल्लेख गरेको छ। हाल माइती नेपाल हेटौंङाले पेस गरेको माइती भैरहवाको पत्रमा मिति २०६८।१०।१६ गतेका दिन बुझेको हो भन्ने बुझिन्छ। सो पेस गरेको प्रमाणअनुसार 8 January 2012, नेपाली समयानुसार २०६८।१।२४ गते र माइती भैरहवाको पत्रमा उल्लेख भएको मिति २०६८।१०।१६ को अङ्ग्रेजी समय 30 January 2012 हुन्छ। यसरी जाहेरवालीको मुख्य प्रमाण भनेको माइती इन्डिया हो। सो प्रमाण कागजबाट नै मैले निज जाहेरवालीहरूलाई बिक्री नगरेको पुष्टि प्रमाण भइरहेको अवस्था हुँदाहुँदै सो कुरालाई अनदेखा गरी पुनरावेदन अदालत हेटौंङाले थप कैद सजाय र जरिवानाको हकमा मात्र उल्टी हुने गरी कसुर २० वर्ष कैद र १ लाख जरिवाना हुने ठहर गरी भएको फैसला स.अ. बुलेटिन २०६७ चैत्र २ वर्ष १९, अङ्क, २४ पूर्णाङ्क ४५०, राजु तामाङ विरुद्ध श्री ५ को सरकार, ने.का.प. २०४६, अंक ४, पृ. ३९०, नि.नं. ३७८८, जमुना लालको जाहेरीले श्री ५ को सरकार विरुद्ध सलिम मियासमेत, ने.का.प. २०४६, अङ्क १०, नि.नं. ३९५८, पृ. १०१९, कमलप्रसाद श्रेष्ठ विरुद्ध श्री ५ को सरकार, ने.का.प. २०५१, अङ्क ४, नि.नं. ४८९१, पृ. २४०, शान्ता तामाङको जाहेरीले नेपाल सरकार विरुद्ध रविन्द्र सिलवाल, ने.का.प. २०६६, अङ्क २, नि.नं. ८०७३, पृ.२२७ मा प्रतिपादित नजिर सिद्धान्तविपरीत भएको हुँदा फैसला बदर भागी भएको प्रस्ट देखिएको छ भन्ने राजकुमार सोनारको यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदनपत्र।

मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार आधुनिक युगमा दासत्व झल्काउने खालको मानवता विरुद्ध र मानवअधिकार प्रतिकूलको जघन्य अपराध (Heinous Crime) हो। यस्तो संगठित अपराधलाई नियन्त्रण गर्नका लागि अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा समेत विभिन्न मानकहरू (Standards) को विकास भएको छ जसमध्ये कतिपयमा नेपाल पक्षसमेत रहेको छ। यसै पृष्ठभूमिमा नेपालमा विधायिकाले विशेष कानूनको रूपमा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को तर्जुमा गरी कठोर दण्डसजायको व्यवस्था गरेको छ। प्रस्तुत ऐन बदर वा संशोधन नभएसम्म प्रत्येक न्यायकर्ताले सोका प्रावधानहरूको पालना बाध्यात्मक (Binding) रूपमा गर्नुपर्दछ। तदनुरूप ऐनको दफा १५(२) (ख) मा किन्ने वा बेच्ने वा कुनै प्रकारको फाइदा लिई वा नलिई वेश्यावृत्तिमा लगाउने र वेश्यावृत्तिमा लगाउने अर्थात् दफा ४(२) (ख) बमोजिम कसुर गर्ने व्यक्ति एउटै भएमा पीडितलाई किने वा बेचेबापत र ओसारपसारको कसुरबापत छुट्टाछुट्टै सजाय तोकिएको छ। सोही आधारमा वादी नेपाल सरकारको दफा १५ (१) (क), १५(१) (ड) (१) र १५(२) (ख) को मागदाबी लिएको देखिन्छ। विधायिकाले व्यवस्था गरेबमोजिम यी फरक कसुरमा बेग्लाबेग्लै सजाय गर्नु न्यायकर्ताका लागि समेत अनिवार्य र बाध्यात्मक हुनेमा ऐनले नदिएको स्वविवेकीय अधिकारको प्रयोग गरी सुरु फैसलासमेत केही उल्टी गर्दै निज प्रतिवादी राजकुमार सोनारलाई ऐनको दफा १५(१) (क) बमोजिम मात्र सजाय गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, हेटौंङाको फैसलामा मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ४(२) (ख), दफा १५(१) (ड)(१) र १५(२) (ख) को प्रयोग एवं व्याख्यामा गम्भीर कानूनी त्रुटि विद्यमान देखिँदा उक्त फैसला बदरभागी छ।

क्षतिपूर्ति हकमा हेर्दा सुरु मकवानपुर जिल्ला अदालतले निज प्रतिवादीबाट पीडितद्वयलाई जनही

रु.३ लाखको दरले क्षतिपूर्तिसमेत भराई दिने गरी भएको फैसलालाई समेत पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाले केही उल्टी गर्दै ऐनको दफा १७ (१) मा कसुरदारलाई भएको जरिवानाको ५० प्रतिशतमा नघट्ने गरी पीडितलाई क्षतिपूर्ति भराई दिनुपर्ने व्यवस्था रहेको सन्दर्भमा प्रतिवादीलाई रु.२ लाख जरिवाना हुने ठहरेकोले सुरु जिल्ला अदालतबाट रु.३ लाखको दरले पीडितहरूलाई प्रतिवादीबाट क्षतिपूर्ति भराई दिने ठहर्‍याएको पनि सो हदसम्म उल्टी भई निज पीडित मञ्जरी साह र सीमा साहले जनही रु.१ लाखको दरले क्षतिपूर्ति पाउने ठहर गरेको छ । यस सम्बन्धमा ऐनको मनसाय जरिवानाको कम्तीमा ५० प्रतिशत भनिएकोमा पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाले ५० प्रतिशत मात्र भनी गलत रूपमा बुझेको देखिन्छ । ऐनको दफा १७(१) को मक्सद न्यायकर्ताले पीडितलाई क्षतिपूर्ति भराउँदा जरिवानाको कम्तीमा ५० प्रतिशतमा नघटोस् र पीडितलाई पर्न गएको असरको मात्रा र प्रतिवादीको आर्थिक हैसियतलाई समेत अनुमान गरेर सोभन्दा बढीसमेत भराई दिन सकोस् भन्ने हो । यस्तोमा प्रतिवादीको कार्यबाट पीडितद्वयलाई पर्न गएको क्षतिलाई न्यून आंकलन (Under Valuation) गरी पीडितलाई प्राप्त हुन सक्ने क्षतिपूर्तिलाई न्यून गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत, हेटौँडाको फैसलामा ऐ. ऐनको दफा १७(१) व्याख्यात्मक त्रुटि उपस्थित रहेको देखिँदा उल्लिखित फैसला बदरभागी रहेको छ ।

अतः उपर्युक्त आधार कारणबाट प्रस्तुत मुद्दामा सुरु मकवानपुर जिल्ला अदालतको फैसलालाई केही उल्टी गर्दै प्रतिवादीउपर भएको कैद, जरिवानाको सजाय र क्षतिपूर्तिलाई आत्मनिष्ठ रूपमा कम गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला कानून व्याख्या, न्यायको मान्य सिद्धान्त एवं अन्तर्राष्ट्रिय अभ्याससमेतको प्रतिकूल रहेको देखिँदा सुरु अभियोग दाबीबमोजिम नै निज प्रतिवादीलाई सजाय दिलाई पीडितहरूलाई क्षतिपूर्ति भराई पाउन

सम्मानित अदालतसमक्ष सादर अनुरोध गरिन्छ भन्ने वादी नेपाल सरकारको यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदनपत्र ।

यसमा प्रतिवादी राजकुमार सोनारलाई मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार ऐन, २०६४ को दफा १५(१) (क) र १५(१) (ड) (१) बमोजिम सजाय गर्दा ठूलो सजायमा सानो सजाय गाभिने हो वा जोडिने हो भन्ने व्याख्याको प्रश्न सन्निहित रहेको र वादीको पुनरावेदनको जानकारी पुनरावेदक प्रतिवादीलाई दिई पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदनको हकमा वादी नेपाल सरकारलाई दिई मुलुकी ऐन, अ.बं. २०२ नं. को प्रयोजनार्थ वादी नेपाल सरकारलाई पेसीको सूचना दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने बेहोराको मिति २०७३।११।२० मा यस अदालतबाट भएको आदेश ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादी राजकुमार सोनारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताद्वय श्री शम्भु थापा र श्री मो. शेष अब्बास र अधिवक्ता श्री मधुर पाठकले यी प्रतिवादी र पीडितबीच चिनाजान छैन, निजहरूलाई मानव ओसारपसार गरी बिक्री वितरणको लागि लगेको भनिएकोमा भारतबाट आफैँ फर्की आएका हुन् । निजहरूलाई कसैले उद्धार गरी फर्काएको होइन । बुझिएका व्यक्ति प्रत्यक्ष देख्ने नभई जाहेरवालाहरूको भनाइबाट थाहा पाएको भन्ने हुँदा प्रमाणयोग्य छैन । माइती नेपालका पत्रहरू फरक फरक छन । अनुसन्धानको क्रममा लिएको कल डिटेल मिति २०६८।१०।६ देखि २०६८।१०।१० सम्मको मात्र देखिन्छ । कलडिटेल लिएको भनिएको मोबाइल प्रतिवादीको नभई अन्य व्यक्तिको भएको भन्ने पुष्टि भएको छ । यस्तो अवस्थामा प्रतिवादीलाई हदैसम्मको सजाय हुने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी अभियोग दाबीबाट सफाइ हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो । पुनरावेदक वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता

श्री अर्जुनप्रसाद कोइरालाले जाहेरवालाहरूले यी प्रतिवादीलाई किटानी गरी जाहेरी दरखास्त दिएका छन् । जाहेरवालाहरूले अदालतमा बयान गरी जाहेरी प्रमाणित गरेका छन् । सो कुरा प्रमाणमा लिन मिल्छ । माइती नेपाल शाखा कार्यालय हेटौँडाबाट प्राप्त पत्रमा निजहरूलाई उद्धार गरी मिति २०६८।१०।१८ गते माइती नेपालमा बुझाएको भनी पत्राचार भएको देखिन्छ । प्रतिवादीले मौकामा बयान गर्दा कसुरमा साबित रही बयान गरेको देखिन्छ । अदालतमा बयान गर्दा कसुरमा इन्कार रही बयान गरे तापनि के कुन कारण परिवन्दले अनुसन्धानको क्रममा भएको बयानमा कसुर स्वीकार गरेको भनी लेखाउन सकेको देखिँदैन । तसर्थ प्रतिवादीलाई थप सजाय गर्ने ठहर्‍याएको सुरु मकवानपुर जिल्ला अदालतको फैसला सदर हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

२. सो सन्दर्भमा हेर्दा प्रतिवादी राजकुमार सुनारले जाहेरवालाहरू परिवर्तित नाम मञ्जरी साह र सीमा साहलाई मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार गर्ने उद्देश्यले भारतको दिल्लीमा पुर्‍याई वेश्यालयमा लगी बेचबिखन गरेकोले मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ३(१) विरुद्धको कार्य गरी सोही ऐनको दफा ४(१) को (क) र (ख) को कसुर गरेको पुष्टि हुन आएकोले निजलाई सोही ऐनको दफा १५(१) को (क) (ड) (१) तथा दफा १५(२) (ख) बमोजिम सजाय गरी सोही ऐनको दफा १७ बमोजिम पीडितलाई क्षतिपूर्तिसमेत भराई दफा २२ बमोजिम नैतिक पतन देखिने कसुर गरेको ठहर गरिपाउँ भन्ने अभियोग दाबी भएकोमा सुरु जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादीले पीडितलाई फर्काई बिक्री गर्ने उद्देश्यले भारतको दिल्लीमा लगी बिक्री गरेको देखिँदा निजलाई सोही ऐनको दफा १५(१) (क) बमोजिम मानव बेचेकोमा हुने सजाय २० वर्ष कैद र रु.२,००,०००।- जरिवाना तथा सोही ऐनको दफा १५(१) (ड) (१) अनुसार छुट्टै थप सजायको रूपमा जम्मा १४ वर्ष कैद

र रु.१,००,०००।- समेत जोडिने गरी जम्मा ३४ वर्ष कैद र रु.३,००,०००।- जरिवाना हुने र सोही ऐनको दफा २२ बमोजिम नैतिक पतन देखिने फौजदारी कसुर गरेको ठहरी प्रतिवादीबाट पीडितहरूलाई जनही रु.३,००,०००।- क्षतिपूर्ति भराई दिने ठहर्‍याई भएको फैसलाउपर प्रतिवादीको पुनरावेदन अदालत हेटौँडामा पुनरावेदन परी पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट सुरु फैसला केही उल्टी भई प्रतिवादीलाई सोही ऐनको दफा १५ (१) को खण्ड (क) बमोजिम २० वर्ष कैद र रु.२,००,०००।- जरिवाना हुने र पीडितहरूलाई जनही रु.१,००,०००।- क्षतिपूर्ति भराई दिने र दफा २२ बमोजिम नैतिक पतन देखिने फौजदारी कसुर ठहर्‍याएको हदसम्म सदर हुने ठहरी भएको फैसलाउपर वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी राजकुमार सोनारको पुनरावेदन परी पेस भएको पाइयो ।

३. प्रतिवादी राजकुमार सोनारले अभियोग दाबीबाट सफाई पाउँ भन्ने पुनरावेदनतर्फ विचार गर्दा म तथा मेरी बहिनीसमेतलाई प्रतिवादी राजकुमार सोनारले साथीको मोबाइलमा फोन गरी आफूसँग विवाह गरी दिल्लीमा लगी राम्रो जागिर लगाई दिने भनी विभिन्न प्रलोभन देखाई पटकपटक फोन गर्ने गरेको र मिति २०६८।१०।७ गते बिहान वीरगन्जमा बोलाई रेलबाट दुवै जनालाई दिल्ली पुर्‍याई एकजना बंगाली आईमाई कहाँ लगी जिम्मा लगाई छाडी भागेकोले पछि बुझ्दा हामीहरूलाई एक एक लाख रूपैयाँमा बिक्री गरेको थाहा पाई भागी प्रहरीमार्फत नेपाल आई जाहेरी दिएका छौं भनी दिएको जाहेरी दरखास्तबाट प्रस्तुत मुद्दाको सुरुवात भएको देखिन्छ । यी प्रतिवादीलाई पीडित जाहेरवालाहरूले किटानी जाहेरी दिई सोही बेहोराको बयान गरी मिति २०६८।१०।२२ मा सुरु अदालतबाट बयान प्रमाणित गराएको अवस्था देखिन्छ । त्यसैगरी पीडितहरू अदालतमा उपस्थित भई आफ्नो जाहेरी बेहोरा र बयान बेहोरालाई समर्थन गरी बकपत्र गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीले कसुर नगरेको

भए यी पीडितहरूले प्रतिवादीलाई मानव बेचबिखन जस्तो गम्भीर कसुरमा आरोप लगाई जाहेरी दरखास्त दिनु पर्ने कुनै कारण हुने थिएन।

४. मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ३ मा “मानव बेचबिखन र ओसारपसार गर्न नहुने: (१) कसैले पनि मानव बेचबिखन र ओसारपसार गर्नु गराउनु हुँदैन। (२) कसैले उपदफा (१) बमोजिमको कार्य गरेमा यस ऐनबमोजिमको कसुर गरेको मानिनेछ”।

दफा ४ मा “मानव बेचबिखन र ओसारपसार गरेको मानिने:- (१) कसैले देहायको कुनै कार्य गरेमा मानव बेचबिखन गरेको मानिनेछ:-

(क) कुनै पनि उद्देश्यले मानिस बेच्ने वा किन्ने,
(ख) कुनै प्रकारको फाइदा लिई वा नलिई
वेश्यावृत्तिमा लगाउने,

(ग) प्रचलित कानूनबमोजिम बाहेक मानिसको
अङ्ग झिक्ने,

(घ) वेश्यागमन गर्न।

(२) कसैले देहायको कुनै कार्य गरेमा मानव
बेचबिखन ओसारपसार गरेको मानिनेछ:-

(क) किन्ने वा बेच्ने उद्देश्यले मानिसलाई
विदेशमा लैजाने,

(ख) वेश्यावृत्तिमा लगाउने वा शोषण गर्ने
उद्देश्यले कुनै प्रकारले ललाई फकाई,
प्रलोभनमा पारी, झुक्याई, जालसाजी
गरी, प्रपञ्च मिलाई, जबरजस्ती
गरी, करकापमा पारी, अपहरण गरी,
शरीर बन्धक राखी, नाजुक स्थितिको
फाइदा लिई, बेहोस परी, पद वा
शक्तिको दुरुपयोग गरी, अभिभावक
वा संरक्षकलाई प्रलोभनमा पारी, डर,
त्रास, धाक, धम्की दिई वा करकापमा
पारी कसैलाई बसिरहेको घर, स्थान
वा व्यक्तिबाट छुटाई लग्ने वा आफूसँग

राख्ने वा आफ्नो नियन्त्रणमा लिने वा
कुनै स्थानमा राख्ने वा नेपालभित्रका
एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा वा विदेशमा
लैजान वा अरु कसैलाई दिने” भन्ने
कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ। यी
प्रतिवादीले पीडितहरूलाई ललाई फकाई
भारतको दिल्लीसम्म पुऱ्याई बिक्री गरेको
भन्ने किटानी जाहेरी र पीडितहरूलाई
सनाखत गराउँदा बिक्री गर्ने व्यक्ति यिनै हुन
भनी यी प्रतिवादी राजकुमार सुनारलाई
सनाखत गरी कागज गरेको देखिन्छ।
मौकामा कागज गर्ने मुरलीमाया थापामगरले
अदालतमा बकपत्र गर्दा प्रतिवादी राजकुमार
सोनारले पीडितहरूलाई फोनबाट नै ललाई
फकाई वीरगन्ज बोलाई वीरगन्जबाट
दिल्लीसम्म पास गराएछ भनी लेखाएको
देखिन्छ। त्यसैगरी अनुसन्धान कागज गर्ने
यामकुमारी परियारले अनुसन्धानमा गरेको
कागजलाई समर्थन गरी बकपत्र गरेको
देखिन्छ।

५. माइती इन्डियाको ८ जनवरी २०१२ को
पत्रमा पीडितहरू माइती इन्डियाको सम्पर्कमा गएका
माइती नेपालको ट्रान्जिट गृह भैरहवामा पठाएको
भन्ने देखिन्छ। माइती इन्डिया र माइती नेपालका
पत्रहरूका सम्बन्धमा माइती नेपाल हेटौंँडाको
मिति २०७१।४।१४ को पत्रबाट थप स्पष्ट गराएको
देखिन्छ। प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा १४ मा “नियमित
रूपमा राखिएका खाता, वही, किताब वा अन्य स्वेस्तामा
जनिएका कुराहरू प्रमाणमा लिन हुने व्यवस्था गरेकोले
माइती नेपाल संस्थाले राखेको अभिलेख र लेखाइलाई
प्रमाणमा लिन मिल्ने नै देखिन्छ।

६. प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९(२) मा
फौजदारी मुद्दामा कुनै अभियुक्तले निजलाई लगाइएको

अभियोगको सम्बन्धमा अदालतबाहेक अन्यत्र व्यक्त गरेको कुरा अदालतले देहायबमोजिम ठहराएमा प्रमाणमा लिन हुन्छ भन्ने व्यवस्था भएको पाइन्छ :-

- (१) सो कुरा व्यक्त गर्दा अभियुक्त सचेत अवस्थामा र आफूले भनेको र गरेको कुरा बुझ्न सक्ने अवस्थामा थियो।
- (२) निजलाई बाध्य गरी वा निज वा अरू कसैलाई यातना दिई वा यातना दिने धम्की दिई वा निजलाई आफ्नो इच्छाविरुद्ध सो कुरा व्यक्त गर्ने स्थितिमा पारी सो कुरा व्यक्त गरेको होइन।
- (३) सो अभियोगबारे कुनै सार्वजनिक अधिकारीले गर्ने कारबाहीको सम्बन्धमा यस्तो धम्की वा विश्वास पर्ने आश्वासन दिएको थिएन जसबाट निजले सो कुरा असत्य रूपमा व्यक्त गर्ने सम्भावना थियो र जुन धम्की वा आश्वासन कार्यान्वित गर्नसक्ने अधिकार र शक्ति सो अधिकारीलाई थियो भन्ने कुरा निजले युक्तिसङ्गत रूपमा विश्वास गरेको थियो।

७. प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९(२) को उल्लिखित व्यवस्थाअनुसार प्रतिवादीलाई भय, त्रासमा पारी वा प्रलोभन, अनुचित प्रभावमा पारी सही गराएको अवस्थामा अभियुक्तले अदालतबाहेक अन्यत्र व्यक्त गरेको कुरा प्रमाण नलाग्ने हुन्छ। अभियुक्तले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा अभियुक्त सचेत अवस्थामा थियो निजलाई यातना, धम्की र प्रलोभन दिएको थिएन भन्ने प्रत्याभूति वादीले प्रमाणित गर्नुपर्दछ। मुद्दाको एक पक्ष सरकारको प्रतिनिधि अनुसन्धान अधिकारीले आफ्नो विपक्षलाई कब्जामा राखी व्यक्त गराइएका अभिव्यक्तिलाई अदालतले सहजै विश्वास गरी प्रमाणको रूपमा ग्रहण गर्न नहुने भन्ने नै प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९(२) को आशय हो। अभियुक्तलाई पक्राउ गरेको २४ घण्टा (बाटोको

म्यादबाहेक) भित्र मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष उपस्थित गराउनु पर्ने, थुनामा राखी अनुसन्धान गर्नु पर्ने उचित कारण भए मुद्दा हेर्ने अधिकारीको अनुमति लिएर मात्र हिरासतमा राख्न सक्ने, म्याद थपका लागि अदालतमा पेस गरिँदा अभियुक्तलाई सशरीर न्यायाधीशसमक्ष उपस्थित गराउनु पर्ने, त्यस बेलासम्म खडा भएका लिखतमा अदालतले प्रमाणित गरी दिने र अभियुक्तसँग सोधपुछ गर्दा अनुचित प्रभावमा पारी इच्छा विरुद्ध बयान गराएको भए सो कुरा म्याद थपकै समयमा व्यक्त गर्न सक्ने, यातना दिएको भए तत्कालै घा जाँच वा स्वास्थ्य परीक्षण गराउन अस्पताल पठाइने कार्यविधि सुनिश्चित छ। अदालतबाहेक अन्यत्र अभियुक्तले व्यक्त गरेका कुरा प्रमाणमा ग्रहण गर्दा सतर्कता अपनाउनु अवश्य पर्दछ। तर, अन्य स्वतन्त्र प्रमाणले कसुर गरेको पुष्टि भइरहेको अवस्था छ र प्रतिवादीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको आफ्नो कथन इच्छा विरुद्धको हो भनी लिएको जिकिरलाई विश्वास गर्न सकिने आधार नदेखाइएको अवस्थामा सो कथन प्रमाण शून्य हुन्छ भन्ने होइन। प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९(२) मा वर्णित अवस्थाको विद्यमानतामा प्रतिवादीको बयान गराएको भन्ने देखिँदैन। प्रतिवादीको अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको कथन पीडितहरूको कागज, बकपत्र तथा बुझिएका मानिसहरूको बकपत्रसमेतबाट पुष्टि भइरहेको अवस्थामा त्यस्तो बयानलाई प्रमाणमा लिन मिल्ने नै देखिन्छ।

८. निःसन्देह फौजदारी मुद्दामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ ले प्रमाणको भार वादीमा रहने कुरा हो। प्रतिवादीलाई आफू विरुद्धको कारबाहीमा चुपचाप बस्ने हक अवश्य छ। तर, वादीबाट पेस भएका प्रमाणहरूबाट प्रतिवादीउपरको दाबी पुष्टि भइरहेको खण्डमा वादीबाट पेस भएका प्रमाणको खण्डन गरी आफ्नो निर्दोषिताको प्रमाण पुष्टि गर्ने दायित्व पनि सोही प्रमाण ऐनको दफा २७(१) द्वारा प्रतिवादीमा रहने कानूनी व्यवस्था रहेको छ।

९. मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ९ मा "प्रमाणको भार" शीर्षकअन्तर्गत "प्रचलित कानूनमा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि कुनै व्यक्तिलाई यस ऐनअन्तर्गतको कसुर गरेको अभियोग लागेकोमा सो कसुर आफूले गरेको छैन भन्ने कुराको प्रमाण निजले नै पुऱ्याउने पर्नेछ" भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ । यी प्रतिवादीले आफूले कसुर नगरेकोले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउनु पर्छ भन्ने कुराको प्रमाण पुऱ्याउनु पर्ने दायित्व यी प्रतिवादीमा रहेकोले निजले पीडितहरूलाई भारतको दिल्लीमा पुऱ्याई बेचबिखन गरेको होइन भन्ने कुराको वस्तुनिष्ठ प्रमाण पुऱ्याउनु पर्ने हुन्छ । यी प्रतिवादीले अनुसन्धानको क्रममा पीडित जाहेरवालाहरूलाई पटकपटक फोन गरी विवाह गर्ने बहाना बनाई बोलाई मिति २०६८।१०।७ गते वीरगन्जबाट भारतको दिल्ली पुऱ्याई निजहरूलाई वेश्यालयमा लगी तत्काल रु.५०,०००।- लिएको र बाँकी रु.१,५०,०००।- पछि लिने सर्तमा रु.२,००,०००।- मा बेची हिँडेको हुँ भनी कसुर स्वीकार गरी बयान गरेको सो बयानलाई पीडितहरूले गरिदिएको कागज, निजहरूले गरेको बकपत्र, माइती नेपालको पत्रसमेतबाट पुष्टि भइरहेकोमा प्रतिवादीले अदालतमा बयान गर्दा स्वेच्छा विरुद्धको हो भन्दैमा के कुन परिबन्द वा कारणले आफूले कसुर स्वीकार गरी बयान गरेको भनी खुलाउन सकेको देखिँदैन । प्रतिवादीले अदालतमा कसुरमा इन्कार रही गरेको बयानको आधारमा मात्र निर्दोष रहेछन् भनी मान्न मिल्ने देखिएन । प्रतिवादीका साक्षी रामचन्द्र साह सोनारले प्रतिवादी मिति २०६८।१०।१० मा घरमा थियो भन्ने भनाइतर्फ हेर्दा मिति २०६८।१०।७ मा वीरगन्जबाट भारतको दिल्ली गएको भन्ने पुष्टि भएको अवस्थामा मिति २०६८।१०।१० गते दिल्लीबाट निजको घर वीरगन्जमा नै फर्की आउन नसक्ने अवस्था देखिँदैन । यस्तो अभिव्यक्ति प्रतिवादीको निर्दोषिताको

आधार मान्न मिल्ने अवस्था हुँदैन ।

१०. त्यसैगरी यी प्रतिवादीले छुट्टाछुट्टै कसुर गरेकोले छुट्टाछुट्टै कसुर कायम गरी सजाय हुनुपर्नेमा मानव बेचबिखनतर्फ मात्र सजाय हुने ठहऱ्याएको पुनरावेदन अदालत हेर्दाको फैसला बदर गरी सुरु फैसलाबमोजिम गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिरतर्फ हेर्दा यी पीडितहरूलाई फरक फरक व्यक्तिले ललाई फकाई विदेश भारतमा पुऱ्याई फरक फरक व्यक्तिले बेचबिखन गरेको नभई एकै व्यक्तिले नेपालबाट ललाई फकाई भारतको दिल्लीमा लगी बिक्री गरिएको देखिन्छ । प्रस्तुत वारदातको सुरुवातदेखि अन्तसम्म एक जना व्यक्ति मात्र संलग्न रही पीडितलाई विदेश लैजाने र बिक्री गर्ने कार्य गरेकोले प्रत्येक चरणबाट छुट्टाछुट्टै कसुर कायम गर्ने अवस्था हुँदैन । कसुरको पूर्णता विदेशमा लगी बिक्री गरेपछि हुने भएको र सो कार्य गर्ने व्यक्ति एउटै भएको अवस्थामा कसुर गर्दाको चरण चरणको आधारमा छुट्टाछुट्टै सजाय गर्ने कार्य तर्क र न्यायसङ्गत देखिँदैन । त्यसैगरी यी प्रतिवादीले पीडितहरूलाई वीरगन्जबाट भारतको दिल्लीसम्म पुऱ्याएको देखिएको निजले वेश्यावृत्तिमा लगाएको तथ्य प्रमाणित भएको अवस्था नभएकोले उक्त ऐनको दफा १५(२) (ख) को सजाय आकर्षित हुने अवस्था नदेखिएकोले निजलाई थप सजाय गरी रहनु पर्ने देखिएन ।

११. तसर्थ: प्रतिवादीलाई मानव बेचबिखन तथा ओसारपसार (नियन्त्रण) ऐन, २०६४ को दफा ३ को उपदफा (१) विपरीतको कसुर गरेकोले निजलाई सोही ऐनको दफा ४(क) को कसुरमा सोही ऐनको दफा १५(१) को खण्ड (क) बमोजिम २० (बीस) वर्ष कैद र रु.२,००,०००।- (दुई लाख रुपैयाँ) जरिवाना हुने र सोही ऐनको दफा १७(१) बमोजिम पीडित परिवर्तित नाम मञ्जरी साह र सीमा साहलाई जनही रु.१,००,०००।- (एक लाख रुपैयाँ) का दरले क्षतिपूर्ति भराई पाउने तथा सोही ऐनको दफा

२२ बमोजिम प्रतिवादीले नैतिक पतन देखिने कसुर गरेको ठहर्‍याई पुनरावेदन अदालत हेटौंडाबाट मिति २०७१।८।९ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । वादी प्रतिवादीको दुवैको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनुहोला ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. डम्बरबहादुर शाही

इजलास अधिकृत : जगतबहादुर पौडेल
इति संवत् २०७५ साल माघ १७ गते रोज ५ शुभम् ।

- स्थायी कर्मचारी सरहको व्यवहार वा सुविधा करार सेवामा काम गर्नेले पनि पाउनु पर्छ भन्नु न्याय, कानून र अन्य कुनै दृष्टिले पनि मनासिब नदेखिने ।

(प्रकरण नं.८)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता श्री भूपाल बस्नेत

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता श्री भक्तिराम घिमिरे

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प.२०६९, नि.नं.८८०६, पृ.५७८

सम्बद्ध कानून :

- श्रम ऐन, २०४८
- श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१

आदेश

न्या. प्रकाशमान सिंह राउत : तत्कालीन

नेपालको अन्तरिमसंविधान, २०६३ को धारा १०७(२) बमोजिम यस अदालतको क्षेत्राधिकारअन्तर्गतको भई दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार रहेको छ:-

यस संस्थानका तत्कालीन उपत्यका स्ट्रिन्जर पदमा करार सेवामा कार्यरत विपक्षी भवानी कार्कीलाई मिति २०६८/०७/२७ देखि लागू हुने गरी मिति २०६८/०७/२७ को निर्णयबमोजिम सेवाबाट हटाइएकोमा सो निर्णयउपर विपक्षी भवानी कार्कीले विपक्षी श्रम अदालतमा पुनरावेदन गरेकोमा विपक्षी श्रम अदालतले "पुनरावेदक भवानी कार्कीले मिति २०६८/०७/२७ देखि नै पारिश्रमिक पाउने गरी साबिकको पदमा पुनर्बहाली हुने ठहर्‍याई मिति २०६९/०८/२९ मा फैसला गर्दा श्रम ऐन, २०४८ को दफा ४(२) र श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१

निर्णय नं. १०१९४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री मीरा खडका
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाशमान सिंह राउत
आदेश मिति : २०७४।१०।२५
०६९-WO-११२७

विषय: उत्प्रेषण

निवेदक : गोरखापत्र संस्थान, धर्मपथ काठमाडौंका
अ.प्रा.स.कपिल घिमिरे

विरुद्ध

विपक्षी : दोलखा, झुले गा.वि.स. वडा नं. ५ बस्ने
भवानी कार्कीसमेत

को दफा ६ को गलत तथा त्रुटिपूर्ण व्याख्या गरी यस संस्थानलाई गैरकानूनी रूपमा आर्थिक दायित्वसमेत पारिएको, उक्त फैसलामा उल्लेख भएबमोजिम फैसला कार्यान्वयन गर्नु, गराउनु भनी विपक्षी श्रम अदालतले च.नं. ५२९ मिति २०६९/११/१० को पत्रसाथ पठाएको फैसलाको प्रतिलिपि यस संस्थानमा मिति २०६९/११/१३ मा प्राप्त भएको, श्रम ऐन, २०४८ को दफा २६ बमोजिम श्रम अदालतको निर्णय अन्तिम हुने कानूनी व्यवस्था रहेको, उक्त फैसलाउपर पुनरावेदन नलाग्ने भई सामान्य कानूनान्तर्गतको अन्य कुनै विकल्पसमेत नभएकोले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३को धारा १३(१), १२(३)(च), १९, ३२, तथा १०७(२) समेतको आधारमा यो निवेदन गर्न आएको छु।

विपक्षी भवानी कार्कीलाई दोलखा क्षेत्रको लागि सेवा करारान्तर्गत स्थानीय स्ट्रिन्जर पदमा संस्थानले सर्वप्रथम मिति २०६६।४।१५ देखि ३ महिनाको लागि नियुक्ति गरिएको, तत्पश्चात् मिति २०६६।७।१५ देखि २०६६ पुष मसान्तसम्मका लागि म्याद थप गरिएको, २०६६ माघ १ गतेदेखि सेवा अवधि समाप्त भएकोले मिति २०६६।१०।३ देखि ऐ. चैत्र मसान्तसम्मका लागि पुनः सोही कामकाजमा लगाइएको, मिति २०६६ चैत्र मसान्तमा अवधि समाप्त भएपछि पुनः २०६७।१।२ देखि २०६७ असार मसान्तसम्मका लागि पुनः कामकाजमा लगाइएको, २०६७।४।१ देखि २०६७ असोज मसान्तसम्मका लागि पुनः कामकाजमा लगाइएको, सुरक्षाका कारणले काठमाडौंमा बस्नु पर्ने भएकोले उपत्यकामा कार्य गर्न पाउँ भनी अनुरोध गरेकाले निजको मागबमोजिम मिति २०६७।५।१५ देखि ३ महिनाको लागि उपत्यका स्ट्रिन्जर पदमा नियुक्ति गरिएको थियो। तत्पश्चात् मिति २०६७।८।१४ देखि २०६७ पुष मसान्तसम्मका लागि सोही पदमा कामकाजमा लगाइएको र पुष मसान्तको अवधि समाप्त भएपछि मिति २०६८।१।१

देखि २०६८ असार मसान्तसम्मका लागि कामकाजमा लगाइएको, मिति २०६८।४।१ देखि २०६८ असोज मसान्तसम्मका लागि पुनः म्याद थप गरिएको थियो। निज लामो समयदेखि विना सूचना अनुपस्थित रही रिपोर्टिङमा बाधा उत्पन्न गरेको भनी प्रमुख समाचारदाता शिवकुमार भट्टराईले मिति २०६८।६।२९ मा लिखित रूपमा जानकारी दिएकोमा विपक्षी भवानी कार्कीको पुनः म्याद नथप्ने भनी संस्थानको निमित्त महाप्रबन्धकबाट मिति २०६८।७।२७ मा निर्णय भइ निजको सेवा अन्त्य गरिएको जानकारी मिति २०६८।७।२८ को पत्रबाट गराइएको हो। यसप्रकार निजको करार अवधि पटकपटक टुट्दै थप्दै गरिएको र उपत्यका स्ट्रिन्जर पदमा मिति २०६७।५।१५ देखि करार सेवा सुरु गरी म्याद थपिँदै २०६७ पुष मसान्तसम्ममा अवधि टुटेको, तत्पश्चात् मिति २०६८।१।१ देखि कामकाज लगाई २०६८ असोज मसान्तसम्मको म्याद थप भई तत्पश्चात् म्याद थप नगर्ने निर्णय भएको हो। यसरी पछिल्लो पटक मिति २०६८।१।१ देखि २०६८ असोज मसान्तसम्म सार्वजनिक बिदासमेत जोड्दा करार सेवाअन्तर्गत लगातार १८७ दिन बहाल रहेको, यद्यपि सो अवधिमा विना सूचना सम्पर्कविहीन रही रिपोर्टिङमा बाधा उत्पन्न गरेको अवस्था रहेको छ।

गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा सर्त विनियमावली, २०५२ को विनियम २ को खण्ड (७) ले आंशिक, करार वा ज्यालादारीमा काम गर्ने व्यक्तिलाई कर्मचारी भनी जनाउने व्यवस्था नरहेको हुँदा विपक्षी भवानी कार्कीलाई तत्कालीन रूपमा संस्थानको कर्मचारी भन्न मिल्दैन। परीक्षणकाल, स्थायी नियुक्ति, स्पष्टीकरण, सजाय, सफाइको मौका दिनु पर्ने जस्ता कुराहरू स्थायी कर्मचारीको हकमा मात्र आकर्षित हुने हो। निज विपक्षी करारमा नियुक्ति भएको हुँदा निजको हकमा श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ को दफा ६ र दफा २८ आकर्षित हुने हैन। समयवधि तोकी

पारिश्रमिक र सेवा सर्त उल्लेख गरी करारमा नियुक्ति गरिएकोले निजको करार अवधि समाप्त भएकोले यसलाई सजायको रूपमा लिन नमिल्ने हुँदा सो ऐनको दफा २६, २८, २९, ३०, ३१ आकर्षित हुने हैन। गोरखापत्र संस्थान एक सार्वजनिक सञ्चार प्रतिष्ठान हो। श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ को दफा ३४(२) ले सार्वजनिक प्रतिष्ठानमा कार्यरत श्रमजीवी पत्रकार, कर्मचारी, वा कामदारको पारिश्रमिक तथा सुविधाबाहेकका अन्य व्यवस्थाहरू सम्बन्धित सञ्चार प्रतिष्ठानको सेवा, सर्त र सुविधासम्बन्धी कानूनबमोजिम हुने व्यवस्था गरेको हुँदा उक्त ऐनको दफा ८, २५, २६, २७, २८, २९, ३० र ३१ को आधारमा पुनरावेदन गर्न पाउने हैन। विपक्षीलाई आचरण उल्लङ्घन गरेको आरोपमा सजाय गरिएको नभई करार अवधि समाप्त भएकोले पुनः म्याद थप नभएको मात्र हो। तसर्थ निजलाई सफाइको मौका दिनु पर्ने हैन। करार अवधि व्यतित भइसकेको कामदार कर्मचारीलाई करार अवधिपछिको पारिश्रमिक भराइ दिनुपर्ने अवस्थासमेत रहँदैन। अतः श्रम अदालतको उक्त फैसला उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी यस संस्थानबाट मिति २०६८/०७/२७ मा म्याद नथप्ने भनी भएको निर्णयलाई कायम राखी पाउँ भन्नेसमेतको गोरखापत्र संस्थान, धर्मपथ काठमाडौंका अख्तियार प्राप्त ऐ. संस्थानका निमित्त महाप्रबन्धक कपिल घिमिरेको निवेदन।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? जारी हुनु नपर्ने कारण भए सोको आधार खुलाई यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी विपक्षी नं. २ को हकमा यो आदेश र रिट निवेदनको १ प्रति नक्कल साथै राखी सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिनु र विपक्षी नं. १ का हकमा आफैं

वा आफ्नो कानूनबमोजिमको प्रतिनिधिमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी यो आदेश र निवेदनको प्रतिलिपि साथै राखी सूचना पठाई लिखित जवाफ पेस भएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७०/०१/१३ को आदेश।

भवानी कार्कीले मिति २०६६/४/१५ देखि नियुक्ति पाई मिति २०६८/७/२६ सम्मको अवधिलाई गणना गर्दा २ वर्ष अवधि नाघी परीक्षणकाल पूरा भएको, सर्वोच्च अदालतले श्रम ऐन, २०४८ को दफा ४(२) को व्याख्या गर्दै ज्यालादारीमा नियुक्त गरिएका कामदारले २४० दिन पूरा गरेपछि स्थायी नियुक्ति नपाउने भन्न सकिँदैन भनी व्याख्या गरेको प्रसङ्गलाई यहाँ सान्दर्भिक हुने देखिन आयो। गोरखापत्र संस्थानले भवानी कार्कीलाई मिति २०६६/४/१५ देखि म्याद थप गर्दै निरन्तर रूपमा २ वर्षभन्दा बढी काम लगाएको अवस्था हुँदा श्रमजीवी पत्रकार ऐन, २०५१ को दफा ६ को अवधि पूरा गरेकोले स्थाई श्रमजीवी पत्रकारको रूपमा दरिएको पाइयो। ऐ. ऐनको दफा २१ ले अवकाश पाउने अवस्था पुगेको देखिँदैन र दरबन्दी कटौती भएको विश्वसनीय प्रमाण पेस भएको पाइएन। अर्कोतर्फ सेवाबाट निष्कासन गर्ने आधार भनेको दफा २५ मा उल्लेख भएअनुसार आचरण पालन नगरेकोमा दफा २६(१)(ख) अनुसार विशेष सजाय गरी हटाउन सकिन्छ। दफा २६(३) अनुसार श्रमजीवी पत्रकारलाई हटाउने आधारहरूमा बराबर आचरणसम्बन्धी कुरा उल्लङ्घन गरेमा, बराबर अनुशासनहीन काम गरेमा, बराबर आफ्नो पदको जिम्मेवारी पूरा नगरेमा, बिदा स्वीकृत नगराई वा व्यवस्थापकलाई जानकारी नदिई आफ्नो काममा ६० दिनभन्दा बढी अनुपस्थित भएमा भन्ने उल्लेख छ। त्यस्तै दफा २८ ले व्यवस्थापकले श्रमजीवी पत्रकारलाई सजाय दिनुपूर्व सफाइको सबुद पेस गर्न मौका दिनु पर्ने र दफा २९ ले स्पष्टीकरण नदिए वा दिएको स्पष्टीकरण सन्तोषजनक नभएमा विशेष सजायको आदेश दिनुभन्दा पहिले सजाय

प्रस्ताव गरी किन सजाय दिनु नपर्ने भनी उचित म्याद दिई स्पष्टीकरण माग गर्नुपर्ने देखिन्छ । मिसिल हेर्दा उक्त अवस्था भएको देखिँदैन । उक्त अवस्थामा बाहेक श्रमजीवी पत्रकार ऐन, २०५१ ले व्यवस्थापकलाई सेवाबाट हटाउने कार्य गैरकानूनी देखिन आयो । कानूनको प्रक्रिया पूरा नगरी हटाउने कार्य त्रुटिपूर्ण भई बदर हुने र भवानी कार्कीले मिति २०६८/०७/२७ देखि नै पारिश्रमिक पाउने गरी साबिकको पदमा पुनर्बहाली हुने ठहर्छ भन्ने यस अदालतको मिति २०६९/०८/२९ को फैसला श्रम कानून तथा न्यायका मान्य सिद्धान्त एवं संविधानको भावनाअनुरूप रहेकोले सो फैसलाबाट रिट निवेदकको कानूनी एवं संवैधानिक हकमा आघात पुगेको अवस्थामा नहुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेतको श्रम अदालत, काठमाडौंको लिखित जवाफ ।

गोरखापत्र संस्थान श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ को दफा २(ख) को सञ्चार प्रतिष्ठानको परिभाषाभित्र पर्ने प्रतिष्ठान भएको कुरा निर्विवाद छ । सो परिभाषाबमोजिम उक्त संस्थान सार्वजनिक सञ्चार प्रतिष्ठान हो । उक्त ऐनको दफा २(घ) ले श्रमजीवी पत्रकारको परिभाषा गरी अरू कुराको अतिरिक्त रिट्रन्जरलाई समेत श्रमजीवी पत्रकार भनी उल्लेख गरेको छ । उक्त ऐनको दफा ६ ले तोकेको परीक्षणकालसमेत मैले पूरा गरिसकेको अवस्था छ । करारमा नियुक्ति गर्दासमेत सम्बन्धित प्रतिष्ठानमा रहेको जम्मा कामदारको १५ प्रतिशतभन्दा बढी करारमा नियुक्त गर्न नपाउने व्यवस्था रहेको छ । उक्त ऐनको संशोधनसहितको दफा २५ देखि २९ मा व्यवस्थापकले सजाय गर्न पाउने कानूनी व्यवस्था रहे पनि सो अवस्थाको विद्यमानता नभएको र सो ऐनको दफा ८ ले सेवा सुरक्षाको व्यवस्था गरेको हुँदा श्रम अदालतको मिति २०६९/०८/०९ को फैसला कानूनसम्मत भएको तथा सो फैसलाले विपक्षीको संवैधानिक तथा कानूनी हक हनन् नभएको हुँदा श्रम

अदालतको फैसला सदर गरी विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेतको भवानी कार्कीको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम आजको दैनिक मुद्दा पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको मिसिल संलग्न निवेदनसहितका सम्पूर्ण कागजातहरूको अध्ययन गरी निवेदक तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री भूपाल बस्नेतले विपक्षी भवानी कार्की मिति २०६६।४।१५ देखि मिति २०६८।७।२६ सम्म संस्थानको रिट्रन्जर पदमा अटुट र अविछिन्नरूपमा बहाल रहेको अवस्था छैन । लगातार जम्मा १८७ दिन बहाल रहेको विपक्षीलाई २ वर्षभन्दा अधिक समय सेवामा रहेको देखिई परीक्षणकाल पूरा गरी स्थायी भएको व्याख्या गर्न मिल्दैन । विपक्षीलाई आचरण उल्लङ्घन गरेको आरोपमा सजाय गरिएको नभई करार अवधि समाप्त भएकोले पुनः म्याद थप नभएकोले सफाइको मौका दिनु पर्ने हैन । गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा सर्त विनियमावली, २०५२ को नियम ८(१) बमोजिमको अनुसूची ३ मा रिट्रन्जर पदको व्यवस्था नरहेको र विनियम २ को खण्ड (ढ) ले आंशिक, करार वा ज्यालादारीमा काम गर्ने व्यक्तिलाई कर्मचारी भनी जनाउने व्यवस्था नरहेको हुँदा विपक्षीलाई तत्कालीनरूपमा संस्थानको कर्मचारी भन्न मिल्दैन । परीक्षणकाल, स्थायी नियुक्ति, स्पष्टीकरण, सजाय, सफाइको मौका दिनु पर्ने जस्ता कुराहरू स्थायी कर्मचारीहरूका हकमा मात्र आकर्षित हुने हुँदा श्रम अदालतको मिति २०६९।८।२९ को फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उत्प्रेषणको आदेशले बदर हुनुपर्छ भनी र विपक्षी भवानी कार्कीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री भक्तिराम घिमिरेले विपक्षी गोरखापत्र संस्थान श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ को दफा २(ख) को परिभाषाभित्र पर्ने प्रतिष्ठान भएकोले उक्त ऐनमा भएको कानूनी प्रक्रिया गर्नु पर्ने हुन्छ । उक्त ऐनको दफा २ (घ) ले रिट्रन्जरलाई समेत श्रमजीवी

पत्रकार भनी उल्लेख गरिएकोले सो ऐनको प्रावधान लागू हुन्छ। २०६६।४।१५ देखि श्रमजीवी पत्रकारको रूपमा काम गरी आएकोले श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ को दफा ६ को परीक्षणकालसमेत पूरा गरिसकेको अवस्था विद्यमान रहेकोले श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐनले प्रदान गरेको कानूनी व्यवस्थाको आधारमा श्रम अदालतले गरेको फैसला कानूनसम्मत भएकोले विपक्षीको रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी प्रस्तुत गर्नुभएको बहस जिकिरसमेत सुनियो।

यसमा विपक्षी भवानी कार्कीलाई निवेदक गोरखापत्र संस्थानले स्ट्रिन्जरको सेवा सर्त र पारिश्रमिक सुविधा पाउने गरी २०६६।४।१५ देखि लागू हुने गरी ३ महिनाको लागि दोलखा क्षेत्रको स्ट्रिन्जर पदमा मिति २०६६।४।१४ मा नियुक्ति गरेकोमा निज विपक्षी भवानी कार्की विना सूचना अनुपस्थित रहेको भनी प्रमुख समाचारदाता शिवकुमार भट्टराईले प्रधान सम्पादकलाई २०६६।६।२९ मा जानकारी गराएको र सोही जानकारीअनुसार विपक्षी भवानी कार्कीसमेतको म्याद थप नगर्ने गरी प्रधान सम्पादकबाट मिति २०६६।७।२७ मा टिप्पणी निर्णय भएकोमा उक्त मिति २०६६।७।२७ को प्रधान सम्पादकको निर्णय बदर गरी सेवाबाट हटाइएको मितिदेखि पुनर्बहाली नगर्दासम्मको पारिश्रमिक तथा सेवा सुविधासहित काममा पुनर्बहाली गरिपाउँ भनी विपक्षी भवानी कार्कीको श्रम अदालतमा पुनरावेदन परेकोमा मिति २०६६।४।१५ देखि २०६६।७।२६ सम्म निरन्तर सेवामा रहेको अवस्थामा आचरण पालना नगरेकोमा सफाई पेस गर्ने मौकासमेत नदिई सेवा अन्त गर्ने अख्तियारी श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ ले व्यवस्थापकलाई प्रदान नगरेको हुँदा सेवाबाट अन्त गर्ने व्यवस्थापकको कार्य त्रुटिपूर्ण भई बदर हुने र २०६६।७।२६ देखि पारिश्रमिकसमेत पाउने गरी साबिकको पदमा बहाली हुने ठहर्‍याई श्रम अदालतले मिति २०६९।८।२९ मा गरेको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिपाउँ भन्ने

निवेदन दाबी रहेको पाइन्छ। गोरखापत्र संस्थानले भवानी कार्कीलाई मिति २०६६।४।१५ देखि म्याद थप गर्दै निरन्तर २ वर्षभन्दा अधिक समय काममा लगाएको अवस्था विद्यमान हुँदा श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ को दफा ६ को अवधि पूरा गरेकोलाई श्रमजीवी पत्रकारको रूपमा दरिएको र ऐ. ऐनको दफा २१ बमोजिम अवकाश पाउने अवस्थासमेत नपुगेको र सोही ऐनको दफा २८ र २९ ले तोकेको सबुद प्रमाण पेस गर्ने वा स्पष्टीकरणसमेत नसोधी सेवा अन्त गरेकोसमेतको कारणबाट २०६६।७।२७ देखि पारिश्रमिकसमेत पाउने गरी साबिक पदमा पुनर्बहाली गरेको कानूनसम्मत छ भन्ने विपक्षी श्रम मन्त्रालय तथा विपक्षी भवानी कार्कीले गोरखापत्र संस्थान श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ को दफा २(ख) को सञ्चार प्रतिष्ठानको परिभाषाभित्र पर्ने प्रतिष्ठान रहेको, सोही ऐनको दफा ५(घ) ले स्ट्रिन्जरलाई समेत श्रमजीवी पत्रकार भनी उल्लेख गरेकोले आफ्नो हकमा श्रमजीवी पत्रकार ऐन, २०५१ मा उल्लेख भएका प्रावधानहरू लागू हुने कुरा प्रस्ट छ। सो ऐनको दफा ६ ले श्रमजीवी पत्रकारलाई सुरुमा नियुक्ति गर्दा ६ महिनाको परीक्षणकालमा रहने गरी नियुक्ति गरिने व्यवस्था रहेकोमा सो अवधि पूरा गरेको अवस्था छ। सो ऐनको दफा २८ र २९ को प्रक्रियासमेत पूरा नगरी दिएको अवकाश बदर गरेको श्रम अदालतको फैसला कानूनसम्मत नै हुँदा रिट खारेज हुनुपर्छ भनी लिखित जवाफ पेस गरेको देखिन्छ।

उल्लिखित निवेदन दाबी, लिखित जवाफ तथा विद्वान् अधिवक्ताहरूले प्रस्तुत गर्नुभएको बहससमेतको सन्दर्भमा प्रस्तुत निवेदनमा मूलतः निम्न प्रश्नहरूको निरूपण गर्नु पर्ने देखियो।

(१) गोरखापत्र संस्थानको स्ट्रिन्जरको पदमा कार्यरत भनिएको विपक्षी भवानी कार्कीको हकमा श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ लागू हुने हो वा हैन ?

(२) निवेदन मागबमोजिम विपक्षी श्रम अदालतको आदेश उत्प्रेषणको आदेशले बदर गर्नुपर्ने हो होइन ?

२. सर्वप्रथम गोरखापत्र संस्थानको रिट्रन्जरको पदमा कार्यरत भनिएको विपक्षी भवानी कार्कीको हकमा श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ लागू हुने हो वा हैन भन्ने पहिलो प्रश्नतर्फ विचार गर्दा श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ को दफा २ (ख) मा "सञ्चार प्रतिष्ठान भन्नाले सञ्चारसम्बन्धी कुनै व्यवसाय वा सेवा सञ्चालन गर्ने उद्देश्यले तीनजना वा सोभन्दा बढी श्रमजीवी पत्रकार, कर्मचारी वा कामदार कार्यरत रहेको प्रचलित कानूनबमोजिम स्थापना वा दर्ता भएको सार्वजनिक वा निजी सञ्चार माध्यम वा सङ्गठित संस्था सम्झनु पर्छ" भनी प्रतिष्ठानको परिभाषा गरिएको पाइन्छ । श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐनले परिभाषा गरेको प्रतिष्ठानभित्र गोरखापत्र संस्थान पर्छ पर्दैन भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा श्रमजीवी पत्रकार ऐन आउनु भन्दा धेरै अगाडि अर्थात् २०१९ सालमा गोरखापत्र संस्थान ऐनको तर्जुमा भएको देखिन्छ । गोरखापत्र संस्थान ऐन, २०१९ को प्रस्तावना हेर्दा नेपाली जनताको सुविधा एवं आर्थिक हितको लागि गोरखापत्र दैनिकको सञ्चालन एवं प्रकाशनलाई नेपाल सरकारको नियन्त्रणबाट झिकी सर्वसाधारण जनतालाई सकभर बढी मात्रामा सरिक गराई त्यसको प्रकाशनको स्तर उठाएर समयानुकूल बढ्ता लोकप्रिय र प्रभावकारी बनाउन संस्थानको रूपमा गठन र व्यवस्था गर्नु वाञ्छनीय भएकोले गोरखापत्र संस्थान ऐन जारी गरिएको देखिन्छ । सो ऐनको दफा ३४ ले "प्रचलित नेपाल कानूनमा जेसुकै लेखिएको भए तापनि यो ऐन वा यस ऐनअन्तर्गत बनेका नियममा लेखिएको कुराहरुमा यहीबमोजिम हुनेछ" भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ भने दफा ३३ मा संस्थानको काम

कुराहरुको उचित सम्पादनका निमित्त यो ऐन वा यस ऐनअन्तर्गत बनेको नियमहरुमा बाधा विरोध नपारी संस्थानले विनियमहरु बनाउन सक्नेछ र ती विनियमहरु नेपाल सरकारबाट स्वीकृत भएपछि लागू हुनेछ भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाअनुसार गोरखापत्र संस्थान छुट्टै ऐनद्वारा नियमन र सञ्चालन हुने सार्वजनिक संस्थान रहेको भन्ने देखिन्छ । गोरखापत्र संस्थान ऐन वा सोअन्तर्गत बनेको नियममा लेखिएको कुराहरुमा सोही ऐनबमोजिम हुने स्पष्ट र किटानी व्यवस्था रहेको सन्दर्भमा निजी तथा सार्वजनिक सञ्चार माध्यमलाई नियमन र व्यवस्थित गर्ने उद्देश्यले छाता ऐनको रूपमा तर्जुमा गरिएको श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ को व्यवस्था गोरखापत्र संस्थानको हकमा लागू हुने रहेछ भनी मान्न मिल्ने ऐनको उद्देश्यको रूपमा रहेको प्रस्तावना तथा दफा ३४ र ३३ मा रहेको उल्लिखित कानूनी व्यवस्थाले मिल्ने देखिँदैन । विशेष ऐनको रूपमा २०१९ सालमा नै तर्जुमा गरिएको गोरखापत्र संस्थान ऐनद्वारा नियमित र व्यवस्थित गरिएको गोरखापत्र संस्थानको हकमा निजी तथा सार्वजनिक सञ्चार माध्यमहरुलाई नियमन र सञ्चालन गर्नको लागि तर्जुमा गरिएको श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ को प्रावधान लागू हुन्छ भन्ने विपक्षी भवानी कार्कीको लिखित जवाफ तथा निजको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताको बहस जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन । अतः उपर्युक्त कानूनी व्यवस्थाको सन्दर्भमा रिट्रन्जरको रूपमा कार्यरत भनिएको विपक्षी भवानी कार्कीको हकमा श्रमजीवी पत्रकार ऐनको व्यवस्था लागू हुन्छ भनी मान्न मिल्ने देखिएन ।

३. निवेदन मागबमोजिम विपक्षी श्रम अदालतको आदेश उत्प्रेषणको आदेशले बदर गर्नु पर्ने हो होइन भन्ने दोस्रो प्रश्नको हकमा विचार गर्दा माथि उल्लेख भएअनुसार विपक्षी भवानी कार्कीको हकमा श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ आकर्षित नहुने

देखिएकोले निजको हकमा गोरखापत्र संस्थान ऐन, २०१९ को व्यवस्था नै लागू हुने देखियो। गोरखापत्र संस्थान ऐनको दफा ३३ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी गोरखापत्र संस्थान सञ्चालक समितिले नेपाल सरकारको स्वीकृति लिई गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा सर्त विनियमावली, २०५२ बनाएको देखिन्छ। सो विनियमावलीको विनियम २ को खण्ड (ठ) मा **कर्मचारी भन्नाले सेवाको पदमा बहाल रहेको व्यक्ति सम्झनु पर्छ। तर यस शब्दले आंशिक, करार वा ज्यालादारीमा काम गर्ने व्यक्तिलाई जनाउने छैन** भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ। आवधिक रूपमा म्याद थप गर्ने गरी करार सेवाको हैसियतमा संस्थानको स्ट्रिन्जर पदमा नियुक्ति पाई कार्य गरेको विपक्षी भवानी कार्की उक्त विनियमावलीको दफा २(ठ) मा गरिएको परिभाषाअनुसार संस्थानको कर्मचारी रहेको भन्ने देखिएन। कर्मचारीको रूपमा नै नरहेको अवस्थामा उक्त विनियमावलीको विनियम १५६ अनुसार विभागीय सजाय गर्दा सफाइको मौकासमेत दिनुपर्ने अवस्थासमेत देखिँदैन।

४. विपक्षी भवानी कार्कीलाई निवेदक गोरखापत्र संस्थानले दोलखा क्षेत्रको लागि स्ट्रिन्जर पदमा ३ महिनाको लागि २०६६।४।१५ मा नियुक्ति गरेको देखिन्छ। सोपश्चात् मिति २०६७।४।१ देखि २०६७ असोज मसान्तसम्मका लागि पटकपटक म्याद थप गरिएकोमा मिति २०६७।४।२३ को निज भवानी कार्कीको निवेदन मागबमोजिम २०६७।५।१५ देखि ३ महिनाको लागि उपत्यकाको स्ट्रिन्जर पदमा नियुक्ति दिई अन्तिम पटक २०६८।४।१ देखि २०६८ असोज मसान्तसम्मको लागि म्याद थप गरिएकोमा निज लामो समयदेखि विना सूचना अनुपस्थित रही रिपोर्टिङमा समेत बाधा उत्पन्न भएको भनी प्रमुख समाचारदाता शिवकुमार भट्टराईले २०६८।६।२९ मा लिखित जानकारी गराएपछि २०६८।७।२७ को निर्णयानुसार २०६८।७।२८ को सेवा अन्त्य गरिएको जानकारी

दिएको देखिन्छ। निज विपक्षी भवानी कार्कीलाई संस्थानको स्ट्रिन्जरको पदमा नियुक्ति गर्दा नै निजको सेवा सर्तसमेत किटान गरी नियुक्ति पत्र दिएको देखिन्छ। सो सेवा सर्तलाई विपक्षी भवानी कार्कीले अन्यथा भन्न सकेको अवस्था देखिँदैन। निज विपक्षी भवानी कार्की निवेदक गोरखापत्र संस्थानमा आवधिकरूपमा म्याद थप हुने गरी स्ट्रिन्जरको हैसियतले करारमा नियुक्त भएको देखिन्छ। निज संस्थानको स्थायी कर्मचारीको रूपमा रहेको देखिँदैन। न त आफू संस्थानको स्थायी कर्मचारी रहेको भनी लिखित जवाफमा उल्लेख गर्न र सोको कुनै प्रमाणसमेत पेश गर्न सकेको भन्ने देखिन्छ।

५. स्थायी पद भन्नाले भन्नाले “निश्चित विधि र प्रक्रिया पूरा गरी निवृत्तिभरण पाउने वा नपाउने आधारमा पूर्णकालीन सेवा गर्ने गरी नियुक्ति भएको, निजको सेवाको सर्त र सुविधा सो संस्थाको नियमबमोजिम व्यवस्थित भएको, सेवाको अवधि नतोकिएको तथा निश्चित उमेर पूरा गरेपछि अवकाश पाउने पदलाई सम्झनु पर्ने हुन्छ। साथै संस्थाको स्थायी पदमा सो संस्थाको नियमबमोजिम प्रतिस्पर्धाद्वारा नियुक्ति वा छनौट भई सोही नियमबमोजिम व्यवस्थित विधिअनुसार कारबाही, सजाय र बर्खास्त तथा अवकाश हुने प्रकृतिको पदलाई समेत मान्नु पर्ने हुन्छ। यस्तो पदमा बहाल रहन पाउने र अवकाश हुने अवधि, समय, कानून वा विधानद्वारा निश्चित गरिएको हुन्छ। यस्तो स्थायी सेवामा बहाल रहने व्यक्तिले संस्थासम्बन्धी प्रचलित कानूनको उल्लङ्घन गरेमा वा अन्य कुनै कानूनबमोजिम कारबाही वा सजाय गर्नु पर्दा प्रचलित कानूनबमोजिम कारबाही गरेर मात्र सजाय गर्न वा सेवाबाट हटाउन सकिने हुन्छ” भनी भोलानाथ रेग्मी विरूद्ध श्रम अदालतसमेत भएको उत्प्रेषण मिश्रित परमादेशको निवेदन (ने.का.प. २०६९ नि नं ८८०६ पृष्ठ ५७८) मा यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिँदा प्रतिपादित उक्त

सिद्धान्तको आधारमा समेत विपक्षी भवानी कार्की निवेदक गोरखापत्र संस्थानको स्थायी कर्मचारी रहेको भन्ने देखिँदैन । विपक्षी भवानी कार्कीले आफू संस्थानको स्ट्रिन्जरको पदमा रही काम गरेको भनी लिखित रूपमा नै स्वीकार गरेको, स्थायी प्रकृतिको पद वा सेवा भनी भन्न नसकेको र गोरखापत्र संस्थान ऐन, २०१९ को यो यस व्यवस्थाबमोजिम आफूलाई स्थायीसरहको व्यवहार गर्नुपर्ने भनी दाबी गर्नसमेत नसकेको अवस्थामा स्थायी सरह समान हक र सुविधा पाउने प्रकृतिको सेवा वा पद रहेछ भनी मान्न मिल्ने देखिँदैन ।

६. छुट्टै ऐनद्वारा नियमित र व्यवस्थित निवेदक गोरखापत्र संस्थानले गुणस्तरीय र विश्वसनीय समाचार प्रकाशन र प्रसारण गर्ने सन्दर्भमा आवश्यकताको आधारमा कुनै क्षेत्र वा जिल्लामा आवश्यक अवधिको लागि कुनै व्यक्तिलाई समाचार दाताको रूपमा निश्चित अवधिको लागि करारमा नियुक्ति गर्नसक्ने नै हुन्छ । सोहीबमोजिम विपक्षी भवानी कार्कीलाई दोलखा क्षेत्रको समाचार सङ्कलन गर्ने उद्देश्यले आवधिकरूपमा काम सन्तोषजनक देखिएमा म्याद थप गर्ने गरी निजले पाउने सेवा सर्त र सुविधासमेत किटान गरी स्ट्रिन्जरको रूपमा नियुक्ति गरेको हुँदा त्यस्तो स्ट्रिन्जरको रूपमा नियुक्त व्यक्तिको सेवा कायम राख्ने वा नराख्ने भनी संस्थानले आवश्यकता तथा निजको कार्य क्षमताको आधारमा निर्णय गर्ने अधिकार निवेदक संस्थानलाई रहेकै देखिन्छ । निवेदक गोरखापत्र संस्थानले आवधिकरूपमा म्याद थप गर्ने गरी स्ट्रिन्जरको रूपमा काम गर्ने गरी नियुक्ति गरेको विपक्षीलाई समाचार सङ्कलनको कार्यमा बाधा उत्पन्न गरेको तथा तोकिएको काम जिम्मेवारीका साथ पूरा नगरेको आधारमा निजको सेवा आवश्यक नरहेको भनी सेवालालाई निरन्तरता नदिने भनी निर्णय गर्न सक्ने अधिकार निवेदक संस्थानमा निहित नै रहेको अवस्थामा विपक्षी भवानी कार्कीको सेवा आवश्यक नरहेको भनी निवेदक संस्थानले

गरेको मिति २०६८।७।२७ को निर्णयमा कुनै कानूनी त्रुटि रहेको देखिँदैन । निवेदक गोरखापत्र संस्थानले संस्थानको आवश्यकतासमेत विचार गरी स्ट्रिन्जरको रूपमा नियुक्त व्यक्तिलाई तदनुकूल नियमन गर्न सक्ने नै देखिन्छ ।

७. श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ को दफा ३४ मा कर्मचारी तथा कामदारको नियुक्ति सेवाको सर्त र सुविधासम्बन्धी व्यवस्था गरी उपदफा (१) मा श्रमजीवी पत्रकारको नियुक्ति सेवाको सर्त र सुविधा सम्बन्धमा यस ऐनमा भएका व्यवस्थाहरू कर्मचारी तथा कामदारका हकमा समेत समानरूपमा लागू हुनेछन् भनी र उपदफा (२) मा उपदफा (१) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि सार्वजनिक प्रतिष्ठानमा कार्यरत श्रमजीवी पत्रकार कर्मचारी वा कामदारको पारिश्रमिक तथा सुविधाबाहेकका अन्य व्यवस्थाहरू सम्बन्धित सञ्चार प्रतिष्ठानको सेवा, सर्त र सुविधासम्बन्धी कानूनबमोजिम हुनेछ भन्ने व्यवस्थासमेत रहेको देखिन्छ । श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐनको दफा ३४ को उपदफा २ मा गरिएको उपर्युक्त व्यवस्थाअनुसार पनि विपक्षी भवानी कार्कीको हकमा गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा सर्त विनियमावली, २०५२ को व्यवस्था नै लागू हुने देखिन्छ ।

८. स्थायी कर्मचारीसरहको व्यवहार वा सुविधा करार सेवामा काम गर्ने विपक्षी भवानी कार्कीले पनि पाउनु पर्छ भन्नु न्याय, कानून र अन्य कुनै दृष्टिले पनि मनासिब देखिँदैन । त्यस्तै स्थायी कामदार वा कर्मचारीलाई कारबाही वा बर्खास्ती गरेउपर आकर्षित हुने श्रम ऐन, २०४८ को दफा ६०(ग) को व्यवस्था आवधिकरूपमा म्याद थप हुने गरी करार सेवामा नियुक्त भएका विपक्षी भवानी कार्कीको हकमा लागू हुन सक्नेसमेत देखिँदैन । श्रम ऐन, २०४८ को दफा ६० मा “यस परिच्छेदअन्तर्गत दिएको कुनै सजाय वा आदेशउपर चित्त नबुझ्ने पक्षले त्यस्तो सजाय वा आदेशको सूचना पाएको मितिले पैंतीस

दिनभित्र देहायबमोजिम पुनरावेदन गर्न सक्नेछ” भन्ने व्यवस्था भई देहाय दफा (ग) मा “**व्यवस्थापक वा अन्य अधिकारी वा कार्यालयले गरेको सजाय र आदेशउपर सम्बन्धित श्रम अदालतमा”** भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको देखिन्छ। सो व्यवस्थाअनुसार व्यवस्थापक वा अन्य अधिकारी वा कार्यालयले गरेको सजाय वा अन्य आदेशउपर मात्र श्रम अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने देखिन्छ। तर विपक्षी भवानी कार्कीलाई व्यवस्थापक वा अन्य अधिकारीले सजाय गरेको वा अन्य कुनै आदेश दिई हटाएको अवस्था देखिँदैन। लामो समयदेखि विना सूचना अनुपस्थित रही रिपोर्टिङमा समेत बाधा उत्पन्न भएको भनी प्रमुख समाचार दाता शिवकुमार भट्टराईले मिति २०६८।६।२९ मा लिखित जानकारी गराएपछि मिति २०६८।७।२७ को निर्णयानुसार मिति २०६८।७।२८ मा सेवा अन्त्य गरिएको जानकारीसम्म दिएको देखिन्छ। यस अवस्थामा श्रम अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने र श्रम अदालतले पनि पुनरावेदन सुनी निर्णय गर्न सक्ने देखिँदैन।

९. तसर्थ, निवेदक गोरखापत्र संस्थान छुट्टै विशेष ऐन गोरखापत्र संस्थान ऐन, २०१९ द्वारा नियमन र व्यवस्थापन हुने संस्थानको रूपमा रहेको, सोही ऐनले दिएको अधिकार प्रयोग गरी संस्थानमा कार्यरत कर्मचारीहरूको हकमा छुट्टै गोरखापत्र संस्थान कर्मचारी सेवा, सर्त विनियमावली, २०५२ प्रचलनमा रहेको, संस्थानको कर्मचारीको हकमा श्रमजीवी पत्रकारसम्बन्धी ऐन, २०५१ आकर्षित हुने नदेखिएको, विपक्षी भवानी कार्कीलाई संस्थानको कर्मचारी सेवा सर्तसम्बन्धी विनियमावलीबमोजिम कारबाही गरी सेवाबाट हटाएको नदेखिएको, लामो समयदेखि विना सूचना अनुपस्थित रही रिपोर्टिङमा समेत बाधा उत्पन्न भएको भनी प्रमुख समाचारदाता शिवकुमार भट्टराईको लिखित जानकारीको आधारमा निजको सेवा अन्त्य गरिएको भन्ने जानकारीसम्म

दिएको र त्यस्तो अवस्थामा श्रम ऐन, २०४८ को दफा ६०(ग) अन्तर्गत श्रम अदालतमा पुनरावेदन लाग्ने नसक्नेमा श्रम अदालतले आफूसमक्ष लाग्दै नलाग्ने पुनरावेदन लिई विपक्षी भवानी कार्कीलाई साबिक पदमा सेवामा पुनर्स्थापना गरी सो अवधिको तलबलगायतको आर्थिक सुविधासमेत दिनु भनी गरेको मिति २०६९।८।२९ को निर्णयमाथि विवेचित आधार र कारणबाट कानूनसङ्गत नभई त्रुटिपूर्ण रहेको देखिँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ। आदेशको जानकारी निवेदक गोरखापत्र संस्थानलाई दिइ दायरीको लगत काटी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त आदेशमा सहमत छु।

न्या. मीरा खडका

इजलास अधिकृत: हरिकृष्ण श्रेष्ठ

इति संवत् २०७४ साल माघ २५ गते रोज ५ शुभम्।

निर्णय नं. १०१९५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री मीरा खडका
माननीय न्यायाधीश श्री बमकुमार श्रेष्ठ
आदेश मिति : २०७५।१।३१
०७४-WO-०२९५

मुद्दा: उत्प्रेषण / परमादेश

रिट निवेदक : सूर्य साहको नाति विरिज किशोर साहको छोरा जिल्ला पर्सा वीरगन्ज महानगरपालिका वडा नं. १९ घर भई त्रिभुवन विश्वविद्यालयअन्तर्गत पूर्वाञ्चल क्याम्पस धरानमा मेकानिकल इन्जिनियरिङ विषयको प्रथम वर्षको शत्रमा अध्ययन गर्न नामाङ्कन प्राप्त वर्ष १८ को ओमप्रकाश साह

विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालय, सिंहदरबार काठमाडौंसमेत

- विद्यार्थीलाई नेपाली नागरिकता नै नबनेको कारणबाट शिक्षा जस्तो नैसर्गिक हकबाट वञ्चित गर्नु संविधानत मिल्ने नदेखिने।
(प्रकरण नं. ३)

रिट निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता श्री सतिसकुमार झा

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री श्यामकुमार भट्टराई, विद्वान् अधिवक्ता श्री नारायणप्रसाद खनाल

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको संविधान

आदेश

न्या. मीरा खडका : नेपालको संविधानको धारा १३३(२) अन्तर्गत दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकारको छ:-

रिट निवेदन बेहोरा

म निवेदक विरिज किशोर साह र अनिता कुमारी देवीबाट जन्मेको नेपाली नागरिक हुँ। बुबा तथा आमा नेपाली नागरिक हुनुहुन्छ। दुवैजना नेपाली नागरिक रहेका बुबाआमाबाट जन्मेको म निवेदक स्वतः नेपालको नागरिक रहन पाउने मेरो राष्ट्रियताको पहिचान र हकमा विवाद हुन सक्दैन। श्री सिद्धार्थ माध्यमिक विद्यालय वीरगन्ज पर्साबाट एस.एल.सी. उत्तिर्ण गरी सेन्टजेभियर सेकेण्डरी स्कुलबाट प्रविणता प्रमाणपत्र तहको अध्ययन समाप्त गरी पूर्वाञ्चल क्याम्पस धरान सुनसरीमा प्रवेश परीक्षा पास गरी मेकानिकल इन्जिनियरिङ अध्ययन गर्न पाउने गरी नामाङ्कनसमेत भइसकेको छ। नामाङ्कन गराउने क्रममा क्याम्पसमा नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र माग भएको र नागरिकताको प्रमाणपत्र माग गर्न जाँदा जिल्ला प्रशासन कार्यालय वीरगन्जले विभिन्न कानूनी अड्चन देखाई नागरिकताको प्रमाणपत्र नदिएकोले नेपालको संविधानको धारा ११(२)(ख) तथा धारा ११(३) बमोजिम नागरिकता प्राप्त गर्न पाउने संविधान प्रदत्त मेरो मौलिक हकमा आघात परेको छ। कानूनबमोजिम नागरिकता प्राप्त गर्ने मेरो उमेर पुगिसकेको हुँदा नेपालको संविधानको धारा ११(३) बमोजिम निवेदकलाई नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र उपलब्ध गराउनु भनी विपक्षीहरू १, २ र ३ का हकमा परमादेशलगायत अन्य आवश्यक उपयुक्त आज्ञा आदेश वा पुर्जा जारी गरिपाउँ। नागरिकताको आधार

बनाई नागरिकता विना भर्ना रद्द गर्ने भनी विपक्षी नं. ३, ४ र ५ बाट धम्कीपूर्ण व्यवहार भएकोले निवेदकको उच्च शिक्षा प्राप्त गर्न पाउने संवैधानिक अधिकारमा आघात पुग्न गएको हुँदा निवेदकको नागरिकता अनिवार्यसम्बन्धी माग सूचना एवम् मेरो भर्ना रद्द गर्ने वा गरेको भए सोसमेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी कुनै बाधा अड्चन नदिई निर्वाध अध्ययन गर्न दिनु भनी विपक्षीहरू ३, ४ र ५ समेतका नाममा परमादेशको आदेश जारी गरिपाउँ । यसैगरी प्रस्तुत निवेदनको अन्तिम टुंगो नलागेसम्म निवेदकलाई कक्षामा हाजिर गराई अध्ययन गर्न दिनु, शिक्षाको हकबाट वञ्चित हुनेगरी कुनै बाधा अवरोध नगर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको रिट निवेदन ।

आदेशको बेहोरा

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएका मितिले १५ दिनभित्र लिखित जवाफ पठाउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा सूचना म्याद जारी गरी लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु । साथै अन्तरिम आदेशको माग सम्बन्धमा विचार गर्दा दुवै पक्षको छलफल सुनी निष्कर्षमा पुग्न वाञ्छनीय भएबाट छलफलको लागि मिति २०७४।७।२६ को पेसी तोकी विपक्षीहरूलाई सूचना दिई नियमानुसार गर्नु भन्ने मिति २०७४।७।२९ को यस अदालतको आदेश ।

अन्तरिम आदेशको बेहोरा

निवेदकको नामाङ्कन रद्द गरी अध्ययन गर्न नदिने गरी रोक लगाउन खोजेको कार्यले प्रत्यक्ष रूपमा उच्च शिक्षा हासिल गर्न पाउने हकमा आघात पर्न जाने भई निवेदकलाई अपुरणीय क्षति पुग्न जाने देखिएकोले विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय पर्साको

मिति २०७४।५।१ को सिफारिसअनुसार निवेदकलाई नागरिकता तत्काल उपलब्ध गराउन कानून निर्माण हुनुपर्ने भए पनि निजको बाबु, आमा दुवै नेपाली हो भन्ने स्थापित भएको देखिएको, त्यसरी नेपाली बाबु, आमाको छोरी वा छोरालाई नेपालमा अध्ययन गर्न पाउने भनी भएको सिफारिसलाई अन्यथा गर्ने आधार नदेखिँदा निजले उच्च शिक्षा हासिल गर्न पाउने हकलाई नरोक्नु नरोकाउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०७४ को नियम ४९(२)(क) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ । प्रस्तुत आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिई नियमानुसार गर्नु भन्ने मिति २०७४।८।३ को यस अदालतको आदेश ।

लिखित जवाफको बेहोरा

विपक्षी गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफ

संविधान एवं कानून प्रदत्त नागरिकका मौलिक हक एवं अधिकारको संरक्षण गर्न गृह मन्त्रालय सदा प्रतिबद्ध छ । नेपालको संविधान, नागरिकता ऐन, २०६३, नागरिकता नियमावली, २०६३ समेतका प्रचलित कानूनमा तोकिएका योग्यताका आधारमा कानूनद्वारा निर्धारित प्रक्रिया अपनाई सम्बन्धित निकायबाट नागरिकता प्राप्त गर्न सकिने व्यवस्थाबमोजिम योग्य नागरिकले नागरिकता प्राप्त गर्न सक्ने नै हुन्छ । निवेदकको दाबीबमोजिम यस मन्त्रालयबाट निवेदकको संविधान तथा कानूनद्वारा प्रदत्त संवैधानिक तथा कानूनी हकको उल्लङ्घन हुनेगरी कुनै पनि कार्य भएको छैन । यस मन्त्रालयले आफू एवं मातहतका निकायबाट नागरिकका संविधान तथा कानूनद्वारा प्रदत्त हक अधिकारको उल्लङ्घन हुने गरी कुनै कार्य गरेको छैन । निवेदकले गृह मन्त्रालयको के कस्तो निर्देशन तथा निर्णयले विपक्षीलाई नागरिकता दिन इन्कार गरेको हो भन्ने सम्बन्धमा रिट निवेदनमा वस्तुनिष्ठ आधार र कारणसमेत खुलाउन सकेको

देखिँदैन । निराधार र अस्पष्ट मागदाबी लिई हचुवाको भरमा यस मन्त्रालयलाई समेत विपक्षी बनाई दायर गरेको रिट निवेदन बदरभागी छ ।

विपक्षी त्रिभुवन विश्वविद्यालय कीर्तिपुर तथा इन्जिनियरिङ अध्ययन संस्थान पुल्चोकको संयुक्त लिखित जवाफ

त्रिभुवन विश्वविद्यालय इन्जिनियरिङ अध्ययन संस्थानअन्तर्गतका आंगिक तथा सम्बन्धन प्राप्त क्याम्पसहरूमा रूनातक तहमा भर्ना हुनको लागि आवश्यक पर्ने शैक्षिक योग्यताको अतिरिक्त नेपाली नागरिकताको प्रतिलिपिसमेत पेस गर्नुपर्नेछ भनी अध्ययन संस्थानले निकालेको सूचना कुन कानूनको प्रतिकूल छ भनी निवेदकले उल्लेख गर्न सकेको पाइँदैन । निवेदकका बुबा आमाले नागरिकता प्राप्त गरिसकेको अवस्थामा निवेदकले के कसरी प्राप्त गर्न सक्नु भएन सो कुराले अध्ययन संस्थानसँग कुनै सार्थक सम्बन्ध राख्दैन । नागरिकता प्रदान गर्ने नगर्ने भन्ने विषय अत्यन्त संवेदनशील भएको हुँदा त्यस विषयमा नेपाल सरकारको सम्बन्धित निकायले नै विचार गर्ने विषय भएकोले त्यसलाई भर्नासँग जोडी हेर्न मिल्दैन । निवेदकजस्तै अन्य व्यक्तिले नागरिकता पेस गर्ने, निवेदकले पेस नगर्ने गरी निर्णय गर्न अध्ययन संस्थानले मिल्दैन । निवेदक नेपाली नागरिक भए अध्ययन संस्थानको सूचनाअनुसार नागरिकताको प्रतिलिपि पेस गर्नुपर्ने अनिवार्य गरेको हुँदा सोअनुसार निवेदकले नागरिकता पेस नगरेको र सम्मानित अदालतबाट अन्तरिम आदेश जारी भएपश्चात् निवेदक भर्ना भइसक्नु भएको हुँदा निवेदकको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ ।

विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय पर्साको लिखित जवाफ

नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालयको मिति

२०७०।१२।२० गतेको च.नं.४९१ को परिपत्रमा नेपाल नागरिकता (पहिलो संशोधन) अध्यादेश २०६९ द्वारा नेपाल नागरिकता ऐन, २०६३ को दफा ३ को उपदफा ४ मा उल्लिखित व्यवस्था नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ८८ उपधारा २ को प्रतिवन्धात्मक वाक्यांशको खण्ड ग बमोजिम मिति २०७०।१२।१२ गतेदेखि निष्क्रिय हुने भएकोले सो व्यवस्थाबमोजिम सोही मितिदेखि नागरिकता जारी नगर्ने भनी नेपाल सरकारबाट मिति २०७०।१२।११ मा निर्णय भएकोले निर्णयअनुसार अनुरोध छ भनी प्राप्त पत्रअनुसार बाबुले जन्मको आधारमा नागरिकता लिएको नागरिकताभन्दा अगाडि जन्मेका सन्तानलाई नागरिकता जारी नगरिएको हो । रिट निवेदकको मागदाबी प्रचलित कानूनबमोजिम नभएकोले खारेज गरिपाउँ ।

लिखित जवाफ प्राप्त नभएको

श्री पूर्वाञ्चल क्याम्पस धरान सुनसरीका नाममा यस अदालतबाट जारी भएको सूचना म्याद मिति २०७४।८।१२ मा रीतपूर्वक तामेल भएकोमा लिखित जवाफ प्राप्त भएको देखिन आएन । यसैगरी वीरगन्ज महानगरपालिकाको कार्यालय, पर्सा वीरगन्जका नाउँको सूचना म्याद मिति २०७४।९।९ मा रीतपूर्वक तामेल भएकोमा म्याद भित्र लिखित जवाफ प्राप्त हुन आएको देखिएन ।

आदेश खण्ड

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री सतिसकुमार झाले विपक्षी इन्जिनियरिङ अध्ययन संस्थानले निवेदकलाई प्रवेश परीक्षामा संलग्न गराई भर्ना सूचीमा समेत नाम प्रकाशित गरी भर्ना लिइसकेको अवस्थामा नागरिकता नभए भर्ना रद्द गर्ने भनी विपक्षी

इन्जिनियरिङ अध्ययन संस्थानसमेतबाट नागरिकता अनिवार्यसम्बन्धी सूचना प्रकाशित गरेबाट निवेदकको संविधान प्रदत्त मौलिक हकको प्रतिकूल हुँदा उक्त सूचना उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुनुपर्दछ र बाबुआमा नेपाली नागरिक हुँदाहुँदै नेपाली नागरिकको तर्फबाट जन्मेको निवेदक नागरिकताविहीन भएको स्थिति हुँदा निवेदकलाई नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र दिनु भनी विपक्षी जिल्ला प्रशासन कार्यालय पर्सासमेतका नाममा परमादेशको आदेश जारी हुनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो । यसैगरी विपक्षी त्रिभुवन विश्वविद्यालयका तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् अधिवक्ता श्री नारायणप्रसाद खनालले त्रिभुवन विश्वविद्यालयले त्रिभुवन विश्वविद्यालय ऐन, २०४९ को दफा १२(ख) अनुसार पाठ्यक्रम निर्धारण गर्ने र ऐ. ऐनको दफा १२(घ) ले विश्वविद्यालयमा अध्ययनका लागि भर्ना हुन योग्यता तोक्ने अधिकार प्राज्ञिक परिषदलाई सुम्पेको छ । इन्जिनियरिङ अध्ययन संस्थान पूर्वाञ्चल क्याम्पस धरानले २०७४।५।८ को सूचनामा क्याम्पसमा भर्ना हुनका लागि नेपाली नागरिकताको प्रमाणित प्रतिलिपिसमेत पेस गर्न सूचना प्रकाशित गरेकोमा हाल निवेदक भर्ना भइसकेको स्थिति हुँदा रिट निवेदन खारेज भागी छ भनी आफ्ना तर्कहरू प्रस्तुत गर्नुभयो । विपक्षी गृह मन्त्रालयसमेतका तर्फबाट प्रतिरक्षार्थ उपस्थित हुनुभएका विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री श्यामकुमार भट्टराईले निवेदकका बाबुले मिति २०६३।१।६ मा जन्मको आधारमा नागरिकता पाएको र आमाले मिति २०६०।१०।५ मा वंशजको आधारमा नेपाली नागरिकता प्राप्त गरेको देखिन्छ । मिति २०५७।१०।१३ मा जन्म भएका यी निवेदकलाई निजका बाबुआमा नेपाली नागरिक भएको भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालय पर्साले २०७४।५।१ मा सिफारिस गरिदिएको छ । निवेदकले उठाएको विषयमा संविधान संशोधन भइसकेको हुँदा रिट निवेदन खारेज भागी छ भनी आफ्नो बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

निवेदक तथा विपक्षी तर्फबाट प्रस्तुत भएको बहस जिकिर मिसिल संलग्न कागज प्रमाणहरूका आधारमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने हुन आयो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदकका बाबु विरिज किशोर साह जन्मका आधारमा र आमा अनिता कुमारी देवी वंशजको आधारमा नेपाली नागरिक भएको र निवेदकले इन्जिनियरिङ अध्ययन संस्थान पुलचोकबाट मेकानिकल इन्जिनियरिङमा अध्ययनका लागि प्रवेश परीक्षा उत्तीर्ण गरी अध्ययनको प्रक्रियामा रहेकोमा निवेदकलाई नेपाली नागरिकता दिनबाट कानूनी प्रक्रियाको अभाव देखाई नागरिकता नदिई अध्ययन गर्ने अधिकारबाट वञ्चित गर्न लागेकोले नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र दिई अध्ययन गर्ने अवसरबाट वञ्चित नगर्नु नगराउनु भनी विपक्षीहरूका नाममा आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने रिट निवेदन बेहोरा देखिन्छ । विपक्षीमध्येका त्रिभुवन विश्वविद्यालय इन्जिनियरिङ अध्ययन संस्थान पुलचोकसमेतको संयुक्त लिखित जवाफको बेहोरा हेर्दा निवेदक नेपाली नागरिक हो भने अध्ययन संस्थानको सूचनाअनुसार निवेदकले नागरिकताको प्रतिलिपि पेस गर्नु पर्ने अनिवार्य गरेको र सोअनुसार नागरिकता पेस नगरेको र अन्तरिम आदेश जारी भएपश्चात निवेदक भर्ना भइसक्नु भएको र मुद्दाको टुङ्गो लागी सकेपछि निवेदकले नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र पेस नगरेमा निजको भर्ना रद्द गरिनेछ भनी बेहोरा उल्लेख भएको पाइन्छ । मिसिल संलग्न रिट निवेदकका बाबु विरिज किशोर साहले जन्मको आधारमा र रिट निवेदकका आमा अनिता कुमारी तुरहाले वंशजका आधारमा जिल्ला प्रशासन कार्यालय पर्साबाट नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र प्राप्त गरेको निजहरूको नेपाली नागरिकताको प्रतिलिपिबाट देखिन आयो । रिट निवेदकले जिल्ला प्रशासन कार्यालय पर्साबाट

प्राप्त गरेको जो जससँग सम्बन्धित छ विषयको च.नं.१२२६ मिति २०७४।५।१ को सिफारिसपत्रमा बाबु विरिज किशोर साह ना.प्र.नं.३४३०२२।६८ जारी मिति २०६३।१।६ (पर्सा) र छोरा ओमप्रकाश साह तुरहा उल्लेख भएको पाइयो । यसरी रिट निवेदक र विरिज किशोर साहबीच बाबु छोराको नाता रहेको र रिट निवेदकका बुबा नेपाली नागरिक भएकोमा विवाद देखिन आएन । रिट निवेदकले आफू नेपालको नागरिकता प्राप्त गर्ने उमेर पुगेकोले नेपालको संविधानको धारा ११(३) बमोजिम नागरिकताको प्रमाणपत्र जारी गर्नु गराउनु भनी परमादेशको माग गरेको देखिन्छ । रिट निवेदकले आफू नागरिकताको प्रमाणपत्र प्राप्तिका लागि यो मितिमा जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा गएको र नागरिकताको फाराम भरेको भनी स-प्रमाण पेस गर्न सकेको मिसिलबाट देखिँदैन । आफू नागरिकता प्राप्तिका लागि साधिकार निकायमा नगएको अवस्थामा अदालतले रिट निवेदनकै माध्यमद्वारा सोझै निवेदकलाई नागरिकताको प्रमाणपत्र दिनु भनी आदेश जारी गर्न मिल्ने हुँदैन ।

३. विपक्षी त्रिभुवन विश्वविद्यालय इन्जिनियरिङ अध्ययन संस्थान पुल्चोकको लिखित जवाफबाट रिट निवेदकले मेकानिकल इन्जिनियरिङ अध्ययनका लागि अनिवार्य रूपमा आफ्नो नेपाली नागरिकता पेस गर्नु पर्ने देखिन आयो । अब रिट निवेदकले आफ्नो नेपाली नागरिकता पेस नगरेकै कारण निवेदकले उच्च शिक्षा हासिल गर्न पाउने संविधान प्रदत्त शिक्षासम्बन्धी मौलिक हकबाट वञ्चित हुनु पर्ने हो त भनी हेर्नु पर्ने हुन आउँछ । नेपालको संविधानको धारा ३१ ले मौलिक हकको रूपमा शिक्षासम्बन्धी हकको व्यवस्था गरेको छ । धारा ३१ मा शिक्षासम्बन्धी हकअन्तर्गत उपधारा (१) मा **“प्रत्येक नागरिकलाई आधारभूत शिक्षामा पहुँचको हक हुनेछ”** भन्ने व्यवस्था गरेको पाइन्छ । रिट निवेदक नेपाली नागरिकको छोरा भएको कुरामा

विवाद रहेछ । रिट निवेदकले उच्च शिक्षाको लागि विपक्षी इन्जिनियरिङ अध्ययन संस्थान पुल्चोक भर्ना भइसकेको कुरा लिखित जवाफबाट समेत देखियो । अध्ययन गरिरहको विद्यार्थीलाई नेपाली नागरिकता नै नबनेको कारणबाट शिक्षाजस्तो नैसर्गिक हकबाट वञ्चित गर्नु संविधानत मिल्ने देखिँदैन । शिक्षा हरेक व्यक्तिको लागि आधारभूत आवश्यकता हो । यो स्वतन्त्रता र रोजगारीलगायतको आर्थिक एवं आत्मसशक्तीकरण (Self-empowerment) को लागि समेत जरूरी छ । नेपालसमेत सदस्य भएका अन्तर्राष्ट्रिय मानव अधिकारसम्बन्धी आलेखहरू जस्तै: मानव अधिकारसम्बन्धी घोषणापत्र, १९४८ को धारा २६(१), आर्थिक सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय अनुबन्ध, १९६६ को धारा १३ ले शिक्षाको हकलाई मान्यता दिएको छ । त्यसको अतिरिक्त नेपालसमेत सदस्य भएको United Nations Educational Scientific and Cultural Organization (UNESCO) युनेस्कोको विधान, १९४५ ले पनि यो हकलाई सबैको मानव अधिकारको रूपमा स्पष्ट मान्यता दिएको छ ।

४. जहाँसम्म विद्यार्थीले विश्वविद्यालयमा भर्ना हुनका लागि नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र पेस गर्नु पर्ने भनी निकालिएको सूचनाका सम्बन्धमा विचार गर्दा उक्त सूचनामा के कुन ऐन, कानूनअनुसार नेपाली नागरिकता अनिवार्य गरिएको हो सो उल्लेख गर्न सकेको पाइँदैन । कानूनले स्पष्ट रूपमा रोक नलगाएको विषयमा विपक्षी इन्जिनियरिङ अध्ययन संस्थानद्वारा विद्यार्थी भर्नाको सर्त बनाइनुलाई कानूनसङ्गत मान्न मिल्ने ।

५. तसर्थ कानूनले नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र अनिवार्य नगरेको अवस्थामा कानूनी अख्तियारी विना प्रकाशित गरिएको सूचना गैरकानूनी देखिएकोले सो सूचना उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर हुने ठहर्छ । निवेदक हाल भर्ना भई अध्ययनरत रहेको

देखिँदा निजको भर्ना रद्द नगर्नु भनी विपक्षी नं.४,५ र ६ को नाममा परमादेशसमेत जारी हुने ठहर्छ ।

६. रिट निवेदकले नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्र पाउँ भनी जिल्ला प्रशासन कार्यालयसमक्ष निवेदन दिएको कुरा मिसिलबाट देखिन नआएबाट निजलाई नागरिकताको प्रमाणपत्र दिनु भनी निवेदकको मागअनुसारको आदेश जारी गर्नुपर्ने देखिएन । सो हदसम्मको निवेदन माग दाबी खारेज हुने ठहर्छ । आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिनु र दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. बमकुमार श्रेष्ठ

इजलास अधिकृत: सुदिपकुमार भट्टराई
इति संवत् २०७५ साल वैशाख ३१ गते रोज २ शुभम् ।

निर्णय नं. १०१९६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री हरिकृष्ण कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री पुरुषोत्तम भण्डारी
फैसला मिति : २०७५।१।१५
०७५-WO-०३७३

मुद्दा:- उत्प्रेषण / परमादेश

रिट निवेदक : गुल्मी जिल्ला धुर्कोट गाउँपालिका वडा
नं. २ पिपलधारा घर भई हाल रूपसे स्वास्थ्य
चौकी पाल्पामा अ.न.मी.(पाँचौं) तहमा कार्यरत
विन्दु पन्थी

विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, स्वास्थ्य तथा जनसंख्या
मन्त्रालयसमेत

- निजामती सेवाका कर्मचारीहरूको व्यवस्थापन तथा सञ्चालन गर्ने निकाय कर्मचारीहरूको लागि अभिभावकीय निकाय पनि हो । त्यस्तो निकायले कानून तथा निर्धारित नीति नियमको परिधिभित्र रही विना भेदभाव कर्मचारी प्रशासन सञ्चालन गर्न सक्नु पर्दछ । ती निकायहरूले कर्मचारी प्रशासन सञ्चालनका स्थापित सिद्धान्त, मूल्य मान्यता एवं सोको लागि निर्धारित मापदण्डहरूको अनुशरण गर्नुपर्ने ।

(प्रकरण नं. ६)

रिट निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता श्री राजेन्द्र
खनाल

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री
चन्द्रप्रसाद पोखरेल
अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प.२०७५, अंक ३, नि.नं.९९७४

सम्बद्ध कानून :

- निजामती सेवा ऐन, २०४९
- स्वास्थ्य सेवा नियमावली, २०५५
- कर्मचारी समायोजन ऐन, २०७४

आदेश

न्या. हरिकृष्ण कार्की : नेपालको संविधान, २०७२ को धारा ४६ र १३३(२) बमोजिम दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार छ:-

म रिट निवेदिका सुदुर पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय स्वास्थ्य निर्देशनालय, दिपायलको सिफारिसबमोजिम जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, बाजुराको च.नं. १३३ मिति २०६२।०५।१२ को पत्रबाट नेपाल स्वास्थ्य सेवा, प.हे.न. समूहको अ.न.मी (सहायक चौथो) पदमा स्थायी नियुक्ति प्राप्त गरी कोल्टी प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र, बाजुरामा पदस्थापना भई सो मितिदेखि मिति २०६३।०७।१५ सम्म जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय बाजुराअन्तर्गत कार्यरत रहेकी थिएँ । यस्तैमा स्वास्थ्य सेवा विभागको २०६३।०६।१० को निर्णयअनुसार मोतिपुर प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र, रूपन्देहीमा सरुवा भई मिति २०६३।०७।१६ देखि मिति २०६६।०२।१३ सम्म कार्यरत रहेकी थिएँ । तत्पश्चात् पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय स्वास्थ्य निर्देशनालय, पोखराको विभिन्न मितिको निर्णयअनुसार सरुवा भई मिति २०६६।०२।१४ देखि २०६७।०३।३१ सम्म जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, पाल्पाअन्तर्गत मिति २०६७।०४।०९ देखि २०७०।०२।०५ सम्म धुर्कोट प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्र, गुल्मीमा मिति २०७०।०२।०६ देखि हालसम्म रूप्से स्वास्थ्य चौकी

पाल्पामा कार्यरत रही आएकी छु । म निवेदिकाको पति नेपाल न्याय सेवा, न्याय समूहमा कार्यरत रहेकोले पति कार्यरत रहेको जिल्लाअन्तर्गत सरुवा गरिपाउँ भनी स्वास्थ्य सेवा विभाग, काठमाडौँ तथा पश्चिमाञ्चल क्षेत्रीय स्वास्थ्य निर्देशनालय पोखरामा पटकपटक निवेदन दिएकोमा कुनै सुनुवाइ भएन । मिति २०७३ असारदेखि म निवेदिकाको पति नेपाल न्याय सेवा न्याय समूहको उपसचिव पदमा नियुक्त भई सर्वोच्च अदालतमा पदस्थापन हुनु भएको, दुईजना साना छोरीहरूलाई साथमा राखी म निवेदिकाले स्वास्थ्य चौकीको कामसमेत गर्न गाह्रो भएको र दुर्गम स्थानमा लामो समयसम्म बसिसकेको हुँदा म निवेदिकालाई पनि काठमाडौँ उपत्यकाअन्तर्गतका कार्यालयहरूमा सरुवा गरिपाउँ भनी पारिवारिक कारण दर्साई स्वास्थ्य सेवा विभागमा निवेदन गरेकोमा सो निवेदनमा कुनै सुनुवाइ गरिएन ।

यस पटक काठमाडौँ उपत्यकाभित्रका रिक्त रहेका स्युचाटार स्वास्थ्य चौकी, रामघाट प्राथमिक स्वास्थ्य केन्द्रलगायत केही स्वास्थ्य चौकी तथा स्वास्थ्य केन्द्रहरूसमेतमा रिक्त दरबन्दी रहेको जानकारी प्राप्त भएकोले ती स्वास्थ्य चौकीलगायत काठमाडौँ उपत्यकाभित्रका स्वास्थ्य चौकी, स्वास्थ्य केन्द्र वा अस्पताल जहाँ भएपनि सरुवा गरिपाउँ भनी स्वास्थ्य सेवा विभागमा मिति २०७५-०२-०९ मा द.नं. ८२७५ को निवेदन दिएकी थिएँ । हाल नेपाल सरकार (सचिवस्तर) को मिति २०७५-०५।१७ को सहमति तथा स्वास्थ्य सेवा विभागको मिति २०७५।०५।१७ को निर्णयअनुसार उक्त विभाग / अस्पतालअन्तर्गतका स्वास्थ्य सेवाका कर्मचारीहरूलाई कामकाज गर्न खटाइएको निकायबाट तलब भत्ता भुक्तानी हुने गरी कर्मचारी समायोजन ऐन, २०७४ को दफा ११ बमोजिम कामकाज गर्न खटाइएको भनी स्वास्थ्य सेवा विभागबाट ६६३ जना अ.न.मी. हरूलाई विभिन्न स्थानमा खटाइएको सूची प्रकाशित गरिएको रहेछ ।

निजहरूलाई केही समयपछि नै खटाइएको स्थानमा नै यथावत् रहने गरी सुरूवा तथा समायोजन गर्ने मनसायले कामकाज गर्ने गरी खटाइएको उक्त सूचीमा म निवेदिकालाई समावेश गरिएको छैन। विपक्षीहरूको उक्त निर्णय निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १८, स्वास्थ्य सेवा नियमावली, २०५५ को नियम ३१, नियम ३१(ग) र कर्मचारी समायोजन ऐन, २०७४ को दफा ५ को उपदफा (२) बमोजिम सरकारी सेवामा रहेका दम्पतिलाई एकै जिल्लामा पर्ने गरी सुरूवा वा काज गरिने भन्ने कानूनी व्यवस्थाको प्रतिकूल रहेको र सो निर्णयबाट म निवेदिकाको संविधान प्रदत्त सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक, समानताको हक, रोजगारीको हक, श्रमको हक, महिलाको हक, बालबालिकाको हक, सामाजिक न्यायको हक र सामाजिक सुरक्षाको हकसमेतमा आघात पुगेकोले विपक्षी स्वास्थ्य सेवा विभागबाट माथि उल्लिखित मितिमा भएको निर्णय, सो निर्णयबमोजिम प्रेषित पत्रहरू तथा सोसँग सम्बन्धित अन्य निर्णय आदेश भए सोसमेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी म रिट निवेदिकालाई समेत समावेश गरी पुनः विधि, मापदण्ड र आवश्यक प्रक्रिया पूरा गरी सुरूवा वा कामकाजमा राख्ने गरी निर्णय गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा परमादेशलगायत अन्य उपयुक्त आज्ञा आदेश जारी गरिपाउँ। साथै निवेदिकालाई समेत समावेश गरी सुरूवा समायोजन नगरेसम्मका लागि उक्त निर्णय तथा सो निर्णयअनुसारका पत्राचारलगायतका सम्पूर्ण कामकारबाहीसमेत कार्यान्वयन नगर्नु, नगराउनु भनी विपक्षीहरूको नाममा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०७४ को नियम ४९ तथा मुलुकी देवानी कार्यविधि (संहिता) ऐन, २०७४ को दफा १५८ बमोजिम अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भन्ने बेहोराको रिट निवेदन।

यसमा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुन नपर्ने भए आधार कारणसहित बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको

कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी विपक्षीहरूका नाममा म्याद सूचना पठाउनु। निवेदकले अन्तरिम आदेशसमेतको माग गरेको सम्बन्धमा विचार गर्दा; निवेदकका पति पनि सरकारी (निजामती) सेवामा सेवारत रही हाल काठमाडौं जिल्लाअन्तर्गत कार्यरत रहेको, निवेदक विगत १३ वर्षदेखि विभिन्न प्रकृतिका दुर्गम जिल्लामा रही सेवा गरिसकेको, निवेदकले आफ्नो पति कार्यरत रहेको काठमाडौं उपत्यकाअन्तर्गतका जिल्लामा सुरूवा गरिपाउँ भनी मिति २०७५।०२।०९ मा द.नं. ८२७५ को निवेदन दर्ता गराएको, निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १८(५) तथा स्वास्थ्य सेवा नियमावली, २०५५ को नियम ३१ मा सुरूवाको आधारअन्तर्गत देहाय (ख) मा "रिक्त पद मिलेसम्म पतिपत्नी दुवै सरकारी सेवामा रहेको एउटै जिल्लामा पठाउने गरी" र उक्त नियमावलीको नियम ३१(ग) मा "महिला कर्मचारीको पतिसमेत सरकारी सेवामा रहेको भए सम्भव भएसम्म दम्पतिलाई एकै जिल्लामा पर्ने गरी सुरूवा गरिने" भन्ने कानूनी व्यवस्था उल्लेख रहेको तथा कर्मचारी समायोजन ऐन, २०७४ को दफा ५(२) मा "कर्मचारी समायोजन गर्दा कर्मचारीको छनौटका आधारमा सम्भव भएसम्म पति पत्नीलाई एकै स्थानमा पर्ने गरी संघ, प्रदेश वा स्थानीय तहमा समायोजन गरिनेछ" भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको परिप्रेक्ष्यमा यी निवेदकसरहकै ६६३ जना अ.न.मी. हरूलाई विभिन्न स्थानमा खटाइएको भन्ने विपक्षी स्वास्थ्य सेवा विभागको मिति २०७५।०५।१७ को निर्णयअन्तर्गत यी निवेदकको मागबमोजिम पदस्थापन (सुरूवा / काज) विपक्षीहरूबाट भए गरेको नदेखिएकोले निवेदकको मागलाई गम्भीरतापूर्वक लिई निजको पदस्थापन (सुरूवा / काज) मिलाउनेतर्फ आवश्यक व्यवस्था गर्नका लागि विपक्षीहरूको ध्यानाकर्षण गराइएको छ। सोको जानकारीसमेत विपक्षीहरूलाई दिनु भन्ने यस अदालतको मिति २०७५।६।१८ को आदेश।

निवेदकले आफूले भनेकै कार्यालयमा

सेवा गर्न पाउनु पर्छ भन्नु कानूनसङ्गत हुँदैन । निवेदकले माग गरेको आफूअनुकूलको कार्यालय र स्थानमा सुरूवा नहुँदैन कानूनी तथा संवैधानिक हक हनन हुने होइन । निवेदकले बदरको माग गरेको मिति २०७५।५।१७ को निर्णय यस मन्त्रालयबाट भएको होइन । स्वास्थ्य सेवा विभागबाट कानूनले दिएको अधिकार प्रयोग गरी स्वास्थ्य सेवाका कर्मचारीहरूलाई आवश्यकताको आधारमा कामकाज गर्न खटाएको विषयलाई अन्यथा भन्न मिल्ने होइन । निवेदिकालगायत अन्य कर्मचारीहरूको हकमा यस मन्त्रालयबाट स्वास्थ्य सेवा नियमावली, २०५५ को नियम ३१(ख)(ग) को कार्यान्वयन गर्न प्रतिबद्ध रहेको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको लिखित जवाफ ।

यस विभागबाट मिति २०७५।५।१७ मा स्वास्थ्य सेवाका १६२० जना कर्मचारीहरूलाई कामकाज गर्न खटाउँदा स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयको सहमति तथा कानूनले दिएको अधिकार प्रयोग गरी कर्मचारी समायोजन ऐन, २०७४ को दफा ११ बमोजिम कामकाज गर्न खटाइएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको स्वास्थ्य सेवा विभागको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकतर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री राजेन्द्र खनालले पति पत्नी दुवै सरकारी सेवामा रहेको अवस्थामा सम्भव भएसम्म एकै जिल्लामा पर्ने गरी सुरूवा व्यवस्थापन गर्नु पर्ने भनी कानूनमै स्पष्ट उल्लेख भए पनि विपक्षी निकायबाट बेवास्ता गरिएको कारण लामो अवधिसम्म पति पत्नी तथा छोरीहरूसमेत सँगै बस्ने अवसरबाट वञ्चित हुनु परेकोले निवेदिकाको संवैधानिक हकलाई समेत मध्यनजर गरी विपक्षीहरूको नाममा रिट जारी हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहस र विपक्षी स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालयसमेतको तर्फबाट

उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री चन्द्रप्रसाद पोखरेलले सुरूवा तथा काजजस्तो सामान्य प्रशासनिक विषयमा रिट जारी गर्नु उपयुक्त नहुने र कानूनले दिएको अख्तियारीबमोजिम नै सुरूवा भएकोले रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी बहस प्रस्तुत गर्नु भयो ।

२. अब निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी गर्नुपर्ने हो वा होइन भन्ने सम्बन्धमा निर्णय गर्नुपर्ने देखिन आयो । सो सन्दर्भमा हेर्दा, निवेदिकाले नेपाल स्वास्थ्य सेवा, प.हे.न. समूहको अ.न.मी पदमा स्थायी नियुक्ति भएपश्चात् लामो समयसम्म दुर्गम जिल्लामा बसेर सेवा गरेको, निजको पतिसमेत सरकारी सेवामा रहेको र निजामती सेवा ऐन, स्वास्थ्य सेवा नियमावली तथा कर्मचारी समायोजन ऐनले समेत सरकारी सेवामा रहेका दम्पतिलाई एकै जिल्लामा पर्ने गरी सुरूवा वा काज गरिने भन्ने कानूनी व्यवस्था गरेकोले पति कार्यरत रहेकै जिल्लामा सुरूवा गरिपाउन पटकपटक निवेदन दिई अनुरोध गर्दासमेत आफूसरहका अन्यलाई सुरूवा / काज गरेको तर पछिल्लो पटक मिति २०७५।५।१७ को निर्णयबाट स्वास्थ्य सेवाका १६२० जना कर्मचारीहरूलाई काज सुरूवा गर्दासमेत आफूलाई समावेश नगरेबाट निवेदिकाको संवैधानिक तथा कानूनी हकमा आघात परेकोले विपक्षी निकायबाट मिति २०७५।०५।१७ को निर्णय बदर गरी निवेदिकालाई समेत समावेश गरी पुनः कानूनी विधि तथा सुरूवासम्बन्धी मापदण्डबमोजिम सुरूवा / काजको निर्णय गर्नु भनी परमादेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदिकाको मुख्य निवेदन जिकिर रहेको पाइयो ।

३. निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १८ को उपदफा (५) मा “..सुरूवा गर्दा रिक्त पद मिलेसम्म निजामती सेवाको राजपत्र अनङ्कित श्रेणीमा कार्यरत कर्मचारीको पति पत्नी दुवै निजामती सेवामा भए एउटै जिल्लामा पठाइनेछ” भन्ने व्यवस्था गरिएको देखिन्छ । स्वास्थ्य सेवा ऐन, २०५३ को दफा २१ को उपदफा (१) मा कर्मचारीलाई देशको विभिन्न

भौगोलिक क्षेत्रको अनुभव दिलाउने गरी अति दुर्गम, दुर्गम र सुगम क्षेत्रमा सरुवा गरिनेछ भन्ने व्यवस्था गरिएको छ । स्वास्थ्य सेवा नियमावली, २०५५ को नियम ३१ मा सरुवाको आधारअन्तर्गत देहाय (ख) मा “रिक्त पद मिलेसम्म पति पत्नी दुवै सरकारी सेवामा रहेको एउटै जिल्लामा पठाउने गरी” भन्ने उल्लेख गरिएको देखिन्छ । उक्त नियमावलीको नियम ३१(ग) मा “महिला कर्मचारीको पतिसमेत सरकारी सेवामा रहेको भए सम्भव भएसम्म दम्पतिलाई एकै जिल्लामा पर्ने गरी सरुवा गरिने” भन्ने व्यवस्था गरेको देखियो ।

४. कर्मचारी समायोजन ऐन, २०७४ को दफा ५ को उपदफा (२) मा “कर्मचारी समायोजन गर्दा कर्मचारीको छनौटका आधारमा सम्भव भएसम्म पति पत्नीलाई एकै स्थानमा पर्ने गरी संघ, प्रदेश वा स्थानीय तहमा समायोजन गरिनेछ” भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेको पाइयो । उक्त कानूनी व्यवस्थाले दुर्गममा बसेका कर्मचारीहरूको हकमा उनीहरूको चाहनाअनुसार सुगममा काम गर्ने अवसर प्रदान हुने गरी सरुवामा प्राथमिकता दिनु पर्ने र पति पत्नीसमेत सरकारी सेवामा रहेको भए सम्भव भएसम्म एकै स्थानमा पर्ने गरी सरुवा वा समायोजन गर्ने गरी आधार तय गरेको पाइन्छ ।

५. यी निवेदिका लामो अवधिसम्म दुर्गम स्थानमा रही सेवा गरेको भन्ने निवेदन बेहोरा तथा निवेदनसाथ पेस भएका कागजात एवं पत्रहरूसमेतबाट देखिन आएको छ । लामो समयसम्म दुर्गम क्षेत्रमा रही सेवा गरेका कर्मचारीहरूलाई सुगम क्षेत्रमा सरुवा गरिने भनी कानूनी रूपमै मापदण्ड निर्धारण गरिएको पाइन्छ । मानवीय दृष्टिले हेर्दा पनि दुई छोरीहरूको साथमा दुर्गम स्थानमा बसी उनीहरूको स्याहार सम्भार गर्ने तथा कार्यालयको काममा समेत समय दिनु सहज हुने देखिँदैन । राष्ट्र सेवामा समर्पित महिलाले एकातिर राज्यको भूमिका निर्वाह गर्नुका साथै सृष्टिको

निरन्तरता गर्ने आमाको भूमिका पनि निर्वाह गर्ने भएकोले यस्तो दोहोरो भूमिकामा रहेकी महिलाको हकमा राज्यद्वारा विशेष सम्मान र संरक्षण गर्नु पर्ने कुरालाई यस अदालतबाट शान्ति वलम्पाकी विरुद्ध स्वास्थ्य मन्त्रालयसमेत भएको उत्प्रेषण परमादेशको रिट निवेदनमा (ने.का.प. २०७५ अंक ३ नि.नं. ९९७४) आत्मसात गरिएको पाइन्छ । निवेदिका पनि दोहोरो भूमिकामा रही लामो समयसम्म दुर्गम स्थानमा बस्नु परेको र निवेदिकाको अपेक्षाबमोजिम सेवा सञ्चालन गर्ने निकायबाट सरुवा नभई वास्तविक मर्का परेकै कारण रिट निवेदन दायर गर्नुपर्ने कारण सिर्जना भएको देखिन आएको छ । यस अवस्थामा पतिसमेत सरकारी सेवामा रहेको कारण एकै जिल्लामा पर्ने गरी सरुवा / काज गरी पाउन निवेदकले माग दाबी लिनु स्वभाविक र कानूनसम्मत नै देखिन आउँछ । तर विपक्षी निकायहरूबाट निवेदिकासरहका अन्य अ.न.मी. हरूलाई काज / सरुवा गर्दा निवेदिकाको मागबमोजिम सरुवा / काज नगरेको कार्य कर्मचारी प्रशासनका सिद्धान्तहरू, सरुवा / काज सम्बन्धमा स्थापित मापदण्डहरू तथा सोसम्बन्धी कानूनी व्यवस्थाको अनुकूल रहे भएको देखिएन ।

६. निजामती सेवाका कर्मचारीहरूको व्यवस्थापन तथा सञ्चालन गर्ने निकाय कर्मचारीहरूको लागि अभिभावकीय निकाय पनि हो । त्यस्तो निकायले कानून तथा निर्धारित नीति नियमको परिधिभित्र रही विना भेदभाव कर्मचारी प्रशासन सञ्चालन गर्न सक्नु पर्दछ । ती निकायहरूले कर्मचारी प्रशासन सञ्चालनका स्थापित सिद्धान्त, मूल्य मान्यता एवं सोको लागि निर्धारित मापदण्डहरूको अनुशरण गर्नुपर्ने हुन्छ र तत्सम्बन्धी कानूनको अक्षरशः पालना गर्नुपर्ने हुन्छ । यस अदालतबाट परमेश्वर साह विरुद्ध स्वास्थ्य मन्त्रालयसमेत भएको ०७३-WO-०९२३ को उत्प्रेषण परमादेशको रिट निवेदनमा “सरुवा गर्दा कानून र नियमको पालना गरी सरुवा वा काज गर्नु”

भनी मिति २०७४।०५।०४ मा विपक्षी स्वास्थ्य सेवा विभाग र स्वास्थ्य मन्त्रालयका नाममा निर्देशनात्मक आदेश जारी भएको देखिन्छ । नेपालको संविधान, २०७२ को धारा १२६(२) मा “मुद्दा मामिलाको रोहमा अदालतबाट दिएको आदेश वा निर्णयको सबैले पालना गर्नु पर्नेछ” भन्ने व्यवस्था रहेकोले अदालतको आदेशको पालना गर्नुपर्ने दायित्व विपक्षी निकायहरूको रहे भएको देखिन्छ । प्रस्तुत निवेदनमा निवेदिकाले कानून तथा नियमबमोजिम नै सरुवा, काज वा समायोजनको माग गरेको देखिँदा निजको मागदाबी अन्यथा रहेछ भनी भन्न मिलेन ।

७. निवेदिकाले आफूसरहका ६६३ जना अ.न.मी. हरूलाई कर्मचारी समायोजन ऐन, २०७४ को दफा ११ बमोजिम विभिन्न स्थानमा कामकाज गर्न खटाउने गरी भएको नेपाल सरकार (सचिवस्तर) को मिति २०७५।०५।१७ को सहमति तथा स्वास्थ्य सेवा विभागको मिति २०७५।०५।१७ को निर्णय तथा सोसम्बन्धी पत्राचारहरूसमेत उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिपाउँ भन्ने मागदाबी लिएको देखिए तापनि निवेदकको दाबी परमादेशको आदेशबाट सम्बोधन हुने नै देखिँदा उत्प्रेषणतर्फको निवेदन दाबी औचित्यपूर्ण नदेखिँदा सोतर्फ केही बोलिरहन परेन ।

८. निवेदकले परामादेशको आदेश जारी गरिपाउँ भनी माग गरेतर्फ विचार गर्दा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा १८(५), स्वास्थ्य सेवा नियमावली, २०५५ को नियम ३१(ख) तथा ३१(ग), कर्मचारी समायोजन ऐन, २०७४ को दफा ५(२) समेतले सरकारी सेवामा रहेका पति पत्नीलाई सम्भव भएसम्म एकै स्थान वा जिल्लामा पर्ने गरी सरुवा तथा समायोजन गर्नुपर्ने कानूनी व्यवस्था रहेको परिप्रेक्ष्यमा निवेदकका पति पनि सरकारी (निजामती) सेवामा सेवारत रही हाल काठमाडौं जिल्लाअन्तर्गत कार्यरत रहेको र निवेदक विगत १३ वर्षदेखि विभिन्न प्रकृतिका दुर्गम जिल्लामा रही सेवा गरिसकेकोले

निवेदकले आफ्नो पति कार्यरत रहेको काठमाडौं उपत्यकाअन्तर्गतका जिल्लामा सरुवा गरिपाउँ भनी लिएको माग दाबी उल्लिखित कानूनअनुकूल नै रहेको देखियो ।

९. तसर्थ, माथि उल्लिखित कानूनी व्यवस्थालाई समेत मध्यनजर गरी सोबमोजिम निवेदिकाको हकमा सरुवा तथा समायोजनमा यथोचित व्यवस्थापन गर्नु पर्ने दायित्व विपक्षी निकायहरूको रहेको देखिँदा यी निवेदकको मागबमोजिम निजको पति कार्यरत रहेको जिल्लाअन्तर्गतको कार्यालयमा समायोजन पदस्थापन तथा सरुवा गर्नेतर्फ आवश्यक व्यवस्था गर्नका लागि विपक्षी स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय र स्वास्थ्य सेवा विभागको नाममा परमादेश जारी हुने ठहर्छ । यो आदेशको प्रतिलिपिसहितको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीहरूलाई दिनु । दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. पुरुषोत्तम भण्डारी

इजलास अधिकृत: तीर्थराज भट्टराई

इति संवत् २०७५ साल फागुन ५ गते रोज १ शुभम् ।

निर्णय नं. १०१९७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री हरिकृष्ण कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री डम्बरबहादुर शाही
फैसला मिति : २०७५।१०।७
०७२-CR-००७३

मुद्दा: अपहरण तथा शरीर बन्धक

पुनरावेदक / प्रतिवादी : बाँके जिल्ला, उदयपुर
गा.वि.स. वडा नं. ६ घर भई हाल कारागार
कार्यालय दैलेखमा थुनामा रहेको राम प्रवेश
कुमार लोनिया मगर
विरूद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : माधवराम कहारको जाहेरीले वादी
नेपाल सरकार

- फौजदारी कसुरमा अभियोग दाबी प्रमाणित गर्दा प्रतिव्यक्ति प्रतिप्रमाणबाट पुष्टि हुनुपर्दछ । अपहरण तथा शरीर बन्धक जस्तो गम्भीर प्रकृतिको फौजदारी कसुरमा प्रतिवादीउपरको अभियोग दाबी शंकारहित तवरबाट पुष्टि हुनुपर्दछ अन्यथा शंकाको सुविधा अभियुक्तले पाउने ।

(प्रकरण नं.५)

पुनरावेदक / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वैतनिक
अधिवक्ता श्री देवी घिमिरे

प्रत्यर्थी / वादीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता
श्री बाबुराम अधिकारी
अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- प्रमाण ऐन, २०३१

सुरु तहमा फैसला गर्ने :

माननीय जिल्ला न्यायाधीश श्री कृष्णकमल
अधिकारी

बाँके जिल्ला अदालत

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

माननीय न्यायाधीश श्री कृष्णप्रसाद बास्तोला
माननीय न्यायाधीश श्री रामकृष्ण खनाल
पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्ज

फैसला

न्या. हरिकृष्ण कार्की : तत्कालीन न्याय
प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम यस
अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको प्रस्तुत मुद्दाको
संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ:-

म प्रतिवादी सोहन घरुक वादी भएको
लेनदेन मुद्दामा मैले निजलाई रु.६०,०००।- दिनु
पर्नेमा मिति २०६६/१/२८ गते म तथा छोरा गणेश
कहार र श्रीमतीसमेत आएकोमा मालपोत कार्यालय,
बाँकेमा हामी काममा रहेका अवस्थामा राम प्रवेश कुमार
लोनिया मगर तथा कैलास लोनियाले मेरो छोरालाई
मोटरसाइकलमा हाली अपहरण गरी लिएकाले
कानूनबमोजिम गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको माधव
कहारको जाहेरी दरखास्त ।

मिति २०६६/१/२८ गते म मेरो घरमा काम
भएकोले घरमा नै थिएँ। मैले माधवराम कहारको छोरा
अपहरण भएको भन्ने सुनेको हुँ भन्नेसमेत बेहोराको
छोटे पासीको घटना विवरण कागज ।

मिति २०६६/१/२८ गतेका दिनमा म
मालपोत कार्यालय, बाँकेमा गएको अवस्थामा एकजना
केटा र कैलास लोनियाले बच्चालाई मोटरसाइकलमा

राखी लिएका हुन्। पछि माधवराम कहारको बच्चा भनी थाहा पाएको हुँ भन्नेसमेत बेहोराको गंगाराम काँदुको घटना विवरण कागज।

मिति २०६६/१/२८ गतेका दिन काम विशेषले म मालपोत कार्यालय, बाँकेमा गएको अवस्थामा कैलास लोनिया र एकजना मानिसले बच्चालाई मोटरसाइकलको बीचमा राखी लिई जाँदै थिएँ। को कसलाई हो चिनिन। पछि जाहेरवालाको छोरा हराएको भन्ने थाहा पाएको हुँ। जाहेरवालाको छोरा गणेश कहारलाई निजहरूले अपहरण गरेका हुन् होइनन् यकिन भन्न सकिदैन भन्नेसमेत बेहोराको धनीराम लोधको घटना विवरण कागज।

मेरो मोबाइलमा फोन आएपश्चात् जाहेरवालासँग भारतीय रूपैयाँ मागेका छन्। रु.४,००,०००।- नदिए बच्चा मारी दिने भनेका छन् र रु.दुई लाख सोहन घरुकले बच्चा अपहरण गरेबापत दिएका छन् भनी फोनमा मलाई भनेका छन् भनी मैले जाहेरवालालाई भनेको हुँ भन्नेसमेत बेहोराको त्रिभुवन घरुकको बयान।

मिति २०६६/१/२८ गते म खर लिन बेतहनी गा.वि.स. मा गएको थिएँ। गणेश कहारलाई मैले अपहरण गरेको होइन भन्नेसमेत बेहोराको कैलास लोनियाको बयान।

यसमा मेरो सम्पत्ति खाने नियतले छोरा रवि भन्ने गणेश कहारलाई त्रिभुवन घरुक, सोहन घरुक, राम प्रवेश कुमार लोनिया मगर र कैलास लोनियासमेतको मिलेमतोमा निजहरूले नै अपहरण गरेका हुन् भन्नेसमेत बेहोराको रूपरानी कहारको घटना विवरण कागज।

यसमा जाहेरीमा उल्लिखित त्रिभुवन घरुक, सोहन घरुक, राम प्रवेश कुमार लोनिया मगर र कैलास लोनियासमेतको मिलेमतोमा रवि कहार भन्ने गणेश कहारलाई अपहरण गरेका हुन् भन्नेसमेत बेहोराको रामबहादुर नाउँ, रामफेरन यादव र झल्लर पासीको

घटना विवरण कागज।

मिति २०६६/१/२८ गतेका दिन जाहेरवाला तथा बच्चा मेरो ल फर्ममा आएका हुन्। पछि बच्चा अपहरण भएको थाहा पाएको हुँ, को कसले अपहरण गरे थाहा भएन भन्नेसमेत बेहोराको फलबहादुर गौतमको घटना विवरण कागज।

प्रतिवादी त्रिभुवन घरुकले टेलिफोनबाट कसैले आफूसँग सोहन घरुकले दुई लाख दिइसकेको बताउँदै रकम मागेको भन्ने उल्लेख गरेको, कैलास लोनियाले आफू वारदातमा संलग्न नभई अन्यत्र थिएँ भने तापनि सो पुष्टि नभएको र प्रत्यक्षदर्शीहरूले कैलास लोनियासमेतले बालकलाई मोटरसाइकलमा हाली लगेको प्रत्यक्ष देखेका हौं भनी गरेका कागजसमेतका आधार प्रमाणले प्रतिवादीहरूले जाहेरवालाबाट रकम असुल गर्ने नियतले जाहेरवालाको छोरा वर्ष १३ को गणेश कहारलाई अपहरण गरी बन्धक बनाई राखेको तथ्य सप्रमाण पुष्टि हुन आयो। अतः प्रतिवादीहरू त्रिभुवन घरुक, कैलास लोनिया, राम प्रवेश कुमार लोनिया मगर र सोहन घरुकले मुलुकी ऐन, (संशोधनसहित) अपहरण गर्ने तथा शरीर बन्धक लिनेको महलको १ र २ नं. को कसुर गरेको सिद्ध हुन आएकोले निजहरूलाई सोही ऐनको सोही महलको ३ नं. बमोजिम सजाय गरी सो ७ नं. बमोजिम थप सजाय हुन र फरार रहेका सोहन घरुक र राम प्रवेश कुमार लोनिया मगरका नाउँमा म्याद जारी भई सोही ऐनको सोही महलको १२ नं. बमोजिम पीडितलाई क्षतिपूर्तिसमेत दिलाई पाउँ साथै प्रतिवादी कैलास लोनिया प्रहरी प्रतिवेदनले वादी नेपाल सरकार प्रतिवादी कैलास लोनिया भएको हातहतियार खरखजाना मुद्दामा जिल्ला प्रशासन कार्यालय, बाँकेको थुनछेक आदेशले पुर्पक्षका निमित्त थुनामा रहेको हुँदा झिकाई बयान गराई पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको अभियोग मागदाबी।

मैले फोनमार्फत रु.५,००,०००।- माग गरेको

नभई मेरो मोबाइल ९६४८९८८३९५ नं. को इण्डियन मोबाइलमा भारतको टिपरी लखीमपुरबाट फोन आएको र फोनमार्फत मलाई सोधपुछ गर्दा रवि भन्ने गणेश कहारको म जिजा (भिनाजु) नाताको हुँ भन्दा त्यसो भए त्यहाँ गएर रु.५,००,०००/- लिएर २४ घण्टाभित्र भारतको सीतापुर टिपरी लखीमपुरमा आउनु मेरो मोबाइल नम्बर आएको छ । सोही मोबाइलमा कन्टेक अर्थात् फोन गर्नु, बच्चा सोहन घरुकले अपहरण गराएको हो, रु.४,००,०००/- चार लाखभन्दा कम लिँदैन भनी फोनमा मैले नचिनेको मानिसले कुरा गरेको हुँदा सोही कुरा जाहेरवाला माधवराम कहारसमक्ष गई भनेको र सोहन घरुकलाई किन बच्चा अपहरण गराएको भन्दा कसैलाई भने मारी दिन्छु भनेका थिए । तसर्थ मैले जाहेरवालालाई फोन गरेको नभई मेरो मोबाइलमा आएको समाचार भनी दिएको हुँदा जाहेरी बेहोरा झुठ्ठा हो । ममाथि किन जाहेरी दिए सो कुरा ईश्वरलाई थाहा होला, सायद मेरो सासूको जग्गाको विषयलाई लिएर दिएको पनि हुन सक्दछ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी त्रिभुवन घरुकले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

मिति २०६६/१/२८ गते म राप्ती पारी गएको थिएँ, मैले अपहरण गरेको होइन, अपहरण गराएको भन्ने कुरा सरकारी वकिल कार्यालयमा आई थाहा पाएको हुँ, हालसम्म मैले मोटरसाइकल चलाएको पनि छैन र मेरो मोटरसाइकल पनि छैन । मैले अपहरण गरेको छैन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी कैलास लोनियाले सुरु अदालतमा गरेका बयान ।

त्रिभुवन घरुकले जाहेरवालाको छोरा गणेशलाई अपहरण गरेको होइनन् । जाहेरी झुठ्ठा हो । मिति २०६६/१/२८ मा बहराईच जिल्ला, भारतमा थिएँ । म पनि मेरो ससुरालीमा आगो लाग्दा भेट्न जाँदा निज पनि त्यहीँ काठ जम्मा गर्दै गरेका देखेको थिएँ । निजको घर पनि आगो लागेको थियो । निज त्रिभुवनको घर बहराईचमा नै छ भन्नेसमेत बेहोराको

प्रतिवादी त्रिभुवन घरुकको साक्षी नन्कु घरुकले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

मिति २०६६/१/२८ गते म मेरो घर बसेको थिएँ । उक्त बिहान ७ बजे प्रतिवादी कैलाससँग मेरो घरको अगाडि भेट भएको थियो । निज गाडा लिएर घरपारी खर ल्याउन गएको थिए र भोलिपल्ट बिहान मात्र फर्केको थिए भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी कैलास लोनियाको साक्षी मेवालाल लोनियाले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादीमध्येका सोहन घरुकसँग मेरो लेनदेन चलेको थियो । म जग्गा बिक्री गरी पैसा बुझाउनको लागि मालपोत कार्यालय, बाँकेमा वर्ष १३ को गणेश कहारलाई सँगै घरबाट ल्याई आएको थिएँ । मैले मालपोत कार्यालयमा सहिछाप गर्ने क्रममा मेरो छोरालाई प्रतिवादी सोहन घरुक, त्रिभुवन घरुक, कैलास लोनिया, राम प्रवेश कुमार लोनिया मगरसमेतले मोटरसाइकलमा हालेर अपहरण गरी लिई गएका हुन् भन्नेसमेत बेहोराको जाहेरवाला माधवराम कहारले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

कैलास लोनिया, त्रिभुवन घरुक, सोहन घरुक, राम प्रवेश कुमार लोनिया मगरसमेत भई मेरो छोरालाई मोटरसाइकलमा हाली मालपोत कार्यालय अगाडिको सडकबाट मिति २०६६/१/२८ गते दिउँसो अं.३:३० बजेको समयमा अपहरण गरी लगेका हुन् भन्नेसमेत बेहोराको घटना विवरण कागजका रूपरानी कहारले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

जाहेरवालाको छोरालाई प्रतिवादी सोहन घरुकले अपहरण गरेका होइनन् । उक्त दिन दिउँसो २ बजे म घरमा फर्केर आएको छु । सोहन घरुक मेरा छिमेकी भएकाले सदाइँ उक्त दिन पनि मेरो भेटघाट भएको थियो । जाहेरवालाको छोरा अपहरण गर्नमा सोहन घरुकको सहभागिता छैन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी सोहन घरुकको साक्षी ईन्दल घरुकले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

म कैलास लोनियालाई गाउँकै भएकाले चिन्दछु, अन्यलाई चिन्दैन। मैले अपहरण गरेको होइन। म १ वर्ष ९ महिनाबाट भारतको दिल्लीमा छु। घरमा तँलाई मुद्दा परेको छ भन्ने फोन गएपछि ३ दिन पहिला म नेपाल आएको हुँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी राम प्रवेश कुमार लोनिया मगरले सुरु अदालतमा गरेको बयान।

यसमा यी प्रतिवादी तत्कालप्राप्त प्रमाणहरूबाट अभियोग दाबीका कसुरदार रहेछन् भनी विश्वास गर्न सकिने मनासिब र पर्याप्त आधारहरूको विद्यमानतामा पछि थप सबुद प्रमाणहरू बुझ्दै जाँदा ठहरेबमोजिम हुने गरी हाललाई प्रतिवादी राम प्रवेश कुमार लोनिया मगरलाई अ.बं.११८ नं. को दफा २ ले थुनामा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्नुपर्ने अवस्था देखिँदा कानूनबमोजिम सिधा खर्च उपलब्ध गराई अ.बं.१२१ नं. को थुनुवा पुर्जासहित थुनामा राख्न निजलाई सम्बन्धित कारागार कार्यालयमा पठाई दिनू। प्रतिवादीले बयानमा दिएका साक्षीहरूसमेत प्रमाण ऐन, २०३१ अन्तर्गत परीक्षण गरी बुझ्नु भन्ने मिति २०६७/११/५ को सुरु जिल्ला अदालतको आदेश।

मिति २०६६/१/२८ मा म मेरो घरमा थिएँ। राम प्रवेश कुमार लोनिया मगर २/४ महिना अगाडिबाट भारत दिल्लीमा नौकरी गर्न गएका थिए, भेटघाट भएन। अपहरण गरी लिएका होइनन् भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी राम प्रवेश कुमार लोनिया मगरका साक्षी मुरली चौहान लोनियाले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र।

मैले बच्चा हराएका छन् भन्ने सुनेको हुँ। को कसले कहाँबाट अपहरण गरी कहाँ लगे सो मलाई थाहा भएन भन्नेसमेत बेहोराको घटना विवरणका मानिस गंगाराम कादुले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र।

प्रतिवादीहरू त्रिभुवन घरुक, कैलास लोनिया, राम प्रवेश कुमार लोनिया मगर र सोहन घरुकलाई

मुलुकी ऐन, अपहरण गर्ने तथा शरीर बन्धक लिनेको १ र २ नं. को कसुरमा निजहरूलाई ऐ. ३ नं. बमोजिम १० वर्ष कैद र ऐ. ७ नं. बमोजिम २ वर्ष थप गरी जनही १२ वर्ष कैद र प्रतिवादीहरूबाट दामासाहीले वारदात मितिदेखि कार्यान्वयन नहुँदासम्म दैनिक रु.५००।- का दरले पीडितलाई क्षतिपूर्ति दिलाई दिने गरी भएको सुरु बाँके जिल्ला अदालतको मिति २०६८।६।४ को फैसला।

प्रतिवादीहरू त्रिभुवन घरुक, कैलास लोनिया, राम प्रवेश कुमार लोनिया मगर, सोहन घरुकउपर मुलुकी ऐन, अपहरण गर्न तथा शरीर बन्धक लिनेको महलको १ र २ नं. बमोजिम सजाय हुन र ऐ. १२ नं. बमोजिम पीडितलाई क्षतिपूर्तिसमेत दिलाई पाउन मागदाबी लिई अभियोग पत्र दायर भएकोमा बाँके जिल्ला अदालतबाट प्रतिवादीहरूलाई अभियोग माग दाबीबमोजिम १२ वर्ष कैद सजाय हुने र प्रतिवादीहरूबाट पीडितलाई क्षतिपूर्ति भराई दिने ठहर गरी फैसला भएकोमा निज प्रतिवादीहरू त्रिभुवन घरुक कैलास लोनिया, राम प्रवेश कुमार लोनिया मगर र सोहन घरुकलाई अभियोग माग दाबीबमोजिम कसुरमा हुने जरिवानाको सजायसमेत गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जमा वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट परेको पुनरावेदन पत्र।

प्रतिवादीहरूमध्ये म कैलास लोनिया मोटरसाइकल चलाउन नजान्ने मोटरसाइकल नभएको व्यक्ति हुँ। साथै मिति २०६६/१/२८ गते खर लिन वेतहनी गा.वि.स. मा गएको हुँदा गणेश कहारलाई मैले अपहरण गरेको होइन भनी अधिकारप्राप्त अधिकारी तथा अदालतमा मैले इन्कारी बयान गरेको अवस्थामा मसमेतलाई कसुरदार ठहर गरी भएको बाँके जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला बदर गरिपाउँ भन्ने प्रतिवादी कैलास लोनिया र म प्रतिवादी राम प्रवेश कुमार लोनियाले अपहरण गरेको होइन, छैन म १ वर्ष ९ महिनादेखि भारतको दिल्लीमा थिएँ, मलाई

मुद्दा परेको छ भन्ने सुनी ३ दिन पहिला मात्र नेपाल आएको हुँ भनी कसुरमा पूर्ण इन्कारी बयान गरेको अवस्थामा मसमेतलाई दोषी ठहर गरी सुरु जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी कैलास लोनिया र राम प्रवेश कुमार लोनिया मगरको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जमा परेको संयुक्त पुनरावेदन पत्र ।

मेराउपर कितानी जाहेरी नपरेको अवस्थामा केवल सहअभियुक्तले गरेको पोलको आधारमा मात्र भएको सुरु जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो फैसला बदर गरी अभियोग मागदाबीबाट सफाइ पाउने गरी हक इन्साफ पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको सोहन घरुकको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

मेरो फोनमा अपरिचित व्यक्तिको फोन आउनु र मैले निज जाहेरवालालाई सो कुराको सूचना गर्नुबाहेक मैले अन्य के कसुर गरँ भन्ने मिसिलबाट खुल्न सकेको छैन । मैले सो कुरा घटना घटिसकेपछि थाहा पाएको हुँ । मेरो मोबाइलमा फोन आएबाहेक मैले अन्य कसुर नगरेको अवस्थामा मसमेतलाई कसुरदार ठहर गरी भएको सुरु जिल्ला अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उक्त फैसला बदर गरी न्याय इन्साफ गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी त्रिभुवन घरुकको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जमा परेको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा यसै लगाउका ०६८-CS-००८८ समेतका पुनरावेदनमा पुनरावेदक / वादी नेपाल सरकारलाई झिकाउने आदेश भइसकेको देखिएको र प्रस्तुत ०६८-CS-०१९१ मा पुनरावेदक / वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन परेको देखिँदा प्रस्तुत पुनरावेदनको जानकारी अ.बं. २०२ नं. को प्रयोजनार्थ थुनामा रहेका प्रस्तुत मुद्दाका प्रत्यर्थी प्रतिवादीहरूलाई दिई लगाउका पुनरावेदनहरू साथै राखी नियमानुसार

पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जको मिति २०६९/९/१ को आदेश ।

प्रतिवादीमध्येका सोहन घरुकले जाहेरवालाका बीचमा लेनदेनसम्बन्धी विवाद परेकोमा सो कुरालाई लिएर उक्त मिति २०६६/१/२८ का दिन जाहेरवाला र प्रतिवादी सोहन घरुक मालपोत कार्यालय बाँकेमा गएको र निज जाहेरवालाको साथमा निज अपहरित नाबालकसमेत गएकोमा निज नाबालक अपहरित भएको भन्ने कुरालाई निज प्रतिवादी सोहन घरुकले अन्यथा भन्न सकेको देखिँदैन । सोही दिनमा नै प्रतिवादीहरू कैलास लोनिया र राम प्रवेश कुमार लोनिया मगरले पीडित नाबालक गणेश कहारलाई मोटरसाइकलमा राखी लगी फोनबाट फिरौतीसमेत माग गरी नदिएमा अपहरित बालकको ज्यान मारी दिने धम्कीसमेत दिएको भन्ने कुरा मिसिल संलग्न प्रमाणहरूबाट देखिन आई निज प्रतिवादीहरू त्रिभुवन घरुक, कैलास लोनिया, राम प्रवेश कुमार लोनिया मगर र सोहन घरुकले अभियोग दाबीबमोजिमको कसुर गरेको ठहर्‍याई निज प्रतिवादीहरूलाई मुलुकी ऐन, अपहरण गर्ने तथा शरीर बन्धक लिनेको महलको ३ नं. बमोजिम १० वर्ष कैद र ऐ. को ७ नं. बमोजिम २ वर्ष थप कैद गरी जनही १२ वर्ष कैद सजाय हुने र प्रतिवादीहरूबाट दामासाहीले वारदात मितिदेखि कार्यान्वयन नहुँदासम्म दैनिक रु.५००।- का दरले पीडितले क्षतिपूर्ति भरी पाउने ठहर्‍याई बाँके जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८/६/४ मा फैसला भएकोमा निज प्रतिवादीहरूलाई उक्त अपहरण गर्ने तथा शरीर बन्धक लिनेको महलको ३ नं. बमोजिम जरिवानासमेत गर्नु पर्नेमा सो गरेको नदेखिँदा सो हदसम्म र प्रतिवादीहरूबाट दामासाहीले वारदात मितिदेखि पीडित नाबालक अपहरणमुक्त भई नआएसम्म दैनिक रु.५००।- का दरले पीडितलाई भराई दिनु पर्नेमा सो नगरेको हदसम्म सो फैसला केही उल्टी भई निज प्रतिवादीहरूलाई अभियोग दाबीबमोजिम मुलुकी ऐन,

अपहरण तथा शरीर बन्धक लिनेको महलको १ र २ नं. बमोजिमको कसुर गरेको देखिँदा ऐ. ऐन को ३ नं. बमोजिम जनही १० वर्ष कैद र ऐ. को ७ नं. बमोजिम २ वर्ष थप कैद गरी जनही १२ वर्ष कैद र ऐ. ऐनको दफा ३ बमोजिम जनही रु.५,००,००१- जरिवाना हुने ठहर्छ । साथै सोही ऐनको १२ नं. बमोजिम अपहरित व्यक्ति अपहरणमुक्त भई नआएसम्म दैनिक रु.५००१- का दरले प्रतिवादीहरूबाट दामासाहीले पीडितले क्षतिपूर्ति भरी पाउने ठहर्छ । सफाइ पाउनु पर्ने भन्नेसमेतको प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने भन्नेसमेत बेहोराको पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जको मिति २०७०।१।१०।५ को फैसला ।

प्रस्तुत मुद्दामा प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ अनुसार वादी पक्षले अभियोग दाबी शंकारहित तवरले पुष्टि गर्न सकेको छैन । वादी पक्षको साक्षी र घटना विवरणका मानिसहरूलाई अदालतमा उपस्थित गराई बकपत्र गराउन सकेको छैन । घटना विवरणका मानिसहरूमध्ये छोटे पासिले मिति २०६६।१।२८ गते म मेरो घरमा काम भएकाले घरमा नै थिएँ । मैले माधव कहारको छोरा अपहरण भएको भन्ने सुनी थाहा पाएको हुँ । को कसले अपहरण गरे भन्ने थाहा भएन । मलाई जाहेरवालाले के कससँग जग्गा लेनदेन गरे थाहा भएन मैले देखेको पनि छैन । निजले के कसरी देखेको भनी खुलाएका हुन् थाहा छैन भनी लेखाई दिएका छन् भने धनिराम लोधले जाहेरवालाको छोरा गणेश कहारलाई निजहरूले अपहरण गरेको हुन् होइनन् यकिन भन्न सकिदैन भनी लेखाई दिएका छन् । त्यसैगरी गंगाराम कादुले प्रतिवादी कैलास लोनियासमेतले अपहरण गरी लिएका हुन् होइनन् भन्न सकिदैन भनी बकपत्र लेखाई दिएका छन् । प्रस्तुत मुद्दामा प्रत्यक्षदर्शीको अभाव छ । स्वयं माधवराम कहार र निजका पत्नी रूपरानीसमेत प्रत्यक्षदर्शी होइनन् । बुझिएका व्यक्तिहरू अदालतसमक्ष आई बकपत्रसमेत गरेका छैनन् । यस्तो अवस्थामा म पुनरावेदक प्रतिवादीले अपहरण गरेको भनी कसुरदार

ठहर गरी सुरु जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला केही उल्टी हुने ठहर्छाई पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको हुँदा उक्त फैसला उल्टी गरी अभियोग मागदाबीबाट सफाइ दिलाई पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको निज पुनरावेदक प्रतिवादी राम प्रवेश कुमार लोनिया मगरको तर्फबाट यस अदालतमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र ।

यसमा प्रमाणको समुचित मूल्याङ्कन नगरी भएको पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जको मिति २०७०।१।१।५ को फैसला प्रमाण मूल्याङ्कनको रोहमा फरक पर्न सक्ने देखिएकोले मुलुकी ऐन, अ.बं. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई आए वा अवधि व्यतित भएपछि नियमानुसार गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७४।७।१४ को आदेश ।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादी राम प्रवेश कुमार लोनिया मगरको तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान् वैतनिक अधिवक्ता श्री देवी घिमिरेले वादी पक्षबाट यी पुनरावेदक प्रतिवादीउपरको अभियोग दाबी शंकारहित तवरले पुष्टि गर्न सकेको अवस्था छैन । वादी पक्षले साक्षी र घटना विवरणका मानिसहरूलाई अदालतमा उपस्थित गराई बकपत्र गराउनसमेत नसकेको अवस्थामा यी पुनरावेदक प्रतिवादीलाई सजाय गर्ने गरी सुरु बाँके जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला केही उल्टी हुने ठहर्छाई पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण भएको हुँदा उक्त फैसला उल्टी भई यी पुनरावेदक प्रतिवादीले अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउनु पर्दछ भनी बहस गर्नुभयो । त्यसैगरी प्रत्यर्थी वादी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री बाबुराम अधिकारीले मिसिल संलग्न कागज प्रमाणहरूबाट यी पुनरावेदक प्रतिवादीले अभियोग दाबीबमोजिमको कसुर गरेको पुष्टि हुन आएको अवस्थामा सुरु जिल्ला अदालतबाट

भएको फैसला केही उल्टी हुने ठहर्‍याई पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जबाट भएको फैसला मनासिब रहेको हुँदा सदर गरिनुपर्दछ भनी प्रस्तुत गर्नु भएको बहससमेत सुनियो।

उल्लिखित बहस जिकिर र तथ्य भएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जबाट भएको फैसला मिलेको छ वा छैन ? पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो वा होइन ? भन्ने विषयमा निर्णय दिनु पर्ने देखिन आयो।

यसमा प्रतिवादी राम प्रवेश कुमार लोनिया मगरसमेतले मुलुकी ऐन, (संशोधनसहित) अपहरण गर्ने तथा शरीर बन्धक लिनेको महलको १ र २ नं. को कसुर गरेकोले निजहरूलाई सोही ऐनको सोही महलको ३ नं. बमोजिम सजाय गरी सो ७ नं. बमोजिम थप सजाय हुन र फरार रहेका सोहन घरुक र प्रवेश लोनियाका नाउँमा म्याद जारी भई सोही ऐनको सोही महलको १२ नं. बमोजिम पीडितलाई क्षतिपूर्तिसमेत दिलाई पाउँ भन्ने अभियोग मागदाबी भएकोमा यी पुनरावेदक प्रतिवादी राम प्रवेश कुमार लोनिया मगरसमेतलाई मुलुकी ऐन, अपहरण गर्ने तथा शरीर बन्धक लिनेको १ र २ नं. को कसुरमा निजहरूलाई ऐ. ३ नं. बमोजिम १० वर्ष कैद र ऐ. ७ नं. बमोजिम २ वर्ष थप गरी जनही १२ वर्ष कैद र प्रतिवादीहरूबाट दामासाहीले वारदात मितिदेखि कार्यान्वयन नहुँदासम्म दैनिक रु.५००।- का दरले पीडितलाई क्षतिपूर्ति दिलाई भराई पाउने ठहर्‍याई सुरु बाँके जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८।६।१४ मा फैसला भएको देखियो। सो फैसलाउपर वादी र प्रतिवादी दुवै पक्षको तर्फबाट पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जमा पुनरावेदन परेकोमा सुरु जिल्ला अदालतको फैसला केही उल्टी हुने ठहर्‍याई पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जबाट मिति २०७०।११।५ मा फैसला भएको देखियो। सो फैसलाउपर प्रतिवादीमध्येका राम प्रवेश कुमार लोनिया मगरको तर्फबाट यस अदालतमा पुनरावेदन

पर्न आएको देखियो।

प्रतिवादीहरू कैलास लोनिया, सोहन घरुक, त्रिभुवन घरुकले पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जबाट मिति २०७०।११।५ मा भएको फैसलामा चित्त बुझाई यस अदालतमा पुनरावेदन गर्न आएको नदेखिँदा सो सम्बन्धमा केही बोली रहन परेन।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा म पुनरावेदक प्रतिवादीउपरको अभियोग दाबी वादी पक्षले शंकारहित तवरबाट पुष्टि गर्न नसकेको अवस्थामा मलाई कसुरदार ठहर गरी सुरु जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला केही उल्टी हुने ठहर्‍याई पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण रहेको हुँदा उक्त फैसला उल्टी गरी अभियोग दाबीबाट सफाई दिलाई पाउँ भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादी राम प्रवेश कुमार लोनिया मगरको मुख्य पुनरावेदन जिकिर रहेको देखिन्छ।

३. जाहेरवाला माधवराम कहारले मौकामा जाहेरी दरखास्त दिँदा धनिराम लोध, गंगाराम काँदु र छोटे पासीसमेतका व्यक्तिहरूले कैलास लोनिया र राम प्रवेश कुमार लोनिया मगरले मोटरसाइकलमा राखी कसको नाबालक बच्चालाई उठाई लगेको देखेका हौं भन्दा थाहा पाएको हो भन्ने बेहोरा जाहेरी दरखास्तमा उल्लेख गरेको देखिन्छ। घटना विवरण कागजका मानिसहरू छोटे पासी, फलबहादुर गौतम, धनीराम लोधको र गंगाराम काँदुले घटना विवरण कागजको बेहोरा लेखाउँदा यी पुनरावेदक प्रतिवादी राम प्रवेश कुमार लोनिया मगरको नामसमेत उल्लेख गर्न सकेको देखिँदैन। उल्लिखित घटना विवरण कागजका मानिसहरूले घटना विवरण कागजमा कैलास लोनिया र एक जना मानिसले बच्चालाई मोटरसाइकलको बीचमा राखी लगेका थिए भनी लेखाएको देखिएको छ। त्रिभुवन घरुकले अनुसन्धानको क्रममा बयान गर्दा यी पुनरावेदक प्रतिवादी राम प्रवेश कुमार लोनिया मगरको उक्त वारदातमा संलग्नता रहेको बारेमा थाहा नभएको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ।

४. यी पुनरावेदक प्रतिवादी राम प्रवेश कुमार लोनियाले मिति २०६६।११।२ मा सुरु अदालतमा उपस्थित भई बयान गर्दा म कैलास लोनियालाई गाउँकै भएकाले चिन्दछु, अन्यलाई चिन्दैन । मैले जाहेरवालाको छोरालाई अपहरण गरेको होइन । म १ वर्ष ९ महिनादेखि भारतको दिल्लीमा छु । घरमा तँलाई मुद्दा परेको छ भन्ने फोन गएपछि ३ दिन पहिला म नेपाल आएको हुँ भनी आरोपित कसुरमा इन्कार रही बयान गरेको देखिन्छ । निज प्रतिवादीको उक्त इन्कारी बयानलाई समर्थन हुने गरी निज प्रतिवादीको साक्षी मुरली चौहान लोनियाले प्रतिवादी राम प्रवेश कुमार लोनिया २/४ महिना अगाडिदेखि भारत दिल्लीमा नोकरी गर्न गएका थिएँ । निजले जाहेरवालाको छोरा गणेश कहारलाई अपहरण गरेका होइनन् भनी सुरु अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी घटना विवरण कागजका मानिस गंगाराम कादुले मैले बच्चा हराएका छन् भन्ने सुनेको हुँ । को कसले कहाँबाट अपहरण गरी कहाँ लगे सो मलाई थाहा भएन भनी सुरु अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गरेको देखिन्छ ।

५. प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा २५ बमोजिम प्रस्तुत मुद्दाको अभियोग दाबी प्रमाणित गर्ने दायित्व वादी पक्षमा रहेको हुन्छ । वादी पक्षले यी पुनरावेदक प्रतिवादीउपरको अभियोग दाबी वस्तुनिष्ठ प्रमाणबाट पुष्टि गर्न सकेको देखिँदैन । फौजदारी कसुरमा अभियोग दाबी प्रमाणित गर्दा प्रतिव्यक्ति प्रतिप्रमाणबाट पुष्टि हुनुपर्दछ । अपहरण तथा शरीर बन्धक जस्तो गम्भीर प्रकृतिको फौजदारी कसुरमा प्रतिवादीउपरको अभियोग दाबी शंकारहित तवरबाट पुष्टि हुनुपर्दछ अन्यथा शंकाको सुविधा अभियुक्तले पाउने फौजदारी न्यायको मान्य सिद्धान्त रहेको छ ।

६. यी पुनरावेदक प्रतिवादीउपरको अभियोग दाबी शंकारहित तवरबाट प्रमाणित गर्न नसकेको अवस्थामा निज प्रतिवादी राम प्रवेश कुमार लोनिया

मगरलाई मुलुकी ऐन, अपहरण गर्ने तथा शरीर बन्धक लिनेको १ र २ नं. को कसुरमा निजलाई ऐ. ३ नं. बमोजिम १० वर्ष कैद र ऐ. ७ नं. बमोजिम २ वर्ष थप गरी १२ वर्ष कैद र निज प्रतिवादीसमेतबाट दामासाहीले वारदात मितिदेखि कार्यान्वयन नहुँदासम्म दैनिक रु.५००।- का दरले पीडितलाई क्षतिपूर्ति दिलाई दिने ठहर गरी सुरु बाँके जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८।६।४ मा भएको फैसला केही उल्टी हुने ठहर्‍याई पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जबाट मिति २०७०।११।५ मा भएको फैसला मनासिब रहेको देखिएन ।

७. अतः माथि विवेचित आधार, कारण र प्रमाणहरूबाट पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जबाट मिति २०७०।११।५ मा भएको फैसला मिलेको नदेखिँदा उल्टी भई यी पुनरावेदक प्रतिवादी राम प्रवेश कुमार लोनिया मगरले अभियोग मागदाबीबाट सफाइ पाउने ठहर्छ । अरुमा तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम पुनरावेदन अदालत नेपालगञ्जबाट मिति २०७०।११।५ मा भएको फैसला उल्टी भई पुनरावेदक प्रतिवादी राम प्रवेश कुमार लोनियाले अभियोग मागदाबीबाट सफाइ पाउने ठहरी फैसला भएको र मिति २०७५।१०।७ मा भएको संक्षिप्त आदेशबाट पुनरावेदक प्रतिवादी राम प्रवेश कुमार लोनिया थुनामुक्त भइसकेको देखिँदा केही गरी रहनु परेन ----- १
फैसलाको प्रतिलिपिसहितको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई दिनु ----- २
प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ----- ३
उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. डम्बरबहादुर शाही

इजलास अधिकृत: गोपी विश्वकर्मा

इति संवत् २०७५ साल माघ ७ गते रोज २ शुभम् ।

निर्णय नं. १०१९८

प्रस्तुत मुद्दामा गोपनीयताको लागि पीडित
र परिवारको सदस्यको नाममा .....
राखिएको छ ।

- सम्पादक

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री हरिकृष्ण कार्की
माननीय न्यायाधीश श्री टंकबहादुर मोक्तान
फैसला मिति : २०७५।२।९
०७१-CR-१६०९

मुद्दा:- हाडनातामा जबरजस्ती करणी

पुनरावेदक / प्रतिवादी : जिल्ला तेहथुम, गा.वि.स.
म्याङ्लुङ वडा नं. ९ घर भई हाल जिल्ला
कारागार कार्यालय, तेहथुममा थुनामा रहेको
भीमबहादुर नेपाली

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : परिवर्तित नाम जमुनाकुमारीको
जाहेरीले नेपाल सरकार

- न्यायिक वा अर्धन्यायिक अधिकारीले स्वविवेकाधिकारको प्रयोग गर्दा न्यायिक मनको प्रयोगका साथ गर्नुपर्छ । न्यायिक मन न्यायकर्तामा हुनुपर्ने न्यायिक दक्षता मात्र हैन, नैतिक चेतना पनि हो । यसले न्यायिक स्वविवेकलाई उचित र न्यायपूर्ण बनाउन निर्देशित गर्दछ । यसले उचित अनुचित, ठीक बेठीकको अन्तरलाई दृष्टिगत गरी सही ढंगले कानूनको पालना, प्रयोग र प्रचलन गर्न पनि अभिप्रेरित गर्दछ, गरिनु पर्ने ।

- कसुरदार ठहर गर्दा मात्र हैन, सजाय निर्धारण गर्दासमेत न्यायकर्ताले न्यायिक मनको प्रयोग न्यायोचितरूपमा गर्नुपर्छ । ऐनले दिएको तजबिजी अधिकारको प्रयोग गर्दा कसुरदारहरू पटके अपराधी भए नभएको, संगठित अपराधिक समूहमा रहे नरहेको, नाबालक वा वृद्ध वा असक्त आदिलाई प्रयोग गरे नगरेकोसमेतका अपराध गर्दाको अवस्थामा प्रयोग भएका साधन, प्रक्रिया र पद्धतिका अतिरिक्त दशीको प्रकृति मात्रासमेतलाई मध्यनजर राख्नु पर्ने ।

(प्रकरण नं.४)

पुनरावेदक / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान्
उपन्यायाधिवक्ता श्री यदुनाथ शर्मा

प्रत्यर्थी / वादीका तर्फबाट :

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

सुरु तहमा फैसला गर्ने:-

मा. न्यायाधीश श्री गोपालप्रसाद बास्तोला
तेहथुम जिल्ला अदालत

सुरु तहमा फैसला गर्ने:-

मा.का.मु.मुख्य न्या. श्री शम्भुबहादुर खड्का
माननीय न्यायाधीश श्री विदुरविक्रम थापा
पुनरावेदन अदालत धनकुटा

फैसला

न्या. टंकबहादुर मोक्तान : न्याय प्रशासन
ऐन, २०४८ को दफा ९ बमोजिम पुनरावेदनको रूपमा
दर्ता हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर
यसप्रकार रहेको छ:-

तथ्य खण्ड

तेह्रथुम जिल्ला, म्याङलुङ गा.वि.स. वडा नं. ९ स्थित पूर्वमा पदमबहादुर पयाङ्गोको जङ्गल, पश्चिममा ..... को घरबारी, उत्तरमा प्रेम राईको बारी र दक्षिणमा पदमबहादुर पयाङ्गोको बारी, जङ्गल यति चारकिल्लाभित्र अवस्थित ढुङ्गामाटोले बनेको छत्रबहादुर नेपालीको घरको भुइँ तलामा आफ्नो छोराछोरीसँग सुतिरहेकी पीडित जमुनाकुमारी परिवर्तित नामलाई प्रतिवादी भीमबहादुर नेपालीले मिति २०७०/१/१९ गते राति ११ बजेको समयमा एक्कासी आई घर कोठाको ढोका फुटाई भित्र पसी विभिन्न धाकधन्की दिई निजलाई घरबाहिर निकाली अन्दाजी १५० मिटर तलसम्म लछारपछार गर्दै घिसारी जङ्गलमा लगी जबरजस्ती करणी गरेको भनी देखाइएको स्थानमा हेर्दा बुट्यानहरू मडारिएको र वारदातस्थलमा प्रतिवादी भीमबहादुर नेपालीले लगाएको ढाकाको टोपीसमेत फेला परेको ठीक हो भन्नेसमेत बेहोराको मौकामा भएको चारकिल्लासहितको घटनास्थल मुचुल्का।

प्रतिवादी भीमबहादुर नेपाली मेरा जेठाजु हुन्। मिति २०७०/१/१९ गते बेलुका मेरो श्रीमान् छत्रबहादुर नेपाली मासु लिनको लागि भनी गाउँमा जानुभएको थियो। त्यस अवस्थामा मैले घरको ढोका भित्रबाट बन्द गरेर २ जना छोरीको साथमा बसिरहेको अवस्थामा राति अन्दाजी ११ बजेतिर प्रतिवादी भीमबहादुर नेपाली मेरो घरबाहिर आएर ढोकामा ढुङ्गा तथा लात्ताले हानी बन्द गरेको ढोका फोरेर भित्र पसी मेरो कपालको चुल्ठोमा समाई तानेर बाहिर निकाली बोल्न कराउनसमेत नदिई मेरो घरभन्दा अन्दाजी १५० मिटर तल ओख्रेको जङ्गलमा लगी मलाई जबरजस्ती करणी गरेका र मलाई निजले जङ्गलतिर लिएर जाँदा चिच्याई कराई गरेको हुँदा तत्काल मेरो श्रीमान् तथा अन्य गाउँका मानिसहरूसमेतले थाहा पाई मलाई खोज्दै गएको गाउँलेहरूको आवाज सुनी

निज प्रतिवादी भागेर जङ्गलतर्फ गएको हुँदा निज प्रतिवादीलाई पक्राउ गरी कानूनबमोजिम हदैसम्मको सजाय गरिपाउँ भनी पीडित जमुनाकुमारी परिवर्तित नामले मौकामा दिएको जाहेरी दरखास्त।

पीडित जमुनाकुमारी परिवर्तित नामलाई जिल्ला स्वास्थ्य कार्यालय, तेह्रथुममा लगी मौकामा गरिएको स्वास्थ्य परीक्षणको रिपोर्ट।

प्रतिवादीले मिति २०७०/१/१९ गते राति ११ बजेको समयमा जाहेरवालीलाई जबरजस्ती करणी गरी फरार रहेका, निज प्रतिवादीलाई खोजतलास गर्ने क्रममा तेह्रथुम जिल्ला, पिप्ले गा.वि.स. वडा नं. ७ स्थितको जङ्गलमा लुकीछिपी बसेको अवस्थामा मिति २०७०/१/२४ गते फेला परेको हुँदा निजलाई आवश्यक कारबाहीको लागि पक्राउ गरी दाखिला गराएको भन्नेसमेत बेहोराको मौकाको प्रहरी प्रतिवेदन।

मैले जबरजस्ती करणी गरेको जमुनाकुमारी परिवर्तित नाम मेरो सहोदर माइलो भाइ छत्रबहादुर नेपालीकी श्रीमती, नातामा भाइबुहारी हुन्। हाम्रो बुबा आमाको ४/५ वर्षअगाडि नै मृत्यु भएको थियो। बाबु आमाको मृत्यु हुनुभन्दा अगाडि बुबाआमाले मौखिक रूपमा गरी खान भनी दिएको जग्गा जमिनबाहेक बाबु आमाले जिउनीमा राखेको जग्गा जमिन बाबु आमाको मृत्युपश्चात् निज भाइबुहारीले एकलौटी रूपमा प्रयोग गर्दै आएकोमा मैले बेलाबेलामा जग्गाको बाँडफाँडको विषयमा कुरा उठाउँदा निज परिवर्तित नाम जमुनाकुमारीले नमान्ने गरेको तथा मेरो श्रीमतीलाई विभिन्न कुराहरू लगाएर घरमा झगडा गराएको कारण मेरो श्रीमतीले घर छोडी हिँडेको हुँदा मैले निज परिवर्तित नाम जमुनाकुमारीलाई मार्ने मनसायको साथ निजको घरमा गई ढोका खोल्न जबरजस्ती लात्ती र ढुङ्गाले हानी ढोका फुटाई भित्र पस्दा निज भाग्न खोजेकीले निज जाहेरवालीलाई चुल्ठोमा समाई लछारपछार गर्दा निजसँग भएका स-साना छोरीहरू

आएको कारण मार्न असहज भएको हुँदा घरबाट तानेर निजलाई अन्दाजी १५० मिटर तलको जङ्गलसम्म कुटपिट लछारपछार गर्दै घिसाउँदै वारदातस्थलसम्म पुऱ्याएपश्चात् निजलाई मार्नुभन्दा करणी गर्न मन लागेको हुँदा मलाई करणी गर्न देउ भनेर माग्दा नदिएको हुनाले जबरजस्ती करणी गरेको हुँ। त्यस्तैमा स्थानीय मानिसहरू पीडितलाई खोज्दै आएको हुँदा म भागेर सुरक्षित स्थान जङ्गलतर्फ गएको हुँ। भागेर लुकुदै हिँड्ने क्रममा मिति २०७०/१/२४ गते पिप्ले-७ को जङ्गलमा लुकीछिपी बसेको अवस्थामा पक्राउमा परेको हुँ। मलाई आफ्नै भाइबुहारी र महिलामाथि जबरजस्ती करणी गर्दा कानूनबमोजिम कारबाही हुन्छ भन्ने थाहा हुँदाहुँदै बुहारीलाई जबरजस्ती करणी गरेको हुँ भनी प्रतिवादी भीमबहादुर नेपालीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष मौकामा गरिदिएको बयान।

वारदात मिति २०७०/१/१९ गते राति ११ बजेको समयमा म घरको भुइँतलामा आमासँग सुतिरहेको थिएँ। घरको माथिल्लो तलामा दाजु सञ्जय नेपाली सुतिरहनुभएको थियो। राति अन्दाजी ११ बजेको समयमा हाम्रो घरको ढोका ढुङ्गाले हान्न थालेपछि हामी बिउँझिएर कसले ढोकामा ढुङ्गा हान्यो भन्दै हामी चुपचाप बस्यौँ तर पनि हाम्रो घरको ढोका फुटाई ठूलोबुबा भीमबहादुर नेपाली घरभित्र पसी मेरो आमालाई कुटपिट गर्दै कपालमा समातेर बाहिर निकाल्न खोज्दा हामीले ढोकामा गई छेक्न खोजेको तर हामीलाई नै कुटपिट गरी आमालाई जङ्गलतर्फ लगेपछि हामीले रुने कराउने गरेको र सो कुरा दाजु सञ्जय नेपालीले थाहा पाई होहल्ला गरेपछि गाउँका मानिस तथा बुबासमेत आई मेरो आमालाई ठूलो बुबाले लगेको जङ्गलतर्फ खोज्दै गएको र घरभन्दा अन्दाजी १५० मिटर तलको जङ्गलमा अचेत अवस्थामा फेला पारेर घरमा ल्याएको हो। प्रतिवादीले मेरो आमालाई जबरजस्ती करणी गरेको हुँदा निज प्रतिवादीलाई कानूनबमोजिम कारबाही गरिपाउँ भनी पीडित

जमुनाकुमारी परिवर्तित नामकी छोरी ..... ले बाबु ..... को रोहबरमा मौकामा गरिदिएको घटना विवरण कागज।

वारदात मिति २०७०/१/१९ गते राति ११ बजेको समयमा म घरको माथिल्लो तलामा सुतिरहेको थिएँ। आमा र बहिनी घरको भुइँ तलामा सुतिरहेका थिए। बुबा गाउँतिर जानुभएको थियो राति अन्दाजी ११ बजेको समयमा घरको ढोका फुटाई ठूलोबुबा भीमबहादुर नेपाली घरभित्र पसी आमा जमुनाकुमारी परिवर्तित नामलाई कुटपिट गर्दै कपालमा समातेर लगेको भन्दै बहिनीहरू रुन कराउने गरेको म भुइँतलामा झरी होहल्ला गरेको र गाउँका मानिस तथा बुबासमेतलाई बोलाई मेरो आमालाई ठूलोबुबाले जङ्गलतर्फ लगेकोले गाउँतिर खोज्दै गएको र घरभन्दा अन्दाजी १५० मिटर तलको जङ्गलमा अचेत अवस्थामा फेला पारेर घरमा ल्याएको हो। प्रतिवादीले मेरो आमालाई सुतिरहेको ठाउँबाट उठाएर लगी जबरजस्ती करणी गरेको हुँदा निज प्रतिवादीलाई कानूनबमोजिम कारबाही गरिपाउँ भनी पीडित जमुनाकुमारी परिवर्तित नामको छोरा सञ्जय नेपालीले बाबु ..... को रोहबरमा मौकामा गरिदिएको घटना विवरण कागज।

मिति २०७०/१/१९ गते बेलुकाको खाना खाई म गाउँमा घुम्न गएको थिएँ। घरमा मेरा छोराछोरी, श्रीमती सुतिरहेको अवस्थामा राति अन्दाजी ११ बजेको समयमा मेरो छोराछोरी कराएको आवाज सुनी के भएछ भनी हतारमा घर पुगी सोध्दा प्रतिवादी मेरै दाइ भीमबहादुर नेपालीले मेरी श्रीमती परिवर्तित नाम जमुनाकुमारीलाई तानेर जङ्गलतर्फ लगेको भनेपछि गाउँमा हारगुहार गरी खोज्दै जाँदा मेरो घरभन्दा अन्दाजी १५० मिटर तल जङ्गलमा अचेत अवस्थामा फेला पारेको र निजलाई सोध्दा भीमबहादुर नेपालीले जबरजस्ती करणी गरेको कुरा बताएकी हुन्। निजको शारीरिक अवस्था हेर्दा शरीरभरि कोरिएको घाउहरू थिए। प्रतिवादीले मेरो श्रीमतीलाई म घरमा नभएको

मौका पारी घरबाट जङ्गलसम्म लगी जबरजस्ती करणी गरेको हुँदा कानूनबमोजिम कारबाही होस् भन्नेसमेत बेहोराको ..... ले मौकामा गरिदिएको घटना विवरण कागज ।

मिति २०७०/०९/१९ गते राति वारदात भएको अवस्थामा म आफ्नै घरमा थिएँ । पक्राउमा परेका प्रतिवादी भीमबहादुर नेपाली र पीडित परिवर्तित नाम जमुनाकुमारीलाई म राप्ररी चिन्दछु । निजहरू जेठाजु बुहारी हुन्, वारदात भएको समयमा पीडितको श्रीमान् छत्रबहादुर नेपाली सुँगुरको मासु लिनको लागि गाउँमा गएको मौका पारी प्रतिवादीले पीडित स-साना छोराछोरीहरूसँग घरमा सुतिरहेको अवस्थामा घरको ढोका नै फुटाई निज पीडितलाई तानेर घरभन्दा अन्दाजी १५० मिटर तल जङ्गलमा लगी जबरजस्ती करणी गरेको भन्ने कुरा मैले ऐ.२० गते बिहान थाहा पाएको हुँ । प्रतिवादी भीमबहादुर नेपालीले पीडित परिवर्तित नाम जमुनाकुमारीलाई के कस्तो परिबन्धमा पारी जबरजस्ती करणी गरेका हुन् सो मलाई यकिन थाहा भएन । प्रतिवादी भीमबहादुर नेपाली गाउँघरमा फटाहा स्वभावका मानिस हुन् । निजले आफ्नै श्रीमतीलाई कुटपिट गर्ने र यसभन्दा अगाडि पनि गाउँकै महिलालाई जबरजस्ती करणी गरेको कारण कारागारमा कैद बसी छुटेका व्यक्ति हुन् । निज प्रतिवादीले आफ्नै बुहारीलाई जबरजस्ती करणी गरेको हुँदा कानूनबमोजिम हुने हदैसम्मको सजाय होस् भन्नेसमेत बेहोराको प्रायः एकै मिलान हुने गरी लक्ष्मी पौडेल, तेजबहादुर नेपाली, कर्णबहादुर साकी, तीलमाया साकी र धनबहादुर साकीले मौकामा गरिदिएको वस्तुस्थिति मुचुल्का कागज ।

यसमा मिसिल संलग्न कागज प्रमाणहरू, घटनास्थल मुचुल्का, पीडितको जाहेरी दरखास्त, पीडितको शारीरिक परीक्षण प्रतिवेदन, प्रतिवादी भीमबहादुर नेपालीको बयान तथा घटना विवरण कागजका मानिसहरूको भनाइसमेतका

कागजातहरूबाट तेहथुम जिल्ला, १-१-९ बस्ने वर्ष ३३ की परिवर्तित नाम जमुनाकुमारीको घरमा रातको अं. ११ बजेको समयमा प्रतिवादी भीमबहादुर नेपालीले घरको ढोकामा ढुङ्गामुढा गरी ढोका खोली, फोडी निज पीडितको घरभित्र प्रवेश गरी पीडित जमुनाकुमारीको कपालको चुलोमा समाई बोल्न कराउनसमेत नदिई निजको घरभन्दा १५० मिटर तल ओखे भन्ने जङ्गलमा लगी मिति २०७०/१/१९ गते आफ्नै भाइबुहारी नाताकी परिवर्तित नाम जमुनाकुमारीलाई हाडनातामा जबरजस्ती करणी गरेको तथ्य स्थापित हुन आएकाले प्रतिवादी भीमबहादुर नेपालीको उक्त कार्य मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको १ र २ नं. हाडनाताकी आफ्नै भाइबुहारीलाई जबरजस्ती करणी गरेकोमा हाडनाता करणी गर्नेको महलको २ नं. अन्तर्गतको कसुर भएकोले प्रतिवादी भीमबहादुर नेपालीलाई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको ३(५) नं. बमोजिम सजाय गरी ऐ.ऐ. को २ नं. बमोजिम आफ्नै भाइबुहारीलाई जबरजस्ती करणी गरेको हुँदा हाडनाता करणी गर्नेको महलको २ नं. बमोजिम थप सजाय हुन तथा जबरजस्ती करणीको महलको १०ग. नं. बमोजिम प्रतिवादीबाट पीडितलाई उचित क्षतिपूर्ति दिलाई भराई पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको अभियोग दाबी ।

अंशबन्डासम्बन्धी सरसल्लाह गर्नु पन्थो भनी मिति २०७०/१/१९ गतेका दिन म मेरो माहिला भाइ छत्रबहादुर नेपालीको घरमा बेलुकी अं. ७.३० बजेको समयमा पुग्दा भाइको घरमा ढोका लगाइसकेको रहेछ । मैले ढोका ढक्ढक्याई खोल्न अनुरोध गर्दा बुहारीले ढोका खोली निजको छोरालाई बोलाउन थालिन् । भाइ छत्रबहादुर गाउँमा मासु लिन गएका रहेछन् । सो पछि बुहारी परिवर्तित नाम जमुना कुमारीलाई तान्दै घरबाट अं. १५० मिटर तल जबरजस्ती करणी गर्ने उद्देश्यले लगी खोल्सी पारी हामी बस्यौं, निजको घरबाट निजका छोराछोरीले गुहार भनी कराउन थाले । पीडितले मलाई अँगालो हालिन् र

निजलाई मैले भुइँमा सुत्न भनेपछि निज आफैँ भुइँमा सुतिन् । निजले लगाएको सुरुवाल मैले नै खोलें र १५ मिनेटजति करणी गरेपछि गाउँलेहरू भाइ छत्रबहादुरको घरमा भेला भई पीडितलाई खोजतलास गर्न थालेपछि मलाई पीडितले भाग भनेकाले म भागेर १० मिनेटको बाटो हिँडेपछि पीडित चिच्याउन थालिन् र म मेरो घरमा आई झोला बोकी भागी साब्ला गा.वि.स.मा बसेँ र मिति २०७०/१/२४ गते मलाई पिप्लेबाट प्रहरीले पक्राउ गरेका हुन् । मेरो भाइबुहारी परिवर्तित नाम जमुनाकुमारी र मेरो बीचमा जगासम्बन्धी पूर्वरिसइवी थियो । पीडित भाइबुहारीसँग मेरो २०६६ सालदेखि नै करणी लिनुदिनु हुने गथर्यो । मैले पीडित जमुनाकुमारीलाई उक्त दिन पनि करणी गर्ने सोच विचार गरी गई घरदेखि तल हातमा समाई तान्दै लगी करणी गरेको हुँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी भीमबहादुर नेपालीले सुरु अदालतमा गरिदिएको बयान ।

तत्काल प्राप्त प्रमाणका आधारमा प्रतिवादी भीमबहादुर नेपालीको कसुर अ.बं.११८ को देहाय २ नं. आकर्षित हुने प्रकृतिको देखिँदा निज प्रतिवादी भीमबहादुर नेपालीलाई मुद्दा पुर्पक्षका लागि थुनामा राख्नु भन्नेसमेत बेहोराको सुरु अदालतबाट मिति २०७०/२/२ मा भएको थुनछेक आदेश ।

मिति २०७०/१/१९ गते राति ११ बजे मेरो घरको ढोकामा २ पटक ढुङ्गाले हान्यो । हामीले ढुङ्गा हान्ने को हो भनी करायौँ । तेरो बाउ हो भन्यो र ढोका यी प्रतिवादी भीमबहादुर नेपालीले उघारी भित्र पसी मलाई चुल्टामा समाई बाहिर निकाल्दा छोरीले मलाई कम्मरमा समाउँदा छोरीलाई हिकार्ई मबाट छुटाई मलाई कपालमा तानी घिसारी जङ्गलतर्फ १५० मिटर तल मुख थुनी घाँटीमा समाती जबरजस्ती मैले लगाएको सुरुवाल खोली भुइँमा लडाई जबरजस्ती करणी गर्दा मैले चिच्याएकाले मेरो श्रीमान्समेत गाउँका व्यक्ति खोज्न आउँदा निज भागी बेपत्ता भएका हुन् । यी प्रतिवादी मेरो जेठाजु नाताका मानिस हुन् । मलाई

घिसारेका कारण मेरो स्वीटर कट्टु र सुरुवालसमेत च्यातिएको छ भन्नेसमेत बेहोराको जाहेरवाली पीडित परिवर्तित नाम जमुनाकुमारीले सुरु अदालतमा उपस्थित भई गरिदिएको बकपत्र ।

मिति २०७०/१/१९ गते म गाउँमा मासु लिन गएको थिएँ । पीडितको भनाइअनुसार प्रतिवादीले मेरो श्रीमतीलाई जबरजस्ती करणी गरेको हो । जबरजस्ती करणी गरेको हल्ला सुनेपछि गाउँलेसमेत भई पीडितलाई खोज्न गई जङ्गलमा भेटी घरमा ल्याएको हो । निजको शरीरमा घा चोटपटक थियो, कपाल छरपस्ट र कपडा, सुरुवाल, कट्टु च्यातिएको थियो भन्नेसमेत बेहोराको छत्रबहादुर नेपालीले सुरु अदालतमा उपस्थित भई गरिदिएको बकपत्र ।

मसमेत भई जङ्गलमा भेट्दा पीडितलाई जबरजस्ती करणी गरेको जस्तो लाग्छ । मैले देख्दा पीडितको हालत नाजुक थियो । कपाल छरपष्ट थियो । शरीरमा घाउचोट थियो भन्नेसमेत बेहोराको धनबहादुर कार्कीले सुरु अदालतमा उपस्थित भई गरिदिएको बकपत्र ।

मिति २०७०/१/१९ गते म मेरै घरमा थिएँ । उक्त समयमा प्रतिवादी मेरो घरमा आई ढोकामा ढुङ्गाले हानी जबरजस्ती ढोका खोली मेरो आमालाई चुल्टोमा समाई घरदेखि १५० मिटर तल जङ्गल खोल्सीमा लगी जबरजस्ती करणी गरेको हो । सो अवस्थामा हामी चिच्याई कराउँदा बुबासमेत आई आमालाई खोज्न जाँदा जङ्गलमा भेटी घरमा ल्याएको हो । सो अवस्थामा यी प्रतिवादी भागी बेपत्ता भएको भन्ने सुनेकी हुँ भन्नेसमेत बेहोराको ..... ले सुरु अदालतमा उपस्थित भई गरिदिएको बकपत्र ।

प्रतिवादीले मौकाको बयानमा आफ्नो बुहारी नाता पर्ने जाहेरवालीलाई सहमतिमा करणी गरेको हो भनी बयान गरेकोमा अदालतसमक्ष आई बयान गर्दा जीउनी खाने विषयमा बुहारीसँग पहिलेदेखि नै झगडा रहेको भनी बयान गरेको पाइन्छ । झगडा रिसइबी

भएको महिलासँग सहमतिमा करणी हुन सक्दैन । रातको समयमा चुलोमा समाई जङ्गलतर्फ घिसाउँ लानु पर्ने अवस्था पनि पर्दैन । घटनाको प्रकृति, पीडितको घा चोट, लुगाफाटो च्यातिनु, प्रत्यक्षदर्शी सविना नेपालीको बकपत्रसमेतबाट हेर्दा सहमतीय करणी भएको भन्ने देखिँदैन । तसर्थ प्रतिवादीले जबरजस्तीको रीतमा आफ्नो भाइबुहारी नाताकी जाहेरवालीउपर करणी गरेको पुष्टि हुन आएकोले जबरजस्ती करणीको ३(५) नं. बमोजिम ७ (सात) वर्ष, हाडनाता करणी गर्नेको महलको २ नं. बमोजिम कैद ६ (छ) वर्षगरी १३ (तेह्र) वर्ष कैद र जबरजस्ती करणीको १० नं. बमोजिम १०,०००।- (दश हजार) क्षतिपूर्ति भराई दिने ठहर्छ भन्ने सुरु तेहथुम जिल्ला अदालतको मिति २०७०/३/११ को फैसला ।

मैले प्रहरीसमक्ष दिएको बयान स्वेच्छाको होइन, धाकधम्की र त्रासको भरमा दिएको इच्छाविपरीतको बयानलाई आधार लिई सुरु अदालतले दोषी ठहर गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । जाहेरवालीसँग मेरो कुनै रिसइवी थिएन । म निजको घरमा भाइसँग सरसल्लाह गर्न गएको थिएँ । जाहेरवालीलाई मैले हातमा समाई निजकै मन्जुरीले रातको अँध्यारोमा जङ्गलतर्फ लैजाँदा निज लडी सामान्य चोटपटक लागेको हो, घिसाउँ लागेको होइन । त्यसरी लैजाँदै गर्दा निजको छोरीले देखेकी हुन् । हामीले सहमतिले करणी भइसकेपछि अरूले थाहा पाउँछन् भनी तिमी यहाँबाट भागी जाउ भनी जाहेरवालीले मलाई भनेपछि म गएको केहीपछि जाहेरवाली आफैँ चिच्याई, कराई आफ्नो लुगा कपडा च्यातेकी हुन् । सो कुरा छोरी ..... को बकपत्रबाट स्पष्ट भइरहेको अवस्थामा समेत मलाई जबरजस्ती र हाडनाता दुवैमा सजाय गर्ने गरी भएको सुरुको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा झुठ्ठा अभियोग दाबीबाट सफाई पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी भीमबहादुर नेपालीको पुनरावेदन जिकिर ।

कुनै पनि महिलालाई निजको इच्छाविपरीत

निजको अनतिक्रम्य शरीरको पवित्रताको अपहरण गरी जबरजस्ती करणी गर्नु नैतिकता र कानूनविपरीतको अपराध हुने कुरामा दुइमत हुन सक्दैन । यी पुनरावेदकले आफ्नो घरमा रहेकी भाइबुहारीलाई निजको घरबाट जबरजस्ती जङ्गलमा लगी निजको इच्छाविपरीत जबरजस्ती करणी गरेको कुरा मिसिल संलग्न प्रमाणबाट स्थापित भएको हुनाले यी पुनरावेदक भीमबहादुर नेपालीलाई जबरजस्ती करणीको महलको ३(५) नं. बमोजिम ७ (सात) वर्ष कैद र हाडनाता करणी गर्नेको महलको २ नं. बमोजिम थप ६ (छ) वर्ष कैद हुने तथा पीडित परिवर्तित नाम जमुनाकुमारीलाई जबरजस्ती करणीको महलको १०ग. नं. बमोजिम रु.१०,०००।- (दश हजार) क्षतिपूर्ति प्रतिवादी भीमबहादुर नेपालीबाट भराइदिने ठहर्छ सुरु तेहथुम जिल्ला अदालतबाट मिति २०७०/३/११ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने बेहोराको पुनरावेदन अदालत धनकुटाको फैसला ।

मेरो अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्षको बयान मेरो स्वेच्छाको बयान होइन र यसलाई प्रमाणमा लिन पनि मिल्दैन । अदालतमा समेत जाहेरवालाको परिवारको सदस्यको डरले बयान गरेको अवस्था हो । उक्त बयान र साक्षीहरूको बकपत्रको आधारमा मलाई अभियोग दाबी मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको ३(५) नं., ऐ. हाडनाता करणी गर्नेको महलको २ नं. र जबरजस्ती करणीको महलको १०(ग) नं., बमोजिम उपल्लो हदको सजाय गर्दा सुरु र पुनरावेदन अदालतले कुनै कारण खोल्न सकेको अवस्था छैन । मैले अदालतलाई सहयोग पुग्ने गरी यथार्थ बयान गरेको छु । पीडित र मेरोबीच पहिलेदेखि सहमतिमा करणी लिनुदिनु हुने गरेको थियो । मैले निजलाई तानेर लागेको होइन । जबरजस्ती करणी हुन संकेतहरू आवश्यक हुनेमा स्वास्थ्य जाँच प्रतिवेदनमा के कस्ता संकेत थिए भनी फैसलामा खुलाइएको छैन । यस्तो अवस्थामा मलाई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको

महलको न्यूनतम हदसम्मको सजाय हुनुपर्नेमा सुरु र पुनरावेदन अदालतबाट सजायको उपल्लो हदसम्म भएको फैसला नमिलेको हुँदा उल्टी गरी न्यूनतम सजाय हुने गरी फैसला गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी भीमबहादुर नेपालीको पुनरावेदन पत्र।

यसमा प्रतिवादीलाई कसुरको अनुपातमा सजाय कठोर भई प्रमाण मूल्याङ्कन र न्यायको रोहमा पुनरावेदन अदालत धनकुटाको फैसला फरक पर्न सक्ने हुँदा मुलुकी ऐन, अ.बं. २०२ नं. को प्रयोजनार्थ महान्यायाधिवक्ता कार्यालयलाई सूचना दिई कानूनबमोजिम गरी पेस गर्नुहोला भन्ने यस अदालतको आदेश।

ठहर खण्ड

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक वादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री यदुनाथ शर्माले प्रतिवादीले अनुसन्धान अधिकारी र अदालतमा बयान गर्दा पीडितलाई करणी गरेकोमा साबित रही बयान गरेको अवस्था छ। निजको बयानलाई वादी पक्षका साक्षीहरूको अनुसन्धान अधिकारी र अदालतको बकपत्रसमेतबाट पुष्टि भएको अवस्था छ। प्रतिवादीको र साक्षीहरूको बयान बकपत्रबाट प्रतिवादीले आफ्नै भाइबुहारी नाताकी पीडितलाई क्रूर तरिकाले वारदात घटाएको अवस्थामा निजलाई उपल्लो हदको सजाय गर्ने गरी सुरु जिल्ला अदालत र पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला मिलकै हुँदा सदर हुने गरी फैसला गरिपाउँ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो।

अब, पुनरावेदन अदालत धनकुटाबाट भएको फैसला मिलेको छ वा छैन ? र पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो वा होइन ? सोही विषयमा निर्णय गर्नुपर्ने देखिन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, प्रतिवादी

भीमबहादुर नेपालीले मिति २०७०/१/१९ गते आफ्नै भाइबुहारी नाताकी परिवर्तित नाम जमुनाकुमारीलाई हाडनातामा जबरजस्ती करणी गरेको तथ्य स्थापित हुन आएकाले निजलाई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको ३(५) नं. बमोजिम सजाय गरी ऐ.ऐ. को २ नं. बमोजिम आफ्नै भाइबुहारीलाई जबरजस्ती करणी गरेको हुँदा मुलुकी ऐन, हाडनाता करणी गर्नेको महलको २ नं. बमोजिम थप सजाय हुन तथा जबरजस्ती करणीको महलको १०ग. नं. बमोजिम प्रतिवादीबाट पीडितलाई उचित क्षतिपूर्ति दिलाई भराई पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको अभियोग दाबी रहेको प्रस्तुत मुद्दामा सुरु तेहथुम जिल्ला अदालतबाट निज प्रतिवादी भीमबहादुर नेपालीलाई अभियोग दाबीअनुरूप जबरजस्ती करणीको महलको ३(५) नं. बमोजिम ७ (सात) वर्ष कैद र हाडनाता करणी गर्नेको महलको २ नं. बमोजिम थप ६(छ) वर्ष कैद हुने तथा पीडित परिवर्तित नाम जमुनाकुमारीलाई जबरजस्ती करणीको महलको १०ग नं. बमोजिम रु.१०,०००।- (दश हजार) क्षतिपूर्ति प्रतिवादी भीमबहादुर नेपालीबाट भराइदिने ठहर्‍याई भएको फैसलालाई सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत धनकुटाबाट भएको फैसलाउपर चित्त नबुझाई प्रतिवादी भीमबहादुर नेपालीले अभियोग दाबीबमोजिम उपल्लो हदको सजाय नमिलेको हुँदा तल्लो हदसम्मको सजाय गरिपाउँ भनी प्रस्तुत पुनरावेदन गरेको देखियो।

३. पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिरतर्फ हेर्दा, यी प्रतिवादीले मौकाको बयान स्वेच्छाको होइन, अदालतको बयान जाहेरवालाको परिवारको सदस्यको डरले गरेको हो। त्यस्तो बयान र साक्षीको भनाइको आधारमा उपल्लो हदको सजाय गर्ने गरेको सुरु फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छैन। न्यूनतम सजाय गरी न्याय पाउँ भन्ने जिकिर लिएबाट तल्लो अदालतबाट

कसुर ठहर भएतर्फ पुनरावेदकको खासै जिकिर नभई सजाय कम हुनुपर्ने भन्ने मुख्य पुनरावेदन जिकिर रहेको देखियो । तथापि अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष भएको बयान स्वेच्छा विरुद्धको हो भन्ने र अदालतको बयान जाहेरवालीको परिवारको सदस्यको भयले गरेको भन्ने जिकिर लिएको हुँदा त्यसतर्फ विचार गरिनु उपयुक्त नै हुने नै देखिन आई हेर्दा अदालतको बयानमा सहमतिले करणी लिनुदिनु भएको हो भन्ने यी प्रतिवादीको बयान बनाइ र जबरजस्ती करणी गर्ने उद्देश्यले पीडितलाई घरबाट तानेर जंगलतर्फ लगेको हुँ भन्ने निजको मौकाको बनाइ आफैँमा विरोधाभास छ । जाहेरवालाको परिवारको सदस्यको डरले अदालतमा बयान गरेको भन्ने प्रतिवादीले सहमतिले करणी लिनुदिनु भएको हो भन्नु पनि आफैँमा अन्यथा देखिन्छ । पूर्वसिद्धीका कारण मार्ने उद्देश्यले जाहेरवालीलाई तानेर जङ्गल लगे, करणी गर्न मन लाग्यो र सो गर्न दिनभन्दा जाहेरवालीले नमान्दा जबरजस्ती करणी गरेको हुँ भन्ने निज प्रतिवादीले आफ्नो त्यस्तो बयान जिकिर पुष्टि गर्न कुनै साक्षी प्रमाण पेस गर्न सकेको पनि देखिँदैन भने जबरजस्ती करणी गरेको स्वीकारेका छन् । जाहेरवाली पीडितले आफूलाई प्रतिवादीले रातको ११ बजेको समयमा ढोका फोरी घरभित्र पसी कपालमा समाती जबरजस्ती तानेर जङ्गलमा लगी निजले आफूलाई जबरजस्ती करणी गरेका हुन् भनी किटानी जाहेरी दिनुका साथै अदालतमा उपस्थित भई सोही बेहोराको बकपत्र गरेकी छन् । जमिन मडारिएको भन्ने घटनास्थल मुचुल्का एवं शरीरमा चोटपटक लागेको देखिएको भन्ने पीडितको शारीरिक परीक्षण प्रतिवेदनले समेत पीडितको उक्त बनाइ समर्थित हुन आएको र पीडितसँगै रहेकी निजकी छोरी ..... तथा घरमै रहेका छोरा ..... को मौकामा भएको कागज तथा अदालतको बकपत्र बनाइबाट वारदातको समय प्रतिवादी (ठूलोबुबा)

निजहरूको घरमा आई आमालाई तानेर जङ्गलतर्फ लगेको र आफूहरूले केही गर्न नसकी हारगुहार गरेको भनेबाट वारदात पुष्टि भएको अवस्था छ । सहमतिले करणी भएको हो, मानिस आएपछि आफूलाई भाग्न पीडितले भनेपछि भागेको र त्यसपछि पीडितले आफैँ चिच्याई लगाएको कपडा च्यातेकी हुन् भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीको अदालतको बयान निजले पुष्टि गर्न सकेको अवस्था छैन र पीडितको त्यस्तो कुनै बनाइ नभएबाट त्यस्तो कुरा प्रतिवादी स्वयम्ले रचेका रहेछन् भन्नुपर्ने हुन आएको छ । यसबाट पुनरावेदक प्रतिवादीको उल्लिखित पुनरावेदन जिकिर तथ्यसङ्गत नभई प्रतितलायक देखिन आउँदैन । यस स्थितिमा अभियोग दाबीअनुसार प्रतिवादीले कसुर गरेको ठहर्‍याएको सुरु जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसलालाई अन्यथा भन्नुपर्ने अवस्था देखिन आउँदैन ।

४. अब, जहाँसम्म उपल्लो हदको सजाय गरेको मिलेन, न्यूनतम सजाय गरिनुपर्ने भन्ने पुनरावेदक प्रतिवादीको जिकिरको सम्बन्धमा हेर्दा, विधायिकाले कानून बनाउँदा नै अपराधको प्रकृति र अपराधीको पृष्ठभूमि तथा अवस्था हेरी न्यायिक मनको प्रयोग गरी सजाय गर्न न्यायकर्तालाई सजायको निश्चित हद तोकी स्वविवेकीय अधिकार प्रदान गरेको हुन्छ । तोकिएको सीमाभित्र रही कसुरदार ठहरेका प्रतिवादीहरूलाई के कति सजाय गर्ने भन्ने सम्बन्धमा न्यायकर्तालाई विधायिकाले कानूनद्वारा दिएको अधिकार नै स्वविवेकीय अधिकार हो । न्यायिक वा अर्धन्यायिक अधिकारीले स्वविवेकाधिकारको प्रयोग गर्दा न्यायिक मनको प्रयोगका साथ गर्नुपर्छ । न्यायिक मन न्यायकर्तामा हुनुपर्ने न्यायिक दक्षता मात्र हैन, नैतिक चेतना पनि हो । यसले न्यायिक स्वविवेकलाई उचित र न्यायपूर्ण बनाउन निर्देशित गर्दछ । यसले उचित अनुचित, ठीक बेठीकको अन्तरलाई दृष्टिगत गरी

सही ढंगले कानूनको पालना, प्रयोग र प्रचलन गर्न पनि अभिप्रेरित गर्दछ, गरिनु पर्दछ। कसुरदार ठहर गर्दा मात्र हैन, सजाय निर्धारण गर्दासमेत न्यायकर्ताले न्यायिक मनको प्रयोग न्यायोचितरूपमा गर्नुपर्छ। ऐनले दिएको तजबिजी अधिकारको प्रयोग गर्दा कसुरदारहरू पटके अपराधी भए नभएको, संगठित आपराधिक समूहमा रहे नरहेको, नाबालक वा वृद्ध वा असक्त आदिलाई प्रयोग गरे नगरेकोसमेतका अपराध गर्दाको अवस्थामा प्रयोग भएका साधन, प्रक्रिया र पद्धतिका अतिरिक्त दशिको प्रकृति मात्रासमेतलाई मध्यनजर राख्नु पर्ने हुन्छ।

५. प्रस्तुत मुद्दामा यी पुनरावेदक प्रतिवादीउपर निजले घरको ढोका ढुंगाले फोरी जबरजस्ती भित्र पसी पीडितको चुल्लोमा समाती पीडितलाई घरभन्दा १५० मिटर तल जंगलमा लगी मुख थुनी जबरजस्ती करणी गरेको भन्ने पीडितको जाहेरी दरखास्त परेको र सोहीअनुरूप रहेको अदालतको बकपत्र, पीडितको श्रीमान् ....., छोरी ....., छोरा ..... लगायतका व्यक्तिहरूले अनुसन्धान अधिकारीसमक्ष गरेको कागज र अदालतसमक्ष गरेको बकपत्र, पीडितको शरीरमा घाउ चोटपटक रहेको र लुगा च्यातिएको भन्ने पीडितको शारीरिक परीक्षण प्रतिवेदन, मौकामा बुझिएका धनबहादुर कार्कीसमेतको मौकाको भनाइ तथा अदालतमा भएको बकपत्र एवं घटनास्थल मुचुल्कासमेतबाट यी पुनरावेदकउपरको अभियोग दाबी पुष्टि भएको अवस्था छ। यसर्थ प्रकरण २५ मा विवेचित आधार प्रमाणबाट जाहेरवालीसँग २०६६ सालदेखि करणी लिनुदिनु भएको र प्रस्तुत वारदातमा समेत सहमतिबाट करणी भएको भन्ने निजको बयान जिकिर पुष्टि नभएको र प्रस्तुत वारदातभन्दा अगाडि पनि प्रमिला भण्डारीको जाहेरीले वादी नेपाल सरकार र प्रतिवादी यिनै पुनरावेदक भएको जबरजस्ती करणी उद्योग मुद्दामा अदालतले लागेको फैसलाले लागेको ३ वर्षको कैद सजाय

भुक्तान गरिसकेको भनी निज प्रतिवादीको अनुसन्धान अधिकारीसमक्षको बयानको जवाफ १७ मा उल्लेख भएको देखिएको र सुरु फैसलामा समेत सो बेहोरा उल्लेख भएको देखिएबाट यी प्रतिवादीको विगतको आचरणसमेत खराब रहेको भन्ने देखिन्छ। जबरजस्ती करणी समाज विरुद्धको जघन्य एवं गम्भीर अपराध मानिन्छ। यसप्रकार रातको समयमा जाहेरवालीको घरमा गई बन्द ढोका फोरी जबरजस्ती पीडितको घरभित्र प्रवेश गरी आफ्नै भाइबुहारी नाताकी स्वास्नी मानिस (पीडित) लाई जबरजस्ती तानी जङ्गलमा लगी क्रूर प्रकारले जबरजस्ती करणी गरेको पुष्टि हुन आएको अवस्था हुँदा निजलाई न्यूनतम सजाय हुनुपर्ने भन्ने यी पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर युक्तिसङ्गत देखिन नआएकोले निजको पुनरावेदन जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन।

६. अतः उपर्युक्त विवेचित आधार प्रमाणहरूबाट प्रतिवादी भीमबहादुर नेपालीलाई मुलुकी ऐन, जबरजस्ती करणीको महलको ३(५) नं. बमोजिम ७ वर्ष कैद र हाडनाता करणी गर्नेको महलको २ नं. बमोजिम थप ६ वर्ष कैद हुने तथा प्रतिवादीबाट पीडितलाई जबरजस्ती करणीको महलको १०ग. नं. बमोजिम रु.१०,०००।- (दश हजार) क्षतिपूर्ति भराउने गरी सुरु अदालतबाट भएको फैसलालाई सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत धनकुटाबाट मिति २०७०/९/८ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ। पुनरावेदक प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन। अरूमा तपसिलबमोजिम गर्नु होला।

तपसिल

प्रस्तुत फैसलाको प्रतिलिपिसहितको जानकारी प्रतिवादी भीमबहादुर नेपालीलाई दिनु।

प्रस्तुत फैसला विद्युतीय प्रणालीमा अपलोड गरी मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गर्नु।

नक्कल माग्ने सरोकारवालाहरूलाई नियमानुसार

नक्कल दिनु।

सुरु तथा प्रमाण मिसिल तत् तत् अदालतमा पठाई
रेकर्ड मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. हरिकृष्ण कार्की

इजलास अधिकृत :विष्णुप्रसाद आचार्य

इति संवत् २०७५ साल जेठ ९ गते रोज ४ शुभम्।

- “विस्तृत शान्ति सम्झौता” भएको कारणबाट सबै अवस्थाका व्यक्तिले जुनसुकै प्रकारको कसुरबाट पनि उन्मुक्ति पाउँदछ भन्नु तार्किक र यथार्थपरक दृष्टिकोण हुँदैन। कसले, कसलाई, के कसुरमा, कसरी कारबाही र सजाय गरेको छ भन्ने पक्ष महत्त्वपूर्ण हुने।
- नेपाली सेनाले सैनिक ऐन प्रतिकूल आचरण भएको तथा सेनासम्बन्धी कसुरजन्य कार्य गरेको विषयमा कानूनबमोजिम कारबाही चलाएको कुरालाई “विस्तृत शान्ति सम्झौता” विपरीतको कार्य भनी मान्न नमिल्ने।

(प्रकरण नं. ६)

निर्णय नं. १०१९९

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा
आदेश मिति : २०७४।९।२।४
०७४-WH-००५०

मुद्दा :- बन्दीप्रत्यक्षीकरण

निवेदक : मोरङ जिल्ला ग्रामथान गा.पा. वडा नं. ३ घर
भई हाल नेपाली सेना, सैनिक प्रहरी गण जंगी
अड्डा भद्रकाली काठमाडौंमा थुनामा रहेका
झलक भन्ने झलकुमार भगतको हकमा ऐ.ऐ.
बस्ने निजका दाजु नन्दुलाल भगत
विरुद्ध

विपक्षी : प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय,
सिंहदरबार काठमाडौंसमेत

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री
सतीशकृष्ण खरेल, श्री तुलसी भट्ट, श्री मुक्ति
प्रधान, श्री एकराज भण्डारी, श्री रमणकुमार
श्रेष्ठ, विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री गोविन्द शर्मा
बन्दी, श्री कपिलचन्द्र पोखरेल, श्री दिनमणी
पोखरेल, डा. श्री पुण्यप्रसाद खतिवडा र श्री
कान्तिराम ढुङ्गाना

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री
संजीवराज रेग्मी र नेपाली सेनाको तर्फबाट
उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरू डा.श्री महेन्द्र
जंग शाह र श्री सरोज रेग्मी

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प.२०४९, नि.नं.४५९७, पृ.७१०
- ने.का.प.२०६६, अंक ८, नि.नं.८२००
- ने.का.प.२०६८, नि.नं.८६९२, पृ.१६१३

सम्बद्ध कानून :

- सैनिक ऐन, २०६३

आदेश

न्या. ईश्वरप्रसाद खतिवडा : नेपालको संविधानको धारा ४६ तथा १३३(२)(३) बमोजिम यसै अदालतको असाधारण अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने प्रस्तुत बन्दीप्रत्यक्षीकरणको रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य र आदेश यसप्रकार छ:-

तथ्य खण्ड

झलकुमार भगत म निवेदकका सहोदर भाइ हुन्। झलकुमारले २०६०।२।१५ मा तत्कालीन शाही नेपाली सेनाको सिपाही पदमा भर्ती भई विष्णुदल गुल्ममा रही काम गरिरहेका थिए। यसैक्रममा मिति २०६२।४।८ मा झलकुमार तत्कालीन शाही नेपाली सेनाबाट विद्रोह गरी हतियारसहित तत्कालीन ने.क.पा. (माओवादीको जनमुक्ति सेना) मा प्रवेश गरे भन्ने कुरा त्यसबेला प्रकाशित केही पत्रपत्रिका र मेरा चिने जानेका मानिसमार्फत थाहा पाएको थिएँ। मिति २०६२।४।१५ मा भोजपुर जिल्लाको दक्षिणी भू-भागमा पर्ने घोरेटार बजारमा तत्कालीन माओवादी जनमुक्ति सेनाले आयोजना गरेको सार्वजनिक कार्यक्रममा उनलाई स्वागत गरिएको रहेछ। पछि सेना समायोजन प्रक्रियामा झलकुमार समावेश हुन सकेनन्। उनले पूर्णकालीन रूपमा ने.क.पा. (माओवादी) को भातृ संगठन वाई.सि.एल.नेपालमा समेत रही काम गरेका थिए। मिति २०७४।८।८ गते राति मोरङ सिद्राहास्थित आफ्नै घरमा रहेको अवस्थामा जिल्ला प्रहरी कार्यालय मोरङबाट प्रहरीहरूले पक्राउ गरी जिल्ला प्रहरी कार्यालय मोरङमा ११ दिनसम्म थुनामा राखियो। मिति २०७४।८।१९ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालयबाटै जिल्ला प्रहरी कार्यालय मोरङको नियन्त्रणमा रहेका झलकुमारलाई नेपाली सेनालाई बुझाइयो। नेपाली सेनाद्वारा सोही दिन झलकुमारलाई आफ्नो नियन्त्रणमा लिई नेपाली सेना, सैनिक प्रहरी गण, जंगी अड्डा भद्रकाली, काठमाडौंमा ल्याई गैरकानूनी थुनामा राखिएको कुरा जनसम्पर्क तथा सूचना निर्देशनालयको

मिति २०७४।८।२७ गते निकालेको “नेपाली सेनाको ध्यानाकर्षण” भन्ने विज्ञप्ति नं.७२ मा उल्लेख छ। हाल झलकुमारलाई कसैसँग भेटघाट गर्न नदिई चरम शारीरिक एवं मानसिक यातना दिई राखिएको आशंका छ। निज झलकुमारलाई भगौडा भन्न मिल्ने होइन। संविधान एवं विस्तृत शान्ति सम्झौताअनुसार निजलाई भगौडा भनी पक्राउ गर्न, कारबाही गर्न, शत्रु पक्षको भनी व्यवहार गर्न मिल्ने होइन। २०६० सालमा तत्कालीन शाही नेपाली सेनामा भर्ना भई २०६२ मा बिद्रोह गरेका झलकुमारको हकमा सैनिक ऐन, २०६३ आकर्षित हुन सक्दैन। सेनाबाट बिद्रोह गरेको १२ वर्षपछि पक्राउ गरी गैरकानूनी हिरासतमा राख्नु बदनियतपूर्ण कार्य हो।

नेपालको संविधानको धारा ३०४(२) ले अन्तरिमसंविधान, २०६३ तथा शान्ति प्रक्रियासम्बन्धी प्रावधानहरूलाई यसै संविधानबमोजिम भए गरेको मान्ने व्यवस्था छ। शान्ति सम्झौताको बुँदा नं. ४ मा शाही नेपाली सेनाको लोकतान्त्रिकीकरण तथा पुनर्संरचना गर्ने माओवादी सेना शिविरमा रहने, हतियारहरू शिविरभित्र सुरक्षित भण्डारण गरी राख्ने भन्ने उल्लेख छ। सम्झौताको बुँदा नं. ६ मा युद्ध समाप्त गरिएको भन्ने उल्लेख छ भने बुँदा नं. ५.१ मा सैन्य कारबाहीको अन्त्य गर्ने, सेनाले कुनै व्यक्तिलाई हानि नोक्सानी हुने कार्य नगर्ने, पक्राउ थुनछेक नगर्ने, एक पक्षको व्यक्तिले अर्को पक्षको व्यक्तिलाई शत्रु भनी सम्बोधन नगर्ने र सो अनुसार व्यवहार नगर्ने भन्नेसमेत उल्लेख गरिएको छ। नेपालको संविधानको धारा १६(१), १७(१), १७(२)को (क), (ख), (ग), (ङ), (च), धारा १८(१), धारा २०(१), (२), (३), (८), धारा २२, धारा ४६, धारा १३३(२), (३), धारा ३०४(२), प्रदत्त मौलिक हक एवं वैयक्तिक स्वतन्त्रताको हकमा आघात परेको र शारीरिक तथा मानसिक यातना दिइएको भन्ने आशंकासमेत हुँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०७४ को नियम ३४(१) बमोजिम

सम्मानित अदालतसमक्ष बन्दी उपस्थित गराई गैरकानूनी थुनाबाट मुक्त गर्न उल्लिखित प्रत्यर्थीहरूका नाममा बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको झलक भन्ने झलकुमार भगतको हकमा नन्दुलाल भगत थारूको यस अदालतमा पेस हुन आएको निवेदनपत्र ।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? आदेश जारी हुनु नपर्ने कुनै आधार र कारण भए यो आदेश प्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक ३ दिनभित्र बन्दीसहित महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०७४।०९।१८ गतेको यस अदालतको आदेश ।

रिट निवेदकले यस कार्यालयको के कस्तो काम, कारबाही वा निर्णयबाट निजको के कस्तो संवैधानिक तथा कानूनी हक अधिकारको हनन भएको हो ? त्यसको स्पष्ट रूपमा उल्लेख गर्न सकेको अवस्था छैन । निवेदन जिकिरबाट नै केही सार्वजनिक अपराधान्तर्गत निजलाई पक्राउ गरिएको र पछि अनुसन्धान गर्दै जाँदा भगौडा सिपाही भएको देखिई सैनिक ऐन, २०६३ अन्तर्गत प्रहरीबाट बुझिलिई अनुसन्धानको लागि सैनिक निगरानीमा राखिएको भन्ने देखिएको छ । सैनिक ऐन, २०६३ को दफा ४२ मा भगौडासम्बन्धी कसुरको व्यवस्था र दफा ६८ मा सैनिक अदालतको अधिकार क्षेत्रसम्बन्धी व्यवस्था गरिएको छ । दफा ७४ को उपदफा (१) मा यस ऐनको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने व्यक्तिलाई परिच्छेद-७ बमोजिमको कुनै कसुरको अभियोग लागेमा सैनिक हिरासतमा राख्न सकिनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको छ । उक्त कानूनी व्यवस्थाबमोजिम अनुसन्धानको लागि सैनिक

निगरानीमा राखिएको भन्ने देखिएको हुँदा अख्तियार प्राप्त निकायबाट भए गरेको काम कारबाहीलाई अन्यथा भन्न नमिल्ने हुँदा रिट निवेदन प्रथमदृष्टिमा नै खारेज भागी छ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयको तर्फबाट यस अदालतमा पेस हुन आएको लिखित जवाफ ।

केही सार्वजनिक (अपराध र सजाय) ऐन, २०२७ को दफा ३ ले कुनै व्यक्तिले केही सार्वजनिक अपराधको कसुर गर्दा घटनास्थलमा फेला परेमा निजलाई बिना वारेन्ट पक्राउ गर्न सक्ने अधिकार प्रहरी कर्मचारीलाई दिइएको छ । पक्राउ गरिएको व्यक्तिलाई बाटोको म्यादबाहेक २४ घण्टाभित्र मुद्दा हेर्ने अधिकारीसमक्ष उपस्थित गराउनु पर्ने र सो अवधिभन्दा बढी अवधिसम्म थुनामा राख्नु पर्ने भएमा मुद्दा हेर्ने अधिकारीको आदेशअनुसार गर्नुपर्ने हुन्छ भन्ने व्यवस्था पनि सोही दफाले गरेको छ । सम्बन्धित कानूनले नै विना वारेन्ट पक्राउ गरी अनुसन्धानसम्बन्धी काम कारबाही गर्न अनुमति दिई सोही अनुमतिको परिधिभित्र रही भएको कार्यलाई अन्यथा भन्न मिल्ने होइन । प्रचलित कानूनबमोजिम कुनै पनि व्यक्तिलाई पक्राउ गरी अनुसन्धान गर्ने अधिकार कानूनबमोजिम अख्तियारप्राप्त अधिकारीको हुने नै हुँदा अनुसन्धान तथा तहकिकातको कार्यलाई प्रभावित पार्ने गरी कुनै पनि व्यक्तिलाई गैरकानूनी रूपमा थुनामा राखिरहन यस मन्त्रालयबाट कुनै किसिमको आदेश गरेको वा निर्देशन दिएको छैन । मन्त्रालयको के कस्तो काम कारबाहीबाट निवेदकको हक अधिकार कुण्ठित हुन गयो भनी रिट निवेदनमा ठोस एवं वस्तुनिष्ठ आधार र कारण देखाउन सकेको छैन । रिट निवेदकले विना आधार र प्रमाण यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दायर गरेको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार, गृह मन्त्रालयको तर्फबाट यस अदालतमा पेस भएको लिखित जवाफ ।

विपक्षी रिट निवेदकले बन्दी बनाएको

भनिएका झलकुमार भगत २०६०।२।१५ मा नेपाली सेनामा भर्ती भई विष्णुदल गुल्ममा कार्यरत रहेको भनी उल्लेख गर्नुभएको छ । यसरी नेपाली सेनामा भर्ती भई तालिम प्राप्त भएका निज व्यक्ति नेपाली सेनाको अनुशासनमा रही देश र जनताप्रति बफादार भई कर्तव्य निर्वाह गर्नुको सट्टा तत्कालीन अवस्थाका विद्रोही पक्षलाई सहयोग गर्नु गैर-कानूनी कार्य हो । निज नेपाली सेनाबाट भगौडा भएको अवस्थामा भेटिएपछि सैनिक ऐन, २०६३ बमोजिम कारबाही गर्न सक्ने नै भएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार, रक्षा मन्त्रालयको तर्फबाट यस अदालतमा पेस हुन आएको लिखित जवाफ ।

झलकुमार भगत सशस्त्र प्रहरी बलमा कार्यरत रहेकै अवस्थामा आफू बहालवाला सशस्त्र प्रहरी भएको बेहोरा लुकाई मिति २०६१/०३/०१ मा नेपाली सेनाको सैन्य दर्जामा भर्ना भई तत्कालीन विष्णुदल गुल्मको सिपाही दर्जामा कार्यरत अवस्थामा मिति २०६२।०४।०८ गते आफ्नो जिम्मामा रहेको ईन्सास राइफल नाल-१, ऐ. को म्याग्जिन गोटा-५, ऐ. को बाल राउण्ड गोटा-५०० तथा सोही गुल्ममा अट्याच रहेका गुरुबक्स गुल्मका सि. भिमबहादुर खड्काको गलिल राइफल नाल-१ (एक), ऐ. को म्याग्जिन गोटा-४ (चार), ऐ. को राउण्ड गोटा-३०० र ग्रिनेट गोटा-२ सहितका गोली गट्टा लिई नेपाली सेनाबाट भागी फरार रहेको अवस्थामा मिति २०७४।०८।०८ मा नेपाल कम्युनिष्ट पार्टी (विप्लव) समूहको कार्यकर्ता पक्राउ गर्ने क्रममा जिल्ला प्रहरी कार्यालय मोरङले पक्राउ गरेको देखिएको छ । निज नेपाली सेनाबाट हतियार तथा गोलीगट्टासहित भागेका सिपाही हुन् भन्ने जानकारीको आधारमा नेपाली सेनाले कोर्ट अफ इन्क्वायरी बोर्ड गठन गरी छानबिन गर्दा आफ्नो जिम्मामा रहेको तथा आफ्नो साथीको समेत हतियार, गोलीगट्टा तथा ग्रिनेटसहित नेपाली सेनाबाट भागेको कुरा अनुसन्धानबाट खुल्न आएको थियो । सैनिक ऐन,

२०१६ को दफा २७ (घ) (ङ), दफा ३१ (१) (क), दफा ३६, दफा ४६ को (क), दफा ४७ को (क) र सैनिक ऐनको दफा १४४ (१) (ख) मा सैनिक ऐन, २०१६ लाई खारेज हुने ऐनको सूचीमा राखेको ऐ. दफाको उपदफा (३) मा उपदफा (१) बमोजिमका ऐनबमोजिम भए गरेका काम कारबाही यसै ऐनबमोजिम भए गरेको मानिनेछन् भन्ने व्यवस्था रहेकोले सैनिक ऐन, २०१६ बमोजिम गरिएको कार्य सैनिक ऐन, २०६३ बमोजिम नै गरिएको मानिने हुँदा निजले गरेको कसुर सैनिक ऐन, २०६३ को दफा ३८ (ङ), दफा ४१ (घ), दफा ४२ (१) (क), दफा ५२ (छ), दफा ५५ (क) र (ग) बमोजिमको कसुर मागदाबी रहेकोमा सैनिक ऐन, २०६३ को दफा ६७ (१)(ख) बमोजिमको दोषी ठहर्‍याई ऐ. ऐनको दफा १०१ को उपदफा (२) (क) बमोजिम सर्वस्वसहित जन्मकैद र दफा १०२ को उपदफा (१) मा भएको प्रावधानअनुसार दफा १०१ (१) (घ) बमोजिम निज भगौडा परेको मिति २०६२।०४।०८ गतेदेखि लागू हुने गरी भविष्यमा सरकारी सेवाको निमित्त अयोग्य ठहरिने गरी बर्खास्त गरिएको हो । निज पक्राउ परेको मिति २०७४।०८।१३ गतेबाट लागू हुने गरी कैद सजाय भएकोले बाँकी कैद भुक्तानको लागि निजलाई मिति २०७४।०९।१७ गते नै कारागार कार्यालय जगन्नाथदेवल, काठमाडौं पठाइसकिएको छ ।

निज भगतकुमारको अंश सर्वस्व गर्ने फैसला कार्यान्वयनको लागि मिति २०७४।०९।२१ गते मालपोत कार्यालय मोरङलाई पत्राचार गरिसकिएको छ । झलकुमार भगत सैनिक ऐन, २०६३ को क्षेत्राधिकारभित्रका व्यक्ति हुन् । उक्त ऐनको दफा ३ (१) (क) मा सो ऐनको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने व्यक्तिहरूको सूचीमा नेपाली सेनामा नियुक्त व्यक्तिहरूलाई राखिएको छ । निज मिति २०६१।०३।०१ मा नेपाली सेनामा नियुक्त व्यक्ति भएकाले सैनिक ऐन, २०६३ को दफा ३८, ४२, ५१, ५२ र ५५ बमोजिमको कसुरमा

ऐ. ऐनको दफा ७१ बमोजिम जहिलेसुकै सैनिक अदालतमा मुद्दा चलाउन सकिने नै देखिन्छ। निजलाई नेपालको संविधानको धारा १५२ तथा सैनिक ऐन, २०६३ को दफा ९८ बमोजिम स्थापना भएको सक्षम अदालतले प्रमाणको मूल्याङ्कन गरी फैसला गरेको हो। निजलाई उक्त फैसलामा चित्त नबुझेमा सैनिक ऐन, २०६३ को दफा ११९ (१) बमोजिमको अदालतमा पुनरावेदन गर्न पाउने अधिकार सुरक्षित नै रहेको छ। अतः कानूनबमोजिम गठित अदालतले कानूनले निर्धारण गरेका सम्पूर्ण प्रक्रिया पूरा गरी ठहर गरेबमोजिम सजाय भुक्तान गरिरहेको व्यक्तिको लागि बन्दीप्रत्यक्षीकरण जारी हुन नसक्ने हुँदा झुठ्ठा एवं कानूनी आधार नभएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाली सेना प्रधान सेनापतिको कार्यालय जङ्गी अड्डा भद्रकाली काठमाडौंको तर्फबाट यस अदालतमा पेस हुन आएको लिखित जवाफ।

मिति २०७४/०८/१० र ऐ. २१ गते हुन लागेको प्रदेश तथा प्रतिनिधिसभाको निर्वाचनमा विभिन्न व्यक्ति तथा समूहले चुनाव भाँड्न सक्ने अवस्थालाई मध्यनजर राखी शान्ति सुरक्षा कायम गर्ने क्रममा निज झलक भन्ने झलकुमार भगतलाई मिति २०७४/०८/०८ मा यस कार्यालयबाट खटिएको प्रहरी टोलीले फेला पारी सोधपुछ गर्ने क्रममा निजले आफूलाई माथिल्लो निर्देशनअनुसार निर्वाचनको खारेजीको अभियानमा हिँडेको हो भनी प्रहरीसँग वादविवाद गरेपछि निजलाई पक्राउ गरिएको हो। निजउपर केही सार्वजनिक अपराध मुद्दामा अनुसन्धान भई जिल्ला प्रशासन कार्यालय मोरङमा पेस गरेको हो। यसै क्रममा नेपाल सरकार, रक्षा मन्त्रालय, नेपाली सेनाको पूर्वी पृतना हेड क्वार्टर ईटहरी ब्यारेक सुनसरीबाट निजमिति २०६२/०४/०८ मा हातहतियार तथा एम्युनिसनसमेत लिई भगौडा भएको हुँदा सैनिक ऐन, २०६३ बमोजिम अनुसन्धान तथा कारबाहीको प्रक्रिया अगाडि बढाउने

प्रयोजनको लागि नेपाली सेनाको अधिकृतको जिम्मा लगाई पठाउन व्यवस्था हुन भनी आएको पत्रअनुसार निजलाई जिल्ला प्रशासन कार्यालय मोरङबाट सादा तारेखमा छुटेपश्चात् सोही मितिमा नेपाली सेनाको जिम्मा लगाई पठाइएको हो। निजलाई सैनिक प्रहरी गण जंगी अड्डा भद्रकालीमा बन्दी बनाई राखेको हुँदा यस कार्यालयसमेतलाई विपक्षी बनाउनु पर्ने कारण नभएकाले रिट खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको जिल्ला प्रहरी कार्यालय मोरङ र ऐ. कार्यालयका प्रमुखको तर्फबाट यस अदालतमा पेस हुन आएको लिखित जवाफ।

प्र.स.नि. राजेन्द्र पासवानसमेतको जाहेरीले नेपाल सरकार वादी र झलकुमार भगत प्रतिवादी भएको केही सार्वजनिक अपराध मुद्दाको अभियोग पत्र पेस भई निजको बयान कार्य गराई मुलुकी ऐन अ.बं. ४७ नं. बमोजिम निजलाई साधारण तारेखमा राखी मुद्दाको पुर्पक्ष गर्न अ.बं. १२४ग बमोजिम आदेश भएको हो। निवेदन दाबीबमोजिमको काम कारबाही यस कार्यालय र प्रमुख जिल्ला अधिकारीबाट नभएको हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको जिल्ला प्रशासन कार्यालय मोरङ विराटनगर र ऐ. कार्यालयका प्रमुख जिल्ला अधिकारीको तर्फबाट यस अदालतमा पेस हुन आएको लिखित जवाफ।

निवेदक झलकुमार भगतउपर समरी जनरल सैनिक अदालतबाट भएको फैसलासहितको मिसिल झिकाई सेना प्राड विवाकलाई समेत पेसीको सूचना दिई नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्नेसमेत बेहोराको मिति २०७४।१०।२४ को यस अदालतको आदेश।

आदेश खण्ड

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनउपर सुनुवाइका सन्दर्भमा निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ताहरू श्री सतीशकृष्ण खरेल, श्री तुलसी भट्ट, श्री मुक्ति प्रधान, श्री एकराज भण्डारी,

श्री रमणकुमार श्रेष्ठ, विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री गोविन्द शर्मा बन्दी, श्री कपिलचन्द्र पोखरेल, श्री दिनमणी पोखरेल, डा. श्री पुण्यप्रसाद खतिवडा र श्री कान्तिराम दुङ्गानाले गर्नुभएको बहससमेत सुनियो । वहाँहरूले निवेदक झलकुमार भगत मिति २०६२/४/८ मा तत्कालीन शाही सेनाबाट विद्रोह गरी ईन्सास राइफलसहित तत्कालीन माओवादीमा प्रवेश गरेका हुन् । सेना समायोजन हुने क्रममा समायोजन हुन नसकेको भएपनि नेकपा माओवादीको भातृसंगठन वाई. सी.एल. नेपालको पूर्णकालीन सदस्य रही काम गरेका व्यक्ति हुन् । निजलाई मिति २०७४/८/८ मा पक्राउ गरी नेपाली सेनालाई बुझाइयो । पक्राउपछि अमानवीय एवं क्रूर व्यवहार गरी जंगी अड्डा भद्रकालीको गैरकानूनी थुनामा राखिएको छ । सो कुरा प्रत्यर्थी निर्देशनालयको मिति २०७४।८।२७ को विज्ञप्तिमा समेत उल्लेख छ । हातहतियारसहित माओवादीमा प्रवेश गरेको कुरालाई भगौडाको आरोपमा चरम यातना दिएर गैरकानूनी थुनामा राख्न पाउने होइन । सो कार्य संविधान तथा विस्तृत शान्ति सम्झौताविपरीत रहेको छ । तत्कालीन सेनाबाट विद्रोह गरी हतियारसहित माओवादी प्रवेश गरेकोलाई सैनिक ऐन, २०६३ लागू हुने होइन । अन्य माओवादी सेनासरह निवेदकले पनि समान व्यवहार र सुविधा पाउनु पर्ने हो । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ ले शान्ति प्रक्रियालाई प्रचलित संविधानको अभिन्न अंग मान्ने व्यवस्था रहेको छ । शान्ति सम्झौताको बुँदा नं. ५.१ मा कुनै व्यक्तिलाई थुनछेक नगर्न, एक पक्षले अर्को पक्षलाई शत्रु भनी सम्बोधन नगर्ने भन्ने उल्लेख भएको अवस्थामा सोको विपरीत गैरकानूनी तवरबाट पक्राउ गरी थुनामा राखी मौलिक हकको हनन् गरेकाले बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

विपक्षीहरूको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री संजीवराज रेग्मी र नेपाली सेनाको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरू डा.श्री

महेन्द्र जंग शाह र श्री सरोज रेग्मीले झलकुमार भगत आफू बहालवाला सशस्त्र प्रहरी भएको बेहोरा लुकाई नेपाली सेनामा भर्ना भई नेपाली सेनाको सिपाही पदमा कार्यरत रहकै अवस्थामा मिति २०६२/४/८ गते ईन्सास राइफल र सोको म्याग्जिनसहितको गोली गड्डा लिएर सेनाबाट फरार भएका व्यक्ति हुन् । निज मिति २०७४/८/८ मा नेकपा (विप्लव) समूहका कार्यकर्ता पक्राउ गर्ने क्रममा पक्राउ परेका हुन् । निज हतियारसहित फरार भएको हुँदा सोको छानबिन गर्ने क्रममा नेपाली सेनाले कोर्ट अफ इन्क्वायरी बोर्ड गठन गरी अनुसन्धान भई निजको जिम्मा र साथीको समेत हतियार लिई फरार भएको खुल्न आएको हो । निजले कसुर गर्दा सैनिक ऐन, २०१६ अन्तर्गत गरेको भएपनि सो कसुरलाई सैनिक ऐन, २०६३ ले समेत कसुरको रूपमा परिभाषित गरेको छ । उक्त ऐनबमोजिमको कसुरसम्बन्धी मुद्दा हेर्न समरी जनरल सैनिक अदालत सक्षम छ । अभियोग दाबीबमोजिम कसुर ठहर भएको कानूनसङ्गत छ । भगौडा भएको मिति २०६२/४/८ देखि लागू हुने गरी निजलाई भविष्यमा सरकारी सेवाको निमित्त अयोग्य हुने गरी बर्खास्त गरिएको छ । सैनिक सेवामा बहाल रहकै अवस्थामा हतियारसहित भागेकोले निज सैनिक ऐन, २०६३ को क्षेत्राधिकारअन्तर्गतका व्यक्ति हुन् । सैनिक ऐनअन्तर्गतको कसुरमा दफा ७१ बमोजिम जहिलेसुकै मुद्दा चलाउन बाधा छैन । कानूनबमोजिम गठन भएको अदालतको फैसलाउपर सैनिक विशेष अदालतमा पुनरावेदन दिएको अवस्थासमेत छ । सो अदालतमा विचाराधीन मुद्दाको तथ्यलाई लुकाएर दायर भएको रिटबाट निजको सुनुवाइ हुन नसक्ने भएकाले बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुने होइन भनी गर्नु भएको बहस सुनियो ।

अब यसमा निवेदक झलकुमार भगतलाई सेनासम्बन्धी कसुरमा मुद्दा चलाई समरी जनरल सैनिक अदालतबाट सजाय हुने ठहर गरी कैदमा राखिएको

कार्य कानूनअनुकूल छ वा छैन ? निवेदन मागबमोजिम बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी हुनु पर्ने हो वा होइन ? भन्ने सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदक झलकुमार भगत तत्कालीन शाही नेपाली सेनामा भर्ना भएका बहालवाला सिपाही रहेको अवस्थामा मिति २०६२/४/८ गते आफ्नो जिम्मामा रहेको ईन्सास राइफल नाल-१, म्याग्जिन गोटा-५, बाल राउण्ड गोटा ५००, तथा सोही गुल्ममा अट्याच रहेका गुरुबक्स गुल्मका सि. भीमबहादुर खड्काको गलिल राइफल नाल-१(एक), सोको म्याग्जिन ४ थान, गोली राउण्ड (गोटा) - ३०० र ग्रिनेट गोटा - २ सहितका ठूलो परिमाणको गोली गड्डा लिई नेपाली सेनाबाट भागी फरार भएको र तत्कालीन द्रन्डरत (विद्रोही) ने.क.पा. (माओवादी) मा प्रवेश गरेको तथ्यमा कुनै विवाद देखिएन । उल्लिखित तथ्य निर्विवाद रूपमा स्थापित भएको देखिन्छ । यस विषयमा सैनिक ऐन, २०६३ बमोजिम मुद्दा चलाइएको र सैनिक ऐन, २०६३ को दफा ३८ (ड), दफा ४१ (घ), दफा ४१ (घ), दफा ४२(१)(क), दफा ५१(क), दफा ५२(छ) तथा दफा ५५(क) र (ग) बमोजिमको कसुरमा सर्वस्वसहित जन्मकैद हुने ठहरी समरी जनरल सैनिक अदालतबाट फैसला भएकोसमेत देखियो । उक्त कसुरका सम्बन्धमा निजलाई पक्राउ गरी हिरासतमा राखिएको, फैसलापश्चात कैदी पुर्जिसमेत दिई कैदमा राखिएको देखियो । सो फैसलाउपर निजको पुनरावेदन परी सैनिक विशेष अदालतमा विचाराधीन रहेकोसमेत देखिन आयो ।

३. निवेदक झलकुमार भगतलाई अभियोग लगाइएको कानूनी प्रावधानतर्फ दृष्टिगत गर्दा सैनिक ऐन, २०६३ को दफा ३८ (ड) मा “शत्रुलाई हातहतियार, गोली-गड्डा, नगद जिन्सीलगायतका कुनै जिन्सी सरसामान दिई प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा मद्दत गरेको” कुरालाई शत्रुसम्बन्धी कसुरको

रूपमा उल्लेख गरिएको देखिन्छ । दफा ४१ (घ) मा “आफूभन्दा माथिल्लो अधिकृतको अनुमति विना आफ्नो गार्ड, पिकेट, पेट्रोल वा पोष्ट ड्युटी छाडी गएमा” जङ्गी कारबाही विरुद्धको कसुर मानिने, दफा ४२(१)(क) मा “जङ्गी कारबाहीको आदेश जारी भएपछि वा त्यस्तो कारबाही सुरु भएपछि सेवा छाडी भागेमा” भगौडासम्बन्धी कसुर मानिने व्यवस्था रहेको पाइयो¹⁰ । सैनिक ऐन, २०६३ को दफा ५१(क) मा “आफ्नो प्रयोगको निमित्त वा आफूले जिम्मा लिई राखेको हातहतियार, गोलीगड्डा, सरसामान, इक्विपमेण्ट, ज्यावल, लत्ताकपडा, वा अरु कुनै सरकारी मालवस्तु लिई भागेमा वा त्यसरी भगाउने काममा मतियार भएमा” कसुर मानिने प्रावधान रहेको देखिन्छ । दफा ५२(छ) मा “सुव्यवस्था तथा सैनिक अनुशासन कायम राख्न गर्नु पर्ने काम नगरेमा वा सुव्यवस्था तथा सैनिक अनुशासन विरुद्ध हुने कुनै काम गरेमा” अनुशासन तथा आचरणसम्बन्धी कसुर मानिने तथा दफा ५५ (क) र (ग) मा “ढाँटी छली नियुक्त भएको कसुर” उल्लेख भएकोसमेत देखिन आयो । उल्लिखित कसुरहरू सेनासम्बन्धी कसुर हुन् भन्ने कुरामा कुनै सन्देह: छैन । सेनासम्बन्धी कसुरको विषयमा सैनिक ऐन, २०६३ को दफा १०१ को उपदफा (२) बमोजिम सजाय हुने ठहर गरी समरी जनरल सैनिक अदालतबाट फैसला भएको र सो फैसलाउपर निवेदक झलकुमार भगतको पुनरावेदन परी सैनिक विशेष अदालतमा विचाराधीन रहेकोसमेत देखिन आएको छ । यस अवस्थामा प्रमाणको मूल्याङ्कनलगायतका मुद्दाको अन्तरवस्तु सम्बन्धमा सैनिक विशेष अदालतबाट नै कानूनबमोजिम निरूपण हुने भएकाले सो विषयमा यहाँ

10 भगौडा (Desertion) लाई Australian Military Law मा “the extreme failure to fulfill the duty of military service” भनी मानिएको छ भनी Lewis ले “Australian Military Law” (१९३६), p-१३७ मा उल्लेख गरेका छन । कुनै पनि सैनिक सेवाका लागि भगौडासम्बन्धी कसुरलाई गम्भीर कसुर मानिन्छ र कडा सजायको व्यवस्था गर्ने गरिएको पाइन्छ ।

थप विवेचना गरिरहन परेन।

४. अब निवेदकले सैनिक ऐन, २०१६ बहाल रहेको अवस्थामा भएको कार्यको विषयमा सैनिक ऐन, २०६३ बमोजिम कारबाही र सजाय गर्न मिल्दैन भन्ने जिकिर लिएको सन्दर्भमा विचार गर्नु पर्ने हुन आएको छ। निवेदकलाई अभियोग लगाइएको कसुरसम्बन्धी कार्य सैनिक ऐन, २०१६ बहाल रहँदाको अवस्थामा भएको कुरामा विवाद छैन। कसुर हुँदाका अवस्थामा प्रचलित सैनिक ऐन, २०१६ को दफा २७(ड) मा “हातहतियार, गोली-गड्डा, नगद, जिन्सी वा अरु कुनै सरसामान दिएर प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपले शत्रुलाई मद्दत दिएमा” तथा २७(ज) मा “रीतपूर्वक बदला नभई वा बिदा नपाई जङ्गी कारबाही चलिरहेको बेलामा आफ्ना कमान्डिड अधिकृत, आफ्नो पोष्ट, गार्ड, पिकेट, पेट्रोल वा पार्टी (दल) छोडी गएमा” सर्वस्वसहित जन्मकैदको सजाय हुने व्यवस्था रहेको देखिन्छ। यसका अतिरिक्त निवेदकउपर लगाइएका अन्य अभियोगसम्बन्धी कार्यलाई समेत साबिक सैनिक ऐन, २०१६ ले कसुरको रूपमा घोषित गरेको पाइयो। निवेदकउपर सैनिक ऐन, २०६३ को दफा ३८ (ड), ४१ (घ), ४२(१)(क), ५१(क) तथा दफा ५२ (छ) बमोजिम लगाइएको अभियोगसम्बन्धी कार्य र सजायतर्फ दृष्टिगत गर्दा यसलाई पूर्ववर्ती ऐनमा भएका व्यवस्थाकै निरन्तरताको रूपमा लिन सकिन्छ। साबिक ऐनले गरेको व्यवस्थाभन्दा फरक कुराको अभियोग लगाइएको र सो ऐनमा तोकिएको भन्दा बढी सजाय हुने गरी पछिल्लो ऐनबमोजिम सजाय भएको भन्ने देखिन आएन।

५. पुनरावेदक वादी नेपाल सरकार विरुद्ध प्रत्यर्थी / प्रतिवादी ईश्वर पोखरेलसमेत भएको भ्रष्टाचार मुद्दामा^{११} साबिक र हालको ऐन (खारेज भएको ऐन) को प्रयोगका सम्बन्धमा यस अदालतबाट विवेचना भएको छ। उक्त मुद्दाका सान्दर्भमा प्रतिपादित सिद्धान्त प्रस्तुत

विवादमा समेत सन्दर्भिक देखिन्छ। “साबिक ऐनले पनि कसुरको संज्ञा दिई त्यसका लागि सजायसमेत निश्चित गरेको क्रियालाई हालको ऐनमा समेत निरन्तरता दिँदै साबिक ऐनले निश्चित गरेको सजायभन्दा हालको ऐनले कम सजाय तोकेको स्थितिमा एउटै क्रियालाई साबिक र हालको ऐनले फरक-फरक नामाकरण गरेको भन्ने मात्र आधारमा Ex Post Facto Laws को प्रसङ्ग उठाउनु सान्दर्भिक नदेखिने”। “Ex-Post Facto Laws का आधारभूत मूल्य मान्यतालाई हाम्रो संवैधानिक व्यवस्थाले पूर्णरूपमा आत्मसात गरेको अवस्थामा त्यससम्बन्धी अन्यत्रका सन्दर्भ र प्रसङ्गहरूलाई आधार बनाउनु पर्ने अवस्था नहुने”। “कानून बन्नुभन्दा पहिले अपराध नमानिने कुनै कार्यलाई पछि कानून बनाई अपराध मानिएमा, पहिले सानो र कम गम्भीर हुने कसुरलाई पछि ठूलो र बढी गम्भीर कसुर कायम गरिएमा, पहिले कम सजाय हुने कसुरलाई बढी सजाय कायम गर्ने गरी कानून निर्माण गरिएमा, प्रमाणसम्बन्धी कानूनी नियमहरूमा फेरबदल गरी कसुर प्रमाणित गर्न कम प्रमाण भए पनि पुग्ने गरी कानून निर्माण गरिएमा मात्र त्यस्तो कानूनलाई Ex Post Facto कानून मानिने हुँदा त्यस्तो कानूनलाई अदालतले अमान्य गर्न सक्ने” भनी कानूनको प्रयोग र व्याख्यासम्बन्धी अवधारणा यस अदालतबाट प्रस्ट पारिएको देखिन्छ। वस्तुतः फौजदारी कानून प्रयोगको यो नै स्वीकृत र प्रचलित मान्यता हो। यसरी गरिएको व्याख्यासँग असहमत हुनु पर्ने अहिले कुनै उचित कारण देखिएन। तसर्थ, सैनिक ऐन, २०६३ बमोजिम कारबाही गर्न मिल्दैन भनी निवेदकतर्फबाट लिइएको जिकिर मनासिब देखिन आएन।

६. निवेदक झलकुमार भगतको हकमा नेपाल सरकार र तत्कालीन ने.क.पा. (माओवादी) बीच २०६३ मार्ग ५ गते सम्पन्न “विस्तृत शान्ति सम्झौता” आकर्षित हुने भएकाले निजलाई पक्राउ गरी मुद्दा चलाउने, थुनामा राख्नेसमेतका कार्य गर्न

११ ने.का.प. २०६६ निर्णय नं. ८२०० अङ्क ८ (पूर्ण इजलास)।

मिल्दैन भनी रिट निवेदनमा र निवेदकतर्फका विद्वान् अधिवक्ताहरूले बहसको क्रममा विशेष महत्त्वका साथ जिकिर गर्नु भएको पाइयो। निवेदकले उल्लेख गरेको “विस्तृत शान्ति सम्झौता” प्रयोगका केही निश्चित सीमा र परिधि रहेको देखिन्छ। सो सम्झौता भएको कारणबाट सबै अवस्थाका व्यक्तिले जुनसुकै प्रकारको कसुरबाट पनि उन्मुक्ति पाउँदछ भन्नु तार्किक र यथार्थपरक दृष्टिकोण हुँदैन। कसले, कसलाई, के कसुरमा, कसरी कारबाही र सजाय गरेको छ भन्ने पक्ष महत्त्वपूर्ण छ। निवेदक झलकुमार भगत नेपाली सेनाका सिपाही भएको, निजका हकमा सैनिक ऐन आकर्षित हुने अवस्था रहेको र निजले सेनासम्बन्धी कसुर गरेको भन्ने आधारमा सैनिक ऐनबमोजिम कारबाही चलाइएको र सजाय गरिएको देखिन्छ। यो विषयलाई तत्कालीन माओवादीउपर कारबाही चलाएको रूपमा बुझिनु उचित देखिँदैन। नेपाली सेनाले आफ्नो सेवामा रहेका सिपाहीउपर सैनिक ऐन प्रतिकूल आचरण भएको तथा सेनासम्बन्धी कसुरजन्य कार्य गरेको विषयमा कानूनबमोजिम कारबाही चलाएको कुरालाई “विस्तृत शान्ति सम्झौता” विपरीतको कार्य भनी मान्न मिल्दैन। “विस्तृत शान्ति सम्झौता” को विषयभन्दा यो फरक विषय देखिन्छ। नेपाली सेनाले आफ्नो संगठनभित्रको कुनै अधिकृत, पदिक वा सिपाहीउपर सैनिक ऐनबमोजिमको क्षेत्राधिकारभित्र रही कुनै कसुरको विषयमा कानूनको उचित प्रकिया अनुशरण गरी कारबाही चलाउन र सजाय गर्न सक्ने नै देखिन्छ। विस्तृत शान्ति सम्झौता सम्बन्धित विषय सङ्क्रमणकालीन न्यायको कुरामा विवेचना हुने सान्दर्भिक विषय भएकाले सो सम्बन्धमा अहिले थप उल्लेख गरिरहनु परेन।

७. सैनिक ऐनको प्रयोगका सम्बन्धमा यस अदालतबाट केही विवादका सन्दर्भमा व्याख्या भएकोसमेत देखिन्छ। भुवन निरौलाले दायर गरेको रिट निवेदनका सन्दर्भमा “सैनिक जनशक्तिले सैनिक

संगठनसँग सम्बन्धित अपराध गरेको वा अनुशासन एवं आचरणसम्बन्धी कसुर गरेको अवस्थामा बाहेक प्रचलित कानूनबमोजिम कसुर मानिने अन्य कार्य गरेमा प्रचलित कानूनबमोजिम नै कारबाही हुन्छ”¹² भनी सिद्धान्त कायम भएको पाइयो। यसैगरी ईमानसिं गुरुङ सम्बन्धित विवादमा “कुनै अपराधलाई सेनासम्बन्धी अपराध भन्नको लागि त्यो अपराध सेनाको संगठन, सञ्चालन वा सैनिकको पदीय कर्तव्य वा अनुशासनसँग प्रत्यक्ष रूपमा सम्बन्धित हुनुपर्दछ”¹³ भनी व्याख्या भएको छ। यसको तात्पर्य सैनिक जनशक्तिले सैनिक संगठनसँग सम्बन्धित अपराध गरेको वा अनुशासन एवं आचरणसम्बन्धी कसुर गरेको अवस्थामा सैनिक अदालतबाट मुद्दामा सुनुवाइ र निर्णय गर्न सकिन्छ भन्ने देखिन्छ। सैनिक ऐनको प्रयोगका सम्बन्धमा कृष्णबहादुर मगर सम्बन्धित विवादमा¹⁴ समेत यस अदालतबाट व्याख्या र विवेचना भएको देखिन्छ। उल्लिखित व्याख्या वा प्रतिपादित सिद्धान्तअनुसार सैनिक ऐन, २०६३ को दफा ३८ देखि दफा ६५ सम्म उल्लेख भएका कसुरलाई सेनासम्बन्धी कसुर मानिने र यसप्रकारको कसुर सेनाबाट भएमा सैनिक ऐन, २०६३ बमोजिम गठित अदालतबाट मुद्दाको कारबाही र किनारा हुन सक्ने देखिन आउँदछ। सैनिक ऐनमा रहेको व्यवस्था तथा यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतका दृष्टिले हेर्दा निवेदक झलकुमार भगतउपर सैनिक ऐन, २०६३ बमोजिम भए गरिएको काम कारबाही र निर्णय (फैसला) मा कुनै अधिकारक्षेत्रात्मक त्रुटि रहेको देखिन आएन।

८. अतः निवेदक झलकुमार भगत सैनिक ऐन, २०६३ लागू हुने व्यक्ति भएको; निज सैनिक

12 भुवन निरौला विरुद्ध संविधानसभा तथा व्यवस्थापिका संसद्समेत, नै.का.प. २०६८, नि.नं. ८६९२, पृष्ठ १६१३।

13 ईमानसिं गुरुङ विरुद्ध जनरल सैनिक अदालतसमेत, नै.का.प. २०४९, नि.नं. ४५९७, पृष्ठ ७१०।

14 कृष्णबहादुर मगर विरुद्ध उच्च अदालत पाटनसमेत, २०७४-WH-०१०३, निर्णय (आदेश) मिति: २०७५/३/१।

अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको मानिस देखिएको; निजले सोही सैनिक ऐनको दफा ३८(ड), ४१(घ), ४२(१)(क), ५१(क) तथा दफा ५२ (छ) समेत प्रतिकूल कसुरजन्य कार्य गरेको भनी अभियोगदाबी रहेको; कानूनबमोजिम गठित सैनिक अदालतबाट निजउपरको कसुर ठहर भएको र यसरी भएको फैसलाअनुसार कैदी पुर्जी दिनेलगायतका कानूनी प्रक्रिया पूरा गरी निजलाई कैदमा राखिएको पाइयो । निज झलकुमार भगतले समरी जनरल सैनिक अदालतबाट भएको मिति २०७४/९/१७ को फैसलाउपर गरेको पुनरावेदन सैनिक विशेष अदालतमा विचाराधीन रहेकोसमेत देखिन आएको छ । प्रमाणको मूल्याङ्कनलगायत निवेदकले उठाएका कानूनी प्रश्नहरूको निरूपण सोही पुनरावेदनका सन्दर्भमा हुन सक्ने नै देखिन्छ । कानूनबमोजिम गठित अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको विचाराधीन विषयमा हस्तक्षेप हुने गरी अहिले प्रस्तुत रिट क्षेत्राधिकारबाट विवादको अन्तरवस्तुमा प्रवेश गरी निर्णय गर्नु मनासिब पनि हुँदैन । निज झलकुमार भगतलाई कानून प्रतिकूल मुद्दा चलाई अधिकार क्षेत्रभन्दा बाहिरको विषयमा प्रवेश गरी निर्णय गरेर गैरकानूनी रूपमा थुना / कैदमा राखिएको भनी मान्न मिल्नेसम्मको अवस्था देखिन आएन । तसर्थ निवेदन मागबमोजिम आदेश जारी गर्न मिलेन । बन्दीप्रत्यक्षीकरणको आदेश जारी गरिपाउँ भन्ने निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीहरूलाई दिई दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ

इजलास अधिकृत : दुर्गाप्रसाद भट्टराई

इति संवत् २०७४ साल चैत्र ४ गते रोज १ शुभम् ।

निर्णय नं. १०२००

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश श्री तेजबहादुर के.सी.

फैसला मिति : २२०७५।४।१८

०७२-CI-०५४३

मुद्दा: करारबमोजिम क्षतिपूर्ति पाउँ ।

पुनरावेदक / प्रतिवादी : कास्की जिल्ला, पोखरा उप
म.न.पा. वडा नं. १ बागबजारस्थित प्रधान
कार्यालय रहेको सुजल डेरी प्रा.लि. को तर्फबाट
अख्तियारप्राप्त ऐ. का कार्यकारी निर्देशक
अन्जन श्रेष्ठ

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं म.न.पा.
वडा नं. २९ लैनचौरस्थित दुग्ध विकास
संस्थानसमेत

- मूलतः करार उल्लङ्घनको क्षतिपूर्तिको निर्धारण गर्दा करारका पक्षहरूको आचरण, व्यवहार, करारको दायित्व पूरा गर्ने तत्परतालगायतका विषय पनि महत्त्वपूर्ण हुने ।
- करारको सर्त उल्लङ्घन भए तापनि अदालतमा मुद्दा परेपश्चात् पनि करार उल्लङ्घन गर्ने पक्षले नै आफ्नो दायित्व पूरा गरेको अवस्थामा क्षतिपूर्तिको अंक निर्धारण दुई पक्षबीच भएका समग्र विषयवस्तु, तथ्यहरूलाई सिंहावलोकन गरी मनासिब माफिकको क्षतिपूर्ति भराई दिनु वाञ्छनीय हुने ।

(प्रकरण नं.८)

पुनरावेदक / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता
श्री शिवप्रसाद रिजाल

प्रत्यर्थी / वादीका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता श्री
ज्ञानेन्द्र नेपाल

अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प.२०६७, अंक ५, नि.नं.८३८२
- ने.का.प.२०६८, अंक ६, नि.नं.८६३५

सम्बद्ध कानून :

- करार ऐन, २०५६

सुरू फैसला गर्ने:

माननीय न्यायाधीश श्री टेकनारायण कुँवर
काठमाडौं जिल्ला अदालत

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने :

माननीय न्यायाधीश श्री टंकबहादुर मोक्तान
माननीय न्यायाधीश श्री सुष्मलता माथेमा
पुनरावेदन अदालत, पाटन

फैसला

न्या.विश्वम्भरप्रसाद श्रेष्ठ : तत्कालीन पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६९।०५।२४ को फैसलाउपर मुद्दा दोहोऱ्याई पाउँ भनी प्रतिवादीको तर्फबाट परेको निवेदनमा साबिक न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) र (ख) अनुसार मुद्दा दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा प्रदान भई पुनरावेदनको रूपमा दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ:

तथ्य खण्ड

दुग्ध विकास संस्थान नेपाल सरकारद्वारा संस्थान ऐन, २०२१ अन्तर्गत गठित संस्था हो। यस संस्थानले किसानहरूबाट उत्पादित दुग्ध सङ्कलन गरी सङ्कलित दुग्धलाई प्रशोधन गर्दै आएको छ। मागअनुसारको दुग्ध किसानहरूबाट

सङ्कलन हुन नसकेमा स्वदेश तथा विदेशसमेतबाट कच्चा पदार्थ आयात गरी उपभोक्ताको मागअनुसार स्तरीय दुग्ध र सोबाट उत्पादित पदार्थहरू समेत सुपथ मूल्यमा बिक्री गर्दै आएको छ। अन्य सिजनमा भन्दा Flush season दुग्धको उत्पादन बढी हुने भएकोले सो सिजनको दुग्ध आफूले खपत गर्न नसक्ने हुँदा यस संस्थानले अन्य पार्टीहरूलाई बिक्री वितरण गर्दै आएको र यसै क्रममा दुग्ध विकास संस्थान र सुजल डेरी प्राइभेट लिमिटेडबीच Flush season कच्चा दुग्ध अनुमानित १५,००० लिटरदेखि २५,००० लिटरसम्म दैनिक उपलब्ध गराउने, १५/१५ दिनको उक्त कच्चा दुग्धको भुक्तानी हरेक महिनाको २० र ५ गतेभित्र अनिवार्य रूपले संस्थानको खातामा जम्मा गरी दिने गरी मिति २०६६।७।१६ मा दुई पक्षबीच करारनामा भएको थियो। विपक्षीले २०६६ कार्तिकदेखि माघसम्म कच्चा दुग्ध बुझी लिनु भएकोमा सोबापतमा यस संस्थानलाई रु.५५,५१,६०९।७८ मात्र बुझाएको देखिन्छ। करारनामाअनुसार यस संस्थानले विपक्षीलाई उपलब्ध गराएको कच्चा दुग्धबापत रु.९२,९४,५४०।- लिन बाँकी नै रहेको छ। समयमा विपक्षीले रकम भुक्तान नगरेको हुनाले संस्थानलाई कारोबार गर्नमा असर पर्न गएको हुँदा उक्त रकम र मुद्दाको अन्तिम निर्णय हुँदासम्मको ब्याज एवं मुद्दामा लागेको खर्चसमेत क्षतिपूर्तिको रूपमा दिलाई भराई पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको दुग्ध विकास संस्थानको मिति २०६७।५।२४ को फिरादपत्र।

विपक्षीले सम्झौताबमोजिम हामीलाई आपूर्ति गरेको कच्चा दुग्धको मूल्य सम्झौतापत्रबमोजिम नै हामीले नियमित रूपमा चुक्ता भुक्तान गरिसकेका छौं। हामीलाई विनाकारण, विनासूचना सम्झौतापत्रको सर्तविपरीत मिति २०६६।८।९ गतेबाट कच्चा दुग्ध उपलब्ध नगराई हामीलाई हानि नोक्सानी पुऱ्याउने कार्य गरेकोले विपक्षी संस्थानको उक्त गैरकानूनी कार्यबाट हामीलाई हुन गएको वास्तविक हानि

नोकसानीको क्षतिपूर्ति भराई पाउन हामीले यसै सम्मानित अदालतमा फिराद दायर गरेपछि हामीलाई हुन गएको हानि नोकसानीको रकम करार ऐन, २०५६ को दफा ८३ बमोजिम क्षतिपूर्ति स्वरूप भराउनुपर्ने आशंकाले मात्र करार ऐन, २०५६ को दफा ७४ बमोजिमको दायित्व पालना नगर्ने विपक्षीको फिराद करार ऐन, २०५६, सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतको विपरीत भएकोले विपक्षीको फिराद खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी सुजल डेरी प्रा.लि. को मिति २०६७।१२।१० को प्रतिउत्तरपत्र।

प्रतिवादीले सम्झौताअनुसार प्राप्त गरेको दुधको मूल्यमध्ये चेकमार्फत भुक्तानी दिएको रकम कटाई हुन आउने बाँकी वादीको दाबीअनुसारको रकम रु.९२,९४,४५०।- नै हुन आउने देखिएको हुँदा सो रकम र सोको क्षतिपूर्तिबापत भरी भराउ हुँदाका दिनसम्म सयकडा १०% ले हुन आउने क्षतिपूर्ति रकमसमेत प्रतिवादीबाट भराई पाउने ठहर्छ भन्ने सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६८।३।३१ को फैसला।

विपक्षीसँग लिने दिने सम्झौताबमोजिम नियमित रूपमा दुध प्राप्त गरेको भएपनि मिति २०६६।८।९ देखि विना सूचना, विना कारण दुध उपलब्ध नगराएको र दुध उपलब्ध गराएबापतको भुक्तानी गरिसकेको अवस्थामा कूल कच्चा दुधको परिमाण देखाई सोको मूल्य जोडी हामीले प्राप्त नगरेको नलिएको अवस्थामा वादी दाबीको आधारमा मात्र वादी दाबी पुग्ने ठहर्‍याई भएको सुरु फैसला बदर गरिपाउँ भनी प्रतिवादी सुजल डेरी प्रा.लि. को तर्फबाट पुनरावेदन अदालत पाटनसमक्ष पेस भएको पुनरावेदन जिकिर।

आधिकारिक निकायबाट आधिकारिक रूपमा राखिएको स्त्रेस्ताले देखाएबमोजिमको रकम दाबी लिएको र त्यस्तो दाबीलाई यी पुनरावेदक

प्रतिवादीले तिरिसकेको छु भन्ने प्रमाण पेस गर्न नसकेको अवस्थामा करार सम्झौताअनुसारको कारोबारबापतको रकममध्ये भुक्तानी गर्न बाँकी दाबी लिएको रकम रु.९२,९४,४५०।- र सोको क्षतिपूर्तिबापतको १० प्रतिशत रकम भराउने गरी भएको सुरु फैसला अन्यथा गर्नुपर्ने देखिएन। तसर्थ, काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८।३।३१ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६९।०५।२४ को फैसला।

प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत पाटनले फैसला गर्दा मुद्दाको तथ्यमा प्रवेश नै नगरी लगाउमा रहेको मुद्दामा भएको फैसलालाई आधार मानेको छ, जो त्रुटिपूर्ण छ। हामी वादी रहेको मुद्दा विपक्षीले करार उल्लङ्घन गरेका कारण हामीले गरेको लगानी खेर गई अपूरणीय क्षति पुग्न गएकोले सोको क्षतिपूर्ति करार उल्लङ्घनकर्ता विपक्षी दुग्ध विकास संस्थानबाटै भराई पाउँ भन्ने हो भने विपक्षी दुग्ध विकास संस्थान वादी रहेको प्रस्तुत मुद्दाको तथ्य थोरै दुध आपूर्ति गरी करारमा उल्लिखित परिमाणको दुधको मूल्य जोडी रकम माग गरेको हो। विपक्षी संस्थानले हामीउपर रकम दाबी गर्दैमा उक्त दाबीलाई पुष्टि गर्ने खालका प्रमाणको सही मूल्याङ्कन नगरी माग गरेको उल्लिखित रकमलाई सदर गरेको सुरु अदालतको गलत फैसलालाई नै पुनरावेदन अदालत पाटनले सदर गरेको अवस्था छ। करारबमोजिम विपक्षी संस्थानले मिति २०६६।८।९ देखि दुध उपलब्ध गराउन ईन्कार गरी सम्झौतापत्रको प्रत्यक्ष तथा प्रस्ट उल्लङ्घन गरेबाट प्रस्तुत विवाद सुरु भएको हो। हामीले विपक्षी संस्थानबाट प्राप्त दुधको रकम नियमित चुक्ता भुक्तान गरिरहेका छौं र थियौं। विपक्षी संस्थानबाट करारनामाबमोजिमको हामीले प्राप्त गरेको कच्चा दुधको मूल्य भुक्तान गर्न बाँकी रहेको खण्डमा समेत हिसाब किताब गरी बाँकी रहेको रकम भुक्तान गर्न हामीलाई कुनै आपत्ति छैन, हुँदैन। तथापि

हामीलाई विपक्षी संस्थानले नियमितरूपमा कच्चा दुध उपलब्ध नगराएको तथ्यलाई विपक्षी स्वयंले स्वीकार गरेको अवस्थामा विपक्षीले उपलब्ध नगराएको दुधसमेत देखाई रकम दाबी लिएको विपक्षीको फिराद दाबीबमोजिम भएको फैसला त्रुटिपूर्ण छ । विपक्षीले करार ऐन, २०१६ को दफा ७४ बमोजिमको करारीय दायित्व पूरा नगरी करारको उल्लङ्घन गरेको अवस्थामा विपक्षी संस्थानबाट हामीलाई प्राप्तभन्दा धेरै दुधको मूल्य दाबी गरेको रकम नै भराउने गरी भएको सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसलालाई सदर गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६९।५।२४ को फैसला करार ऐन, २०५६ को दफा ७४ र ७५(१) तथा सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित नजिर (ने.का.प.२०४४, अंक १, नि.नं. ३३२१) सिद्धान्तसमेतको प्रतिकूल भई त्रुटिपूर्ण भएकाले न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) र (ख) को आधारमा मुद्दा दोहोऱ्याई हेरी सो फैसला बदर गरी न्याय इन्साफ गरिपाउँ भन्ने वादी सुजल डेरी प्रा.लि.को मिति २०६९।१०।१७ को यस अदालतमा परेको निवेदनपत्र ।

यसमा यसै लगाउको निवेदन नं. ०६९-RI-१२७४ मा निस्सा प्रदान भएको र प्रस्तुत मुद्दा उक्त मुद्दासँग अन्तरप्रभावी भएको हुँदा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) को खण्ड (क) र (ख) बमोजिम दोहोऱ्याई हेर्न निस्सा प्रदान गरिदिएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०७२/०५/९ को आदेश ।

यस मुद्दामा श्री काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८।३।३१ मा "प्रतिवादीले सम्झौताअनुसार प्राप्त गरेको दूधको मूल्य चेकमार्फत भुक्तानी दिएको रकम कटाई हुन आउने बाँकी वादीको दाबीअनुसारको रकम रु.९२,९४,४५०।- र भरिभराउ हुँदाका दिनसम्म सयकडा १०% ले हुन आउने क्षतिपूर्ति रकमसमेत प्रतिवादीबाट भराई

पाउने" ठहराई भएको फैसला पुनरावेदन अदालत ललितपुरबाट मिति २०६९।५।२४ मा सदर भएको र कास्की जिल्ला अदालतमा फैसला कार्यान्वयनको कारबाही चली मिति २०७०।८।१२ र २०७१।६।२८ मा भएको सम्झौताबमोजिम संस्थानले सावाँ रकम रु.९२,९४,५४०/- हिसाब मिलान गर्ने कार्य सम्पन्न गरिसकेको छ । यसरी प्रस्तुत मुद्दामा विपक्षीले वादी दाबी स्वीकार गरी मूल सावाँ रकमको हकमा भुक्तान गरी फैसला कार्यान्वयन पनि सम्पन्न भइसकेको छ । ब्याज क्षतिपूर्तिको हकमा मात्र सर्वोच्च अदालतको फैसला पर्खने कार्य भइरहेको अवस्था छ । तसर्थ प्रस्तुत मुद्दामा सम्मानित अदालतमा क्षतिपूर्ति ब्याजको भुक्तानीको विषय मात्र विचाराधीन छ । विपक्षीले समयमा भुक्तानी नदिएको कारण संस्थानले क्षति बेहोर्नु परेको र त्यसवापत दश प्रतिशत ब्याजसमेत भुक्तानी गर्नु पर्ने दुई तहको फैसला कानूनबमोजिम मिलेको छ । सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला र त्यसलाई सदर गरिएको पुनरावेदन अदालतको फैसला विपक्षीले पनि सारभूतरूपमा स्वीकार गरी निजकै सहमतिमा आंशिक कार्यान्वयनसमेत भइसकेको अवस्थामा प्रस्तुत मुद्दा निरर्थक र औचित्यहीन भइसकेको छ । अतः क्षतिपूर्ति ब्याजको हकमा समेत उक्त फैसलाहरू सदर गरी क्षतिपूर्ति, ब्याज र कोर्ट फीसमेत दिलाई न्याय इन्साफ पाउँ भन्ने प्रत्यर्थी वादी दुग्ध विकास संस्थानसमेतको मिति २०७२।८।१४ को लिखित प्रतिवाद ।

ठहर खण्ड

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादी सुजल डेरी प्रा.लि. का तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री शिवप्रसाद रिजालले वादी र प्रतिवादीबीच मिति २०६६।७।१६ मा भएको करारनामाको सर्त नं. १ र २ मा Flush Season अर्थात् कार्तिक महिनादेखि माघ महिनासम्मको

अवधिमा दुग्ध विकास संस्थानले १५,००० देखि २५,००० लिटरसम्म दुग्ध उपलब्ध गराउने र दुवै पक्षको आपसी सहमतिमा सो दुग्धको परिमाणमा थपघट गर्न सकिने भनी स्पष्टसँग लेखिएको छ । तर विपक्षी संस्थानले उक्त करार लिखतबमोजिमको दुग्ध मेरो पक्ष सुजल डेरी प्रा.लि. लाई उपलब्ध नगराई करार ऐन, २०५६ को दफा ७४ बमोजिम करार उल्लङ्घन गरेको अवस्था छ । यसरी विपक्षी आफैँले करारको एकतर्फीरूपमा उल्लङ्घन गरेकोले सुजल डेरीले पनि करारमा उल्लिखित दायित्व पूरा गर्नुपर्छ भन्ने छैन । यस्तो अवस्थामा करार उल्लङ्घन गर्ने पक्षले करार ऐन, २०५६ को दफा ८३ बमोजिम अर्को पक्षसँग क्षतिपूर्ति माग गर्न मिल्दैन । करारमा क्षतिपूर्ति सम्बन्धमा कुनै सर्त पनि राखिएको छैन र करार ऐनले समेत क्षतिपूर्तिबापत ब्याज भराउने व्यवस्था गरेको छैन । अर्कोतिर पक्षहरूबिच “कुनै विवाद उत्पन्न भएमा आपसी समझदारीमा टुङ्ग्याइनेछ, सो नभएमा मात्र करार ऐनबमोजिम हुनेछ” भनी करारको सर्त नं. १० मा व्यवस्था गरिएको अवस्थामा विपक्षी संस्थान सोझै अदालतसमक्ष फिराद लिई आएकोले प्रथमदृष्टिमा नै फिराद खारेजभागी भएकोले पुनरावेदन अदालतको फैसला उल्टी हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

प्रत्यर्थी वादीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री ज्ञानेन्द्र नेपालले प्रतिवादी सुजल डेरीबाट सावाँ रकम रु.९२,९४,४५०।- र सो रकमको भरिभराउ मितिसम्मको १०% ब्याजले हुन आउने रकम क्षतिपूर्तिबापत संस्थानले भरी पाउने भनी फैसला भएकोमा फैसला कार्यान्वयन क्रममा मिति २०७२।२।८ मा सो सावाँ रकम रु.९२,९४,५४०।- पुनरावेदक सुजल डेरी प्रा.लि.ले दुग्ध विकास संस्थानलाई बुझाइसकेको छ । अब क्षतिपूर्तिको हकमा मात्र सर्वोच्च अदालतको फैसलालाई परिष्कार बसेको अवस्था छ । विवाद परिसकेपछि पनि वादी र प्रतिवादीबीच दुग्धको कारोबार भइराखेको छ । विपक्षीले

समयमा भुक्तानी नदिएको कारण मर्का पर्ने पक्ष दुग्ध विकास संस्थानले करार ऐन, २०५६ को दफा ८३ बमोजिमको क्षतिपूर्तिको रकम माग गरेको हो । अतः संस्थानले बेहोर्नु परेको क्षतिबापत १० प्रतिशत ब्याज रकम क्षतिपूर्तिको रूपमा प्रतिवादीबाट भराई पाउने ठहराएको फैसला कानूनसम्मत छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

यसमा विपक्षी सुजल डेरी प्रा.लि.सँग भएको करारनामाअनुसार यस संस्थानले विपक्षीलाई उपलब्ध गराएको दुग्धबापत रु.९२,९४,५४०।- लिन बाँकी नै रहेको र सो रकम विपक्षीले समयमा भुक्तान नगरेकोले संस्थानलाई कारोबार गर्नमा असर पर्न गएको हुँदा उक्त रकम र मुद्दाको अन्तिम निर्णय हुँदासम्मको ब्याज एवं मुद्दामा लागेको खर्चसमेत क्षतिपूर्तिको रूपमा दिलाई भराई पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको वादी दुग्ध विकास संस्थानको फिराद दाबी रहेको देखिन्छ । विपक्षीले सम्झौताबमोजिम दुग्ध उपलब्ध नगराई हामीलाई हानि नोक्सानी पुऱ्याउने कार्य गरेकोमा विपक्षी संस्थान विरुद्ध क्षतिपूर्ति भराई पाउन अदालतमा हामीले फिराद दायर गरेपछि प्रस्तुत फिराद परेको हो । करार ऐन, २०५६ को दफा ७४ बमोजिमको दायित्व पालना नगर्ने पक्षले क्षतिपूर्ति माग गर्न नमिल्ने हुँदा विपक्षीको फिराद दाबी खारेज गरिपाउँ भनी प्रतिवादी सुजल डेरी प्रा.लि. ले प्रतिउत्तर फिराएको पाइन्छ । प्रतिवादीले सम्झौताअनुसार प्राप्त गरेको दुग्धको मूल्यमध्ये भुक्तानी दिएको रकम कटाई वादीको दाबीअनुसारको रकम रु.९२,९४,४५०।- बाँकी रहेको देखिएको हुँदा सो रकम र सोको क्षतिपूर्तिबापत भरिभराउ हुँदाका दिनसम्मको १०% ले हुने रकम क्षतिपूर्तिबापत प्रतिवादीबाट भराई पाउने ठहर भई काठमाडौँ जिल्ला अदालतबाट भएको फैसलाउपर प्रतिवादीको पुनरावेदन परेकोमा सुरु काठमाडौँ जिल्ला अदालतको फैसला सदर गर्ने गरी पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६९।५।२४ मा फैसला भएको रहेछ । सो फैसलाउपर प्रतिवादीको

यस अदालतमा दोहोच्याई हेरिपाउँ भनी निवेदन परी यस अदालतको मिति २०७२।५।९ को आदेशले मुद्दा दोहोच्याई हेर्ने निस्सा प्राप्त भई पुनरावेदनको रूपमा प्रस्तुत मुद्दा निर्णयार्थ यस इजलाससमक्ष पेस भएको देखियो।

उपर्युक्त तथ्य रहेको प्रस्तुत मुद्दामा विद्वान् कानून व्यवसायीहरूको बहस जिकिरसमेत सुनी पुनरावेदनसहितको मिसिल कागजात अध्ययन गरी हेर्दा पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिले, नमिलेको के हो ? पुनरावेदकको पुनरावेदन जिकिर पुग्ने हो वा होइन ? सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा, यी पुनरावेदक र प्रत्यर्थीबीचमा दुध खरिद सम्बन्धमा मिति २०६६।७।१६ मा करारनामाको कागज भएको देखिन्छ। उक्त करारनामाको बुँदा नं. १ मा दुग्ध विकास संस्थानले आफ्नो खपतभन्दा बढी भएको कच्चा दुध अनुमानित दैनिक १५००० लिटरदेखि २५००० लिटरसम्म खरिदकर्ता यी पुनरावेदक सुजल डेरी प्रा.लि. लाई उपलब्ध गराउन सक्ने छ भन्ने सर्त उल्लेख भएको देखिन्छ। सोही सर्तबमोजिम पुनरावेदक कम्पनीलाई उपलब्ध गराएको दुधबापतको रकम भुक्तानी नगरेकाले उक्त रकम एवम् त्यसको ब्याजसमेत भराई पाउन पर्ने भन्ने वादी दुग्ध विकास संस्थानको कथन रहेको छ। पुनरावेदक प्रतिवादी सुजल डेरी प्रा.लि.ले आफूले संस्थानलाई रकम बुझाउन बाँकी नरहेको भनी वादीको दाबीलाई इन्कार गरे पनि वादी संस्थानबाट प्रतिवादी सुजल डेरी प्रा. लि. ले विभिन्न मितिमा दुध खरिद गरेको भन्ने कुरा मिसिल संलग्न दुधको परिणाम बुझेको भरपाईबाट देखिएको छ। त्यसरी दुध प्राप्त गरेपश्चात् प्रतिवादी सुजल डेरी प्रा.लि. ले वादी संस्थानलाई दुई पटक मात्र रकम भुक्तानी गरेको भन्ने कुरा वादीको नाममा काटिएका चेक र बैंक स्टेटमेन्टबाट समेत देखिएको

छ। उल्लिखित कागजातलाई प्रतिवादी सुजल डेरी प्रा.लि.ले वस्तुनिष्ठ प्रमाणबाट खण्डन गर्न सकेको पाइँदैन। यस अवस्थामा पुनरावेदक प्रतिवादी सुजल डेरी प्रा.लि.ले करारनामाबमोजिम आफूले बुझेको दुधको रकम प्रत्यर्थी वादी संस्थानलाई भुक्तान गरिसकेको भन्ने जिकिर मनासिब देखिएन। त्यसका अतिरिक्त सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतले दुधको भुक्तानीबापतको रकम रु.९२,९४,५४०।- वादीले प्रतिवादीबाट भराई पाउने ठहर्‍याएको फैसला पुनरावेदन अदालतबाट समेत सदर भएकोमा सो फैसलाबमोजिमको रकम रु.९२,९४,५४०।- प्रतिवादीले वादीलाई भुक्तान गरिसकेको भन्ने प्रत्यर्थी संस्थानको तर्फबाट पेस गरिएको लिखित प्रतिवाद एवम् मिसिल संलग्न रकम भुक्तानीसम्बन्धी दुग्ध विकास संस्थान र सुजल डेरी प्रा.लि.को विभिन्न मितिको पत्रबाट देखिएको छ। यसरी वादीले प्रतिवादीबाट भरी पाउने ठहरेको मुल रकम रु.९२,९४,५४०।- भुक्तानी भई अदालतको फैसला कार्यान्वयन भइसकेको अवस्थामा सो प्रश्नतर्फ थप विचार गरिरहन परेन।

३. अब सुरु र पुनरावेदन अदालतले दाबीको रकम र त्यसको क्षतिपूर्तिबापत भरिभराउ हुँदाका दिनसम्मको सयकडा १० प्रतिशतले हुन आउने रकमसमेत क्षतिपूर्तिबापत वादीले प्रतिवादीबाट भरी पाउने ठहर्‍याएको फैसला मिले नमिलेतर्फ विचार गर्दा वादी र प्रतिवादीबीच भएको मिति २०६६।७।१६ को करारनामाको लिखतको बुँदा नं. ९ मा खरिदकर्ताले प्रत्येक १५/१५ दिनको कच्चा दुधको भुक्तानी हरेक महिनाको २० गते र ५ गतेभित्र अनिवार्यरूपले संस्थानको खातामा जम्मा गरिदिनुपर्नेछ भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। माथि उल्लिखित तथ्यहरूबाट प्रतिवादी सुजल डेरीले करारनामाको लिखतमा उल्लेख भएको सर्तबमोजिमको रकम भुक्तानी नभएको भन्ने आधारमा नै प्रस्तुत फिराद परेको अवस्था रहेको छ। त्यस्तै सोही करारको बुँदा नं. १० को

सर्तबमोजिम करारको परिपालना सम्बन्धमा उत्पन्न भएको विवादको सम्बोधन करार ऐनबमोजिम हुने भन्ने उल्लेख भएकोले वादी संस्थानले क्षतिपूर्तिसहितको दाबी लिएर आउन सक्ने नै देखियो।

४. वस्तुतः करार ऐन, २०५६ को दफा ७४ ले करार गर्ने प्रत्येक पक्षले करारबमोजिमको दायित्व पूरा गर्नुपर्नेछ भन्ने व्यवस्था गरेको छ। सोही ऐनको दफा ८२ को देहाय (१) मा करारको कुनै पक्षले करारबमोजिमको दायित्व पूरा नगरेमा वा करारबमोजिम आफूले गर्नुपर्ने काम निजले नगर्ने भएको कुराको सूचना अर्को पक्षलाई दिएमा वा पक्षको काम कारबाही र आचरणबाट निज करारबमोजिमको काम गर्न असमर्थ देखिएमा निजले करार उल्लङ्घन गरेको मानिनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ। प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादी सुजल डेरीले करारमा तोकिएको समयवधिमा वादीलाई तिर्नुपर्ने रकम नतिरी आफ्नो दायित्व पूरा नगरेको भन्ने देखिएकाले करारमा उल्लिखित सर्त उल्लङ्घन भएको देखिन आयो। करार ऐन, २०५६ को दफा ८३(१) मा करार उल्लङ्घन भएकोमा सोबाट मर्का पर्ने पक्षले त्यस्तो उल्लङ्घनबाट भएको वास्तविक वा करार गर्दाको अवस्थामा त्यस्तो हानि हुन सक्छ भनी करारका पक्षहरूलाई जानकारी भएको हानि नोक्सानी त्यसरी करार उल्लङ्घन गर्ने पक्षबाट भराई लिन पाउनेछ भन्ने उल्लेख छ। त्यस्तै उपदफा (२) मा करार उल्लङ्घन भएमा कुनै निश्चित रकम सोबापत वा क्षतिपूर्तिबापत पाउने भनी करारमा उल्लेख भएकोमा सोबमोजिमको रकममा ननाघ्ने गरी मर्का पर्ने पक्षले अर्को पक्षबाट मनासिब माफिकको रकम भराई लिन पाउनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ। सोही दफाको उपदफा (३) मा करारमा क्षतिपूर्ति उल्लेख नभएकोमा त्यस्तो क्षतिपूर्ति दाबी गर्ने पक्षले करारको उल्लङ्घनबाट प्रत्यक्ष र वास्तविक रूपमा भएको हानि नोक्सानीबापत वा करार उल्लङ्घन भएबापत वा क्षतिपूर्तिबापत मनासिब माफिकको रकम भराई

लिन पाउनेछ। अप्रत्यक्ष वा काल्पनिक हानि नोक्सानी भराई लिन पाउने छैन भन्ने व्यवस्था रहेको देखियो। करार ऐनको उक्त व्यवस्थाअनुसार करार उल्लङ्घन भएको अवस्थामा करार उल्लङ्घन गर्ने पक्षबाट मर्का पर्ने पक्षले क्षतिपूर्ति भराई लिन पाउने र करारको लिखतमा क्षतिपूर्ति उल्लेख नभएको अवस्थामा समेत मनासिब माफिकको रकम भराई लिन पाउने व्यवस्था रहेको देखिन आयो।

५. करार ऐन, २०५६ को दफा ८३ मा भएको उक्त व्यवस्थाको सन्दर्भमा प्रस्तुत मुद्दाको तथ्यगत अवस्था हेर्दा मिति २०६६/७/१६ को करारनामाको लिखतमा दुध आपूर्ति गर्ने तरिका, त्यसको परिणाम, गुणस्तर, मूल्य एवम् भुक्तानी गर्ने मिति र सोको तरिकालगायतको विषय उल्लेख भए पनि करारको सर्त उल्लङ्घन भएमा मर्का पर्ने पक्षले के कति क्षतिपूर्ति पाउने भन्ने उल्लेख छैन। करार ऐन, २०५६ को दफा ८३(३) ले करारको लिखतमा करार उल्लङ्घन भएमा के कति क्षतिपूर्ति पाउने भन्ने उल्लेख नभएमा मर्का पर्ने पक्षले मनासिब माफिकको रकम भराई लिन पाउने कानूनी व्यवस्थाबमोजिम वादी संस्थानले प्रतिवादीबाट मनासिब माफिकको रकम क्षतिपूर्तिबापत भराई लिन पाउने नै देखियो।

६. उक्त क्षतिपूर्ति सम्बन्धमा काठमाडौं जिल्ला अदालतले फैसला गर्दा वादी दाबीबमोजिमको रकम रु.९२,९४,५४०।- र सोको क्षतिपूर्तिबापत भरिभराउ हुँदाका दिनसम्म १० प्रतिशतले हुन आउने ब्याजसरहको रकम भनी निर्धारण गरेको पाइयो। त्यसरी क्षतिपूर्ति निर्धारण गर्दा के कुन आधारमा तय गरिएको भन्ने खुलेको छैन। वस्तुतः प्रस्तुत विवाद लेनदेनसम्बन्धी विवाद नभई विशुद्ध रूपमा व्यावसायिक कारोबारसँग सम्बन्धित करारको विषय हो। करारको विषयमा क्षतिपूर्तिको निर्धारण पनि करार कानूनबमोजिम नै हुनुपर्दछ। त्यस्तो क्षतिपूर्ति प्रत्यक्ष र वास्तविक हानि नोक्सानीबापत मनासिब

माफिक पनि हुनुपर्दछ । प्रस्तुत विवादमा क्षतिपूर्तिको अंक निर्धारण गर्दा लेनदेन मुद्दामा ब्याज भराउने जस्तो गरी भरिभराउको मितिसम्मको १० प्रतिशत रकम भराउने भनी गरिएको निर्णय करार कानूनले निर्दिष्ट गरेको क्षतिपूर्ति निर्धारणको मापदण्डभित्र पर्ने देखिँदैन । अर्कोतर्फ करार ऐनले करार उल्लङ्घन भएमा क्षतिपूर्तिको व्यवस्था गरे पनि क्षतिपूर्तिको अंकको ब्याजसमेत भराउने व्यवस्था गरेको छैन । त्यसरी करार कानूनले व्यवस्था नै नगरेको विषयमा लेनदेन मुद्दाको ब्याज भराई दिने जस्तो गरी भरिभराउको मितिसम्म १० प्रतिशतले हुन आउने रकम क्षतिपूर्तिबापत भराई दिने गरेको सुरु र पुनरावेदन अदालतको फैसला सो हदसम्म मिलेको देखिएन ।

७. यस्तै विषयवस्तु समावेश भएको ने.का.प. २०६७, अंक ५, नि.नं. ८३८२ मा प्रकाशित पुनरावेदक बेखा महर्जन प्रत्यर्थी पवनकुमार के.सी. भएको करार बदर मुद्दाका यस अदालतबाट "... करार उल्लङ्घन हुँदा निर्दोष पक्षलाई पुनर्गणन गएको वास्तविक नोक्सानीभन्दा बढी भएको देखिएमा यस्तो बढी रकमले जरिवाना (Penalty) को रूप धारण गर्ने भएकोले यस्तो बढी रकम भराई लिन दिन हुँदैन । अदालतलाई क्षतिपूर्तिको रकम निर्धारण गर्नेबारेमा ठूलो स्वविवेकीय अधिकार दिएको छ र यो अधिकार प्रयोग गर्दा करारको उल्लङ्घनबाट पुनर्गणन जाने भनिएको नोक्सानीको वास्तविक मूल्याङ्कन गर्नु पर्दछ" भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ । त्यसैगरी ने.का.प. २०६८, अंक ६, नि.नं. ८६३५ मा प्रकाशित पुनरावेदक अमर आदर्श माध्यमिक विद्यालयसमेत प्रत्यर्थी कृष्णबहादुर श्रेष्ठ भएको करारबमोजिम रकमको क्षतिपूर्ति दिलाई पाउँ मुद्दामा यस अदालतबाट "... क्षतिपूर्तिको रकम अत्यधिक वा बेमुनासिब भई एक पक्षले अर्को पक्षबाट बेमुनासिब लाभ वा फाइदा (Unjust Enrichment) पाउने अवस्था पनि हुन सक्दछ ।

यस्तो अवस्थामा क्षतिपूर्ति भनी उल्लेख गरिएको रकमले पेनाल्टी वा जरिवानाको रूप पनि धारण गर्न सक्दछ । व्यापारिक प्रकृतिका देवानी कारोबार वा कारबाहीमा राज्यले त कुनै पनि रूपमा जरिवाना, पेनाल्टी असुल गर्ने कानून बनाउन सक्दैन भने कुनै करारको एक पक्षले अर्को पक्षबाट जरिवाना वा पेनाल्टी भरी लिन सक्ने अधिकार हुँदैन । ... करारको एक पक्षले करारको उल्लङ्घन हुँदा अर्को पक्षलाई पुनर्गणन गएको वा पुनर्गणन व्यावसायिक हानि नोक्सानीको वास्तविक क्षतिपूर्तिको पूर्वानुमानभन्दा अत्यधिक देखिएको अवस्थामा त्यसरी तोकिएको रकमले जरिवानाको रूप लिन हुन्छ र यस्तो रकम अदालतले भराउँदैन" भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ ।

८. मूलतः करार उल्लङ्घनको क्षतिपूर्तिको निर्धारण गर्दा करारका पक्षहरूको आचरण, व्यवहार, करारको दायित्व पूरा गर्ने तत्परतालगायतका विषय पनि महत्त्वपूर्ण हुन्छन् । प्रस्तुत मुद्दाको सन्दर्भमा करारको सर्त उल्लङ्घन भए तापनि अदालतमा मुद्दा परेपश्चात् पनि करार उल्लङ्घन गर्ने पक्षले नै आफ्नो दायित्व पूरा गरेको अवस्था छ । यस अवस्थामा क्षतिपूर्तिको अंक निर्धारण दुई पक्षबीच भएका समग्र विषयवस्तु, तथ्यहरूलाई सिंहावलोकन गरी मनासिब माफिकको क्षतिपूर्ति भराई दिनु वाञ्छनीय हुन्छ । मनासिब माफिक न्यायिक तजबिजी अधिकार हो । सोको प्रयोग गर्दा मुद्दाका समग्र विषयहरूलाई हेरी न्यायोचित रूपमा भएको देखिनुपर्छ । प्रस्तुत मुद्दाका पक्ष विपक्षहरूबीच मिति २०६६/७/१६ को करारको पालनामा विवाद भएपश्चात पनि दुई व्यापारिक संस्थाबीच साबिकझैं दुग्ध खरिद बिक्रीसम्बन्धी कारोबार सञ्चालन भई सुमधुर सम्बन्ध कायम रहेको भन्ने यी दुई संस्थाबीचका मिसिल संलग्न पत्राचारबाट देखिन्छ । सोहीबमोजिम प्रतिवादी सुजल डेरीले वादी संस्थानलाई तिर्नुपर्ने ठहर भएको मूल

रकमसमेत चुक्ता गरिसकेको देखिएको छ । साथै Flush Season मा विपक्षी दुग्ध विकास संस्थानले यी पुनरावेदकलाई करारमा उल्लिखित परिमाणमा दुग्ध उपलब्ध नगराएको कारण क्षतिपूर्ति पुगेको भनी पुनरावेदक सुजल डेरी प्रा.लि.ले पनि क्षतिपूर्ति भराई पाउँ भनी फिराद दिएको तथ्य पनि रहेको छ । करारसम्बन्धी प्रस्तुत विवाद उत्पन्न भएपछि पनि दुई पक्षबीच साबिक जसरी व्यापारिक कारोबार भइरहेको र यी दुई पक्षबीच भविष्यमा पनि दुग्धजन्य पदार्थको व्यावसायिक कारोबार हुन सक्नेलागायतका पक्षहरूको आचरण र व्यवहारको पृष्ठभूमिमा मिति २०६६/७/१६ को करारको उल्लङ्घनबापत वादीले प्रतिवादीबाट एकमुष्ट रकम रु.२७,८८,३६२।- (सत्ताइस लाख अठासी हजार तीन सय बैसठ्ठी रूपैयाँ) करार ऐन, २०५६ को दफा ८३(३) बमोजिम वादी संस्थानले प्रतिवादी सुजल डेरीबाट क्षतिपूर्तिबापत भराई दिन मनासिब देखिन आयो ।

९. तसर्थ: उल्लिखित आधार र कारणसमेतबाट वादी र प्रतिवादीबीच भएको करारनामाको सर्त नं. ९ मा उल्लिखित समयावधिभित्र प्रतिवादीले वादीलाई तिर्नुपर्ने रकम रु.९२,९४,५४०।- भुक्तानी नगरी बाँकी राखेको देखिएकोले सो रकम वादीले प्रतिवादीबाट भराई पाउने ठहराएको सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसला सदर गरेको पुनरावेदन अदालत, पाटनको मिति २०६९।०५।२४ को फैसला सो हदसम्म मिलेकाले सो फैसला परिवर्तन गरिरहन परेन । क्षतिपूर्ति सम्बन्धमा सुरु र पुनरावेदन अदालतले लेनदेन मुद्दाको ब्याज भराई दिने जस्तो गरी भरिभराउ मितिसम्मको १०% (दश प्रतिशत) रकम क्षतिपूर्ति भराइदिने गरी गरेको फैसला नमिलेकाले सो हदसम्म केही उल्टी भई वादी दुग्ध विकास संस्थानले प्रतिवादी सुजल डेरी प्रा.लि. बाट एकमुष्ट रकम रु.२७,८८,३६२।- (सत्ताइस लाख अठासी हजार तीन सय बैसठ्ठी रूपैयाँ) क्षतिपूर्तिबापत भराई लिन

पाउने ठहर्छ । अरू तपसिलबमोजिम गर्नु ।

तपसिल

पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला केही उल्टी भई वादी दुग्ध विकास संस्थानले प्रतिवादी सुजल डेरी प्रा.लि. बाट एकमुष्ट रकम रु.२७,८८,३६२।- (सत्ताइस लाख अठासी हजार तीन सय बैसठ्ठी रूपैयाँ) क्षतिपूर्तिबापत भराई लिन पाउने ठहरेकोले उक्त क्षतिपूर्तिको रकम भराई पाउँ भनी वादीको कानूनका म्यादभित्र दरखास्त परे उक्त रकम प्रतिवादीबाट वादीलाई भराइदिनु भनी सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतलाई लेखी पठाउनु ----- १
वादीले प्रतिवादीबाट भरी पाउने ठहरेको मूल बिगो रु.९२,९४,५४०।- प्रतिवादीले वादीलाई बुझाइसकेकोले काठमाडौं जिल्ला अदालतको फैसलाको तपसिल खण्ड १ मा बिगो रकम रु.९२,९४,४५०।- र सोको क्षतिपूर्तिबापत भरिभराउ हुँदाका दिनसम्मको १० प्रतिशतले हुने रकम भराई दिनु भनी उल्लेख भएको बेहोरा कायम नरहेने हुँदा सो कुराको जनाउ सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतलाई दिनु ----- २
वादीले फिरादसाथ सुरु अदालतमा राखेको कोर्ट फी रु.१,०२,१३८।- प्रतिवादीले पुनरावेदन अदालत पाटनमा पुनरावेदन गर्दा र.नं.९१२ मिति २०६९।२।२२ मा धरौटी राखेको देखिँदा उक्त धरौटी रकमबाटै कोर्ट फी भराई पाउँ भनी वादीको निवेदन परे वादीलाई सोही धरौटी रकमबाट फोर्ट फी भराई दिनु भनी उच्च अदालत पाटनलाई लेखी पठाउनु ----- ३
प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ----- ४

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. तेजबहादुर के.सी.

इजलास अधिकृत : कल्याण खड्का

इति संवत् २०७५ साल श्रावण १८ गते रोज ६ शुभम् ।

निर्णय नं. १०२०१

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा
माननीय न्यायाधीश श्री अनिलकुमार सिन्हा
फैसला मिति : २०७४।१०।३

मुद्दा : ठगी

०७१-CR-०१४२

पुनरावेदक / प्रतिवादी : जिल्ला काठमाडौं, काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. १० बस्ने वर्ष ३८ को
रविन्द्र गिरी

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : रामकृष्ण श्रेष्ठको जाहेरीले नेपाल
सरकार

०७१-CR-०१४३

पुनरावेदक / वादी : रामकृष्ण श्रेष्ठको जाहेरीले नेपाल
सरकार

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / प्रतिवादी : जिल्ला काठमाडौं, का.म.न.पा.
वडा नं. १० बस्ने प्रनिल थापासमेत

- कुनै प्रतिवादीका नाउँको म्याद तामेल हुन सकेन भन्दैमा स्वतः मुद्दा तामेलीमा राख्न मिल्दैन । म्याद तामेल हुन नसक्नुको कारणतर्फ अदालतले विवेकपूर्ण दृष्टि दिनु पर्दछ । जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम १९क(४) मा रहेको प्रावधान नाम, थर, वतन नै खुल्न नसकेको अवस्थाका व्यक्तिको सम्बन्धमा आकर्षित हुने सामान्य प्रक्रियागत व्यवस्था

हो । यो प्रावधानको अनुचित आड लिएर मुद्दा थन्क्याउने वा पन्छाउने प्रवृत्ति आपत्तिजनक देखिन्छन । अदालतहरूबाट कानूनको यसप्रकारको गलत, अतार्किक र अनुत्तरदायी प्रयोग हुनु उचित नहुने ।

(प्रकरण नं. ९)

पुनरावेदक / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री माधव बास्कोटा र विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री सुरज अधिकारी, श्री सहकुल खत्री र श्री जीतेन्द्र ढकाल

प्रत्यर्थी / वादीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री गणेशबाबु अर्याल
अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२

सुरू तहमा फैसला गर्ने:-

माननीय न्यायाधीश श्री नारायणप्रसाद श्रेष्ठ
काठमाडौं जिल्ला अदालत

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:-

मा. न्यायाधीश श्री भरतप्रसाद अधिकारी
माननीय न्यायाधीश श्री सत्यराज गुरुङ
पुनरावेदन अदालत पाटन

फैसला

न्या. ईश्वरप्रसाद खतिवडा : तत्कालीन न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२ को उपदफा (१) को खण्ड (क) बमोजिम मुद्दा दोहोर्चाई हेर्ने निस्सा प्रदान भई पुनरावेदन सरह दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य एवं ठहर यसप्रकार छ:-

म जाहेरवालाले ट्याम्पु चलाउने क्रममा २०५६ सालमा रविन्द्र गिरीसँग चिनजान भएको थियो,

निज रविन्द्र गिरीले मेरो क्रिएटिभ सेभिङ फाइनेन्स संस्था छ । रूपैयाँ जम्मा गरेपछि ब्याज पाइन्छ, फाइदा हुन्छ, यसका सल्लाहकार भु.पू. मन्त्रीसमेतका मानिसहरू छन् भनी परिचय पर्चासमेत देखाई ललाई फकाई विश्वासमा पारी ट्याम्पु र जग्गा बिक्री गरी रु.५,००,०००।- जम्मा गरेको थिएँ । २०५७ साल असार २० गतेका दिन निज रविन्द्रले म उक्त संस्थाको बजार व्यवस्थापकसमेत हुँ, पैसा जम्मा गर्नुहोस्, १५ प्रतिशत ब्याज दिन्छु, १ वर्षपछि साँवा र ब्याज एकमुष्ट दिउँला भनेपछि मैले रु.५,००,०००।- रूपैयाँ एक वर्षको लागि निजको फाइनेन्समा जम्मा गरेको थिएँ । करिब ९ महिनापछि मलाई पैसा रु.३,००,०००।- चाहिएकोले निजको संस्थामा गएँ, अहिले पैसा छैन ब्याज स्वरूप रु.४०,०००।- लैजानु होस् भनी दिएका थिए । तोकिएको मितिमा म पैसा माग्नु जाँदा कार्यालय सरेको छ भनी रविन्द्र गिरीले आलटाल गरेपछि सहकारी विभाग, संगठन शाखामा गई सम्पर्क गर्दा सो कार्यालयले उक्त फाइनेन्सका पदाधिकारीहरूलाई बोलाई बैठक राखी फाइनेन्स सञ्चालन गर्ने र रकम असुली गर्ने निर्णय भएको थियो । त्यसपश्चात् पनि मैले पैसा माग्नु जाँदा तपाईंको पैसाको ब्याज बढिरहेको छ, ५, ६ वर्षसम्म रहन दिनुहोस्, एकमुष्ट लैजानु होला भनी ललाई फकाई राखेका थिए । पैसाको खाँचो परेकोले उक्त फाइनेन्समा जाँदा कार्यालय पनि नरहेको र कर्मचारीहरू पनि फेला नपरेकोले खोजी गर्दा मिति २०६४।२।२१ गते रविन्द्र गिरी लुकी छिपी हिँडेको अवस्थामा फेला परेको हुँदा मेरो साँवा र ब्याजसमेत बिगो रु.१०,२५,०००।- मलाई दिलाई भराई ठगी गरेकोमा कारबाही गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको रामकृष्ण श्रेष्ठको जाहेरी दरखास्त ।

उक्त संस्था ०५३/५४ मा जिल्ला सहकारी कार्यालय, काठमाडौँमा द.नं. ३६७ मा दर्ता भएको संस्था हो । यसका सल्लाहकारमा भु.पू. मन्त्री शैलेन्द्रकुमार

उपाध्याय, चार्टर एकाउण्टेन्ट पराक्रम शर्मा, उद्योगपति सागर वाग्ले, फिल्म निर्माता सुनिलकुमार थापा र डाबर आयुर्वेद लि. का ब्रान्च मेनेजर गणेशकुमार दाहालसमेत ५ जना थिए, उक्त संस्थाको उद्देश्य सर्वसाधारणलाई सेयरहोल्डर बनाई सेयरहोल्डरलाई नै लगानी गर्ने हो । बजार प्रतिनिधिहरूलाई एरिया मिलाई दिने, सङ्कलन भई आएको डिपोजिट चेक गर्ने, बचतकर्तालाई सम्झाई बुझाई गर्ने काम गर्थे, संस्थाले मलाई २०५६।५।२८ मा केन्द्रीय कार्यालयको मुख्य व्यवस्थापक पदमा बढुवा गर्‍यो । बढुवा भएपछि कर्मचारीहरूको काम मिलाउने, सञ्चालकहरूले दिएको सङ्कलन बजेट पूरा गर्नका लागि कर्मचारी खटाई पठाउने, नयाँ खाता खोल्ने, पासबुक तथा रसिदमा दस्तखत गर्ने, ऋण कमिटीले ऋण लिने क्रममा सञ्चालकलाई डिपोजिट रकमको हिसाब देखाई दिने जस्ता काम गर्थे । जाहेरवालाले उक्त रकम जम्मा गर्न आउँदा चिनजान भएको हो । २०५७।३।२० मा जाहेरवालाले रूपैयाँ जम्मा गर्दा म केन्द्रीय कार्यालयमा व्यवस्थापक थिएँ । खाता नं. ३६२३ को मुद्दति रसिद सञ्चालक अध्यक्ष र फोटोमा भएको दस्तखत मेरो हो । नेपालीमा गरेको दस्तखत हो, नगदी रसिदमा भएको दस्तखत पनि मेरो हो, अंग्रेजीमा गरेको दस्तखत हो । जाहेरवालाले रूपैयाँ जम्मा गर्न आउँदा निजले जम्मा गरेको रकमको संस्थाको नियमानुसार १५ प्रतिशत ब्याज पाउनु हुन्छ भनी बताएको हुँ । संस्थाको परिचय पर्चामा उल्लेख भएको कुरा बताएको हुँ । उक्त संस्था दर्ता भई सञ्चालन हुँदाको अवस्थामा का.म.पा. १० बस्ने प्रनिल थापा अध्यक्ष, ऐ. बस्ने प्रमिला थापा सदस्य, ऐ. कोटेश्वर बस्ने विमल अधिकारी, सुधिर थापा, सुभाष दाहालसमेत ५ जना थिए, त्यसपछि साधारण सभा गरी नयाँ सञ्चालक चयन गरेको हो । नयाँ सञ्चालकहरूमा अध्यक्ष विमल अधिकारी, सचिव सुभाष दाहाल, उषा ढुङ्गाना, आकास अवाग, सुरेश व्यञ्जनकार थिए । पहिलो सञ्चालकबाट संस्थाको

दायित्व दोस्रो सञ्चालकमा सरेको हो। मुद्दति रसिदको क्यासियरको महलमा भएको दस्तखत संस्थाको कर्मचारी क्यासियर क्षेत्रका कलेक्टर चन्द्रप्रसाद काफ्लेको हो। लेखापालको महलमा भएको दस्तखत दिपमा जोशीको हो। नगदी रसिदमा भएको दस्तखत निलप्रसाद काफ्लेको हो। २०५८ सालदेखि संस्था बन्द भएको हो। सञ्चालकहरूको घर देखाई रकम असुली गरी दिन्छु भनेको थिएँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी रविन्द्र गिरीले गरेको बयान कागज।

मैले करिब डेढ वर्ष उक्त संस्थामा काम गरँ। उक्त अवधिमा करिब १ वर्ष पोखरा शाखामा काम गरँ। संस्था बन्द हुनुभन्दा करिब डेढ महिनाअघिसम्म काम गर्दै थिएँ। मार्केटिङ अफिसरको रूपमा काम गरेको हुँ। रविन्द्र गिरी मेनेजर हुनुहुन्थ्यो, सञ्चालकहरू को को थिए थाहा भएन। संस्था बन्द हुँदा मेरो पनि दुई महिनाको तलब लिन बाँकी थियो। सञ्चालकहरूको बारेमा बुझ्दा विमल अधिकारी, सुभाष दाहाल, उषा ढुङ्गाना, सुरेश व्यन्जनकार र आकाश अवाग भएको थाहा पाएँ। को कसले के कसरी ठगी गरे बचतकर्ता र सञ्चालकहरूलाई नै थाहा होला भन्नेसमेत बेहोराको पुरुषोत्तम राजभण्डारीको कागज।

क्रिएटिभ सेभिड एन्ड फाइनान्स सहकारी संस्था तीनकुनेमा रहेको थियो। उक्त संस्थामा दैनिक रूपैँयाँ जम्मा गरेपछि एकमुष्ट रकम ब्याजसहित पाइन्छ भन्ने जानकारी भएकोले हामीहरूले पनि रकम जम्मा गरी एकमुष्ट रकम निकालेका हौं। जाहेरवाला रामकृष्ण श्रेष्ठले एकमुष्ट रू.५,००,०००।- रकम जम्मा गरेका रहेछन्। एक वर्ष नपुग्दै संस्था बन्द गरी सञ्चालकहरू फरार भएछन्। रामकृष्ण श्रेष्ठलाई १५ प्रतिशत ब्याजसहित एकमुष्ट रकम दिन्छु भनी रकम जम्मा गर्न लगाई संस्थाको नियमानुसारको ब्याजसहित रू.१०,२५,०००।- ठगी गरेको हो भन्नेसमेत बेहोराको श्यामकुमार खड्गीसमेतका बुझिएका मानिसहरूको कागज।

प्रतिवादीहरूले क्रिएटिभ सेभिड एन्ड फाइनान्स सहकारी संस्था खोली जाहेरवालालाई रू.५,००,०००।- जम्मा गर्न लगाई १५ प्रतिशत ब्याजसहित एकमुष्ट रकम पाइन्छ भनी प्रलोभनमा पारी झुक्छाई रू.१०,२५,०००।- रकम ठगी गरी प्रतिवादीहरूले मुलुकी ऐन, ठगी महलको १ र ४ नं. बमोजिमको कसुर अपराध गरेको हुँदा प्रतिवादी रविन्द्र गिरी, प्रनिल थापा, प्रमिला थापा, उषा ढुङ्गाना, विमल अधिकारी, सुभाष दाहाल, सुरेश व्यन्जनकार, सुधिर थापा र आकाश अवागलाई ऐ. महलको ४ नं. बमोजिम सजाय गरी जाहेरवालाको बिगो रू.१०,२५,०००।- प्रतिवादीबाट जाहेरवालालाई दिलाई भराई पाउँ भन्ने अभियोग मागदाबी।

म उक्त संस्थामा २०५५।११।२४ गतेदेखि बजार व्यवस्थापकको रूपमा काम गरी २०५७ सालमा राजीनामा दिएकोमा २०५८ सालमा राजीनामा स्वीकृत भएको हो। जाहेरवाला र कर्मचारीसमेत भई ऋण असुल गर्न सकिन्छ कि भनी ऋण उपसमिति गठन गरेकोमा ऋण असुल गर्न सकिएन। जाहेरवालाले संस्थामा पैसा जम्मा गरेपछि संस्थाले मलाई दिएको अधिकार प्रयोग गरी निजको मुद्दति रसिदमा मैले सही गरेको हुँ। जाहेरवालाको पैसा मैले ठगी गरेको होइन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी रविन्द्र गिरीले सुरु अदालतमा गरेको बयान।

प्रतिवादी प्रनिल थापाको नाममा जारी भएको म्याद मिति २०६४।४।८ मा घरदैलामा टाँस गरी तामेल भएको र प्रतिवादी सुधिर थापाको नामको म्याद मिति २०६५।३।१८ गते घरदैलामा टाँस गरी तामेल भएकोमा निजहरूले सुरु म्यादै गुजारी बसेको।

प्रतिवादीहरू विमल अधिकारी, आकाश अवाग, सुभाष दाहाल, प्रमिला थापा, उषा ढुङ्गाना, सुरेश व्यन्जनकारको वतन खुली आएमा पुनः म्याद जारी गर्नु भन्ने सुरु अदालतको आदेश।

प्रतिवादीहरू विमल अधिकारी, आकाश

अवाग, सुभाष दाहाल, प्रमिला थापा, उषा ढुङ्गाना, सुरेश व्यञ्जनकारको वतन अभियोगपत्रमा उल्लिखित वतनबाहेक अर्को वतन खुली नआएको भन्ने जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालय, काठमाडौंको मिति २०६५।४।३१ को पत्र।

प्रतिवादी रविन्द्र गिरीलाई अ.बं. ४७ नं. बमोजिम तारेखमा राख्नु भन्ने सुरु अदालतको मिति २०६४।३।१४ को आदेश।

किटानी जाहेरी दरखास्त, प्रतिवादी रविन्द्र गिरी क्रिएटिभ सेभिड एण्ड फाइनान्स सहकारी संस्था लिमिटेडको कर्मचारी मात्र नभई सञ्चालक अध्यक्ष भई जाहेरवालाबाट रु.५,००,०००।- बुझ्नेको देखिँदा मुद्दा पुर्पक्षको निमित्त प्रतिवादीलाई तारेखमा राख्ने भनी मिति २०६४।३।१४।५ मा भएको आदेश मिलेको नदेखिँदा बदर गरी दिएको छ। प्रतिवादी रविन्द्र गिरीबाट अ.बं. ११८ को देहाय ५ र १० बमोजिम मुद्दा पुर्पक्षको निमित्त रु.१०,००,०००।- वा सो बराबरको हुने जेथा जमानी लिई मुद्दाको कारबाही गर्नु होला भन्ने मिति २०६४।५।२१ को पुनरावेदन अदालत पाटनको आदेश। उक्त आदेशानुसार प्रतिवादी रविन्द्र गिरीले जेथा जमानत राखी तारेखमा रहेका रहेछन्।

प्रतिवादी रविन्द्र गिरी उक्त संस्थाको सञ्चालक होइनन्, निजले संस्था खोलेको होइन। मिति २०५५।११।२४ मा बजार व्यवस्थापक भई कर्मचारीको हैसियतमा काम गरेको हो। सञ्चालक समितिको निर्णयअनुरूप कर्मचारीको हैसियतले काम गरेको हुनाले निजले कुनै पनि रकम ठगी गरेको होइन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी रविन्द्र गिरीको साक्षी बासुदेव गिरीको बकपत्र।

जाहेरवालाको पूरै बिगो रु.१०,२५,०००।- प्रतिवादी रविन्द्र गिरीले ठगी गरेको भन्ने सम्बन्धमा वादी पक्षबाट प्रमाण प्रस्तुत हुन सकेको पाइँदैन। प्रतिवादी रविन्द्र गिरीले जाहेरवालाको रु.५,००,०००।- ठगी गरेको मिसिल संलग्न नगदी रसिद र मुद्दति रसिदबाट

समर्थित भएको देखिँदा पूरै बिगो रु.१०,२५,०००।- ठगी गरेको बिगो कायम गरिपाउँ भन्ने वादी नेपाल सरकारको अभियोग दाबी पुग्न सक्ने देखिएन। वादी पक्षले जाहेरवालालाई बकपत्रका लागि उपस्थित गराउन नसकेको, जाहेरीमा समेत ठगी गरेको भन्ने उल्लेख गर्न नसकेको हुनाले प्रतिवादीहरू प्रमिला थापा र सुधिर थापाउपरको वादी नेपाल सरकारको अभियोग दाबी पुग्न सक्दैन। प्रतिवादी रविन्द्र गिरीले जाहेरवालालाई ठगी गरेको प्रकृति, स्वरूप एवं परिस्थितिको आधारमा र निज प्रतिवादीको कसुरको मात्राको आधारमा निजलाई ठगीको ४ नं. अनुसार बिगोबमोजिम जरिवाना रु.५,००,०००।- र १५ दिन कैद हुने ठहर्छ। साथै जाहेरवालाले रु.५,००,०००।- प्रतिवादी रविन्द्र गिरीबाट भराई पाउने ठहर्छ। रविन्द्र गिरीका साक्षी बासुदेव गिरीले झुट्टा बकपत्र गरेको समर्थित भएको र प्रतिवादी रविन्द्र गिरीले कसुर गरेको ठहरेको हुँदा निज बासुदेव गिरीले झुट्टा बकपत्र गरी दिएको स्वरूप एवं परिस्थितिको आधारमा अ.बं. १६९ नं. अनुसार बासुदेव गिरीलाई रु.२०।- जरिवाना हुन्छ भन्ने सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६६।५।२ को फैसला।

म पुनरावेदकले मिति २०५५।११।२४ गतेबाट बजार व्यवस्थापकको पदमा नियुक्ति पाई काम गरी आएकोमा मिति २०५६।५।२८ मा उक्त संस्थाको केन्द्रीय कार्यालयमा मुख्य व्यवस्थापकमा बढुवा भई कर्मचारीको हैसियतमा कार्यालयको आन्तरिक कामकारोबार गर्दै आएको अवस्थामा विपक्षी जाहेरवाला रामकृष्ण श्रेष्ठले मिति २०५७।३।२० गते उक्त क्रिएटिभ सेभिड एण्ड फाइनान्स सहकारी संस्था लि. मा रकम जम्मा गर्दाको अवस्थामा म पुनरावेदक मुख्य व्यवस्थापक र कर्मचारीको हैसियतले नियुक्ति पाई सोको काम प्रकृतिअनुरूपको कार्य गरी आएकोमा आफ्नो काम कर्तव्यको हैसियतले गरेको कार्य ठगी हुन सक्दैन। मैले विपक्षी जाहेरवालाको रकम लिई

ठगी गरेको नभई उक्त रकम संस्थामा जम्मा गर्न आएको अवस्थामा संस्थामा जम्मा भइसकेको रकम भएकाले मैले संस्थामा आफूले गर्न पाउने कामको प्रकृतिअनुसार उक्त विपक्षीले पेस गरेको नगदी रसिद र मुद्दति रसिदअनुसारको रकम क्यासियर र लेखापालले बुझी संस्थाको खातामा जम्मा गरिएको भनी मेरोमा प्रक्रियागत रूपमा आएको मैले मुख्य व्यवस्थापक भएको हैसियतले मलाई सञ्चालक समितिले दिएको अधिकारभित्र रहेर उक्त रसिदहरूमा प्रमाणित मात्र गरी दिएको हुँ। मैले विपक्षीबाट रकम बुझी लिई संस्थामा जम्मा गरेकोसमेत होइन र विपक्षी जाहेरवालाबाट मैले प्रत्यक्ष रकम बुझी लिएको नभएकोले मलाई १५ दिन कैद र रु.५,००,०००।- जरिवाना हुने र जाहेरवालाले मबाट उक्त रकम दिलाई भराई पाउने गरी सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३ र ५४ नं. विपरीत भएकोले उक्त फैसला बदर गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी रविन्द्र गिरीको पुनरावेदन अदालत पाटनमा पर्न आएको पुनरावेदन पत्र।

प्रतिवादी रविन्द्र गिरीले रु.५,००,०००।- को रसिदमा दस्तखत गरेकोमा अदालतमा समेत स्वीकार गरेको र निज प्रतिवादी रविन्द्र गिरीद्वारा हस्ताक्षरित मुद्दति रसिदमा जाहेरवालाबाट मिति २०५७।३।२० मा रकम प्राप्त भई १५ प्रतिशत ब्याजसहित भुक्तानी दिने भन्ने बेहोरा उल्लेख भई जाहेरवालाले २०६४ सालमा जाहेरी दिंदा ७ वर्ष १५ प्रतिशत ब्याजसमेत जम्मा बिगो रु.१०,२५,०००।- दिलाई भराई पाउँ भनी उल्लेख गरेको अवस्थामा साँवा र ब्याज गरी ठगी गरेको बिगो रु.१०,२५,०००।- कायम हुँदाहुँदै पनि निज प्रतिवादीलाई सोहीबमोजिमको रकम जरिवाना गरी सोही अंकको रकम जाहेरवालालाई भराई दिनु पर्नेमा विना आधार अभियोग दाबीभन्दा न्यून बिगो ठहर गरेको फैसला मिसिल संलग्न प्रमाणको रोहमा त्रुटिपूर्ण छ। आरोपित कसुर ठहर भएका प्रतिवादी

रविन्द्र गिरीले अनुसन्धानको क्रममा बयान गर्दा क्रिएटिभ फाइनान्स को-अपरेटिभका अध्यक्ष प्रनिल थापा हुन् र सदस्य सुधिर थापा हुन् भनी बयान गरेको देखिन्छ। डिभिजन सहकारी कार्यालय, काठमाडौंको च.नं. १४४९ मिति २०६४।३।३ को पत्रमा समेत पुराना सञ्चालकहरू अध्यक्ष प्रनिल थापा र सदस्य सुधिर थापा हुन् भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। कसुर ठहर भएका प्रतिवादीले संस्थापक संस्था बन्द गरी भागेको हुँदा निजहरूबाट रकम असुल हुनुपर्ने हो र निजहरूलाई नै सजाय गर्नुपर्छ। संस्था बन्द गरी भागी निजहरूले रकम ठगी गरेका हुन् भनी पोल गरेका र प्रतिवादीहरू सुधिर थापा तथा प्रनिल थापा संस्थापक रहेको संस्थाको नगदी रसिद एवं मुद्दति रसिद प्रयोग गरी संस्थाको नामबाट निज जाहेरवालालाई ठगी गरेको भन्ने स्पष्टरूपबाट पुष्टि भएको अवस्था छ। प्रतिवादीहरू प्रनिल थापा र सुधिर थापा आरोपित कसुरमा संलग्न भएका छन, निजहरूले सुरु म्यादै गुजारी बस्नुलाई नै निजहरूको निर्दोषिताको आधार बनाई जाहेरीमा निजहरूको नाम नरहेको भनी सफाइ दिने गरी भएको फैसला प्रमाण मूल्याङ्कनको दृष्टिले त्रुटिपूर्ण हुँदा बदर गरी प्रतिवादीहरूलाई अभियोग मागदाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन पत्र।

क्रिएटिभ सेभिड एण्ड फाइनान्सको-अपरेटिभ लिमिटेडको अध्यक्षमा प्रतिवादी प्रनिल थापा र सञ्चालक सदस्य सुनिल थापा भएकोमा सो संस्थाको रसिद र प्याड प्रयोग गरी ठगीको कसुर कायम गरेको अवस्थामा निजहरूलाई सफाइ दिने ठहर्‍याएको सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतको मिति २०६६।५।२ को फैसला प्रमाण मूल्याङ्कनको रोहमा फरक पर्न सक्ने देखिँदा छलफलको निमित्त अ.बं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थीहरू प्रनिल थापा र सुधिर थापालाई झिकाउने र प्रतिवादी रविन्द्र गिरीउपर नेपाल

सरकारको र नेपाल सरकारउपर निज रविन्द्र गिरीको दोहोरो पुनरावेदन परेको हुँदा उक्त पुनरावेदनहरू अ.बं. २०२ नं. को प्रयोजनार्थ एक अर्कालाई जानकारी दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६७।११।१२ मा भएको आदेश।

प्रतिवादीहरू प्रनिल थापा र सुनिल थापाले आरोपित कसुरबाट सफाई पाउने र प्रतिवादीमध्येका पुनरावेदक रविन्द्र गिरीलाई ठगीको ४ नं. बमोजिम बिगोअनुसार रु.५,००,०००।- जरिवाना र १५ दिन कैद हुने तथा जाहेरवालाले प्रतिवादी रविन्द्र गिरीबाट रु.५,००,०००।- भराई पाउने ठहर्‍याएको सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट मिति २०६६/०५/०२ मा भएको फैसला मिलेकै देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्ने पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६९/०१/१७ को फैसला।

जाहेरवालाले जाहेरी दरखास्तमा कारोबार भएको स्थानमा क्रिएटिभ सेभिङ एण्ड फाइनान्स सहकारी संस्था लि. भनी उल्लेख गरेको अवस्था छ। उक्त संस्थाको म मुख्य व्यवस्थापक (मेनेजर) कर्मचारी भएको कुरामा विवाद छैन। उक्त संस्थामा कारोबार भएको र उक्त संस्थाको काउन्टरमा रकम जम्मा नभएको वा मिति २०५७/०३/२० गतेको डे बुक तथा लेजरमा रकम जम्मा नभई मैले मात्र लिएको अवस्था भएमा उक्त संस्थाका क्यासियर चन्द्रप्रसाद काफ्ले तथा लेखापाल दिपमा जोशीले र कलेक्टर निलप्रसाद काफ्लेले सहिछाप गर्ने नै थिएन। मैले मात्र आफ्नो व्यक्तिगत स्वार्थपूर्ति गर्न विपक्षी जाहेरवालाबाट रकम लिएको हैन छैन। उक्त कुराहरूलाई ख्यालै नगरी म निवेदकलाई कसुरदार कायम गरी संस्था सञ्चालन गर्ने सञ्चालकलाई मुक्त गराउने गरी सुरु र पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले मुद्दा दोहोर्‍याउने निस्सा प्रदान गरी उक्त फैसला बदर गरी अभियोग दाबी खारेज गरी सफाई दिलाई पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी रविन्द्र गिरीको यस

अदालतमा दायर हुन आएको निवेदन पत्र।

आंशिक बिगो ठहर भएका प्रतिवादी रविन्द्र गिरीले वारदातमा क्रिएटिभ सेभिङ एण्ड फाइनान्स को-अपरेटिभ लि. का अध्यक्ष प्रनिल थापा र सदस्य सुधिर थापासमेतको संलग्नता रहेको देखाई मौकामा बयान गरेको देखिन्छ। कसुर ठहर भएका प्रतिवादीले संस्था बन्द गरी भागेका अध्यक्ष तथा सदस्यले रकम तिर्नुपर्ने भनी पोल गरेको अवस्थामा निजहरू कसुरदार भए नभएको यकिन गर्न निजहरूलाई सुनुवाइको मौका प्रदान गर्दासमेत म्यादमा हाजिर नभई म्यादै गुजारी बसेको हुँदा निज प्रतिवादीहरूलाई कसुरबाट उन्मुक्ति दिने गरी भएको फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ समेतको कानूनी त्रुटि हुँदा बदरभागी छ। प्रतिवादी रविन्द्र गिरीलाई घटी बिगो कायम गरेको सम्बन्धमा मिसिल अध्ययन गर्दा प्रतिवादी रविन्द्र गिरीले पाँच लाख रूपैयाँको रसिदमा दस्तखत गरेको तथ्य अदालतमा समेत स्वीकार गरेको देखिन्छ। मिसिल संलग्न निज प्रतिवादीद्वारा हस्ताक्षरित मुद्दति रसिदमा जाहेरवाला रामकृष्ण श्रेष्ठबाट मिति २०५७/०३/२० मा रकम बुझी लिई गरेको उक्त रसिद बेहोरामा १५ प्रतिवादी ब्याजसहित भुक्तानी दिने भन्ने बेहोरा उल्लेख भएकोबाट २०६४ सालमा जाहेरी दरखास्त दिई कानूनी कारबाही थाल्दा ७ वर्षको १५ प्रतिशत ब्याजसमेत जम्मा बिगो रु.१०,२५,०००।- दिलाई पाउँ भनी उल्लेख गरेको अवस्थामा साँवा र ब्याज गरी ठगी गरेको बिगो रु.१०,२५,०००।- स्पष्ट रूपमा पुष्टि भइरहेको अवस्थामा सोही बिगोलाई आधार मानी कसुर ठहर हुनुपर्नेमा साँवा रकम मात्रमा कसुर ठहर गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो हदसम्म बदर गरी अभियोग दाबीबमोजिम प्रतिवादीहरूलाई सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको वादी नेपाल सरकारको यस अदालतमा दायर हुन आएको निवेदन पत्र।

मिति २०५८/०१/०७ मा निवेदक प्रतिवादीले क्रिएटिभ सेभिङ एण्ड फाइनान्स

भन्ने संस्थाबाट राजीनामा दिई स्वीकृत भएको र जाहेरवालाबाट रु.५,००,०००।- बुझेको मितिमा नै रु.३६,८९९।- र रु.४,२३,५२६।- नेपाल बंगलादेश बैंक लिमिटेडमा जम्मा भएकोमा सो जम्मा भएको रकम जाहेरवालाबाट लिएको रु.५,००,०००।- होइन भनी वादी पक्षले भन्न नसकेको अवस्थामा पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६९/०९/१७ को फैसलामा मुलुकी ऐन, अ.बं. १८४(क) नं., प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३ र ५४ समेतको त्रुटि भई न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) को अवस्थाको विद्यमानता रहेको देखिँदा प्रस्तुत मुद्दा दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०७१/०३/२० को आदेश।

प्रनिल थापासमेतका प्रतिवादीहरू सुरु म्यादै गुजारी बसेको र निजहरूलाई सह अभियुक्तले पोल गरेकोसमेत देखिँदा अ.बं. १८४क., प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३, ५४ समेतको त्रुटि भई पुनरावेदन अदालत पाटनको मिति २०६९/०९/१७ को फैसलामा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१)(क) को विद्यमानता रहेको देखिँदा प्रस्तुत मुद्दा दोहोऱ्याई हेर्ने निस्सा प्रदान गरिदिएको छ भन्ने यस अदालतको मिति २०७१/०३/२० को आदेश।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक प्रतिवादी रविन्द्र गिरीका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री माधव बास्कोटा र विद्वान् अधिवक्ता श्री सुरज अधिकारीले जाहेरवालाले जाहेरी दरखास्तमा कारोबार भएको स्थानमा क्रिएटिभ सेभिड एण्ड फाइनान्स सहकारी संस्था लि. भनी उल्लेख गरेको अवस्था छ। उक्त संस्थाको प्रतिवादी रविन्द्र गिरी मुख्य व्यवस्थापक (मेनेजर) कर्मचारी भएको कुरामा विवाद छैन। उक्त संस्थामा कारोबार भएको र उक्त संस्थाको काउण्टरमा रकम जम्मा नभएको वा मिति २०५७/०३/२० गतेको डे बुक तथा लेजरमा

रकम जम्मा नभई निज रविन्द्रले मात्र लिएको अवस्था भएमा उक्त संस्थाका क्यासियर चन्द्रप्रसाद काफले तथा लेखापाल दिपमा जोशीले र कलेक्टर निलप्रसाद काफलेले सहिछाप गर्ने नै थिएनन्। प्रतिवादी रविन्द्रले मात्र आफ्नो व्यक्तिगत स्वार्थ पूर्ति गर्न विपक्षी जाहेरवालाबाट रकम लिएको हैन, छैन। मुद्दति रसिदमा रविन्द्र गिरी मात्रको हस्ताक्षर छैन। अन्यको पनि हस्ताक्षर छ। यो संस्थागत रूपमा प्राप्त रकम हो, रकम बैंकमा जम्मा भएकै छ। उक्त कुराहरूलाई ख्यालै नगरी प्रतिवादी रविन्द्रलाई कसुरदार कायम गरी संस्था सञ्चालन गर्ने सञ्चालकलाई मुक्त गराउने गरी सुरु र पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले उक्त फैसला बदर गरी अभियोग दाबी खारेज गरी प्रतिवादी रविन्द्र गिरीलाई अभियोग दाबीबाट सफाइ हुनुपर्छ भनी बहस गर्नु भयो।

वादी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री गणेशबाबु अर्यालले आंशिक बिगो ठहर भएका प्रतिवादी रविन्द्र गिरीले वारदातमा क्रिएटिभ सेभिड एण्ड फाइनान्स को-अपरेटिभ लि. का अध्यक्ष प्रनिल थापा र सदस्य सुधिर थापासमेतको संलग्नता रहेको देखाई मौकामा बयान गरेको छ। कसुर ठहर भएका प्रतिवादीले संस्था बन्द गरी भागेका अध्यक्ष तथा सदस्यले रकम तिर्नुपर्ने भनी पोल गरेको अवस्थामा निजहरू कसुरदार भए नभएको यकिन गर्न निजहरूलाई सुनुवाइको मौका प्रदान गर्दासमेत म्यादमा हाजिर नभई म्यादै गुजारी बसेको हुँदा निज प्रतिवादीहरूलाई कसुरबाट उन्मुक्ति दिने गरी भएको फैसला प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ५४ समेतको कानूनी त्रुटि हुँदा बदरभागी छ। प्रतिवादी रविन्द्र गिरीले पाँच लाख रुपैयाँको रसिदमा दस्तखत गरेको तथ्य अदालतमा समेत स्वीकार गरेको देखिन्छ। मिसिल संलग्न निज प्रतिवादीद्वारा हस्ताक्षरित मुद्दति रसिदमा जाहेरवाला रामकृष्ण श्रेष्ठबाट मिति २०५७/०३/२०

मा रकम बुझी लिई गरेको उक्त रसिद बेहोरामा १५ प्रतिशत ब्याजसहित भुक्तानी दिने भन्ने बेहोरा उल्लेख भएकोबाट २०६४ सालमा जाहेरी दरखास्त दिई कानूनी कारबाही थाल्दा ७ वर्षको १५ प्रतिशत ब्याजसमेत जम्मा बिगो रु.१०,२५,०००।- दिलाई पाउँ भनी उल्लेख गरेको अवस्थामा साँवा र ब्याज गरी ठगी गरेको बिगो रु.१०,२५,०००।- स्पष्ट रूपमा पुष्टि भइरहेको अवस्थामा सोही बिगोलाई आधार मानी कसुर ठहर हुनुपर्नेमा साँवा रकमलाई मात्र बिगो कायम गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा सो हदसम्म बदर गरी अभियोग दाबीबमोजिम प्रतिवादीहरूलाई सजाय हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो।

प्रत्यर्थी प्रतिवादी प्रनिल थापाको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री सहकुल खत्री र प्रत्यर्थी प्रतिवादी सुधिर थापाको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री जीतेन्द्र ढकालले जाहेरी दरखास्तमा रविन्द्र गिरीबाहेकको नाम उल्लेख नभएको, जाहेरवालाको रकम प्रतिवादी रविन्द्र गिरीले नै बुझेको भन्ने रसिदबाट देखिएकोमा निजले रकम संस्थामा जम्मा नगरेको अवस्थामा यी निर्दोष प्रतिवादीहरूलाई सफाई दिने गरी भएको फैसला कानूनसम्मत नै भएको हुँदा निज प्रतिवादीहरूका हकमा सुरु र पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसला सदर हुनुपर्छ भनी प्रस्तुत गर्नुभएको बहससमेत सुनियो।

अब यसमा पुनरावेदन अदालत पाटनको फैसला मिलेको छ, छैन ? प्रतिवादी रविन्द्र गिरीको तथा वादी नेपाल सरकारको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो वा होइन ? सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा ट्याम्पु चलाउने क्रममा २०५६ सालमा रविन्द्र गिरीसँग चिनजान भएको थियो, निज रविन्द्र गिरीले मेरो क्रिएटिभ सेभिङ फाइनेन्स संस्था छ, रूपैयाँ जम्मा गरेपछि ब्याज पाइन्छ, फाइदा हुन्छ, यसका सल्लाहकार

भु.पू.मन्त्रीसमेतका मानिसहरू छन् भनी परिचय पर्चासमेत देखाई ललाई फकाई विश्वासमा पारेका थिए । २०५७ साल असार २० गतेका दिन निज रविन्द्रले म उक्त संस्थाको बजार व्यवस्थापकसमेत हुँ, पैसा जम्मा गर्नुहोस् १५ प्रतिशत ब्याज दिन्छु, १ वर्षपछि साँवा र ब्याज एकमुष्ट दिउँला भनेपछि मैले ट्याम्पु र जग्गा बिक्री गरेको रु.५,००,०००।- रूपैयाँ एक वर्षको लागि निजको फाइनेन्समा जम्मा गरेको थिएँ । करिब ९ महिनापछि मलाई पैसा रु.३,००,०००।- चाहिएकोले निजको संस्थामा गएँ, अहिले पैसा छैन ब्याज स्वरूप रु.४०,०००।- लैजानु होस् भनी दिएका थिए । पछि तोकिएको मितिमा म पैसा मान्न जाँदा कार्यालय सरेको छ भनी रविन्द्र गिरीले आलटाल गरेपछि सहकारी विभाग, संगठन शाखामा गई सम्पर्क गर्दा सो कार्यालयले उक्त फाइनेन्सका पदाधिकारीहरूलाई बोलाई बैठक राखी फाइनेन्स सञ्चालन गर्ने र रकम असुली गर्ने निर्णय भएको थियो । त्यसपश्चात् पनि मैले पैसा माग्नु जाँदा तपाईंको पैसाको ब्याज बढिरहेको छ, ५, ६ वर्षसम्म रहन दिनुहोस्, एकमुष्ट लैजानु होला भनी ललाई फकाई राखेका थिए । तर पछि पैसाको खाँचो परेकोले उक्त फाइनेन्समा जाँदा कार्यालय पनि नरहेको र कर्मचारीहरू पनि फेला नपरेकोले खोजी गर्दा मिति २०६४।२।२९ गते रविन्द्र गिरी लुकी छिपी हिँडेको अवस्थामा फेला परेको हुँदा मेरो साँवा र ब्याजसमेत बिगो रु.१०,२५,०००।- मलाई दिलाई भराई ठगी गरेकोमा कारबाही गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको रामकृष्ण श्रेष्ठको जाहेरी दरखास्त पर्न आई प्रस्तुत मुद्दाको अनुसन्धानको कार्य प्रारम्भ भएको देखिन्छ।

३. प्रतिवादी रविन्द्र गिरीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष बयान गर्दा क्रिएटिभ एण्ड सेभिङ फाइनेन्स नामक संस्था ०५३/५४ मा जिल्ला सहकारी कार्यालय, काठमाडौँमा द.नं. ३६७ मा दर्ता भएको संस्था हो । यसका सल्लाहकारसमेतमा भु.पु.

मन्त्री शैलेन्द्रकुमार उपाध्याय, चार्टर एकाउण्टेन्ट पराक्रम शर्मा, उद्योगपति सागर वाग्ले, फिल्म निर्माता सुनिलकुमार थापा र डाबर आयुर्वेद लि. का ब्रान्च मेनेजर गणेशकुमार दाहालसमेत ५ जना थिए। उक्त संस्थाको उद्देश्य सर्वसाधारणलाई सेयर होल्डर बनाई सेयर होल्डरलाई नै लगानी गर्ने हो। बजार प्रतिनिधिहरूलाई एरिया मिलाई दिने, सङ्कलन भई आएको डिपोजिट चेक गर्ने, बचतकर्तालाई सम्झाई बुझाई गर्ने काम गर्थे। संस्थाले मलाई २०५६।५।२८ मा केन्द्रीय कार्यालयको मुख्य व्यवस्थापक पदमा बढुवा गर्‍यो। बढुवा भएपछि कर्मचारीहरूको काम मिलाउने, सञ्चालकहरूले दिएको सङ्कलन बजेट पूरा गर्नका लागि कर्मचारी खटाई पठाउने, नयाँ खाता खोल्ने, पासबुक तथा रसिदमा दस्तखत गर्ने, ऋण कमिटीले ऋण लिने क्रममा सञ्चालकलाई डिपोजिट रकमको हिसाब देखाई दिने जस्ता काम गर्थे। जाहेरवालाले उक्त रकम जम्मा गर्न आउँदा चिनजान भएको हो। २०५७।३।२० मा जाहेरवालाले रूपैयाँ जम्मा गर्दा म केन्द्रीय कार्यालयमा व्यवस्थापक थिएँ। खाता नं. ३६२३ को मुद्दति रसिद सञ्चालक अध्यक्ष र फोटोमा भएको दस्तखत मेरो हो। नेपालीमा गरेको दस्तखत हो, नगदी रसिदमा भएको दस्तखत पनि मेरो हो, अंग्रेजीमा गरेको दस्तखत हो। जाहेरवालाले रूपैयाँ जम्मा गर्न आउँदा निजले जम्मा गरेको रकमको संस्थाको नियमानुसार १५ प्रतिशत ब्याज पाउनु हुन्छ भनी बताएको हुँ। संस्थाको परिचय पर्चामा उल्लेख भएको कुरा बताएको हुँ। उक्त संस्था दर्ता भई सञ्चालन हुँदाको अवस्थामा का.म.पा. १० बस्ने प्रनिल थापा अध्यक्ष, ऐ. बस्ने प्रमिला थापा सदस्य, ऐ. कोटेश्वर बस्ने विमल अधिकारी, सुधिर थापा, सुभाष दाहालसमेत ५ जना थिए, त्यसपछि साधारण सभा गरी नयाँ सञ्चालक चयन गरेको हो। नयाँ सञ्चालकहरूमा अध्यक्ष विमल अधिकारी, सचिव सुभाष दाहाल, उषा ढुङ्गाना, आकास अवाग, सुरेश व्यञ्जनकार थिए। पहिलो सञ्चालकबाट संस्थाको

दायित्व दोस्रो सञ्चालकमा सरेको हो। मुद्दति रसिदको क्यासियरको महलमा भएको दस्तखत संस्थाको कर्मचारी क्यासियर क्षेत्रका कलेक्टर चन्द्रप्रसाद काफ्लेको हो। लेखापालको महलमा भएको दस्तखत दिपमा जोशीको हो। नगदी रसिदमा भएको दस्तखत निलप्रसाद काफ्लेको हो। २०५८ सालदेखि संस्था बन्द भएको हो। सञ्चालकहरूको घर देखाई रकम असुली गरी दिन्छु भनेको थिएँ भनी बयान गरेको पाइन्छ।

४. निज प्रतिवादीले सुरु अदालतसमक्ष बयान गर्दा उक्त संस्थामा २०५५।११।२४ गतेदेखि बजार व्यवस्थापकको रूपमा काम गरी २०५७ सालमा राजीनामा दिएकोमा २०५८ सालमा राजीनामा स्वीकृत भएको हो। जाहेरवाला र कर्मचारीसमेत भई ऋण असुल गर्न सकिन्छ कि भनी ऋण उपसमिति गठन गरेकोमा ऋण असुल गर्न सकिएन। जाहेरवालाले संस्थामा पैसा जम्मा गरेपछि संस्थाले मलाई दिएको अधिकार प्रयोग गरी निजको मुद्दति रसिदमा मैले सही गरेको हुँ। जाहेरवालाको पैसा मैले ठगी गरेको होइन भनी बयान गरेको देखिन्छ। उल्लिखित दुवै बयानमा प्रतिवादी रविन्द्र गिरीले जाहेरवालाबाट रु.५,००,०००।- बुझी नगदी रसिदमा हस्ताक्षर सही गरेको कुरा स्वीकार गरेको पाइयो। जाहेरवालाले रूपैयाँ दिएको र प्रतिवादी रविन्द्र गिरीले बुझी लिएको कुरामा विवाद देखिएन। जाहेरवालाको नामको रु.५,००,०००।- को मुद्दति खाता भनिएको रसिदमा सञ्चालक अध्यक्षको महलमा यिनै प्रतिवादी रविन्द्र गिरीको हस्ताक्षर सही रहेको देखिन आएको र सो हस्ताक्षर सही आफ्नै हो भनी निज प्रतिवादीले स्वीकारेकोसमेत पाइन्छ।

५. नेपाल बंगलादेश बैंकले मिति २०६८/०८/२७ मा पुनरावेदन अदालत पाटनलाई लेखेको पत्रसाथ संलग्न बैंक स्टेटमेन्ट विवरण हेर्दा जाहेरवालसँग यी प्रतिवादी रविन्द्रले रु.५,००,०००।- बुझेको मिति तथा सोभन्दा पछि पनि

उक्त बुझेको रकम बैंकमा जम्मा भएको देखिन आएन । उक्त रकम बुझेको मितिमा एक पटक रु.३६,८९९।- र अर्को पटक रु.४,२३,५२६।- रकम जम्मा भएको देखिन्छ । यसरी पटकपटक गरी जम्मा भएको रकम जाहेरवालाबाटै बुझेको रकम जम्मा गरेको भन्ने कुरा मिसिल प्रमाणबाट पुष्टि भएको पाइएन । तत्पश्चात् पनि जाहेरवालाबाट बुझेको उक्त रकम बैंकमा जम्मा भएको देखिँदैन । जाहेरवालालाई विभिन्न प्रलोभन देखाई रकम जम्मा गर्न लगाई जम्मा भएको रकम बैंकमा जम्मा नगरी आफैँले लिई खाई ठगी गरेको तथ्य समर्थित हुन आएको देखियो ।

६. अभियोग मागदाबीभन्दा कम बिगो ठहर गरी सजाय गरेको फैसला सो हदसम्म बदर गरी दाबीअनुसार नै रु.१०,२५,०००।- बिगो कायम गरी सोहीअनुसार प्रतिवादीलाई सजाय भई दाबीअनुसारको रकम जाहेरवालालाई दिलाई भराई पाउँ भन्ने वादी पक्षको पुनरावेदन जिकिर रहेको छ । त्यसतर्फ हेर्दा जाहेरवालाले आफ्नो जाहेरीमा नै प्रतिवादी रविन्द्र गिरीलाई रु.५,००,०००।- बुझाएको भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । सो तथ्यलाई जाहेरवालाले पेस गरेको मुद्दति रसिदबाट पुष्टि हुन आएको पाइयो । १५% का दरले हुने ७ वर्षको ब्याज रु.५,२५,०००।- समेत गरी रु.१०,२५,०००।- प्रतिवादी रविन्द्र गिरीसमेतले ठगी गरेको भन्नेसमेतको वादी पक्षको पुनरावेदन जिकिर रहेको देखिन्छ । जाहेरवालाबाट बुझेको रु.५,००,०००।- मात्र हो भन्ने कुरामा विवाद छैन । ठगीको बिगो कायम गर्दा ठगी गरिएको भनिएको रकमको ब्याज कालान्तरमा कति प्राप्त हुन सक्तथ्यो भनी व्यापारिक कारोबारमा साँवा ब्याज गणना गरिए जसरी बिगो कायम गर्न मिल्दैन । वास्तविक ठगी भएको रकम जे जति छ, त्यसैलाई बिगो मान्नु पर्ने हुन्छ । तसर्थ रु.पाँच लाख बिगो कायम हुने ठहर गरेको फैसला मनासिब नै देखियो ।

७. अर्का प्रतिवादीहरू प्रनिल थापा र

सुधिर थापालाई अभियोग मागदाबीअनुसार सजाय हुनुपर्नेमा निजहरूलाई आरोपित कसुरमा सफाइ हुने गरी भएको फैसला त्रुटिपूर्ण भएकोले सो फैसला बदर गरी प्रतिवादीहरू प्रनिल थापा र सुधिर थापालाई समेत अभियोग मागदाबीबमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत वादी पक्षको पुनरावेदन जिकिर रहेको देखिन्छ । सो सन्दर्भमा हेर्दा यी प्रतिवादीहरूउपर जाहेरवालाको किटानी जाहेरी परेको देखिँदैन । उक्त संस्थाको प्रतिवादी प्रनिल थापा अध्यक्ष र प्रतिवादी सुधिर थापा सदस्य तथा प्रतिवादीमध्येका रविन्द्र गिरी उक्त संस्थाका व्यवस्थापक (Manager) रहेकोमा विवाद छैन । संस्थाको तर्फबाट नगद, कागजात तथा सेक्युरिटीहरू प्राप्त गर्ने, तिनीहरूको सुरक्षाको उचित प्रबन्ध मिलाउने, संस्थाको हरहिसाबहरू ठीक तरिकाले राख्न लगाउने र विवरणहरू प्रमाणित गर्ने काम, कर्तव्य र अधिकार संस्थाको व्यवस्थापकको हुने कुरा संस्थाको विनियम ३१ बाट पनि देखिन्छ । जाहेरवालाको रकम बुझ्नेलगायतको आर्थिक कारोबारसमेतको जिम्मेवारी निज प्रतिवादी रविन्द्र गिरीले नै गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीहरू प्रनिल थापा र सुधिर थापासमेतको ठगी गर्ने कार्यमा संलग्नता थियो भन्ने तथ्य कुनै प्रमाणबाट समर्थित हुन आएको पाइएन । यस अवस्थामा सहअभियुक्त रविन्द्र गिरीले बयान गर्दा निजहरूलाई सहकारी संस्थाको सञ्चालक सदस्य भनी उल्लेख गरेकोसम्मकै आधारमा कसुरदार ठहर गर्नु न्यायोचित हुने देखिएन । तसर्थ प्रतिवादीहरू प्रनिल थापा र सुधिर थापालाई अभियोग मागदाबीअनुसारको कसुरदार कायम गरी सजाय गर्न मिल्ने देखिएन ।

८. अतः माथि विवेचित आधार र कारणबाट प्रतिवादीहरू प्रनिल थापा र सुधिर थापाले आरोपित कसुरको अभियोग दाबीबाट सफाइ पाउने र प्रतिवादीमध्येका पुनरावेदक रविन्द्र गिरीलाई ठगीको ४ नं. बमोजिम बिगो रु.५,००,०००।- (पाँच लाख)

कायम भई सोहीबमोजिम जरिवाना र १५ दिन कैद हुने तथा जाहेरवालाले प्रतिवादी रविन्द्र गिरीबाट रु.५,००,०००।- (पाँच लाख) भराई पाउने गरी सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतले मिति २०६६/०५/०२ मा गरेको फैसला सदर हुने ठहर्नाई पुनरावेदन अदालत पाटनबाट मिति २०६९/०९/१७ मा भएको फैसला मनासिब देखिँदा सदर हुने ठहर्छ । प्रतिवादी रविन्द्र गिरी र वादी नेपाल सरकार दुवैको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्दैन ।

९. प्रतिवादीहरू प्रमिला थापा, विमल अधिकारी, उषा ढुङ्गाना, सुभाष दाहाल, सुरेश व्यञ्जनकार र आकाश अवागको हकमा काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट फैसला हुँदा निजहरूको नामको म्याद बेपत्ते तामेल भएको र प्रतिवादीहरूको यकिन वतन स्पष्ट रूपमा खुलाई निवेदन दिएका बखत जगाई कारबाही किनारा गर्ने गरी प्रतिवादीहरूका हकमा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम १९क(४) अनुसार तामेलीमा राख्ने ठहराई फैसला भएको देखियो । नियम १९क(४) मा **"अदालतमा दायर भएको कुनै सरकार वादी हुने फौजदारी मुद्दामा अभियोगपत्रमा खुलाईएको वतन वास्तविक वतन नभएको कारणबाट म्याद तामेल हुन सकेको रहेनछ भने त्यस्ता प्रतिवादीको हकमा मुद्दा तामेलीमा राख्न सकिनेछ । पछि त्यस्तो प्रतिवादीको यकिन वतन स्पष्ट खुलाई मुद्दामा कारबाही किनारा गरिपाउँ भनी सम्बन्धित जिल्ला सरकारी वकिल कार्यालयबाट निवेदन पर्न आएमा तामेलीबाट जगाई बाँकी कारबाही र किनारा गर्नुपर्दछ"** भन्ने प्रावधान रहेको देखिन्छ । उपर्युक्त नियम १९क(४) मा रहेको प्रावधानलाई हेर्दा वास्तविक वतन नभएका प्रतिवादीहरूको हकमा मात्र मुद्दा तामेलीमा राख्न सकिने देखिन्छ । प्रस्तुत मुद्दा तामेलीमा राखेका प्रतिवादीहरूमध्येका सुभाष दाहाल र विमल अधिकारीको नामको नेपाली नागरिकताको प्रमाणपत्रको छायाँप्रति मिसिल सामेल रहेको

देखिन्छ । नागरिकताको प्रमाणपत्रमा निज प्रतिवादीहरूको वतन स्पष्ट रूपमा खुलेको अवस्था छ । यस अवस्थामा निज प्रतिवादीहरूका हकमा वतन स्पष्ट नखुलेको भनी मुद्दा तामेली राख्ने गरी सुरु काठमाडौं जिल्ला अदालतबाट भएको फैसला उक्त नियम १९क(४) को प्रावधानविपरीत देखिन आयो । कुनै प्रतिवादीका नाउँको म्याद तामेल हुन सकेन भन्दैमा स्वतः मुद्दा तामेलीमा राख्न मिल्दैन । म्याद तामेल हुन नसक्नुको कारणतर्फ अदालतले विवेकपूर्ण दृष्टि दिनु पर्दछ । नियम १९क(४) मा रहेको उक्त प्रावधान नाम, थर, वतन नै खुल्न नसकेको अवस्थाका व्यक्तिको सम्बन्धमा आकर्षित हुने सामान्य प्रक्रियागत व्यवस्था हो । यो प्रावधानको अनुचित आड लिएर मुद्दा थन्क्याउने वा पन्छाउने प्रवृत्ति आपत्तिजनक देखिन्छन् । अदालतहरूबाट कानूनको यसप्रकारको गलत, अतार्किक र अनुत्तरदायी प्रयोग हुनु उचित होइन । यो प्रवृत्तिमा तत्काल सुधार हुनु पर्दछ । यसप्रकारको कानूनको गलत प्रयोग गरी भएका काम कारबाहीको विषयमा मुद्दामा अभियोजन, प्रतिरक्षा गर्ने जिम्मेवारी रहेको सम्बन्धित सरकारी वकिल कार्यालयहरूले पनि प्रश्न उठाई पुनरावेदकीय तहबाट सुधार गर्ने गराउनेतर्फ भूमिका निर्वाह गर्नु पर्दथ्यो । तर सरकारी वकिल कार्यालयसमेत यस पक्षमा उदासीन रहेको देखियो । संक्षेपमा भन्नु पर्दा जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम १९क(४) को कर्मकाण्डी तवरको प्रयोग नहुने तर्फ सरकारी वकिल तथा अदालतहरूको समुचित ध्यानाकर्षण हुनु वाञ्छनीय देखिएको छ ।

१०. अतः माथि उल्लेख गरिएअनुसारको न्यायिक टिप्पणीतर्फ समुचित ध्यानाकर्षण भई जिल्ला अदालत नियमावली, २०५२ को नियम १९क(४) को तार्किक, उद्देश्यमूलक र वस्तुपरक रूपमा प्रयोग गर्न गराउन भनी सबै जिल्ला अदालतहरूलाई लेखी पठाई दिनु । विमल अधिकारी, सुवास दाहाललगायतका

प्रतिवादीहरूको हकमा समेत मुद्दा तत्काल तामेलीबाट जगाई कानूनबमोजिम कारबाही र किनारा गर्नु भनी काठमाडौं जिल्ला अदालतमा लेखी पठाउनु । साथै, उल्लिखित नियम १९क(४) को प्रयोगका सन्दर्भमा देखिएका कमी कमजोरीतर्फ ध्यानाकर्षण भई सुधार प्रक्रिया अपनाउन आवश्यक भूमिका निर्वाहका लागि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयलाई समेत लेखी पठाई दिनु । प्रस्तुत मुद्दाको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।
न्या. अनिलकुमार सिन्हा

इजलास अधिकृत: विकास श्रेष्ठ
इति संवत् २०७४ साल माघ ३ गते रोज ४ शुभम् ।

निर्णय नं. १०२०२

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा
माननीय न्यायाधीश श्री सपना प्रधान मल्ल
फैसला मिति : २०७४।३।२६

मुद्दा: लागु औषध खैरो हेरोइन

०७१-CR-१३४६

पुनरावेदक / प्रतिवादी : जिल्ला काठमाडौं धर्मस्थली
गा.वि.स. वडा नं.५ घर भई हाल कारागार
कार्यालय भीमफेदी मकवानपुरमा थुनामा रहेका
सागर कार्की

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : प्र.स.नि. रुद्रप्रसाद न्यौपानेसमेतको
प्रतिवेदनले नेपाल सरकार

०७१-CR-१३४७

पुनरावेदक / प्रतिवादी : जिल्ला काठमाडौं धर्मस्थली
गा.वि.स. वडा नं.५ घर भई हाल कारागार
कार्यालय भीमफेदी मकवानपुरमा थुनामा रहेका
भुवन के.सी.

विरुद्ध

प्रत्यर्थी / वादी : प्र.स.नि. रुद्रप्रसाद न्यौपानेसमेतको
प्रतिवेदनले नेपाल सरकार

- लागु औषधको सेवन तथा ओसारपसार एउटै अपराध नभई भिन्न प्रकृतिका अपराध हुन् । सेवन गर्ने गरेको तथ्य स्थापित भएको भन्ने आधारमा ओसारपसार, बिक्री वितरणको कसुर स्थापित हुने होइन । व्यापारिक कारोबार प्रकृतिको

बिक्री वितरणको उद्देश्य प्रमाणित हुन आवश्यक हुने ।

(प्रकरण नं. ४)

पुनरावेदक / प्रतिवादीका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री प्रेमबहादुर खड्का, विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री गोविन्द शर्मा बन्दी, श्री विश्वेश्वरप्रसाद गौतम, श्री शोभित अकेला बानियाँ र श्री रक्षा बस्याल

प्रत्यर्थी / वादीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री सुरेन्द्रबहादुर थापा

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३

सुरू फैसला गर्ने :

माननीय न्यायाधीश श्री टेकनारायण कुँवर मकवानपुर जिल्ला अदालत

पुनरावेदन तहमा फैसला :

माननीय न्यायाधीश श्री दिनेशकुमार कार्की मा. न्यायाधीश श्री सत्यमोहन जोशी थारू पुनरावेदन अदालत हेटौँडा

फैसला

न्या. ईश्वरप्रसाद खतिवडा : न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम यसै अदालतको क्षेत्राधिकारभित्र पर्ने भई दायर हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको सक्षिप्त तथ्य र ठहर यसप्रकार छ:

मिति २०६८/८/१८ गते अं. २३:०० बजेको समयमा जिल्ला मकवानपुर चुरियामाई ३ स्थित सडकमा सवारी साधनहरू रोकी चेकजाँच गर्ने क्रममा पिसाब फेर्न ओर्लेका भुवन के.सी. समेतको तलासी गर्दा भुवन के.सी.को साथबाट लागु औषध खैरो हेरोइन २४ ग्राम फेला परेको र दुवैजनाले हामीले रक्सौलबाट

खरिद गरी ल्याएको भनेको हुँदा निज प्रतिवादीहरूलाई कानूनबमोजिम कारबाही गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्र.स.नि. रुद्रप्रसाद न्यौपानेसमेतको प्रतिवेदन ।

जिल्ला मकवानपुर चुरियामाई ३ स्थित सडकमा सवारी साधनहरू चेकजाँच गर्दा पिसाब फेर्न ओर्लेका भुवन के.सी.समेतको साथबाट लागु औषध खैरो हेरोइन २४ ग्राम बरामद भएको हो भन्नेसमेत बेहोराको बरामदी मुचुल्का ।

मिति २०६८/८/१८ गते म तथा मेरो साथी सागर कार्की काठमाडौँबाट पर्सा जिल्लाको परवानीपुर स्थित केडिया आँखा अस्पताल नजिक गई बरामद लागु औषध खैरो हेरोइन म तथा साथी सागर कार्कीले आधाआधा रकम हाली ने.रु.७,५००।- मा सोही स्थान बस्ने यकिन नाम थर वतन थाहा नभएको नरेश भन्ने व्यक्तिसँग खरिद गरी बसमा चढी काठमाडौँतर्फ जानका लागि आउँदै गर्दा जिल्ला मकवानपुर चुरियामाई ३ स्थित सडकमा आई पुगी बसबाट ओर्ली पिसाब फेर्न लाग्दा प्रहरीले म तथा मेरो साथी सागर कार्कीको शरीर खान तलासी गर्दा मैले लगाएको पाइन्टको खल्तीबाट लागु औषध खैरो हेरोइन फेला पारी म तथा साथीलाई पक्राउ गरेको हो । बरामद लागु औषध म तथा मेरो साथी सागर कार्कीले सेवन गर्नका लागि ल्याएको हो भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी भुवन के.सी.ले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज ।

म तथा मेरो साथी भुवन के.सी. काठमाडौँबाट मिति २०६८/८/१८ गते वीरगन्ज नजिक परवानीपुर स्थित केडिया आँखा अस्पताल नजिक गई नरेश भन्ने व्यक्तिसँग बरामद भई आएको लागु औषध खैरो हेरोइन २४ ग्राम दुवैजनाले आधाआधा रकम हाली ने.रु.७,५००।- मा खरिद गरी बसमा चढी काठमाडौँतर्फ जानका लागि आउँदै गर्दा जिल्ला मकवानपुर चुरियामाई ३ स्थित सडकमा आई पुगी बसबाट ओर्ली पिसाब फेर्न लाग्दा प्रहरीहरू आई दुवै

जनाको शरीर चेकजाँच एवं खानतलासी गर्दा भुवन के.सी.ले लगाएको पाइन्टको खलतीबाट लागु औषध फेला पारी दुवैजनालाई पक्राउ गरेको हो। बरामद लागु औषध म तथा मेरो साथी भुवन के.सी. आफैँले सेवन गर्नका लागि ल्याएको हो भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी सागर कार्कीले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान कागज।

प्रतिवादी भुवन के.सी. र सागर कार्कीको घर खानतलासी गर्दा लागु औषध मुद्दामा प्रमाण लाग्ने चिजवस्तु फेला नपरेको भन्नेसमेत बेहोराको घर खानतलासी मुचुल्का।

परीक्षणको लागि पठाइएको नमूनामा हेरोइन पाइएको भन्नेसमेत बेहोराको केन्द्रीय प्रहरी विधि विज्ञान प्रयोगशालाको परीक्षण प्रतिवेदन।

मिति २०६८/८/१८ गते अन्दाजी २३:०० बजेको समयमा जिल्ला मकवानपुर चुरियामाई गा.वि.स. वडा नं. ३ स्थित सडकमा प्रहरी कर्मचारीहरूले सवारी साधनहरू रोक्यो चेकजाँच गर्ने क्रममा पिसाब फेर्न उत्रेका प्रतिवादी भुवन के.सी. समेतको शरीर तलासी गर्दा भुवन के.सी.को साथबाट लागु औषध खैरो हेरोइन २४ ग्राम फेला पारी पक्राउ गरेको हो भन्नेसमेत बेहोराको बुझिएका मानिसहरू रमेश लामा, उमेश बल र हेमराज क्षेत्रीले गरी दिएको घटना विवरण कागज।

प्रतिवादीहरू भुवन के.सी. र सागर कार्कीले बरामद लागु औषध खैरो हेरोइन सेवन गर्नका लागि भनी खरिद र ओसारपसार गरी लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा (४)(च) र (छ) को कसुर गरेकोले निजहरूलाई सोही ऐनको दफा १४ (१) (छ) (१) बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको अभियोग मागदाबी।

म र सागर कार्की मेरो फुपू दिदीको घर हेटौँडा सानोपोखरामा मिति २०६८/८/१८ गते आएकोमा वीरगन्ज केडिया आँखा अस्पतालमा मिति २०६८/८/१८ गते सागरको आँखा जँचाउन गएकोमा

मलाई करिब २ वर्ष पहिलादेखि साथीहरूको सङ्गतमा लागु औषध सेवन गर्ने बानी परेको हुँदा उक्त आँखा अस्पताल बाहिर मैले नामथर नचिनेको व्यक्तिसँग भेट भई गफ हुँदा निजले मसँग खान ल्याएको लागु औषध खैरो हेरोइन छ, रु.७,५००।- पर्छ भनेको हुँदा हामी दुवैजना सेवन गर्ने बानी परेको साथी हुँदा दुवैजनाको आधाआधा पैसा मिलाई सेवन गर्न १५ दिनको डोजको लागि भनी लिई एक डोज हामी दुवैजनाले लिई खाई हेटौँडा आउन भनी बसमा चढी आउँदा प्रहरीले चेक जाँच गर्दा बसको सिटमुनि राखेको ठाउँबाट लागु औषध बरामद भएको हो। हामी लागु औषध खाई लड्न अवस्थामा रहेको हुँदा शंका लागी प्रहरीले चेकजाँच गरेको हो। बरामद लागु औषध हामी दुवै जनाले सेवन गर्न ल्याएको हो, बिक्री वितरण गर्न ल्याएको होइन। म लागु औषध सेवन गर्ने भएर उपकार नेपाल सुधार केन्द्र टोखा काठमाडौँमा मिति २०६७/३/६ गतेबाट १०० दिन उपचारको लागि बसेकोसमेत छु। मलाई अभियोग माग दाबीबमोजिम सजाय हुनु पर्ने होइन भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी भुवन के.सी.ले सुरु अदालतमा गरेको बयान।

साथी भुवन के.सी.को फुपूको घर हेटौँडा आउँदा मैले पहिलादेखि आँखा जचाई आएको केडिया आँखा अस्पताल परवानीपुरमा २०६८/८/१८ गते गई आँखा जँचाई बाहिर आउँदा एक जना मधेस मूलका मानिससँग भेट भयो। म तथा भुवन के.सी. ले साथीहरूको सङ्गतमा करिब २ वर्ष अगाडिदेखि लागु औषध सेवन गरी आएको र निज भेट भएका मधेस मुलका मानिसले बरामद भएको लागु औषध रु.७५००।- पर्छ भनेकोले हामी दुवैजनाले बराबर पैसा हाली खरिद गरी १ डोज खाई बस चढी हेटौँडा आउन लाग्दा नशाले लड्न रहेको देखी प्रहरीले चेकजाँच गर्दा हामीले खरिद गरी ल्याएको लागु औषध बसको सिटबाट बरामद गरेको हो। उक्त लागु औषध बिक्री वितरण गर्न ल्याएको होइन। सेवन गर्न ल्याएको हुँदा

अभियोग माग दाबीबमोजिम सजाय पाउनु पर्ने होइन । मैले लागुऔषध सेवन गरेकोमा उपकार नेपाल सुधार केन्द्र टोखा काठमाडौँबाट समेत उपचार गराएको छु भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी सागर कार्कीले सुरु अदालतमा गरेको बयान ।

यी प्रतिवादीहरू सागर कार्की र भुवन के.सी. कसुरदार होइन रहेछन् भन्न सकिने अवस्था हाल विद्यमान नहुँदा पछि थप प्रमाणहरू बुझ्दै जादा ठहरेबमोजिम हुने गरी विशेष अदालत ऐन, २०५९ को दफा ७(ड) बमोजिम पुर्पक्षका लागि थुनामा राख्नु भन्नेसमेत बेहोराको सुरु अदालतबाट भएको आदेश ।

प्रतिवादीहरू दुवैजना लड्न परेको, चेकजाँच गर्दा प्रतिवादी भुवन के.सी.को साथबाट लागु औषध खैरो हेरोइन बरामद भएकोले प्रतिवेदनसाथ निज प्रतिवादीहरू सागर कार्की र भुवन के.सी.लाई पक्राउ गरी पेश गरेको हो भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवेदक प्र.ज. सुरेन्द्र साहले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी भुवन के.सी.ले २/३ वर्ष अगाडिदेखि साथीहरूको सङ्गतमा परी लागु औषध सेवन गरी आएका थिए । निजले आफैँले सेवन गर्न भनी लागु औषध खैरो हेरोइन लिई हिँडेको अवस्थामा पक्राउ परेका हुन् । खरिद बिक्री गर्ने काम गर्दैन् भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी भुवन के.सी. का साक्षी मदन के.सी. ले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादी सागर कार्की २/३ वर्ष अगाडिदेखि लागु औषध सेवन गर्ने गर्दा रहेछन् । अभिभावकले थाहा पाई सुधार केन्द्रमा राखेका थिए । निज लागु औषध सेवन गर्ने मानिस हुन् । बिक्री वितरण, ओसारपसार गर्ने मानिस होइनन् भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी सागर कार्कीको साक्षी मनोज कार्कीले सुरु अदालतमा गरेको बकपत्र ।

प्रतिवादीहरू भुवन के.सी. र सागर कार्कीले अभियोग दाबीअनुसारको कसुर गरेको प्रमाणित हुन आएको देखिँदा निज प्रतिवादीहरूलाई लागु औषध

(नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ४(च)(छ) को कसुरमा सोही ऐनको दफा १४(१)(ड) र (छ) अनुसार जनही क्रमशः सेवनतर्फ १(एक) वर्ष कैद र लागु औषध खरिद सञ्जय र ओसारपसारतर्फ ८ (आठ) वर्ष कैद र रु.२०,०००।- (बीस हजार) जरिवाना हुने ठहर्छ भन्नेसमेत बेहोराको मकवानपुर जिल्ला अदालतबाट मिति २०६८/१२/२१ मा भएको फैसला ।

हामी लागु औषध सेवन गर्ने व्यक्ति भएको र लागु औषध सेवन गरेकै अवस्थामा पक्राउ परेको कुरा प्रतिवेदन, प्रतिवेदकको बकपत्र, हाम्रो बयान र उपकार नेपाल सुधार केन्द्र, टोखाको पत्रबाट स्पष्ट छ । बरामद भएको लागु औषध हामीहरू दुवै जनाको सेवन प्रयोजनको लागि १२/१२ ग्राम हुने गरी ३७५०/३७५० रकम तिरी खरिद गरेका हौं । केबल एक ठाउँबाट किनी आफ्नो घर जान हिँडेको कारणले ओसारपसार भन्न मिल्दैन । लागु औषध हेरोइन सहजै बजारमा पाइने वा नेपालमा उत्पादन हुने वस्तु होइन । हामी काठमाडौँमा घर बसोबास भएका सेवनकर्ताले सजिलै सधैं काठमाडौँमा उक्त चिज नपाउने भएकोले काम विशेषले वीरगन्ज तिर जाँदा उक्त वस्तु फेला पारी सेवन गर्नको लागि न्यून मात्रामा खरिद गरी लिई घरतर्फ जाँदै गरेको अवस्थालाई खरिद बिक्री, ओसारपसारसमेत भनी मान्न मिल्दैन । हामीसँग ३५००/४००० रूपैयाँ हुनु कुनै ठूलो रकम होइन । तसर्थ, हामी सेवनकर्ता मात्र भएको सम्पूर्ण कुरा पुष्टि हुँदाहुँदै सोलाई प्रमाण नलगाई प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३/५४ विपरीत भएको फैसला बदर उल्टी गरी सेवनतर्फ मात्र सजाय गरी न्याय पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादीहरू सागर कार्की र भुवन के.सी.को पुनरावेदन अदालत हेटौँडासमक्षको संयुक्त पुनरावेदन पत्र ।

यसमा बरामद भई आएको लागु औषधको परिमाण, प्रतिवादीहरूले सेवनतर्फसम्म कसुर स्वीकार गरेको अवस्था विद्यमान रहेको सन्दर्भमा

प्रमाण मूल्याङ्कनको दृष्टिकोणबाट सुरुको फैसला विचारणीय देखिँदा मुलुकी ऐन, अ.बं. २०२ नं. तथा पुनरावेदन अदालत नियमावली, २०४८ को नियम ४७ बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाइ नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने पुनरावेदन अदालत हेटौंडाबाट भएको आदेश।

पुनरावेदक / प्रतिवादीहरूले अदालत तथा अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष गरेको बयान, बरामदी मुचुल्कासहितका मिसिल संलग्न सबुद प्रमाणबाट लागु औषध खैरो हेरोइन खरिद गरी ओसारपसार गरी सेवनसमेत गरी लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ४(च)(छ) बमोजिम कसुर गरेको देखिन आएबाट प्रतिवादी भुवन के.सी. र सागर कार्कीलाई लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ४(च) र(छ) को कसुरमा सोही ऐनको दफा १४(१)(ड) र (छ) (१) अनुसार जनही क्रमशः सेवनतर्फ एक वर्ष कैद र लागु औषध खरिद सञ्चय र ओसारपसारसमेत तर्फ ८ (आठ) वर्ष कैद र रु.२०,०००।- (बीस हजार) जरिवानासमेत हुने ठहर्‍याई मकवानपुर जिल्ला अदालतले मिति २०६८/१२/२१ मा गरेको फैसला मनासिब देखिँदा सदर हुने ठहर्छ भन्नेसमेतको पुनरावेदन अदालत हेटौंडाबाट मिति २०६९/१२/६ मा भएको फैसला।

म लागु औषध सेवनकर्ता भएको, प्रहरीले अदालतमा बकपत्र गर्दा लड्डु परेको अवस्थामा पक्राउ परेको कुरा पुष्टि गरी बकपत्र गरेको, उपकार नेपाल सुधार केन्द्र काठमाडौंमा उपचार गरी सुध्न प्रयास गरेको र उक्त केन्द्रबाट पत्राचारसमेत भएको, अदालतमा र अनुसन्धानमा समेत यथार्थ बयान गरी सहयोग गरेकोसमेतका आधारबाट सेवनकर्ता देखिँदादेखिँदै लागु औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा १४(१)(ड) बमोजिम सेवनकर्ता ठहर्‍याई सजाय गरिसकेपछि पुनः एउटै बरामदीबाट दुई कसुर स्थापित गरी ऐ. को दफा १४(१)(छ)(१) बमोजिम न्यूनतम सजाय नगरी उपल्लो हदको सजाय हुने गरी

भएको सुरु अदालतको फैसलालाई नै सदर गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत हेटौंडाको फैसला बदर गरी १४(१)(ड) बमोजिम सजाय होस् भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी सागर कार्कीको मुद्दा दोहर्‍याई हेरिपाउँ भन्ने निवेदनपत्र।

मसमेतका प्रतिवादीहरूले प्रहरीको बयानलाई पूर्ण इन्कार गरी अदालतसमक्ष बयान गरेको अवस्था छ। कसैले कसैउपर पोल गरेको स्थिति पनि छैन। अदालतबाहिरको साबिती प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ९(२) विपरीत रहेको छ। घटनास्थल तथा बरामदी मुचुल्कामा सही गर्ने लक्ष्मण गोले, राकेश श्रेष्ठ र रामबहादुर खत्रीलाई बुझिएको छैन। प्रतिवेदक प्रहरीले प्रतिवादीहरू लागु औषध सेवन गरी लड्डु परेको अवस्थामा पक्राउ परेको भनी लेखाएको कुरालाई प्रमाणमा लिइएको छैन। लागु औषध मबाट बरामद भएको नभई बसको सिटमुनिबाट बरामद भएको अवस्थासमेतबाट मउपरको लागु औषधको अभियोग पुष्टि हुन नसक्ने हुँदा पुनरावेदन अदालतबाट लागु औषध ओसारपसारमा समेत सजाय गरेको फैसला बदर गरी इन्साफ पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्रतिवादी भुवन के.सी. को मुद्दा दोहर्‍याई हेरिपाउँ भन्ने निवेदनपत्र।

निवेदकहरूले मौकामा बयान गर्दा साथीले वीरगन्जमा सस्तोमा पाइन्छ भनेअनुसार सेवन प्रयोजनका लागि सस्तोमा लागु औषध खरिद गर्न गएको र पहिलो पटक कारोबार गरेको भनी ओसारपसार गरेको भन्नेसम्म उल्लेख भएको अवस्थामा सेवनसम्मको लागि प्रतिवादीहरूले खरिद र ओसारपसार गरेको देखियो। प्रतिवादीहरू परवानीपुर पर्सासम्म पुगेर लागु औषध ओसारपसार गरेको, निजहरूसँग यी प्रहरीको कसरी सम्पर्क भयो त्यसलाई खुलाउन नसकेकोले लागु औषध कारोबारीसँग प्रतिवादीहरूको गोप्य सञ्जाल रहेछ भन्ने अनुमान गर्न सकिन्छ भन्ने बेहोरा उल्लेख भई सुरुले प्रतिवादीहरूलाई कैद वर्ष ८ गरेको हकमा दुर्व्यसनमा परेकाहरूले लागु औषध खोज्दै वीरगन्ज

जानु अस्वाभाविक नभएकोले पक्राउ पर्दासमेत लडिएका प्रतिवादीहरू सो खरिद गर्न परवानीपुर गएको कारणबाट मात्रै कारोबारीसँग गोप्य सन्जाल रहेको अनुमान गर्नु कानूनबमोजिमको अनुमानभित्र पर्ने देखिँदैन । अपराधको मात्राअनुसार सजाय तोक्नुपर्ने कुरा लागु औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ को दफा १४ मा उल्लेख भई कानूनले नै सो कुरालाई बाध्यात्मक बनाएकोमा ठोस प्रमाणबाट गोप्य सञ्जालसँग प्रतिवादीहरूको सम्पर्क रहेको कुरा पुष्टि हुन नसकेको यस्तो गोप्य सञ्जालरहितको ओसारपसारमा भएको ८(आठ) वर्षको कैद सजाय दफा १४ मा उल्लिखित अपराधको मात्रासँग नमिलेको र लागु औषध नियन्त्रण ऐन, २०३३ ले दण्ड मात्र होइन कुलतमा परेका दुर्व्यसनीको सुधार गर्ने उद्देश्यसमेत लिएको कुरा दफा १४(१)(ड)(ज) र १९ बाट समेत स्पष्ट भएकोले ती कानूनहरूको त्रुटि गरी सुरुबाट भएको फैसलामा न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा १२(१) (क) (ख) को अवस्था विद्यमान देखिँदा निस्सा प्रदान गरिदिएको छ भन्ने यस अदालतबाट मिति २०७१।०७।२८ मा भएको आदेश ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदकहरूको तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान् अधिवक्ता श्री शोभित अकेला बानियाँ, प्रतिवादी सागर कार्कीतर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री प्रेमबहादुर खड्का, प्रतिवादी भुवन के.सी. तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री गोविन्द शर्मा बन्दी, श्री विश्वेश्वरप्रसाद गौतम र श्री रक्षा बस्यालले प्रतिवादीहरूबाट बरामद भएको लागु औषध सेवनको लागि खरिद गरी ल्याएको भन्ने कुरा निजहरूले मौका तथा अदालतमा बयान गर्दा उल्लेख गरेको देखिन्छ । निजहरू लागु औषधको दुर्व्यसनी रहेको भन्ने कुरा नसाले लड्न परेको अवस्थामा पक्राउ परेबाट पनि पुष्टि भएको छ । निजहरूले लागु औषध

खरिद सञ्चय र ओसारपसार गरेको भन्ने कुरा मिसिल संलग्न कागज प्रमाणबाट प्रमाणित नभएको अवस्थामा ओसारपसारतर्फ पनि सजाय गर्ने गरेको पुनरावेदन अदालतको फैसला त्रुटिपूर्ण हुँदा उल्टी गरी सेवनतर्फ मात्र सजाय हुनु पर्दछ भनी बहस गर्नुभयो । प्रत्यर्थी नेपाल सरकारको तर्फबाट महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री सुरेन्द्रबहादुर थापाले प्रतिवादीहरूको सँगसाथबाट बरामद भएको लागु औषध खैरो हेरोइनको परिमाणसमेतको आधारमा निज प्रतिवादीहरूलाई लागु औषध खरिद, सञ्चय र ओसारपसारतर्फ समेत सजाय गर्ने गरेको सुरुको फैसला सदर गरी भएको पुनरावेदन अदालतको फैसला मनासिब नै हुँदा सदर हुनुपर्दछ भनी गर्नुभएको बहस सुनियो ।

प्रस्तुत मुद्दामा प्रतिवादीहरू भुवन के.सी. र सागर कार्कीले बरामद लागु औषध खैरो हेरोइन सेवन गर्नका लागि भनी खरिद र ओसारपसार गरी लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा (४)(च) र (छ) को कसुर गरेकोले निजहरूलाई सोही ऐनको दफा १४ (१) को (छ) को (१) बमोजिम सजाय गरिपाउँ भन्नेसमेतको अभियोग मागदाबी रहेकोमा प्रतिवादीहरूलाई लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ४(च),(छ) को कसुरमा सोही ऐनको दफा १४(१)(ड) र (छ) अनुसार जनही सेवनतर्फ १(एक) वर्ष कैद र लागु औषध खरिद, सञ्चय र ओसारपसारतर्फ ८ (आठ) वर्ष कैद र रु.२०,०००।- (बीस हजार) जरिवाना हुने ठहर्‍याई भएको सुरु फैसला सदर गरी भएको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसलाउपर चित्त नबुझी प्रतिवादीद्वयको पुनरावेदन पर्न आएको देखियो ।

अब यसमा पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला मिलेको छ, छैन ? प्रतिवादीहरूको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो, होइन ? भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णय गर्नुपर्ने देखियो ।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदक

प्रतिवादी सागर कार्की र भुवन के.सी.ले मौकामा बयान गर्दा हामी दुवैजना लागु औषध खरिद गर्न काठमाडौँबाट वीरगन्ज गई दुवै जनाले आधाआधा रकम हाली वीरगन्ज केडिया आँखा अस्पतालनजिक गई नरेश भन्ने व्यक्तिसँग बरामद भएको लागु औषध खैरो हेरोइन २४ ग्राम खरिद गरी बसमा चढी काठमाडौँतर्फ आउँदै गर्दा चुरियामाईस्थित सडकमा आइपुगेपछि प्रहरीहरू आई दुवै जनाको शरीर चेकजाँच एवम् खानतलासी गर्दा भुवन के.सी.ले लगाएको पेन्टको खलतीबाट लागु औषध फेला पारी दुवै जनालाई प्रहरीले पक्राउ गरेको हो भन्दै उक्त बरामद लागु औषध हामी दुवै जना आफैँले सेवन गर्नको लागि ल्याएको हो भनी बयान गरेको देखियो । अदालतमा बयान गर्दा करिब २ वर्ष अगाडिदेखि लागु औषध सेवन गरी आएको हुँदा दुवै जनाको बराबर पैसा हाली सेवन गर्न खरिद गरी एक डोज खाई हेटौँडा आउनलाग्दा प्रहरीले चेकजाँच गर्दा हामीले सेवन गर्न खरिद गरी ल्याएको लागु औषध बसको सिटबाट बरामद गरेको हो भनी लेखाएको पाइयो । प्रतिवादी भुवन के.सी.को पाइन्टको अगाडिको दायौँ बगलीबाट लागु औषध खैरो हेरोइन २४ ग्राम बरामद गरेको भन्ने बरामदी मुचुल्का देखिन्छ । बरामद भएको उक्त लागु औषध "हेरोइन" रहेको भन्ने परीक्षण प्रतिवेदनबाट पुष्टि भएको छ । प्रतिवेदक प्र.ज. सुरेन्द्र साहले अदालतमा उपस्थित भई बकपत्र गर्दा, चुरियामाई स्थित रातोमाटे प्रहरी चौकीमा डिट्टी रहेको अवस्थामा मिति २०६८/८/१८ गते राति अं.११ बजेको समयमा बस चढी आएका प्रतिवादीहरूलाई शंका लागी चेक जाँच गर्दा प्रतिवादी भुवन के.सी.को साथबाट लागु औषध खैरो हेरोइन बरामद भएको र दुवैजना प्रतिवादीहरू लड्न परेको अवस्थामा रहेकोले निज प्रतिवादीहरूलाई पक्राउ गरेको हो भनी उल्लेख गरेको देखिन्छ । प्रतिवादीहरूले लागु औषध कुलतको उपचार नेपाल सुधार केन्द्र, टोखामा गराएको भन्ने मिसिल संलग्न पत्रबाट देखिएको

छ । प्रतिवादीहरू लागु औषधका नियमित सेवनकर्ता रहेको भन्ने कुरामा विवाद पनि देखिँदैन ।

३. लागु औषधका दुर्व्यसनी रहेका प्रतिवादीहरू मिली सस्तो मूल्यमा खरिद गर्न काठमाडौँबाट वीरगन्ज गई दुवैले बराबर पैसा हाली २४ ग्राम खैरो हेरोइन खरिद गरी काठमाडौँ ल्याउँदै गर्दा लागु औषध बरामद गरी प्रतिवादी दुवैजना पक्राउ परेको देखियो । पुनरावेदकहरू दुवैजनाले लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ ले निषेध गरेको लागु औषध सेवनको कसुर गरेको कुरा प्रमाणहरूबाट पुष्टि भएको र पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले सेवनसम्मको कसुर स्वीकार गरी त्यसतर्फ पुनरावेदन जिकिर नै नगरेको समेतबाट पनि पुनरावेदन अदालतले प्रतिवादीहरूलाई सेवनको कसुरमा लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १४(१)(ड) बमोजिम १(एक) वर्ष कैद सजाय गरेको फैसला सो हदसम्म मनासिब देखियो ।

४. आफूहरू लागु औषधको सेवनकर्ता भएकोले निजी सेवनका लागि ल्याएको हुँदा ओसारपसारतर्फको सजाय गरेको नमिलेको भन्ने पुनरावेदन जिकिरतर्फ विचार गर्दा प्रतिवादीहरूले अधिकारप्राप्त अधिकारीसमक्ष र अदालतमा गरेको बयानमा सेवनमा साबित भई बिक्री वितरणतर्फको कसुरमा इन्कार रहेको पाइयो । प्रतिवेदक प्रहरीले पनि यी प्रतिवादीहरू बिक्री वितरणको कसुरमा संलग्न थिए भनी तथ्ययुक्त आधार खुलाई बकपत्र गरेको देखिएन । लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ४ को खण्ड (च) र (छ) को कसुर गरेको भनी प्रतिवादीहरूउपर दाबी लिएको देखिन्छ । उक्त खण्डहरूमध्ये खण्ड (च) ले लागु औषध खरिद गर्ने, सञ्चय गर्ने राख्ने वा ओसारपसार गर्ने कार्य निषेध गरेको देखिन्छ । खरिद बिक्रीतर्फको कसुर कायम हुन सो कुरा स्वतन्त्र प्रमाणबाट स्थापित हुनुपर्ने हुन्छ । लागु औषधको सेवन तथा ओसारपसार एउटै अपराध नभई भिन्न प्रकृतिका अपराध हुन् । सेवन गर्ने गरेको

तथ्य स्थापित भएको भन्ने आधारमा ओसारपसार, बिक्री वितरणको कसुर स्थापित हुने होइन। व्यापारिक कारोबार प्रकृतिको बिक्री वितरणको उद्देश्य प्रमाणित हुन आवश्यक हुन्छ। त्यसप्रकारको कारोबारको स्थिति प्रस्तुत मुद्दाका सन्दर्भमा देखिएन।

५. पुनरावेदक प्रतिवादीहरूले लागु औषधको कारोबार गर्ने उद्देश्यबाट बरामद भएको लागु औषध खरिद गरी राखेको भन्ने देखिँदैन। बरामद भएको लागु औषध सेवन गर्नको लागि सामान्य मूल्यमा खरिद गरेको देखिन्छ। प्रतिवादीहरू लागु औषधका नियमित सेवनकर्ता रहेको भन्ने कुरा उपकार नेपाल सुधार केन्द्र, टोखामा उपचार गराएको भन्ने मिसिल संलग्न २०६८/१/५ को जो जसलाई सम्बन्ध छ भन्ने बेहोराको पत्रबाट देखिन्छ। बरामद भएको लागु औषध सेवन प्रयोजनकै लागि राखेको भन्ने कुरा पुनरावेदकहरू लागु औषध सेवन गरी लड्न परेकै अवस्थामा पक्राउ परेका र सोही अवस्थामा लागु औषध बरामद भएबाट समेत पुष्टि हुन्छ। प्रतिवादी भुवन के.सी.का साक्षी मदन के.सी.ले प्रतिवादीले लागु औषध खरिद बिक्री गर्ने काम गर्दैनन् सेवन चाहिँ गर्ने गरेको थाहा छ भनी तथा प्रतिवादी सागर कार्कीका साक्षी मनोज कार्कीले पनि निजको हकमा सोही बेहोरा मिलानको बकपत्र गरेका छन्। लागु औषधको दुर्व्यसनी प्रतिवादीहरूले निषेधित लागु औषध कारोबार गर्ने उद्देश्यबाट खरिद गरी ल्याएको भन्ने तथ्य प्रमाणित नभएकोले यी प्रतिवादीहरूको हकमा लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १४ को उपदफा (१) (छ) (१) मा उल्लेख भएअनुसारको कसुर कायम हुने देखिएन।

६. विधायिकाबाट सेवन र ओसारपसार बीचको कसुरमा पृथक सजायको व्यवस्था गरको छ। सेवनतर्फको कसुर भएको आधारमा स्वतः खरिद बिक्रीतर्फको कसुर कायम हुँदैन। यसका लागि अभियोजन पक्षले प्रमाणद्वारा पुष्टि गर्नु पर्दछ। अभियोजन पक्षले प्रतिवादीमाथि लगाएको आरोप

शङ्कारहित तवरले प्रमाणित हुन नसकेमा त्यसको लाभ अभियुक्तले पाउँदछ। प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदक प्रतिवादीको साथबाट बरामद भएको लागु औषध बिक्री वितरणको लागि ओसारपसार, सञ्चय गरेको तथ्य प्रमाणबाट पुष्टि भएको देखिँदैन। प्रतिवादीले अधिकारप्राप्त अधिकारी तथा अदालतमा बयान गर्दा बरामद भएको लागु औषध बिक्री वितरण, सञ्चय, ओसारपसार प्रयोजनका लागि ल्याएको होइन, कुलतको बानी परेकोले सेवन गर्नका लागि खरिद गरी ल्याएको हो भनी जिकिर गरेको देखिन्छ। सेवन गर्नका लागि पनि कुनै न कुनै मूल्य चुकाई खरिद गर्नुपर्ने, एक ठाउँबाट अर्को ठाउँसम्म लैजानुपर्ने र सेवनका लागि आफ्नो साथमा राख्नुपर्ने कुरा स्वाभाविक हुन्छ। यसलाई नितान्त प्राविधिक अर्थमा हेरी संकुचित अर्थमा ग्रहण गर्नु उचित हुँदैन। व्यापारिक कारोबार प्रकृतिको खरिद, सञ्चय वा ओसारपसार भएको अवस्था देखिएमा खरिद बिक्रीतर्फको कसुर कायम हुन सक्दछ। त्यसप्रकारको स्थिति नदेखिएसम्म केवल सेवन प्रयोजनका लागि केही लागु औषध खरिद गरी एक ठाउँबाट अर्को ठाउँमा गएको कार्यलाई लागु औषध खरिद बिक्री, ओसारपसार, सञ्चय गरेको भनी कसुर ठहर गर्नु मनासिब हुँदैन।

७. तसर्थ माथि विवेचित आधार र प्रमाणहरूबाट प्रतिवादीहरू सागर कार्की र भुवन के.सी. लाई लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा ४ (च) को कसुर कायम गरी सोही ऐनको दफा १४(१) (छ)(१) बमोजिम ८ (आठ) वर्ष कैद र रु.२०,०००।- (बीस हजार) जरिवाना गर्ने ठहर गरेको हदसम्म पुनरावेदन अदालत हेटौंडाको मिति २०६९/१२/६ को फैसला मिलेको नदेखिँदा सो हदसम्म उल्टी भई दफा १४(१)(छ)(१) तर्फको अभियोगदाबीबाट प्रतिवादीहरूले सफाई पाउने ठहर्छ। सेवनतर्फ लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १४ (१) (ड) बमोजिम प्रतिवादीहरूलाई १ (एक) वर्ष कैद सजाय

गरेको हदसम्म पुनरावेदन अदालत हेटौंडाबाट भएको फैसला मनासिब देखिँदा सो हदसम्म सदर हुन्छ। अरु तपसिलबमोजिम गर्नु।

तपसिल

माथि इन्साफ खण्डमा लेखिएबमोजिम प्रतिवादीहरू सागर कार्की र भुवन के.सी. लाई लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १४(१)(छ)(१) बमोजिम जनही ८ (आठ) वर्ष कैद र रु.२०,०००।- जरिवाना गर्ने गरी भएको हदसम्म पुनरावेदन अदालत हेटौंडाको फैसला उल्टी भई दफा १४ को (१)(छ) (१) तर्फको अभियोग दाबी पुग्न नसक्ने ठहरेको हुँदा निजहरूको नाममा कायम रहेको कैद वर्ष ८ (आठ) र रु.२०,०००।- जरिवानाको लगत कट्टा गरिदिनु भनी सुरु मकवानपुर जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई दिनु ----- १ प्रतिवादीहरू सागर कार्की र भुवन के.सी. लाई लागु औषध (नियन्त्रण) ऐन, २०३३ को दफा १४(१) (ड) बमोजिम १ (एक) वर्ष कैद सजाय गर्ने गरी भएको पुनरावेदन अदालत हेटौंडाको फैसला सदर हुने ठहरेको र उक्त कैद अवधि भुक्तान भइसकेकोले हाल थुनामा रहेका प्रतिवादीहरूलाई तत्कालै थुनामुक्त गरिदिनु भनी मकवानपुर जिल्ला अदालतमा लेखी पठाई सकिएकोले अब थप केही गरिरहनु परेन ----- २ प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु ----- ३

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. सपना प्रधान मल्ल

इजलास अधिकृत: जगदीशप्रसाद भट्ट

इति संवत् २०७४ साल आषाढ २६ गते २ शुभम्।

निर्णय नं. १०२०३

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास

माननीय न्यायाधीश डा. श्री आनन्दमोहन भट्टराई

माननीय न्यायाधीश श्री अनिलकुमार सिन्हा

आदेश मिति : २०७४।७।३०

०७२-WO-०७९१

विषय: परमादेश

निवेदक : कपिलवस्तु जिल्ला बाँसखोर गा.वि.स.
वडा नं. ६ बस्ने श्री जिलाजीत चमारको छोरा
रक्षाराम हरिजन (चमार)

विरुद्ध

विपक्षी : गृह मन्त्रालय, सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

- विपद् व्यवस्थापन संघ, प्रदेश र स्थानीय तहसमेतको साझा सूचीमा परेको कारण भूकम्प, बाढी, पहिरो जस्ता प्राकृतिक विपद् वा आगलागी जस्ता गैरप्राकृतिक विपद् नै संघ, प्रदेश र स्थानीय तहसमेतले उच्च प्राथमिकताका साथ समयन्वयात्मक रूपले जिम्मेवारी वहन गर्नुपर्ने।
- विपद्सम्बन्धी पूर्वतयारीभित्र जोखिम न्यूनीकरण, पूर्वसूचना, विपद्को समाधानसमेत पर्ने हुँदा बस्ती विकास, शिक्षा, स्वास्थ्य र वातावरणसम्बन्धी पूर्वाधारहरूको निर्माणमा समेत विपद् व्यवस्थापनलाई मध्यनजर गर्नुपर्ने कुरा संविधानको शब्द र मर्मअनुरूप हुने देखिने।

(प्रकरण नं. ९)

निवेदकका तर्फबाट :

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री
विश्वराज कोइराला

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको संविधान
- दैवी प्रकोप उद्धार ऐन, २०३९
- स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५
- भवन ऐन, २०५५
- स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४
- विपद् जोखिम न्यूनीकरण व्यवस्थापन ऐन, २०७४

आदेश

न्या.डा. आनन्दमोहन भट्टराई : नेपालको संविधानको धारा ४६ तथा १३३(२) र (३) बमोजिम यस अदालतको अधिकारक्षेत्र पर्ने भई दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको तथ्य र आदेश यसप्रकार रहेको छ:

म रिट निवेदक मधेसी दलित समुदायको सचेत नेपाली नागरिक हुँ। मैले आर्थिक तथा सामाजिक रूपले पछाडि परेको अल्पसंख्यक तथा सीमान्तकृत समुदायको हकहितको लागि आवाजसमेत उठाउँदै आएको छु। मिति २०७२/१२/२६ गते जिल्ला कपिलवस्तु कुशहवा गा.वि.स. वडा नं. ४ र ५ मा आगो लागेर ११८ घर, गोठलगायत सम्पूर्ण सामानहरू जलेर नष्ट भएको छ। खर-फुसका घर भएको विपन्न बस्तीमा लागेको आगो चाँडै फैलिँदा घरमा रहेका नगद जिन्सी केही पनि बच्न सकेको छैन। आगलागीले ११८ वटा घरहरू जलेर नष्ट भएको छ। जसमा ४१ वटा घर दलित समुदायको मात्रै रहेको छ। अति विपन्न दलित परिवारको घर, गोठ जलेर नष्ट भएपछि उनीहरूलाई खान बस्न समस्या परेको छ। त्यसैगरी रौतहट, सप्तरी, सुनसरीलगायतका जिल्लाहरूमा पनि आगलागीबाट

धेरै विपन्न नेपाली जनता घरबारविहीन भएका छन्। राज्यका निकायले तथ्याङ्क सङ्कलनबाहेक कुनै किसिमको राहतको व्यवस्था गरेको छैन। तसर्थ, नागरिकको बाँच्न पाउनेलगायतका संविधान प्रदत्त मौलिक हकमा आघात परेको छ।

प्रधानमन्त्री दैवी प्रकोप उद्धार कोष सञ्चालन नियमावली, २०६३ को नियम ४ मा दैवी प्रकोपबाट असर परेको वा पर्न सक्ने व्यक्तिको उद्धार र सम्पत्तिको संरक्षण गर्ने, दैवी प्रकोपबाट पीडित व्यक्तिको तत्कालीन राहतका लागि अस्थायी शिविर खडा गर्ने, पीडित व्यक्तिको भरण पोषण तथा जीवन निर्वाहका लागि तत्काल आवश्यक पर्ने खाद्यान्न, लत्ता कपडा, औषधी, शैक्षिक सामग्री जस्ता अत्यावश्यक वस्तु खरिद गर्ने, दैवी प्रकोपबाट पीडित व्यक्तिको अस्थायी रूपमा आश्रयस्थल बनाउने वा पुनर्स्थापना गर्ने, दैवी प्रकोपबाट पीडित व्यक्तिको आवासीय घर वा निजको पेसासँग सम्बन्धित औजार, वर्कसप मर्मतका लागि आर्थिक सहायता प्रदान गर्नेलगायतको कार्य गर्ने प्रावधान रहेको छ। तर प्रधानमन्त्री दैवी प्रकोप उद्धार कोष तथा मातहतका निकायहरूले अहिलेसम्म कुनै किसिमको राहतको व्यवस्था गरेको छैन। यसरी अग्निपीडित विपन्न परिवारको सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हकको सुनिश्चितताको लागि तत्काल आवास, खाद्यान्नको व्यवस्था मिलाउनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेश जारी गरिपाउँ। साथै प्रस्तुत रिट निवेदनको विषयवस्तुबाट विपन्न नेपाली नागरिकको बाँच्न पाउने हकमा आघात पर्नुको साथै मौलिक हक एवं संवैधानिक हकमा गम्भीर आघात पर्न गएकोले अस्थायी आवास तथा खाद्यान्नको अन्तरिम राहत तत्काल उपलब्ध गराउनु भनी विपक्षीको नाममा अन्तरिम आदेशसमेत जारी पाउँ भन्ने रिट निवेदन।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? आदेश जारी हुन नपर्ने भए आधार र कारणसमेत खुलाई

यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र विपक्षी नं. १, ३ र ४ का हकमा महान्यायाधिवक्ता कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी यो आदेश र निवेदनको प्रतिलिपिसमेत साथै राखी म्याद सूचना पठाई म्यादभित्र लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु । विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयबाट लिखित जवाफ माग गरिरहनु परेन भन्ने मिति २०७३/०१/५ को यस अदालतको आदेश ।

निवेदन जिकिर सम्बन्धमा नेपाल सरकार आगलागी वा दैवी प्रकोपबाट प्रभावित हुन पुगेका नागरिकहरूलाई स्रोत र साधनले भ्याएसम्म खाद्यान्नलगायतका अत्यावश्यकिय सेवा उपलब्ध गराउने कुरामा क्रियाशील रहेको छ । दैवी प्रकोपबाट सर्वसाधारण जनताको जिउ, धन तथा सार्वजनिक सम्पत्तिको सुरक्षा गर्नको लागि जारी भएको दैवी प्रकोप उद्धार ऐन, २०३९ बमोजिम नेपाल सरकारका सम्बन्धित निकायहरूले दैवी प्रकोप पीडितहरूको उद्धार, उपचार तथा उनीहरूलाई राहत प्रदान तथा पुनर्स्थापना गर्न आवश्यक कार्यहरू गरिरहेको अवस्था छ । दैवी प्रकोप व्यवस्थापनको कार्यलाई प्रभावकारी बनाउन केन्द्रको अतिरिक्त जिल्ला तहमा समेत जिल्ला दैवी प्रकोप व्यवस्थापन उद्धार समिति रहने व्यवस्था भई दैवी प्रकोपबाट भएको क्षतिको विवरण तयार गरी पीडितलाई उद्धार तथा पुनर्स्थापनाको लागि आवश्यक पर्ने स्रोत तथा साधनको बन्दोबस्त मिलाउनेसमेतको प्रावधान रहेको छ । रिट निवेदकले उठाएको कपिलवस्तु जिल्लाको कुशहवा गा.वि.स. वडा नं. ४ र ५ मा आगोलागी भएको क्षति तथा तत्सम्बन्धमा नेपाल सरकारअन्तर्गत जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिलगायत सम्बन्धित निकायहरूबाट भएका प्रयासको विषयका सम्बन्धमा गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफबाट प्रस्ट हुने हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को

कार्यालय एवम प्रधानमन्त्री दैवी प्रकोप उद्धार कोषको तर्फबाट पेस हुन आएको लिखित जवाफ ।

प्रकोप पीडित उद्धार र राहतसम्बन्धी मापदण्ड, २०६४ को नं. २ मा आपतकालीन उद्धार तथा राहत वितरणसम्बन्धी व्यवस्था रहेको छ । सो मापदण्डको नं. २(ख) मा प्रकोपबाट घर नष्ट भएका वा खाद्यान्न बाली तथा जग्गा जमिनसमेत नोक्सानी भई तत्काल गुजाराका लागि खाद्यान्नसमेत नभएका वा दुवै अवस्थाका पीडित परिवारलाई तत्काल आवश्यक व्यवस्थाको लागि रु.५०००/- सम्म प्रतिपरिवार राहत सहयोग उपलब्ध गराउने व्यवस्था रहेको छ । उक्त मापदण्डमा घटनामा परी, खाद्यान्न लत्ताकपडालगायत घर पूर्ण रूपमा नष्ट भएका वा पूर्ण नष्ट नभए तापनि सम्भावित खतराबाट जोगिन अन्यत्र सार्नुपर्ने वा विस्थापित भई सुरक्षित स्थानमा नयाँ आश्रयस्थल निर्माण गरी व्यवस्था गर्नुपर्ने अवस्थाका परिवारलाई प्रति परिवार रु.२०,०००/- सम्म आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराउने व्यवस्थासमेत रहेको छ । सो सन्दर्भमा जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिमा आवश्यक प्रक्रिया पूरा गरी निवेदन पेस गरेमा सो समितिबाट राहत वितरणका लागि आवश्यक कारबाही हुने नै हुन्छ । विपक्षी निवेदकले जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिमार्फत राहत पाउने व्यवस्था भएको अवस्थामा यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाई दायर गरेको रिट निवेदन बदर भागी रहेको छ । साथै मन्त्रालयको के कस्तो काम कारबाहीबाट विपक्षीको संवैधानिक हक हनन हुन गएको हो, सो सम्बन्धमा रिट निवेदनमा केही बेहोरासमेत उल्लेख नगरेको देखिँदा विपक्षीको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भनी नेपाल सरकार गृह मन्त्रालयको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकतर्फबाट बहसको लागि कोही पनि उपस्थित हुनुभएन । विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट

उपस्थित महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री विश्वराज कोइरालाले दैवी प्रकोपबाट पीडित नागरिकहरूलाई राज्यको स्रोत साधनले भ्याएसम्म खाद्यान्नलगायत अत्यावश्यकिय सेवा सरकारले उपलब्ध गराउँदै आएको अवस्था छ । दैवी प्रकोप पीडितलाई राहत तथा पुनर्स्थापना गराउने अभिप्रायले आपत्कालीन उद्धार तथा राहत वितरणसम्बन्धी कार्यको लागि प्रकोप पीडित उद्धार तथा राहतसम्बन्धी मापदण्ड, २०६४ निर्माण भई कार्यान्वयनमा रहेको छ । प्रकोपबाट पीडितले आवश्यक प्रक्रिया पूरा गरी जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिमा निवेदन पेस गरेको अवस्थामा रु.२०,०००।- सम्म आर्थिक सहयोग उपलब्ध गराउने व्यवस्थासमेत रहेकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुनपर्दछ भनी बहस गर्नुभयो ।

विद्वान् सहन्यायाधिवक्ताले गर्नुभएको बहससमेत सुनी मिसिल अध्ययन गरी निर्णयतर्फ विचार गर्दा निवेदन मागबमोजिम रिट जारी हुनुपर्ने हो वा होइन सो सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

२. यसमा प्रस्तुत रिट निवेदन नेपालको संविधानको धारा १३३(२) अन्तर्गत सार्वजनिक हक र सरोकारको विषय भनी यस अदालतमा दर्ता भएको पाइयो । निवेदन दर्ता भएपछि निवेदकको तर्फबाट स्वयं रक्षाराम हरिजन तारिखमा रहेकोमा निजले मिति २०७३।५।८ गतेको तारिख गुजारी बसेको देखियो । तर निवेदनको विषयवस्तु हेर्दा मिति २०७२।१२।२६ गते कपिलवस्तु जिल्लाको कुशहवा गाउँ विकास समिति वडा नं. ४ र ५ मा भएको आगलागीबाट ११८ घर गोठसहित सम्पूर्ण सम्पत्ति जलेर नष्ट भएको कुरा उठाउँदै पीडित व्यक्ति र समुदायको संविधानद्वारा प्रत्याभूत आवास, सम्पत्ति, खाद्यान्नसम्बन्धी हकहरूको संरक्षण र प्रचलन हुनुपर्ने भनी माग रहेको देखियो । यस्तो विषयलाई सार्वजनिक हक र सरोकारको विषय मान्नु पर्ने देखिँदा यो धारा १३३(२)

को क्षेत्राधिकार आकर्षित हुने देखिन आयो । यस्तो विषयमा निवेदकको हैसियत सूचनाकर्ताको सम्म हुने हुँदा तारिख गुजारेको वा निवेदकतर्फबाट बहसमा कोही उपस्थित भएन भन्ने कुराले संविधान प्रदत्त आफ्नो जिम्मेवारीबाट अदालत पन्छिन मिल्ने देखिएन ।

३. निवेदन र लिखित जवाफको बेहोरा हेर्दा निवेदनमा कपिलवस्तु जिल्लाको कुशहवा गाउँ विकास समिति वडा नं. ४ र ५ मा मिति २०७२।१२।२६ मा आगलागीबाट ११८ घर गोठ जलेर नष्ट भएको सोमध्ये ४१ घर दलित समुदायको रहेको कुरा उठाइएको छ । त्यस्तैगरी तराईका रौतहट, सप्तरी, सुनसरीलगायतका जिल्लाहरूमा भएको आगलागीबाट विपन्न वर्गका व्यक्तिहरू घरबारविहीन हुन पुगेको जिकिर पनि गरिएको छ । विपक्षीहरूको लिखित जवाफ हेर्दा आगलागीको तथ्यलाई अस्वीकार गरिएको छैन । तर उक्त आगलागीबाट प्रभावित व्यक्तिहरूका उद्धार तथा पुनर्स्थापनाको सन्दर्भमा के कस्तो कार्य गरियो भन्ने स्पष्ट जवाफ विपक्षीहरूबाट आउन सकेको छैन । प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को लिखित जवाफमा सोबारेमा गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफबाट स्पष्ट हुने छ भने उल्लेख गरिएको पाइन्छ भने गृह मन्त्रालयको लिखित जवाफ हेर्दा आपत्कालीन उद्धार तथा राहत वितरणको कार्य प्रकोप पीडित उद्धार र राहतसम्बन्धी मापदण्ड, २०६४ अन्तर्गत प्रदान गरिने आर्थिक सहायता यो यति रकम प्रदान गरिन सक्छ भनी उल्लेख गर्दै यस सन्दर्भमा “जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिमा आवश्यक प्रक्रिया पूरा गरी निवेदन पेस गरेमा सो समितिबाट राहत वितरणका लागि आवश्यक कारबाही हुने नै हुन्छ । विपक्षी निवेदकले जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिमाफत राहत पाउने व्यवस्था छ” भन्ने जिकिर लिएको पाइन्छ । यसरी आगलागी पीडितले यथार्थमा के पाए भन्नेबारेमा स्पष्ट कुरा नखुलाई प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयले गृहमन्त्रालयलाई र गृहमन्त्रालयले जिल्ला

दैवी प्रकोप उद्धार समितिलाई देखाउँदै आफू पन्छिएको देखियो। आगलागीबाट ११८ वटा घर गोठ र लत्ता कपडा अनाज आदि जलेर नष्ट हुनु सामान्य घटना होइन। तर यति ठूलो विपत्ती बारेमा गृह मन्त्रालयसँग तथ्याङ्क नहुनु र उद्धार तथा राहतमा के प्रदान गरियो भन्न नसक्नुलाई जिम्मेवारीपूर्ण जवाफ मान्न सकिएन।

४. आगलागी घटनाबारे रिट निवेदनमा ११८ घरमध्ये ४१ घर दलित समुदायको रहेको भन्ने पनि उल्लेख गरिएको छ। यो संख्या आगलागीबाट भएको क्षतिको ३४.७४ प्रतिशत हुन आउँछ। जबकि राष्ट्रिय तथ्याङ्क विभागले गरेको सर्भेक्षणअनुसार मुलुकभर नै दलित समुदायको जनसंख्या १३.८ प्रतिशत मात्र छ। यसको सोझो अर्थ प्रभावित व्यक्तिमा दलित, विपन्न, महिला आदि उपेक्षित वर्गको अनुपात असन्तुलित रूपमा बढी रहेछ भन्ने हुन्छ। यो यथार्थ अन्य प्राकृतिक वा गैरप्राकृतिक विपत्तीमा पनि देखा पर्छ। यो स्थितिले हाम्रो समाजमा रहेको संरचनागत विभेद, विभेदप्रतिको उदासीनता र संरक्षणको खाँचोलाई एकै पटक उजागर गर्दछ।

५. कुनैपनि विपत्तीले वस्तुतः उपेक्षित वर्गलाई नै बढी सताउँछ। उनीहरू नै खरले छाएका, टाटीले बारेका अस्थायी प्रकृतिका आगोले एकै लप्कामा भस्म बनाउने वा बाढीको पहिलो भेलले नै बगाउने वा हावा हुरीको हुन्डरीले उडाउने झोपडीमा बस्दछन्। यथेष्ट सरसफाइ र सफा पानीको अभाव हुँदा प्रत्येक महामारीको पहिलो सिकार पनि उनीहरू नै हुन्छन्। तर राहत वितरण, पुनर्स्थापना र पुनरुद्धारको कुरामा भने उनीहरू सधैं पछि पर्छन्। केन्द्रीय तथ्याङ्क पद्धतिमा मात्र होइन सरकारी संयन्त्रको नजरमा पनि उनीहरूमा अक्सर नपर्ने अवस्था रहन्छ। यहाँ उल्लिखित घटनाक्रम र लिखित जवाफले पनि यही संरचनागत विभेद र उदासीनतालाई इङ्गित गर्छ। यो परिस्थिति, दृष्टिकोण र संवेदनहीनताको

अन्त्य गर्नु वर्तमान संविधानको अभिष्ट हुँदा संविधानका मूल्य र मान्यताहरूलाई जीवन्त बनाउँदै व्यक्ति र समुदायको हक संरक्षण गर्ने र समाजमा न्याय सुनिश्चित गर्नुपर्ने दायित्व रहेको यस अदालतले आवश्यक पहल गर्नु नै पर्ने हुन आयो।

६. उल्लिखित विपत्तिको सन्दर्भमा आगलागीबाट प्रभावित व्यक्तिहरूका के कस्ता हकहरू हनन हुन जान्छन् र गएका छन् भनी हेर्दा आगलागीका कारण घरगोठ, खाद्यान्न लत्ता कपडा र नगद आदि नष्ट हुन जान्छ। घरबास र सम्पत्ति नष्ट हुँदा एकैसाथ खाद्य (धारा ३६), आवास (धारा ३७) र सम्पत्ति (धारा २५) सम्बन्धी हकहरूमा प्रत्यक्ष असर पुग्छ। आगलागीमा परी सांस्कृतिकरूपले महत्त्वपूर्ण गरगहना र चाडबाडसँग सम्बन्धित सम्पत्तिहरू जलेर नष्ट हुने हुँदा भाषा, धर्म, संस्कृतिसम्बन्धी हक (धारा २६) बालबालिकाको शिक्षा प्रभावित हुने हुँदा सोसम्बन्धी हक (धारा ३१, ३९), घरबास जलेर नष्ट हुँदा मानवीय र वातावरणमा समेत क्षति पुग्न सक्ने सन्दर्भमा स्वच्छ वातावरण र स्वास्थ्यसम्बन्धी हक (धारा ३०, ३५) समेत प्रभावित हुन पुग्दछन् र सबैभन्दा महत्त्वपूर्ण त सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हक (धारा १६) र पेसा रोजगार, उद्योग व्यापार र व्यवसायसम्बन्धी हक (धारा १७) प्रभावित हुन पुग्दछ। उल्लिखित हकहरू र अन्य आर्थिक, सामाजिक र सांस्कृतिक हकहरूको अन्तरसम्बन्धसमेतलाई दृष्टिगत गर्दा आगलागीलगायतका विपत्तिहरूको कारण संविधानद्वारा प्रत्याभूत पीडित व्यक्ति, परिवार र समुदायका समग्र हकहरू प्रभावित हुन पुग्छन्।

७. हाम्रो मुलुकको विषम भौगर्भिक, भौगोलिक र प्राकृतिक परिस्थितिका कारण आइपर्न सक्ने विपत्ति र त्यसले व्यक्ति परिवार र समुदायमा पर्ने व्यापक असरसमेतको सन्दर्भमा संविधानमा अन्तरपुस्ता समन्यायमा आधारित दिगो विकास अवधारणालाई आत्मसात् गरिएको छ। प्राकृतिक प्रकोपबाट हुने जोखिम न्यूनीकरण गर्न पूर्वसूचना, तयारी, उद्धार,

राहत एवम् पुनस्थापना गर्ने, त्यस्तैगरी वातावरणीय संरक्षणको सन्दर्भमा पूर्व सावधानी र पूर्वसूचित सहमति जस्ता पर्यावरणीय दिगो विकासको सिद्धान्त अवलम्बन गर्ने नीति (धारा ५१, छ ८ र ९) राज्यले अंगीकार गरेको छ। यी नीतिहरूको व्यावहारिक रूपमा कार्यान्वयन हुन सकेमा नागरिकका हकहरू संरक्षण र संवर्द्धन हुन सक्छ। व्यक्ति, समुदाय र समाजको सुरक्षा, संरक्षण र पारिस्थितिकीय प्रणालीको रक्षा गर्दै अन्तरपुस्ता समन्यायका सिद्धान्तसमेतका आधारमा दिगो विकासको लक्ष्य प्राप्त गर्ने सपना साकार पार्न सकेमा मात्र समाजमा शान्ति र न्याय सुनिश्चित हुन्छ। यही सन्दर्भमा विपद् जोखिम न्यूनीकरणमा के कस्तो नीति, ऐन, नियम र कार्ययोजनाहरू बनेका रहेछन् सो हेर्नुपर्ने हुन आयो।

८. रिट निवेदनमा प्रधानमन्त्री दैवी प्रकोप उद्धार कोष नियमावली, २०६३ को कुरा उल्लेख गर्दै सो कोष तथा मातहतका निकायहरूले अहिलेसम्म कुनै राहतका व्यवस्था गरेको छैन भन्ने जिकिर लिएको पाइन्छ। सो जिकिरको लिखित जवाफबाट खण्डन हुन सकेको अवस्था छैन। कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्थाकै चर्चा गर्दा दैवी प्रकोप उद्धार ऐन, २०३९ यस विषयसँग सम्बन्धित देखिन्छ। सोबाहेक पनि स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५, भवन ऐन, २०५५, राष्ट्रिय भवन संहिता २०६०, विपद् जोखिम व्यवस्थापन राष्ट्रिय रणनीति २०६६, जलवायु परिवर्तन नीति २०६७, भू-उपभोग नीति २०६०, जल उत्पन्न प्रकोप व्यवस्थापन नीति २०७२, राष्ट्रिय पुनर्निर्माण तथा पुनर्स्थापन नीति २०७१, राष्ट्रिय विपद् प्रतिकार्य कार्यढाँचा २०७०, राष्ट्रिय सहरी विकास रणनीति, २०१३ आदि दस्तावेजहरू आगलागी जस्ता विपद्हरूसँग प्रत्यक्ष वा परोक्ष रूपमा सम्बन्धित देखिन्छन्।

९. वर्तमान संविधान जारी भएपछि दुई महत्त्वपूर्ण कानूनी दस्तावेजहरू स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ र विपद् जोखिम न्यूनीकरण

व्यवस्थापन ऐन, २०७४ जारी भएका छन्। संविधानको अनुसूची ९ ले विपद् व्यवस्थापन, सामाजिक सुरक्षा, सुकुम्बासी व्यवस्थापन, वन, जल उपयोग, वातावरण, पर्यावरण, जैविक विविधता, खानेपानी, शिक्षा, स्वास्थ्य जस्ता विषयहरूलाई संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारहरूको साझा सूचीमा राखेको देखिन्छ। त्यस्तैगरी अनुसूची ८ मा विपद् व्यवस्थापन, आधारभूत स्वास्थ्य र सरसफाइ, आधारभूत माध्यमिक शिक्षा, स्थानीय सेवाको व्यवस्थापन जस्ता विषयहरूलाई स्थानीय तहको अधिकार सूचीमा राखिएको पाइन्छ। त्यस्तैगरी प्राकृतिक तथा गैरप्राकृतिक विपद् पूर्वतयारी, उद्धार तथा राहत र पुनर्लाभ, सामाजिक सुरक्षा, वातावरण संरक्षण जस्ता विषयहरू अनुसूची ७ अन्तर्गत संघ र प्रदेशको साझा सूचीमा परेको देखिन्छ। त्यस्तैगरी बसोबास व्यवस्था अनुसूची ६ अन्तर्गत प्रदेशको अधिकार सूचीमा परेको देखिन्छ भने भू-उपयोग नीति, बस्ती विकास नीति, वातावरणअनुकूलन जस्ता विषयहरू अनुसूची ५ अन्तर्गत संघको अधिकारक्षेत्रभित्र राखिएको देखिन्छ। यसरी हेर्दा विपद् व्यवस्थापन संघ, प्रदेश र स्थानीय तहसमेतको साझा सूचीमा परेको कारण भूकम्प, बाढी, पहिरो, जस्ता प्राकृतिक विपद् होउन् वा आगलागी जस्ता गैरप्राकृतिक विपद् नै किन नहोउन संघ, प्रदेश र स्थानीय तहसमेतले उच्च प्राथमिकताका साथ समयन्वयात्मक रूपले जिम्मेवारी वहन गर्नुपर्ने देखिन्छ। विपद्सम्बन्धी पूर्वतयारी भित्र जोखिम न्यूनीकरण, पूर्वसूचना, विपद्को समाधानसमेत पर्ने हुँदा बस्ती विकास, शिक्षा, स्वास्थ्य र वातावरणसम्बन्धी पूर्वाधारहरूको निर्माणमा समेत विपद् व्यवस्थापनलाई मध्यनजर गर्नुपर्ने कुरा संविधानको शब्द र मर्मअनुरूप हुने देखिन्छ।

१०. संविधानमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको अधिकारको साझा सूचीमा परेको विषयमा संघले कानून निर्माण गर्न सक्ने नै हुँदा माथि उल्लिखित स्थानीय

सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ र विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन, २०७४ बनेको अवस्था रहेछ भनी बुझनुपर्ने हुन्छ आयो । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा ११(२) (न) मा विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धमा नीति, कानून, मापदण्ड, योजना कार्यान्वयन अनुगमन र नियमनको साथै स्थानीय स्तरमा **विपद् पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्य योजना, पूर्वसूचना प्रणाली, खोज तथा उद्धार, राहत सामाग्रीको पूर्व भण्डारण, वितरण र समन्वय सम्बन्धमा** विस्तृत व्यवस्था राखिएको पाइन्छ । उक्त दफामा विपद्पश्चात स्थानीय स्तरको पुनर्स्थापन, पुनर्निर्माण र विपद् व्यवस्थापन कोषको स्थापना तथा सञ्चालन र स्रोत साधनको परिचालनसमेतका व्यवस्थाहरू रहेको पाइन्छ । त्यस्तैगरी विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन ऐन, २०७४ ले विपद् व्यवस्थापनका सबै क्रियाकलापको समन्वयात्मक र प्रभावकारी रूपमा व्यवस्थापन गरी प्राकृतिक तथा गैरप्राकृतिक विपद्बाट सर्वसाधारणको जिउ ज्यान र सार्वजनिक निजी तथा व्यक्तिगत सम्पत्ति, प्राकृतिक एवम् सांस्कृतिक सम्पदा र भौतिक संरचनाको संरक्षणसम्बन्धी व्यवस्थालाई समेटेको रहेछ भन्ने सो ऐनको प्रस्तावनाबाट देखिन्छ । सो ऐनको दफा २(झ) मा “प्राकृतिक विपद्” को परिभाषा गर्दै **हिमपात, असिना, हिमपहिरो, हिमताल विष्फोटन, अतिवृष्टि, अनावृष्टि, बाढी, पहिरो तथा भू-स्खलन, डुबान, खडेरी, आँधी, हुरी, बतास, शीतलहर, तातो हावाका लहर, चट्याङ, भूकम्प, ज्वालामुखी विस्फोट, डढेलो तथा यस्तै अन्य प्राकृतिक विपद्बाट उत्पन्न जुनसुकै विपद्लाई प्राकृतिक विपद्मा** राखिएको पाइन्छ । त्यस्तैगरी ऐनको दफा २(घ) मा “गैरप्राकृतिक विपद्” को परिभाषा गर्दै **महामारी, अनिकाल, डढेलो, किट वा सूक्ष्म जीवाणु आतङ्क, पशु तथा चरा चुरुङ्गीमा हुने फलु (पान्डेमिक फलु), सर्पदंश, जनावर आतङ्क, खानी, हवाई, सडक, जल**

वा औद्योगिक दुर्घटना, आगलागी विशाक्त ग्याँस रसायन वा विकिरण चुहावट, ग्यास विष्फोटन, विशाक्त खाद्य सेवन, वातावरणीय प्रदूषण, वन विनास वा भौतिक संरचनाको क्षति तथा प्रकोप उद्धारमा हुने दुर्घटना वा यस्तै अन्य गैरप्राकृतिक विपद्बाट उत्पन्न विपद्लाई गैरप्राकृतिक विपद्मा राखिएको पाइन्छ । ऐनको दफा ३ मा प्रधानमन्त्रीको अध्यक्षतामा **विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन राष्ट्रिय परिषद्को** व्यवस्था गरी दफा ५ मा परिषद्को काम कर्तव्य र अधिकार तोकिएको छ । त्यस्तैगरी दफा ६ मा परिषद्बाट स्वीकृत नीति तथा योजनाको कार्यान्वयन गर्ने गराउने कामसमेतका लागि गृहमन्त्रीको अध्यक्षतामा एउटा **कार्यकारी समितिको** व्यवस्था गरी दफा ८ मा सो कार्यकारी समितिको काम कर्तव्य र अधिकार तोकिएको देखिन्छ । विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी क्रियाकलाप प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन तथा व्यवस्थापनका लागि **राष्ट्रिय विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापन प्राधिकरणसम्बन्धी** व्यवस्था दफा १०, ११ मा गरिएको छ भने दफा १२, १३ मा सो प्राधिकरणको कार्यकारी प्रमुख र कर्मचारीसम्बन्धी व्यवस्था राखिएको छ । प्रदेश र स्थानीय तहमा विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्य गर्न **प्रदेश विपद् व्यवस्थापन समिति** (दफा १४, १५) र **जिल्ला तथा स्थानीय विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी** व्यवस्था पनि सो ऐनको दफा १६, १७ मा गरिएको छ । ऐनको परिच्छेद ९ मा विपद् व्यवस्थापन कोष (दफा २२, २३) समेतको व्यवस्था गरिएको छ । यसरी हेर्दा वर्तमान संविधान जारी भएपछि विपद् व्यवस्थापनमा संघ, प्रदेश र स्थानीय तहलाई भएको अधिकारसमेतलाई मध्यनजर गर्दै विपद्को जोखिम न्यूनीकरण तथा व्यवस्थापनमा एउटा विस्तृत कानूनी संरचना तयार भएको देखिन्छ । तसर्थ यहाँ कानूनी संरचनाको अभावमा प्राप्त अधिकारहरू तथा संविधानद्वारा परिलक्षित नीति एवं

योजनाहरूको कार्यान्वयन हुन नसकेको भन्ने अवस्था देखिएन । ऐनको व्यवस्थाअनुसार विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन सम्बन्धमा विद्यमान प्रदेश स्तरीय तथा स्थानीय नीति मापदण्ड र योजनाहरू यस क्रममा बन्न सक्ने नै भएको र ऐनको कार्यान्वयन पक्ष हेर्न नै बाँकी रहेकोबाट ऐनमा यो कमी कमजोरी रहेको भनी अहिले नै औल्याउनु पर्ने अवस्था देखिएन ।

११. जहाँसम्म निवेदनमा उल्लिखित कपिलवस्तु जिल्लाको कुशहवा गा.वि.स. वडा नं. ४ र ५ मा मिति २०७२।१२।२६ गते भएको आगलागीबाट जली नष्ट भएका ११८ घर गोठहरूको प्रश्न छ सो सम्बन्धमा पीडितहरूले के प्राप्त गरे सो कुरा लिखित जवाफबाट खुल्न सकेन । निवेदकले पनि जिल्ला दैवी प्रकोप उद्धार समितिलाई विपक्षी बनाएको पाइएन । प्रभावित व्यक्तिहरूले के पाए भन्ने नखुलेको अवस्थामा निजहरूले केही नपाएको हुन सक्ने अवस्थालाई नकार्न सकिने अवस्था पनि भएन । विद्यमान प्रकोप पीडित उद्धार र राहतसम्बन्धी मापदण्ड संशोधन, २०७४ अन्तर्गत घर, आवास नष्ट भएबाट व्यक्तिहरूले तत्काल रु.१०,०००।- प्रति परिवारसम्म राहत सहयोग प्राप्त गर्न सक्ने, यस्तै गरी परिवारको पुनर्स्थापना सम्बन्धमा नयाँ आश्रयस्थल निर्माण गर्नुपर्दा प्रति परिवार रु.५०,०००।- सम्म थप रकम प्राप्त गर्न सक्ने देखियो । सो रकम प्रभावित व्यक्तिहरूले हालसम्म प्राप्त नगरेको भएमा प्राप्त गर्ने नै हुन्छ । सो रकम तत्काल प्राप्त गरेमा केही राहत त होला तर उनीहरूको पुनरुद्धार र पुनर्स्थापना भने हुन सक्दैन । संविधानद्वारा प्रत्याभूत सम्मानपूर्वक बाँच्न पाउने हकको प्रचलनको लागि उपयुक्त आवासको हक पहिलो पूर्वावस्था हुँदा उनीहरूले उपयुक्त आवास पाउनु पर्ने नै हुन्छ । तसर्थ उपर्युक्त संवैधानिक, कानूनी र नीतिगत व्यवस्थाहरूको सन्दर्भमा २०७२।१२।२६ को आगलागीद्वारा प्रभावित कपिलवस्तु जिल्लाको कुशहवा गा.वि.स. वडा नं. ४ र ५ का जनताहरूको हकमा निजहरूले कुनै राहत प्राप्त

नगरेको भए प्रकोप पीडित उद्धार र राहतसम्बन्धी (छैठौँ संशोधन) मापदण्ड, २०७४ बमोजिम तत्काल राहत उपलब्ध गराउनु । साथै सो आगलागीबाट घर जली नष्ट भएका व्यक्तिहरूले हालसम्म घर बनाउन नसकेको भए दोहरो नपर्ने गरी घर निर्माण गर्न उक्त मापदण्डबमोजिम प्रतिपरिवार रु.५०,०००।- उपलब्ध गराउनु, साथै सो क्षेत्रमा पुनः आगलागी हुनबाट जोगाउने उचित प्रबन्ध तथा आवश्यक पूर्वाधारसमेतको व्यवस्था हुने गरी घर निर्माण एवम् उनीहरूको पुनर्स्थापनाको लागि आर्थिक एवं प्राविधिक सहयोग उपलब्ध गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा परमादेशको आदेश जारी गरिएको छ । आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीहरूलाई दिनु ।

१२. निवेदनमा कपिलवस्तुको साथै रौतहट, सप्तरी, सुनसरी लगायतका जिल्लाहरूमा आगलागीबाट घरहरू जलेर जनताहरू घरबारविहीन बनेको कुरा उल्लेख छ । आगलागीबाट ग्रामीण बस्तीहरू र विशेषतः गरिब जनताका घर बस्तीहरू जलेर नष्ट हुने कुरा देशभर नै व्याप्त रहेको र त्यसबाट प्रत्येक वर्ष हजारौं व्यक्तिहरू घरबारविहीन भइरहने अवस्था विद्यमान छ । आगलागी मानव बस्तीबाट सुरु भई वन जंगलमा पुग्ने त्यस्तैगरी वन जंगलबाट सुरु भएको डढेलो मानव बस्तीमा फैलिन गई घरबास, सम्पत्ति जलेर नष्ट हुने दुवै अवस्था हाल मुलुकमा विद्यमान छ । यी दुवै कुराले मानव र वातावरणमा प्रतिकूल असर पर्छ । आगलागी र डढेलोको कारण उत्सर्जन हुने कार्बनले विश्वव्यापी रूपमा वायुमण्डलीय तापक्रम वृद्धि (Global Warming) तथा जलवायु परिवर्तन (Climate Change) मा समेत असर गर्छ । यही सन्दर्भमा नेपालले जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी पेरिस सम्झौता, २०१५ लाई अनुमोदन गरेको, त्यसैगरी पेरिस सम्झौता कार्यान्वयनका लागि राष्ट्रिय रूपमा निर्धारित योगदान मार्गचित्र तयार गरी पेस गरेको र दिगो विकासका लक्ष्य (२०१५-२०३०) र

विपद् व्यवस्थापनका लागि सोन्डाई फ्रेमवर्क (२०१५-२०३०) लाई समेत अनुमोदन गरेको परिप्रेक्ष्यमा नेपालले तयार गरेको जलवायु परिवर्तन नीति २०७५ (मसौदा) मा समेत विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन नीति उल्लेख भई सोअन्तर्गत बाढी, पहिरो, वन डढेलो, आगलागीलगायतका प्रकोपहरूको अनुगमन, पूर्वानुमान तथा पूर्वसूचना प्रणाली विकास गरी पूर्वतयारी तथा प्रतिकार्यलाई प्रभावकारी बनाउने अनुकूलनसम्बन्धी रणनीति र कार्यनीति अख्तियार गरेको कुरा पनि स्मरणीय छ । नेपालको ग्रामीण बस्तीहरूमा प्रायः हिउँदको समयमा आइपर्ने एउटा प्रमुख विपद् आगलागी तथा डढेलो हो । यसलाई रोक्नको लागि यसको जोखिम न्यूनीकरण गर्दै गरिब र साहाराविहीन व्यक्तिहरूको रक्षा गर्नु आवश्यक छ । यही सन्दर्भमा समेत कार्बन उत्सर्जनलाई न्यूनीकरण गर्न आगलागी डढेलो र बारी खेतमा उब्जने कृषिजन्य फोहरसमेत डढाउने जलाउने कुरा रोक्न जरूरी देखिन्छ । तसर्थ यस सन्दर्भमा देहायका कार्यहरू गर्नु गराउनु भनी विपक्षीहरूका नाउँमा निर्देशनात्मक आदेशसमेत जारी गरिएको छ ।

(१) संविधानको धारा ३७ को उपधारा (१) मा उल्लिखित “उपयुक्त आवासको हक” को सम्मान गर्दै र धारा ३६ को उपधारा (२) मा वर्णित “खाद्य वस्तुको अभावमा जीवन जोखिममा पर्ने अवस्थाबाट सुरक्षित हुने हक” को प्रचलनको निमित्त संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको समन्वय र सहकार्यमा उल्लिखित हकहरूमा पर्ने प्रतिकूल असरलाई न्यूनीकरण गर्न राष्ट्रियरूपमा नै आवास र खाद्य भण्डारणको मापदण्ड विकास गरी आर्थिक अभावसमेतको कारण जोखिमयुक्त घरमा बस्न बाध्य उपेक्षित व्यक्ति र समुदायलाई लक्षित गरी आगलागीलगायत प्राकृतिक तथा गैरप्राकृतिक विपत्तिबाट सुरक्षित आवासको निर्माण तथा खाद्य भण्डारण र सुरक्षा कार्यक्रम आवधिक योजनामा

समावेश गरी लागू गर्ने,

- (२) गरिब र विपन्न परिवारलाई लक्षित गरी गुणस्तरीय र जलवायुमैत्री न्यून उत्सर्जन हुने आवास र बस्ती विकास कार्यलाई योजनाबद्ध रूपमा अघि बढाउन र हरित शहर र बस्तीको अवधारणालाई कार्यान्वयन गर्ने गराउने,
- (३) हरेक जोखिमयुक्त बस्तीमा जोखिम न्यूनीकरण गर्न बस्तीलाई व्यवस्थित गरी जोखिम मुक्त बनाउने,
- (४) आगलागीका घटनाहरू भान्छामा खाना पकाउने अवस्थामा घट्ने हुँदा जोखिमयुक्त घरहरूको पहिचान गर्दै भान्छा सुधार गरी भान्छाबाट हुने आगलागी न्यूनीकरण गर्ने, त्यस्तै कृषि कार्यबाट निस्कने फोहरहरू जलाउने कार्यलाई न्यूनीकरण गर्ने,
- (५) यदि घटना नै घटेमा स्थानीय स्तरमा नै आगो निभाउन प्रत्येक बस्तीमा तत्काल पानी उपलब्ध हुनसक्ने गरी सहज पहुँचमा र उपयुक्त उचाइमा पोखरी खन्ने वा पानीका ट्याङ्कीहरू राख्ने,
- (६) सडकको पहुँच भएका ठाउँमा वारुणयन्त्रको व्यवस्था गर्ने,
- (७) विपद्पश्चात् मानिसहरूलाई तत्काल व्यवस्थित तरिकाले उद्धार गर्न र राहत पुऱ्याउन सहज हुने गरी प्रत्येक गाउँ बस्तीमा बहुप्रयोगको लागि उपयुक्त हुने सुरक्षित खुला मैदानको व्यवस्था गर्ने,
- (८) प्रत्येक बस्तीमा सामुदायिक भवनहरूको विकाससमेत गरी आगलागीसमेतका प्राकृतिक र गैरप्राकृतिक विपद्को जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन गर्ने,
- (९) व्यक्तिको घर, गोठ, दोपाया, चौपाया, खाद्यान्नसमेतको बिमा गर्न व्यक्ति र समुदायलाई प्रेरित गर्ने र राज्यको तर्फबाट आर्थिक सहयोगसमेत गर्ने ।

१३. प्रस्तुत आदेशको जानकारी

१०२०४ - अधिवक्ता रामचन्द्र सिम्खडासमेत वि. नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत

विपक्षीहरूलाई दिनु। प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको
लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार गरी बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।
न्या. अनिलकुमार सिन्हा

इजलास अधिकृत : जगदीशप्रसाद भट्ट
इति संवत् २०७४ साल कार्तिक ३० गते रोज ५ शुभम्।

निर्णय नं. १०२०४

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश डा. श्री आनन्दमोहन भट्टराई
माननीय न्यायाधीश श्री तेजबहादुर के.सी.
आदेश मिति : २०७५।१।११
०६८-WO-०५९७

मुद्दा: उत्प्रेषण

निवेदक : काठमाडौं जिल्ला, काठमाडौं म.न.पा.वडा
नं. ३१ बागबजारमा केन्द्रीय कार्यालय रहेको
उपभोक्ता हित संरक्षण मञ्च-नेपालको तर्फबाट
अख्तियारप्राप्त केन्द्रीय सचिव वर्ष ४० को
अधिवक्ता रामचन्द्र सिम्खडासमेत

विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री, प्रधानमन्त्री
तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय सिंहदरबार,
काठमाडौंसमेत

- सरकार सार्वजनिक सम्पत्तिको मालिक होइन, न्यासी मात्र हो। प्राकृतिक स्रोत वा सम्पदाको न्यास नेपालका सम्पूर्ण जनता, वर्तमान एवम् भावी पुस्ताको हितको लागि राखिएको हुँदा स्रोतको परिचालनको विषयमा देशका समस्त जनताको हित नहेरी सीमित व्यक्ति वा समुदायको लाभको लागि उसले जे पनि गर्छु भन्न मिल्दैन। प्राकृतिक स्रोतहरू राष्ट्रका समस्त जनता, वर्तमान र भावी पुस्ता वा सन्ततिसमेतका सम्पत्ति हुन् भन्ने कुरालाई सरकारले बुझ्नु र मनन गर्नुपर्ने।

(प्रकरण नं. २५)

- सार्वजनिक सरोकारको निवेदन आवाज हराएका, आफैँ आफ्नो कुरा भन्न नसक्ने व्यक्ति र समुदायको तर्फबाट पेस गरिएको निवेदन र अदालतलाई दिएको सूचना र वातावरणीय न्यायको सन्दर्भमा सम्पूर्ण प्राणी चराचरको तर्फबाट गरिएको याचना हुने।

(प्रकरण नं. २७)

- युनेस्कोलगायत सरोकारवाला निकायहरूको परामर्श र सहमतिमा गरिएको वातावरणीय प्रभाव अध्ययनले अनुमति नदिएसम्म राष्ट्रिय निकुञ्जभित्र पर्ने गरी सडक निर्माणसम्बन्धी कुनै कार्य गर्न नहुने।

(प्रकरण नं. ३२)

निवेदकका तर्फबाट : निवेदक अधिवक्ताहरू श्री रामचन्द्र सिम्खडा, श्री धनञ्जय खनाल र श्री अच्युतराज बुढाथोकी, विद्वान् अधिवक्ता श्री ज्योति बानिया, विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री

रामकुमार आचार्य, श्री भुवनप्रसाद वाग्ले र श्री गणेश दाहाल

विपक्षीका तर्फबाट : उपन्यायाधिवक्ता श्री युवराज महत अवलम्बित नजिर :

- ने.का.प.२०४८, नि.नं.४४३०, पृ.८१०
- ने.का.प.२०४९, नि.नं.७०८८, पृ.२७८
- ने.का.प.२०५४, नि.नं.६३९६, पृ.३३५
- ने.का.प.२०५९, नि.नं.७१३२, पृ.६०४
- ने.का.प.२०६३, नि.नं.७६९५, पृ.५६१
- ने.का.प.२०६६, नि.नं.८०८२, पृ.२६१
- ने.का.प.२०६९, नि.नं.८५२१, पृ.२०५३
- ने.का.प.२०६९, नि.नं.८९४२, पृ.४७
- ने.का.प.२०७०, नि.नं.८९७०, पृ.३०३

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको संविधान
- नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३
- राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु ऐन, २०२९
- वातावरण ऐन, २०५३

आदेश

न्या.डा. आनन्दमोहन भट्टराई : नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा ३२ तथा धारा १०७(२) बमोजिम यस अदालतमा दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवम् ठहर यसप्रकार छ:-

हामी निवेदकहरू अधिवक्ताको प्रमाणपत्र प्राप्त गरी अविच्छिन्न रूपमा कानून व्यवसाय गरिरहेका कानून व्यवसायी र उपभोक्ता हक हितको संरक्षण, संवर्द्धन र अधिकारका लागि विगतदेखि कार्यरत छौं। हामी संलग्न रहेको उपभोक्ताको हित संरक्षण मञ्चले विगतदेखि नै उपभोक्तासँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने विभिन्न विषयहरू तथा व्यापक, सार्वजनिक सरोकारको विषयलाई उठाउँदै समय-समयमा सम्मानित सर्वोच्च अदालतमा प्रवेश गरी विवादको निरूपण गर्दै गराउँदै आएको छ।

उपभोक्ता अधिकार मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणापत्र, १९४८ र आर्थिक सामाजिक तथा साँस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय प्रतिज्ञापत्र, १९६६ को अन्तरनिहित मानव अधिकार रहेको र सोहीअनुरूप संयुक्त राष्ट्र संघले अन्तर्राष्ट्रिय नियामक संरचनाको रूपमा उपभोक्ता संरक्षणसम्बन्धी दिग्दर्शन ९ अप्रिल १९८५ मा जारी गरी उपभोक्ताका अधिकारहरूको रूपमा वातावरणसम्बन्धी अधिकारको प्रत्याभूत गरेको छ। सोहीबमोजिम प्रत्येक सदस्य राष्ट्रले आफ्नो नीति र कानूनमा उपभोक्ताको हितलाई सर्वोपरी मानी नीति तथा कानूनको निर्माण र प्रवर्द्धन गर्न अभिप्रेरित गरेको छ। सञ्चारका विभिन्न माध्यमहरूबाट निकुञ्ज मासेर सडक बनाउने तयारी भन्ने समाचार प्रकाशित र प्रसारित भएपछि हामी निवेदक संस्थाले मिति २०६८/०९/२४ गतेका दिनमा विपक्षी नं. ३ सँग सोसँग सम्बन्धित कागजातहरू माग गर्दा हालसम्म कुनै लिखित जवाफ प्राप्त हुन आएको छैन। पर्सा जिल्लाबाट चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज क्षेत्रभित्रबाट ठोरी हुँदै नवलपरासीको त्रिवेणी जोड्ने झण्डे ३० कि.मि. बाटो बनाउनको लागि र यसभन्दा अगाडि २०६८/०६/९ मा ठोरीदेखि चितवनको माडी, जगतपुर, मेघौली, कोलवा, बहुवन हुँदै त्रिवेणी जोड्ने हुलाकी बाटोको नक्सा स्वीकृत भएको भन्ने खुल्न आएको छ। सो योजना रातो किताबमा समेत प्रकाशित भएको भन्ने समाचार प्रकाशित भएको छ। उक्त योजनालाई परिवर्तन गरी नजिक राप्ती नदीको किनारै किनार चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज बीचबाट सिधै त्रिवेणी निकाल्ने गरी हुलाकी बाटो बनाउन लागेकोले उक्त विपक्षीहरूको काम कारबाही नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १३, १६, १७(३), ३५(४) (५) ३२ र १०७ (२), वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा ३, ४, ५, ७ ९, १०, १७, सन्धि ऐन, २०४९ को दफा ९, प्राकृतिक साँस्कृतिक एवम् पुरातात्विक विषयको महत्त्व राख्ने

क्षेत्र, जैविक विविधता महासन्धि, १९९२, संकटापन्न जङ्गली वासस्थान तथा जीवजन्तुका प्रजातिको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार महासन्धि (साईटीस), १९७३, विश्व साँस्कृतिक प्राकृतिक सम्पदा संरक्षण महासन्धि १९७२, फोहोर पदार्थहरू पानी, समुन्द्र प्रदूषण गर्ने कार्य नियन्त्रणसम्बन्धी महासन्धि, १९७२, जलपन्छीको बसोबास जस्ता अन्तर्राष्ट्रिय महत्त्वका सिमसारसम्बन्धी महासन्धि, १९७९, जलचर संरक्षण ऐन, २०१७ तथा राष्ट्रिय सिमसार नीति, २०५९ र सम्मानित सर्वोच्च अदालतबाट प्रतिपादित भएका विभिन्न सिद्धान्तहरू तथा कानूनी हक प्रचलनको लागि सार्वजनिक विवाद समावेश भएको संवैधानिक तथा कानूनी एवम् वातावरणीय न्यायसँग सम्बन्धित प्रश्न समावेश भएको विषयमा सो प्रश्न र व्याख्या गर्ने सम्मानित अदालतको क्षेत्राधिकार भएकोले यो सार्वजनिक सरोकारको निवेदन लिई उपस्थित भएका छौं।

नेपालको पहिलो राष्ट्रिय निकुञ्ज चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज हो, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु ऐन विशेष ऐन हो। यस निकुञ्ज क्षेत्रभित्र ५० प्रकारका स्तनधारी जनवार, ५४० प्रजातिका चराहरू, ४९ प्रजातिका उभयचर तथा सरिसृप, १२० प्रजातिका माछा, ४८९ प्रजातिका रैथाने र घुमन्ते चरा, ५० प्रकारका घाँस, १६ प्रकारका सुनगाभा, १५० प्रजातिका पुतली, ८ प्रजातिका तूलावृक्ष, ७३ प्रजातिका उनिउ, ६०० भन्दा बढी प्रजातिका वनस्पति, विश्वमा पाइने ५ प्रजातिका गैंडाहरूमध्ये विशाल एकसिंगे गैडा, पाटेबाघ, घडियाल गोही, गौर-सुसुमाछा (Gangatic Dolphin) खरायो, चित्तल, लगुना, रतुवा, भालु, चितुवा, रटेल, ढडुवा, जंगली कुकुर, निर बिरालो, रातो बाँदर, गौरी गाई, जंगली हात्ती, चौसिंगे, हुँडार, नोनीटल, लिजार्ड तथा अजिङ्गरसमेतका दुर्लभ वन्यजन्तुहरू पाइने हुँदा एसियाकै दोस्रो ठूलो राष्ट्रिय निकुञ्जको रूपमा विश्व सम्पदास्थलमा सूचीकृत

भएको अवस्था छ। चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज र यसभित्र पर्ने सिमसार क्षेत्र चराचुरुङ्गी, वन्यजन्तु र जलचर प्राणीका लागि उपयुक्त वासस्थान हुँदा नेपाल आउने बाह्य पर्यटकमध्ये ६० प्रतिशत पर्यटकहरू यस निकुञ्जमा हाइकिङ र वातावरणीय अध्ययन, वातावरणीय तथा वैज्ञानिक अनुसन्धानका लागि आउँछन्। यसदृष्टिबाट समेत चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज महत्त्वपूर्ण क्षेत्र मानिन्छ।

वातावरणीय सन्धि, महासन्धि, नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३, वातावरणसम्बन्धी ऐन, नीति, नियमबमोजिम संरक्षण गर्नुपर्ने दायित्व विपक्षीहरूको हो। यस निकुञ्जमा दुर्लभ वन्यजन्तु तथा वनस्पति सबैले आ-आफ्नै वासस्थानमा फल्ने-फुल्ने मानिस जस्तै स्वतन्त्र रूपले बाँच्न पाउने, गर्भवती हुँदा वा बच्चा जन्मँदा अप्राकृतिक रूपले मारिनु पर्ने त्रासबाट सुरक्षित हुन, आफ्नो आमाको न्यानो माया, ममता र निर्वाधरूपमा दुध चुस्न पाउने, प्रजनन गर्न पाउने हरेक वन्यजन्तुको प्राकृतिक हक हुन्छ। विपक्षीहरूको क्रियाकलापबाट यी अधिकारमाथि असर पर्ने हुन्छ। स्थानीय उपभोक्तासमेतसँगको बिना राय सुझाव निकुञ्जभित्रबाट बाटो खोल्ने कार्य मानव अधिकारको विश्वव्यापी घोषणा पत्र, १९४८ र आर्थिक सामाजिक र साँस्कृतिक अधिकारसम्बन्धी अभिसन्धि, १९६६ को प्रतिकूल हुन्छ। यसलाई उपभोक्ता संरक्षण ऐन, २०५४ को दफा ६ राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु ऐन, २०२९ को दफा ४ र ५, वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ समेतले रोक लगाएको अवस्था छ। विपक्षीहरूले जैविक विविधताले भरिपूर्ण अति संवेदनशील राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय रूपमा नै अति विशिष्ट महत्त्व राख्ने संरक्षण तथा सामरिक महत्त्वको क्षेत्रमा प्रतिकूल प्रभाव पार्ने गरी सञ्चालन गर्न खोजेको बाटो निर्माण गर्ने कार्यले वातावरण तथा जैविक विविधताको क्षेत्रमा नकारात्मक असर पर्नजाने कुरामा विवाद छैन। त्यसैले वातावरण संरक्षण गरी

दिगो विकासको लक्ष्य प्राप्त गर्नुमा सरोकारको विषय बनिसकेको अवस्था छ ।

यस विषयमा उपभोक्ता हित संरक्षण मञ्चको तर्फबाट सूचना माग गर्दा विपक्षी नं ३ बाट सूचना पाउने संवैधानिक हकबाट निवेदकसमेतलाई वञ्चित गरेको र वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ ले तोकेका बाध्यात्मक प्रक्रिया EIA र IEE समेतको कार्य नगरी विपक्षीहरूले कार्य गर्न खोजेको अवस्था छ । कानूनी प्रक्रिया अवलम्बन नगरी गरिएको कार्यले हाम्रो प्राकृतिक सम्पदाभित्रको थुप्रै प्राकृतिक स्रोतहरूको चोरी, शिकारीको वृद्धि भई हाम्रो अनुपम सम्पदाहरू नष्ट हुने र त्यस क्षेत्रलगायत विश्व वातावरणमा जलवायु परिवर्तनबाट गम्भीर असर पर्ने र सोबाट प्राणी र वनस्पतीबीचको आदिकालदेखिको अन्योन्याश्रित सम्बन्ध बिग्रने, नष्ट हुने र प्रकृति प्रदत्त स्थापित अन्तरसम्बन्ध पारिस्थितिक प्रणालीमा नै असर पर्ने निश्चित छ । तसर्थ उल्लिखित तथ्य, संवैधानिक तथा कानूनी हकबमोजिम विपक्षीहरूका नाममा संरक्षित सम्पदा तथा राष्ट्रिय निकुञ्जभित्रबाट निकुञ्जको प्रयोजनका लागिबाहेक अन्य कुनै बाटो निर्माण गर्ने कार्य तत्काल नगर्नु नगराउनु सोसँग सम्बन्धित कुनै सन्धि, सम्झौता भएको भए बदर गर्नु गराउनु भन्नेसमेत विपक्षीहरूको नाममा उत्प्रेषण, प्रतिषेध, परमादेशलगायत जो चाहिने उपयुक्त आदेश जारी गरिपाउँ ।

प्रस्तुत निवेदनको अन्तिम किनारा नलागेसम्म चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जभित्र हाल कुनै बाटो, संरचना एवम् योजना, हुलाकी मार्गलगायतका कुनै बाटो, संरचनासम्बन्धी योजना र सम्झौता कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भन्ने सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४९ (९) बमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको उपभोक्ता हित संरक्षण मञ्च नेपालको तर्फबाट अख्तियारप्राप्त केन्द्रीय सचिव अधिवक्ता रामचन्द्र सिम्खडासमेतको यस अदालतमा

परेको निवेदन ।

“यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएका मितिले बाटाको म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षीहरूलाई सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु । साथै चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जभित्रबाट ठोरीदेखि त्रिवेणीसम्म सडक बनाउने तयारी भइरहेको सञ्चार माध्यममा आएको र अहिलेसम्म नेपाल सरकारका सम्बद्ध निकायबाट खण्डन नभएको र तत्सम्बन्धी कागजात माग गर्दा पनि नपाएको भनी निवेदकहरूले सो कार्य विरुद्ध अन्तरिम आदेश जारी गरी पाउन माग गरेको पाइन्छ । सो मागतर्फ विचार गर्दा राष्ट्रिय निकुञ्जभित्रबाट बाटो नबनाई नहुने अवस्था रहेको, अन्य विकल्प नै नभएको, यसरी बाटो निर्माण गर्दा वातावरण, वन, वन्यजन्तु, पशुपंक्षी, जैविक विविधतासमेतमा प्रतिकूल प्रभाव नपर्ने तथ्य स्थापित नभई बाटो निर्माण हुन जाँदा नेपाल पक्ष भएका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि, महासन्धि तथा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा ४ र ५ समेतका दृष्टिकोणबाट समस्त राष्ट्र र समाजलाई अपूरणीय क्षति हुन जाने भएबाट यो रिट निवेदनको टुङ्गो नलागेसम्म सो बाटो नबनाउनु, सो बाटोसम्बन्धी सम्पूर्ण काम कारबाही यथास्थितिमा राख्नु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०४९ को नियम ४९(९) बमोजिम विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ । यो आदेशको जानकारी विपक्षीहरूलाई दिनु । साथै प्रस्तुत निवेदन विकास निर्माणसम्बन्धी विषयवस्तुसँग सम्बन्धित हुँदा यसको शीघ्र टुङ्गो लाग्न उपयुक्त भएबाट प्रस्तुत रिट निवेदनलाई अग्राधिकारसमेत प्रदान गरिदिइएको छ । नियमानुसार गर्नु” भन्नेसमेत बेहोराको यस अदालतको

मिति २०६८।०९।२७ को आदेश।

विपक्षी रिट निवेदकले यस मन्त्रालयको के कस्तो काम कारबाहीबाट विपक्षीलाई असर पुगेको हो सो कुराको जिकिर आफ्नो रिट निवेदनमा कहींकतै पनि उल्लेख नै नगरी असम्बन्धित यस मन्त्रालयसमेतलाई विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार अर्थ मन्त्रालयको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ।

देशको आर्थिक, सामाजिक एवम् पूर्वाधार विकासको लागि सडक यातायात एक महत्त्वपूर्ण अवयव हो। सडक विभागले नियम कानून र निर्धारित प्रक्रियाअनुसार सडक निर्माण, मर्मत र व्यवस्थापनको काम गर्दै आइरहेको छ। सोहीअनुसार कुनै सडक निर्माण गर्नुपूर्व कुनै स्थानबाट सडक निर्माण गर्न उपयुक्त हुन्छ भनी अध्ययन र सर्वेक्षण गरी वातावरणीय, प्राविधिक र आर्थिक दृष्टिकोणबाट गुणस्तर र लागतसमेतलाई मध्यनजर गरी सडकको alignment निर्धारण गरिन्छ तर रिट निवेदकले निवेदनमा उल्लेख गरेअनुसार चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जभित्र हाल कुनै बाटो, संरचना वा हुलाकी मार्ग निर्माण गर्ने निर्णय यस विभागबाट भएको छैन। तसर्थ निवेदकहरूले अजमायसि आधार र अनुमानको भरमा दिएको रिट निवेदनबाट कुनै संवैधानिक र कानूनी हक अधिकार स्थापित हुने पनि देखिँदैन। अतः उपर्युक्त आधारमा विपक्षीको आधारहीन रिट निवेदन खारेजभागी हुँदा खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार, भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालय, सडक विभागको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ।

नेपाल सरकारको कार्यविभाजन नियमावलीबमोजिम वातावरणसम्बन्धी कार्य यस मन्त्रालयको भएकोले वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ तथा वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को कानूनी व्यवस्थाको अधीनमा रही कुनै पनि आयोजनाको निर्माण सञ्चालन गर्नुअघि वातावरणीय

प्रभाव मूल्याङ्कन स्वीकृत गर्ने प्रमुख जिम्मेवारी यस मन्त्रालयको भएबमोजिम निवेदकले उल्लेख गरेको सडकको सम्बन्धमा पनि वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनसम्बन्धी प्रारम्भिक कार्य भइरहेको छ। यसको अन्तिम अवस्थामा आउँदा वातावरणीय दृष्टिकोणले गम्भीर प्रभाव पर्ने देखिएमा विभिन्न विकल्पसहित सडक निर्माण गर्न वा उल्लिखित स्थानको सट्टा अन्य स्थानबाट सडक निर्माण गर्न सक्ने गरी वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन स्वीकृत हुन सक्ने नै हुँदा हाल सो कार्य भई नसकेको अवस्थामा काल्पनिक तर्कको आधारमा यस मन्त्रालयबाट हुँदै नभएको कार्यको हकमा जिम्मेवार बनाउन खोज्दै झुठ्ठा तर्कको आधारमा लिएका सम्पूर्ण दाबी जिकिरबाट फुर्सद पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको वातावरण मन्त्रालयको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ।

वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को अनुसूची- ३ को खण्ड (अ) को उपखण्ड ३ बमोजिम राष्ट्रिय निकुञ्ज, वन्यजन्तु आरक्ष, सिमसार र संरक्षण क्षेत्रमा कुनै प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्नुपर्ने भएमा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गर्नुपर्दछ। यसको अतिरिक्त राष्ट्रिय निकुञ्ज, वन्यजन्तु आरक्ष, मध्यवर्ती क्षेत्र र संरक्षण क्षेत्रभित्र वैकल्पिक इन्धनको रूपमा जलविद्युत् उत्पादन गर्नेलगायतका अन्य भौतिक पूर्वाधारहरूको निर्माण तथा सञ्चालन गर्न “संरक्षित क्षेत्रभित्र भौतिक पूर्वाधारहरूको निर्माण एवम् सञ्चालनसम्बन्धी कार्यनीति, २०६५” को अधीनमा रही यस मन्त्रालयले सहमति, स्वीकृति दिने गर्दछ। कुनै निकायले राष्ट्रिय निकुञ्ज क्षेत्रभित्र जलविद्युत्लगायतका अन्य भौतिक पूर्वाधारहरू निर्माण र सञ्चालन गर्ने क्रममा भौतिक पूर्वाधारहरूको सम्भाव्यता अध्ययन तथा प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण, वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदन तयार गर्न यस मन्त्रालयको सहमति माग्ने र उक्त कार्यनीतिको अधीनमा रही मन्त्रालयले सहमति प्रदान

गर्ने गर्दछ । तर पर्सा जिल्लाको ठोरीदेखि चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज हुँदै नवलपरासी जिल्लाको त्रिवेणीसम्म बाटो निर्माणको लागि कुनै पनि निकायले सम्भाव्यता अध्ययन तथा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गर्न यस मन्त्रालयसँग माग गरेको छैन । राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा ४ र ५ को अधीनमा रही चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज क्षेत्रभित्रबाट बाटो निर्माणको सम्भाव्यता अध्ययनलगायत कुनै पनि कार्य गर्न अधिकारप्राप्त अधिकारीबाट कुनै संस्था वा व्यक्तिलाई अनुमति दिइएको छैन । उक्त बाटो निर्माणसम्बन्धी मन्त्रालयलाई कुनै जानकारी नभएको र मन्त्रालयले कुनै सहमति, स्वीकृति नदिएको हुँदा रिट निवेदकको मागदाबी आधारहीन छ, यस आधारमा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ ।

पर्सा जिल्लाको ठोरीदेखि नवलपरासी जिल्लाको त्रिवेणीसम्मको बाटो बनाउने सम्बन्धमा कुनै पनि निकायबाट यस विभागमा कुनै पनि प्रकारको जानकारी प्राप्त भएको छैन र कुनै निकायलाई सहमति स्वीकृति दिइएको पनि छैन । तसर्थ निकुञ्ज मासेर सडक बनाउने तयारी भन्ने समाचारकै आधारमा मात्र यस विभागलाई समेत विपक्षी बनाई प्रस्तुत गरिएको रिट निवेदनमा सत्यता छैन । यस विभागअन्तर्गत रहेको चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज विश्व सम्पदा सूचीमा सूचीकृत संरक्षित क्षेत्र भएकोले यसमा हुने विकास निर्माणसँग सम्बन्धित कामको लागि युनेस्कोसँग परामर्श हुनुपर्ने, संरक्षित क्षेत्रभित्र भौतिक पूर्वाधारहरू निर्माण एवम् सञ्चालनसम्बन्धी कार्यनीति, २०६५ बमोजिम वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयबाट सहमति लिनुपर्ने र वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ र वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ बमोजिम वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन हुनुपर्नेमा सोसमेत नभएको अवस्था रहेको साथै दुर्लभ वन्यजन्तुको प्रमुख वासस्थान एवम्

जैविक विविधताको लागि हट स्पटको रूपमा रहेको चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जभित्र त्यसरी बाटो निर्माण हुन नहुने पक्षमा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागको समेत स्पष्ट धारणा रहेकोले प्रत्यर्थीले पर्साको ठोरीदेखि नवलपरासीको त्रिवेणीसम्मको बाटो निर्माण गर्न दिएको भनी यस विभागलाई लगाइएको आरोप निराधार छ । प्रस्तुत निवेदनमा उल्लिखित निकुञ्ज मासेर सडक बनाउने तयारी भन्ने सञ्चार माध्यममा प्रसारित समाचारको सम्बन्धमा यस विभागको स्पष्ट राय प्रतिक्रिया यथासमयमा नै अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग र वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयमा समेत प्रस्तुत गरिसकिएको हुँदा उल्लिखित च.नं. १४२१ मिति २०६८/९/२६ को पत्रको छायाँप्रतिसमेत संलग्न गरिएको छ, सोलगायत आकर्षित ऐन / नियमसमेतलाई प्रमाण लगाई पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागका तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ ।

देशको सामाजिक, आर्थिक तथा पूर्वाधार विकासको लागि सडक यातायातले गहन भूमिका खेल्नरहेको हुन्छ । नेपाल सरकारले निरन्तर रूपमा सर्वसाधारण जनतालाई यातायातको सुविधा पुऱ्याई उनीहरूको सुख सुविधा एवम् आर्थिक हित कायम राख्न नेपाल सरकारले प्रचलित कानूनको अधीनमा रही गर्नुपर्ने सडक निर्माण, मर्मत सम्भारलगायतका यथार्थ काम कारबाहीलाई अन्यथा भयो भन्न मिल्ने होइन । स्थानीय जनताको माग र सुविधालाई दृष्टिगत गरी कुनै पनि सडक निर्माण गर्नुपूर्व प्राविधिक दृष्टिकोणले सडक निर्माण गर्न उपयुक्त हुने वा नहुने भन्ने कुरामा सम्भाव्यता अध्ययन, सर्वेक्षण, वातावरणीय प्रभावको मूल्याङ्कन र आर्थिक दृष्टिकोणबाट गुणस्तरीयता एवम् लागत अनुमानसमेतलाई मध्यनजर राखी सडकको रेखाङ्कन गरिन्छ । रिट निवेदकले आफ्नो निवेदनमा उल्लेख गरेअनुसार चितवन राष्ट्रिय

निकुञ्जभित्र हाल कुनै सडक निर्माण अन्य संरचना वा हुलाकी मार्ग निर्माण गर्ने निर्णय नगरिएको परिप्रेक्ष्यमा निवेदकले Hypothetical Basis मा अनुमानको भरमा दिएको निवेदनबाट कुनै संवैधानिक र कानूनी हक अधिकार स्थापित हुन सक्ने अवस्था विद्यमान देखिँदैन। तसर्थ रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्री हृदयेश त्रिपाठीको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ।

देशको सामाजिक, आर्थिक तथा पूर्वाधार विकासको लागि सडक यातायातले गहन भूमिका खेलि रहेको हुन्छ। नेपाल सरकारले निरन्तररूपमा सर्वसाधारण जनतालाई यातायातको सुविधा पुऱ्याई उनीहरूको सुख सुविधा एवम् आर्थिक हित कायम राख्न नेपाल सरकारले प्रचलित कानूनको अधीनमा रही गर्नुपर्ने सडक निर्माण, मर्मत सम्भारलगायतका यथार्थ काम कारबाहीलाई अन्यथा भयो भन्न मिल्ने होइन। स्थानीय जनताको माग र सुविधालाई दृष्टिगत गरी कुनैपनि सडक निर्माण गर्नुपूर्व प्राविधिक दृष्टिकोणले सडक निर्माण गर्न उपयुक्त हुने वा नहुने भन्ने कुरामा सम्भाव्यता अध्ययन, सर्वेक्षण, वातावरणीय प्रभावको मूल्याङ्कन र आर्थिक दृष्टिकोणबाट गुणस्तरीयता एवम् लागत अनुमानसमेतलाई मध्यनजर राखी सडकको रेखाङ्कन गरिन्छ। रिट निवेदकले आफ्नो निवेदनमा उल्लेख गरेअनुसार चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जभित्र हाल कुनै सडक निर्माण अन्य संरचना वा हुलाकी मार्ग निर्माण गर्ने निर्णय नगरिएको परिप्रेक्ष्यमा निवेदकले Hypothetical Basis मा अनुमानको भरमा दिएको निवेदनबाट कुनै संवैधानिक र कानूनी हक अधिकार स्थापित हुन सक्ने अवस्था विद्यमान देखिँदैन। तसर्थ रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालयको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ।

मूलतः राष्ट्रिय योजना आयोगको काम

राष्ट्रिय विकासको सम्भावना र अवसरलाई अध्ययन गरी अल्पकालीन, मध्यकालीन र दीर्घकालीन राष्ट्रिय योजनाको तर्जुमा, अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्नेलगायतका भएको, तदनुरूप यस आयोगले वार्षिक रूपमा देशभरी सञ्चालन गरिने विभिन्न विकास कार्यक्रमको विवरण उल्लेख गरी प्रकाशन गर्ने गरेको, वार्षिक विकास कार्यक्रम (आ.व. २०६८।६९) को पुस्तिकाको पेज नं. ११९ र १२० मा निवेदकले रिट निवेदनमा उल्लेख गर्नुभएको सडक सम्बन्धमा त्रिभुवन राजपथ वीरगन्ज-ठोरी हुलाकी सडकको स्थिति आ.ब.२०६८।६९ मा निर्माण कार्य चालू रहने उल्लेख गरिएको, जगतपुर-मेघौली-कोलुवा-बहुवन-चितवन नवलपरासीको स्थिति विस्तृत सर्वेक्षण तथा डिजाइन गरिने उल्लेख गरिएको तथा त्रिवेणी-बरुवा-नारायणचोक, परासी, नवलपरासीको स्थिति विस्तृत सर्वेक्षण तथा डिजाइन गरिने उल्लेख भएको छ। उक्त योजनालाई परिवर्तन गर्ने गरी कुनै निर्णय नगरिएको सन्दर्भमा निवेदकले अनुमानको भरमा दिएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेजभागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको राष्ट्रिय योजना आयोगको सचिवालयको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ।

प्रस्तुत विवादको विषय राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागको क्षेत्राधिकारअन्तर्गत पर्ने हुँदा विवादित विषयको सम्बन्धमा केही बोलिरहनुपर्ने अवस्था रहेन। सम्मानित अदालतको इजलाससमक्ष मुद्दा पेस हुँदा सरकारी वकिलको तर्फबाट प्रस्तुत हुने बहस पैरवी तथा प्रमाण कागजात र वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयद्वारा पेस हुने लिखित जवाफलाई यसै लिखित जवाफको अभिन्न अङ्ग मानी पाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार वन विभागको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ।

प्रस्तुत रिट निवेदनमा उल्लिखित सडकको सम्बन्धमा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालयसँग नै राय परामर्शनभएको यस कार्यालयले मिति २०६८।०९।२९

गतेको कान्तिपुर दैनिक पढेपछि मात्र उक्त कुराको जानकारी पाएको थियो । उक्त सडक निर्माणको कार्य नेपाल सरकार भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालयसँग सम्बन्धित रहेको र यस निकुञ्जलाई सो निर्णयको बारेमा कुनै पनि प्रकारको जानकारी नरहेको । उक्त सडक निर्माणको सम्बन्धमा राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभाग, बबरमहल, काठमाडौंको च.नं. १७२२ मिति २०६८।१०।०९ मा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगका च.नं. ११६२ मिति २०६८।१०।०६ को पत्रानुसार राष्ट्रिय योजना आयोग उर्जा वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय तथा वन्यजन्तु संरक्षण विभागका महानिर्देशकसहितका पदाधिकारीहरूसँग छलफलसमेत गरी उल्लिखित विषयका सम्बन्धमा कार्यालयलाई सोही बेहोराको पत्र लेखी पठाई सकिएको छ । साथै यस राष्ट्रिय निकुञ्ज पनि उक्त निर्णयसँग सहमति नभई हालसम्म यस निकुञ्जमा कुनै पनि प्रकारको प्रारम्भिक रेखाङ्कन डिजाइन लागत इस्टिमेटलगायत कार्यहरू स्थलगत रूपमा कार्यान्वयन गर्न नदिएको अवस्थामा यस निकुञ्जसमेतलाई विपक्षी बनाइएकोले प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय, कसरासमेतको तर्फबाट परेको लिखित जवाफ ।

विकास निर्माणसम्बन्धी कार्य गर्दा वातावरणीय पक्षलाई पर्न जाने प्रतिकूल असरप्रति नेपाल सरकार सदैव सचेत छ । नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ तथा वातावरणसँग सम्बन्धित सन्धि, महासन्धि एवम् ऐन नियमावली एवम् नीतिबमोजिम वातावरणीय पक्षको संरक्षण गर्ने गराउने दायित्वसमेतलाई केन्द्रबिन्दुमा राखी नेपाल सरकारले तदनुरूप विकास निर्माण र वातावरणीय पक्षसमेतलाई समन्वयात्मक रूपमा अगाडि बढाउँदै आएको छ । चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जभित्रबाट ठोरीदेखि त्रिवेणीसम्म सडक बनाउने तयारी भइरहेको भन्ने विषयलाई लिएर

विपक्षीले सम्मानित अदालतमा दायर गर्नुभएको रिट निवेदनप्रति यस मन्त्रालयको ध्यानाकर्षण भएको छ । उक्त क्षेत्रमा सडक निर्माण गर्ने गरी नेपाल सरकारले कुनै निर्णय गरी सकेको अवस्था छैन । जनतालाई सहज, सरल र सुलभ रूपमा यातायात सेवा उपलब्ध गराई लोक कल्याणकारी राज्यको भूमिकालाई विस्तार गर्न नेपाल सरकारले आवश्यक ठानी उक्त क्षेत्रमा सडक बनाउन आवश्यक पर्न गएको महसूस गरेको अवस्थामा वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ ले तोकेबमोजिम EIA, IEE सम्पन्न गरी सडक निर्माण कार्यबाट वातावरणीय पक्षलाई प्रतिकूल असर पर्न नजाने अवस्था भए मात्र सडक निर्माणको कार्य अघि बढ्ने हुन्छ । राष्ट्रिय निकुञ्जभित्रबाट बाटो नबनाई नहुने अवस्था रहेको, अन्य विकल्प नभएको, यसरी बाटो निर्माण गर्दा वातावरण, वन, वन्यजन्तु, पशुपन्छी, जैविक विविधतासमेतमा प्रतिकूल प्रभाव नपर्ने तथ्य स्थापित गरेर मात्र उक्त क्षेत्रमा बाटो निर्माण कार्य अगाडि बढाउने हुँदा विकास निर्माणको प्रारम्भिक कार्यसमेत सुरु नभएको अवस्थामा विपक्षी रिट निवेदकले काल्पनिक आधार लिई विकास निर्माणको सम्भाव्यताको अध्ययनसमेतलाई रोक्ने दूषित मनसाय राखी सम्मानित अदालतसमक्ष दायर गरेको रिट निवेदन सरासर आधारहीन, कपोकल्पित एवम् दुराशयपूर्ण छ । नेपाल सरकारले वातावरणीय पक्षमा प्रतिकूल प्रभाव पर्ने गरी कुनै निर्णय गरेको अवस्था विद्यमान नरहेको, सडक निर्माणसम्बन्धी कार्य गर्नु परेको व्यवस्थामा प्रचलित कानूनबमोजिमको रीत पुन्याई EIA र IEE समेतको अध्ययन गर्नुपर्ने विषयमा नेपाल सरकार सचेत रहेको र वातावरणसँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौता, महासन्धि, ऐन नियम तथा नीतिबाट निर्दिष्ट गरिएको मार्गदर्शनहरू प्रति नेपाल सरकार पूर्ण रूपमा कटिबद्ध रहेको हुँदा भविष्यमा विकास निर्माणको सम्भाव्यताको खोजीलाई समेत रोक्ने मनसायले विपक्षीले दायर गर्नु भएको रिट निवेदनको

आधारमा मिति २०६८।०९।२७ मा सम्मानित अदालतको एक न्यायाधीशको इजलासबाट चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जभित्र ठोरीदेखि त्रिवेणीसम्मको सडक बाटो नबनाउनु सो बाटोसम्बन्धी सम्पूर्ण कामकारबाही यथास्थितिमा राख्नु भनी जारी भएको अन्तरिम आदेश खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालयको तर्फबाट पेस भएको मिति २०६८।११।३० को निवेदन-पत्र।

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जभित्रबाट ठोरीदेखि त्रिवेणीसम्म सडक बनाउने तयारी भइरहेको भन्ने विषयलाई लिएर विपक्षीले सम्मानित अदालतमा दायर गर्नुभएको रिट निवेदनप्रति यस मन्त्रालयको ध्यानाकर्षण भएको छ। उक्त क्षेत्रमा सडक निर्माण गर्ने गरी नेपाल सरकारले कुनै निर्णय गरी सकेको अवस्था छैन। जनतालाई सहज, सरल र सुलभ रूपमा यातायात सेवा उपलब्ध गराई लोक कल्याणकारी राज्यको भूमिकालाई विस्तार गर्न नेपाल सरकारले आवश्यक ठानी उक्त क्षेत्रमा सडक बनाउन आवश्यक पर्न गएको महसुस गरेको अवस्थामा वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ ले तोकेबमोजिम EIA, IEE सम्पन्न गरी सडक निर्माण कार्यबाट वातावरणीय पक्षलाई प्रतिकूल असर पर्न नजाने अवस्था भए मात्र सडक निर्माणको कार्य अघि बढ्ने हुन्छ। नेपाल सरकारले वातावरणीय पक्षमा प्रतिकूल प्रभाव पर्ने गरी कुनै निर्णय गरेको अवस्था विद्यमान नरहेको, सडक निर्माणसम्बन्धी कार्य गर्नुपरेको व्यवस्थामा प्रचलित कानूनबमोजिमको रीत पुऱ्याई EIA र IEE समेतको अध्ययन गर्नु पर्ने विषयमा नेपाल सरकार सचेत रहेको र वातावरणसँग सम्बन्धित अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौता, महासन्धि, ऐन नियम तथा नीतिबाट निर्दिष्ट गरिएको मार्गदर्शनहरू प्रति नेपाल सरकार पूर्ण रूपमा कटिबद्ध रहेको हुँदा भविष्यमा विकास निर्माणको सम्भाव्यताको खोजीलाई समेत रोक्ने मनसायले विपक्षीले दायर गर्नु भएको रिट निवेदनको आधारमा मिति २०६८।०९।२७

मा सम्मानित अदालतको एक न्यायाधीशको इजलासबाट चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जभित्र ठोरीदेखि त्रिवेणीसम्मको सडक बाटो नबनाउनु सो बाटोसम्बन्धी सम्पूर्ण कामकारबाही यथास्थितिमा राख्नु भनी जारी भएको अन्तरिम आदेश खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकार भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालयको मन्त्री हृदयेश त्रिपाठीले पेस गर्नुभएको मिति २०६८।११।३० को निवेदन-पत्र।

उल्लिखित अन्तरिम आदेश खारेज गरिपाउँ भन्ने बेहोराको २०६८-FN-०२६४ र FN-०२६५ को निवेदन इजलाससमक्ष पेस हुँदा “यसमा यस अदालतको एक न्यायाधीशको इजलासबाट जारी भएको अन्तरिम आदेश रद्द हुने नहुने सम्बन्धमा छलफल गर्न आजको तारेख तोकी पेस भएको प्रस्तुत रिट निवेदनसमेत अध्ययन गरी निवेदक लिखित जवाफकर्ताको तर्फबाट विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता युवराज सुवेदी र विपक्षी रिट निवेदकको तर्फबाट विद्वान् अधिवक्ताहरू रामचन्द्र सिम्खडा एवम् धनन्जय खनालले गर्नुभएको बहससमेत सुनियो।

यसमा निवेदन लेख तथा कानून व्यवसायीको बहससमेतबाट चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जभित्रबाट बाटो बनाउने योजना, तयारी वा निर्णय भएको भन्ने नदेखिएको तर पत्रिकामा प्रकाशित समाचार मात्रको आधारमा प्रस्तुत रिट परेको देखिँदा त्यस्तो बाटो निर्माण गर्ने निर्णय भएमा सोही बखत कानूनबमोजिम उपचार लिन सकिने अवस्था विद्यमान रहेकोले प्रारम्भिक वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन भएमा सोही कुराले कसैलाई अपूरणीय क्षति पुग्ने वा सुविधा सन्तुलनको दृष्टिले मर्का पर्न सक्ने अवस्था नदेखिएकोले यस अदालतको एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०६८।०९।२७ मा जारी भएको अन्तरिम आदेशलाई रद्द गरिदिएको छ, नियमानुसार गरी पेस गर्नु” भन्नेसमेत बेहोराको यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६९।०९।१३ मा भएको

आदेश।

यसमा पर्सा जिल्लाबाट चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज क्षेत्रभित्रबाट ठोरी हुँदै नवलपरासी जिल्लाको त्रिवेणी जोड्नेसमेतका हुलाकी राजमार्गहरू निर्माण गर्दा EIA नगरी राजमार्ग निर्माण गर्न लागेको भन्ने निवेदन जिकिर रहेकोमा भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रालयसमेतका विपक्षीहरूले पेस गरेका लिखित जवाफहरूमा निवेदनमा उल्लेख भएबमोजिम हुलाकी राजमार्गहरू निर्माण गर्नेसम्बन्धी कुनै निर्णय एवम् कार्य नभएको भनी उल्लेख भएको र निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् कानून व्यवसायीहरूले उक्त लिखित जवाफहरू पेस भएपश्चात् नेपाल सरकार (मन्त्रिस्तरीय) को मिति २०७०।०८।२० को निर्णयानुसार भैतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालय (गुणस्तर तथा वैदेशिक सहयोग महाशाखा) ले वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयलाई निर्माण सामग्री उपलब्ध गराउने सम्बन्धमा मिति २०७०।०८।२४ (पत्र संख्या वै.स.६/०७०/७९, च.नं. (१९५) मा लेखेको पत्रको छायाँकपी बहसको क्रममा इजलाससमक्ष पेस गरेकोले उक्त निर्णय एवम् पत्राचार के कुन प्रयोजनको लागि भएको हो, सम्बन्धित विपक्षीहरूलाई सोसम्बन्धी भएका सम्पूर्ण निर्णय फाइल, पत्र एवम् लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी लेखी पठाई प्राप्त भएपछि नियमानुसार गरी पेस गर्नु भन्नेसमेत बेहोराको यस अदालतबाट मिति २०७१।०७।२० मा भएको आदेश।

नियमबमोजिम आजको दैनिक पेसीमा चढी यस इजलाससमक्ष पेस हुन आएको प्रस्तुत निवेदनमा स्वयं निवेदक अधिवक्ताहरू श्री रामचन्द्र सिम्खडा, श्री धनञ्जय खनाल र श्री अच्युतराज बुढाथोकीले कान्तिपुरको समाचारबाट निकुञ्जको क्षेत्र मिचिएर हुलाकी सडक बनाउन लागेको भन्ने सूचना प्राप्त भएको, त्यसपछि सम्बन्धित मन्त्रालय र निकायमा गई सो सम्बन्धमा आवश्यक सूचना माग गर्दा कुनै सूचना प्राप्त नभएको, चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज राष्ट्रिय

सम्पदाको विषय भएकाले हामी सचेत नागरिकका हैसियतले वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा २(क),(ग),(छ),(ज),(ट) तथा दफा ३ बमोजिम EIA नगरी सडक निर्माणको कार्य गर्न नपाइने भएको हुँदा उक्त कार्यलाई रोक्नको लागि प्रस्तुत रिट निवेदन दिनु परेको हो। EIA नगरिकन गरिएका धेरै कार्यलाई सम्मानित अदालतको आदेशबाट बदर भएका छन्। जैविक विविधतालाई जोगाउनको लागि हामीबाट यो कदम चालिएको हो। अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि, महासन्धिहरूमा राष्ट्रले प्रतिबद्धता जनाएको विषयमा राज्य स्वयंले नै उल्लङ्घन गर्ने कार्य गरेको छ। निकुञ्जको महानिर्देशकले मिति २०७१।०४।२८ मा वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयमा लेखेको पत्र, निकुञ्जको महानिर्देशकले निकुञ्जलाई दिएको निर्देशन, राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा ४ र ५ ले निषेध गरेका कुरासमेतका आधारमा प्रस्तुत मुद्दामा रिट आदेश जारी हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो।

रिट निवेदककै तर्फबाट उपस्थित हुनु भएका विद्वान् अधिवक्ता श्री ज्योति बानिया, विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री रामकुमार आचार्य, श्री भुवनप्रसाद वाग्ले र श्री गणेश दाहालले संसद् राज्य व्यवस्था समितिको मिति २०६८।०९।२४ को निर्णयबमोजिम EIA को अनुमति पाई नसकेकै अवस्थामा वीरगन्ज-ठोरी, ठोरी-माडी, जगतपुर, मेगौली हुँदै कोलुवा, बहुवन र त्रिवेणीलाई हुलाकी सडक बनाउने गरी रातो किताबमा पारी आ.व. ०६८।०६९ को बजेटमा रकमसमेत छुट्याउने काम भएको छ। संरक्षित सम्पदा र राष्ट्रिय निकुञ्जबाट बाटो बनाउन रोकिनुपर्छ। अगस्ट २०१७ मा नेपाल सरकारले सडक निर्माण सम्बन्धमा अनुमति माग गरेकोमा अक्टोबर २४, २०१८ को World Heritage Committee ले नेपाल सरकारलाई लेखेको पत्र र राष्ट्रिय निकुञ्ज विभागले चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जलाई च.नं.१३३५ मिति २०७०।०९।२४ मा

लेखेको पत्रसमेतको आधारमा निकुञ्जको सम्पदा नोक्सान वा प्रभावित हुने गरी कुनै कार्य गरिनु हुँदैन । नेपाल सरकारको मिति २०७५।१०।१७ को निर्णयले प्रस्तुत रिट निवेदनमा सम्मानित अदालतलाई समेत भ्रममा पार्न खोजिएको छ । साथै ठोरी-माडी-भरतपुर सडकको EIA पारित गरेको जानकारी राष्ट्रिय निकुञ्ज विभाग र चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जलाई समेत दिएको देखिँदैन । निकुञ्जको संरक्षण प्रकृतिको अधिकार संरक्षणको विषयसमेत भएकाले निकुञ्जभित्रबाट प्रस्तावित मार्ग हुँदै हुलाकी सडक लैजान उचित हुँदैन । तसर्थ निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

विपक्षी प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेतको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयका उपन्यायाधिवक्ता श्री युवराज महतले नेपाल सरकारले वीरगन्जको ठोरी-माडी हुँदै भरतपुरसम्मको सहज हुलाकी सडक आयोजनाले निर्माण गर्ने सम्बन्धमा गरिएको EIA लाई मिति २०७५।१०।१७ को निर्णयबाट पारित गरेको अवस्था छ । वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन नगरी सरकारले उक्त स्थानमा सडक निर्माण गर्ने कार्य गरेको होइन । निकुञ्जको वातावरणमा असर नपार्ने कुरामा सरकार कटिबद्ध छ । तसर्थ प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी बहस गर्नुभयो ।

मिसिल कागज अध्ययन गरी निवेदक स्वयं, रिट निवेदककै तर्फबाट उपस्थित विद्वान् कानून व्यवसायीहरू तथा विपक्षी नेपाल सरकारका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ताले प्रस्तुत गर्नुभएको बहससमेत सुनी निर्णयतर्फ विचार गर्दा प्रस्तुत रिट निवेदनमा देहायका प्रश्नहरूको निरूपण हुनुपर्ने देखियो ।

१. प्रस्तुत विवादमा सार्वजनिक हक र सरोकारको संविधानद्वारा प्रदत्त क्षेत्राधिकार आकर्षित हुने अवस्था छ वा छैन ।

२. चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको प्राकृतिक एवम् जैविक सम्पदा तथा वातावरण संरक्षणको दृष्टिबाट के महत्त्व रहेको छ ?
३. चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको जैविक सम्पदा र वातावरण संरक्षणमा उठेका चुनौतीहरू के के हुन् ? यी चुनौतीहरूलाई राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय चुनौतीको सन्दर्भमा कसरी हेरिनुपर्छ ?
४. सडक निर्माणको कारण चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जले विगतमा के कस्तो चुनौती बेहोर्नु परेको थियो, अहिलेको चुनौती के हो ?
५. प्रस्तावित ठोरी-माडी-भरतपुर सडक निर्माण सम्बन्धमा गरिएको वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदनले संरक्षणका चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गर्न सकेको छ वा छैन । यो प्रतिवेदन स्वीकारयोग्य छ वा छैन ।
६. निवेदकको माग बमोजिमको रिट जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ।

२. सर्वप्रथम पहिलो प्रश्नतर्फ हेर्दा प्रस्तुत रिट निवेदन नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १०७ को उपधारा (२) अन्तर्गत सार्वजनिक हक र सरोकारको विवाद भन्दै यस अदालतमा दर्ता गरिएको देखिन्छ । यो क्षेत्राधिकार सर्वप्रथम नेपाल अधिराज्यको संविधान, २०४७ अन्तर्गत यस अदालतलाई प्रदान गरिएको र त्यसपछि जारी भएको नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ र वर्तमान संविधानमा समेत कायम रहेको क्षेत्राधिकार हो । यो क्षेत्राधिकारको बारेमा यस अदालतले पटक-पटक आफ्नो धारणा व्यक्त गरी सिद्धान्तहरू कायम गरेको छ ।¹⁵ ती सिद्धान्तहरूको

15 राधेश्याम अधिकारी वि. प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत ने.का.प. २०४८ नि.नं. ४४३० पृष्ठ ८१०, भरतमणी जंगम वि. मन्त्रिपरिषद् सचिवालयसमेत ने.का.प. २०४९ नि.नं. ७०८८ पृष्ठ २७८, बालकृष्ण न्यौपाने वि. मन्त्रिपरिषद्समेत ने.का.प. २०५४ नि.नं. ६३९६ पृष्ठ ३३५, सिताराम अग्रवाल वि. मन्त्रिपरिषद्समेत ने.का.प. २०५९, नि.नं. ७१३२ पृष्ठ ६०४, प्रेमबहादुर खड्कासमेत वि. प्रधानमन्त्री तथा

पुनः उल्लेखन यहाँ जरूरी देखिँदैन । तर सार्वजनिक हक वा सरोकारको विवादमा राधेश्याम अधिकारीको रिट निवेदनमा व्यक्त **"खास व्यक्ति वा व्यक्तिहरूको हक वा सरोकारमा मात्र सीमित विवाद नभएर सर्वसाधारण जनता वा अर्थपूर्ण सम्बन्ध वा तात्त्विक सरोकार रहेको हुनुपर्ने"** भन्ने धारणा विशेष रूपले महत्वपूर्ण छन् । राधेश्याम अधिकारीको रिट निवेदनमा भएको फैसला पछि गरिएका कैयौं फैसलाहरूमा यी कुराहरूको पुनः उल्लेखन गर्दै यस अदालतले सार्वजनिक सरोकारको विवादमा यो क्षेत्राधिकारको उदारतापूर्वक प्रयोग गरेको छ । तर सो गर्दा **"सार्वजनिक सरोकार"** र **"अर्थपूर्ण सम्बन्ध"** सम्बन्धी अवधारणागत मूल मान्यताहरू भने यथावत कायम नै रहेको देखिन्छ ।

३. रिट निवेदनमा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको संरक्षणसँग सम्बन्धित प्रश्न उठाइएको छ । मुख्यरूपमा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज नेपालको सबभन्दा जेठो मात्र नभई विश्व सम्पदा सूचीमा परेको राष्ट्रिय निकुञ्ज हो । रिट निवेदनमा यो निकुञ्जको जैविक विविधताको संरक्षण र यसले पर्यापर्यटनमा पारेको सकारात्मक प्रभावसमेतको एउटा तस्वीर प्रस्तुत गर्दै यो निकुञ्जको क्षेत्रभित्रबाट पर्ने गरी निकुञ्जलाई खण्डीकरण हुने गरी सडकसमेत निर्माण गर्न लागिएको कुरा प्रकाशित भएपछि आफूहरू यसबारे सूचना माग्न सम्बन्धित निकायमा गएको र पाउन नसकेपछि राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु ऐन, २०२९, वातावरण ऐन, २०५३ र नेपाल पक्ष भएका अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिहरूसमेतको विपरीत हुने गरी कुनै सडक बन्नु हुँदैन र निकुञ्जको सम्पदा नोक्सान हुने गरी गरिन लागेका कार्यहरू रोकिनुपर्छ भन्नेसमेत माग लिई सार्वजनिक महत्त्वको

मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत नै.का.प. २०६६, नि.नं. ८०८२ पृष्ठ २६९, भिमसेन पोखरेल वि. व्यवस्थापिका संसद समेत नै.का.प. २०७० नि.नं. ८९४० पृष्ठ २९, अच्युतप्रसाद खरेल वि. प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत नै.का.प. २०७०, नि.नं. ८९७० पृष्ठ ३०३, द्वारिकानाथ ढुङ्गेलसमेत वि. ठूला करदाता कार्यालयसमेत ०७४-WO-०४७५ निर्णय मिति २०७५।१०।२३ गते

प्रश्न समावेश भएको भनी यस अदालतमा प्रवेश गरेको देखियो ।

४. निवेदकहरू उपभोक्ता हक हितको संरक्षणमा लागेका र जनहित संरक्षणमञ्चसँग सम्बन्धित व्यक्तिहरू देखिनुहुन्छ । वातावरण संरक्षणको विषयलाई लिएर निवेदक तथा बहसमा संलग्न अधिवक्ताहरूमध्ये धनन्जय खनालले बीसहजारी तालको संरक्षण^{१६} त्यसैगरी बहसमा संलग्न अधिवक्ताहरूमध्ये रामकुमार आचार्यले बर्दिया राष्ट्रिय निकुञ्ज क्षेत्रभित्रबाट पर्ने गरी वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन नगरी बाटो निर्माण गर्न लागिएको विषयलाई लिएर^{१७} यसअघि पनि यस अदालतमा निवेदनहरू दर्ता र पैरवी गर्नुभएको छ । चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको संरक्षणको विषयवस्तु आम नेपालीहरूको जीवनसँग जोडिएको अत्यन्त महत्त्वपूर्ण सम्पदा संरक्षणको विषय हुँदा सार्वजनिक हक र सरोकारको विषय देखियो । साथै निवेदकहरू पेसा, लगाव र अनुभवसमेतबाट प्रस्तुत विषयको संवेदनशीलताबारे चिन्तित भई निजहरूले यस विषयमा के भएको छ भन्नेबारे सम्बन्धित निकायमा सूचना माग्न गएको र सो नपाएपछि अदालतलाई सुसूचित गर्ने कर्तव्य निर्वाह गरेको देखिँदा निवेदकहरूको यस विषयमा सार्थक सम्बन्ध रहेकोसमेत देखियो । तसर्थ प्रस्तुत विषयमा नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १०७(२) र वर्तमान संविधानको धारा १३३(२) र (३) यस अदालतको क्षेत्राधिकार आकर्षित हुने नै देखियो ।

५. अब चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको प्राकृतिक एवम् जैविक सम्पदा तथा वातावरण संरक्षणको दृष्टिबाट महत्त्व के रहेको छ भन्ने दोस्रो प्रश्नबारे विचार गरौं । निवेदकहरूले निकुञ्ज क्षेत्रभित्र पाइने स्तनधारी जनावर, रैथाने तथा घुमन्ते चराहरू, उभयचर, माछा तथा वनस्पति, विश्वमा पाइने ५ प्रजातिका गैंडाहरूमध्ये

- १६ धनन्जय खनाल विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा म.प.स. समेत, नै.का.प. २०६३ नि.नं. ७६९५ पृ. ५६९
१७ रामकुमार आचार्य विरुद्ध प्रधानमन्त्री तथा म.प.स. समेत, नै.का.प. २०६९ निर्णय नं ८९४२ पृ ४७

१०२०४ - अधिवक्ता रामचन्द्र सिम्खडासमेत वि. नेपाल सरकार, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालयसमेत

विशाल एकसिंगे गैडा¹⁸, पाटेबाघ¹⁹, घडियाल गोही, अजिङगर, सरिसृप, गौर, सुसुमाछा डल्फिन, खरायो, चित्तल, लगुना, रतुवा, भालु, चितुवा, रटेल, ढडुवा, जंगली कुकुर, निर बिरालो, रातो बाँदर, गौरी गाई, जंगली हात्ती, चौसिंगे, हुँडार, नोनीटल, लिजार्ड तथा अजिङगरसमेतका दुर्लभ वन्यजन्तुहरू पाइने कुरा उल्लेख गर्नुभएको छ। चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज र यसभित्र पर्ने सिमसार क्षेत्र चराचुरुङ्गी, वन्यजन्तु र जलचर प्राणीका लागि उपयुक्त वासस्थान हुँदा नेपाल आउने बाह्य पर्यटकमध्ये ६० प्रतिशत पर्यटकहरू यस निकुञ्जमा हाडकिड र वातावरणीय अध्ययन तथा वैज्ञानिक अनुसन्धानका लागि आउँछन् भन्ने पनि निवेदनमा उल्लेख छ। यी कुराहरू सही छन्। सरकारी तथा अन्य दस्तावेजहरूले पनि यी कुराहरूलाई पुष्टि गर्दै जैविक विविधताको दृष्टिबाट चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज महत्त्वपूर्ण रहेको कुरा उल्लेख गरेका छन्। उदाहरणको लागि चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको वार्षिक प्रतिवेदन २०७४।७५ हेर्दा जैविक विविधता संरक्षणको दृष्टिकोणले चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज विश्वमा नेपालको गौरवको रूपमा रहेको कुरा उल्लेख गर्दै यो निकुञ्ज नेपालमा पाइने वन्यजन्तुको विविधतालाई यसरी प्रस्तुत गरिएको छ:-

चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जमा पाइने वन्यजन्तुको विविधता²⁰

प्रजाति	नेपालमा पाइने	निकुञ्जमा पाइने संख्या	प्रतिशत	कैफियत
स्तनधारी	२०८	७०	३४	
पंक्षी	८८६	५७६	६३	
घस्रने	१२३			
उभयचर	११७	५५	४७	
माछा	२३०	१२०	६५	

स्रोत: चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज वार्षिक प्रतिवेदन २०७४।७५

६. मध्य नेपालको तराई, चुरिया र भित्री मधेस क्षेत्रमा अवस्थित र राप्ति, नारायणी र रिउ जस्ता नदीहरूको प्रवाह र प्रशवण क्षेत्र एवम् पानी ढलोमा १७४५ वर्ग कि.मि. (अर्थात् ९५२.६३ वर्ग कि.मि. निकुञ्ज क्षेत्र²¹ र ७९२.३७ वर्ग कि.मि. मध्यवर्ती क्षेत्र) मा फैलिएको चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जलाई “अनुपम भौगोलिक बनावट तथा अद्वितीय जैविक विविधताले भरिपूर्ण” निकुञ्ज भनी उक्त वार्षिक प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएको छ। चितवन, पूर्वी नवलपरासी, मकवानपुर र पर्सा जिल्लामा फैलिएको यो निकुञ्जमा नदी तटीय वन, उष्ण र उपोष्ण प्रकृतिको वनहरू रहेका छन्। निकुञ्जको प्राकृतिक स्वरूप हेर्दा वन ८४.६%, घाँसे मैदान ४.७%, बुट्यान ०.५% र अन्य १०.३% र वनमध्ये पनि ७० प्रतिशत वन बहुमूल्य साल प्रजातिको रहेको भन्ने छ²²। निकुञ्जको अवस्थिति, प्राकृतिक सुन्दरता, पारिस्थितिक प्रणाली र संकटापन्न वन्यजन्तु र वनस्पतिको संरक्षणमा यसले खेलेको भूमिकासमेतको आधारमा यो निकुञ्ज २०४१ (सन १९८४) सालमा नै विश्व सम्पदा

18 सन् २०१५ मा गरिएको गणनाअनुसार यसको संख्या ६०५ छ जुन विश्वको दोस्रो ठूलो संख्या हो।

19 सन् २०१७-१८ मा लिइएको गणनाअनुसार नेपालमा २३५ वयस्क पाटेबाघ रहेकोमा निकुञ्जमा यसको संख्या ९३ रहेको छ।

20 चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज, वार्षिक प्रतिवेदन २०७४।७५ पृ. ४

21 नेपाल राजपत्र २०७३।७।१

22 राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु विभाग, नेपालका संरक्षित क्षेत्रहरू (काठमाडौं, २०७५) पृ २४-२५

सूचीमा सर्वोत्कृष्ट विश्वव्यापी मूल्य (**Outstanding Universal Value- OUV**) भएको प्राकृतिक सम्पदाको रूपमा दर्ता भएको देखिन्छ। संकटापन्न तथा जोखिममा परेका वन्यजन्तु र वनस्पतिको वासस्थान रहेको एवम् स्पष्ट सीमा तोकिएका एवम् विज्ञान वा संरक्षणको दृष्टिबाट विश्वव्यापी महत्त्व रहेका भौगर्भिक र प्राकृतिक क्षेत्रहरू मात्र “**प्राकृतिक सम्पदा**” को रूपमा युनेस्कोद्वारा सूचीकृत गरिने हुँदा²³ निकुञ्जको वैशिष्ट्यता यहाँ विशेष स्मरणीय छ। निकुञ्ज मात्र होइन निकुञ्जको मध्यवर्ती क्षेत्रमा अवस्थित बीसहजारी ताल तथा वरपरका तालहरू रहेको ३२ वर्ग कि.मि. क्षेत्रलाई पनि वि.सं.२०६० (सन् २००३) मा अन्तर्राष्ट्रिय महत्त्वको सिमसार क्षेत्रमा सूचीकृत गरिएको, त्यसैगरी निकुञ्ज र मध्यवर्ती क्षेत्रमा पर्ने बरण्डभार क्षेत्रलाई महत्त्वपूर्ण चराहरूको क्षेत्र (Important Bird and Biodiversity Area- IBA) मा राखिएको छ। निकुञ्जले बाघको संरक्षणमा खेलेको भूमिकाको सन्दर्भमा सन् २०१५ को फ्रेब्रुअरी ६ देखि सन् २०१८ को फेब्रुअरी ५ सम्म यो क्षेत्रले (Conservation Assured Tiger Standard- CATS) को उपाधि प्राप्त गर्ने पहिलो क्षेत्रको रूपमा मान्यता पाएको कुरा पनि उक्त प्रतिवेदनमा उल्लेख छ। घडियाल गोहीको स्वस्थानीय (In-situ) र

23 UNESCO World Heritage Convention 1972 Article 2 among others considers- “geological and physiographical formations and precisely delineated areas which constitute the habitat of threatened species of animals and plants of outstanding universal value from the point of view of science or conservation” and “natural sites or precisely delineated natural areas of outstanding universal value from the point of view of science, conservation or natural beauty” as natural heritage. Under Art 3 it is for the State Party to identify heritage sites. Chitwan National Park is enlisted in the heritage list under criteria VII (natural beauty), ix (ecological processes) and x (habitat for endangered species). See IUCN REPORT ON THE MISSION TO CHITWAN NATIONAL PARK, NEPA From 14 to 21 March, 2016 at p 5-6.

परस्थानीय (Ex-situ) प्रजनन, अनुगमन र संरक्षणमा निकुञ्जले महत्त्वपूर्ण उपलब्धि हासिल गरेको कुरा आम जानकारीमा रहेको छ।²⁴ त्यसैगरी गिद्धको संरक्षण र प्रजनन, कछुवा ठोटीको संरक्षण, हात्ती प्रजनन र संरक्षणमा पनि निकुञ्जले महत्त्वपूर्ण कार्य गरिरहेको छ। निकुञ्जबाट संरक्षित जंगली जनावरहरू अन्यत्र स्थानान्तरण गर्ने र अन्यत्रबाट यसमा सार्ने कार्य पनि हाल भइरहेका छन्²⁵। निकुञ्ज क्षेत्रलाई अन्नपूर्ण क्षेत्रसँग जोड्ने वरन्डभार क्षेत्रलाई बाघ संरक्षणमा केन्द्रित महत्त्वपूर्ण जैविक मार्गको रूपमा विकसित गर्न खोजिएकोसमेत पाइएको छ। यो निकुञ्जको दक्षिणी साँध भारत रहेको छ भने निकुञ्जको दक्षिणमा सीमापारि भारततर्फ बाल्मिकी राष्ट्रिय निकुञ्ज रहेको छ भने पूर्वमा नेपालभित्र यससँग पर्सा वन्यजन्तु निकुञ्ज जोडिन्छ। चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज नेपाल र भारतको सीमावर्ती जैविक विविधताको संरक्षणसँग जोडिएको Terai Arc Landscape (TAL) को पनि एउटा अङ्ग रहेको²⁶ कुराले पनि यो निकुञ्जको क्षेत्रीय महत्त्वलाई उजागर गर्दछ। पर्यापर्यटनको दृष्टिले पनि चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज महत्त्वपूर्ण रहेको छ। मध्यवर्ती क्षेत्रको अवधारणा विकास गरी स्थानीय जनतालाई पर्यापर्यटनमा संलग्न गराई निकुञ्ज र जनताबीचको द्वन्द्व कम गराउने तथा स्थानीय जनतामा आय आर्जनका

24 घडियाल संरक्षण केन्द्रको स्थापना २०३५ सालमा भएपछि घडियालको संरक्षण व्यवस्थित रूपमा हुन थालेको प्रतिवेदनमा उल्लेख छ।

25 उदाहरणको लागि चितवनबाट गैँडा बर्दिया र शुक्लाफाँटमा, त्यसैगरी कोशी टप्पुबाट अर्ना चितवनमा, शुक्लाफाँटबाट बाह्रसिंगा चितवन निकुञ्जमा सारिने कार्य भएको छ।

26 नेपाल सरकारले TAL योजनामा सन् २००१ मा आबद्ध भएको छ। यो योजनाले पूर्वमा नेपालको बामती नदिदेखि पश्चिममा भारतको उत्तरखण्डको यमुना नदिसम्मको ९०० कि.मि. लम्बाई र ५१,००२ वर्ग कि.मि. क्षेत्रफललाई समेट्छ, हेर्नुहोस्, Tej Kumar Shrestha, Sabina Shrestha and Atmaz Kumar Shrestha, WILDERNESS AND DIVERSITY OF LIFE IN NEPAL'S CHITWAN NATIONAL PARK, (Kathmandu 2017) at p 7.

अवसरहरू सिर्जना गराउनेमा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज अग्रणी मानिन्छ । निकुञ्जलाई नेपालको तेस्रो ठूलो पर्यटकीय गन्तव्य हो भनी निकुञ्जको प्रतिवेदनमा चित्रण गरिएको छ भने राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु विभागद्वारा प्रकाशित तथ्याङ्कअनुसार निकुञ्जभित्रको क्षेत्रमा घुम्ने पर्यटकको संख्या आर्थिक वर्ष २०७३/७४ मा १,५२,६७१ रहेकोमा २०७४/७५ मा यो संख्या अझ वृद्धि भएको उल्लेख छ । मध्यवर्ती क्षेत्र घुमेर र सौराहाका होटलहरूमा वा राप्ति तीरमा घुमेर फर्कने पर्यटकहरू त्यसैगरी नारायणी पश्चिम घुम्ने पर्यटकहरू जोड्यो भने यो संख्या कैयौं गुणा बढ्छ । यसरी हेर्दा संक्षेपमा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको जैविक सम्पदा र प्राकृतिक वातावरण संरक्षण, पर्यापर्यटन र राष्ट्रिय आय वृद्धिमा समेत अतुलनीय योगदान रहेको छ । निकुञ्जको स्थापनाको समय अर्थात् वि.सं.२०३० सालमा जे कुरालाई महत्त्व दिएर स्थापना गरिएको थियो सो कुराहरूको महत्त्व त छँदैछ, वर्तमान अवस्थामा प्राकृतिक सम्पदा, जैविक विविधता र वातावरण संरक्षणको सन्दर्भमा थपिएका चुनौतीको सन्दर्भमा यसको महत्त्व अरु बढेको छ ।

७. चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको महत्त्वबारे यतिकुरा उल्लेख गरेपछि अब **जैविक सम्पदा र वातावरण संरक्षणका चुनौतीहरू के के हुन्; यी चुनौतीहरूलाई राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय चुनौतीको सन्दर्भमा कसरी हेरिनुपर्छ** भन्नेबारे चर्चा गरौं: यी चुनौतीहरूलाई प्रत्यक्ष र परोक्ष गरी दुई वर्गमा विभाजन गर्न सकिन्छ । प्रत्यक्ष चुनौतीभित्र **चोरी सिकार, डढेलो, वनजङ्गलको विनास तथा निकुञ्ज क्षेत्रको अतिक्रमण, बाढीको कारण जंगली जनावर बगाउनु, निकुञ्ज भारतीय सीमासँग जोडिएको कारण वन्यजन्तुको सीमापार विचरण, निकुञ्जका जनावरले किसान र उनीहरूका पशु तथा बालीउपर गर्ने आक्रमणको** कारण जनता र निकुञ्ज बीचमा पर्ने द्वन्द्व आदिलाई लिन सकिन्छ । निकुञ्जको सुरक्षामा

नेपाली सेनाको संलग्नता रहेको छ तापनि मुलुकले बेहोरेको द्वन्द्वको कारण सो अवधि (सन् १९९६-२००६) मा गैंडा, बाघ जस्ता जनावरको चोरी सिकार बढेको, हाल पनि अघोषित कारण ठूलो संख्यामा गैंडा तथा अन्य जनावर मर्ने गरेको, निकुञ्जको बादरझुला, वाल्मीकी आश्रम र गजेन्द्र मोक्ष धाम क्षेत्रमा र नारायणी पश्चिमका केही क्षेत्रमा सीमा विवाद वा पहरेदारी कमजोर भएका कारण जंगल विनास र अतिक्रमण गरिएको पनि पाइएको छ^{२७} । पछिल्लो समयमा माइक्रोनेसिया, पार्थेनियम, वनमारा झार जस्ता मिचाहा प्रजातिको कारण घाँसे मैदान खुम्चिने एवम् विभिन्न कोण र क्षेत्रबाट बाटो निर्माण गर्ने प्रयास र पर्यटकहरूको चापले गर्दा पनि निकुञ्जले प्रत्यक्ष चुनौतीहरू बेहोर्नु परेको पाइन्छ ।

८. परोक्ष चुनौतीको कुरा गर्दा राजनीतिक उथलपुथल र सङ्क्रमण, गरिबी, जनसंख्या वृद्धि र बसाई सराई र सहरीकरणका कारण परेको चाप, पर्वतीय मुलुक भएको कारण नेपालले बेहोर्नु परेका चुनौतीहरू, संसारभर वनजङ्गल र जैविक विविधताको हास, प्रदूषण र जलवायु परिवर्तनले सिर्जना गरेका चुनौतीहरू कुनै न कुनै रूपमा निकुञ्ज क्षेत्रमा प्रतिबिम्बित हुने कुरा निश्चित छ । देशको १९.७ प्रतिशत भूभाग विभिन्न निकुञ्ज क्षेत्रहरूले ओगटेको^{२८} कारण यी क्षेत्रहरूका आ-आफ्नै चुनौतीहरू छन् तापनि राष्ट्रिय रूपमा जनसंख्या वृद्धि, गरिबी, बेरोजगारीको चाप पनि कुनै न कुनै रूपमा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जमा परेको देखिन्छ ।

९. चुनौतीको अर्को पाटो संवैधानिक र कानूनी संरचनामार्फत नेपाली जनतासमक्ष गरेको प्रतिबद्धता र

२७ २०७४।४।२९ गते आएको बाढिका कारण निकुञ्जका गैंडा बगाई भारतसम्म पुऱ्याएको पाइएको छ, हेर्नुहोस् निकुञ्जको वार्षिक प्रतिवेदन २०७४।७५ पृ २७-२९

२८ हेर्नुहोस् MOEST/UNDP/GEG, NATIONAL CAPACITY SELF-ASSESSMENT FOR GLOBAL ENVIRONMENT MANAGEMENT

नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि र सम्झौताको पालना गर्न विश्व समुदायसमक्ष गरेको वचनबद्धतासँग सम्बन्धित छ। प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकले नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२, १३, १६, १७(३), ३५(५), १०७(२), वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा ३, ४, ५, ७, ९, १० र १७, सन्धि ऐन, २०४९ को दफा ९, सम्बद्ध विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिको विषय उल्लेख गरेको देखिन्छ। यस अदालतमा रिट निवेदन दर्ता भइसकेपछि अन्तरिम संविधानलाई नेपालको संविधानले प्रतिस्थापन गरेको छ भने सङ्कटापन्न वन्यजन्तु तथा वनस्पतिको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार नियन्त्रण ऐन, २०७३ जारी भएको र वन, वातावरण र निकुञ्जसम्बन्धी ऐनहरूमा समसामयिक संशोधन भएको अवस्था पनि छ। नेपालको अन्तरिम संविधानमा उल्लिखित हकहरूलाई वर्तमान संविधानले अझ मजबुत बनाएर राखेको छ। वर्तमान संविधानको धारा ३० मा स्वच्छ वातावरणको हक, वातावरणीय प्रदूषण र हासबाट क्षतिपूर्ति पाउने हक र वातावरण र विकासबीच सन्तुलन कायम गर्ने जिम्मेवारीको कुरा राखिएको छ जुन प्रस्तुत विवादको सन्दर्भमा समेत अत्यन्त महत्त्वपूर्ण छ, जुन देहायबमोजिम छ:-

- धारा ३०. स्वच्छ वातावरणको हक: (१)**
 प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ र स्वस्थ वातावरणमा बाँच्न पाउने हक हुनेछ।
 (२) वातावरणीय प्रदूषण वा हासबाट हुने क्षतिबापत पीडितलाई प्रदुषकबाट कानूनबमोजिम क्षतिपूर्ति पाउने हक हुनेछ।
 (३) राष्ट्रको विकाससम्बन्धी कार्यमा वातावरण र विकासबीच समुचित सन्तुलनका लागि आवश्यक कानूनी व्यवस्था गर्न यस धाराले बाधा पुऱ्याएको मानिने छैन।

१०. उपर्युक्त व्यवस्थाहरूमध्ये उपधारा (१) ले राज्यउपर स्वच्छ र स्वस्थ वातावरण कायम राख्ने दायित्व सिर्जना गर्छ, उपधारा (२) ले उपचारको हक प्रदान गर्छ। उपधारा (३) ले सकारात्मक दायित्वको एउटा नयाँ आयाम खोल्छ, प्रस्तुत विवादको सन्दर्भमा यो व्यवस्थालाई विशेषरूपले हेर्न र बुझ्न जरूरी छ। यसमा प्रयुक्त “विकास” भन्ने शब्दले भौतिक संरचनाहरूको विकास मात्र नभई विकासको व्यापक दायरा अर्थात् “पर्यावरणीय दिगो विकास” को अवधारणालाई समेत समेट्छ। यसभित्र विकास र वातावरणबीचको सन्तुलन कायम गर्ने सन्दर्भमा संविधानको धारा ५१ को देहाय खण्ड (छ) मा प्रयुक्त अन्तरपुस्ता समन्यायको मान्यता, प्राकृतिक स्रोत साधनको संरक्षण, संवर्द्धन र वातावरणअनुकूल दिगो रूपमा उपयोग, त्यसैगरी औद्योगिक एवम् भौतिक विकासबाट वातावरणमा पर्नसक्ने जोखिमलाई न्यूनीकरण गर्दै वन, वन्यजन्तु, पंक्षी, वनस्पति तथा जैविक विविधताको संरक्षण, संवर्द्धन र दिगो उपयोग, वातावरण संरक्षणमा पूर्वसावधानी र पूर्वसूचित सहमति जस्ता पर्यावरणीय दिगो विकासका सिद्धान्तहरूको अवलम्बन आदि कुराहरू पनि पर्दछन्। धारा ३० को उपधारा (३) को व्याख्या गर्दा यी कुराहरूलाई पनि एकैसाथ हेरिनु वाञ्छनीय देखिन्छ।

११. संविधानको परिपालना राज्यको प्रमुख दायित्व हुने कुरा त छँदैछ, विश्व समुदायको एउटा जिम्मेदार सदस्यको नाताले नेपालले आफू पक्ष रहेका अन्तर्राष्ट्रिय सन्धिहरूको परिपालना पनि गर्नुपर्ने हुन्छ। जुन समयमा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको स्थापना भयो, सोही समयको हाराहारीमा तथा प्राकृतिक र सांस्कृतिक विश्व सम्पदा संरक्षणसम्बन्धी महासन्धि, त्यसैगरी संकटापन्न वन्यजन्तु तथा वनस्पतिको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार विरुद्धको महासन्धि र रामसार महासन्धि जारी भएको पाइन्छ। त्यसपछि जारी भएका कैयौं महासन्धिहरूमध्ये जैविक विविधता

महासन्धि, जलवायु परिवर्तनसम्बन्धी महासन्धिहरू सम्पदा संरक्षण वा वातावरण संरक्षणको दृष्टिबाट महत्त्वपूर्ण छन्। त्यसो त नेपाल पक्ष रहेका अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिहरूको संख्या ठूलो छ तर सोमध्ये यहाँ उल्लिखित महासन्धिहरू प्रस्तुत विवादको सन्दर्भमा विशेषरूपले विचारणीय छन्²⁹। विश्व समुदायसमक्ष महासन्धिको व्यवस्थाहरूको परिपालना गर्नु भनी प्रतिबद्धता जाहेर गर्ने तर देशभित्र भने मनपरी गर्ने छुट कुनै पनि सभ्य राष्ट्रलाई हुँदैन। हाम्रो जस्तो सभ्य, सु-संस्कृत र लोकतान्त्रिक मुलुकलाई त यस्तो छुट हुने कुरै भएन।

१२. उल्लिखित महासन्धिहरूमध्ये **प्राकृतिक र साँस्कृतिक विश्व सम्पदा संरक्षणसम्बन्धी महासन्धि**, १९७२ अन्तर्गत संरक्षण सूचीमा रहेका विश्व सम्पदाहरूमध्ये चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज पनि एक हो।³⁰ यो निकुञ्ज नेपालकै अनुरोधमा सन् १९८४ मा विश्व सम्पदा सूचीमा राखिएको हो। सूचीमा राख्दा यसको प्राकृतिक सुन्दरता, पारिस्थितिक प्रक्रिया र संकटापन्न वन्यजन्तु तथा वनस्पतिको वासस्थान रहेको भन्ने तीन आधारमा यो सूचीकृत भएको देखिन्छ³¹। त्यसरी आफैँले सम्पदा सूचीमा राख्नुको सोझो अर्थ ती सम्पदाहरू हामीलाई पूर्वजहरूले नासोको रूपमा हस्तान्तरण गरेका हुन् र तिनलाई

हामीले जुन रूपमा प्राप्त गरेका छौं। भावी पुस्तालाई पनि सोहीरूपमा हस्तान्तरण गर्नु, ती सम्पदालाई प्रत्यक्ष वा परोक्षरूपमा क्षति पुऱ्याउने कार्य गर्दैनौं भनी विश्व समुदायसमक्ष वचनबद्धता व्यक्त गर्नु भन्ने हुन्छ। त्यसैगरी **संकटापन्न वन्यजन्तु तथा वनस्पतिको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार विरुद्धको महासन्धि**, १९७३ ले सो महासन्धिको अनुसूची १ मा रहेका दुर्लभ वन्यजन्तु र वनस्पतिको जुनसुकै हालतमा पनि संरक्षण गरिनुपर्ने कुरालाई औल्याउँछ। महासन्धिले लोपोन्मुख वन्यजन्तु र वनस्पतिलाई अनुसूची २ मा र संरक्षण र नियमनको दरकार भएका अन्य वन्यजन्तु र वनस्पतिलाई अनुसूची ३ मा राखेको छ। सो महासन्धिको कार्यान्वयन गर्न हाम्रो संसदले संकटापन्न वन्यजन्तु तथा वनस्पतिको अन्तर्राष्ट्रिय व्यापार नियन्त्रण ऐन, २०७३ जारी गरेको छ र सो ऐनले महासन्धिको अनुसूचीमा उल्लिखित वन्यजन्तु र वनस्पतिलाई **“संकटापन्न वन्यजन्तु वा वनस्पति”** को वर्गमा राखी ती वन्यजन्तु र वनस्पतिको चोरी शिकार र विनासलाई अपराधजन्य कार्य मानेको कुरा यहाँ विशेष स्मरणीय छ।

१३. माथि उल्लेख गरिएका महत्त्वपूर्ण महासन्धिमध्ये अर्को महासन्धि **अन्तर्राष्ट्रिय महत्त्वका सीमसार र विशेषतः जलचरहरूको वासस्थान संरक्षणसम्बन्धी रामसार महासन्धि**, १९७९ हो। यो महासन्धिअन्तर्गतको दायित्व निभाउने क्रममा नेपालले चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको मध्यवर्ती क्षेत्रमा रहेको **बीसहजारी ताल**लाई पनि संरक्षित क्षेत्र भनी सूचीकृत गरेको छ। रामसार महासन्धिको पक्ष राष्ट्रको नाताले सो ताल र यसको पारिस्थितिक प्रणालीको संरक्षण गर्नु अब हाम्रो राष्ट्रिय कर्तव्य बनेको छ। पारिस्थितिक प्रणालीभित्र तालको प्राकृतिक वा भौगोलिक सीमाभित्र मात्र सीमित नरही यसको पारिस्थितिक सम्बद्धताले जोडिने समस्त क्षेत्रसमेत पर्छ।

१४. माथि उल्लेख गरिएको चौथो महासन्धि

29 See International Plant Protection Convention 1951, Convention on Wetlands of international Importance, Especially as Waterfowl Habitat (Ramsar Convention) 1971, Convention Concerning the Protection of the World Natural and Cultural Heritage 1972, Convention on the International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (CITES), 1973, Convention on Biological Diversity, 1992, Framework Convention on Climate Change 1992; UN Convention to Combat Desertification 1994, Paris Climate Change Agreement 2015.

30 चितवनको अतिरिक्त सगरमाथा राष्ट्रिय निकुञ्ज पनि सम्पदा सूचीमा छ।

31 हेर्नुहोस् उक्त महासन्धिको धारा ३

जैविक विविधता महासन्धि, १९९२ हो। मानवका कार्यहरूबाट विश्वव्यापी रूपमा जैविक विविधतामा आएको ह्रासको सन्दर्भमा जैविक विविधताको अन्तरनिहित महत्त्व (Intrinsic value) र यसको पारिस्थितिक, आनुवंशिक, सामाजिक, आर्थिक, शैक्षिक, वैज्ञानिक, साँस्कृतिक र मनोरञ्जनात्मक महत्त्वसमेतलाई दृष्टिगत गरी महासन्धिले जैविक विविधताको रक्षा गर्ने कार्यलाई मानव मात्रको साझा चासो (common concern of humankind) को विषय मानेको छ³²। यो महासन्धि अमूक प्रजातिसँग मात्र नभई सम्पूर्ण पारिस्थितिक प्रणालीसँग सम्बन्धित छ। जैविक विविधताअन्तर्गत आनुवंशीय, प्रजातिजन्य र पारिस्थितिक प्रणालीको विविधता (genetic, species and ecosystem diversity) पर्छ र यो विविधता सकेसम्म स्वस्थानीय (In-situ) रूपमा संरक्षित क्षेत्रहरूको स्थापना र विकास गरेर जोगाउनु पर्छ भन्ने कुरालाई जैविक विविधता महासन्धिको धारा ८ ले जोड दिन्छ। त्यसैगरी सोही महासन्धिको धारा १४ ले जैविक विविधतामा उल्लेखनीय प्रतिकूल असर पर्ने कुनै कार्य गर्दा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गर्नुपर्ने कुरा औल्याएको छ। जैविक विविधता महासन्धिको उल्लेख गर्नुपरेको कारण किन पनि छ भने चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जलाई जैविक विविधताको दृष्टिले अत्यन्त महत्त्वपूर्ण हटस्पट (hotspot) क्षेत्र मानिन्छ³³। जैविक विविधता जोगाउन हटस्पट

जोगाउनु र यिनै क्षेत्रबाट संरक्षणसम्बन्धी कार्यहरू सुरु गरिनुपर्छ। यस मानेमा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको जैविक विविधतामा गम्भीर असर पर्ने कुनै कुरा गर्नुपूर्व वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गरिनुपर्छ। जैविक विविधता महासन्धिको राष्ट्रिय रूपमा कार्यान्वयन गर्न हामी प्रतिबद्ध छौं र यो महासन्धिले तय गरेका कार्यक्रम र रणनीतिहरूको राष्ट्रियरूपमा अनुशरण गरेर नै हामीले विश्वव्यापी रूपमा भइरहेको पारिस्थितिक प्रणालीको स्वास्थ्यमा परिरहेको भयावहपूर्ण प्रभाव विशेषतः भूमि र जलस्रोतको प्रयोगमा आएको परिवर्तन, जीवजन्तुको प्रत्यक्ष दोहन, जलवायु परिवर्तन, प्रदूषण, गैरस्थाने मिचाहा प्रजातिको प्रकोप नियन्त्रणमार्फत र प्रजातिहरूको विनासलाई रोक्न नेपालको तर्फबाट सानै भएपनि योगदान दिन सक्छौं³⁴।

१५. माथि चर्चा गरिएका मध्ये पछिल्लो अन्तर्राष्ट्रिय दस्तावेज जलवायु परिवर्तन सम्बन्धमा गरिएको पेरिस सन्धि, २०१५ हो। यो सन्धि पारिस्थितिक प्रणाली मात्र नभई पृथ्वीकै स्वास्थ्यसँग जोडिएको अत्यन्त महत्त्वपूर्ण महासन्धि हो। यो महासन्धिले पृथ्वीमा बढिरहेको तापक्रमको कारण सम्पूर्ण जीव र चराचरकै महाविनास हुनसक्ने सम्भावनालाई हेरेर प्रत्येक राष्ट्रले के गर्न सक्छ भन्ने सम्बन्धमा स्वेच्छिक प्रतिबद्धता माग गर्दछ। हामीले स्वेच्छिक रूपमा अन्तर्राष्ट्रिय समुदायसमक्ष प्राकृतिक सम्पदाको व्यवस्थापन, कम कार्बन उत्सर्जन गर्ने विकास नीतिको अवलम्बनमार्फत जलवायु परिवर्तनको सामना गर्न सक्ने आर्थिक सामाजिक विकासलाई अनुशरण गर्ने वचनबद्धता व्यक्त गरेका छौं। प्राकृतिक सम्पदामध्ये वनक्षेत्रको नीतिमा कार्बन स्टक बढाउने,

32 हेर्नुहोस् उक्त महासन्धिको प्रस्तावना।

33 जैविक विविधताको दृष्टिबाट अत्यन्त उर्बर र स्वस्थानीय जीवजन्तु र वनस्पतिहरूको ठूलो घनत्व रहेको तर विनासको खतरा पनि उत्तिकै रहेको क्षेत्रलाई जैविक विविधताको हट स्पट (Hotspot) भनिन्छ। हटस्पटसम्बन्धी अवधारणा सबैभन्दा पहिले Norman Myers ले सन् १९८८ र १९९० मा प्रकाशित सनसनी फैलाउने लेखहरू (Ground breaking articles) मार्फत विकास गर्नुभएको हो र वहाँका अनुसार विश्वमा त्यस्ता ३४ वटा Hotspot हरू छन्, हटस्पटको संरक्षण किन हुनुपर्छ भन्ने बारे हेर्नुहोस् John Charles Kunich, 'Fiddling Around While the Hotspots are Burning, 14 Geo. Intl. Env'tl. L Rev. 179 (2001), 181-182 हाम्रो मुलुकसमेत हिन्दुकुश हिमालय क्षेत्रमा मोटामोटी

रूपमा चारवटा यस्ता हटस्पट क्षेत्रहरू पर्छन्। हेर्नुहोस् Nahakul Chhetri, B.Shakya and E.Sharma eds. Biodiversity Convention in Kanchanjunga Landscape (Kathmandu, ICIMOD 2008)

34 जैविक विविधताको विनासबारे हेर्नुहोस् Walter v Reid et al., ECOSYSTEM AND HUMAN WELL-BEING, A Report of the Millennium Ecosystem Assessment 2005.

उत्सर्जन घटाउने, चुरिया र तराई क्षेत्रमा वन विनास रोक्ने, संरक्षित क्षेत्रमा सहकार्य बढाउने र सम्पदा संरक्षण र व्यवस्थापनमा भू-तह दृष्टिकोण (landscape approach on resource conservation and management) अपनाउने कुराहरू परेका छन् जस निम्ति पनि निकुञ्ज र अन्य संरक्षित क्षेत्रको उचित व्यवस्थापन, तथा जैविक विविधताको संरक्षणको कार्ययोजना महत्त्वपूर्ण हुन्छ³⁵।

१६. यी विभिन्न महासन्धिको पक्षराष्ट्र भएको कारण तिनका व्यवस्थाहरू पालन गर्नुपर्ने दायित्व त छँदैछ, सन्धि ऐन, २०४९ को दफा ९ को व्यवस्थाको कारण महासन्धिका प्रावधानहरूले नेपाल कानूनको हैसियत प्राप्त गरिसकेको कुरा पनि यहाँ मननीय छ। चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको संरक्षण सम्बन्धमा महासन्धिका व्यवस्थाहरूको पालन गर्नुपर्ने कानूनी दायित्वबाट नेपाल विमुख हुनसक्ने अवस्था छैन।

१७. संक्षेपमा, चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको संरक्षणसम्बन्धी चुनौतीहरू अनेक छन्, ती प्रत्यक्ष र परोक्ष दुवै छन्; प्रत्यक्ष चुनौतीहरू दृष्टिगोचर छन्, तर परोक्ष चुनौतीहरू राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा सृजित छन्, ती हामीले अङ्गीकार गरेको कानूनी पद्धति र विश्व समुदायसमक्ष गरेको प्रतिबद्धताको कारण ती चुनौतीहरू सिर्जित छन् जसलाई बहन गर्नबाट नेपाल राष्ट्र अब पछि हट्न सक्ने अवस्था देखिँदैन।

१८. चुनौतीहरूकै श्रृङ्खलाको रूपमा पछिल्लो समयमा निकुञ्ज क्षेत्रभित्रबाट सडक निर्माण पनि निकुञ्जले बेहोर्नु परेको अवस्था देखिन्छ। प्रस्तुत रिट निवेदन पनि चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज क्षेत्रभित्रबाट सडक निर्माण गरी निकुञ्जलाई खण्डीकृत गर्न लागियो र यसबाट सार्वजनिक हक र सरोकारमा

असर पर्न लाग्यो भनी परेको छ। निवेदनमा ठोरी हुँदै नवलपरासीको त्रिवेणी जोड्ने झण्डै ३० कि.मि. बाटो बनाउनको लागि र यसभन्दा अगाडि २०६८।०६९ मा ठोरीदेखि चितवनको माडी, जगतपुर, मेघौली, कोलवा, बहुवन हुँदै त्रिवेणी जोड्ने हुलाकी बाटोको नक्सा स्वीकृत भएको भन्ने खुल्न आएको, उक्त योजनालाई परिवर्तन गरी राप्ती नदीको किनारै किनार चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज बीचबाट सिधै त्रिवेणी निकाल्ने गरी हुलाकी बाटो बनाउन लागेको भन्ने आदि कुराहरू उठाइएको छ। प्रस्तुत रिट निवेदन यस अदालतमा विचाराधीन रहँदारहँदै हाल हुलाकी राजमार्गअन्तर्गत ठोरी-माडी भरतपुर सडक खण्डको वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदन नेपाल सरकार मन्त्रीस्तरबाट २०७५।१०।१७ मा स्वीकृत भएको भन्ने पत्र इजलासलाई महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत प्राप्त हुन आएको छ। यसबाट निकुञ्जभित्रबाट सडक निर्माणको मुद्दा अरु पेचिलो बनेको छ। त्यसैले सो विषयमा चर्चा गर्ने सन्दर्भमा **सडक निर्माणको कारण चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जले विगतमा के कस्तो चुनौती बेहोर्नुपरेको रहेछ, अहिलेको चुनौती के हो भन्ने चौथो प्रश्नबारे विवेचना गर्नु यहाँ आवश्यक देखिन्छ।**

१९. चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कायम गरिएको क्षेत्रभित्र विगतमा बस्ती रहेको र हाल पनि निकुञ्जभित्र माडीमा मानव बस्ती रहेको वा निकुञ्जभित्र धार्मिकस्थल रहेको कारण वा राष्ट्रिय रूपमा नै सडक सञ्जाल विस्तार, रेलमार्ग निर्माण वा विद्युतीय प्रसारण लाइन निर्माण आदिका कुराहरू विगतमा उठेको र ती विषयहरूमा युनेस्कोअन्तर्गतको विश्व सम्पदा समितिको ध्यानआकृष्ट भएको देखिन्छ। उदाहरणका लागि कसरामा राप्ति नदीमाथि पुल र प्रसारण लाइन निर्माण गर्न लागिएको विषयलाई लिएर प्रकृति संरक्षणको लागि अन्तर्राष्ट्रिय संघ (IUCN) ले सन् २००२ को डिसेम्बर महिनामा

35 यस निम्ति हेर्नुहोस् GON/MOEF, INTENDED NATIONALLY DETERMINED CONTRIBUTIONS, Communicated to UNFCCC in Feb. 2016 P 3 - 4

नेपालको भ्रमण गरी प्रतिवेदन दिएको, सो प्रतिवेदनमा नै नेपाल सरकारलाई **माडी उपत्यकाका जनताले आवागमनको लागि प्रयोग गर्ने सडकलाई माडीभन्दा बाहिरका जनताले प्रयोग गर्ने चलन चल्तीको बाटोको रूपमा प्रयोग नगर्ने प्रत्याभूति दिन अनुरोध गरिएको** पाइन्छ । IUCN ले सन् २००४ सम्म सो कार्य गरिए नगरिएको अनुगमन गर्दै रहेको कुरा पनि उल्लेख छ । त्यसैगरी सन् २०१४ मा निकुञ्ज क्षेत्रबाट पर्ने गरी नयाँ सडक र रेलमार्ग निर्माण गर्ने कुरा पुनः उठेपछि सन् २०१५ को जुन महिनामा UNESCO काठमाडौं र IUCN नेपालले निकुञ्ज क्षेत्रको स्थलगत भ्रमण गरेको, सो क्रममा पूर्वाधार निर्माणका अन्य कैयौं योजनाहरू नीति निर्माणको तहमा विचाराधीन रहेको जानकारीमा आएको उल्लेख गर्दै ती सबै आयोजनाहरू कार्यान्वयन हुने हो भने निकुञ्ज आठदेखि दश भागमा खण्डीकृत हुन्छ भन्ने प्रतिवेदन IUCN ले दिएको पाइन्छ । IUCN ले सो प्रतिवेदन दिएपछि जर्मनीको वोनमा २०१५ मा बसेको विश्व सम्पदा समितिको ३९ औं बैठक³⁶ ले IUCN ले उठाएका माथि उल्लेख गरेका कुराहरूबारे बिमर्श गर्दै र पूर्व-पश्चिम विद्युतीय रेलमार्ग र हुलाकी सडक, अप्टिकल फाइबर आयोजना र वाल्मीकि आश्रम र त्रिवेणीधाम जोडने झोलुङ्गे पुलसमेतको निर्माण गरिएमा निकुञ्ज खण्डीकृत भई गैंडा, बाघ, हात्ती, गौरीगाई जस्ता दुर्लभ वन्यजन्तुको वासस्थानमा असर पर्ने र चोरी सिकार बढ्नेबारे गम्भीर सरोकार राख्दै ती कुराहरूको निर्माण गरिनुअघि वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गराई प्रस्तावित निर्माणले सम्पदामा पर्ने असर र उपलब्ध विकल्पको बारेमा समेत सो प्रतिवेदन IUCN बाट पुनरावलोकन गराउन नेपाल सरकारलाई **अनुरोध गरेको** पाइन्छ । तत्पश्चात् विश्व सम्पदा

36 विश्व सम्पदा समिति महासन्धिको कार्यान्वयन गर्न महासभामा निर्वाचित २१ सदस्यीय अन्तरसरकारी समिति हो । वोनमा भएको बैठकले निकुञ्जको बारेमा पारित प्रस्तावको लागि हेर्नुहोस् 39 COM 7B.15 / Bonn 2015

समितिले पछिल्लो स्थिति बुझ्न IUCN लाई अनुरोध गरेबमोजिम IUCN ले २०१६ जनवरी १४ देखि २१ मार्चसम्म पुनः चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको भ्रमण गरी बुझाएको प्रतिवेदनमा माडी सडकबारे आफ्नो २००२ को प्रतिवेदनमा उल्लिखित माथिको अंशबारे पुनः स्मरण गर्दै विश्व सम्पदा सूचीमा रहेका चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जलगायत नेपालका सम्पदाहरूको हैसियत र विकासका प्रस्तावहरूले ती सम्पदा (OUV) को हैसियतमा पर्ने प्रभावबारेमा सचेतना बढाउन सरकारका बिभिन्न निकाय र मन्त्रालयहरू बीच सञ्चार र समन्वय बढाउनु पर्ने सुझाव दियो । भरतपुर-ठोरी सडकको हकमा माडी उपत्यकाका जनताको शिक्षा, स्वास्थ्य र अन्य सुविधामा पहुँच बढाउन चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको सम्पदा क्षेत्रबाहिर स्तरीयकरण गर्न अनुमति दिँदै निकुञ्जको क्षेत्रभित्र सडक फराकिलो पार्ने, स्तरीयकरण गर्ने आदि कार्य नगर्न नेपाललाई सिफारिस गर्‍यो । सो प्रतिवेदनको सम्बन्धित अंश देहायबमोजिम छ:-

The Mission recommends that the State Party:

“Upgrade parts of the Bharatpur-Thori road that are located outside the property in order to improve access to educational, health, and other facilities to the communities in the Madi Valley, while ensuring that any upgrading or widening of those parts of the road that are located inside the property shall not be permitted, maintaining current restrictions on the use of the road between 22.00 o'clock and 6.00 o'clock, and that the road will not be used as a thoroughfare, especially for

transportation of commercial goods to destinations beyond Thori.”

२०. साथै प्रतिवेदनले निकुञ्जको सम्पत्तिलाई कुनै तरहले चिर्ने, खण्डीकरण गर्ने सम्भावना भएका, तत्कालमा चर्चामा चलेका वा भविष्यमा प्रस्तावित हुन सक्ने क) तराई हुलाकी सडक, ख) प्रदेश ३ र प्रदेश ४ द्वारा प्रस्ताव गरिएका चीन-भारत व्यापारिक मार्ग, ग) दुम्किवास-त्रिवेणी सडक, घ) माडी-वाल्मीकि आश्रम सडक र ङ) ठोरी-मलेखु सडकहरूको बारेमा तिनीहरूले सम्पदाको उत्कृष्ट विश्वव्यापी महत्त्व (OUV) मा पार्ने प्रभाव, विकल्पहरूको उपलब्धतासमेतलाई दृष्टिगत गरेर ती सडकहरू निर्माण गरिने छैनन् भन्ने प्रत्याभूति नेपालले दिनुपर्ने सुझाव दियो। साथै प्रतिवेदनमा पूर्व-पश्चिम विद्युतीय रेलमार्ग निकुञ्ज क्षेत्रबाट पर्ने गरी विस्तार गर्न हाल प्रस्ताव गरिएको मार्गबाट बनाउने अनुमति दिइने छैन बरु निकुञ्ज बाहिरबाट पर्ने गरी लगिने छ भन्ने दृढ प्रत्याभूति दिइनु पर्ने, त्यसैगरी त्रिवेणीधाम-वाल्मीकि आश्रम जोडने झोलुङ्गे पुल र पदमार्गसम्बन्धी कुनै निर्माण नेपालको विद्यमान कानून र IUCN विश्व सम्पदाको वातावरणीय अध्ययनबारे तयार गरेको सुझाव (IUCN's World Heritage Advice Note on Environmental Assessment) समेतलाई मध्यनजर गर्दै तयार गरिएको वातावरणीय प्रभाव अध्ययन (EIA) बेगर गरिने छैनन भनी सुनिश्चितता गरिनुपर्ने भन्नेसमेत सुझाव र प्रस्तावित वीरगन्ज-ठोरी सडकको हकमा पनि सो सडकले माडी उपत्यका हुँदै व्यापारिक सामानहरूको परिवहनको माग बढ्न सक्ने र त्यसले निकुञ्जको सम्पदामा पार्न सक्ने प्रत्यक्ष, परोक्ष र समयक्रममा बढ्ने प्रभाव (direct, indirect and cumulative impacts on OUV of the property) समेतलाई दृष्टिगत गर्दै IUCN को World Heritage Advice Note on

Environmental Assessment समेत हेरी गरिएको विस्तृत वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन (Thorough EIA) पश्चात् मात्र गरिनुपर्ने भन्नेसमेत सुझाव दिएको पाइयो³⁷।

२१. पछिल्लो समयमा चितवन उपत्यकामा भएको जनसंख्या वृद्धि, निकुञ्जभित्र र बाहिरका राजनीतिक स्वार्थ, भोटको राजनीतिसमेतका सतहमा देखिने र नदेखिने अनेकौं गतिविधिद्वारा संरक्षण पक्षीय शक्ति कमजोर भई विश्व सम्पदा सूचीमा रहेको चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको सम्पदा संरक्षण कार्यको उपेक्षा हुने, निकुञ्ज क्षेत्रमा प्राकृतिक स्रोतको दोहन, अतिक्रमण र चापका कारण प्रत्यक्ष, परोक्ष र कालक्रममा थपिने प्रतिकूल वातावरणीय प्रभाव बढ्न गै खण्डीकृत हुने, जैविक विविधता एवम् दुर्लभ वन्यजन्तु र वनस्पतिको संरक्षण तथा पर्यापर्यटनमार्फत राष्ट्रिय अर्थतन्त्रमा पारेको सकारात्मक प्रभावसमेत बेवास्ता हुने स्थिति बन्न गएको संकेतहरू देखिएको परिप्रेक्ष्यमा प्रस्तावित र छलफलका विभिन्न चरणमा रहेका निर्माणसम्बन्धी प्रस्तावहरूलाई रोक्न IUCN ले दिएको उक्त प्रतिवेदन महत्त्वपूर्ण हुने देखिन्छ।

२२. उक्त प्रतिवेदन पेस भएपश्चात् विश्व सम्पदा समितिको ४१ औं बैठकले गरेको निर्णयमा IUCN ले दिएको सो प्रतिवेदनका कुराहरू कुनै विलम्ब नगरी पूर्णरूपमा कार्यान्वयन गर्न र २०१८ को डिसेम्बर १ भित्र प्रतिवेदनमा उल्लिखित प्रत्येक सुझावको कार्यान्वयन सम्बन्धमा हासिल गरिएको प्रगतिसहित सम्पदाको संरक्षणमा गरिएका सबै कार्यहरूको खुलासासहितको अद्यावधिक प्रतिवेदन (Updated

37 हेर्नुहोस, IUCN, REPORT ON THE MISSION TO CHITWAN NATIONAL PARK, NEPAL FROM 14 TO 21 March 2016 (Report by Remco Van Merm and Bibhav Kumar Talukdar, June 2016) प्रतिवेदनमा अप्टिकल फाइबर विस्तार, गजेन्द्रधाममा भइरहेको निर्माण र व्यवस्थापन, नारायणी पश्चिमका क्षेत्रसमेत निकुञ्जको सीमा निर्धारण, राप्तिमा बाढि नियन्त्रण गर्न वनाइएका संरचना, निकुञ्जमा हुने चोरी शिकार, अतिक्रमण आदिबारे पनि महत्त्वपूर्ण सुझावहरू छन्।

Report on the state of conservation) माग गर्ने निर्णय गरेको³⁸ भन्ने सरकारको तर्फबाट यस अदालतलाई जानकारी दिइएको छ । उक्त निर्णयको अनुच्छेद ४, ५, ६ र ७ निकुञ्ज क्षेत्रबाट गर्न लागिएका निर्माण र प्रस्तुत विवादसँग समेत सम्बन्धित देखिँदा जस्ताको तस्तै उल्लेख गरिएको छ:-

4. Welcomes the State Party's decision to undertake an Environmental Impact Assessment (EIA) for the alternative alignment of the East-West Electric Railway that avoids the property, and the initiation of an EIA for the Tribenidham-Balmikiashram suspension bridge, and requests the State Party to submit copies of these EIA to the World Heritage Centre, for review by IUCN, as soon as they are available;
5. Also requests the State Party to make an **unequivocal commitment not to allow** the development of East-West Electric Railway and the Terai Hulaki Highway to proceed along their proposed alignments through the property, and not to approve any other new roads or reopening/upgrading of old roads through the property, including the proposed Dumkibas-Tribeni road, the Madi-Balmikiashram road, the State 3 and State 4 proposed China-India

38 हेर्नुहोस Decision of the 41st Session of the World Heritage Committee regarding Chitwan National Park (Decision 41COM 7B.15) Krakow, Poland, 2 to 12 July 2017.

Trade Links, and the Thori-Malekhu road;

6. Considers that if any of the aforementioned road and railway developments were to proceed according to their proposed alignments through the property, they would represent a clear potential danger to the Outstanding Universal Value (OUV) of the property, in accordance with Paragraph 180 of the Operational Guidelines, and a clear basis for inscription of the property on the **List of World Heritage in Danger**.
7. Notes with concern that the Chitwan District Road Office has called a tender for the tarmacking the **Bharatpur-Thori road** through the property, and further requests the State Party to ensure that any upgrading of the parts of the Bharatpur-Thori road that are located inside the property, including black-topping and widening not be permitted.

२३. चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज र यसको सम्पदा संरक्षणको चुनौतीको सन्दर्भमा IUCN ले पटक-पटक गरेको अध्ययन र विश्व सम्पदा समितिको उपर्युक्त निर्णयले नेपालभित्र भइरहेका र हुन खोजेका कार्यहरूबारे स्पष्टतः जे कुरा भनेको छ, सोभन्दा धेरै कुराहरू संकेत गरेको छ । समग्रमा ती संकेतहरू शुभ छैनन् । निकुञ्जको सम्पदा संरक्षण प्रत्यक्ष, परोक्ष

वा प्रकारान्तरले प्रभाव पार्ने गरी तिनले जे कुराको प्रस्ताव गरेका छन् ती प्रस्तावहरू कि त क्षणिक स्वार्थद्वारा वसिभूत छन् कि लोकरिझाईतर्फ केन्द्रित छन् भन्ने देखिएको छ । निकुञ्ज क्षेत्रमा निर्माणबारे नीतिगत तहमा गरिएका कुराहरूले न त संविधानद्वारा आह्वान गरिएको “अन्तरपुरस्ता समन्याय” को अर्थ बुझ्दछन्, न त “पर्यावरणीय दिगो विकास” को अवधारणा र मर्म पछ्याउन सक्छन्, न त वातावरण संरक्षणमा पूर्वसावधानी र पूर्वसूचित सहमतिको सिद्धान्तको अनुशरण गर्छन्, न त तिनले नेपालले अन्तर्राष्ट्रिय समुदायसमक्ष गरेको वचनबद्धताको के महत्त्व छ र एउटा सु-संस्कृत, सभ्य र लोकतान्त्रिक मुलुकले ती वचनबद्धताहरू कसरी पालना गर्नुपर्छ भन्नेतर्फ सरोकार राख्छन् । राज्यद्वारा संस्थापित निकायहरू संरक्षण गर्ने भन्ने कर्तव्यप्रति उदासीन त छँदैछन् यस अदालतलाई पनि डाँट्न र छलनमा उद्यत देखिन्छन् । उदाहरणको लागि प्रस्तुत रिट निवेदनमा पनि निकुञ्जमा सडक निर्माण गर्न लागियो भनी मिति २०६८/०९/२५ मा यस अदालतमा रिट दर्ता भएपछि एक न्यायाधीशको इजलासबाट मिति २०६८/०९/२७ मा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जभित्र ठोरीदेखि त्रिवेणीसम्म बाटो बनाउन लागिएको भन्ने सञ्चार माध्यममा आएको र अहिलेसम्म सरकारका सम्बद्ध निकायबाट खण्डन नभएको भन्दै रिट निवेदनको टुङ्गो नलागेसम्म सो बाटो नबनाउनु, सो बाटोसम्बन्धी सम्पूर्ण कुराहरू यथास्थितिमा राख्नु भनी अन्तरिम आदेश जारी भएको रहेछ । तत्पश्चात् “पर्सा जिल्लाको ठोरीदेखि चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज हुँदै नवलपरासी जिल्लाको त्रिवेणीसम्म बाटो निर्माणको लागि कुनै पनि निकायले सम्भाव्यता अध्ययन तथा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गर्न यस मन्त्रालयसँग माग गरेको छैन... कुनै पनि कार्य गर्न अधिकारप्राप्त अधिकारीबाट कुनै संस्था वा व्यक्तिलाई अनुमति दिइएको छैन । उक्त बाटो निर्माण सम्बन्धमा मन्त्रालयलाई कुनै जानकारी

छैन र मन्त्रालयले कुनै सहमति, स्वीकृति दिएको छैन” भन्ने वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालयको लिखित जवाफ प्राप्त भएको, त्यसैगरी “रिट निवेदनको निवेदनमा उल्लेख गरेअनुसार चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जभित्र हाल कुनै बाटो, संरचना वा हुलाकी मार्ग निर्माण गर्ने निर्णय यस विभागबाट भएको छैन” भन्ने सडक विभागको लिखित जवाफ र “रिट निवेदनको आफ्नो निवेदनमा उल्लेख गरेअनुसार चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जभित्र हाल कुनै सडक निर्माण, अन्य संरचना वा हुलाकी मार्ग निर्माण गर्ने निर्णय नगरिएको परिप्रेक्ष्यमा निवेदनको Hypothetical Basis मा अनुमानको भरमा दिएको रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ” भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल सरकारका तत्कालीन भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्रीले लिखित जवाफ पेश गरेको देखिन्छ । उक्त लिखित जवाफ पेश भएपछि तत्कालीन भौतिक योजना तथा निर्माण मन्त्री स्वयंले नै अन्तरिम आदेश खारेज गरिपाउँ भनी मिति २०६८/११/३० मा निवेदन दिएको र तत्पश्चात् यस अदालतको संयुक्त इजलासबाट मिति २०६९/१०/११ मा अन्तरिम आदेश खारेज भएको देखिन्छ । तर जब अन्तरिम आदेश खारेज भयो, निकुञ्जभित्र मन लागेको कुरा गर्न बाटो खुल्यो भनेजस्तो परिस्थिति निर्माण भएको देखिन्छ । IUCN को माथि उल्लिखित प्रतिवेदन र यस अदालतलाई महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत प्राप्त हुलाकी राजमार्ग निर्देशनालयको मिति २०७५/१०/८/०९ को पत्र, सडक विभागको टिप्पणी र पत्राचार हेर्दा वीरगन्ज-ठोरी खण्डमा सडक निर्माण कार्य यन्त्रवत् चालु रहेको र ठोरी-माडी-भरतपुर खण्डमा सडक निर्माणको लागि वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनको कार्य भई वन तथा वातावरण मन्त्रालय (मा. मन्त्रीस्तर) बाट उक्त प्रतिवेदन मिति २०७५/१०/१७ मा स्वीकृतसमेत भएको पाइएबाट यस अदालतसमेतलाई गुमराहमा राख्न वा छलन खोजिएको भन्ने अनुभूति हुन आयो । कुनै रिट निवेदन अदालतमा विचाराधीन छ र आफूले

नै दिएको निवेदन वा गरिएको आग्रहलाई विश्वास गरी अन्तरिम आदेश खारेज गरिएको छ भने सार्वजनिक हक र सरोकारको विषयमा यस अदालतमा परेको रिट निवेदनको अन्तिम टुङ्गो नलागेसम्म कुनै धैर्यता सरकारमा रहनुपर्छ। यस्तो धैर्यता रहन्छ भन्ने स्वभाविक अपेक्षा अदालतको हुन्छ। तर यहाँ त्यसो गरिएको नदेखिँदा विपक्षीहरूबाट संविधान, कानून र अन्तर्राष्ट्रिय कानूनको अपेक्षा पूरा गर्न खोजिएको रहेछ भन्न सकिने।

२४. सरकारको जवाफबाट सिर्जित रिट निवेदन विचाराधीन हुँदाहुँदै विकसित परिस्थितिबारे यति भनेर अब प्रस्तावित ठोरी-माडी-भरतपुर सडक निर्माण सम्बन्धमा गरिएको वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदनले संरक्षणका चुनौतीहरूलाई सम्बोधन गर्न सकेको छ वा छैन र यो प्रतिवेदन स्वीकारयोग्य छ वा छैन भन्ने अर्को सान्दर्भिक प्रश्नबारे चर्चा गरौं। यस अदालतलाई महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत ठोरी-माडी-भरतपुर सडक खण्डको वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनसम्बन्धी हुलाकी सडक आयोजनाले तयार पार्न लगाएको प्रतिवेदनको एक प्रति प्राप्त भएको छ। सो सडक हुलाकी सडक आयोजनाले नै निर्माण गर्न लागेको र त्यसले पर्साको ठोरीबाट निकुञ्जभित्रको माडी क्षेत्र हुँदै भरतपुरको हाकिम चोकसम्म ७१ कि.मि. लामो र १५ मिटर Right of way कायम गरिएको भन्ने देखिन्छ। सो सडकबारे प्रतिवेदनको निष्कर्ष र सुझावमा “यो आयोजना कार्यान्वयन गर्न उपयुक्त देखिएकोले कार्यान्वयनका लागि सुझाव गरिएको छ” भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ। तर प्रतिवेदन हेर्दा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज विश्व सम्पदा सूचीमा परेको निकुञ्ज भन्नुबाहेक यसमा युनेस्को र IUCN ले गरेका अध्ययनहरू, विश्व सम्पदा समितिमा गरिएका छलफल र निर्णयबारे कुनै कुरा उल्लेख भएको वा विश्व सम्पदा सूचीमा रहेका सम्पदाहरूको वातावरणीय अध्ययनसम्बन्धी सुझाव

वा मार्गदर्शन आदि हेरी तिनको अनुशरण वा विश्लेषण आदि केही गरिएको पाइँदैन। प्रतिवेदन तयार गर्नुपूर्व निकुञ्ज प्रशासन, निकुञ्ज प्रशासनसँग हातेमालो गरी संरक्षणको कार्यमा जुटेका राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय गैरसरकारी संस्थाहरू, वातावरणविद्, निकुञ्जको सुरक्षा गरिरहेको नेपाली सेना आदि कसैसँग परामर्श गरिएको, उनीहरू प्रस्तावित सडकलाई कसरी हेर्छन् वा यसले पार्ने प्रभावबारे उनीहरू के सोच्छन्, विकल्पहरूको बारेमा उनीहरूको के धारणा छ भन्ने आदि बुझिएको वा लिखित सुझाव लिइएको देखिँदैन।

२५. सरकार सार्वजनिक सम्पत्तिको मालिक होइन, न्यासी मात्र हो। प्राकृतिक स्रोत वा सम्पदाको न्यास नेपालका सम्पूर्ण जनता, वर्तमान एवम् भावी पुस्ताको हितको लागि राखिएको हुँदा स्रोतको परिचालनको विषयमा देशका समस्त जनताको हित नहेरी सीमित व्यक्ति वा समुदायको लाभको लागि उसले जे पनि गर्छु भन्न मिल्दैन। प्राकृतिक स्रोतहरू राष्ट्रका समस्त जनता, वर्तमान र भावी पुस्ता वा सन्ततिसमेतका सम्पत्ति हुन् भन्ने कुरालाई सरकारले बुझ्नु र मनन गर्नुपर्छ। सार्वजनिक न्यासको सिद्धान्त (Public Trust Doctrine) ले यही मान्यतालाई आत्मसात् गर्छ^{३९}। सर्वोच्च अदालतले यो सिद्धान्तलाई हाम्रो न्यायिक पद्धतिको एक अङ्ग बनाइसकेको छ।^{४०} सार्वजनिक न्यासको कुरा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनको विषयमा पनि लागू हुन्छ। वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनसम्बन्धी अध्ययन प्राकृतिक सम्पदाको विखण्डन वा स्रोतको अनियन्त्रित दोहनलाई सघाउने विचारले प्रक्रियासम्म पुऱ्याउनको लागि गरिने विषय होइन। यो एउटा

३९ सार्वजनिक न्यासको सिद्धान्त रोमन कानूनको महत्त्वपूर्ण सिद्धान्त हो, आधुनिक समयमा यसलाई पुनः व्याख्या गर्ने श्रेय प्रो जोसेफ स्याक्सलाई जान्छ। हेर्नुहोस्, Joseph Sax, 'The Public Trust Doctrine in Natural Resource Law: Effective Judicial Intervention', 68 Mich. L. Rev. 471, 478-89 (1970)

४० नारायणप्रसाद देवकोटा वि. प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रपरिषद् सचिवालय समेत. ने.का.प. २०६७ नि.नं. ८५२१ पृ २०५३

वैज्ञानिक अध्ययन हो, विशेषज्ञहरूले विज्ञान वा वैज्ञानिक पद्धतिको दुरुपयोग वा उपहास गर्न मिल्दैन। त्यसो गरिएमा उनीहरूले आर्जन गरेको विद्या, ज्ञान र सीपको उपहास गरेको हुन्छ। निकुञ्ज क्षेत्रबाट सडक निर्माणकै विषयमा वातावरणीय मूल्याङ्कन गर्दा यस अदालतले यसपूर्व पनि “प्रस्तावित आयोजनाको सट्टा अन्य कुनै विकल्प छ र यस विकल्पको अनुशरण गर्दा वातावरणीय नोकसानीलाई बचाउन सकिने स्थिति छ भने विकल्पले नै सर्वाधिक प्राथमिकता पाउनु पर्छ... वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गर्दा हरसम्भव विकल्पको अध्ययन गरिने प्रावधान रहेकाले विकल्पको छनौट गर्दा वातावरण संरक्षणलाई मूल उद्देश्य मानिनु पर्दछ” भनेको छ⁴¹। यसबाट वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन कुनै कार्य गर्नको लागि पूरा गरिनुपर्ने औपचारिकता मात्र होइन भन्ने कुरालाई यस अदालतले गम्भीरतापूर्वक लिएको पाइन्छ जुन कुरा यहाँ विशेषरूपमा स्मरणीय छ।

२६. उपर्युक्त सन्दर्भमा अदालतले प्राप्त गरेको ठोरी-माडी-भरतपुर सडकको वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनसम्बन्धी अध्ययन प्रतिवेदन हेर्दा सो प्रतिवेदनले राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा २ (क)(ज)(अ१), दफा ३, दफा ३ख, दफा ५ दफा १५घ, दफा २२, दफा २६ समेतका व्यवस्थाहरूको त्यसै गरी वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा २ (छ) (ज) (ट), दफा ६, दफा ७(१), दफा ९ का व्यवस्थाहरूबारे हेक्का राखेको वा तिनको मर्मबारे विश्लेषण गरेको पाइएन। प्रतिवेदन यस अदालतमा चलिरहेको विवादमा उठेका प्रश्नहरू वा यसअघि यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्तहरू वा विश्व सम्पदा समितिका निर्णय र IUCN ले पटक-पटक दिएका सुझावहरूबारे पूर्णतः

बेखबर रहेको पाइयो। प्रतिवेदनको अनुहारबाट नै यो प्रतिवेदन सडक निर्माणलाई औपचारिक अनुमति दिन तयार गरिएको एउटा नितान्त एकपक्षीय, अपूर्ण, अधुरो र स्तरहीन प्रतिवेदन देखिँदा यसलाई स्वीकार गर्न सकिने अवस्था देखिएन। त्यसैले सो प्रतिवेदन स्वीकार गर्ने वन तथा वातावरण मन्त्रालय (माननीय मन्त्री स्तर) को मिति २०७५।१०।१७ को निर्णयसमेत त्रुटिपूर्ण देखिन आयो।

२७. माथि विभिन्न खण्डमा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको महत्त्व र यसको संरक्षणमा देखिएका चुनौतीहरू, विश्व सम्पदा समितिले देखाएको सरोकार, हाल प्रस्तावित ठोरी-माडी-भरतपुर सडक निर्माण विषयले थपेको चुनौती र सो क्रममा गरिएको वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनमा भएका प्रयाससमेतको विषयमा चर्चा र विश्लेषण गरेपछि अब निवेदकको मागबमोजिमको रिट जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने अन्तिम प्रश्नबारे विचार गरौं। प्रस्तुत रिट निवेदन नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १०७(२) अन्तर्गत दर्ता भएको र निवेदन विचाराधीन रहेकै अवस्थामा नेपालको संविधान जारी भएको अवस्था छ। नेपालको संविधानको धारा १३३ को उपधारा (२) र (३) अन्तर्गत सार्वजनिक हक र सरोकारको विषयमा “उचित उपचार प्रदान गर्ने” र “विवादको टुङ्गो लगाउने” असाधारण अधिकार यस अदालतलाई रहेको छ। विवादको टुङ्गो लगाउने क्रममा रिट निवेदनमा उल्लिखित कुरामा मात्र सीमित नरही रिट निवेदन यस अदालतमा विचाराधीन हुँदाको अवस्थामा विकसित परिस्थितिको समेत विश्लेषण गरी उपयुक्त समाधान पत्ता लगाउन सक्ने नै हुन्छ। यसो गर्नु यस अदालतको अधिकार मात्र होइन समाजमा न्याय सुनिश्चित गर्ने संवैधानिक दायित्वसमेत हो। व्यक्तिहरू रहरले अदालत आउँदैनन्, तर जब न्यायका सबै ढोकाहरू बन्द वा अवरुद्ध हुन्छन्, उनीहरू अदालत प्रवेश गर्छन्। सार्वजनिक सरोकारको निवेदन त

41 रामकुमार आचार्य वि. मन्त्रिपरिषद् सचिवालयसमेत, ने.का.प. २०६९ नि.नं. ८९४२ पृ ४७

आवाज हराएका, आफैँ आफ्नो कुरा भन्न नसक्ने व्यक्ति र समुदायको तर्फबाट पेस गरिएको निवेदन र अदालतलाई दिएको सूचना र वातावरणीय न्यायको सन्दर्भमा यो त सम्पूर्ण प्राणी चराचरको तर्फबाट गरिएको याचना हो। वातावरणीय न्यायको सन्दर्भमा अदालतहरूबाट हिमाल, नदीनाला, वनजङ्गल र प्रकृतिको पनि बाँच्न पाउने अधिकार हुन्छ, उनीहरूको अखण्डतामा नोक्सान पारिने कार्यहरू गरिनु हुँदैन भनी आदेशहरू जारी भइरहेको अवस्थासमेत छ⁴²। प्रकृतिको अस्तित्व र यसको स्वास्थ्यमा मानव मात्रको अस्तित्व र स्वास्थ्यको अन्योन्याश्रित सम्बन्ध रहेको सन्दर्भमा प्राप्त सूचनासमेतको माध्यमबाट अदालतले विषयवस्तुको गहिराईसम्म पुग्ने र उपयुक्त समाधान पहिल्याई सार्वजनिक हक हितको रक्षा गर्नुपर्ने हुन्छ।

२८. नेपालमा भइरहेको जनसंख्या वृद्धि र गरिबी, अव्यवस्थित बसोबाससमेतको कारण प्राकृतिक स्रोत र सम्पदाउपर जुन रूपमा चाप बढेको छ, मानव र वन्यजन्तुबीच वासस्थान वा खाद्यान्नको संरक्षण र जगेर्ना निम्ति जुन प्रतिस्पर्धाको सिर्जना भएको छ र परिणाम स्वरूप प्राकृतिक स्रोतको अनियन्त्रित दोहन र जैविक विविधताको विनास जुन रफ्तारमा भइरहेको छ, त्यसलाई रोक्न जरूरी छ। पर्वतीय मुलुक भएको कारण जैविक विविधता र वातावरणको संरक्षणमा यसैपनि हामीहरूले अनेकौँ चुनौती तथा विपद्हरूको सामना गरिरहेकै छौँ। पछिल्लो समयमा सिर्जित जलवायु परिवर्तनको चापले वातावरणीय परिस्थितिलाई अरु जटिल बनाएको छ। यी सबै कुराहरूलाई दृष्टिगत गरी योजनाबद्ध संरक्षणका

42. हाभ्रे छिमेकमा उत्तराञ्चलको उच्च अदालतले Lalit Miglani Vs. State of Uttarakhand & Others (See <https://indiankanoon.org/doc/92201770/>) को मुद्दामा ३० मार्च २०१७ मा यस्तो आदेश जारी गरेको छ। यद्यपि उच्चतम न्यायालयले उच्च अदालतको फैसलाको कार्यान्वयन रोकेको छ, तापनि "प्रकृतिलाई अस्तित्वको अन्तरनिहित अधिकार हुन्छ" भन्ने विधिशास्त्रीय मान्यतालाई अन्यत्र पनि विस्तारै विस्तारै स्वीकार गरिदै आएको छ।

प्रयासहरूमार्फत हामीले संविधानद्वारा प्रत्याभूत "स्वच्छ तथा स्वस्थ वातावरण" को अधिकारलाई संरक्षण गर्दै संविधानद्वारा आर्काक्षित "पर्यावरणीय दिगो विकास" को अवधारणालाई व्यवहारमा परिणत गर्नु अत्यावश्यक भइसकेको छ।

२९. प्रस्तुत विवादको सन्दर्भमा निकुञ्जभित्रको बस्ती र दक्षिणी सीमामा रहेको ठोरीका जनताका शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारीसमेतका सुविधामा पहुँचका कुराहरू उठेका छन्। ती मागहरू अवश्य पनि जायज छन्। तर तिनको समाधान गर्दा सडक निर्माण र विस्तार मात्र एउटै विकल्प मात्र हुन सक्दैन। निकुञ्जभित्र बस्ती भएको कारण संरक्षणमा चुनौती उत्पन्न भएको हो भने ती बस्तीहरूको स्थानान्तरण गरेर पनि ती सम्पदाको संरक्षणतर्फ सोचन सकिन्छ। विगतमा पनि चितवनमा पदमपुरको मानव बस्ती स्थानान्तरण भएको दृष्टान्त छँदैछ भने अब पनि सो हुन सक्दैन भन्ने छैन। स्थानान्तरण गर्दा अन्यत्र पनि घरबास भएका वा कृषिमा आधारित नरही अर्को पेसा अँगालेका जनताहरूलाई कानूनबमोजिम नगद क्षतिपूर्ति र कृषिमा आधारित किसान, आदिवासी र विपन्न जनताहरूलाई जग्गाको सट्टा जग्गा नै क्षतिपूर्ति दिने विकल्प अपनाई स्थानान्तरणको चाप घटाएर पनि गर्न सकिने हुन्छ।

३०. विश्व सम्पदा समितिले निकुञ्जभित्रको बाटो चौडा बनाउने कार्य र माडी वा ठोरीका जनताको आवागमनबाहेक हुलाकी सडकको अड्गको आम रूपमा यातायातका साधन चल्ने राजमार्गको रूपमा सडकलाई प्रयोग गर्न नहुने कुरालाई आफ्नो निर्णयमा स्पष्टसँग उल्लेख गरेको छ। राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय र वन्यजन्तु विभागको लिखित जवाफ हेर्दा दुवै निकायहरू सडक निर्माणको विपक्षमा रहेको स्पष्ट देखिन्छ। वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गर्दा ती दुई निकायहरूसँग परामर्श गरिएको वा उनीहरूको सहमति लिइएको देखिँदैन। राष्ट्रिय निकुञ्ज तथा वन्यजन्तु

संरक्षण ऐन, २०२९ को दफा ५ ले निकुञ्जको सहमतिबेगर निकुञ्जभित्र सडक निर्माण गर्न, रूख काट्न, वन्यजन्तु वा वनस्पतिलाई नोक्सान पुऱ्याउने अन्य कार्य गर्न वर्जित गरेको छ । कानूनद्वारा जसबाट अनुमति लिनुपर्ने भनिएको छ उसैबाट लिइनुपर्छ, तालुक निकाय वा अन्य कुनै सरकारी निकाय वा मन्त्रालयबाट सहमति लिइएको छ भन्ने कुराले कानूनी आवश्यकता पूर्ण हुँदैन र त्यसले कुनै अर्थ पनि राख्दैन । यस परिप्रेक्ष्यमा समेत निकुञ्ज क्षेत्रभित्रबाट पर्ने गरी हुलाकी सडक आयोजनाको अगुवाइमा जुन सडक निर्माणको कार्य हुन गइरहेको छ, सो संविधान, कानून र नेपाल पक्ष रहेका अन्तर्राष्ट्रिय महासन्धिका व्यवस्थासमेतको विपरीत रहेछ भन्ने देखिँदा सो रोकनु न्यायको रोहमा जरूरी देखियो ।

३१. तसर्थ उपर्युक्त आधार र कारणहरूसमेतको सन्दर्भमा हेर्दा संक्षेपमा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जभित्रबाट निकुञ्जलाई खण्डित हुने गरी हुलाकी सडक निर्माण गर्न लागिएको विषयलाई लिएर सार्वजनिक सरोकारको विषय भन्दै प्रस्तुत रिट निवेदन दर्ता भएको पाइएको र लिखित जवाफ हेर्दा चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय र वन्यजन्तु विभागको लिखित जवाफमा निकुञ्जको जैविक विविधता र वातावरणमा प्रतिकूल प्रभाव पर्ने, दुर्लभ वन्यजन्तुको वासस्थान एवम् जैविक विविधतासमेतको प्रतिकूल हुनेगरी बाटो निर्माण गर्न नहुने कुरामा स्पष्ट जिकिर रहेको देखियो । साथै अन्य विपक्षीहरूले समेत सडक निर्माण विषयमा कुनै कार्य नै भएको छैन भन्ने किसिमको जिकिर लिएको पनि मिसिलबाट देखियो । प्रस्तुत रिट निवेदन मिति २०६८/०९/२५ मा यस अदालतमा दर्ता हुँदा सडक निर्माण विषयमा खासै काम नभएको भनिए पनि त्यसपछि हालसम्मको अवस्था हेर्दा हुलाकी राजमार्गअन्तर्गत वीरगन्ज-ठोरी खण्ड, ठोरी-भरतपुर खण्ड, निकुञ्जभित्रै पर्ने गरी पूर्वपश्चिम विद्युतीय रेल मार्ग, दुम्कीबास-त्रिवेणी सडक,

माडी-वाल्मीकि आश्रम सडक, ठोरी-मलेखु सडक आदि सडकहरू निर्माण गर्ने सन्दर्भमा छलफलदेखि सम्भाव्यता अध्ययन, वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन र निर्माणको प्रारम्भ गर्नेलगायतका कार्यहरू भइरहेको कुरासमेतको जानकारी प्राप्त हुन आयो । यी सडकहरू निर्माण भएमा विश्व सम्पदा सूचीमा रहेको चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज खतरामा पर्ने हुन्छ । सडक निर्माणकै सन्दर्भमा भरतपुर-ठोरी सडक खण्डको वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन (EIA) अध्ययन प्रतिवेदनलाई वन तथा वातावरण मन्त्रालय (मन्त्रीस्तर) को मिति २०७५/१०/१७ को निर्णयबाट अनुमोदन गरिएको भनी सो मन्त्रालयले मिति २०७५/०२/२२ मा (च.नं.७९२-२३७-०७५७६) भौतिक पूर्वाधार तथा यातायात मन्त्रालयलाई लेखेको पत्र पनि महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत इजलाससमक्ष पेस हुन आयो ।

३२. चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज नेपालको सबैभन्दा जेठो राष्ट्रिय निकुञ्ज मात्र नभई जैविक विविधता, पर्यापर्यटनसमेतको दृष्टिबाट अत्यन्त महत्त्वपूर्ण एवम् युनेस्कोद्वारा विश्व सम्पदामा सूचीकृत महत्त्वपूर्ण सम्पदा हुँदा वर्तमान र भावी पुस्तासमेतको हितका लागि सो निकुञ्जको संरक्षण र संवर्द्धन हुनु अपरिहार्य देखिन्छ । यसमा हुने जैविक एवम् वातावरणीय विनास र अतिक्रमणलाई हर्तरहबाट रोकिनुपर्ने हुन्छ । मिसिल संलग्न युनेस्कोअन्तर्गतको World Heritage Committee ले पोल्याण्डको कार्को शहरमा सन् २०१७ को जुलाई २ देखि १२ मा भएको सम्मेलनमा लिएको निर्णयले⁴³ सरकारद्वारा युनेस्कोमा पेस गरिएको वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदनमा प्रस्तावित वीरगन्ज-ठोरी सडकलगायतका निर्माणसम्बन्धी कार्यले चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जजस्तो विश्वव्यापी महत्त्वका सम्पदा (Property of Outstanding Universal Value - OUV) मा पार्ने प्रभावबारेमा नेपालको

43 41COM7B.15 July 2 to 5, 2017

ध्यानाकर्षण गराएको पाइयो । साथै ठोरी-भरतपुर सडकको सुदृढीकरण, विस्तार, कालोपत्रे लगायतका कार्यहरू गरिनु हुँदैन भन्ने युनेस्कोको स्पष्ट मत रहेको पनि देखियो । त्यस्तैगरी World Heritage Committee ले नै २४ अक्टोबर २०१८ मा लेखेको पत्रमा वातावरणीय प्रभाव अध्ययनमा समावेश गर्नुपर्ने विषयबारे नेपाल सरकारको ध्यानआकृष्ट गराएको पनि देखियो । चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जकै संरक्षणको सन्दर्भमा IUCN ले पनि प्रतिक्रिया दिएको देखियो । तर यस अदालतसमक्ष पेस हुन आएको ठोरी-भरतपुर खण्ड सडक निर्माण सम्बन्धमा गरिएको वातावरणीय अध्ययन प्रतिवेदनमा यस विषयमा स्पष्ट रूपमा समीक्षा भएको देखिएन । तसर्थ यी समस्त सन्दर्भमा प्रस्तावित ठोरी-माडी-भरतपुर सडकले चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जको जैविक एवम् वातावरणीय क्षेत्रमा उल्लेखनीय रूपमा पार्ने प्रतिकूल प्रभावलाई दृष्टिगत गरी सम्भावित अतिक्रमणबाट निकुञ्जको सम्पदालाई जोगाउनु समस्त नेपाली एवम् अभिभावकीय भूमिकाअन्तर्गत यस अदालतको संवैधानिक एवम् कानूनी दायित्व हुने देखिन्छ । यसो गरिनु नेपालले विश्व समुदायसमक्ष गरेको वचनबद्धताअनुरूप समेत हुने हुँदा हाल गरिएको वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनसम्बन्धी प्रतिवेदन र सो प्रतिवेदन स्वीकार गर्ने वन तथा वातावरण मन्त्रालयको २०७५।१०।१७ को मन्त्रीस्तरीय निर्णय त्रुटिपूर्ण देखिँदा सोलाई उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिदिएको छ । अब कानूनद्वारा स्थापित चितवन राष्ट्रिय निकुञ्ज कार्यालय, युनेस्कोलगायत सरोकारवाला निकायहरूको परामर्श र सहमतिमा गरिएको वातावरणीय प्रभाव अध्ययनले अनुमति नदिएसम्म चितवन राष्ट्रिय निकुञ्जभित्र पर्ने गरी सडक निर्माणसम्बन्धी कुनै कार्य नगर्नु नगराउनु भनी यो परमादेशको आदेश जारी गरिदिएको छ । आदेशको जानकारी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत विपक्षीहरूलाई दिई रिट निवेदनको दायरीको लगत

कट्टा गरी मिसिल यस अदालतको अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा मेरो सहमति छ ।
न्या. तेजबहादुर के.सी.

इजलास अधिकृत: महेन्द्रबहादुर कार्की
इति संवत् २०७५ साल फागुन १ गते रोज ४ शुभम् ।

४७४ ७७७

निर्णय नं. १०२०५

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश डा.श्री आनन्दमोहन भट्टराई
माननीय न्यायाधीश श्री बमकुमार श्रेष्ठ
आदेश मिति : २०७५।१२।११
०७५-WO-००७५

मुद्दा: उत्प्रेषण

निवेदक : मध्यमाञ्चल क्षेत्रीय कृषि निर्देशनालय,
हरिहरभवन ललितपुरमा कृषि प्रसार
समूहअन्तर्गत रा.प.अनं. प्र.(प्रा.) प्रा.स. पदमा
कार्यरत भवानीकुमारी खतिवडा

विरूद्ध

विपक्षी : बढुवा समिति, कृषि, भूमि व्यवस्था तथा
सहकारी मन्त्रालय, (हाल कृषि तथा पशुपन्छी
विकास मन्त्रालय) सिंहदरबार, काठमाडौंसमेत

- ऐनमा सेवा प्रवेश गर्न आवश्यक पर्ने न्यूनतम योग्यता भनेकोमा त्यो सेवा प्रवेशको लागि मात्र भन्ने बुझनुपर्ने र बढुवा प्रयोजनका लागि प्रमाणपत्र वा सोसरह भन्ने उल्लेख भएबाट सेवा प्रवेशका लागि आवश्यक योग्यता र बढुवा प्रयोजनको लागि आवश्यक पर्ने योग्यता फरक फरक रहेछ भनी बुझनुपर्ने ।

(प्रकरण नं. १०)

निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् अधिवक्ता श्री सुवास आचार्य

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् सहन्यायाधिवक्ताद्वय श्री खेमराज ज्ञवाली र श्री रेवतीराज त्रिपाठी, विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिप्रसाद उप्रेती, विद्वान् अधिवक्ता श्री दीपेन्द्रनाथ अधिकारी र श्री नारायणप्रसाद पराजुली

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- निजामती सेवा ऐन, २०४९
- निजामती सेवा नियमावली, २०५०

आदेश

न्या.बमकुमार श्रेष्ठ : नेपालको संविधानको धारा ४६ र धारा १३३(२) बमोजिम यस अदालतको क्षेत्राधिकारान्तर्गतको भई दायर हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश यसप्रकार रहेको छ :-

लोक सेवा आयोग केन्द्रीय कार्यालय अनामनगरबाट मिति २०७४/०७/२९ गते जेष्ठता र कार्य सम्पादन मूल्याङ्कनद्वारा हुने बढुवाको सूचना प्रकाशित भएबमोजिम नेपाल कृषि सेवा, कृषि प्रसार समूहको राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणी (प्राविधिक) रिक्त

कृषि प्रसार अधिकृत पद संख्या ८ (आठ) का लागि सूचना प्रकाशित भएकोमा मसमेत बढुवाको सम्भावित उम्मेदवार भएकाले मैले पनि म्यादभित्रै बढुवाको लागि लोक सेवा आयोगमा दरखास्त पेस गरेको थिएँ । म योग्य उम्मेदवारलाई न्यूनतम शैक्षिक योग्यता नै नपुगेको भनी अयोग्य घोषित गरी बढुवा समितिबाट मिति २०७५/०२/११ मा निर्णय भएकोमा बढुवा समितिको उक्त निर्णयउपर मलाई चित्त नबुझेकाले आफ्नो योग्यता पुगेको सप्रमाण पुष्टि गर्दै निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४च बमोजिम तोकिएको ३५ दिनको म्यादभित्र बढुवा समितिको उक्त त्रुटिपूर्ण निर्णयउपर लोक सेवा आयोग केन्द्रीय कार्यालय, अनामनगरमा उजुरी पेस गरेकोमा बढुवा समितिले मिति २०७४/०२/०७ को निर्णयअनुसार मिति २०७५/०२/११ मा गरेको निर्णयलाई नै सदर गर्ने गरी लोक सेवा आयोग केन्द्रीय कार्यालय, अनामनगरबाट मिति २०७९/१०/४/१० मा निर्णय भएको हुँदा सोउपर उजुर गर्ने अन्य कुनै प्रभावकारी उपचारको व्यवस्था नभएकाले नेपालको संविधानको धारा ४६ तथा धारा १३३(२)(३) बमोजिम बढुवा समितिको मिति २०७४/०२/०७ को निर्णय, उक्त निर्णयका आधारमा बढुवा समितिको सचिवालयबाट मिति २०७४/०२/११ मा भएको निर्णय जारी सूचना र सो निर्णयलाई सदर गर्ने गरी लोक सेवा आयोग केन्द्रीय कार्यालय, अनामनगरको २०७४/०४/१० को निर्णयसमेतलाई उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी म निवेदिकासमेत न्यूनतम शैक्षिक योग्यता पुगेको योग्य उम्मेदवार भएकीले मलाई समेत समावेश गरी पुनः बढुवासम्बन्धी निर्णय गर्नु गराउनु भनी परमादेशलगायत जे जो चाहिने उपयुक्त आज्ञा आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको रिट निवेदन ।

“यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? आदेश जारी हुनु नपर्ने आधार र कारण भए सोसमेत साथै

राखी यो आदेशप्राप्त भएको मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पेस गर्नु भनी यो आदेश र निवेदनको प्रतिलिपिसमेत साथै राखी विपक्षीहरूका नाउँमा म्याद सूचना पठाई म्यादभित्र लिखित जवाफ परे वा अवधि नाघेपछि नियमानुसार पेस गर्नु।

साथै अन्तरिम आदेशको माग गरेतर्फ विचार गर्दा दुवै पक्ष राखी छलफल गराई अन्तरिम आदेश हुने नहुने सम्बन्धमा विचार हुन उपयुक्त हुने देखिएकोले मिति २०७५/०५/०३ को तारेख तोकी सोको सूचना विपक्षीहरू दिई बढुवासम्बन्धी भएको काम कारबाही हाल जे जस्तो अवस्थामा छ यथास्थितिमा राख्नु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०७४ को नियम ४९ (२)(ख) बमोजिम अल्पकालीन अन्तरिम आदेश जारी गरिदिएको छ सोको सूचना विपक्षीहरूलाई नियमानुसार गरी पेस गर्नु” भन्नेसमेत बेहोराको यस अदालतबाट मिति २०७५/०४/२० गते भएको आदेश।

निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४घ१क. को उपदफा (१) को खण्ड (ग) को देहाय (१) मा राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणीमा बढुवा हुन सम्बन्धित सेवा, समूह वा उपसमूहसँग सम्बन्धित विषयमा कम्तीमा प्रमाणपत्र तह वा सोसरहको शैक्षिक योग्यता हासिल गरेको हुनुपर्ने भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेकोमा सो व्यवस्था स्पष्ट गर्दै निवेदक डोमी चौधरी विपक्षी लोक सेवा आयोगसमेत भएको मुद्दा नं. ०७२-wo-०३४२ मा “शैक्षिक योग्यताअन्तर्गत विभिन्न संस्थाहरूले दिएको तालिम वा कुनै कर्मचारीको नोकरी अवधिलाई मान्न मिल्दैन” भनी व्याख्या गरेको देखिन्छ। निजामती सेवा ऐनको उक्त व्यवस्था र सम्मानित सर्वोच्च अदालतले सो सम्बन्धमा गरेको व्याख्यासमेतलाई आधार लिँदा राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणीका पदमा बढुवा हुन सम्बन्धित सेवा, समूह वा उपसमूहसँग सम्बन्धित विषयमा कम्तीमा प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण गरेको हुनुपर्ने देखिन्छ। उल्लिखित सर्वोच्च

अदालतको फैसलाबाट प्रमाणपत्र सरहको हुनका लागि कम्तीमा दुई वर्ष Academic शैक्षिक कोर्ष पूरा गरेको हुनुपर्ने देखिन्छ।

रिट निवेदक भवानीकुमारी खतिवडाले एस.एल.सी., टि.एस.एल.सी. (२९ महिने) र जे.टी. (१ वर्षे Technician Certificate) प्राप्त गरेको योग्यता सम्मानित अदालतबाट मुद्दा नं. ०७२-wo-०३४२ का सन्दर्भमा भएको व्याख्याअनुसार निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४घ१क. को उपदफा (१) को खण्ड (ग) को देहाय (१) बमोजिमको निजको शैक्षिक योग्यता नभएका कारण बढुवाको सम्भाव्य उम्मेदवार नबनाएको बढुवा समितिको निर्णय मिलेके देखिएकोले उजुरी माग दाबी पुग्न नसक्ने गरी यस आयोगबाट मिति २०७५/०४/१० मा भएको निर्णय सम्मानित अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त एवं कानूनसम्मत भएको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज भागी छ, खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको लोक सेवा आयोग केन्द्रीय कार्यालय अनामनगर, काठमाडौंको तर्फबाट पेस भएको लिखित जवाफ।

प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् ऐन, २०४५ को दफा ६ र ऐ. नियमावली, २०५१ को नियम ८ र १० ले व्यवस्था गरेअनुरूप प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्ले निवेदिकालाई प्रदान गरेको प्रमाणपत्र सो पदको लागि ग्राह्य भएको कुरामा द्विविधा छैन। प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्बाट प्रदान भएको सीपको प्रमाणपत्र कानूनबमोजिम ग्रहण गरिनुपर्ने हुन्छ। प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् नियमावली, २०५१ को नियम १०(क) ले व्यवस्था गरेअनुरूप परिषद्ले विभिन्न शिक्षाको पाठ्यक्रम तयार गरी उक्त कोर्षहरू सञ्चालन गरी प्रविणता प्रमाणपत्र तहको प्रमाणपत्र दिइएको हुनाले विपक्षी रिट निवेदिकालाई प्रदान गरेको प्रमाणपत्र विज्ञापनमा खुलाइएको पदको लागि ग्राह्य रहेको

देखिन्छ।

बढुवा प्रयोजनको लागि तोकिएको न्यूनतम शैक्षिक योग्यता बढुवा हुने पदभन्दा एक तहमुनिको पदको लागि तोकिएको शैक्षिक योग्यता निवेदिकासँग रहेको देखिन्छ। रिट निवेदिका भवानीकुमारी खतिवडाको विरुद्धमा यस प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्ले निर्णय नगरेको र निवेदकलाई हानि नोक्सानी कार्य नगरेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषदको लिखित जवाफ।

निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४घ१क. को उपदफा (१) को खण्ड (ग) को देहाय(१) मा राजपत्राङ्कित द्वितीय श्रेणी वा सोभन्दा माथिका पदको लागि सम्बन्धित सेवा, समूह वा उपसमूहसँग सम्बन्धित विषयमा कम्तीमा स्नातक वा सोसरहको तथा राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणीको पदको लागि सम्बन्धित सेवा समूह वा उपसमूहसँग सम्बन्धित विषयमा कम्तीमा प्रमाणपत्र तह वा सोसरहको शैक्षिक योग्यता भएको निजामती कर्मचारीलाई एक श्रेणी माथिको पदमा बढुवा गरिने कानूनी व्यवस्था भएअनुसार उक्त पदका लागि कम्तीमा सम्बन्धित विषयमा प्रमाणपत्र तह वा सोसरहको शैक्षिक योग्यता हुन आवश्यक देखिन्छ। सम्मानित सर्वोच्च अदालतले रिट नं. ०७२-wo-०३४४ को मुद्दामा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४घ१क. को उपदफा (१) को देहाय (ग) को व्यवस्था बढुवासँग सम्बन्धित रहेको र सोबमोजिम राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणीको पदको लागि सम्बन्धित सेवा, समूह वा उपसमूहसँग सम्बन्धित विषयमा कम्तीमा प्रमाणपत्र तह वा सोसरहको शैक्षिक योग्यता हुनुपर्ने भनी स्पष्ट व्यवस्था भएकोमा विपक्षीहरूको सोबमोजिमको शैक्षिक योग्यता रहेको देखिँदैन। सोही फैसलाको आधारमा यस मन्त्रालय र बढुवा समितिले विपक्षीलाई बढुवा सूचीमा समावेश

नगरेको हो।

त्यसैगरी, लोक सेवा आयोग (आयोग) को बढुवा सूचना नं. १५६/०७४-०७५ नेपाल कृषि सेवा, कृषि प्रसार समूह, रा.प.तृ. श्रेणी (प्रा.) कृषि प्रसार अधिकृतको रिक्त ८ पदमा जेष्ठता र कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनको आधारमा हुने बढुवाको लागि बढुवा समितिबाट मिति २०७५/१/२० गतेको गोरखापत्रमा प्रकाशित बढुवा सिफारिसउपर चित्त नबुझाई उक्त पदमा बढुवाको लागि दरखास्त पेस गर्नु भएका उम्मेदवार भवानीकुमारी खतिवडाले आयोगमा पेस गर्नु भएको उजुरी सम्बन्धमा आयोगबाट मिति २०७५/०४/१० मा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४घ१क. को उपदफा (१) को खण्ड (ग) को देहाय (१) मा राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणीमा बढुवा हुन सम्बन्धित सेवा, समूह वा उपसमूहसँग सम्बन्धित विषयमा कम्तीमा प्रमाणपत्र तह वा सोसरहको शैक्षिक योग्यता हासिल गरेको हुनु पर्ने भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेकोमा सो व्यवस्था स्पष्ट गर्दै उजुरकर्ताहरूमध्ये भवानीकुमारी खतिवडाले एस.एल.सी., टि.एस.एल.सी. (२९ महिने) र जे.टी. (१ वर्षे Technician Certificate) प्राप्त गरेको देखिएकोले निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४घ१क. को उपदफा (१) को खण्ड (ग) को देहाय (१) बमोजिमको निजको शैक्षिक योग्यता रहेको नहुँदा बढुवाको सम्भाव्य उम्मेदवार नबनाएको बढुवा समितिको निर्णय मिलेकै देखिँदा उजुरी मागदाबी पुग्न सक्दैन भनी आयोगबाट भएको निर्णयको प्रतिलिपि आयोगको मिति २०७५/०४/१३ को पत्रबाट लेखी आएकोले नेपाल सरकार (सचिवस्तर) को मिति २०७५/०४/१६ को निर्णयानुसार बढुवाको लागि सिफारिस हुनुभएका उम्मेदवारहरूलाई कानूनसम्मत रूपमा बढुवाको नियुक्ति दिइएको हो भन्नेसमेत बेहोराको कृषि तथा पशुपन्छी विकास मन्त्रालय, बढुवा समिति र बढुवा समितिको सचिवालयको लिखित जवाफ।

“यसमा निवेदकको शैक्षिक योग्यतासम्बन्धी प्रश्न प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम निर्णय हुँदाका बखत निरूपण हुने विषय भएकोले निवेदकको मागबमोजिम यस अदालतको एकल इजलासबाट जारी भएको मिति २०७५/४।२० को अन्तरिम आदेशलाई निरन्तरता दिन परेन। प्रस्तुत रिट निवेदनलाई सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०७४ को नियम ७३(१) बमोजिम अग्राधिकार प्रदान गरिदिएको छ। नियमानुसार गर्नु” भन्नेसमेत बेहोराको यस अदालतबाट मिति २०७५/८/१८ मा भएको आदेश।

आजको दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ यस इजलासमा पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदिकाको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् अधिवक्ता श्री सुवास आचार्यले राजपत्रांकित तृतीय श्रेणीको (प्राविधिक) जेष्ठता र कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनद्वारा हुने बढुवाको लागि बढुवा सूचना नं. १५६/०७४-०७५ मिति २०७४/०७/२९ मा कृषि प्रसार अधिकृत, पद संख्या ८ उल्लेख गरी लोक सेवा आयोगबाट सूचना प्रकाशित भएको हो। मेरा पक्षको निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २१ र दफा २४घ१क. बमोजिमको योग्यता पुगेको छ। बढुवाको सूचना आह्वान भएपछि म्यादभित्रै बढुवाको लागि दरखास्त दिएको अवस्था छ। शैक्षिक योग्यता नपुगेको भनी असान्दर्भिक नजिर देखाएर बढुवा समितिले बढुवाको सूचीबाट अलग गरेको हुँदा मेरा पक्षलाई अन्याय हुन गएको छ। बढुवा समितिको निर्णयलाई नै लोक सेवा आयोगले पनि सदर गरेको छ। लोक सेवा आयोगले निर्णय गर्दा एउटा न्यूनतम शैक्षिक योग्यता नपुगेको भनी र अर्को सर्वोच्च अदालतबाट भएको फैसलालाई आधार बनाएको छ। मेरा पक्षले ना.सु. प्राविधिक पदमा दरखास्त गर्दाकै शैक्षिक प्रमाणपत्र प्रस्तुत बढुवाको पदका लागि पनि पेस गरेको हो। पेस भएका प्रमाणपत्र तालिमका नभई शैक्षिक योग्यताकै प्रमाणपत्र हुन्। मेरो पक्षले बढुवाको लागि पेस भएका

शैक्षिक प्रमाणपत्रलाई मान्यता दिनु पर्छ। सोही शैक्षिक योग्यताको आधारमा राजपत्रअनङ्कित प्रथम श्रेणी प्राविधिक पदमा लोक सेवा उत्तीर्ण गरी सेवा प्रवेश गरेको हुँदा उक्त शैक्षिक योग्यतालाई बढुवाको लागि सम्भाव्य उम्मेदवार मान्न नसकिने भनी भएको निर्णय त्रुटिपूर्ण छ। प्रस्तुत निवेदनमा रिट जारी हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो।

विपक्षीमध्येका प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्, सानोठिमी भक्तपुरको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् अधिवक्ता श्री दीपेन्द्रनाथ अधिकारीले निवेदकलाई प्रदान गरिएको Technician certificate प्रविणता प्रमाणपत्रसह मान्यता भएकोले बढुवाको लागि खुलाइएको पदको लागि तोकिएको आवश्यक न्यूनतम शैक्षिक योग्यता नपुगेको भन्न मिल्दैन। प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्बाट प्रदान भएको सीपको प्रमाणपत्र कानूनबमोजिम ग्रहण गरिनुपर्ने हुन्छ। जे.टि.ए. कोर्ष पूरा गरी ३ वर्षभन्दा बढी अनुभव प्राप्त गरेका व्यक्तिले १ वर्ष जे. टि. कोर्ष गर्न पाउने हुँदा निवेदकको उक्त शैक्षिक योग्यतालाई यस प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्को नियमावलीको नियम ११ बमोजिमको प्रविणता प्रमाणपत्र तहको शैक्षिक योग्यता मानिने हुँदा उक्त जे. टि.कोर्ष प्राविधिक प्रमाणपत्रसह मान्यता प्रदान गरिएको हो भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो।

विपक्षी नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् सहन्यायाधिवक्ताद्वय श्री खेमराज ज्ञवाली र श्री रेवतीराज त्रिपाठीले जेटिए र जेटिको प्रमाणपत्रलाई शैक्षिक प्रमाणपत्रको मान्यता दिएको देखिँदैन। प्रमाणपत्र समकक्षता हो भनी रिट निवेदिकाले पुष्टि गर्न पनि सकेको देखिँदैन। निवेदिकाले लिएको तालिमलाई माथिल्लो पदमा पदोन्नति हुनको लागि योग्यता पुगेको आधार मान्न मिल्दैन। निजामती सेवा ऐनले स्पष्ट रूपमा प्रमाणपत्र तह वा सोसरह उत्तीर्ण

भएको हुने पर्ने भनी प्रस्ट पारेको छ । रिट निवेदिकाले बढुवाको लागि पेस गरेको शैक्षिक योग्यता प्रमाणपत्र तह वा सोसरहको मान्न नमिल्ने भएँ बढुवा समितिले बढुवा प्रक्रियामा समावेश नगराएको हो । बढुवा समिति र लोक सेवा आयोगले लिएको निर्णयाधार कानूनबमोजिमको छ । यी रिट निवेदिकाको योग्यता निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २१ र दफा २४घ१क.(१)ग. बमोजिमको छैन । रिट निवेदिकालाई बढुवा प्रक्रियामा समावेश नगराउने गरी बढुवा समितिले गरेको निर्णय, सो निर्णयलाई लोक सेवा आयोगले सदर गर्ने गरी गरेको निर्णय मिलेको हुँदा प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

त्यसैगरी बढुवा हुने प्रत्यर्थीहरूका तर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरिप्रसाद उप्रेती र अधिवक्ता श्री नारायणप्रसाद पराजुलीले निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४घ१क. बमोजिम बढुवा हुनका लागि लोक सेवा आयोगबाट प्रकाशित भएको बढुवा सूचना जेष्ठता र कार्य सम्पादन मूल्याङ्कनको आधारमा हुने बढुवा हो । यस बढुवाको सम्भावित उम्मेदवार हुनको लागि निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २१ बमोजिमको सेवा अवधि पुगेको र दफा २४घ१क.(१)ग.(१) बमोजिमको सम्बन्धित विषयको प्रमाणपत्र तहसरहको शैक्षिक योग्यता हुनुपर्छ । यी रिट निवेदिकाले कन्भर्सन कोर्स पूरा गरेको अवस्था नभएकाले बढुवाको सम्भावित उम्मेदवार बन्न सक्ने अवस्था नै हुँदैन । सेवा प्रवेश र बढुवाको लागि तोकिएको शैक्षिक योग्यता फरक विषय हो । काम गरेको अवधि र तालिमलाई शैक्षिक योग्यता मान्न मिल्दैन । सेवा प्रवेश गर्दा लागू भएको योग्यता बढुवाको लागि शैक्षिक योग्यता मान्न मिल्दैन । २०७५/०२/१४ को CTEVT को पत्रले शैक्षिक योग्यताको प्रमाणपत्रलाई मात्र इङ्गित गरेको छ । जे.टि.ए. र जे.टि. तालिम हो । त्यसलाई शैक्षिक प्रमाणपत्र मान्न मिल्दैन । यो राजपत्रअनङ्कित पदबाट

राजपत्राङ्कित पदमा हुने बढुवा हो । निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २१ को व्यवस्था २०४९ सालमा नै आएको व्यवस्था हो । सो ऐनको दफा ६(५) को व्यवस्था सेवा प्रवेशको लागि तोकिएको योग्यता हो । नेपाल कृषि सेवा (गठन समूह तथा श्रेणी विभाजन र नियुक्ति) नियमहरू, २०५० को नियममा नियुक्तिको लागि तोकिएको योग्यता बढुवाको लागि तोकिएको योग्यता हुन सक्दैन । अनुसूची ३ को व्यवस्था सेवा प्रवेशको लागि मात्र तोकिएको योग्यता हो । तालिमले शैक्षिक योग्यताको स्थान ग्रहण गर्न सक्दैन । प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भनी गर्नुभएको बहससमेत सुनियो ।

उपर्युक्तबमोजिम दुवैतर्फबाट उपस्थित हुनुभएका विद्वान् कानून व्यवसायीहरूले गर्नुभएको बहस जिकिर सुनी मिसिल अध्ययन गरी हेर्दा, बढुवा समिति र लोक सेवा आयोगबाट भएको निर्णय मिलेको छ वा छैन र रिट निवेदन मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने विषयमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो ।

यसमा निर्णयतर्फ विचार गर्दा, लोक सेवा आयोगबाट राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणीको (प्राविधिक) कृषि प्रसार अधिकृत पदमा जेष्ठता र कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनद्वारा हुने बढुवाको लागि बढुवा सूचना नं. १५६/०७४-०७५ मिति २०७४/०७/२९ मा आवश्यक पद संख्या ८ उल्लेख गरी बढुवाको विज्ञापन भएकोमा मसमेत बढुवाको लागि सम्भावित उम्मेदवार भई तोकिएको म्यादभित्रै बढुवाको लागि दरखास्त बुझाएकोमा शैक्षिक योग्यता नपुगेको भनी बढुवा समितिले मलाई बढुवा प्रक्रियामा समावेश नगराउने गरी मिति २०७५/०२/१९ मा निर्णय गरी बढुवा प्रक्रियाबाट अलग गरेको र सो बढुवा समितिको निर्णयमा मलाई चित्त नबुझी म्यादभित्रै लोक सेवा आयोगमा उजुरी गरेकोमा बढुवा समितिको निर्णयलाई नै सदर गर्ने गरी लोक सेवा आयोगबाट मिति २०७५/०४/१०

मा भएको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी म निवेदिकासमेत न्यूनतम शैक्षिक योग्यता पुगेको योग्य उम्मेदवार भएकोले पुनः बढुवासम्बन्धी निर्णय गर्नु गराउनु भनी परमादेशलगायत जे जो चाहिने उपयुक्त आज्ञा आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको रिट निवेदिकाको निवेदन जिकिर रहेको देखिन्छ ।

रिट निवेदकको सम्बन्धित विषयमा प्रमाणपत्र तह वा सोसरहको शैक्षिक योग्यता छैन । सर्वोच्च अदालतले रिट नं.०७२-WO-०३४४ को मुद्दामा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४घ१क को उपदफा (१) को देहाय (ग) को व्यवस्था बढुवासँग सम्बन्धित रहेको र सोबमोजिम राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणीको पदको लागि सम्बन्धित सेवा, समूह वा उपसमूहसँग सम्बन्धित विषयमा कम्तीमा प्रमाणपत्र तह वा सोसरहको शैक्षिक योग्यता हुनुपर्ने भनी स्पष्ट गरेको छ । निजलाई निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४घ१क. को उपदफा (१) को खण्ड (ग) को देहाय (१) बमोजिमको शैक्षिक योग्यता रहेको नहुँदा बढुवाको सम्भाव्य उम्मेदवार नबनाएको हो । निवेदक डोमी चौधरी विपक्षी लोक सेवा आयोगसमेत भएको ०७२-wo-०३४२ को रिट निवेदनमा "शैक्षिक योग्यताअन्तर्गत विभिन्न संस्थाहरूले दिएको तालिम वा कुनै कर्मचारीको नोकरी अवधिलाई मान्न मिल्दैन" भनी व्याख्या भएको देखिन्छ । सर्वोच्च अदालतको फैसलाबाट प्रमाणपत्रसरहको हुनका लागि Academic शैक्षिक कोर्ष पूरा गरेको हुनुपर्ने देखिन्छ । निवेदिकाले पेस गरेको प्रमाणपत्रहरूबाट त्यस्तो स्नातक तहमा भर्नाका लागि निज योग्य मानिदैन । कुनै विषयमा स्नातक अध्ययन गर्न नपाउने तालिमको प्रमाणपत्रलाई प्रमाणपत्र तह वा सोसरहको शैक्षिक योग्यता मान्न मिल्दैन भनी विपक्षीहरूबाट लिखित जवाफ पेस भएको देखिन्छ ।

२. सो सन्दर्भमा हेर्दा, लोक सेवा आयोग, केन्द्रीय कार्यालय, अनामनगरलेसूचना नं. ३५१/०७४-

७५ बाट राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणी (प्राविधिक) जेष्ठता र कार्य सम्पादन मूल्याङ्कनद्वारा हुने बढुवाको सूचनाको सि.न. १०, बढुवा सूचना नं. १५६/०७४-७५, पद कृषि प्रसार अधिकृत, सेवा कृषि, समूह / उपसमूह कृषि प्रसार, पद संख्या ८ (आठ) उल्लेख गरी मिति २०७४/०७/२९ मा बढुवाको सूचना प्रकाशित भएको देखिन्छ । उक्त सूचना हेर्दा, जेष्ठता र कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनद्वारा हुने बढुवाबाट पूर्ति गर्नुपर्ने राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणी, शाखा अधिकृत वा सोसरह (प्राविधिक) तर्फका देहायका पदहरूका लागि निजामती सेवा ऐन, २०४९ (चौथो संशोधन) को दफा २४घ१क. बमोजिम सम्भाव्य उम्मेदवारहरूले लोक सेवा आयोगबाट निर्धारित दरखास्त फाराममा उल्लिखित विवरण खुलाई मिति २०७४/९/४ सम्ममा दरखास्त दिनुहुन सूचना गरिन्छ भनी उल्लेख भएको देखिन्छ । त्यसैगरी सोही सूचनामा उम्मेदवारहरूले दरखास्त दिँदा ध्यान दिनुपर्ने विषयहरू शीर्षकअन्तर्गत (क) मा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २१ बमोजिमको लागि उम्मेदवार हुन चाहिने न्यूनतम सेवा अवधि पुगेको हुनुपर्ने र सम्बन्धित सेवा, समूह वा उपसमूहसँग सम्बन्धित विषयमा कम्तीमा प्रमाणपत्र तह वा सोसरहको शैक्षिक योग्यता पुगेको हुनु पर्ने र (घ) मा समकक्षता निर्धारण गर्नुपर्ने शैक्षिक योग्यताको हकमा समकक्षता निर्धारण गरेको प्रमाणित प्रतिलिपि अनिवार्य रूपमा पेस गर्नु पर्नेछ भनी सर्त राखेको देखिन्छ ।

३. लोक सेवा आयोगबाट प्रकाशित भएको बढुवा सूचनामा सूचना नं. १५६/०७४-७५ को कृषि प्रसार अधिकृत पदको बढुवाको विज्ञापनमा दरखास्त दिन पाउने अन्तिम मिति २०७४/०९/०४ गतेसम्म जम्मा ६३ जना उम्मेदवारहरूले जेष्ठता र कार्य सम्पादन मूल्याङ्कनद्वारा हुने बढुवाको लागि लोक सेवा आयोगमा बढुवा फाराम बुझाएको देखिन्छ । बढुवाको

लागि दरखास्त दिनुहुने ६३ जना उम्मेदवारमध्ये यी रिट निवेदिकासमेत रहेको देखियो।

४. बढुवा समितिको बैठक बसी लोक सेवा आयोगको मिति २०७४/०७/२९ को जेष्ठता र कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनद्वारा हुने बढुवा सूचना नं. १५६/०७४/७५ अनुसार नेपाल कृषि सेवा, कृषि प्रसार समूहको रिक्त कृषि प्रसार अधिकृत, पद संख्या ८ (आठ) मा जेष्ठता र कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनद्वारा हुने बढुवाको लागि लोक सेवा आयोगमा ६३ (त्रिसठ्ठी) जना उम्मेदवारहरूको दरखास्त परेकोमा योग्यताक्रम नामावलीको १९ देखि ६३ सम्मका कुल ४५ जना उम्मेदवारहरूको न्यूनतम योग्यता पूरा भएको नदेखिएकोले निजहरूलाई बढुवाको सम्भाव्य उम्मेदवारबाट हटाउने निर्णय गरियो भनी मिति २०७५/०२/११ मा बढुवा समितिबाट निर्णय भएको र यी रिट निवेदिकाको नामसमेत बढुवाको सम्भाव्य उम्मेदवारबाट हटेको देखिन्छ भने गोरखापत्र दैनिकमा मिति २०७५/०२/१२ मा प्रकाशित भएको सूचनामा उल्लिखित कृषि प्रसार अधिकृत पदमा क्रमशः सनबहादुर राना, सुरेन्द्रप्रसाद कुर्मी, परमानन्द चौधरी, उमादेवी श्रेष्ठ, कृष्णबहादुर नेपाली, शिवप्रसाद बन्जाडे, राम सुन्दर माली र दशरथप्रसाद कोइरी सिफारिस भएको देखिन्छ।

५. यी रिट निवेदकसमेतले लोक सेवा आयोगको बढुवा सूचना नं. १५६/०७४-७५, नेपाल कृषि सेवा, कृषि प्रसार समूह, राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणी (प्राविधिक) कृषि प्रसार अधिकृत पद संख्या ८ (आठ) मा जेष्ठता र कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनद्वारा हुने बढुवाको लागि बढुवा समितिबाट मिति २०७५/०२/१२ गतेको प्रकाशित बढुवा सिफारिसउपर चित्त नबुझाई कनिष्ठ कर्मचारीहरूलाई बढुवा सिफारिस गरी मलाई प्रतिस्पर्धामा वञ्चित गराइएकोले बढुवा समितिको त्रुटिपूर्ण निर्णय पुनरावलोकन गरी मलाई बढुवा सिफारिस गरिपाउँ भनी लोक सेवा आयोग, केन्द्रीय

कार्यालय, अनामनगर, काठमाडौंमा उजुरी गरेको देखिन्छ। उक्त बढुवा समितिको निर्णयउपरको उजुरीमा “निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४घ१क. को उपदफा (१) को खण्ड (ग) को देहाय (१) मा राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणीमा बढुवा हुन सम्बन्धित सेवा, समूह वा उपसमूहसँग सम्बन्धित विषयमा कम्तीमा प्रमाणपत्र तह वा सोसरहको शैक्षिक योग्यता हासिल गरेको हुनुपर्ने भन्ने कानूनी व्यवस्था रहेकोमा सो व्यवस्था स्पष्ट गर्दै निवेदक डोमी चौधरी विपक्षी लोक सेवा आयोगसमेत भएको मुद्दा नं. ०७२-WO-०३४२ मा “शैक्षिक योग्यताअन्तर्गत विभिन्न संस्थाहरूले दिएको तालिम वा कुनै कर्मचारीको नोकरी अवधिलाई मान्न मिल्दैन” भनी व्याख्या गरेको देखिन्छ। निजामती सेवा ऐनको उक्त व्यवस्था र सम्मानित सर्वोच्च अदालतले सो सम्बन्धमा गरेको व्याख्यासमेतलाई आधार लिँदा राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणीका पदमा बढुवा हुन सम्बन्धित सेवा, समूह र उपसमूहसँग सम्बन्धित विषयमा कम्तीमा प्रमाणपत्र तह उत्तीर्ण गरेको हुनु पर्नेमा उजुरकर्ताहरूमध्ये भवानीकुमारी खतिवडाले टी.एस.एल.सी. (२९ महिने) र जे.टि. (१ वर्ष Technical Certificate) कोर्ष गरेको देखिएकोले निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४घ१क. को उपदफा (१) को खण्ड (ग) को देहाय (१) बमोजिमको निजको शैक्षिक योग्यता रहेको नहुँदा बढुवाको सम्भाव्य उम्मेदवार नबनाएको बढुवा समितिको निर्णय मिलेकै देखिँदा उजुरी मागदाबी पुग्न सक्दैन” भनी लोक सेवा आयोगबाट मिति २०७५/०४/१० मा भएको निर्णयउपर प्रस्तुत रिट निवेदन परेको देखियो।

६. निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४घ१क. मा जेष्ठता र कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनद्वारा हुने बढुवाको विषयमा उल्लेख छ। जसअनुसार दफा २४घ१क.(१)मा “यस ऐनमा अन्यत्र जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि बढुवा समितिले जेष्ठता र

कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनको आधारमा बढुवाको लागि सिफारिस गर्दा बढुवा हुने पदभन्दा एक श्रेणीमुनिको पदमा सबैभन्दा बढी सेवा अवधि भएका उम्मेदवारलाई देहायबमोजिमको आधारमा बढुवाको सिफारिस गर्नेछ” भनी ऐनमा व्यवस्था भएको र सोही दफा २४घ१क.(१)ग.मा “राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणीको पदको लागि सम्बन्धित सेवा, समूह वा उपसमूहसँग सम्बन्धित विषयमा कम्तीमा प्रमाणपत्र तह वा सोसरहको शैक्षिक योग्यता भएको हुनुपर्ने” भनी स्पष्ट गरेको छ । विवादित बढुवा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४घ१क. अन्तर्गतको विवाद हो भन्नेमा विवाद देखिएन ।

७. त्यसैगरी निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ७६(१) मा “निजामती सेवा, समूह वा उपसमूहका रिक्त पदहरूमा कार्यक्षमताको मूल्याङ्कनद्वारा तथा जेष्ठता र कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनद्वारा बढुवा हुनका लागि राजपत्राङ्कित पदको हकमा रिक्त पदभन्दा एक श्रेणीमुनिका सम्बन्धित सेवा, समूह वा उपसमूहअन्तर्गत ऐनको दफा २१ बमोजिमको न्यूनतम सेवा अवधि र शैक्षिक योग्यता भएका कर्मचारीहरू सम्भाव्य उम्मेदवार हुनेछन्” भनी स्पष्ट गरेको देखिन्छ । त्यसैगरी सोही नियमावलीको नियम १३८(४) मा “उपनियम (३) मा जुनसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि बढुवाको सम्बन्धमा यसै नियमावलीबमोजिम हुनेछ” भनी उल्लेख भएको छ ।

८. निजामती कर्मचारीले सेवा प्रवेशसँगै आफ्नो वृत्ति विकास र स्तरोन्नतिको आकाङ्क्षा राख्नु स्वभाविक कुरा हो । यति हुँदाहुँदै पनि बढुवा हुनको लागि सम्बन्धित ऐन, नियममा तोकिएको न्यूनतम शैक्षिक योग्यता र सेवा अवधिलगायतका व्यवस्था अनिवार्य सर्तको रूपमा रहन्छन् । बढुवा हुनको लागि तोकिएका आवश्यक सर्तहरू बढुवाको लागि सम्भावित

उम्मेदवारहरूमा हुन जरूरी हुन्छ । ऐनले बढुवाको लागि सम्भावित उम्मेदवार हुन तोकेको योग्यतासँग सान्दर्भिक योग्यता भएमा मात्र त्यस्तो उम्मेदवार बढुवा प्रक्रियामा सामेल हुन सक्ने हुन्छ । त्यस्तैगरी तालिमबाट प्राप्त गरेका प्रमाणपत्र र शैक्षिक प्रमाणपत्र पनि फरक फरक विषय हुन् । अझ प्राविधिक पदहरूको लागि निश्चित शैक्षिक योग्यता हासिल गरी तत्पश्चात् लिइने प्राविधिक अध्ययन जुन पदको लागि आकर्षित हुने हो सोही पदको लागि मात्र मान्य हुन्छ । त्यस्तो प्राविधिक अध्ययनलाई अध्ययनअनुसारको प्राविधिक पदमा निजामती सेवा प्रवेशको लागि न्यूनतम योग्यता मानिए तापनि त्यस्ता प्राविधिक शैक्षिक योग्यतालाई बढुवाको लागि निजामती सेवा ऐन र निजामती सेवा नियमावलीले परिकल्पना गरेको न्यूनतम शैक्षिक योग्यता मान्न सकिँदैन । रिट निवेदिकाले बढुवाको लागि आवश्यक पर्ने न्यूनतम योग्यता कन्भर्सन कोर्स (Conversion Course) पूरा गरी प्राविधिक प्रमाणपत्र तहको शैक्षिक प्रमाणपत्र (Academic Transcript) प्राप्त गरेको छु भनी निवेदनमा उल्लेख गर्न नसक्नुका साथै सोबमोजिमको प्रमाणपत्र रिट निवेदनसाथ पेस गरेको पनि देखिँदैन ।

९. प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् (CTEVT) को च.नं. १२९३ मिति २०७५/०७/०९ को पत्रबाट दिएको जानकारीमा जे.टि. कोर्स मात्र गरेकाले स्नातक तह अध्ययन गर्न नपाएको तर थप एक वर्षको कन्भर्सन कोर्स गरेकाहरूले भने B.Tec. अध्ययन गरिरहेको उल्लेख भएबाट पनि कन्भर्सन कोर्स पूरा गरेपछि प्राप्त हुने Academic Transcript लाई मात्र प्रमाणपत्रसरहको शैक्षिक योग्यता मानेको देखिन्छ । त्यसैगरी प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् (CTEVT) को च.नं. ८६६ मिति २०७३/०७/०२ को कार्यक्रमको समकक्षता सम्बन्धमा भन्ने विषयको पत्रमा Junior

Technical Assistant (JTA) उत्तीर्ण गरेका विद्यार्थीले सम्बन्धित क्षेत्रमा ३ वर्षको कार्य अनुभव हासिल गरेपश्चात् १ वर्षे Junior Technician (JT) कोर्ष अध्ययन गर्ने व्यवस्था भएको, उक्त JT कोर्ष उत्तीर्ण गरेर नेपाल सरकारअन्तर्गतका कृषि तथा पशु विभाग मातहत विभिन्न कार्यालयमा २ वर्षको कार्यअनुभव हासिल गरेकाहरूलाई प्राविधिक प्रशिक्षण प्रतिष्ठानमा १ वर्षको Conversion Course गर्ने व्यवस्था भएको। सो Conversion Course उत्तीर्ण गरेकाहरूलाई २ वर्षे **Technician Certificate in Livestock / Agriculture** को प्रमाणपत्र प्रदान गर्ने गरिएको, उक्त **Technician Certificate in Livestock / Agriculture** को प्रमाणपत्रलाई यस परिषद्अन्तर्गतको समकक्षता समितिको निर्णयअनुसार प्रविणता प्रमाणपत्र तहसरहको मान्यता प्रदान गरेको प्रविणता प्रमाणपत्र तहसरहको मान्यता पाउन Conversion Course पूरा गर्नुपर्ने भनी उक्त पत्रबाट स्पष्ट भएको देखिन्छ।

१०. निजामती सेवा ऐन, २०४९ सालमा नै जारी भएको हो। निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २४घ१क. को व्यवस्था २०६९/१२/२९ मा अध्यादेशमार्फत जारी भई मिति २०७०/१२/१२ मा यसले ऐनको रूपधारण गरेको भन्ने देखिन्छ। निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २१ को व्यवस्था पहिले नै कायम रहेको व्यवस्था हो। जब दफा २४घ१ क. को व्यवस्था ऐनमा राखियो सो दफामा यस ऐनमा अन्यत्र जेसुकै कुरा लेखिएको भए तापनि यो दफाअन्तर्गतको काम यसैअनुसार हुने भनी ऐनमा स्पष्ट उल्लेख भएको पाइन्छ। यसरी यस ऐनमा प्रयुक्त भएको भाषा र शब्दलाई केलाउने हो भने ऐनमा सेवा प्रवेश गर्न आवश्यक पर्ने न्यूनतम योग्यता भनेकोमा त्यो सेवा प्रवेशको लागि मात्र भन्ने बुझनुपर्ने र बढुवा प्रयोजनका लागि प्रमाणपत्र वा सोसरह भन्ने उल्लेख भएबाट सेवा

प्रवेशका लागि आवश्यक योग्यता र बढुवा प्रयोजनको लागि आवश्यक पर्ने योग्यता फरक फरक रहेछ भनी बुझनुपर्ने देखिन्छ।

११. यी रिट निवेदिकाले बढुवाको लागि पेस गरेको शैक्षिक प्रमाणपत्र प्रविणता प्रमाणपत्र वा सोसरहको नभएको भन्ने कुरा प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद् (CTEVT) को च.नं. १२९३ मिति २०७५/०७/०९ र च.नं. ८६६ मिति २०७३/०७/०२ को पत्रसमेतबाट स्पष्ट भएको देखिन्छ। तालिमबाट प्राप्त भएका प्रमाणपत्रहरू शैक्षिक प्रमाणपत्र हुन नसक्ने भनी रिट निवेदक डोमी चौधरी विपक्षी लोक सेवा आयोग, केन्द्रीय कार्यालयसमेत भएको २०७२-WO-०३४२ को उत्प्रेषणसमेतको रिट निवेदनमा यस अदालतबाट मिति २०७४/०७/०७ को फैसलामा उल्लेख भइसकेको अवस्था छ। Conversion Course पूरा गरी Academic Transcript प्राप्त गरेको अवस्थामा मात्र त्यसले प्रविणता प्रमाणपत्र वा सोसरहको मान्यता पाउन सक्ने देखिएकोमा यी रिट निवेदिकाले Conversion Course पूरा गरी Academic Transcript प्राप्त गरेको अवस्थासमेत देखिँदैन। Conversion Course पूरा गरी Academic Transcript प्राप्त नगरेको अवस्थामा निजामती सेवा ऐन, २०४९ को दफा २१, २४घ१क.(१)ग. तथा निजामती सेवा नियमावली, २०५० को नियम ७६(१) बमोजिम योग्यता पुगेको मान्न मिल्ने देखिएन। उल्लिखित आधार र कारणबाट यी रिट निवेदिकालाई बढुवाको सूचीबाट हटाउने गरी बढुवा समितिबाट मिति २०७५/०२/११ मा भएको निर्णय र सो बढुवा निर्णयलाई सदर गर्ने गरी लोक सेवा आयोगबाट मिति २०७५/०४/१० मा भएको निर्णयलाई अन्यथा मान्न मिल्ने नदेखिँदा रिट आदेश जारी हुनुपर्छ भनी रिट निवेदिकाका तर्फबाट उपस्थित भई बहस गर्नु हुने विद्वान् कानून व्यवसायी

र विपक्षीमध्येका प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक तालिम परिषद्, सानोठिमी भक्तपुरको तर्फबाट उपस्थित भई बहस गर्नु हुने विद्वान् कानून व्यवसायीको बहस जिकिरसँग सहमत हुन सकिएन ।

१२. तसर्थ माथि उल्लिखित आधार, कारण र कानूनी व्यवस्थासमेतलाई हेर्दा बढुवा समितिले यी रिट निवेदिकालाई जेष्ठता र कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनबाट हुने बढुवामा सम्भाव्य उम्मेदवार हुनको लागि निजामती सेवा ऐनले तोकेबमोजिमको न्यूनतम शैक्षिक योग्यता नपुगेको भनी बढुवा सूचीबाट अलग गर्ने गरी गरेको निर्णय र सो निर्णयलाई सदर गर्ने गरी लोक सेवा आयोग, केन्द्रीय कार्यालय, अनामनगरले मिति २०७५/०४/१० मा गरेको निर्णय कानून प्रतिकूलको नदेखिई मिलेको नै देखिँदा प्रस्तुत रिट निवेदनसमेत खारेज हुने ठहर्छ । निवेदनको दायरी लगत कट्टा गरी मिसिल अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या.डा. आनन्दमोहन भट्टराई

इजलास अधिकृत: महेन्द्रबहादुर कार्की
इति संवत् २०७५ साल चैत्र ११ गते रोज २ शुभम् ।

निर्णय नं. १०२०६

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश डा. श्री आनन्दमोहन भट्टराई
माननीय न्यायाधीश श्री उम्बरबहादुर शाही
आदेश मिति : २०७५।१०।१६
०६८-WO-०१५८

मुद्दा : उत्प्रेषण

निवेदक : काठमाडौं जिल्ला काठमाडौं
महानगरपालिका वडा नं. १९ प्याफलटोल
बस्ने सानुमान श्रेष्ठको नाति, सम्बरमान श्रेष्ठको
छोरा श्यामबहादुर भन्ने श्याममान श्रेष्ठ
विरुद्ध

विपक्षी : नेपाल सरकार, भूमिसुधार तथा व्यवस्था
मन्त्रालय, सिंहदरबार काठमाडौंसमेत

- आधारभूत रूपमा हेर्दा पनि छुट दर्ता माग गर्ने विषय हो, सो अधिकार होइन, छुट दर्ताको निवेदन पर्देमा सोबमोजिम गरिहाल्नु पर्छ भन्ने नहुने ।

(प्रकरण नं. ६)

- विवादित सम्पत्तिमा विभिन्न पक्षहरू मिली एकआपसमा तेरो मेरोको स्थिति देखाई निवेदन दिए भन्दैमा सम्बन्धित कार्यालयले अनिवार्य रूपमा तेरो मेरोमा सुनाउनु पर्छ भन्न मिल्दैन । दाबीको औचित्य र प्रमाण हेरी कसैको पनि दाबी अस्वीकार गर्न सकिने ।

(प्रकरण नं. ८)

- जग्गाको दर्ता शंकास्पद छ, भोग द्विविधाजनक छ र नापी भएको चार

जग्गाधनी हो भनी मौकाको नापीमा लेखाइसकेपछि हाल आफ्नै जग्गा भनी दाबी गर्न निज मोही प्रमाण ऐन, २०३१ को दफा ३४ ले विबन्धित छ। तथापि एउटै जग्गामा विभिन्न व्यक्तिले दाबी गर्न आएपछि हकबेहक छुट्टाई निर्णय गर्ने अधिकार अदालतलाई मात्र हुन्छ।

मालपोत कार्यालयले साबिक दर्ता, तिरो र भोगसमेतको आवश्यक छानबिन नगरी उल्लिखित जग्गाको सम्बन्धमा मालपोत कार्यालय भक्तपुरबाट प्राप्त जग्गाधनी दर्ता स्वेस्तामा बेनिस्सा प्रकृतिको जनिएको जग्गा दर्ता बाँकी देखिएको भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागको च.नं. १६२२ मिति २०६७।१०।२० को पत्रानुसार उल्लिखित स्ववासी बेनिस्सा जग्गा दर्ता नखुलेको र यस प्रकृतिको जनिएको जग्गा दर्ता गर्न सक्ने कानूनी एवं नितिगत व्यवस्था नभएको साथै छुट जग्गा दर्ताअन्तर्गत कारबाही नगर्ने प्रकृतिका जग्गाहरू भनी बेनिस्सा र स्ववासी घर जग्गाका सम्बन्धमा जग्गा प्रशासन निर्देशिका, २०५८ को परिच्छेद ३ को प्रकरण ८१ को ४ (७) मा व्यवस्था भएको भनी लेखी आएको पत्रसमेतका आधारमा कि.नं.१२० र कि.नं. १२१ को जग्गा मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४ बमोजिम नेपाल सरकारको नाममा दर्ता गरी स्वेस्ता बनाई १ महिनाभित्र सोको जानकारी आयोगलाई दिन मालपोत कार्यालय भक्तपुरलाई निर्देशन दिनु भन्ने निर्देशन भएको रहेछ। सोही निर्देशनलाई मात्र आधारमानी आफ्नो अधिकारक्षेत्र ख्याल नराखी विपक्षी मालपोत कार्यालयले अख्तियार अनुसन्धान आयोगको निर्देशनबमोजिम उल्लिखित जग्गा नेपाल सरकारको नाममा जग्गा दर्ता गरी सो जग्गा दर्ता भएको जानकारी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा पठाउने भनी मिति २०६८।३।३१ मा गरेको निर्णय भएको रहेछ।

जबकि उक्त जग्गा बेनिस्सा वा स्ववासी प्रकृतिको नभई साबिक लगत प्रमाणले भिडीरहेको कुरा स्वयं मालपोत कार्यालयको निर्णयमा नै उल्लेख छ। सभै नापीका बखत खडा भएको फिल्डबुकमा यो जग्गा बेनिस्सा वा स्ववासी भनी कतै जनिएको छैन। मोठको आधारमा फिल्डबुक तयार हुने होइन साबिक लगत दर्ताका आधारमा फिल्डबुक तयार हुने र सोही फिल्डबुकको आधारमा नयाँ मोठ तयार हुने हो। प्रस्तुत विवादमा स्ववासी वा बेनिस्साको दर्ता नखुलेको र दर्ता गर्न नीति निर्माण नभएको भन्ने आधारमा उक्त जग्गा नेपाल सरकारका नाउँमा दर्ता गर्न मिल्दैन। कानूनी व्यवस्थाभन्दा बाहिर विशेष प्रकृतिको आदेश दिने अधिकार विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगलाई छैन।

जग्गा प्रशासन निर्देशिका, २०५८ मालपोत ऐन तथा ऐ. नियमावलीसरहको हैसियत राख्ने कानून नै होइन व्यक्तिले एक पटक कानूनबमोजिम प्राप्त गरेका जग्गा कानूनबमोजिमको प्रक्रिया पूरा नगरी सरकारले अतिक्रमण गर्न वा सरकारको नाउँमा दर्ता कायम गर्न मिल्दैन। यो जग्गा जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ को दफा २ ले गरेको सार्वजनिक वा सरकारी जग्गाको परिभाषाभित्र पर्दैन र अरु कुनै प्रमाण नभएको स्ववासी वा बेनिस्सा प्रकृतिको जग्गा पनि होइन। कुनै सरकारी वा सार्वजनिक जग्गा व्यक्ति विशेषको नाउँमा दर्ता गरी आवाद गरेकोमा मात्र त्यस्तो दर्ता मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४ अनुसार स्वतः बदर हुने व्यवस्था गरेको हो। तर साबिक दर्ता, भोग र प्रमाणको आधारमा व्यक्तिको नाउँमा नाप जाँच भएको जग्गा सरकारको नाउँमा दर्ता गर्ने अधिकार उक्त ऐनले मालपोत कार्यालयलाई दिएको छैन। विपक्षी मालपोत कार्यालयको मिति २०६८।३।३१ मा भएको निर्णय,

सो निर्णय गर्न गराउन उत्प्रेरित गर्ने विपक्षी अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६८।३।१ को निर्णय र सो निर्णयानुसारको मिति २०६८।३।५ को पत्राचार तथा निर्देशन, भूमिसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयको मिति २०६७।१०।२० को पत्र गैरकानूनी भएकोले उक्त गैरकानूनी निर्णय तथा पत्राचारहरूले अन्तरिम संविधान, २०६३ को धारा १२(३) (ड), १३(१) र १९(१),(२) द्वारा प्रदत्त मौलिक हक तथा कानूनी हकमा आघात पर्न गएको हुँदा उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर घोषित गरिपाउँ। साबिक दर्ता, भोग प्रमाणको आधारमा उक्त कि. नं. १२१ को क्षे.फ.५-६-२-० जग्गा म निवेदकको नाउँमा दर्ता गरिदिनु भनी विपक्षीहरूको नाउँमा परमादेशलगायत उपर्युक्त आज्ञा र आदेश जारी गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको निवेदक श्याममान श्रेष्ठले मिति २०६८।५।५ गते पेस गरेको निवेदन।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो । यो आदेशप्राप्त भएको मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र सम्बन्धित मिसिलसाथ राखी महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी रिट निवेदनको एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी नेपाल सरकार, भूमि सुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालयसमेतलाई सूचना पठाई त्यसको बोधार्थ महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमा पठाई दिनु । निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुन नपर्ने हो ? यो आदेशप्राप्त भएको मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ दिनभित्र लिखित जवाफ लिई आफैं वा आफ्नो प्रतिनिधिद्वारा उपस्थित हुनु भनी रिट निवेदनको १ एकप्रति नक्कल साथै राखी विपक्षी हरिकृष्ण शाहीसमेतलाई सम्बन्धित जिल्ला

अदालतमार्फत सूचना पठाई लिखित जवाफ आएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु भनी यस अदालतबाट मिति २०६८।५।१३ मा भएको आदेश।

हाल स्ववासी, बेनिस्सा जग्गाको दर्ता खुलेको छ, छैन ? मालपोत कार्यालयहरूले त्यस्तो प्रकृतिको जग्गा हाल दर्ता गर्न सक्ने कानूनी नीतिगत व्यवस्था छ, छैन ? सोको जानकारी आयोगको अनुसन्धान महाशाखा नं.१ मा पठाई दिनु हुन भन्ने बेहोराको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६७।१०।१७ च.नं.१०७५ को पत्र प्राप्त हुन आएकोले यस सम्बन्धमा स्ववासी, बेनिस्सा जग्गा दर्ता नखुलेको र यस प्रकृतिको जग्गा दर्ता गर्न सक्ने कानूनी एवं नीतिगत व्यवस्था नभएको साथै छुट जग्गा दर्ताअन्तर्गत कारबाही नगर्ने प्रकृतिका जग्गाहरू भनी बेनिस्सा र स्ववासी घरजग्गाको सम्बन्धमा जग्गा प्रशासन निर्देशिका, २०५८ को परिच्छेद ३ को प्रकरण ८१ को ४(७) मा व्यवस्था भएको बेहोरा आदेशानुसार अनुरोध गरिन्छ" भनी यस विभागबाट उल्लिखित मिति २०६७।१०।२० च.नं.१६२२ को पत्राचार भएको देखिन्छ । रिट दाबीको कि.नं.१२१ को जग्गा दर्ता सम्बन्धमा यस विभागबाट कुनै निर्णय नभएको, यस विभागबाट भएको मिति २०६७।१०।२० च.नं.१६२२ को पत्राचार अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको माथि उल्लेख गरिएअनुसार माग भएको जानकारी सम्बन्धमा पत्राचार मात्र भएको हुँदा उक्त जानकारी पत्रकै आधारमा प्रस्तुत रिट निवेदनमा यस विभागलाई विपक्षी बनाउनु पर्ने अवस्था नभई बिना आधार र कारण यस विभागलाई विपक्षी बनाई दिएको रिट निवेदन खारेज भागी छ भन्नेसमेत बेहोराको भूमि सुधार तथा व्यवस्थापन विभागको तर्फबाट महानिर्देशक जीतबहादुर थापाको लिखित जवाफ।

विपक्षीद्वारा माग दाबी गरिएको जग्गा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा समेत उजुरी परेको स्ववासी बेनिस्सा जनिएको सरकारी जग्गा भएकोले नेपाल सरकारका नाममा दर्ता भइसकेको जग्गा हो। जग्गा प्रशासन गर्ने जग्गा आवाद गर्ने, जग्गा दर्ता गर्ने र सरकारी एवं सार्वजनिक जग्गाको संरक्षण गर्ने सम्बन्धमा मालपोत ऐन, २०३४ ले जिल्लास्थित निकायका अधिकारीहरूको काम, कर्तव्य, अधिकार एवं उत्तरदायित्व स्पष्ट रूपमा तोकेको छ। तसर्थ प्रचलित कानूनबमोजिम जिल्ला स्थित मालपोत कार्यालयबाट भए गरेका कामकारबाहीको सम्बन्धमा विपक्षीले यस मन्त्रालयलाई विपक्षी बनाउनु पर्ने होइन अतः प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको भूमि सुधार तथा व्यवस्थापन मन्त्रालयको तर्फबाट सचिव लालमणि जोशीको लिखित जवाफ।

कि.नं. १२० र १२१ जग्गाको सम्बन्धमा मालपोत कार्यालय भक्तपुरबाट प्राप्त जग्गाधनी दर्ता स्वेस्तामा बेनिस्सा प्रकृतिको जनिएको र जग्गा दर्ता गर्न बाँकी देखिएको तथा भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागबाट प्राप्त पत्रानुसार उक्त कि.नं. को जग्गाहरू स्ववासी, बेनिस्सा जग्गा दर्ता नखुलेको र यस प्रकृतिको जग्गा दर्ता गर्न सक्ने कानूनी तथा नीतिगत व्यवस्था नभएको साथै छुट जग्गा दर्ताअन्तर्गत कारबाही नगर्ने प्रकृतिका भन्नेसमेत देखिन आएको छ। मालपोत कार्यालय भक्तपुर र भूमिसुधार तथा व्यवस्थापन विभागबाट प्राप्त पत्रसमेतको प्रमाणको आधारमा उल्लिखित विवादित जग्गाको विषयमा आयोगबाट मिति २०६८।३।१ मा निर्णय भएको हो। उल्लिखित विवादित जग्गा जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ को दफा २ ले गरेको सार्वजनिक वा सरकारी जग्गा होइन र अरु कुनै प्रमाण नभएको स्ववासी वा बेनिस्सा प्रकृतिको

जग्गा पनि होइन भन्ने आधारमा मात्र विपक्षीको नाउँमा उक्त जग्गा दर्ता हुन सक्दैन। बेनिस्सा वा स्ववासी प्रकृतिको र दर्ता हुन बाँकी भएको जग्गाको सन्दर्भमा विपक्षीले गलत अर्थ लगाई साबिक दर्ता, भोग प्रमाणको आधारमा उक्त कि.नं. १२१ को जग्गा आफ्नो नाउँमा दर्ता गरी आयोगको मिति २०६८।३।१ को निर्णयसमेत बदर गरिपाउँ भनी पर्न आएको रिट निवेदन खारेज भागी छ। खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको तर्फबाट सचिव भगवतीकुमार काफ्लेको लिखित जवाफ।

भक्तपुर जिल्ला ताथली गा.वि.स. वडा नं. ९(क) कि.नं १२० र १२१ का जग्गा छुट जग्गा दर्ता ना.सा. गरिपाउँ भनी लालबहादुर छुस्यावाग, ऐ कि.नं. १२१ को जग्गा हरिकृष्ण शाही सिताराम शाही ऐ. कि.नं.१२१ को जग्गा श्यामबहादुर श्रेष्ठ भन्ने श्याममान श्रेष्ठले छुट्टाछुट्टै दाबी लिई पुर्पक्षका लागि तारेखमा रहेको अवस्थामा सो जग्गासमेतका जग्गा सम्बन्धमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगमा उजुर परी आयोगबाट अनुसन्धान तहकिकात गर्दा आयोगको मिति २०६८।३।१ को निर्णयअनुसार ताथली गा.वि.स. वडा नं ९(क) कि.नं. १२० र १२१ का जग्गा मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४ बमोजिम नेपाल सरकारको नाममा दर्ता गरी स्वेस्ता बनाई १ महिनाभित्र सोको जानकारी आयोगलाई दिन मालपोत कार्यालय भक्तपुरलाई निर्देशन दिने भन्ने अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको प.स.१ भूमि १६५/०६७/०६८ च.नं. २१०० मिति २०६८।३।१ को निर्देशन विषयक पत्रबाट लेखी आएको हुँदा यस कार्यालयको मिति २०६८।३।३१ को निर्णयअनुसार सो जग्गा नेपाल सरकारका नाममा दर्ता गरिएको हो। यस कार्यालयभन्दा माथिल्लो निकायबाट प्राप्त

निर्देशनबमोजिम सो नेपाल सरकारका नाममा दर्ता कानूनसम्म तारिकाबाट गरिएको हुँदा विपक्षले लिएको दाबी खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको मालपोत कार्यालय भक्तपुर र ऐ. का मालपोत अधिकृतको एकै मिलानको छुट्टाछुट्टै लिखित जवाफ ।

उल्लिखित कि.नं. १२०, १२१ जग्गा साबिक मौजे तैकाव न.नं. १५८२ र १७६ को क्षेत्रफल १४।।८।। बाट भिडी दर्ता हुने जग्गा हुन तसर्थ दर्तासम्म बाँकी रहेको साबिकदेखि पैतृक सम्पत्ति मेरै जोतपोतभित्रको जग्गा हो भनी जग्गा पजनीको २(क) नं. बमोजिम जहिलेसुकै दर्ता गर्न मिल्ने पैतृक सम्पत्ति हो । उक्त जग्गाको फिल्डबुक लगतले समेत मेरै हो भन्ने प्रस्ट गरेको छ भने कुनै पर्ती ऐलानी र नक्सामा कुनै पर्ती देखिएको छैन । तसर्थ पनि विवादित कित्ता जग्गा नेपाल सरकारका नाउँमा हुने जग्गा होइन । मालपोत कार्यालय भक्तपुरले विवादित कित्ता जग्गामा हक बेहकको प्रश्न कायम भएपछि हक बेहकमा ने.का.प. २०६० निर्णय नं. ७१८३ पृष्ठ नं.१५५ मा नजिर कायम छ । मैले मालपोत कार्यालय भक्तपुरमा निवेदन गरी तारेखमा रही निर्णय नहुँदै अख्तियारले विवादित जग्गा नेपाल सरकारका नाउँमा जाने निर्णय गर्नु कानूनविपरीत छ । अर्धन्यायिक निकायले न्यायिक निर्णय गरी हकको विवेचना गर्न सक्दैन, मिल्दैन तसर्थ अख्तियारको मिति २०६८।३।१ को निर्णय कानूनविपरीत छ । मालपोत कार्यालय भक्तपुरले नाप जाँचकै क्रममा पनि सार्वजनिक पर्ती नजनिई साबिक बिर्ता उन्मुलन ऐन, २०१६ को दफा ७ ले ज.ध.ले जग्गा दर्ता नगराएमा (जोताहा) मोहीले रै.प. तर्फ दर्ता गर्न पाउने प्रस्ट हुँदा सोहीबमोजिम मेरा नाउँमा दर्ता हुने जग्गा नेपाल सरकारमा जाने भनी निर्णय गर्नु मालपोत ऐन, २०३४ को दफा २४ तथा कानून

व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा २(ड) ले ऐन कानूनको व्याख्याविपरीत भएकोले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६८।३।१ को निर्णय बदर गरी मेरा नाउँमा जग्गा दर्ता गरी दिनु भनी मालपोत कार्यालय भक्तपुरलाई आदेश गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको लालबहादुर छुस्यावागको यस अदालतमा परेको लिखित जवाफ ।

नियमबमोजिम दैनिक पेसी सूचीमा चढी पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री श्यामप्रसाद पाण्डेले मेरो पक्षको छुट दर्ता नामसारीमा निवेदन परेपछि सबुद प्रमाण हेरी सो आधारमा छुट दर्ता हुन सक्ने वा नहुनेमा निर्णय गर्नुपर्ने वा मोही वा अन्य पक्षबाट दाबी गरिएको स्थितिमा हक बेहकमा सुनाउनु पर्नेमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६८।३।१ को अनाधिकृत निर्णय र २०६८।३।५ को पत्राचारको आधारमा मेरो पक्षको दाबीको भक्तपुर जिल्ला ताथली गा.वि.स. वडा नं. ९ख कि.नं. १२१ को जग्गा नेपाल सरकारको नाममा दर्ता गर्ने गरी मालपोत कार्यालय, भक्तपुरबाट मिति २०६८।३।३१ को निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी निवेदकको सबुद प्रमाण हेरी कि.नं. १२१ को जग्गा निवेदकका नाउँमा दर्ता गरी दिनु भनी परमादेशको आदेशसमेत जारी हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

विपक्षी मालपोत कार्यालयसमेतको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता श्री खेमराज झवाली तथा विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री यामबहादुर बानियाले कानूनी रूपमा देखिएको दुस्कृति सच्याउन अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगले सक्ने नै हुन्छ । निवेदकले छुट दर्ताको निवेदन दियो भन्दैमा विना आधार प्रमाण नापी हुँदा जग्गाधनी महल खाली

छ, स्नेस्तामा बेनिस्सा जनिएको छ, जोताहा भनिएको व्यक्तिले निवेदकलाई जग्गा भनी मान्दैन, फिल्डबुकको बेहोरा सन्देहास्पद छ र यतिका समयपछि छुट दर्तामा निवेदन दिनुपर्ने युक्तिसङ्गत कारण र आधार दिन सक्दैन भने जग्गा दर्ता गर्नेपछि भन्ने छैन, जग्गाको प्रकृतिसमेत हेरी सरकारको नाममा दर्ता गर्ने गरी भएको निर्णय मिलेको छ । स्थापित हकको प्रचलन रिट क्षेत्रबाट हुने हो । निवेदकको नाममा जग्गा नै दर्ता भएको छैन भने हक स्थापित भइसकेको भन्न मिल्दैन । उत्प्रेषणको आदेश बाध्यात्मक होइन । कमजोर स्नेस्ताको आधारमा सरकारी जग्गा खान एकभन्दा बढी पक्षहरू लागिरहेको हुँदा प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतका आधारमा रिट जारी हुनपर्ने नहुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो । त्यस्तैगरी विपक्षीमध्येका लालबहादुर छुस्यावागको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ता श्री रितबहादुर जमरकट्टेलले मेरो पक्षको नाम जोताहा महलमा लेखिएको छ । जग्गा आफ्नो नाउँमा दर्ता हुनुपर्ने पक्षको दाबी छ, अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको निर्णयउपर विशेष अदालतमा मेरो पक्षका पुनरावेदन हुँदा सोही अदालतबाट इन्साफ पाउने भएपछि रिट खारेज हुनुपर्छ भन्नेसमेत बहस गर्नुभयो ।

मिसिल कागज हेरी दुवैतर्फका विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता, अधिवक्ता तथा नेपाल सरकारको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्ता र उपन्यायाधिवक्ताको बहससमेत सुनी निर्णयतर्फ हेर्दा निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन सो कुराको निर्णय दिनुपर्ने हुन आएको छ ।

२. यसमा निर्णयतर्फ हेर्दा भक्तपुर जिल्ला ताथली गा.वि.स वडा नं. ९ को कि. नं. १२१ को ज.रो. ५-६-२-० को जग्गा नापीको समयमा फिल्डमा

उपस्थित हुन नसकेबाट सो जग्गा मेरो नाउँमा दर्ता हुन छुट भएकोले मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७(२) बमोजिम छुट नाउँसारी दर्तासमेत गरिपाउँ भनी मिति २०६५।१०।२ मा निवेदन दिएकोमा आफ्नो नाउँमा दर्ता नामसारी हुनुपर्नेमा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६८।३।१ को निर्णयअनुसार लेखिएको पत्रको आधारमा उक्त जग्गा नेपाल सरकारका नाउँमा दर्ता गर्ने मालपोत कार्यालयबाट निर्णय भयो भन्दै अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको मिति २०६८।३।१ को निर्णय र सोबमोजिम गरेको पत्राचार र तत्पश्चात् मालपोत कार्यालयबाट भएको मिति २०६८।३।३१ को निर्णयसमेतलाई चुनौती दिई प्रस्तुत रिट निवेदन दर्ता भएको पाइयो ।

३. मिसिल हेर्दा, मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७(२) बमोजिम छुट दर्तामा निवेदकको निवेदनमा कारबाही चलिरहेको अवस्थामा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट नेपाल सरकारको नाउँमा सो जग्गा दर्ता गरी स्नेस्ता बनाई एक महिनाभित्र सोको जानकारी आयोगलाई दिनु भनी मिति २०६८।३।१ मा निर्देशन भएको देखिएबाट सो गर्न मिल्छ वा मिल्दैन र सो कार्य कानूनअनुसार छ वा छैन भनी हेर्दा अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगको लिखित जवाफमा यो यस कानूनअन्तर्गत सो निर्णय गरिएको हो भनी जिकिर लिइएको पाइएन । बहसमा उपस्थित विद्वान् सहन्यायाधिवक्तासमेतले अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोग ऐन, २०४८ को दफा १२ बमोजिम दुस्कृति सच्याउन लेखी पठाउन पाउने अधिकार आयोगलाई छ भनी जिकिर लिनुभएको हकमा सो अधिकार कुनै राष्ट्रसेवकले अख्तियारको दुरुपयोग गरेको अवस्थामा सोबाट सिर्जित दुस्कृति

सच्याउनेसम्मको क्षेत्राधिकार रहेको देखिन्छ । तर प्रस्तुत विवादमा मालपोत कार्यालयबाट कुनै निर्णय नै भई नसकेको हुँदा अख्तियारको दुरुपयोग भयो वा दुस्कृतिपूर्ण कार्य भयो भन्न मिल्ने अवस्था देखिएन । यस स्थितिमा मालपोत कार्यालयमा रहेको विवादमा यो यसो गर्न भनी निर्देशन दिने जुन कार्य अख्तियार दुरुपयोग अनुसन्धान आयोगबाट भयो सो क्षेत्राधिकार नाघी भए गरेको देखियो ।

४. अब जहाँसम्म निवेदकको मागबमोजिमको आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन भन्ने प्रश्न छ मालपोत कार्यालय भक्तपुरमा ताथली गा.वि.स. वडा नं. ९(क) कि.नं. ९६, ९७, १२०, १२१ समेतका विभिन्न कित्ता जग्गा दर्ता गरिपाउँ भनी विभिन्न व्यक्तिको निवेदन परेकोमा कि.नं. ९६, ९७ को हकमा तेरो मेरोमा सुनाउने र कि.नं. १२० को २-०-०-० जग्गा र कि.नं.१२१ को ५-६-२-० जग्गा नेपाल सरकारको नाउँमा दर्ता गर्ने भन्ने मालपोत कार्यालय भक्तपुरबाट मिति २०६८।३।३१ मा निर्णय भएको देखिन्छ । उक्त जग्गाहरूमध्ये प्रस्तुत रिट निवेदन कि.नं. १२१ सँग मात्र सम्बन्धित देखिन्छ । कि.नं. १२१ को जग्गा मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७(२) अन्तर्गत छुट दर्ता गरिपाउँ भनी यी रिट निवेदकको मालपोत कार्यालयमा निवेदन परेको सन्दर्भमा हेर्दा उक्त दफा ७(२) मा “जग्गा (नापजाँच) ऐन, २०१९ बमोजिम नाप नक्सा भएको कुनै जग्गा दर्ता गर्नसम्म छुट भएकोमा उक्त जग्गाको साबिक दर्ता, तिरो र भोगसमेतको आवश्यक छानबिन गरी तोकिएबमोजिमको समितिको सिफारिसमा तोकिएको प्रक्रिया अपनाई मालपोत कार्यालयले त्यस्तो जग्गा दर्ता गर्न सक्नेछ । त्यस्तो दर्ता सम्बन्धमा मालपोत कार्यालयले निवेदन परेको मितिले दुई वर्षभित्र अन्तिम टुङ्गो लगाई

सक्नुपर्नेछ ।” भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । त्यसैगरी मालपोत नियमावली, २०३६ को नियम ४ को उपनियम १ मा “नापी नक्सा गर्न छुट भएको जग्गा दर्ता गर्न चाहने सम्बन्धित जग्गावालाले त्यस्तो जग्गामा भएको आफ्नो हक भोगको प्रमाणको प्रतिलिपिसमेत संलग्न गरी सम्बन्धित मालपोत कार्यालयमा निवेदन दिनुपर्नेछ सोही नियमावलीको नियम ४ को उपनियम २ मा उपनियम १ बमोजिम निवेदन प्राप्त भएमा मालपोत कार्यालयले नियम ४ख. बमोजिमको समितिसमक्ष पेस गर्नेछ र सो समितिले जग्गा नापी नक्सा गरी दर्ता गर्ने सिफारिस गरेमा मालपोत कार्यालयले सो जग्गा नापी नक्सा गराई सम्बन्धित व्यक्तिको नाममा दर्ता गर्न सक्नेछ” भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ । यी दुवै व्यवस्थाहरू बाध्यकारी व्यवस्था होइनन् । कसैले निवेदन दियो भन्दैमा जग्गा छुट दर्ता गर्ने पर्छ वा दुई वा तीन पक्षले जग्गा छुट दर्तामा निवेदन दिए भन्दैमा दाबीका आधारमा जग्गाको स्वरूप आदि केही नहेरी वा कुनै कुरा नबुझी जग्गा दर्ता गर्नुपर्छ वा विभागीय सहमतिको लागि लेखी पठाउनुपर्छ वा तेरो मेरोमा सुनाउनु पर्छ भन्ने हुँदैन । पक्षहरूले दाबी गरेको जग्गा कसैको पनि दाबी नपुग्ने, जग्गा सरकारको नाममा दर्ता हुने भनी अर्धन्यायिक निकायले निर्णय गर्न नपाउने भन्ने हुँदैन । तेरो मेरोमा दाबी परेका कतिपय हक कायम दर्ता मुद्दाहरूमा अदालतले वादी प्रतिवादी कसैको पनि जग्गामा दाबी नपुग्ने भनी फैसला गरेका कैयौँ दृष्टान्तहरू छन् ।

५. जहाँसम्म प्रस्तुत रिटसँग सम्बन्धित कि.नं. १२१ को जग्गाको विवादको विषय छ सो सम्बन्धमा हेर्दा, उक्त जग्गा आ-आफ्नो नाउँमा छुट दर्ता गरी जग्गाधनी प्रमाण पुर्जा पाउँ भनी लालबहादुर छुस्यावाग, हरिकृष्ण शाही र श्यामबहादुर श्रेष्ठसमेतको

छुट्टाछुट्टै निवेदन मालपोत कार्यालय भक्तपुरमा परेको देखिन्छ । तीनै पक्षले मालपोत कार्यालयसमक्ष प्रमाण पेस गर्दा आफूअनुकूलका फिल्डबुक उतार पेस गरेको देखियो । मिसिल संलग्न दाबीको जग्गाको जग्गाधनी दर्ता ख्रेस्ता हेर्दा उक्त कि.नं. १२१ को जग्गाधनी दर्ता ख्रेस्तामा जग्गा दर्ता नखुलेको र बेनिस्साको जग्गा रहे भएको पाइयो । मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ३४ मा “यो ऐन कार्यान्वयन गर्दा कुनै बाधा अड्काउ परेमा नेपाल सरकारले सो बाधा अड्काउ फुकाउनको लागि नेपाल राजपत्रमा सूचना प्रकाशित गरी आवश्यक आदेश जारी गर्न सक्नेछ ।” भन्ने व्यवस्था भएबमोजिम छुट जग्गा दर्तासम्बन्धी मिसिल फछ्यौट गर्ने विषयमा नेपाल सरकारबाट मिति २०५७।११।१८ मा भएको निर्णयानुसार मिति २०५७।१२।१९ जारी परिपत्र जुन जग्गा प्रशासन निर्देशिका, २०५८ मा समावेश भएको छ उक्त निर्देशिकाको परिच्छेद ३ को प्रकरण ८१ मा छुट जग्गा दर्ताअन्तर्गत कारबाही नगर्ने प्रकृतिका जग्गाहरू भनी ऐ. प्रकरण ८१ को ४(७) मा बेनिस्सा वा स्ववासी घर र जग्गा भन्ने उल्लेख भएको पाइन्छ । यसबाट दाबीको कि.नं. १२१ को जग्गा स्ववासी र बेनिस्साको जग्गा भन्ने देखिन आएकोले निवेदकलगायतका कुनै पनि व्यक्तिको नाउँमा छुट दर्ता हुन सक्ने प्रकृतिको देखिन आएन ।

६. आधारभूत रूपमा हेर्दा पनि छुट दर्ता माग गर्ने विषय छुट हो, सो अधिकार होइन, छुट दर्ताको निवेदन पर्दा सोबमोजिम गरिहाल्नु पर्छ भन्ने हुँदैन । विवादित जग्गा २०२१/०२२ सालमा नापी भएकोमा दर्ता छुट भएको भन्ने जिकिर लिई २०६५ सालमा आएर यी निवेदकले छुट दर्ता गरिपाउँ भनी मालपोत कार्यालय भक्तपुरसमक्ष निवेदन दिएको देखिन्छ । जग्गा नाप जाँच ऐन, २०१९ को दफा ६ मा “नाप जाँच हुँदा

कुनै जग्गा नाप जाँच हुन छुट भएको वा नाप जाँच भए पनि दर्ता हुन छुट भएमा सम्बन्धित व्यक्तिले त्यस्तो जग्गा नाप जाँच गर्नको लागि आवश्यक कागजातसहित तोकिएको अधिकारीसमक्ष निवेदन दिन सक्ने” र त्यसरी “निवेदन पर्न आएमा तोकिएको अधिकारीले सो निवेदन तोकिएको समितिसमक्ष पेस गरी सो समितिको सिफारिसबमोजिम गर्नु पर्ने” र “कुनै निवेदन नपरेमा सो क्षेत्रको जग्गाधनी दर्ता प्रमाण पुर्जा वितरण भएको मितिले साठी दिनपछि त्यस्तो जग्गा सरकारी वा सार्वजनिक जग्गाको रूपमा दर्ता गरी ख्रेस्ता कायम गरिनेछ ।” भन्ने व्यवस्था रहेको पाइन्छ । विवादित जग्गा २०२१।०२२ सालमा नापी भएकोमा निवेदकले नापी भएको चार दशक अर्थात् यतिका लामो समयको विलम्ब गरी निवेदन दिनुको कारण वा औचित्य पुष्टि गर्न सकेको पाइँदैन ।

७. मालपोत कार्यालयको मिसिल हेर्दा विवादित जग्गा दर्ता गर्न विभिन्न व्यक्तिहरूको निवेदन परेको देखिन्छ । निवेदनसाथ पेस भएको फिल्डबुकको प्रतिलिपि हेर्दा फिल्डबुक नै थरिथरिको र आफूअनुकूलको पेस गरेको देखिन्छ । फिल्डबुकमा उल्लिखित मोही जोताहा भनिएका व्यक्ति लालबहादुर छुस्यावागले विवादित जग्गाका जग्गाधनी यी निवेदकहरू हुन् भनी भन्दैनन् । उनले त आफू नै जग्गाधनी हुँ भन्ने दाबी गरी जग्गा आफ्ना नाउँमा दर्ता हुनु पर्ने भनी निवेदन दिएको अवस्था छ । मिसिल संलग्न जग्गाधनी दर्ता ख्रेस्तामा कसैको नाम उल्लेख भएको देखिँदैन । तसर्थ मालपोत ऐन, २०३४ को दफा ७(२) बमोजिम “दर्ता गर्नसम्म छुट भएको जग्गा” यो रहेछ भनी मान्न मिलेन । यसै सन्दर्भमा यस अदालतबाट ने.का.प. २०६७ अड्क

७ नि.नं. ८४१७ मा “सम्पत्तिको खोजी यथासमयमा गर्नु सम्पत्ति आफ्नो हो भन्ने दाबी गर्नेको दायित्व हो । समयको लामो अन्तरालले छुट दर्ता गरिपाउँ भन्ने दाबीमा प्रतिकूल प्रभाव पार्दछ ।” भनी तथा ने.का.प. २०६७ अङ्क ३ नि.नं. ८३३६ मा “छुट जग्गा दर्ता भन्ने कुरा असीमित समयको लागि बनेको व्यवस्था होइन” भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको पाइन्छ । छुट जग्गा दर्तासम्बन्धी उपर्युक्त कानूनी व्यवस्था र प्रतिपादित सिद्धान्तसमेतका रोहमा प्रस्तुत निवेदनमा चार दशकपछि दर्ता माग गर्नुपर्ने कारणसमेत औचित्यपूर्ण देखिन आएन ।

८. रिटको क्षेत्राधिकार स्वविवेकीय क्षेत्राधिकार हो र सोअन्तर्गत स्थापित हकको प्रचलन हुने हो । जहाँ हक नै स्थापित छैन भने हकको उल्लङ्घन हुने प्रश्न नै उत्पन्न । शंकास्पद व्यवहार, स्वेस्तामा द्विविधा, लामो समयसम्म अधिकारको खोजीमा देखाएको उदासीनता यी सबै कुराहरू रिटको क्षेत्राधिकार प्रयोग गर्दा विचार गरिने कुराहरू हुन् । यी समस्त कुराहरूलाई बिसरि कुनै अधिकार नभएको निकायले केही कुरा गन्यो वा कानून नाघ्यो भन्दैमा त्यसले अधिकार नै नभएको पक्षलाई अधिकार दियो भनी मान्न मिल्दैन । त्यसैगरी विवादित सम्पत्तिमा विभिन्न पक्षहरू मिली एकआपसमा तेरो मेरोको स्थिति देखाई निवेदन दिए भन्दैमा सम्बन्धित कार्यालयले अनिवार्य रूपमा तेरो मेरोमा सुनाउनु पर्छ भन्न पनि मिल्दैन । दाबीको औचित्य र प्रमाण हेरी कसैको पनि दाबी अस्वीकार गर्न सकिने नै हुन्छ ।

९. यहाँ जुन क्षेत्रफलको जग्गाको दर्ता माग गरिएको छ त्यसको दर्ता शंकास्पद छ, भोग द्विविधाजनक छ र नापी भएको चार दशकपछि जग्गा दर्ता माग गर्नु पर्ने चित्तबुझ्दो कारण दिइएको छैन । यस्तो अवस्थामा मालपोत कार्यालयको निर्णय बदर

गर्न रिटको क्षेत्राधिकार प्रयोग गर्नुपर्ने औचित्य र वाञ्छनीयता दुवै देखिएन ।

१०. तसर्थ, निवेदन दाबीको कि.नं. १२१ को जग्गा नापी भएको चार दशकपछि मात्र छुट दर्ता गरिपाउँ भनी विलम्ब गरी निवेदन परेको तथा सो जग्गा दर्ता नखुलेको स्ववासी बेनिस्साको जग्गा नदेखिई छुट जग्गाअन्तर्गत कारबाही हुन नसक्ने प्रकृतिको देखिएको हुँदा दाबीको जग्गा नेपाल सरकारको नाउँमा दर्ता कायम हुन गएको कार्य कानूनसम्मत नै देखिँदा उक्त जग्गा नेपाल सरकारको नाउँमा कायम गर्ने गरेको निर्णय उत्प्रेषणको आदेशद्वारा बदर गरी आफ्नो नाउँमा छुट दर्ताको कारबाही चलाई पाउँ भन्ने निवेदकको निवेदन जिकिर स्वीकारयोग्य हुने अवस्था देखिएन । निवेदकले परमादेशको आदेशसमेत जारी गरिपाउँ भनी दायर भएको प्रस्तुत निवेदन खारेज हुने ठहर्छ । प्रस्तुत मुद्दाको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार अभिलेख शाखामा बुझाई दिनु ।

उक्त रायमा सहमत छु ।

न्या. डम्बरबहादुर शाही

इजलास अधिकृत: मनकुमारी जि.एम.वि.क.

इति संवत् २०७५ साल माघ १६ गते रोज ४ शुभम् ।

निर्णय नं. १०२०७

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री तेजबहादुर के.सी.
माननीय न्यायाधीश श्री पुरुषोत्तम भण्डारी
आदेश मिति : २०७५।८।१८
०७४-WO-०४६१

मुद्दा: उत्प्रेषण / परमादेश

रिट निवेदक : मोरङ जिल्ला साबिक बयरवन गा.वि.स.
वडा नं. ८ घर भई हाल नेपाल राष्ट्र बैंक, मुद्रा
व्यवस्थापन विभाग, सहायक निर्देशक पदमा
कार्यरत पुण्यप्रसाद बरालसमेत

विरुद्ध

विपक्षी : लोक सेवा आयोग, केन्द्रीय कार्यालय,
अनामनगर, काठमाडौंसमेत

- नोकरीमा प्रवेश गर्दा बहाल रहेको सेवासम्बन्धी कानूनले प्रदान गरेको सुविधा र सेवाका सर्तहरूलाई संकुचन हुने र गर्ने गरी कुनै पनि कानून पछि बनाएर लागू गर्न हक अधिकारसम्बन्धी कुनै पनि मान्य कानूनी सिद्धान्तले राज्यलाई अनुमति प्रदान नगर्ने।

(प्रकरण नं.२४)

रिट निवेदकका तर्फबाट : विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री
हरि उप्रेती, विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री टिकाराम
भट्टराई र श्री नारायण पराजुली

विपक्षीका तर्फबाट : विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री

यदुनाथ शर्मा, विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री
डिल्लीराम न्यौपाने, श्री हेमराज अधिकारी, श्री
सुमन आचार्य, श्री रेशमराज रेग्मी, श्री रामशरण
पोखरेल, सरोकारवालाको तर्फबाट उपस्थित
विद्वान् अधिवक्ताद्वय श्री सुदिप पौडेल र श्री
माधवकुमार बस्नेत

अवलम्बित नजिर :

सम्बद्ध कानून :

- नेपालको संविधान
- लोक सेवा आयोग ऐन, २०६६
- नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८
- नेपाल राष्ट्र बैंक कर्मचारी सेवा विनियमावली,
२०६८

आदेश

न्या. तेजबहादुर के.सी.: नेपालको
संविधानको धारा ४६, १३३(२) अन्तर्गत यसै
अदालतको क्षेत्राधिकारभित्रको भई पेस हुन आएको
प्रस्तुत रिट निवेदनको संक्षिप्त तथ्य एवं आदेश
यसप्रकार छ:

हामी रिट निवेदकहरू पुण्यप्रसाद बराल,
रवि भण्डारी र उदयकुमार मण्डल क्रमशः मिति
२०४४।११।११, मिति २०४४।११।०२ र मिति
२०४४।११।०३ मा नेपाल राष्ट्र बैंकको सेवामा
प्रेवश गरी हाल सहायक निर्देशक पदमा कार्यरत
छौं। निवेदकहरू प्रवेश गर्दा बहाल रहेको कर्मचारी
विनियमावलीको परिच्छेद -४, विनियम १(१) मा
कुनै कर्मचारीको उमेर ६० वर्ष पुगेपछि निजले बैंकको
नोकरीबाट अवकाश लिनेछन् तर बैंकको हितका लागि
कुनै कर्मचारीको सेवाको अनिवार्य आवश्यकता सम्झेमा
३ वर्षसम्म म्याद थप गर्न सकिने भन्ने कानूनी व्यवस्था
रहेको थियो। पछि निजामती सेवाकै व्यवस्थाअनुकूल

प्रबन्ध गर्न साबिक कर्मचारी विनियमावली खारेज गरी मिति २०४९।०२।०२ मा नेपाल राष्ट्र बैंक कर्मचारी विनियमावली २०४९ लागू गरियो। उक्त नियमावलीमा अनिवार्य अवकाशको आधारमा उमेरको हद ५८ वर्ष, सेवा अवधिको हद ३० वर्ष, पदावधिको हद (विशिष्ट श्रेणीमा ७ वर्ष र प्रथम श्रेणीमा १२ वर्ष) को व्यवस्था गरियो।

मिति २०५५।०३।२९ देखि ३० वर्षे नोकरी अवधिको आधारमा अनिवार्य अवकाश पाउने कानूनी व्यवस्था निजामती सेवाबाट हटाइयो र राष्ट्र बैंकको कर्मचारी विनियमावलीसमेत मिति २०५६।०४।३१ मा छैठौं संशोधन गरी सेवा अवधिको आधारमा अवकाश पाउने व्यवस्था हटाई उमेर हद र पदावधिको हदको आधारमा मात्र अनिवार्य अवकाश पाउने व्यवस्था कायम रहन गयो। नेपाल राष्ट्र बैंक कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६२ लागू भएपछि सेवा अवधिको आधारमा अनिवार्य अवकाश पाउने व्यवस्थालाई पुनः जीवित बनाइयो र हाल लागू रहेको कर्मचारी विनियमावलीमा समेत सो व्यवस्थालाई निरन्तरता दिइएको छ। साथै उक्त विनियमावलीको विनियम १४३ मा कुनैपनि कर्मचारीलाई निजको नियुक्ति हुँदा तत्काल लागू रहेको तलब, भत्ता, उपदान, निवृत्तिभरण र अन्य सुविधासम्बन्धी सेवाका सर्तहरूमा निजको सहमतिबेगर निजलाई प्रतिकूल असर पर्ने गरी परिवर्तन गरिने छैन भन्ने व्यवस्थासमेत रहेको छ।

लोक सेवा आयोगबाट स्वीकृत **संगठित सस्थाका कर्मचारीको सेवाका सर्तसम्बन्धी कानून र विभागीय कारबाहीसम्बन्धी सामान्य सिद्धान्त, २०७४** मा भएका व्यवस्था आफ्नो विनियमावलीमा समावेश गरी संशोधनसहित सहमतिका लागि पठाउन मिति २०७४।३।११ मा बैंकलाई गरेको पत्राचारसमेतका आधारमा सञ्चालक समितिको

मिति २०७४।०३।१८ मा बसेको बैठकले **कर्मचारी सेवा विनियमावली परिमार्जन एवम् संशोधन समिति** गठन गरेको थियो। सो समितिको सुझाव र प्रतिवेदनको आधारमा सञ्चालक समितिको मिति २०७४।०६।०८ को बैठकले कर्मचारी विनियमावलीमा रहेको ३० वर्षे सेवा अवधिका आधारमा अनिवार्य अवकाश पाउने प्रावधानलाई हटाई उमेर हदका आधारमा अनिवार्य अवकाश पाउने व्यवस्थासमेत राखी विनियमावली संशोधन गर्न प्रस्ताव पारित गरी संशोधित विनियमावलीसहित सहमति / परामर्शका लागि लोक सेवा आयोगमा पत्राचार गरेकोमा आयोगले विनियमावलीमा भएका अन्य संशोधनका व्यवस्था सम्बन्धमा सहमति प्रदान गरी विनियम १११ मा रहेको ३० वर्ष सेवा अवधिको आधारमा अवकाश पाउने व्यवस्था कायम राख्न परामर्श दिने भनी मिति २०७४।०७।२३ मा निर्णय गरी मिति २०७४।०७।२८ को पत्रबाट बैंकलाई जानकारी दिएको र सोही परामर्शबमोजिम राष्ट्र बैंकको सञ्चालक समितिको मिति २०७४।०८।०६ को निर्णयले विनियमावलीमा संशोधन गरी लागू गरेको रहेछ।

सोही व्यवस्थाबमोजिम अवकाश दिने गरी निवेदकहरूमध्ये रवि भण्डारीलाई मिति २०७४।०९।२४ मा, उदयकुमार मण्डललाई मिति २०७४।०९।२५ मा र पुण्यप्रसाद बराललाई मिति २०७४।१०।०३ मा अवकाशको सूचनापत्र दिइएको हुँदा लोक सेवा आयोगको उल्लिखित मिति २०७४।०७।२३ को निर्णय तथा मिति २०७४।०७।२८ पत्र तथा हामीलाई अवकाश सूचना दिने मिति २०७४।०९।२४, मिति २०७४।०९।२५ र २०७४।१०।०३ को पत्रहरूलगायत यस सम्बन्धमा विपक्षीहरूबाट भएका काम, कारबाही, निर्णय, पत्राचारहरूबाट निवेदकहरूको नेपालको संविधानको

धारा १७(२)(च), १८(१), २५(१) र ३३ द्वारा प्रदत्त मौलिक हकसमेत हननु हुन गएको हुनाले संविधानकै धारा ४६ र १३३(२) बमोजिम प्रस्तुत रिट निवेदन लिई सम्मानित अदालतसमक्ष उपस्थित भएका छौं।

अतः लोक सेवा आयोगको मिति २०७४।७।२३ को निर्णय तथा मिति २०७४।७।२८ को पत्र, नेपाल राष्ट्र बैंक कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६८ को विनियम १११ संशोधन नगर्ने नेपाल राष्ट्र बैंक तथा सञ्चालक समितिको मिति २०७४।०८।०६ को निर्णय, नेपाल राष्ट्र बैंकको मिति २०७४।०९।२४, २०७४।०९।२५ र २०७४।१०।०३ का पत्रहरूलगायत यस सम्बन्धमा हामी निवेदकहरूलाई प्रतिकूल प्रभाव पर्ने गरी विपक्षीहरूबाट भएका यावत् निर्णय, पत्राचार आदि सम्पूर्णलाई उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरिपाउँ। निवेदकहरूलाई उमेर हदको आधारमा ५८ वर्ष उमेर पूरा नभएसम्म कामकाज गर्न दिनु दिलाउनु भनी परमादेशको आदेशलगायत अन्य जो चाहिने उपयुक्त आज्ञा आदेश जारी गरी पूर्ण न्याय पाउँ। प्रस्तुत रिट निवेदनको अन्तिम टुंगो नलागेसम्म निवेदकहरूका हकमा सेवा अवधिका आधारमा अवकाश लिने व्यवस्था कार्यान्वयन नगर्नु नगराउनु भनी सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०७४ को नियम ४९(२) बमोजिम विपक्षीहरूको नाममा अन्तरिम आदेशसमेत जारी गरिपाउँ। प्रस्तुत निवेदनलाई अग्राधिकार दिई पेस गर्नु भन्ने आदेश गरिपाउँ भन्ने बेहोराको रिट निवेदन।

यसमा के कसो भएको हो ? निवेदकको मागबमोजिमको आदेश किन जारी हुनु नपर्ने हो ? आदेश जारी हुनु नपर्ने आधार र कारण भए सोसमेत साथै राखी यो आदेशप्राप्त भएको मितिले बाटाका म्यादबाहेक १५ (पन्ध्र) दिनभित्र विपक्षी नं.१ का हकमा महान्यायाधिवक्ताको कार्यालयमार्फत तथा

विपक्षी नं. २, ३ र ४ को हकमा आफैँ वा आफ्नो कानूनबमोजिमको प्रतिनिधिमार्फत लिखित जवाफ पठाउनु भनी यो आदेश र रिट निवेदनको प्रतिलिपि साथै राखी सूचना म्याद जारी गरी लिखित जवाफ प्राप्त भएपछि वा अवधि नाघेपछि नियमबमोजिम पेस गर्नु। साथै निवेदकले आदेशको हकमा विचार गर्दा विपक्षीसमेत राखी छलफल गरी निकास लिनुपर्ने देखिएकोले मिति २०७४।१०।१४ का दिन अन्तरिम आदेशको लागि छलफल गर्न विपक्षीसमेतलाई सूचना दिई नियमानुसार पेस गर्नु भन्ने मिति २०७४।१०।०८ को यस अदालतको आदेश।

निवेदकहरूको मागको सम्बन्धमा नेपाल राष्ट्र बैंकलाई विपक्षी बनाइरहनु पर्ने होइन। यस बैंकले विगतका विभिन्न समयमा भएका अध्ययन प्रतिवेदनहरूले गरेको सिफारिससमेतका आधारमा पछिल्लो पटक बैंकको कर्मचारी विनियमावली संशोधनका सम्बन्धमा अध्ययन गरी बैंकलाई सुझाव दिन गठित लोक सेवा आयोगका प्रतिनिधिसमेत संलग्न रहेको समितिले ३० वर्षे सेवा अवधिको आधारमा अवकाश पाउने व्यवस्था समय सापेक्ष नभएको, हाल बैंकमा जनशक्तिको संकट भएको, लोक सेवा आयोगद्वारा जारी गरिएको सामान्य सिद्धान्तको दफा ५(ज) ले कर्मचारीको सेवा प्रवेश र अवकाशको उमेर हद अनिवार्य रूपमा तोक्नुपर्ने भनी व्यवस्था गरेको, सेवा प्रवेशको उमेर हद निजामती सेवासँग तादम्यता रहेको सन्दर्भमा अवकाशको उमेर हद पनि निजामती सेवासँग तादम्य हुने गरी कायम गर्नु न्यायसङ्गत, सामयिक र समानताको सिद्धान्तानुरूप हुने जस्ता आधार र कारणसहित दिएको प्रतिवेदन, बैंकको हालको सांगठनिक संरचना र अनुभवी कर्मचारीहरूको आवश्यकता जस्ता कुराहरूलाई ध्यानमा राखी ३०वर्षे सेवा अवधिका आधारमा अनिवार्य अवकाश

हुने व्यवस्थालाई हटाई उमेर ५८ वर्ष र पदावधि विशेषको आधारमा मात्र अवकाश हुने व्यवस्था लागू गर्नकै लागि नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ११० (२) (ग) ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी बैंकको सर्वोच्च निकायको रूपमा रहेको सञ्चालक समितिको मिति २०७४।०६।०८ मा बसेको बैठकले सर्वसम्मत रूपमा उक्त विनियमावली संशोधन गर्ने सिफारिस गर्ने निर्णय गरिएको हो। लोक सेवा आयोगले सो ३० वर्ष सेवा अवधिको आधारमा दिइने अनिवार्य अवकाशको व्यवस्थालाई हाल नहटाउने गरी परामर्श दिएका कारणले मात्र मिति २०७४।०८।०६ मा आयोगको परामर्शअनुकूल निर्णय गरिएको हुँदा सम्मानित अदालतबाट रिट निवेदकहरूको मागबमोजिम आदेश जारी भएमा सो कार्यान्वयन गर्न बैंक तत्पर रहेको भन्नेसमेत बेहोराको नेपाल राष्ट्र बैंक केन्द्रीय कार्यालयसमेतको तर्फबाट मिति २०७४।१०।१२ मा परेको लिखित जवाफ।

कुनै संगठित संस्थाको सेवाका कर्मचारीको सेवाका सर्तसम्बन्धी कानून र त्यस्तो सेवाका पदमा बढुवा र विभागीय कारबाही गर्दा अपनाउनुपर्ने सामान्य सिद्धान्तको विषयमा लोक सेवा आयोगको परामर्श लिनुपर्ने भन्ने नेपालको संविधानको धारा २४३ को उपधारा (४) मा रहेको संवैधानिक प्रावधानबमोजिम लोक सेवा आयोगबाट जारी भएको “संगठित संस्थाको सेवाका कर्मचारीको सेवाका सर्तसम्बन्धी कानून, बढुवा र विभागीय सजायसम्बन्धी सामान्य सिद्धान्त, २०७४” अनुरूप हुने गरी संगठित संस्थामा कार्यरत कर्मचारीहरूका लागि लागू भएको नियम / विनियममा परिमार्जन गर्न निर्देशनसमेत दिइएको सन्दर्भमा नेपाल राष्ट्र बैंकका कर्मचारीको सेवाका सर्तसम्बन्धी विनियमावली, २०६८ को तेश्रो संशोधनका लागि उक्त निकायबाट परामर्श माग भई आएकोमा आयोगबाट

कानूनसम्मत तरिकाले परामर्श प्रदान गरिएको हो। नेपाल राष्ट्र बैंकका कर्मचारीहरूको अवकाशसम्बन्धी प्रावधानमा रहेको ३० वर्ष सेवा अवधि हटाई उमेरको हद ५८ वर्ष कायम गर्ने प्रस्ताव आएकोमा संघीय सरकारी सेवामा कार्यरत कर्मचारीहरूका लागि नेपाल सरकारको अवकाशसम्बन्धी नीति प्रस्ट नभइसकेको अवस्थामा लोक सेवा आयोगले साबिककै व्यवस्थालाई कायम राख्ने गरी परामर्श दिएको विषयलाई यी रिट निवेदकले आफ्नो निजी स्वार्थलाई मात्र ध्यानमा राखी ३० वर्ष लामो अवधिको सेवाबाट निवृत्त हुँदै गरेको अवस्थामा संवैधानिक र कानूनी हक हनन भयो भन्न मिल्ने होइन। कुनै अमुक व्यक्तिका लागि मात्र फाइदा पुग्ने गरी परामर्श दिनुपर्छ भन्ने रिट निवेदकहरूको मागदाबी कानून र न्यायसङ्गत नभएकोले यस आयोगलाई विपक्षी बनाई दायर भएको प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्ने बेहोराको लोक सेवा आयोग, केन्द्रीय कार्यालयको तर्फबाट परेको लिखित जवाफ।

यसमा रिट निवेदकले चुनौती दिएको नेपाल राष्ट्र बैंक कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६८ को विनियम १११ को अवकाशसम्बन्धी व्यवस्थाबमोजिम रिट निवेदकहरू अवकाश भइसकेको मिसिल संलग्न कागजातहरूबाट देखिन्छ। रिट निवेदकले चुनौती दिएको उक्त अवकाशसम्बन्धी विषयमा लोक सेवा आयोगबाट मिति २०७४।०७।२४ को पत्रबाट प्राप्त परामर्शमा समेत साबिकको अवकाशसम्बन्धी व्यवस्था संशोधन नगर्ने भन्ने बेहोरा उल्लेख भएको देखिएको सन्दर्भमा उक्त चुनौती दिएको विषयमा प्रस्तुत रिटको अन्तिम निरूपण हुँदा ठहरेबमोजिम हुने नै हुँदा हाल मागबमोजिम अन्तरिम आदेश जारी गर्नु परेन। रिट निवेदनमा अवकाशसम्बन्धी विषय समावेश भएको हुँदा सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०७४ को नियम

७३ बमोजिम अग्राधिकार प्रदान गरी पेस गर्नु भन्ने यस अदालतको मिति २०७४।१।१० को आदेश।

रिट निवेदकहरू साबिकदेखि नै बहाल रहेको विनियमको व्यवस्था संशोधन नभई यथावत् रहँदा निजहरूको मौलिक हक तथा कानूनी हक कुण्ठित भयो भन्ने दाबी नै नेपाल राष्ट्र बैंक कर्मचारी विनियमावली, २०६८ को विपरीत रहेको छ। उक्त विनियमावलीमा लामो समयदेखि कायम रहेको अनिवार्य अवकाशसम्बन्धी व्यवस्थाको आधारमा सयौं कर्मचारीले अवकाश लिइसकेको र रिट निवेदकहरूले समेत विनियमावलीको उक्त व्यवस्था स्वीकार गरी त्यसबाट प्राप्त सबै सुविधाहरू उपभोग गरिसकेको साथै उक्त व्यवस्थाको वैधता सम्बन्धमा चुनौती नदिई अवकाशलाई मात्र चुनौती दिएको हुँदा विनियमावलीमा कायम रहेको व्यवस्थाविपरीत सेवामा रहिरहन पाउनुपर्दछ भन्ने मागदाबी अनुचित तथा गैरकानूनी छ। रिट निवेदकहरू कार्यरत रहेको सेवाभन्दा अलग निजामती सेवालार्इ लागू हुने निजामती सेवा ऐन तथा नियमावलीमा रहेको अवकाशसम्बन्धी व्यवस्थासरह नै राष्ट्र बैंकको कर्मचारीसम्बन्धी विनियमावलीमा व्यवस्था राख्नु पर्दछ भनी दाबी लिनु उपयुक्त होइन। एकातर्फ रिट निवेदकहरू ३० वर्षभन्दा बढी अवधि सेवामा रहिरहँदा हामीहरूको वृत्ति विकासमा अवरोध सृजना हुने अर्कोतर्फ रिट निवेदकहरूलाई ३० वर्ष सेवा अवधिका आधारमा अवकाश दिँदा पनि निजहरूले पाउने निवृत्तिभरणको सुविधामा विनियमावलीको विनियम ११७(५) बमोजिम कुनै असर नपर्ने अवस्थासमेत हुँदा रिट निवेदन खारेज गरिपाउँ भन्नेसमेत बेहोराको रमेशप्रसाद पराजुलीसमेत ८५ जनाले **सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०७४ को नियम ४७ बमोजिम** मिति २०७४।१।१५ मा दिएको निवेदन।

नियमबमोजिम साप्ताहिक तथा दैनिक पेसी सूचीमा चढी निर्णयार्थ पेस हुन आएको प्रस्तुत रिट निवेदनमा रिट निवेदनसहितको सम्पूर्ण मिसिल अध्ययन गरी रिट निवेदकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् वरिष्ठ अधिवक्ता श्री हरि उप्रेती, विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री टिकाराम भट्टराई र श्री नारायण पराजुलीले नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ११० ले राष्ट्र बैंकको कर्मचारीका सेवा सर्त तोक्ने अधिकार राष्ट्र बैंकलाई नै प्रदान गरेको छ। नेपालको संविधानको धारा २४३(४) ले संगठित संस्थाको पनि कर्मचारीसम्बन्धी विनियमावली बनाउँदा लोक सेवा आयोगको परामर्श लिनुपर्ने व्यवस्था गर्‍यो। त्यसअनुसार लोक सेवा आयोगले संगठित संस्थाका कर्मचारीको सेवाका सर्तसम्बन्धी कानून बढुवा र विभागीय कारबाहीसम्बन्धी सामान्य सिद्धान्त २०७४ सँग अनुकूल हुने गरी कर्मचारी विनियमावलीमा सोअनुसार गर्नु गराउनु भनी लोक सेवा आयोगबाट पत्राचार भएपछि राष्ट्र बैंकले कर्मचारीको सेवा विनियमावलीमा परिवर्तन गर्न समिति गठन गर्‍यो। त्यो समितिको प्रतिवेदनको आधारमा नेपाल राष्ट्र बैंक सञ्चालक समितिको मिति २०७४।०६।०८ मा बैठकले ३० वर्ष सेवा अवधिका आधारमा अनिवार्य अवकाश पाउने कानूनी व्यवस्था हटाउने र उमेरहदका आधारमा मात्र अनिवार्य अवकाश पाउने व्यवस्था राख्न संशोधनसहित विनियमावली प्रस्ताव गरी परामर्शका लागि लोक सेवा आयोगमा पठाएको हो। लोक सेवा आयोगबाट ३० वर्ष सेवा अवधिका आधारमा अनिवार्य अवकाश हुने व्यवस्था हाललाई नहटाउनु कायम नै राख्नु भन्ने निर्देशन गरी परामर्श दियो। सिद्धान्ततः परामर्श बाध्यकारी हुँदैन। अनुनयात्मक हुन्छ। लोक सेवा आयोगले निर्देशन गरी परामर्श दिन मिल्दैन। लोक सेवा आयोग कर्मचारीको हकहितको संरक्षकको रूपमा रहेको अवस्थामा

निवेदकहरूको हक प्रतिकूल हुने गरी दिएको परामर्श गैरकानूनी हुँदा बदर हुनु पर्दछ । परामर्शको आवरणमा प्रचलित कानूनविपरीत गएर परामर्श दिन सक्दैन । नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा २ बमोजिम नेपाल राष्ट्र बैंक एक स्वशासित र संगठित संस्था हो । निवेदकहरू सेवा प्रवेश गर्दा सेवा अवधिका आधारमा अनिवार्य अवकाश हुने व्यवस्था नभई उमेर हदका आधारमा अनिवार्य अवकाश हुने व्यवस्था थियो । निवेदकले सो व्यवस्थाअनुसारको अवधिसम्म सेवामा रहन पाउनेलगायतका वृत्तिविकासको अवसर र सेवा सुविधा प्राप्त गर्ने निवेदकको वैध अपेक्षा हुँदा निवेदकको मागबमोजिम रिट जारी हुनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो ।

नेपाल राष्ट्र बैंकको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताहरू श्री डिल्लीराम न्यौपाने, श्री हेमराज अधिकारी, श्री सुमन आचार्य, श्री रेशमराज रेम्मी, श्री रामशरण पोखरेलले गत वर्ष १२५ जना कर्मचारी एकै लटमा अवकाश हुने र त्यो पदपूर्ति हुन लाग्ने समय र जनशक्तिको अभाव हुन सक्ने परिस्थिति विद्यमान रहेको अवस्थामा परेको लिखित जवाफमा अदालतबाट आदेश भएमा कार्यान्वयन गर्न तयार रहेको बेहोरा उल्लेख गरिएको भएपनि अहिले परिस्थितिमा परिवर्तन भएको छ । २०७४ फागुनमा विभिन्न पदका लागि विज्ञापन भई लिखित र मौखिक परीक्षासमेत सम्पन्न हुन गइरहेको र रिक्त पदहरू निकट भविष्यमा नै परिपूर्ति हुने अवस्था छ । नेपाल राष्ट्र बैंक कर्मचारी सेवा विनियमावलीको कुन विनियमले निवेदकहरूलाई प्रदान गरेको हक हनन् भयो ? त्यो देखाउन सकेको अवस्था छैन । संशोधनमा के प्रस्ताव भयो ? छलफल के भयो ? भन्ने कुराले निवेदकको अधिकार सृजना गर्न सक्दैन । अधिकार कानूनी रूपमा सृजना भएको हुनुपर्दछ । कर्मचारीको सेवा सर्तसम्बन्धमा लोक

सेवा आयोगको परामर्श लिनुपर्ने संवैधानिक व्यवस्था बाध्यात्मक हो । साथै उक्त परामर्श लोक सेवा आयोग ऐन, २०६६ को दफा ४३(१) बमोजिम कार्यान्वयन गर्न नेपाल राष्ट्र बैंक बाध्य छ । विनियमावलीको विनियम १६ ले समावेशी सिद्धान्तलाई अङ्गालेको हुँदा यो व्यवस्था कार्यान्वयन हुने अवस्थालाई धकेलेर २०४४ सालमा पुन्याउन सकिने अवस्था छैन । निवेदकहरूको माग पूरा नहुँदा मर्का पर्ने निवेदकहरू मात्र भएको र निवेदकको माग पूरा हुँदा सार्वजनिक हित विरुद्ध व्यक्तिगत हित भएको अवस्थामा सार्वजनिक हितले नै प्राथमिकता प्राप्त गर्ने हुँदा रिट जारी हुने अवस्था छैन । निवेदकहरूलाई मात्र choose and pick गरी फरक व्यवहार गरी अवकाश दिएको अवस्था होइन । अनुभव प्राप्त कर्मचारी गुम्न थाले भन्ने सम्बन्धमा संस्थाले सोच्ने कुरा हो । त्यो निवेदकको आपत्तिको विषय होइन । प्रस्तुत रिटबाट संविधानको धारा २४३ को व्याख्या गर्न मिल्दैन । यो व्याख्या गर्न प्रस्तुत रिट निवेदन संवैधानिक इजलासबाट हेर्नुपर्ने हुन्छ । लोक सेवा आयोग ऐन, २०६६ को दफा ४३ बमोजिम नेपाल राष्ट्र बैंकले लोक सेवा आयोगको परामर्श कार्यान्वयन गर्न बाधा परेमा पुनर्विचारका लागि आयोगमा लेखी पठाउन सक्ने व्यवस्था भएकोमा राष्ट्र बैंकबाट सो पत्राचार गरेको अवस्था नभएबाट समेत आयोगले बैंकको स्वायत्तता अतिक्रमण गरेको अर्थ गर्न मिल्दैन । मिति २०७४।०८।०६ को निर्णय कार्यान्वयन गर्दा राष्ट्र बैंकलाई स्वायत्तता नहुने र परामर्श लिन पठाउने निर्णय गर्दा स्वायत्तता हुने भन्ने अर्थ गर्न मिल्दैन । रिट निवेदकहरूको माग विनियम १११ नै गलत हो बदर गरिपाउँ भन्ने छैन । यो व्यवस्था जस्ताको त्यस्तै हुँदै गर्दा राष्ट्र बैंकले निवेदकहरूलाई अवकाश नदिन सक्दैन । निवेदकहरूको माग र विद्यमान कानूनी व्यवस्थाको तादम्यता नमिलेको हुँदा

रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भन्नेसमेत बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

सर्वोच्च अदालत नियमावली, २०७४ को नियम ४७ बमोजिम सरिक हुन आएका सरोकारवालाको तर्फबाट उपस्थित विद्वान् अधिवक्ताद्वय श्री सुदिप पौडेल र श्री माधवकुमार बस्नेतले रिट निवेदनमा लिएको वैध अपेक्षाको सिद्धान्त कानून स्पष्ट भएको अवस्थामा लागू हुन सक्दैन। नेपालको संविधानको धारा २४३ बाध्यात्मक हो। लोक सेवा आयोग ऐन, २०६६ को दफा ४३(२) बमोजिम परामर्श कार्यान्वयन गर्न बाधा परेमा पुनर्विचारका लागि आयोगमा लेखी पठाउन सक्ने र आयोगले पुनर्विचार गर्न सक्नेछ भन्ने व्यवस्था हुँदाहुँदै राष्ट्र बैंकले पुनर्विचारको लागि लेखी पठाएको अवस्था नहुँदा परामर्श ठीक छ छैन भनी निर्णय गर्न पनि नेपाल राष्ट्र बैंक स्वायत्त छ। नेपालको अन्तरिम संविधानको धारा १२६(६) ले परामर्शलाई स्वेच्छिक बनाएको थियो भने वर्तमान नेपालको संविधानको धारा २४३(४) ले परामर्शलाई बाध्यात्मक बनाएको छ। तसर्थ रिट निवेदकहरूको मागदाबीबमोजिम रिट जारी हुने अवस्था नहुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

लोक सेवा आयोगका तर्फबाट उपस्थित विद्वान् उपन्यायाधिवक्ता श्री यदुनाथ शर्माले नेपालको संविधानको धारा २४३ बमोजिम संविधान र कानूनका अधीनमा रही परामर्श दिन लोक सेवा आयोग स्वतन्त्र छ। परामर्श माग्ने निकायले अपेक्षा गरेअनुरूपको परामर्श दिनु पर्दछ अर्थात् यो परामर्श दिनुपर्दछ भनी दाबी गर्न मिल्दैन। राष्ट्र बैंकले लिएको परामर्श लोक सेवा आयोग ऐन, २०६६ को दफा ४३ बमोजिम मान्न बाध्य छ। राष्ट्र बैंकले परामर्श कार्यान्वयन गरिसकेको अवस्था छ। २०६२ सालदेखि अस्तित्वमा रहेको कानूनी व्यवस्था २०७४ सालमा लोक सेवा आयोगले

जस्ताको त्यस्तै राख्नु भनी संविधानबमोजिम दिएको परामर्शले निवेदकको कसरी हक अधिकार हनन भयो भन्ने देखाउन नसकेको हुँदा रिट निवेदन खारेज हुनुपर्दछ भनी बहस प्रस्तुत गर्नुभयो।

उपर्युक्त तथ्य र बहस जिकिर रहेको प्रस्तुत रिट निवेदनमा निवेदकको मागबमोजिम आदेश जारी हुनुपर्ने हो वा होइन ? भन्ने सम्बन्धमा नै निर्णय दिनुपर्ने देखियो।

२. निर्णयतर्फ विचार गर्दा लोक सेवा आयोगको मिति २०७४।०७।२३ को निर्णय तथा मिति २०७४।०७।२८ को पत्र, सो परामर्शका आधारमा नेपाल राष्ट्र बैंक कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६८ को विनियम १११ संशोधन नगर्ने नेपाल राष्ट्र बैंक तथा सञ्चालक समितिको मिति २०७४।८।६ को निर्णय, ३० वर्षे सेवा अवधिके आधारमा नेपाल राष्ट्र बैंकबाट निवेदकहरूलाई दिएको मिति २०७४।९।२४, २०७४।९।२५ र २०७४।१०।३ का पत्रहरूलगायत यस सम्बन्धमा हामी निवेदकहरूलाई प्रतिकूल प्रभाव पर्ने गरी विपक्षीहरूबाट भएका यावत् निर्णय, पत्राचार आदि सम्पूर्णलाई उत्प्रेषणको आदेशले बदर गरी निवेदकहरूलाई उमेर हदको आधारमा ५८ वर्ष उमेर पूरा नभएसम्म कामकाज गर्न दिनु दिलाउनु भनी परमादेशको आदेश जारी गरी न्याय पाउँ भन्ने मुख्य रिट निवेदन दाबी रहेको देखिन्छ।

३. यी रिट निवेदकहरू नेपाल राष्ट्र बैंकमा सेवा प्रवेश गर्दा **नेपाल राष्ट्र बैंक (कर्मचारी) नियमावली, २०१५** अस्तित्वमा रहेको र उक्त नियमावलीमा उमेर हदका आधारमा अनिवार्य अवकाश हुने व्यवस्था गरेको भएपनि विभिन्न समयमा कर्मचारी नियमावलीमा भएका परिवर्तन सँगसँगै २०६२ सालदेखि लागू भएको विनियमावलीले ५८ वर्ष उमेर पूरा भएका वा तीस वर्ष सेवा पूरा भएको वा विशिष्ट श्रेणीमा सात वर्ष र प्रथम

श्रेणीमा बाह्र वर्ष पूरा गरेको कर्मचारीलाई सेवाबाट अनिवार्य अवकाश दिने व्यवस्था गरेको र सो व्यवस्था हाल कायम रहेको नेपाल राष्ट्र बैंक कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६८ मा समेत रहेको देखिन्छ । नेपालको संविधानको धारा २४३(४) ले कुनै संगठित संस्थाको सेवाका कर्मचारीको सेवाका सर्तसम्बन्धी कानून र त्यस्तो सेवाका पदमा बढुवा र विभागीय कारबाही गर्दा अपनाउनुपर्ने सामान्य सिद्धान्तको विषयमा लोक सेवा आयोगको परामर्श लिनु पर्ने बाध्यात्मक व्यवस्था गरेको देखिन्छ । उक्त संवैधानिक व्यवस्था कार्यान्वयन गर्नका लागि लोक सेवा आयोगले संगठित संस्थाका कर्मचारीको सेवाका सर्तसम्बन्धी कानून बढुवा र विभागीय कारबाहीसम्बन्धी सामान्य सिद्धान्त, २०७४ बनाई सोसँग अनुकूल हुने गरी आफ्नो कर्मचारी विनियमावलीमा आवश्यक परिमार्जन गर्नु गराउनु भनी लोक सेवा आयोगले राष्ट्र बैंकलाई मिति २०७४।३।११ मा पत्राचार गरेको देखिन्छ । सोअनुसार राष्ट्र बैंकले कर्मचारीको सेवा विनियमावलीमा परिवर्तन गर्न समिति गठन गरी त्यो समितिको प्रतिवेदनको आधारमा नेपाल राष्ट्र बैंक सञ्चालक समितिको मिति २०७४।०६।०८ मा बसेको बैठकले ३० वर्ष सेवा अवधिका आधारमा अनिवार्य अवकाश पाउने कानूनी व्यवस्था हटाउने र उमेर हद र पदावधि विशेषको आधारमा मात्र अनिवार्य अवकाश पाउने व्यवस्था राख्नेलगायत विनियमावलीको तेस्रो संशोधनमा परामर्शका लागि लोक सेवा आयोगमा पठाउने भनी निर्णय गरेको भन्ने देखियो । लोक सेवा आयोगबाट **संघीय सरकारी सेवाहरूको लागि ऐनको विधेयक तर्जुमा गर्दै गरेको सन्दर्भमा ती ऐनहरूमा नेपाल सरकारले लिने अवकाशसम्बन्धी नीतिसमेतलाई दृष्टिगत गरी एकरूपता ल्याउन उपयुक्त हुने भएकाले ३० वर्ष सेवा अवधि पूरा भएको**

अवस्थामा अनिवार्य अवकाश हुने व्यवस्था हाललाई नहटाई साबिककै व्यवस्था कायम गर्ने भन्नेसमेत परामर्श दिएको र उक्त परामर्श कार्यान्वयन गरी राष्ट्र बैंकको सञ्चालक समितिले मिति २०७४।८।६ मा विनियमावली पारित गरिसकेको अवस्थासमेत देखियो ।

४. नेपाल राष्ट्र बैंकका कर्मचारी र निजामती कर्मचारीको अवकाशसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था तुलना गरी हेर्दा राष्ट्र बैंक कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०४९ लागू हुँदा अवकाश हुने उमेरको हद निजामती सेवा ऐन, २०४९ मा भएसरह ५८ वर्ष र सेवाको हद ३० वर्ष रहेको देखिन्छ । ३०वर्ष सेवा अवधिलाई निजामती सेवा ऐनमा २०५५।९।२९ देखि संशोधन गरी हटाइयो भने त्यसैलाई पछ्याउँदै राष्ट्र बैंकतर्फ पनि २०५६।४।३१ मा हटाइयो । निजामती सेवातर्फ त्यसबेलादेखि हालसम्म पनि ३० वर्ष सेवा अवधिको आधारमा अवकाश हुने व्यवस्था छैन भने नेपाल राष्ट्र बैंक कर्मचारी विनियमावली, २०६२ बनाई लागू गर्दा ३० वर्ष सेवा अवधिलाई पुनः लागू गरियो र हालसम्म यही नै व्यवस्था कायम रहेको छ । नेपालको संविधानको धारा २४३(४) ले कुनै संगठित संस्थाको सेवाका कर्मचारीको सेवाको सर्तसम्बन्धी कानून र त्यस्तो सेवाका पदमा बढुवा र विभागीय कारबाही गर्दा अपनाउनुपर्ने सामान्य सिद्धान्तको विषयमा लोक सेवा आयोगको परामर्श लिनुपर्ने व्यवस्था गरेअनुरूप लोक सेवा आयोगले संगठित संस्थाका कर्मचारीको सेवाका सर्तसम्बन्धी कानून, बढुवा र विभागीय कारबाहीसम्बन्धी सामान्य सिद्धान्त, २०७४ बनाएर त्यो अनुकूल हुने गरी आफ्नो कर्मचारीको विनियमावलीमा आवश्यक परिमार्जन गर्नु गराउनु भनी लोक सेवा आयोगले नेपाल राष्ट्र बैंकलाई मिति २०७४।३।११ मा पत्राचार गरेको देखिन्छ । सोअनुसार

नेपाल राष्ट्र बैंकलेकर्मचारी विनियमावली संशोधनका लागि लोक सेवा आयोगको प्रतिनिधिसमेत रहने गरी एउटा समिति गठन भएको देखिन्छ।

५. नेपाल राष्ट्र बैंकका कर्मचारीहरूको सेवासम्बन्धी विनियमावलीमा परिवर्तन गर्ने सम्बन्धमा बनेको उक्त समितिले ३० वर्षे सेवा अवधिका आधारमा अनिवार्य अवकाश पाउने व्यवस्था हटाउने र उमेर हद र पदावधि विशेषको आधारमा मात्र अनिवार्य अवकाश पाउने प्रावधान राख्ने प्रस्ताव गरी लोक सेवा आयोगको परामर्श माग्ने भनी सञ्चालक समितिको मिति २०७४।६।८ को बैठकले निर्णय गरेको अवस्था रहेको छ। सञ्चालक समितिको उक्त निर्णयको सन्दर्भमा लोक सेवा आयोगसँग परामर्श माग्दा लोक सेवा आयोगले **अन्य संघीय सरकारी सेवाका ऐनहरूसँग एकरूपता ल्याउन हाल ३० वर्षे सेवा अवधि पूरा भएको अवस्थामा अनिवार्य अवकाश हुने व्यवस्था हाललाई नहटाई साबिककै व्यवस्था कायम गर्ने** भन्ने परामर्श दिएको हुँदा संवैधानिक र कानूनी आधारमा उक्त परामर्शको औचित्यलाई हेर्नुपर्ने देखिन आयो।

६. यसै सन्दर्भमा नेपालको संविधान, लोक सेवा आयोग ऐन, २०६६, संगठित संस्थाका कर्मचारीहरूको सेवाका सर्तसम्बन्धी कानून बढुवा र विभागीय कारबाहीसम्बन्धी सामान्य सिद्धान्त, २०७४ र नेपाल राष्ट्र बैंक कर्मचारीहरूको विनियमावलीका प्रावधानहरूलाई समष्टिगत रूपमा नै हेर्नुपर्ने देखियो। नेपालको संविधानको धारा २४३(४) मा **"कुनै संगठित संस्थाको सेवाका कर्मचारीको सेवाका सर्तसम्बन्धी कानून र त्यस्तो सेवाका पदमा बढुवा र विभागीय कारबाही गर्दा अपनाउनुपर्ने सामान्य सिद्धान्तको विषयमा लोक सेवा आयोगको परामर्श लिनुपर्ने छ** भन्ने व्यवस्था रहेको छ।

७. त्यस्तै लोक सेवा आयोग ऐन, २०६६ को दफा ४३ को उपदफा (१) मा **"संविधान, यो ऐन र अन्य प्रचलित कानूनबमोजिम आयोगको परामर्श लिनुपर्ने विषयमा आयोगको परामर्श लिएपछि त्यस्तो विषयमा आयोगले दिएको परामर्श कार्यान्वयन गर्ने गराउने दायित्व परामर्श माग गर्ने अधिकारीको हुनेछ** भन्ने व्यवस्था रहेको र उपदफा (२) मा **कुनै विशेष कारण वा परिस्थिति परी आयोगले कुनै विषयमा प्रदान गरेको परामर्श कार्यान्वयन गर्न बाधा पर्न आएमा त्यसको कारण खोली परामर्श माग गर्ने अधिकारीले पुनर्विचारको लागि आयोगसमक्ष लेखी पठाउन सक्नेछ र त्यसरी लेखी आएमा आयोगले त्यसमा विचार गर्दा पूर्वपरामर्शलाई संशोधन गर्न पर्याप्त आधार र औचित्य देखिएमा तत्सम्बन्धमा पुनः परामर्श दिन सक्नेछ** भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ।

८. राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ३ को उपदफा (३) मा **"बैंक अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला एक स्वशासित र संगठित संस्था हुने छ।"** सोही ऐनको दफा ११० (१) मा **यस ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न बैंकले नेपाल सरकारको स्वीकृति लिई देहायका विषयमा आवश्यक नियम बनाउन सक्ने छ** भन्ने रहेको छ। दफा ११० को उपदफा (२) को खण्ड (ग) ले **यस ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न समितिले देहायका विषयमा विनियम बनाउन सक्ने छ** भनी खण्ड (ग) ले **बैंकका कर्मचारीहरूको नियुक्ति, बढुवा, सरुवा, बर्खास्ती पारिश्रमिक तथा सुविधा, निवृत्तिभरण उपदान, सञ्चयकोष, बिदा, आचरण तथा अनुशासन र सेवासम्बन्धी सर्तसम्बन्धी विषयमा विनियम बनाउन** नेपाल राष्ट्र बैंकको सञ्चालक समितिलाई अधिकार प्रत्यायोजन गरेको देखिन्छ।

९. सार्वजनिक संस्थाका कर्मचारीको नियुक्ति, बढुवा र विभागीय कारबाहीको सम्बन्धमा लोक सेवा आयोग ऐन, २०६६ ले केही व्यवस्था निर्दिष्ट गरेको छ । ऐनको दफा १६(१) मा "...कुनै सार्वजनिक संस्थाको सेवाको पदमा नियुक्ति, बढुवा र कर्मचारीलाई विभागीय कारबाही गर्दा अपनाउनु पर्ने सामान्य सिद्धान्त निर्धारण गर्न सक्ने छ । यसैगरी ऐनको दफा १७ को उपदफा (२) मा कुनै सार्वजनिक संस्थाको सेवाका कर्मचारीको सेवा सर्तसम्बन्धी प्रचलित कानून र त्यस्तो सेवाका पदमा नियुक्ति, बढुवा र कर्मचारीलाई विभागीय कारबाही गर्दा अपनाउनुपर्ने सामान्य सिद्धान्तको विषयमा त्यस्तो संस्थाले आयोगसँग परामर्श लिन सक्ने छ" भन्ने व्यवस्था रहेको छ ।

१०. लोक सेवा आयोग ऐन, २०६६ को उपर्युक्त व्यवस्थाबमोजिम लोक सेवा आयोगले संगठित संस्थाका कर्मचारीको सेवाका सर्तसम्बन्धी कानून, बढुवा र विभागीय कारबाहीसम्बन्धी सामान्य सिद्धान्त, २०७४ बनाएर कार्यान्वयन अवस्थामा रहेको छ । उक्त सामान्य सिद्धान्तको परिच्छेद २ मा कर्मचारीको सेवाको सर्तसम्बन्धी कानूनको सामान्य सिद्धान्तहरूको व्यवस्था गरेको छ । उक्त परिच्छेद २ को दफा ५ मा नियम, विनियम वा निर्देशिका बनाउँदा पालन गर्नुपर्ने सामान्य प्रावधान अन्तर्गत बुँदान (९) मा कर्मचारीको सेवा, सुरक्षा र बचाउसम्बन्धी व्यवस्था रहेको छ । यो व्यवस्थाले सार्वजनिक संस्थाहरूले आफ्नो विनियमावली बनाउँदा कर्मचारीको सेवा सुरक्षा र बचाउसम्बन्धी व्यवस्था राख्नुपर्ने भनी इङ्गित गरेको देखिन्छ ।

११. उक्त सामान्य सिद्धान्तले कर्मचारीहरूको नियुक्ति, सेवाका सर्त, सरुवा बढुवा र विभागीय कारबाही र त्यसउपरको पुनरावेदनको व्यवस्थाको

सम्बन्धमा उल्लेख गरेको छ । सामान्य सिद्धान्तको परिच्छेद ५ को विविध शिर्षकअन्तर्गत दफा ३६ मा संगठित संस्थाको कर्मचारीको सेवाका सर्तसम्बन्धी नियम, विनियम वा निर्देशिका स्वीकृत गर्ने निकायले आयोगको परामर्श लिएर मात्र परामर्शबमोजिम स्वीकृत गर्नुपर्ने व्यवस्था गर्नुपर्ने छ, दफा ३७ ले यो सामान्य सिद्धान्तमा उल्लेख नभएका विषयमा आयोगले सम्बन्धित संगठित संस्थाको अनुरोधमा वा आफैँले समय समयमा थप परामर्श दिनसक्नेछ र यस्तो परामर्शलाई पनि सामान्य सिद्धान्तसरह मानी पालना गर्नु सम्बन्धित संगठित संस्थाको दायित्व तथा कर्तव्य हुनेछ भन्ने व्यवस्था गरेको देखिन्छ । यसरी नै दफा ३९ र ४३ ले यी सामान्य सिद्धान्तको पूर्ण पालना गर्दा कठिनाई उत्पन्न भएमा आयोगको परामर्श लिई सामान्य सिद्धान्तमा हेरफेर हुने गरी नियम विनियम वा निर्देशिका बनाउन सक्ने (दफा ३९(१)) भन्ने व्यवस्था भए तापनि यसरी नियम, विनियम वा निर्देशिका बनाउँदा सामान्य सिद्धान्तको भावनाको प्रतिकूल नहुने गरी बनाउनुपर्ने हुन्छ (दफा ३९(२)), सामान्य सिद्धान्तमा भएका व्यवस्थाहरू संगठित संस्थाले आआफ्नो कर्मचारी सेवा सर्तसम्बन्धी नियम विनियम तथा निर्देशिकामा समावेश गर्नुपर्ने छ (दफा ४३) भन्ने व्यवस्था गरेको छ । लोक सेवा आयोग ऐन, २०६६ ले व्यवस्था गरेबमोजिम लोक सेवा आयोगले संगठित संस्थाहरूको सम्बन्धमा जारी गरेको सिद्धान्त २०७४ ले त्यस्ता संस्थाहरूले बनाउने आफ्नो नियम तथा विनियमावलीमा उक्त सिद्धान्तका व्यवस्था र लोक सेवा आयोगले परामर्श दिएका बुँदाहरूलाई राख्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

१२. यसरी नेपालको संविधानको धारा २४३(४) ले निर्दिष्ट गरेबमोजिम संगठित संस्थाको

सेवाका कर्मचारीको सेवाका सर्तसम्बन्धी कानून र बहुवा र विभागीय कारबाही गर्दा अपनाउनुपर्ने सामान्य सिद्धान्तको विषयमा लोक सेवा आयोगको परामर्श लिनुपर्ने भन्ने संवैधानिक व्यवस्थाबमोजिम लोक सेवा आयोग ऐन, २०६६को दफा ४३(१) बमोजिम परामर्श लिएपछि त्यस्तो विषयमा आयोगले दिएको परामर्श कार्यान्वयन गर्ने गराउने दायित्व परामर्श माग गर्ने अधिकारीको हुनेछ र ऐनको दफा ४३(२) मा त्यस्तो परामर्श कार्यान्वयन गर्न बाधा पर्न आएमा त्यसको कारण खोली परामर्श माग गर्ने अधिकारीले पुनर्विचारको लागि आयोगमा लेखी पठाएमा आयोगले पूर्वपरामर्शलाई संशोधन गर्न पर्याप्त आधार र औचित्य देखिएमा तत्सम्बन्धमा पुनः परामर्श दिन सक्ने प्रावधान रहेको छ ।

१३. नेपालको संविधान, लोक सेवा आयोग ऐन, २०६६ र लोक सेवा आयोगले संगठित संस्थाको कर्मचारीको सेवाका सर्त आदि सम्बन्धमा बनाएको सामान्य सिद्धान्त, २०७४ का प्रावधानले नेपाल राष्ट्र बैंकले पनि आफ्नो कर्मचारीको सेवाको सर्तसम्बन्धी विनियमावली बनाउँदा लोक सेवा आयोगको परामर्श लिनुपर्ने संवैधानिक तथा कानूनी दायित्व रहेको देखिन आउँछ । नेपाल राष्ट्र बैंकको पनि आफ्नो कर्मचारीको सेवाको सर्तसम्बन्धी कानूनी व्यवस्था हेर्दा, नेपाल राष्ट्र बैंकका कर्मचारीहरूको विनियमावलीमा २०५६।४।३१ मा ३० वर्षे सेवा अवधिको प्रावधान हटाइए पनि यो ३० वर्षे सेवा अवधि राख्ने व्यवस्थालाई विनियमावलीमा २०६२ सालमा पुनः जीवित गरियो र त्यो व्यवस्थालाई नेपाल राष्ट्र बैंकको मिति २०७४।६।८ को सञ्चालक समितिको बैठकले ३० वर्षे सेवा अवधि हटाई उमेर हदका कारण अवकाश हुने व्यवस्था राख्ने भन्ने निर्णय गरी त्यस सम्बन्धमा लोक सेवा आयोगको परामर्श मागेको र लोक सेवा आयोगले

अब बन्ने संघीय कानूनहरूसँग एकरूपता गर्नको लागि हाल उक्त ३० वर्षे सेवा अवधि राख्ने प्रावधान नहटाउनु भनी दिएको परामर्शबमोजिम नेपाल राष्ट्र बैंकको सञ्चालक समितिको मिति २०७४।८।६ को निर्णयले सोही पूर्व प्रावधानलाई नै यथावत् राखी रहेको अवस्था छ ।

१४. लोक सेवा आयोगको उक्त परामर्श कस्तो परामर्श हो ? भन्ने सम्बन्धमा हेर्दा नेपालको संविधानको धारा २४३(४) मा "कुनै संगठित संस्थाको सेवाका कर्मचारीको सेवाका सर्तसम्बन्धी कानून र त्यस्तो सेवाका पदमा बहुवा र विभागीय कारबाही गर्दा अपनाउनुपर्ने सामान्य सिद्धान्तको विषयमा लोक सेवा आयोगको परामर्श लिनुपर्ने छ भन्ने व्यवस्था रहेको छ । त्यस्तै लोक सेवा आयोग ऐन, २०६६ को दफा ४३ को उपदफा(१) मा "संविधान, यो ऐन र अन्य प्रचलित कानूनबमोजिम आयोगको परामर्श लिनुपर्ने विषयमा आयोगको परामर्श लिएपछि त्यस्तो विषयमा आयोगले दिएको परामर्श कार्यान्वयन गर्ने गराउने दायित्व परामर्श माग गर्ने अधिकारीको हुनेछ भन्ने व्यवस्था रहेको र उपदफा (२) मा कुनै विशेष कारण वा परिस्थिति परी आयोगले कुनै विषयमा प्रदान गरेको परामर्श कार्यान्वयन गर्न बाधा पर्न आएमा त्यसको कारण खोली परामर्श माग गर्ने अधिकारीले पुनर्विचारको लागि आयोगसमक्ष लेखी पठाउन सक्नेछ र त्यसरी लेखी आएमा आयोगले त्यसमा विचार गर्दा पूर्वपरामर्शलाई संशोधन गर्न पर्याप्त आधार र औचित्य देखिएमा तत्सम्बन्धमा पुनः परामर्श दिन सक्नेछ भन्ने व्यवस्था रहेको देखिन्छ ।

१५. उपर्युक्त संवैधानिक तथा लोक सेवा आयोग ऐनको कानूनी व्यवस्थाबमोजिम लोक सेवा आयोगलाई सार्वजनिक संगठित संस्थाहरूको

कर्मचारीहरूको नियुक्ति सुरूवा बढुवा र सेवाका सर्त सम्बन्धमा सामान्य सिद्धान्तहरू बनाउन एकातर्फ ऐनले अख्तियारी प्रदान गरेको छ भने साथ-साथै ती संगठित संस्थाहरूले त्यही सामान्य सिद्धान्तहरूमा आधारित भएर नै उनीहरूले आफ्नो कर्मचारीहरूको नियुक्ति सुरूवा बढुवा र सेवाका सर्तसम्बन्धी नियम विनियमहरू बनाउनुपर्ने हुन्छ भने अर्कोतर्फ त्यस सम्बन्धमा सम्बन्धित संगठित सार्वजनिक संस्थाले लोक सेवा आयोगसँग परामर्श माग्नुपर्ने र लोक सेवा आयोगले त्यसरी मागेको परामर्शको विषयमा त्यस्ता संगठित संस्थाहरूलाई परामर्श दिनुपर्ने र त्यसलाई सम्बन्धित संस्थाले कार्यान्वयन गर्नु गराउनु पर्ने भनी संविधान र कानूनमा समेत व्यवस्था भएकोले लोक सेवा आयोगले त्यसरी प्रदान गरेको त्यस्तो परामर्श संविधान, लोक सेवा आयोग ऐन, लोक सेवा आयोगले बनाएको सामान्य सिद्धान्त, २०७४ मा भएको व्यवस्थाबमोजिम केवल सल्लाह एवं रायको रूपमा मात्र लिन मिल्ने अवस्था देखिँदैन।

१६. लोक सेवा आयोगले दिने यस्तो परामर्श नेपाल राष्ट्र बैंकले कुन हदसम्म मान्नुपर्ने वा नपर्ने ? भन्ने सम्बन्धमा विचार गर्दा, नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा २ को उपदफा (३) मा **"बैंक अविच्छिन्न उत्तराधिकारवाला एक स्वशासित र संगठित संस्था हुनेछ"** भन्ने व्यवस्था रहेको छ। नेपाल राष्ट्र बैंक ऐनको उक्त प्रावधानले बैंक बेग्लै स्वशासित र संगठित संस्था हुने, यसको स्वशासित एवं स्वायत्त प्रकृतिको काम र यस्तै आफ्नै नामबाट नालिस उजुर गर्न सक्ने र यस संस्थाउपर पनि नालिस गर्न सकिने व्यवस्था रहेको छ। नेपाल राष्ट्र बैंक ऐनको यो व्यवस्था संगठित संस्थाको सम्बन्धमा बनेका अन्य ऐनमा भएसरहकै व्यवस्था भएपनि नेपाल राष्ट्र बैंकलाई बेग्लै एउटा माथिल्लो स्तरको अविच्छिन्न स्वशासित

प्रकृतिको संगठित संस्थाको रूपमा लिने गरिन्छ। २०७२ सालअघि यस्ता संस्थाहरूले कर्मचारीको नियुक्ति सुरूवा बढुवा र सेवाका सर्तसम्बन्धी क्षेत्रमा अधिक मात्रामा बढी नै स्वतन्त्रता र स्वायत्तताहरू प्रयोग गर्दै आइरहेका थिए। २०७२ सालअघिका पछिल्ला समयमा लोक सेवा आयोगले अधिकार प्रत्यायोजन गरेबमोजिम नै त्यस्ता संस्थाहरूले कर्मचारीको नियुक्ति, सुरूवा बढुवा र सेवाका सर्त सम्बन्धमा अनुशरण गर्ने गरेका थिए। २०७२ सालमा नयाँ संविधान लागू भएपछि सोको संवैधानिक प्रावधानबमोजिम कर्मचारीको नियुक्ति सुरूवा बढुवा र सेवाका सर्त सम्बन्धमा एकातर्फ लोक सेवा आयोगको परामर्श एवं उसले निर्धारण गरेको सामान्य सिद्धान्त, २०७४ लाई अनुशरण गर्नुपर्ने अवस्था छ भने अर्कोतर्फ राष्ट्र बैंक संस्थाको विशेष ऐनमा भएको व्यवस्थाबमोजिम उनीहरू कर्मचारीको नियुक्ति सुरूवा, भर्ना, बढुवा र सेवाका सर्त सम्बन्धमा स्वायत्तता हुने र त्यस सम्बन्धमा आफैँले विनियमावली बनाउन सक्ने अख्तियारी प्रदान गरेको हुँदा विनियमावली बनाउँदा पनि राष्ट्र बैंकले लोक सेवा आयोगको परामर्शलाई बाध्यात्मक रूपमा मान्नुपर्ने भन्दा त्यस सम्बन्धमा राष्ट्र बैंक आफ्नो संस्थागत हितप्रति केन्द्रित रही बढी नै स्वायत्त रहनु पर्ने हुन्छ।

१७. यही सन्दर्भमा, नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ११०(२) लाई हेर्दा, **यस ऐनको उद्देश्य कार्यान्वयन गर्न समितिले देहायको विषयमा विनियम बनाउन सक्नेछ** भन्ने व्यवस्थाअन्तर्गत देहाय (ग) मा **बैंकका कर्मचारीहरूको नियुक्ति, बढुवा, सुरूवा, बर्खास्ती, पारिश्रमिक तथा सुविधा, निवृत्तिभरण, उपदान, सञ्चयकोष, बिदा आचरण तथा अनुशासन र सेवासम्बन्धी सर्त** आदिलाई समेटेको छ। कर्मचारीहरूको नियुक्तिलगायतका यी

बुँदाहरूमा नेपाल राष्ट्र बैंक विनियम बनाउन स्वायत्त रहे पनि लोक सेवा आयोग ऐन, २०६६ को दफा ४३ र नेपालको संविधानको धारा २४३ र लोक सेवा आयोगले संगठित संस्थाहरूको लागि कर्मचारी नियुक्ति, बर्खास्ती र सेवाका सर्त आदि सम्बन्धमा जारी गरेको सामान्य सिद्धान्त, २०७४ को प्रावधानबमोजिम लोक सेवा आयोगको परामर्श लिनुपर्ने हुन्छ। यसरी लिइने परामर्श संगठित संस्था अर्थात् नेपाल राष्ट्र बैंकको आफ्नो हित एवं स्वार्थअनुकूल नहुन पनि सक्ने हुन्छ।

१८. एकातर्फ नेपाल राष्ट्र बैंकको विनियमावलीमा कर्मचारीको सेवा अन्य सर्तसम्बन्धी व्यवस्थाको सम्बन्धमा लोक सेवा आयोगको परामर्श लिनुपर्ने संवैधानिक एवं कानूनी व्यवस्था रहेको छ भने अर्कोतर्फ राष्ट्र बैंक स्वशासित एवं स्वायत्त निकाय भएकोले आफ्नो संस्थाभित्रको कर्मचारीहरूको नियुक्ति, बढुवा, बर्खास्ती एवं सेवाका सर्तमा पनि राष्ट्र बैंक स्वायत्त हुन पर्ने हुन्छ भन्ने भनाइ राष्ट्र बैंकको जिकिर रहेको छ। संगठित संस्थाहरूको कर्मचारीको सेवाका सर्त सम्बन्धमा लोक सेवा आयोगले परामर्श दिन पाउने लोक सेवा आयोगको संवैधानिक एवं कानूनी दायित्व भएपनि यदि त्यो परामर्श संगठित संस्था अर्थात् नेपाल राष्ट्र बैंकको उद्देश्य एवं लक्ष्यको मर्म र संस्थागत विचारको अनुकूल र नेपाल सरकार एवं अन्य संगठित संस्थाका व्यवस्थाको समान नभए त्यस्तो परामर्शलाई ती संगठित संस्थाले मान्नु नै पर्ने भन्ने बाध्यता हुँदैन। परामर्श सिद्धान्ततः बाध्यात्मक हुने गर्दैन, यो सम्बन्धित संगठित संस्थालाई अनुनयात्मक नै हुने गर्छ। लोक सेवा आयोग ऐन, २०६६ को दफा ४३(१) मा लोक सेवा आयोगको परामर्शलाई परामर्श मान्ने संस्थाले कार्यान्वयन गर्नुपर्छ भन्ने व्यवस्था गरेपनि त्यस्तो परामर्श कार्यान्वयन गर्न बाधा परे त्यसको पुनर्विचार गर्न भनी सम्बन्धित

निकाय वा संस्थाले लोक सेवा आयोगलाई पुनः लेखी पठाउन सक्ने दफा ४३(२) को व्यवस्थाले यही तथ्यलाई संकेत गर्छ।

१९. यो प्रावधानबमोजिम लोक सेवा आयोगले परामर्श दिँदा पनि सम्बन्धित संगठित संस्थाको स्वायत्तता र कर्मचारीहरूको सेवासम्बन्धी सर्तमा उसको सांगठनिक उद्देश्य एवं लक्ष्य, विचार र नीतिसमेतलाई नै प्रमुख रूपमा ध्यान दिनुपर्छ। सम्बन्धित संस्थाको स्वायत्तता एवं लक्ष्य उद्देश्य र नीतिअनुकूल नहुने परामर्शलाई जस्ताको त्यस्तै बाध्यात्मक रूपमा मान्नुपर्ने वा स्वीकार्नु पर्ने हुँदैन। त्यसो भए संगठित संस्थाहरूलाई आफ्नो कर्मचारी नियुक्ति बर्खास्ती एवं सेवाका अन्य सर्त विनियमावलीमा व्यवस्था गर्ने सम्बन्धमा लोक सेवा आयोगसँग परामर्श लिनुपर्ने संवैधानिक र कानूनको व्यवस्थाको औचित्य नै के रहन गयो र? भन्ने पनि प्रश्न उठ्छ। **उक्त प्रश्न स्वभाविक भएपनि प्रमुख कुरा सम्बन्धित संस्थाको स्वायत्तता हो, सम्बन्धित संगठित संस्थाको स्वायत्तता सार्वभौम एवं अक्षुण्णरूपमा रहेको हुँदा सो खल्बलिने र कमजोर हुने गरी दिइने परामर्शलाई संवैधानिक एवं कानूनी व्यवस्थाका मकसदअनुरूप भएको भनी भन्न मिल्दैन।** लोक सेवा आयोगले कर्मचारीको नियुक्ति बढुवा, बर्खास्ती, कारबाही एवं सेवाका सर्त सम्बन्धमा दिइने परामर्श संविधान, प्रचलित कानूनी व्यवस्था एवं आफैँले निर्धारण गरेका संगठित संस्थाका कर्मचारीको सेवाका सर्तसम्बन्धी कानून, बढुवा र विभागीय कारबाहीसम्बन्धी सामान्य सिद्धान्त, २०७४ को अवधारणा, सम्बन्धित संगठित संस्थाको लक्ष्य एवं नीति, कर्मचारीको सेवा सम्बन्धमा स्थापित सिद्धान्तअनुकूल नै हुनुपर्ने हुन्छ।

२०. प्रस्तुत रिट निवेदनको सन्दर्भमा, नेपाल राष्ट्र बैंकले आफ्नो कर्मचारी सम्बन्धमा

विनियमावलीको नियम १११ मा रहँदै आएको तीस वर्षे नोकरी अवधिको सङ्ग्राम अन्तान्न वर्ष राख्ने गरी नेपाल राष्ट्र बैंकको सञ्चालक समितिको मिति २०७४।६।८ मा बसेको बैठकले गरेको निर्णयमा लोक सेवा आयोगको परामर्श माग्दा लोक सेवा आयोगले **संघीय कानून बन्ने अवस्था हुँदा त्यसमा एकरूपता हुने गरी अहिलेलाई तीस वर्षे नोकरी अवधिको प्रावधान यथावत् राख्ने** गरी दिएको परामर्शलाई नै संवैधानिक एवं कानूनी आधारमा हेर्नुपर्ने हुन्छ। लोक सेवा आयोगले दिएको उक्त परामर्श मूलतः नोकरीको अवधिसँग सम्बन्धित छ। राष्ट्र बैंकभित्रका कर्मचारीमा एकथरी ३० वर्षे सेवा अवधिका आधारमा अवकाश हुनुपर्ने भन्ने र अर्को थरी ५८ वर्ष उमेर हदका आधारमा अवकाश हुनुपर्ने भन्ने अवस्थाबाट विभाजित भएको देखिन्छ। विश्व बैंक र एसियाली विकास बैंकले पनि प्रशासनिक प्राविधिक एवं व्यवस्थापकीय पक्षमा सहयोग दिँदा राष्ट्र बैंकलाई आफ्ना कर्मचारीहरूलाई बढी सूचना प्रविधिमैत्री बनाउन सुझाव दिएको हुँदा नयाँ पुस्ताका कर्मचारीले यसैलाई समातेर नोकरी अवधि तीस वर्षे हुनुपर्छ भन्ने आधार प्रस्तुत गर्छन् भने अर्कोतिर राष्ट्र बैंकले कर्मचारीलाई योग्य र सक्षम बनाउन संस्थाको आर्थिकलगायत समयको पनि ठूलो लगानी भइराखेको हुन्छ, संस्थाले उनीहरूको सेवाको प्रतिफल प्राप्त गरिरहेको समयमा उसको अवकाश हुने समय आउँछ। उसले सेवाभित्र आर्जन गरेको लामो ज्ञान, सीप, तालिम र अनुभवलाई संस्थाले राम्ररी उपयोग नै गर्न नपाई कर्मचारीले अवकाश पाउने हुन्छ। यसले गर्दा एकातर्फ बैंक अनुभवी कर्मचारीको भरपुर सेवा लिने अवसरबाट वञ्चित भई राखेको हुन्छ भने अर्कोतर्फ कर्मचारीलाई कम उमेरमै अवकाश दिनुपर्ने अवस्थाले बैंकलाई अतिरिक्त व्यय भार पनि बढी रहेको हुन्छ भन्ने तर्कहरू प्रस्तुत भइराखेका

छन्। आज तीस वर्षे नोकरीको अवधि हुनुपर्ने भन्ने कर्मचारीहरू नै भोली तीस वर्ष पुग्न लाग्दाको समयमा ५८ वर्ष हुनपर्छ भनी भन्ने गर्छन् र भर्खरै सेवा प्रवेश गरेका र बढ्नुका मुखमा रहेका कर्मचारीहरूबाट तीस वर्षे सेवा अवधि हुनपर्छ भन्ने विचारहरू आइरहेका छन्। राष्ट्र बैंकको तर्फबाट प्रस्तुत गरिएको लिखित जवाफमा **लोक सेवा आयोगले सो ३० वर्षे सेवा अवधिको आधारमा दिइने अनिवार्य अवकाशको व्यवस्थालाई नहटाउने गरी परामर्श दिएका कारणले मात्र मिति २०७४।८।६ मा आयोगको परामर्श अनुकूल हुने गरी निर्णय गरिएको हो। आयोगले दिएको परामर्शप्रति बैंक जवाफदेही नहुने हुनाले सम्मानित अदालतबाट रिट निवेदकहरूको मागबमोजिम आदेश जारी भएमा सोको कार्यान्वयन गर्न बैंक तत्पर रहेको** भन्ने बेहोरा उल्लेख छ। लिखित जवाफको उक्त बेहोराले एकातर्फ हालै विनियमावलीको विनियम १११ मा संशोधन गरी राख्न लागिएको ३० वर्षे सेवा अवधिको पक्षमा राष्ट्र बैंक नरहेको विचार प्रस्तुत गरिएको छ भने अर्कोतर्फ रिट खारेजीको पनि माग गरिएको छ। तथापि राष्ट्र बैंकका कर्मचारीहरूको विनियमावली, २०६८ मा कर्मचारीको सेवाको सर्तमा नोकरी अवधि ३० वर्षे राख्न उपयुक्त नहुने भन्ने संस्थागत अवधारणा प्रतिबिम्बित भएको देखिन्छ। राष्ट्र बैंकभित्रका उपर्युक्त दुई थरीका कर्मचारीको स्वार्थ समूहबीचको द्वन्द्वले नोकरीको सेवा अवधिको निर्धारणमा अस्थिरता भई राखेको अवस्था छ।

२१. यस्तो अवस्थामा राष्ट्र बैंकभित्र नोकरीको तीस वर्षे वा उमेरमा ५८ वर्षे सेवा अवधि राख्ने विषय नितान्त राष्ट्र बैंककै स्वायत्तता अन्तर्गतको अधिकार क्षेत्रभित्रको विषय हुँदा यस्तो बुँदामा संवैधानिक एवं कानूनी व्यवस्थाको आधारमा राष्ट्र बैंककै उद्देश्य, लक्ष्य, हित र आशयलाई नै प्राथमिकता दिएर परामर्श

दिनुपर्ने हुन्छ । **सुरु नियुक्ति, बढुवाउपरको उजुरी, कारबाही र बर्खास्तीको सम्बन्धमा गरिएका र हुने निर्णयका सम्बन्धमा संस्थाले मागेको र त्यसमा दिने परामर्शहरू संवैधानिक र कानूनी अधिकारक्षेत्रका दायराभित्र पर्ने गर्दछन् तर नोकरीको सेवा अवधि वा कर्मचारीको उमेर कति रहने ? भन्ने जस्ता सेवाका सर्तसम्बन्धी विषय नितान्त सम्बन्धित संस्थाकै स्वायत्तता क्षेत्रभित्रको गम्भीर सरोकारको विषयवस्तु हुँदा त्यस सम्बन्धमा नोकरीको सेवा अवधि यति नै राख्ने भनी संविधानको धारा २४३(४), लोक सेवा आयोग ऐन, २०६६ को दफा ४१ बमोजिम लोक सेवा आयोगले दिएको परामर्श नेपाल राष्ट्र बैंक ऐन, २०५८ को दफा ९(९), ११०(१), ११०(२) र ऐ.को (ग) को मर्म एवं मकसदअनुकूल नभएको देखिँदा उक्त परामर्शलाई मान्न एवं अनुशरण गर्न नेपाल राष्ट्र बैंक संस्थाको लागि बाध्यकारी हुन सक्दैन ।**

२२. कर्मचारीको सेवा, सुविधा र सर्तसम्बन्धी कानून र त्यसका प्रावधानहरूलाई कर्मचारीकै हित र फाइदाहरू फराकिलो हुने गरी व्याख्या, प्रयोग र कार्यान्वयन गर्नु पर्दछ । निजामती सेवाको संघीय कानूनमा अवकाश उमेर हद ५८ वर्ष रहेको छ, सो अवधिलाई ६० वर्ष पुऱ्याउने भन्ने सामान्य प्रशासन मन्त्रालयको विगत केही वर्षदेखि कसरत भएपनि निजामती सेवाभित्रकै केही स्वार्थ द्वन्द्वले निजामती सेवा ऐनमा त्यससम्बन्धी व्यवस्थाको संशोधन पनि सदनमा पेस हुन सकेको छैन । निजामती सेवामा नोकरीको हद ३० वर्ष सेवा अवधि वा ५८ वर्षको उमेर हद राख्ने भन्ने विवाद नै नउठेको हुँदा संघीय कानूनबमोजिम एकरूपता हुने गरी हाल नेपाल राष्ट्र बैंकमा उक्त ३० वर्ष सेवा अवधि राख्नुपर्ने भन्ने लोक सेवा आयोगको परामर्शको औचित्यताको कुनै गुञ्जायस नै देखिँदैन । यस अवस्थामा पछि संघीय

कानून, निजामती सेवासम्बन्धी ऐनसँग एकरूपता हुने गरी व्यवस्था गर्न हाललाई राष्ट्र बैंकले ३० वर्ष सेवा अवधि हटाएर ५८ वर्षको उमेर हद राख्ने गरी विनियमावलीमा गर्न लागेको संशोधनलाई कार्यान्वयन नगर्न र हालको ३० वर्ष सेवा अवधि नै यथावत राख्नु भनी लोक सेवा आयोगले दिएको परामर्श संघीय राज्यको निजामती सेवा ऐनमा गर्न लागिएको भनिएको कुनै पनि अवधारणासँग मेल खाएको, खाने र खान खोजेको पनि देखिँदैन । त्यसकारणले यस्तो परामर्शलाई राष्ट्र बैंकले बाध्यात्मक रूपमा मानी राख्न र मान्नको लागि प्राथमिकता दिइरहन पनि जरूरी पर्दैन ।

२३. कर्मचारीहरू सेवा प्रवेश गर्दा बहाल रहेको ऐन, कानून, नियमावलीले तोकेको सेवा, सर्तबमोजिमको अवधिसम्म नोकरी खान पाउनु पर्ने हो र त्यस समयमा भएको सेवा सुविधाहरूबाट असर पर्नु हुँदैन भन्ने निवेदकको जिकिर रहेपनि राज्य प्रणालीमा निजामतीलगायत कुनै पनि संगठित संस्था वा सेवाहरूको सुविधाको हकमा त्यस्तो व्यवस्था र व्यवहार भएको पाइँदैन । नेपाल राष्ट्र बैंक कर्मचारी सेवा विनियमावली, २०६८ को नि. ११७ को देहाय (५) मा **"अनिवार्य अवकाश प्राप्त गर्ने कर्मचारी मिति २०४९ साल मार्ग २२ गतेभन्दा अगावै सेवामा प्रवेश गर्नेको हकमा उक्त साठी वर्ष उमेर ननाघ्ने गरी र मिति २०४९ साल मार्ग २२ गते वा सोभन्दा पछि बैंक सेवामा प्रवेश गर्नेको हकमा अन्ठाउन्न वर्ष उमेर ननाघ्ने गरी सेवा अवधि थप गरी निवृत्तिभरण दिइने छ"** भन्ने व्यवस्था रहेको छ । विनियमावलीको यो व्यवस्थाको कार्यान्वयनको प्रारम्भ एकातर्फ २०६८ सालदेखि नै रहँदै आएको छ भने कर्मचारीको सेवाको अवधि र उमेरको हदमा भने त्यसअघिदेखि नै परिवर्तन र त्यसमा उतारचढाव

हुँदै आइरहेको छ । अन्ठाउन्न वर्षभन्दा कम उमेरमा अवकाश हुने कर्मचारीको हकमा समेत अन्ठाउन्न वर्ष पुग्न जति वर्ष बाँकी छ त्यति अवधि थप गरी निवृत्तिभरण दिने भन्ने विनियमावलीको उपर्युक्त व्यवस्थाले एकातर्फ योग्य सक्षम र अनुभवी कर्मचारी अन्ठाउन्न वर्षको उमेर नपुग्दै ३० वर्ष नोकरी अवधि पुगेपछि कम उमेरमै अवकाश हुने अवस्था देखिन्छ भने अर्कोतर्फ त्यो ठाउँमा उक्त अवधिसम्मको लागि कार्यरत रहने नयाँ वा ३० वर्ष नोकरी अवधि पुगेको अर्का कर्मचारीलाई पनि सबै सुविधा पनि दिनुपर्ने हुन्छ भने साथसाथै तीस वर्षमा अवकाश पाउने कर्मचारीलाई अन्ठाउन्न वर्ष पुग्न आवश्यक पर्ने अवधिसमेत थप गरी निवृत्तिभरण दिनुपर्ने नियमावलीको उक्त व्यवस्थाले नेपाल राष्ट्र बैंकलाई दोहोरो आर्थिक व्ययभार परेको र अनुभवी कर्मचारीलाई छोटो समयमा नै अवकाश दिनुपर्ने टड्कारो अवस्थाको विद्यमानता रहेको देखिन्छ । विनियमावलीको ५८ वर्ष उमेर पुग्न बाँकी रहने अवधि पनि जोडेर निवृत्तिभरण दिने व्यवस्थाले नेपाल राष्ट्र बैंकलाई फाइदाभन्दा धेरै हदसम्म बेफाइदा नै पुऱ्याएको देखिन्छ ।

२४. नोकरीको अवधिको सन्दर्भमा विचार गर्दा, निवेदकहरू सेवामा प्रवेश गर्दा बहाल रहेको कर्मचारी विनियमावलीको परिच्छेद-४ विनियम १(१) मा “कुनै कर्मचारीको उमेर साठी वर्ष पुगेपछि निजले बैंकको नोकरीबाट अवकाश लिनेछन्। तर बैंकको हितका लागि कुनै कर्मचारीको सेवाको अनिवार्य अवकाश समयमा गभर्नरले ३ वर्षसम्म म्याद थप गर्न सक्नेछन्” भन्ने व्यवस्था रहेकोले हामीहरूको सेवाको अवधि यहीअनुरूप हुनुपर्छ भन्ने पनि निवेदकहरूको जिकिर हो । निवेदकको यो जिकिरलाई अनुचित र बेठीक भन्न मिल्दैन । किनकी नोकरी पनि राज्य र कर्मचारीबीच भएको एक प्रकारको करारीय दायित्व सिर्जना गर्ने

सम्झौताको दस्तावेज हो । यसकारणले आफू सेवामा प्रवेश गर्दाको समयमा बहाल रहेका सेवासम्बन्धी व्यवस्था र सर्तहरू (Terms & condition) लागू हुने हुन्छ । तर नेपालको सन्दर्भमा यो अवधारणा सरकार र न्यायपालिकाको न्याय सम्पादन प्रक्रियामा कहिल्यै पनि विकसित हुन सकेन । राज्य र संस्थाले कर्मचारीको साबिकको नोकरीको अवधिसम्बन्धी सर्तहरूलाई स्वेच्छाचारी ढंगले सम्बन्धित कर्मचारीलाई मर्का पर्ने गरी गरेको परिवर्तनहरूले नै मान्यता पाउँदै आएका छन् । सेवा प्रवेश गर्दा बहाल रहेको कानूनले प्रदान गरेभन्दा बढी सुविधा र सेवाका सर्तहरू प्रदान गर्नु त्यो राज्य पक्षको स्वविवेकको कुरा हो । कुनै कर्मचारी सेवामा प्रवेश गर्दाको समयमा बहाल रहेका सुविधा र सेवाको सर्तसम्बन्धी व्यवस्था राज्य र कुनैपनि निकायको कार्य सञ्चालनको सन्दर्भमा परिवर्तन गरिए त्यस्ता परिवर्तनले अगाडि प्रवेश गरेका कर्मचारीलाई थप सुविधा र सेवाका सर्तहरू प्रदान गर्नुको सट्टा त्यसमा कटौती वा सङ्कुचन गरेमा उक्त व्यवस्था त्यसअघि प्रवेश गरेका कर्मचारीहरूको हकमा लागू हुन सक्नेन । नोकरीमा प्रवेश गर्दा बहाल रहेको सेवासम्बन्धी कानूनले प्रदान गरेको सुविधा र सेवाका सर्तहरूलाई संकुचन हुने र गर्ने गरी कुनै पनि कानून पछि बनाएर लागू गर्न हक अधिकारसम्बन्धी कुनै पनि मान्य कानूनी सिद्धान्तले राज्यलाई अनुमति प्रदान गर्दैन । पदावधि तोकेर सरकार स्वयम्ले नियुक्त गरेका कर्मचारीलाई बिचैमा प्रक्रिया पूरा नगरी गरेको बर्खास्तीलाई एकातिर अवधि पूरा नहुँदै बर्खास्ती गरेकोले त्यसलाई गैरकानूनी भन्दै अदालतले थमौती गर्छ भने अर्कोतर्फ सेवा प्रवेश गर्दा बहाल रहेको सेवाका सर्तसम्बन्धी कानूनी प्रावधानलाई परिवर्तन गरी सेवा प्रवेश गर्दा वा हाल रहेका सेवाका सर्तहरूलाई मर्का पर्ने गरी बिचैमा गरिएका कानूनी प्रावधानका परिवर्तनलाई

मान्यता दिँदा कर्मचारीको सेवाको सर्तसम्बन्धी न्याय सम्पादनको अवधारणामा पनि समानता भएको देखिन आउँदैन।

२५. अतः माथि विवेचित आधार र कारणबाट लोक सेवा आयोगले मिति २०७४।७।२३ को निर्णयअनुसार मिति २०७४।७।२८ को पत्रसाथ संघीय सरकारले निजामती सेवा ऐनमा यस सम्बन्धमा पछि बनाउने नियम नीति समान हुने गरी गर्नुपर्ने हुँदा हाल कायम रहेको विनियमावलीको ३० वर्षे सेवा अवधिसम्बन्धी व्यवस्थामा कुनै परिवर्तन नगरी यथावत् राख्नु भनी दिएको परामर्श नेपाल राष्ट्र बैंकले बाध्यात्मक रूपमा पालन गर्नुपर्ने देखिन आएन। राष्ट्र बैंक एउटा स्वायत्त एवं स्वशासित निकाय भएको हुँदा कर्मचारीको सेवा र सर्त सम्बन्धमा राष्ट्र बैंकलाई पर्ने आर्थिक दायित्व र साथै अनुभवी एवं प्रविधिमैत्रीसमेत कर्मचारीको आवश्यकता र उपादेयता उनीहरूको वृत्ति विकासको अवसरसमेतलाई ध्यानमा राखेर नेपाल राष्ट्र बैंक संस्था आफैँले समष्टिगत एवं समानरूपमा आफ्नो संस्थागत हित हुने गरी त्यहाँका आफ्ना

कर्मचारीको सेवाको अवधि र उमेरको हद के कति हुने ? भन्ने प्रावधान विनियमावलीमा राख्ने भन्ने कुरा नेपाल राष्ट्र बैंकको नितान्त स्वायत्त अधिकार क्षेत्रभित्र पर्ने विषयवस्तु भएकोले विनियमावलीमा कर्मचारीको सेवा अवधि र उमेरको हद के कति राख्ने ? भन्ने विषय र साथै मुद्दा चल्दाचल्दैको अवस्थामा अवकाश पाएका कर्मचारीको सम्बन्धमा पनि के कस्तो ? सुविधाको व्यवस्थाको विचार गर्नुपर्ने, नपर्ने हो ? त्यस सम्बन्धमा निर्णय गर्न नेपाल राष्ट्र बैंक आफैँ सक्षम एवं स्वायत्त हुँदा त्यही विषयलाई लिएर निवेदकको मागबमोजिम उत्प्रेषणलगायत परमादेशको आदेश जारी गर्नु पर्ने अवस्था देखिन आएन। तसर्थ प्रस्तुत रिट निवेदन खारेज हुने ठहर्छ। प्रस्तुत रिट निवेदनको दायरीको लगत कट्टा गरी मिसिल नियमानुसार बुझाई दिनु।

उक्त रायमा सहमत छु।

न्या. पुरुषोत्तम भण्डारी

इति संवत् २०७५ साल मंसिर १८ गते रोज ३ शुभम्।